

ग्रेट ब्रिटननो हिंदू साथे संबंध.

अथवा

ग्रेट ब्रिटननो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार

भाग १ लो

दिवान बहादुर

रामछोडभाई उदयगाम.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૫૪૫૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગ્રેટબ્રિટનનો હિંદ સાયોરસાંધ

વિષય ૨૮: ૨૪૯૫૨૦૩. ટ

દિવાન બહાદુર રણછોડભાઈ ઉદયરામનાં પુસ્તકો.

			રૂ. આ. પૈ.
૧	જયકુમારીવિજય નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૨	લલિતાદુઃખદર્શક નાટક (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)	૦-૮-૦
૩	નટ્યદમયંતી નાટક (ચોથી આવૃત્તિ)...	૦-૮-૦
૪	વર્થોલ્ડ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૮-૦
૫	તારામતી સ્વયંવર } ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૧૨-૦
૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટક }		
૭	વિક્રમોર્વશીય કાલિદાસના સંસ્કૃત ત્રોટકનું ભાષાન્તર (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૮	અરોગતાસૂચક (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૯	પ્રાસ્તાવિક કથાસંગ્રહ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૧૦	માલવિકાગ્નિમિત્ર (કાલિદાસના નાટકનું ભાષાન્તર)	૧-૪-૦
૧૧	પ્રેમરાય અને ચારુમતી નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)...	૦-૮-૦
૧૨	લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી (ગૂજરાતી વિવેચન સહિત)	૦-૫-૦
૧૩	ગૂજરાતી હિતોપદેશ-નારાયણ મટ્ટના સંસ્કૃત ઉપરથી, મિત્ર-લાભ, મિત્રભેદ, વિગ્રહ અને સંધિ ચારે ભાગનું ભાષાન્તર (તૃતીયાવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦
૧૪	વાળાસુર મદમર્દન (બોલાહરણ) નાટક બીજી આવૃત્તિ	૦-૮-૦
૧૫	મદાલસા અને ઋતુધ્વજ નાટક (બીજી આવૃત્તિ)...	૦-૮-૦
૧૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટકનો સાર	૦-૧-૦
૧૭	રાસમાળા ભાગ ૧ જો. બીજી આવૃત્તિ	૨-૦-૦
૧૮	રાસમાળા ભાગ ૨ જો. (,,)	૨-૦-૦

બંને ભાગ અમદાવાદની ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની આફિસમાંથી મળશે.

	રૂ. આ. પૈ.
૧૯. ગોપાઝદાસ (નાટક) હવે પછી	૦-૮-૦
૨૦. કુલ્લવિષે નિબંધ (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૨-૦
૨૧. સંતોષસુરતરુ (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૨-૦
૨૨. શેક્સપિયરકથાસંગ્રહ (ર. મ. છો.) બીજી આવૃત્તિ (હવે પછી).	
૨૩. રતનાવલી નાટિકા. શ્રી હર્ષના સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાંતર ...	૦-૮-૦
૨૪. પાદશાહી રાજનીતિ. એક્લાસે મોસની ઉપરથી ...	૨-૦-૦
૨૫. નાટ્યપ્રકાશ (બીજી આવૃત્તિ)	૧-૮-૦
૨૬. રણપિંગલ ભાગ ૧ લો	૨-૮-૦
૨૭. રણપિંગલ ભાગ ૧ લાની પૂરવણી	૮-૪-૦
૨૮. રણપિંગલ ભાગ ૨ જો	૨-૦-૦
૨૯. વૈદિક છંદઃ પ્રકરણ	૦-૧૨-૦
૩૦. ડિંગલ અથવા મારવાડી ગીતની રચના	૦-૧૨-૦
૩૧. ફારસી કવિતારચના-બેતબાજી	૧-૦-૦
ઉપરના ત્રણે ભાગ મેળા બાંધેલા અને તે રણપિંગલ	
ભાગ ૩ જો કહેવાય છે	૨-૮-૦
૩૨. રસપ્રકાશ	} હવે પછી
૩૩. અલંકારપ્રકાશ	
૩૪. યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૧ લો, અથવા હિંદનો વ્યાપારી ઇતિહાસ, જેમાં નામદાર ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો હિન્દ સાથે સંબંધ થયો તેનો વૃત્તાન્ત, તથા વ્યાપારની સ્થિતિ જણાવવામાં આવી છે. તેમ જ, ત્યારપછીનો બ્રિટિશ હિન્દનો ચાલુ વ્યાપાર આજ સુધીનો દાખલ કરવામાં આવ્યો છે	૨-૮-૦
૩૫. યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ (ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ) આદિ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૨ જો, અથવા સ્પેન અને પોર્ટુગલ એ બંને દેશોનો ભૂમિશોધ, વ્યાપાર, અને વૃત્તાન્ત... ..	૨-૮-૦
૩૬. યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૩ જો. અથવા નધરલેન્ડ-હાલેન્ડ અને બેલ્જિયમ એ બંને દેશોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત... ..	૨-૮-૦

રૂ. આ. પૈ.

- ૩૭ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૪ થો.
 એમાં સ્કાન્ડિનેવિયા-ડેન્માર્ક, સ્વીડન અને નોર્વે; તથા
 આશ્ચિયા હંગેરી, અને જર્મની, એ દેશોનો વ્યાપાર અને
 વૃત્તાન્ત, વર્ણવેલો છે... .. ૨- ૮-૦
- ૩૮ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૫ મો.
 જેમાં ફ્રાન્સ, રશિયા, ઇટલી, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ, અને બાલ્કન
 સ્ટેટ્સ માંહેલા ગ્રીસ, રુમાનિયા, બલ્ગેરિયા, સર્વિયા,
 મોન્ટેનિગ્રો, અને આલ્બેનિયા તથા યુરોપીય અને એશિ-
 યાટિક તુર્કેસ્તાન એઓનો વૃત્તાન્ત અને વ્યાપાર સમાયલો છે. ૨- ૮-૦
- ૩૯ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય જેમાં યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ અને તેના
 તાબાનાં દરિયાપારનાં સંસ્થાનોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત... હવે પછી.
- ૪૦ બ્રિટિશ હિન્દ સામ્રાજ્યનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. ... હવે પછી.
- ૪૧ કચ્છ દેશનો ઇતિહાસ હવે પછી.
- ૪૨ ફારસી કાવ્યરચના અને રુબાઈ. ગજલ વગેરે કાવ્યોની
 રચના કરવાની સમજુત તથા રુબાઈ નામની વેતો ૨૪
 પ્રકારની થાય છે તે પ્રત્યેક રચવાનું વજન હવે પછી.

ઉપરનાં પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

મુંબઈ—એન. એમ્. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

,, પંડિત જોષ્ઠારામ મુકુંદજી. કાલબાદેવી રોડ.

ગ્રેટ બ્રિટનનો હિંદ સાથે સંબંધ

નામદાર ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની દ્વારા થયો તે સંબંધી
વર્ણન અને વ્યાપાર આદિનો વૃત્તાન્ત

અથવા

યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર.

ભાગ ૧ લો.

અનેક પુસ્તકોને આધારે

રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર

દિવાન બહાદુર

રણછોડભાઈ ઉદયરામ.

મુંબઈ

‘ગૂજરાતી’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સંવત્ ૧૯૭૨

સન ૧૯૧૬.

મૂલ્ય ૨૥ રૂપિયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૅપીરાઈટ-સંગ્રહ
૩૪૪૮

Published by Diwan Bahadur Ranachhodabhai Udayaram
Chowpaty Road, Bombay.

Printed by Manilal Itcharam Desai, at
THE GUJARATI PRINTING PRESS
No. 8 Sasson Building Circle, Fort,
BOMBAY.

પ્રસ્તાવના.

હિન્દનો વ્યાપારવિષયક પ્રાચીન, મધ્યકાલિક, અને અર્વાચીન ઇતિ-
હાસ પ્રસિદ્ધ થાય તો આપણા દેશનો વ્યાપાર આગલ કેવો ચાલતો હતો, હમણાં
કેવો ચાલે છે, અને હવે પછી કેવો ચાલવો જોઈયે, એ વિષેનો વિચાર ઉત્પન્ન
કરાવનાર એક સારું સાધન તૈયાર થાય એવી સ્વર્ગસ્થ આનરેબલ શેઠ મોરારજી
ગોકુલદાસ, સી, આર્ટ્સની અભિલાષા હતી. એ અભિલાષા પૂર્ણ કરવાના
હેતુથી આ ઇતિહાસ રચીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. શેઠ મોસુફનું વિસ્તાર-
પૂર્વક જીવનચરિત્ર, સાક્ષર નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસે રચેલું છપાઈને બહાર
પડ્યું છે. તેમના જન્મના સાર્થકપણા વિષેનો ધ્યાલ આવવા માટે તે વાંચવા
આ પ્રસ્તાવના વાંચનારને મારા તરફથી ભલામણ કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક
મનુષ્યે આ અવનીમાં અવતાર લઈને પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો ઉપરાંત, ગજા
પ્રમાણે કાંઈક વિશેષ કરવું જોઈયે, તે પ્રમાણે શેઠ મોસુફે પોતાનું વર્તન ચલાવ્યું
છે, એમ એઓનું જીવનચરિત્ર વાંચનારને જણાયા વિના રહેશે નહિ. એમનું
આયુષ્ય લંબાયું હોત તો, એમની અભિલાષાઓ આપણા દેશની ઉન્નતિ વિષયમાં
એવી હતી કે તે પૂર્ણ થતાં બહુ લાભદાયી થાત.

એમની ઇચ્છા આવો એક ઇતિહાસ લખાઈ પ્રસિદ્ધ થાય એવી હતી, તે
કેટલે અંશે પાર ઉતરી છે તેનો વિચાર સુજ્ઞ વાચકવર્ગ ઉપર રાખીને મારે ઇટ-
લું જ કહેવાનું છે કે, એમની ઇચ્છાનું મને સ્મરણ રહ્યું હોત નહિ તો આવો
લેખ લખવાની મેં કદાપિ ધારણા પળ કરી હોત નહિ, પરંતુ મારાં બીજાં
લખાણને બાજુએ મૂકી, વચ્ચે મેં આ લખાણ કર્યું તે જો ઉપયોગી ગણવા સરખું
જનસમૂહને લાગે અને કદાપિ તે સંબંધી કાંઈ ધન્યવાદ આપવો યોગ્ય જણાય
તો તેનું માન શેઠ મોરારજીને ઘટતાં તેમને આપવું જોઈયે, અને આ કૃતિનું નિમિત્ત
પણ તેમની જ ઊર્મિનું કારણ છે એમ લેખીને, તેમનું સદા સ્મરણ રાખાવનાર તરીકે
ગણવું જોઈયે. આ ઉપરાંત સુજ્ઞ જનો પ્રતિ મારે કાંઈ વિશેષ કહેવાનું નથી.

કાર્તિક સુદિ ૧
સંવત્ ૧૯૬૬.

રણછોડભાઈ ઉદયસમ.

आधुनिक निवेदन.

“यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार” एवा मथाळा नीचे, त्यांना जे लोकोए कंपनियो क्हाडीने—व्यापारी मंडळ स्थापी ईस्ट इंडिझ—पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार चलाव्यो तेनो इतिहास लख्यो हतो. बे छापखानांमां छपावानुं काम चलावेलुं छतां, लांबो समय व्यतीत थयो. प्रस्तावना लग्नायां ने आजे साडा पांच वर्ष वीती गयां. छेक छेळा व्यापारना आंकडा पुस्तकमां आवे एटला माटे जेम वर्ष पूरां थतां गयां तेम नवां पत्रक लख्वां पड्यां. एटलामां यूरोपमां महायुद्ध मंडायुं. समय स्थिति बदलाई गई. मित्र राज्योनो संबंध जोडायो अने शत्रु राज्योनो संबंध टूटी गयां. जर्मनीने तो ज्यारेत्यारे युद्ध मचाववुं हतुं ज, अने आखी पृथ्वीमां सर्वोत्तम अने प्रबलतम राज्य अमारुं ज छे एवी छाप बेसाडवी हती. तेने माटे समय साधनानी वाट जोवामां आवती हती, ते तेटलामां सर्विया अने आस्ट्रिया—हंगेरीना वांधानो लाग मळी आवतां, नवीन तैयारियो करवा मांडी. हिंदमां तेमनी व्यापारी व्हेडियो हती, तेमनी मारफत, अनाज अने बीजी अगत्यनी चीजो जथाबंध खरीद करावी लीधी. युद्धनो दिवस नक्की थतां प्हेलां व्हेडियोवाळा पोतानो बहिवट आटोपीने पोताने देश खाने थई गया. आ बनाव व्यापारियोने चानक लेवा जेवो वन्यो. मुंबईना व्यापारियोनां लटियां यूरोपियन व्यापारियो साथे एवां गुंथायां हतां के ते छूटां थतां महा मुश्केलियो नडवा लागी.

आ प्रसंग उपरथी शेट मोरारजीनो दीर्घदृष्टिनो विचार सांभरी आव्यो. ते क्हेता हता के हिंदमां ब्रिटिश राज्य छे तो ब्रिटिश साम्राज्यनी प्रजाना व्यापारियो साथे ज आपणे व्यापारमां जोडावुं, अथवा तेवानी ज साथे व्यापारी संबंध बांधवो के आगळ जतां कांई वांधो आवे नहि. यूरोपियन व्हेडी साथे तेमने संबंध बांधवानो विचार हतो तेवे प्रसंगे तेमणे उपर प्रमाणे विचार बांध्यो हतो, तेथी मी० वर्ट्सन बोधल नामनो एक पुरुष मेशर्स ग्राहामनी कंपनीमां हतो, ते अंग्रेज होवाथी, तेनी साथे व्यापारमां ते जोडाया, अने वर्ट्सन बोधलनी कंपनीनुं नाम राखी व्यापार करवा लाग्या. आ समये

કેટલાક જર્મન પ્લેડીવાળા તેમની સાથે કામ પાડવાને તૈયાર હતા, છતાં, તેમણે તેઓને પડતા મૂક્યા, અને અન્ય યુરોપિયનો સાથે સંબંધ બાંધવાથી ભવિષ્યમાં અડચણ આવવાનો સંભવ તેમણે આ પ્રકારે જાણવી લીધો.

ક્યારે કેવો પ્રસંગ આવશે એવું આ પ્રપંચી સંસારમાં વિચારી રાખવું, અથવા જાણી લેવું અગત્યનું છે. યુરોપના પ્રત્યેક દેશની સ્થિતિ કેવી છે એ વિસ્તારપૂર્વક જાણવાની અગત્ય છે, એટલા માટે, વ્યાપારની હકિકત સાથે, રાજ્યવહિવટ, ઉપજનિપજ, સૈન્યચલ, શિક્ષણપદ્ધતિ, એ આદિ અને ઇતિહાસ સંબંધી માહિતી મળે એટલું લખાણ કરવાની અગત્ય હોતાં તેટલો પ્રત્યેક દેશના સંબંધમાં વધારો દાખલ કરવાનું મને યોગ્ય લાગ્યું છે. તે પ્રમાણે તેવો વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રત્યેક વ્યાપારિયે લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી, તેમાંથી જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય લાગે તે લક્ષમાં રાખી, પોતાનો વ્યાપાર સ્પર્ધવાનું કરશે તો વિશેષ લાભ થયા વિના રહેશે નહિ.

પ્રથમ વૈશાખ શુદિ ૧૧ }
સંવત્ ૧૯૭૧. }

ર. ડ.

ભાવના પ્રદર્શન.

વ્યાપારવૃદ્ધિ, એ દેશની ઉન્નતિના પ્રકારો માંહેલો એક આધારભૂત પ્રકાર છે. જે દેશમાં વ્યાપારવૃદ્ધિને માટે રાજા પ્રજાનું લક્ષ દોરાય છે ત્યાં લક્ષ્મીને તોંતળે બંધાઈને રહેવાઈ આવવું પડે છે. લક્ષ્મીને સમુદ્રની પુત્રી ગણવામાં આવી છે, એ યોગ્ય કથન છે; સમુદ્રથી એની ઉત્પત્તિ છે; સમુદ્ર સેડીને વ્યાપાર થાય તો પરદેશમાં રહેલી લક્ષ્મી વ્હાળોમાં ભરાઈ, દરિયામાં થઈને, સ્વદેશમાં રહેવાઈ આવે.

ઈંગ્લંડનાં પ્રતાપી, એલિઝાબેથ રાણી, પોતાની સાવકી બહેન મરીના મરણ પછી રાજ્યારૂઢ (૧૫૫૮ ના નોવેમ્બરમાં) થયાં ત્યારે ત્યાં ઘણા પ્રકારની અવ્યવસ્થા હતી; રાજ્યકોશ ખાલીખમ હતો; દેશ દેવામાં ડુલાયો હતો; વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ મોઢો પડી ગયો હતો; આસપાસની કનડગત નાના પ્રકારની હતી; ફ્રાન્સ સાથેનો કજિયો ઉમો હતો. ધર્મ સંબંધી વાંધાને લીધે પ્રજાના અભિપ્રાય ભિન્ન પડી ગયા હતા, અને તેને લીધે પક્ષ બંધાયા હતા. પોતે અણમાનીતી રાણીની પુત્રી હોતાં, પિતાના પ્રેમના સંબંધમાં અભાગિણી હતાં, અને એવા સંયોગને લીધે રોમનો પોપ તેના વિરુદ્ધ વર્તન કરવાને ઉમો થયો હતો. વિમત્તિ વેઠીને નાના પ્રકારના અનુભવ મેઢવેલાં મનુષ્યો પોતાની રહેણીક્રહેણીમાં સુદૃઢ બને છે તે માંહેલાં પોતે એક હોતાં, આવી પડતી અડચણો ટાલવાના ઉપાય યોજતાં તેમને વાર લાગતી ન હતી. કેટલાક લોભી વ્યાપારિયોનું વલણ આપણા જોવામાં આવે છે તેવું તેમનામાં સ્વાભાવિક હતું, એમ આપણને લાગવાનો સંભવ છે. કરકસર એ જૂંદો ગુણ તેમણે પ્રહણ કરી લીધો હતો; બંધવેસતો પ્રયોગ સાધીને પણ અર્થસિદ્ધિ કરવી એવું વર્તન પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે. પત્રવ્યવહાર અને બોલીચાલીમાં, તેમને બારિયો રાખતાં આવડતી હતી; કજિયા લડવામાં સ્વર્ચ થાય તે કરવાનું એમને પોસાતું નહિ, પરંતુ પરિણામે લાભ સમજાય તો તેમ કરવાને પણ ચૂક્યાં નથી. સ્ત્રી વાત એ છે કે, સલાહશાન્તિ સચવાય એવા પ્રકારની પૂર્ણ વર્તણૂક કૃતિમાં લાવવાને તેઓ સદા તત્પર રહ્યાં છે.

એલિસાબેથના સમય પહેલાં અંગરેજોએ વ્યાપાર કરવાના પ્રયત્ન કરેલા* છે. ૧૫૭૬ ની સાલથી આ રાણી સાહેબે દેશના વ્યાપાર સંબંધી લક્ષ આપવાનો પ્રારંભ કર્યો. આ વિષયમાં આગલ પડતો ફ્રાંસિસ ડ્રેક હતો. તેને ઉત્તેજન આપવાની રીતે નાઈટની પદવિ આપીને નિવાજ્યો. ત્યાર પછી, ૧૫૮૮ માં ટર્કી કંપનીને ઉત્તેજન આપ્યું, એટલે તેના મુખ્ય ભાગીદારોએ હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરવાને બીજુ શરૂ કર્યું. ૧૫૯૩માં આ કંપનીને નવી સનદ કરી આપી. ૧૫૯૯ માં સર જોન મિલ્ડનહાલને, હિન્દના પાદશાહ અકબર ઉપર સ્થિતિ લેવી આપીને મોકલ્યો.

૧૫૯૯ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૨૨ મી તારીખે ફાઉન્ડર્સ હાલમાં, લાર્ડ મેયરના પ્રમુખપણા નીચે સભા ભરાઈ, તેમાં ૧૦૧ માણસો હાજર હતાં, અને તે જ સ્થળે મંડોલની લેખણી થઈ તેમાં પૌંડ ૩૦,૧૩૩-૬-૮ નું મંડોલ થયું.

એલિસાબેથે ૧૬૦૦ ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે, “ઈસ્ટ ઇન્ડિય (પૂર્વ પ્રદેશ) સાથે વ્યાપાર કરનારી લંડનના વ્યાપારિયોની કંપની અને ગવર્નર” એવા નામની સંસ્થા સ્થપાઈ તેને પટ્ટો કરી આપ્યો. આ પછી અનુક્રમે કામ આગલ વધ્યું, અને ગ્રેટ બ્રિટનનો હિન્દ સાથે સંબંધ બંધાયો તેનું કથન આ લેખમાં કરવામાં આવ્યું છે.

સ્ત્રિયોનું હૃદય નૈસર્ગિક રીતે કોમલ હોય છે, તેમના મનમાં જે ભાવના થાય છે તે ઘણે ભાગે શુદ્ધ હોય છે. રાણી એલિસાબેથની ભાવના હિન્દ સાથે સંબંધ બાંધવાની થઈ, તે એમની ઈચ્છાપૂર્વક પરિપૂર્ણ થઈ. અન્યોન્ય બંને દેશને અને પ્રજાને લાભ થયો. આ સંબંધવૃક્ષનું બીજ એલિસાબેથે આદરપૂર્વક વાવ્યું અને તેનું વિશાળ વૃક્ષ કોમલ અને પ્રેમાળ હૃદયવાળાં મહારાણીશ્રી વિક્ટોરિયાના સમયમાં ફાળ્યું, ફૂલ્યું, અને મિષ્ટ ફળ આપનારું નિવડ્યું. પછવાડે તેમના પ્રતાપિ કુમાર અને આપણા સ્વર્ગસ્થ સમ્રાટ સત્તમ એડવર્ડ મહારાજાએ તેનું લાલન-પાલન કર્યું, અને વિશેષ સુફળ આપે એવી સ્થિતિમાં આણીને પોતાના પ્રિય કુમાર અને આપણા પ્રતાપી મહારાજાધિરાજ શ્રી પંચમ જ્યાર્જના સુખદ કરમાં મૂક્યું છે,

તેમના રાજ્યની કૃપા સંપાદન કરવાને આપણે તેમની રાજભક્ત પ્રજા થઈને આપણું વર્તન ચલાવી શકિયે એવી યોગ્યતા સર્વ પ્રકારમાં મેલવવાને આપણે સદા પ્રવૃત્ત રહેવું અને પ્રતિદિન શુભ ફલ ચાલવા માટે મનસા, વાચા, કર્મણા યોગે પવિત્ર વર્તન ચલાવવું. પ્રભુ બંને પક્ષને સુખી રાખો. અસ્તુ.

(ગીતિ).

શ્રિટનતળા સામ્રાજ્યે, અસ્ત ન પામે રવિ કદિ કો કાલે;
ગણશૌર વૃદ્ધિ ઇચ્છે, પ્રભુ તે પ્રીતે સદાય સંભાલે.

આ અને બીજા ભાગો તૈયાર કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને નીચે જણાવેલ પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેને માટે તે રચનાર અને પ્રસિદ્ધ કરનારા ગૃહસ્થોનો આભાર માનવામાં આવે છે:—

૧ મિલબર્નના ઓરિએન્ટલ કાર્મિસના ૨ ભાગ. ૨ રાબર્ટ આર્મેનનું ઇતિહાસ. ૩ લંજર એન્ડ સોર્ડના ૨ ભાગ. ૪ ક્રેકનો બ્રિટિશ કાર્મિસનનું ઇતિહાસ ૩ ભાગ. ૫ સીયોર્ન ટ્રેડનાં કલકત્તા સરકારે છપાવેલાં જુદાં જુદાં પુસ્તકો. ૬ લંડનમાં છપાવેલાં યુ. કિંગડમના વ્યાપારનાં આન્યુઅલ સ્ટેટ મેંટો વગેરે. ૭ યુ. કિ. ના સ્ટાટિકલ આવસ્ટ્રાક્ટ. ૮ ઈસ્ટ ઇન્ડિય કંપનીનું એડમિનિસ્ટ્રેશન કાર્ત્તા જોન વુલિયમ કે. ૯ હિસ્ટરી ઓફ ધી યૂરોપિયન કાર્મિસ વુથ ઇન્ડિયા કાર્ત્તા હેવિડ મર્કફરસન—ઇત્યાદિ.

ગ્રેટ બ્રિટનનો હિંદ સાથે સંબંધ.

સ્વંડ ૧ લો.

વ્યાપારી સંબંધ.

હિન્દની જાહોજલાલી વિષે, બ્રિટનો ઘણા પ્રાચીન કાઢથી, ત્યાં જઈ આવેલા પુરુષો દ્વારા, જાણીતા થયા હતા એમ તેમના કેટલાક ઇતિહાસકારકો કહે છે.

માલ્મેસબરીનો વિલિયમ જણાવે છે કે, ડોરેસ્ટશાયરમાંહેલા શેરબોર્નનો વિશપ સિંધેલમસ હતો, તેને, આલ્ફ્રેડ રાજાએ ૬૦ સ. ૮૮૩ માં પોપની હુઝૂરમાં રોમ મોકલ્યો હતો, ત્યાંથી તે હિન્દમાંના મિલિયાપુરમાં, સેન્ટ થોમસની કબરનાં દર્શન કરવા ગયો હતો, ત્યાંથી હીરા મોતી આદિ જ્વાહિર, અને જાતજાતના તેજાના પોતાની સાથે લઈ ગયો. આ ઉપરથી જણાય છે કે, પાદરી સાહેબના વિસ્તારપૂર્વક કથન ઉપરથી બ્રિટિશોના જાણવામાં હિન્દનો પૂરેપૂરો મહિમા આવેલો હોવો જોઈએ.

આરબો વ્યાપાર અર્થે ઘણાં દેશોમાં ઘુસી ગયા હતા. પ્રાચીન સમયમાં, નવી દુનિયામાં, તેમાં મુખ્યત્વે, અમેરિકાની પૂર્વભાગના ટાપુઓમાં, તેઓએ પ્રવેશ કર્યો હતો; અને ત્યાંના કેટલાક ટાપુઓમાં તેમની વસ્તી થવાથી, ત્યાંના લોકો સાથે પરણેતરના વ્યવહારમાં આવીને શેઠમેઠ થઈ ગયા હતા. તેમની પછી વિચારપૂર્વક યુરોપિયનોએ જેમ પોતાના રાજ્યકર્તાઓનો આશ્રય લઈને, ત્યાંના પ્રદેશોના વ્યાપારનો એકલહથો કબજો કરી લીધો, તેમ તેઓએ પોતાના રાજ્યકર્તા ભળીથી

મદદ લઈને કર્યું જણાતું નથી; પણ જેને જેમ ફાવ્યું તેમ, છૂટથી વ્યાપારનું કામ તેમણે કર્યું છે. એજ ધોરણે તેઓ પ્રાચીન સમયથી પરદેશમાં દાખલ થઈ હતાં, પોતાનો વ્યાપાર યુક્તિ પુરઃસર ચલાવતા, હિન્દમાં પણ દાખલ થયા હતા. કેપ ઓફ ગુડહોપ વટાવીને નવા શોધકો, એ રસ્તે હિન્દમાં દાખલ થયા તે પહેલાં, આરબોએ હિન્દનો, અને જ્યાં તેજાનાની ઉત્પત્તિ છે એવા ટાપુઓનો વ્યાપાર પોતાના સ્વાધીનમાં કરી લીધો હતો. તેમજ, એશિયાના બીજા દેશોની નિપજ અને કારખાનામાં બનેલો માલ યુરોપમાં પોર્ટોગીઝોની સરઝતા, ઘણું કરીને આર્બસ્તાનમાંથી એડનને રસ્તે, રાતા સમુદ્રમાંથી સુએઝનો માર્ગ લઈને કરી હતી. એડનથી ઉંટોની કતાર ઉપર માલ લાદીને નૈલ નદી ભળી લઈ જવામાં આવતો હતો, અને ત્યાંથી કેરો અને શિકંદરાબાદ પોર્ટોગીઝોના હતા. કોઈ કોઈ વાર ઇરાની અસ્વાતમાં થઈને, યુફ્રેટીસ નદીમાં પ્રવેશ કરી, ત્યાંથી પોર્ટીયા (બહા) ઉપર લાદીને અલેક્ષામાં માલ દાખલ કરતા હતા. આ સ્થાનકોએ માલ પોર્ટોગીઝોની પહોંચી ગયા પછી, વેનિશિયન અને બીજા યુરોપિયન વ્યાપારિયો, પશ્ચિમ ભળીના દેશોમાં તે પૂરો પાડી દેતા હતા. જિનોઆ અને વેનિસથી, વિશાળ વાહાણોમાં મૂલ્યવાન માલ ભરીને, ઇંગ્લાંડમાં પોર્ટોગીઝોનામાં આવતો હતો; અને મોંનું માગ્યું મૂલ્ય તેમની પાસેથી તેઓ લેતા હતા. આવો લાભદાયક વ્યાપાર ઘણા વર્ષો સુધી, વેનિસના સ્વાધીનમાં રહ્યો. ત્યારપછી પોર્ટુગીઝોએ હિન્દનો રસ્તો શોધી કહાડ્યો, અને તેઓએ ધમધોકાર વ્યાપાર ચલાવવા માંડ્યો, તેથી, આજના યુરોપના લોકોનો ઢોળો હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરવા ઉપર લાગી રહ્યો હતો: પણ કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તે હિન્દ જવાને પોર્ટુગીઝોનો એકલાનો હક્ક સમજવામાં આવતો હતો, અને તેઓ (ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ) પૂર્વ પ્રદેશનો બધો માલ આજના યુરોપના વાહાણોને પૂરો પાડતા હતા. આવો મામલો લગભગ એક સેંકડા સુધી ચાલ્યો.

૧૪૯૭. હિન્દ પોર્ટોગલનો સ્વતંત્ર રસ્તો, વાયુકોણમાં હંકારી જવાથી હાથ લાગશે, એમ અંપ્રેજોના સમજવામાં આવવાથી, સાતમા હેન્રી રાજાના સમયમાં, જૉન કાબટ અને તેના ત્રણ દીકરાને પરવાનો મળવાથી તેમના ઉપરીપણા નીચે બે વાહાણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં. કાબટ* એ એક કુશલ વાહાણવટી હતો. તે ૬૭°-૩૦', સુધી પોર્ટોગલ ગયો. પણ તેની સાથના સ્વાસ્થ્ય ભયભીત થઈ જવાથી તેઓએ મર્યાદા મૂકીને તોફાન ફરવા માંડ્યું, એટલે પાછા ફરતાં તેમને ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ જહી આવ્યું. પછીથી તે ઉત્તર અમેરિકાને કિનારે હંકારી ગયો.

આઠમા હેન્રી રાજાના સમયમાં રોબર્ટ યોર્ને કરીને એક વ્યાપારી હતો, અને જે સ્પેનમાં રહ્યો હતો, તેણે ચીન સાથે બારોબાર વ્યાપાર કરવાના લાભ જણાવી રાજાને એક અરજી કરી. જોન કાબટનો દીકરો સેબાસ્ટિયન† તેના વાપના જેવોજ ઉત્સાહી અને નાવિક વિદ્યામાં કુશલ હતો. તેના સમજાવવાથી આ અને બીજા લંડનના વ્યાપારિયો‡ તેના

* એનું બીજું નામ Gisvani Gavsta હતું. લિસ્બોનથી ગામા હંકારી ગયો, તે પેહેલાં, બે માસ આગલ આ રવાને થઈ ગયો હતો, એમ એણે દોરેલા નકશામાં, એના દીકરા સેબેસ્ટિયને ટીપ લખી છે, તે ઉપરથી સાબીત થાય છે. આ નકશો પછવાડેથી કલીમેને કોયો હતો. એમ છતાં પણ એની સફરનાં વર્ષ ૧૪૯૬-૧૪૯૭-૧૪૯૯ તે જણાવે છે.

† કેટલાક કહે છે, કે તે ઇંગ્લાન્ડનો રહેવાશી હતો, પણ સ્વસ્થ વાત એમ છે કે, એનો જન્મ વેનિસમાં થયો હતો, અને તે પોતાના વાપની સાથે ઇંગ્લાન્ડ આવ્યો હતો. તેના વાપના મરણ પછી તે સ્પેનની નોકરીમાં રહ્યો હતો, અને કેટલીક સફરો કરી હતી. પછી છેવટે તે ઇંગ્લાન્ડ આવ્યો. ત્યાં ૧૪૪૮-૯ માં જાન્યુઆરીમાં છઠ્ઠા એડવર્ડ રાજાએ તેને ૧૬૬-૪-૭ પૌન્ડનું પેન્શન બાંધી આપ્યું હતું. અને એ વિષેના લેખમાં તેને (Grand pilot of England) ઇંગ્લાન્ડનો મહાન સુકાની એવું ઉપપદ આપેલું જોવામાં આવે છે.

‡ આ કંપનીનો ગવર્નર સેબેસ્ટિયન ટ્યો હતો. બીજા ભાગીદારો Andrew Judd, George Barnes, William Girard, and Antony Huse હતા.

साहसमां सामेल थया. २५ पौंडनो एक शेर करीने ६००० पौंडनुं भंडोल करवानो ठराव कर्यो; अने हिन्दनो वायव्य कोणनो दुंको रस्तो खोली काहाडवानी गोठवण करी. राजापासेथी १५५३ मां तेमने आर्डर मळ्यो के तुरत तेणे त्रण वाहाण तैयार कर्यो. सर ह्यु विलोबीना उपरी-पणा नीचे, ता० १० मी मेने दिवसे यूरोप अने एशियानी उत्तरमां ईशानकोणनो मार्ग लइने, आर्कटिक समुद्रमां तेओ हंकारी गया. पण उत्तर महासागरमां आवेला लापलंडना किनारा आगल ते वाहाण बरफमां सपडाइ डूबी गयुं. तेमां ते पोते अने बीजा खारवा मरण पाव्या. क्याप्टन चेन्सेलर बच्च्यो. ते प्रीना नदीना मुखमां रोन नीकोलस नामना रशियाना एक बंदरमां जइ पोहोंच्यो. केटलंक कारणने लीधे, इंग्लंडनी साथे मित्राई दावो वधारवाने, रशियानो अधिराजा उत्सुक हतो, तेथी तेणे कैप्टन चान्सेलरनो आदरथी सत्कार कर्यो, अने अंग्रेजोने व्यापारनी केटलीक छूट आपी, तेने लीधे कंपनीने व्यापार चालु राखवाने उत्तेजन मल्युं.

रशिया कंपनीनी आ पेहेलीज स्थापना थइ, ने तयार पछी, एक नियमित कंपनी तरीके ते चालती रही हती.

उत्तर भणीनो मार्ग खोली काहाडवा, आ पछी पण, आ कंपनिये अने बीजा साहासिक पुरुषोनी मंडळियोए, तथा सरकारे पण घणा प्रयत्न करथा हता. छेवटे इर्न अने मेकेनझीए स्थल मार्गे मुसाफरी करी, त्यारे खात्री थइ के, कोइ पण ऋतुमां बरफ जाम्या विनानो दरियो रेहेतोज नथी, अने तेथी, ए मार्गे सफर करी शकाय एम छेज नहि. वायव्य कोणनो रस्तो शोधवाने माटे हडसनर्स बे कंपनी स्थापइ, ते तयार पछी व्यापारमां पडतां आबादानी पर आवी गइ हती.

१५७६. इंग्लंड अने तुर्कस्तान वच्च्ये आ समये, कोलकरार थया हता; तेथी (Grand Signior) महान सिनेरे टर्की साथे

વ્યાપાર કરવાની ઘણી જોગવાઈયો કરી આપી હતી, અને પૂર્વ હિન્દના સ્વચ્છ વ્યાપારી તુર્ક અથવા લીવેંટ વ્યાપારિયો ગણાતા હતા, તેથી તેમની દુકાનો (કોઠિયો) શિકંદરાબાદ, અલેપ્પો, હામાસ્કસ, અને ટર્કી તથા ઇજિપ્તના જૂદા જૂદા બંદરોમાં હતી. વઢી કાચા રેશમના વ્યાપારને અર્થે, રશિયાથી ઇરાન સુધી વ્યાપાર ચલાવાને, નવી યોજના પળ થઈ હતી, અને એલિઝાબેથ રાણિયે ઇરાનના સોફી ઉપર પત્ર લખીને તેના મુલ્કમાં, અંગ્રેજી વેપારિયોને વેપાર કરવાની છૂટ આપે, એમ માગણી કરી હતી. તે ઉપરથી, તે વ્યાપારીના જ્ઞાન માર્ગનું રક્ષણ કરવા, અને તેમના માર્ગ ઉપર જકાત કે રાહદારી કર નહિ લેવાની સોફિયોએ ગોઠવણ પળ કરી હતી.

ફ્રાન્સિસ ડ્રેક, ડિવન પરગણાના એક પાદરીનો દીકરો છતાં, મૂઠથીજ શૂરવીર હતો. તેણે ૧૫૭૨ માં સ્પેનના તાબાના દક્ષિણ અમેરિકા ઉપર ઉતરી પડી સોનાથી ભરેલાં વાહાણો લૂટી લીધાં હતાં, તેમજ, ૧૫૭૭ માં પળ તેણે તેમજ કર્યું હતું. આવાં તેનાં કૃત્ય ઉપરથી, ઇંગ્લાંડના લોકો તેને શૂરો પુરુષ ગણી માન આપતા હતા. તેમજ, તેના ઉપર, રાજ્યની દ્રષ્ટિ પળ ઘણી મીઠી હતી, અને એલિઝાબેથે નાઈટની પદવી આપી તેને નિવાજ્યો હતો, ત્યારથી તે સર ફ્રાન્સિસ ડ્રેકના નામથી ઓળખાતો હતો.

૧૫૭૭. સર ફ્રાન્સિસ ડ્રેકે, પોતાના પદરના પૈસાથી પાંચ વાહાણોનો કાફલો તૈયાર કર્યો, તેમાં મ્હોટામાં મ્હોટું વાહાણ ૧૦૦ ટનના બોજા કરતાં ભારેજ વધારાનું હશે. તે તા. ૧૩ મી ડિસેમ્બર પ્લીમાઉથથી રવાને થયો; અને ત્યાંથી માગેલાનની સામુદ્રધુનીમાં થઈને દક્ષિણ સમુદ્રમાં હંકારી ગયો. તેણે રસ્તામાં સ્પાનિયર્ડોને બહુ હેરાન કરીને તેમનો ઘણો માર્ગ લૂંટી લીધો. આ સમાચાર સ્પેન પોહોંચતાં ત્યાંનો ફિલિપ રાજા તેના ઉપર ઘણો ચીડાયો, અને તે પાછો વઢી આવે ત્યારે, તેને જ્ઞાલી લેવાને માટે તેણે બઢકટ લશ્કરી કાફલો રવાને

કરી દીધો. ઢેક સમજી ગયો હતો, કે “મને સ્પેન મળીથી રસ્તામાં હરકત થશે,” તેથી, પોતાપાસે માત્ર એકજ વાહાણ હવે રહ્યું હતું, તે લઇને કેપ આફ ગુડહોપને રસ્તે ઘેર પાછા વળી જવાનો ઠરાવ કર્યો. માર્ગમાં મોલકાના ટાપુમાંહેલો (Ternate) ટેરનેટ બેટ આવ્યો. આ સમયે ત્યાંનો રાજા, (Tidore) ટિડોરના રાજા સાથે લડાઈમાં ઉતર્યો હતો. આ ઠેકાણે પોર્ટુગીઝોએ પોતાનો વાસ બાંધેલો હતો. ઢેકે ટેરનેટના રાજાને આવા વારિક સમયમાં આશ્રય આપ્યો, એટલે રાજા થઈને તેણે દોસ્તી બાંધી, અને વ્યાપાર વિષયક કોલ કરાર કર્યા, તેમાં એમ કબુલ કર્યું, કે “મારા દેશમાં જૈટલાં લવિંગ પાકે છે તેટલાં બધાએ મારે અંગ્રેજને આપવાં.” આ કરારનામા સાથે, પૂર્વ મળીના રાજાઓના રેવાજ પ્રમાણે ઢેકને પોશાક પળ અર્પણ કર્યો. ઢેકે અહિંથી લવિંગનો ઘણો જથો પોતાના વાહાણમાં ભર્યો, અને ૧૬૮૦ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ઇંગ્લાંડ જવાને રવાને થયો, તે ૨૬ મી સપ્ટેમ્બરે પ્લીમાઉથ આવ્યો, અને નવેમ્બર માસની ૩ જી તારીખે ઘેર પોહોંચી ગયો. આ પ્રમાણે એ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાની સફર કરનારામાં* પ્રથમ પુરુષ ગણાયો. તેવીજ રીતે, હિન્દ અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે વ્યાપારનો પ્રારંભ કરનારો પણ એજ પ્રથમ પુરુષ હતો.

૧૬૭૯. અર્વાચીન અંગ્રેજોમાં હિન્દમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર થામસ સ્ટીવન્સ (Thomas Stephens) હતો; તે સાસ્ટીમાં જેસુઈટ પાઠશાળાનો રેક્ટર હતો.

૧૬૮૧. આ સਾਲમાં એલિઝાબેથ રાણીની પરવાનગીથી ટર્કી અથવા લિવેંટ કંપની સ્થાપવામાં આવી હતી, તેના ભાગીદારો થામસ સ્મિથ અને રિચર્ડ સ્ટેપર વગેરે લંડન નગરના વ્યાપારિયો હતા, તેઓએ, હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરવાની ધારણા કરી. કેપનો રસ્તો તો

* એક પોર્ટુગીઝ નામે માગેલ્લાન હતો (૧૫૧૯-૨૨) તેણે પ્રથમ પ્રદક્ષિણા કરી હતી.

પોર્ટુગીઝોનો બાપીકો ગણીને પડતો મૂક્યો, પણ બેનિશિયનો જે પગ-રસ્તે વ્યાપાર કરતા હતા, અને જેઓ ઇરાનના અને હિન્દના કેટલાક ભાગમાં પોતાની દુકાનો રાખી રહ્યા હતા, તે માર્ગ પકડવાની ઇચ્છા કરી. તેમણે પોતાની સાથે, મી. ન્યુબેરી, જેણે પૂર્વ ભૂમિની ઘણી મુસા-ફરિયો કરી હતી તેને, તથા મી. ફિટ્ચ કરીને લંડનનો વેપારી હતો, અને મી. લીડ્ઝ સ્વેરી* તથા મી. સ્ટોરી ચિતારો,† એટલાને સામેલ કર્યા. રાણી એલિઝાબેથે પૂર્વના કેટલાક રજવાડા ઉપર કાગલો લખી આપ્યા. તેમાં સ્વંભાતના અને પટનાના રાજા ઉપરના મુખ્ય હતા.

૧૬૮૩ માં સિરિયામાં ત્રિપોલી છે, તેઓ લંડનથી ત્યાં જવા નીકળ્યા. ત્રિપોલીથી બગદાદ ગયા, અને ત્યાંથી ટાઇગ્રીસ નદીમાં થઈને ઇરાની અસ્થાતમાં પ્રવેશ કરી ઓર્મઝ થઈને ગોવા ભળી હંકારી ગયા. ગોવેથી આપ્રે ગયા. તે વેળાએ અકબર પાદશાહે પોતાની રાજધાની ત્યાં રાખી હતી. પાદશાહે લીડ્ઝ સ્વેરીને પોતાને ત્યાં નોકર રાખ્યો. ન્યુબેરીએ ગોવામાં દુકાન માંડી, અને છેવટે ત્યાંજ મરણ પામ્યો. ફિટ્ચ બંગાલામાં થઈને પેગુ, લંકા અને કોચીન, સિયામ, મલાક્કા આદિ ઠેકાણે, જ્યાં મરીનો પાક સારો ગણાતો હતો, ત્યાં મુસાફરી કરીને, ગોવે પાછો આવ્યો. તે જ્યાં ગયો ત્યાં પોર્ટુગીઝોનાં થાણાં હતાં, તેમના તરફથી ઘણી હરકતો નાંખવામાં આવતી હતી, પણ દેશિયો તેમને મદદ કરતા હતા. છેવટે ગોવેથી વાહાણે ચડી ઓર્મઝ અને અલેપ્પો થઈને તે સન ૧૬૯૧ માં પાછો લંડન વળી ગયો.

૧૬૮૬ માં કૅપ્ટન કૅવેનડિશ, પ્લીમાઉથથી તા. ૨૧ મી જુલાઈને દિવસે નીકળ્યો અને સપ્ટેમ્બરમાં કેપ હી વર્ડના ટાપુ-

* હિન્દના હીરા માણેક આદિ સ્થવરાત ઘણાં મૂલ્યવાન ગણાતાં હતાં અને તેની ઘરાકી સારી થઈ શકે એવી હોવાથી આ સ્થવરોને સાથે લીધો હતો.

† હિન્દના સ્વાભાવિક દેસાચો મન હરણ કરે એવા હોવાથી તેનાં ચિત્ર આલેખી લેવા માટે એને લીધો હતો.

ઓમાં આવી પોહોંચ્યો. ત્યાંથી માગેલાનની સામુદ્રધુનીમા ૧૯૮૭ ના જાન્યુઆરીની ૭ મી તારીખે પ્રવેશ કરીને ઉત્તર ભળીને કિનારે હંકારી જતાં લાડોનેસ પોહોંચ્યો. (૩ જી જાન્યુઆરી ૧૯૮૮) ત્યાંથી સુંડાની સામુદ્રધુની તા. ૬ ટૂં માર્ચે પસાર કરીને સપ્ટેમ્બર માસની ૯ મી તારીખે, કેપ ઑફ ગુડહોપને રસ્તે તે પ્લીમાઉથ આવી પોહોંચ્યો. આ પ્રમાણે અંગ્રેજોએ બીજી વારની પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી.

૧૯૮૭. આ સમયે, સ્પેન અને પોર્ટુગાલ સાથે ઇંગ્લાંડ લડાઈમાં ઉતર્યું હતું. સર ફ્રાન્સિસ ડ્રેકે, હિન્દથી વઢી આવતું પોર્ટુગીઝ વાહાણ અઝોર બેટ પાસે ઝુટાવી લીધું હતું, તે માહેના કાગઢો, વ્યાપાર વિષયક હોવાથી તે સંબંધી ઘણું જાણવામાં આવ્યું હતું, (જુવો પોર્ટુગીઝનું પ્રકરણ) અને મુખ્યત્વે કરીને એજ સાધન ઉપરથી ઇંગ્લાંડ અને હિન્દનો વ્યાપાર ચલાવવાનો વિચાર સૂઝી આવ્યો હતો, એમ કૅમ્ડન નામનો ઇતિહાસ લખનાર જણાવે છે.

૧૯૮૮. ડ્રેકે પૃથ્વીના ગોઢાની પ્રદક્ષિણા કરી, તે ઉપરથી સ્પેને ફરિયાદ કરી કે, અમારા શોર્ધી કાહાડેલા રસ્તાનો ઉપયોગ કરવામાં એણે અમારા હક્ક ઉપર તલાપ મારી છે, માટે હવેથી એમ થવું ન જોઈયે. આના જવાબમાં ઇલિઝાબેથ રાણિયે જણાવ્યું કે, “સાગર અને હવા પ્રત્યેક માણસને સામાન્ય હોતાં, જેમ સ્પાનિયર્ડ તેનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ, મારી પ્રજાને તેવોજ ઉપયોગ કરવાને હક્ક પ્રાપ્ત થાય છે.” આવો ઉત્તર આપવાની રાણીને અગત્ય હતી. એ ભાગ્યશાઢી રાણીના રાજ્યમાં નેધર્લાંડથી ઘણા ફ્લેમિંગો, ધર્મના જુલમથી કંટાઢી ઇંગ્લાંડમાં ઉતરી આવ્યા હતા. તેમની પાસેથી સૂતરાઉ અને રેશમી કાપડ વણવાની નવી તરેહ એ વેઢા અંગ્રેજો શીખ્યા. તેમજ, કાપડ ધોવાના સાબુ તથા તેલનો ઉપયોગ પણ જાણી ગયા, અને કાપડ રંગવામાં કુશઢતા મેઢવી. મેન્ચેસ્ટરમાં ડનનાં લુગડાં વણાવા માંડ્યાં. હાલિફાક્સનું કાપડ પણ વચ્ચાણવા યોગ્ય થવા માંડ્યું.

બીજાં નાના પ્રકારનાં કારખાનાં વધ્યાં. શ્વેપિલ્ડનો સ્વરા લોઢાનો સામાન ઘણો સારો બનવા લાગ્યો. અમેરિકામાંથી સોનુરુપુ તેની કાચી સ્થિતિમાં આવવા માંડ્યું. તેને ઉપયોગમાં લેવાની સ્થિતિમાં મૂકવા, અને તેની લગાડિયો બનાવવા, તથા નાના પ્રકારના ઢાગીના તૈયાર કરવાનું કામ પણ ચાલતું થયું. આફ્રિકામાંથી હાથીદાંત પુષ્કળ આવવા લાગ્યો. તે સાથે, ત્યાંથી સોના મિશ્રિત માટી પણ આવવા લાગી. અને ઘણો માલ આંટવર્પના ચૌટામાં ભેગો થતો હતો, તે હવે લંડનના બાજારમાં આવવાનો પ્રારંભ થયો. આ પ્રમાણે આઝાદીના સમયમાં, દેશમાં વધી પડેલો માલ પરદેશમાં નિકાસ કરવા, અને પરદેશનો માલ દેશમાં આયાત કરવાને લોકો ટમટમી રહ્યા હતા, અને હિન્દની જાહો-જલાલી અને પોર્ટુગીઝો આદિનું ત્યાં આવાદ થવું તેમના જાણવામાં આવ્યું હતું, તેથી એલિઝાબેથની દૃષ્ટિ હિન્દ ઉપર લાગી રહી, અને પોતાના વ્યાપારિયોને પ્રેરણા કરીને ઉત્તેજન આપ્યું, એટલે ટર્કી કંપનીના મુખ્ય ભાગીદારોએ હિન્દને માટે બીડું ફાડ્યું.

૧૬૯૧. કેપને રસ્તેજ હિન્દમાં જવા માટે પેનીલોપ, મરચંટ રૉયલ, અને એડવર્ડ બોનાવેન્ચર, એવા નામનાં ત્રણ વાહાણ સજ્જ કરવામાં આવ્યાં. તેમના ઉપર ડ્યોર્જ રેમંડ, અને જેમ્સ લૅકિસ્ટરનું ઉપરીપણું સ્થાપ્યું. તેઓ એપ્રિલમાં હંકારી ગયા. તેમનો મનસુબો અંદર-ખાનેથી, લાગ આવે તો પોર્ટુગીઝોને હંફાવવાનો હતો, તેથી કેપ પોહોંચતા, માર્ગમાં તેમનાં જેટલાં વાહાણ મળી આવ્યાં તેટલાં, તેઓએ શાલી લીધાં, અને તેમ કરવા જતાં, કેટલોક સમય વીતી ગયો, તેથી કમો-સમે કેપ પોહોંચ્યા. તેમાં વળી, તેઓના સ્વારવાને સ્કર્વી નામનો રોગ લાગુ પડ્યો. એટલે મરચંટ રૉયલ વાહાણને રોગિયોને લઈને પાછું વિદાય કરી દેવું પડ્યું. બાકીનાં બે વાહાણ આગળ વધતાં વાવંટોઢમાં ગુંચાઈ જઈ જૂઠા પડી ગયાં. પેનીલોપમાં કેપ્ટન રેમંડ હતો, તે વાહાણ કેપ કોરીન્ટીસ પાસે તોફાનના સપાટામાં આવીને ક્યાંય ગુમ થઈ ગયું.

તેનો પછીથી પણ પત્તો લાગ્યો નથી. કૅપટન ર્યાંકેસ્ટરે નિકોબારના ટાપુઓ આગળ થઈને પૂર્વ આર્કિપેલોગો જતાં, મલાક્કાની સામુદ્રધુની-માંથી બે મ્હોટાં પોર્ટુગીઝ વાહાણો પકડી લીધા. અને એડવર્ડ બોના-વેન્ચર સહિત હિન્દ પોહોંચી ગયો. ત્યાંથી તેણે પોતાના વાહાણમાં મરી મર્યાં, અને સુમાત્રા અને લંકામાંથી બીજા તેજાના ભરીને ચાલ્યો, પણ તેના બંડખોર અને માંદલા સ્વારવાના તોફાનને લીધે આર્કિપેલોગોમાંના મોરાકામાં પાછો જઈ શક્યો નહિ, અને પોતાના દેશભળી હંકારી જવાની અગત્ય પડી. ખોરાક ઝૂટી ગયો એટલે પાછો વળતાં, તે વેસ્ટ ઇન્ડિયા ભળી ચાલ્યો. તે હિસ્પાનિયોલા પાસે મોના ટાપુએ લંગર નાંચી, પોતે ખોરાકની શોધમાં, પોતાના લેફ્ટનૅન્ટ અને ૧૭ માણસો લઈને ઉતરી પડ્યો. આ ટાપુમાં માણસની વસ્તી હતી નહિ એટલે મટકીને પાછો આવતાં જુવેછે, તો પોતાનું વાહાણ જોવામાં આવ્યું નહિ, કેમકે, વાહાણ ઉપરના એક સૂતારે લંગરનું દોરડું કાપી નાંચ્યું હતું, તેથી તે તો તોફાનના ઝપાટાએ કરીને, પોતાના લંગરથી છૂટી જઈને, તે માંહેલા ૬ માણસો સહિત ઘસડાઈ ગયું હતું. હવે તો કોઈ આવતું જતું વાહાણ મળે તો તેમાં ચડી જવાની આશાએ તેમને રાહ જોઈને ત્યાં રહેવું પડ્યું, અહિં કેટલાંક માણસ મરી ગયાં, અને જે બાકી રહ્યાં તે, કેટલાંક ફ્રેંચ વાહાણ આવી પોહોંચતાં તેમાં ચડી છેવટે સેંટ ડોમિંગો પોહોંચી ગયાં. કૅપટન ર્યાંકેસ્ટર અને એનો લેફ્ટનૅન્ટ ૧૬૯૪ ના મે માસમાં ઇંગ્લાંડ જઈ પોહોંચ્યા.

૧૬૯૨-૩ જાન્યુઆરીની ૭ મી તારીખે રાણિયે, ટર્કી કંપનીને નવી સનદ કરી આપી, તેમાં તેમને બીજી કેટલીક છૂટો સાથે, ઇંગ્લાંડ અને હિન્દનો સ્થલ માર્ગે થઈને એક હત્યો વ્યાપાર કરવાની પરવાનગી આપી.

કેટલાક સ્થાનગી અંગ્રેજોનાં લશ્કરી વાહાણોવાળાએ ફિરંગીનું એક વાહાણ પકડ્યું, ને તે વિલાયત લઈ ગયા. તેમાં ૧,૬૦,૦૦૦ પૌંડની મતા હતી. (જુઓ પોર્ટુગાલના પ્રકરણ)

૧૬૯૬. સર રાબર્ટ ડહ્લી, અને બીજા કેટલાએક ગૃહસ્થોએ મઝીને, ચીન મોકલવાને ત્રણ વાહાણ તૈયાર કર્યાં. એલિઝાબેથ રાણિયે, કાફલાના માલમ મી॰ વુડને ચીનના પાદશાહ ઉપર ભલામણ પત્ર લખી આપ્યું, તે લઈને વુડ ઉલટથી રવાને થયો. રસ્તામાં ત્રણ પોર્ટુગીઝ વાહાણો મઝી આવ્યાં, તે તેણે સ્વાધીન કરી લીધાં. પળ આગળ વધતાં, કાફલામાં મંદવાડ પેઠો, અને તેણે એવો કર વર્તીવી દીધો કે, ત્રણ વાહાણોમાં આવેલા માણસોમાંથી માત્ર ૪ બચ્યાં, તેઓને (Puerto-Rico) પુઈરટો રિકો નામના ન્હાના ટાપુમાં ઉતારી મૂક્યાં. આ માણસો પાસેથી નાણું ઉચાપત કરવાને માટે સ્પાનિયર્ડોની એક ટોલિયે તેમને મારી નાંખ્યા, માત્ર એક જણ, ન્યાય સ્વાતાના સ્પાનિશ અધિકારિયો આગળ પોતાની કર્મકથા નિવેદન કરવાને બચ્યો હતો, તેને, જે લૂટારાઓએ તેના સાથી સ્વારવાઓને મારી નાંખ્યા હતા, તેઓએજ સેર દઈને પૂરો કરી નાંખ્યો.

૧૬૯૯. હિન્દનો માલ, અંગ્રેજોને પોર્ટુગીઝ દ્વારા મલતો હતો, પણ સ્પેનના તાવાનું તે હોતાં, અને સ્પેન સાથે ૧૬૮૭ થી લડાઈનો મામલો જામ્યો હતો, તેથી, ભૂમધ્ય સમુદ્રને રસ્તેથી જે માલ આવી શકતો હતો તે રસ્તે ઘણું સ્વર્ચ થતું હતું, અને આ સમયે તે માર્ગ જોખમ ભરેલો હતો. આવા સમયનો લાગ લઈને વલંદાઓએ ૧૬૯૯ થી હિન્દમણીના વ્યાપારનો પ્રારંભ કરવા માંડ્યો હતો. તેમનો પેહેલોજ કાફલો ૧૬૯૭ માં હિન્દનો માલ લઈને વઝી આવ્યો ત્યારે, જે મરી અંગ્રેજોને એક રતલ માત્ર ત્રણ શિલિંગે મલતાં હતાં, તેનો ભાવ વધારીને તેમની પાસેથી આઠ શિલિંગ સુધી લેવા માંડ્યા, તેમજ, બીજી વસ્તુઓનો ભાવ પણ એમજ વધારી દીધાથી તે અંગ્રેજોને મોઢે ભાવે મલવા માંડી; એટલે કાયર થઈને તેમણે હવે કેપ આફ ગુડ હોપને રસ્તે હિન્દસાથે વ્યાપાર ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૧૬૯૯. આ વર્ષના પ્રારંભમાં મી॰ સ્ટેપર અને બીજાઓએ મઝીને, સર જૉન મિલ્ડનહાલને ડમો કર્યો, તેને એલિઝાબેથ રાણીએ

ખલિતો લખી આપીને, મહાન્ અકબર પાદશાહની દરબારમાં મોકલ્યો, પણ તે ૧૬૦૩ સુધીમાં તો આપ્રે પોહોંચી શક્યો ન હતો. આ વેળાએ આગ્રામાં જેસુઈસ્ટ રહેતા હતા તે, અને બીજા બે ઇટાલિયન (ઘણુંકરીને તેઓ સ્પેનિશિયન હશે એમ જણાય છે.) હતા તેઓએ જાણ્યું, કે અંગ્રેજ વ્યાપારિયોનું લફરુ અહિં પેસશે તો આપણા વ્યાપારમાં ભાગ પડાવશે, માટે તેઓને ખસતા કર્યા હોય તો સારું. આવા મનસુબાથી સર જૉનનું ટટ્ટુ આગળ ચાલવા દીધું નહિ, અને અકબર પાદશાહ તો ૧૬૦૬ માં મરણ પામ્યો. તેની પછવાડે જહાંગીર ગાદીએ બેઠો તેના વારામાં અંગ્રેજોને વ્યાપાર કરવાની છૂટ મળતાં કેટલોક સમય વીતી ગયો. ૧૬૧૯ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૨૨ મી તારીખે, ફાઉન્ડર્સ હૉલમાં સભા ભરી, તેમાં લંડનનો લૉર્ડ મેઅર પ્રમુખ નિમાયો, અને ઘણા ચરા આલ્ડરમેન અને બીજા વ્યાપારીઓ થઈને ૧૦૧ માણસ સભામાં મઝ્યાં અને હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરવાને મંડોળ કર્યું તે ૩૦,૧૩૩ પૌંડ ૬ શિલિંગ અને ૮ પેન્સનું થયું.

બીજી સભા ફરીને ભરાઈ, તેમાં વ્યવસ્થાપક મંડળી ઠરાવવામાં આવી, અને પ્રિવીકૌંસીલને અરજી * આપવાનો ઠરાવ થયો. તા. ૪ થી

* Stimulated by the success which had attended the voyage to the East Indies by the Dutch and finding that the Dutch are fitting out another voyage, for which they have bought ships in England, the merchants, having the same regard to the welfare of this kingdom, that the Dutch have to their common wealth, have resolved upon making a voyage of adventure, and for this purpose entreat her Majesty will grant them letters patent of incorporation, succession, &c. for that the trade, being so remote from hence can not be managed but by a joint and united stock.' They proceed to request, 'that the ships, when prepared, may not be stayed upon any pretence of service, as the delay of a month, may lose the opportunity of a whole year's voyage.—That the adventurers may be allowed to

અક્ટોબરે ભાગીદારોની સભા મળી, તેમાં વ્યવસ્થાપક સભાએ જાહેર કર્યું કે, પ્રિવીકૌન્સિલે આપણી અરજ ઉપર ધ્યાન ફરમાવ્યું છે, અને રાણી સાહેબની પરવાનગી સત્વર મેળવી આપવામાં આવશે. તા. ૧૬ મીએ ફરીને જણાવવામાં આવ્યું કે, રાણી સાહેબે આપણી વ્યાપાર કરવાની ધારણા પસંદ કરી છે, અને હવે કયા ધોરણથી આગળ કામ ચલાવવું તેનો નિશ્ચય કરવાને, આપણા ભાગીદારોમાંથી *મુખ્ય મુખ્યને, પ્રિવીકૌન્સિલમાં હાજર થવાની સૂચના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રમાણે કામ સરાહે ચડ્યા પછી, તેમાં અળધારણું વિગ્ર આવી પડવાનો પ્રસંગ બન્યો, તે એકે, સ્પેન અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે સલાહ કરાવાને માટે ફ્રાન્સના રાજાએ કેહેણ કાઢાવ્યું; અને ભાંજગડિયા પળ આવી પોહોંચ્યા, એટલે ભાગીદારોએ પ્રિવીકૌન્સિલને અરજ કરી કે, સફરની તૈયારી થઈ ગઈ છે, માટે હંકારી જવાને અમને વારંટ મળવું જોઈયે, તેનો પ્રિવીકૌન્સિલે જવાબ આપ્યો કે, આ પ્રમાણે પરવાનગી આપવા સામે, સ્પાનિયર્ડ ભાંજગડિયા વાંધો લે, તો કોલકરાર થવામાં વાધ નડે, માટે આવી પરવાનગી, હાલ આપવામાં નહિ આવે. ૧૬૦૦ના મે

send out foreign coin; and, if there should be a want of foreign coin to furnish the present voyage, there should be coined in her Majesty's mint so much foreign coin, as shall supply the want, out of such bullion, as shall be brought in by the adventurers or by their means.—That freedom of customs be allowed for six voyages outward, in regard that many experiments must be made before it will be known what commodities are best suited to the Indian market, as also in regard that the Dutch for their encouragement, are freed from the customs for divers years both outward and inward.'

* તા. ૨૬ મી અક્ટોબર ૧૬૦૦ નો પ્રિવીકૌન્સિલનો કાગળ Paul Bannying Alderman ઉપરનો છે, તે પ્રોમોટરોમાં મુખ્ય હતો. તેની પાસેથી કંપનીએ સુસાન વાહાણ खरीदी લીધું હતું, બહી તે ૧૬૦૦ થી તે ૧૬૦૨ સુધી આલ્ડરમ્પ્થન હોલીડેની સાથે કંપનીનો खजानची હતો.

માસમાં (Boulogne) બુલોન કમિશન ભરાવાનું છે તેનો નિકાલ આવ્યા વિના, હવે આગલ કામ ચલાવવું નહિ, એવો ભાગીદારો ઠરાવ કર્યો.

દેશના સારા ભાગ્યે, અંગ્રેજી અને સ્પાનિશ ભાંજગડિયા એકમત થયા નહિ, તેથી કોલકરારની વાત ભાગી પડી, એટલે દરવારે અને લોકોએ હિન્દના વ્યાપારની વાત પાછી ઉપાડી.

૧૬૦૦ ના ડિસેમ્બર માસની ૩૧ મી તારીખે એલીઝાબેથ રાણીએ પટ્ટો કરી આપ્યો, તેમાં જે નામ લખવામાં આવ્યાં છે તેમાં ટર્કી કંપનીવાળા થામસ સ્મિથ અને રિચર્ડ સ્ટોપર એ બે પ્રથમથી ઉલટ રાખી કામ કરતા હતા, તેથી તેમનાં નામ પ્રથમ જોવામાં આવે છે. મી. સ્મિથને કંપનીનો ગવર્નર ઠરાવ્યો છે, અને મી. સ્ટોપરને પેહેલો (કમિટી અથવા) ડરેક્ટર ગણવામાં આવ્યો છે. આ કંપનીનું નામ The Governor and Company of Merchants of London trading to the East Indies “ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ સાથે વ્યાપાર કરનારી લંડનના વ્યાપારિયોની કંપની અને ગવર્નર” એવું પાડ્યું. એક ડરેક્ટર અને ચોવીસ સભાસદો (ડરેક્ટરો) ની એક વ્યવસ્થાપક મંડળી ઠરાવી. પ્રતિવર્ષના જુલાઈ માસમાં તેઓની ફેરફારી, અથવા પસંદગી કરવાનું ધોરણ રાખ્યું, અને સફર સંબંધી સર્વ પ્રકારની ગોટવણ કરવાનું, અને માલ વેચવાનું કામ તેમને શીર રાખ્યું.

કંપનીના ભાગીદારો, એકવીસ વર્ષની ઉંમરના તેમના દીકરા, એમેદવાર, ગુમાસ્તા, દુકાનદારો, અને ચાકરો ઈસ્ટ ઇન્ડિઝનો વ્યાપાર, કેપ આફ ગૂડ હોપની પેલી તરફના મારગેલાનની સામુદ્રધુની સૂધીના દેશો સાથે ચલાવે, તેની મુદત ૧૬૦૦ ના ક્રિસ્મસથી ૧૬ વર્ષ સૂધીની આપવામાં આવી. કરારનામામાં, સમયને અનુસરતા બંને પક્ષને અનુકૂલ આવે એવા નિયમો નક્કી કરવામાં આવ્યા.

આવા મહાન્ કાર્યને માટે ૭૨,૦૦૦ પૌંડનું મંડોલ* તો તુરત થઈ ગયું, તેમાંથી નીચે પ્રમાણે વાહાણો તૈયાર કર્યાં.

વાહાણનું નામ.	કેટલા ટન.	રોયલ.	કેટલાં માણવ.	માલમ.
રેડ ફાગન	૬૦૦	૪,૦૦૦	૨૦૨	કેપ્ટન જેમ્સ લાંકેસ્ટર.
હેક્ટર	૩૦૦	૩,૨૦૦	૧૦૮	,, જોન મિડલટન.
આસેન્શન	૨૬૦	૨,૪૦૦	૮૨	,, વિલિયમ બ્રાંડ.
સુસાન	૨૪૦	૧,૫૬૦	૮૮	,, જોન હેવર્ડ.
	૧૪૦૦	૧૧,૧૬૦	૪૮૦	

આ સિવાય, ગેસ્ટ નામના વાહાણમાં ધોરાકીનો સામાન મર્યો. લોહું, કલ્હાઈ, સીસું, ૮૦ તાકા જૂદા જૂદા રંગની બનાત, ૮૦ તાકા હેવન શાયરની Kersy, ૧૦૦ તાકા નાર્વિચ Stuffs, તથા પોશાકી વરનો સરસામાન થઈને વધા માલની કિંમત પૌંડ ૬,૮૬૦ તથા નગદી† પૌંડ ૨૮,૭૭૨

વાહાણોની સ્વરીદી તથા સરસામાન પૌંડ ૩૧,૬૩૨
અને ધોરાકીના સામાનના થઈને કુલ પૌંડ ૩૧,૭૭૧

અંકદર પૌંડ ૭૬,૪૦૩

* બીજા લેખમાં

૫૭,૫૪૩-૬-૮

૧૧,૫૪૮-૦-૦

બીસ ટર્કો લેખે વધારે મંડોલ કરતાં કુલ પૌંડ. ૬૯,૦૯૧-૬-૮
Royalls.

૧	કોથલી	૪૦
૨	,,	૩૨
૩	,,	૨૪
૪	,,	૧૫
		૧૧૧

† બીજા લેખમાં ૨૧,૭૪૨ પૌંડ છે.

હિન્દમા વ્યાપાર કરવા માટે, દરેક વાહાણમાં ત્રણ ત્રણ વ્યાપારી રાખ્યા, તથા બીજા ગુમાસ્તા અને કારકુનો રાખ્યા, તેઓને પોતાનો પેહેરવાનો પોશાક તૈયાર કરવાને રોકડી રકમ આપી, અને તેઓનું લવાજમ નક્કી કર્યું, તથા નફાના પ્રમાણમાં તેમને ઇનામ આપવાની પળ લાલચ દેવામાં આવી.

રાણી સાહેબે અચીન અને બાન્ટમના રાજાઓને મેટ આપવાની કેટલીક વસ્તુ આપી, અને તેમના ઉપર खलीता પળ લખી આપ્યા.

૧૬૦૧ ફેબ્રુઆરી માસની ૧૩ મી તારીખે વૂલવિચથી વાહાણો ઉપડ્યાં, ને એપ્રિલ માસની ૨૨ મી તારીખે ટોરબેમાંથી રવાને થઈ ગયાં. રસ્તામાં ગ્રેસ્ટ વાહાણનો માલ ઉતારી લઈને તેને છોડી દેવું પડ્યું.

કેપ્ટન લાંકેસ્ટરને રાણી સાહેબે નૌકા સૈન્યનો એડમિરલ ઠરાવ્યો, અને (માર્શિયલ લૉ) લશ્કરી કાયદાનો ઉપયોગ કરવાની તેને સત્તા આપી.

તેઓ નવેમ્બર માસની ૧ લી તારીખે કેપ આફ ગુડહોપ વટાવી ગયા. રસ્તામાં સ્કર્વીનો રોગ કેટલાકને લાગુ પડ્યો, તથા મોસમનો બરાબર અનુભવ નહિ હોવાને લીધે મહાકષ્ટે નૌકા સૈન્ય, મહાન્ સુમાત્રા બેટના અચીન બંદરે, તા. ૬ ઠી જુન ૧૬૦૨ માં આવી પોહોંચ્યું. (કેટલાક તા. ૬ મી કેહે છે.)

મેટની વસ્તુઓ, અને રાણી સાહેબનો खलीतो લઈને એડમિરલ લાંકેસ્ટર રાજાની હુઝૂરમાં ગયો. તેને દબદબા ભરેલા દરબારમાં માનથી રજુ કરવામાં આવ્યો. મિત્રાઈના અને વ્યાપારના કોલકરાર થયા, અને એડમિરલે જે જે છૂટ માગી તે તે રાજા ભળીથી આપવામાં આવી. ગયે વર્ષે મરીનો પાક ઓછો ઉતર્યો હતો તેથી તેઓને જોડ્યે તેટલાં મરી

અર્હિથી મઠ્ઠી શક્યાં નહિ, એટલે અર્હિ બે વ્યાપારી મૂક્યા; તેમને મઠ્ઠી શકે એટલો માલ ભેગો કરવાની ભલામણ દીધી.

એડમિરલે ધારણું કે, આપણા વાહાણ ભરાય એટલો માલ મઠ્ઠી શકે નહિ, તો પેહેલીજ સફરમાં કંપનીને નુકસાન થાય, તેમાં આપણી શોભા નહિ, એમ ધારીને, અથવા તો કદાપિ દેશમાંથીજ તેને खानगी સલાહ આપવામાં આવી હોય, તેથી, ઇંગ્લાંડ સાથે શત્રુવટ ધરાવતા પોર્ટુગીઝોનાં વાહાણ ક્ષપાટામાં આવી જાય તો તે લઈ લેવાની તેની ધારણા થઈ, અને શત્રુનો માલ પડાવી લેવામાં તેને કાંઈ બાધ લાગ્યો નહિ. આ વેલાએ એક ઢચ વાહાણ અચીનમાં હતું, તેના કમાંડર સાથે મસલત કરીને, મલાક્કામાં પોર્ટુગીઝોનો વાસ હતો તેના ઉપર હુમલો કરવાની ધારણા કરી. સુમાત્રાના નૈઋત્ય કિનારા ઉપર પ્રિયામાન નામનું બંદર છે, ત્યાંથી મરી મઠ્ઠી શકે એમ છે એવું તેના જાણવામાં આવવાથી, સુસાન વાહાણ, ત્યાંથી માલ ખરીદવાને તેણે રવાને કરી દીધું. પોતાની સાથે ત્રણ વાહાણ રાખ્યાં, અને એક ઢચ વાહાણ ભેગું મળ્યું તે લઈને, પોતાનો ઇરાદો બર લાવવા માટે, મલાક્કા ભળી ચડી ગયો. રસ્તામાં તેને ૯૦૦ ટનનું એક પોર્ટુગીઝ વાહાણ મળ્યું તે કબજે કરી લીધું. આ વાહાણમાં હિન્દની કારીગરીનો માલ અને છીંટ આદિ चीजો હતી, તે બધો માલ પોતાના વાહાણમાં ઉતારી લઈને, કેદિયોને તેમના વાહાણમાં ચડાવી દઈને જતા મૂક્યા.

આ પ્રમાણે આયતો માલ વેપારથી નહિ તો લઢાયક ધોરણથી મઠ્ઠી ગયો, એટલે પોર્ટુગીઝો ઉપર હુમલો લઈ જવાનો વિચાર તેણે માંડી વાઙ્ચ્યો, અને અચીન પાછો વઠ્ઠી ગયો. અર્હિ રાખેલા વ્યાપારિયોએ મરી, તજ, અને લવિંગ આદિ માલ ખરીદેલો હતો તે, લંડનનો માલ આસેન્શન વાહાણમાં હતો, તે ભેગો ભરીને, તે ઇંગ્લાંડ રવાને કરી દીધું. બાકી બે વાહાણ પોતાની પાસે રહ્યાં તે લઈને પ્રિયામાન બંદરે ગયો. ત્યાં મરી તથા

લવિંગ સુસાનમાં ભરાતાં હતાં, અને તે માલ જોઈયે તેટલો ભેગો થયો હતો તે ભરીને, સુસાનને પણ દેશ મોકલી દીધું. પોતે પછી બે વાહાણ લઈને જાવા બેટના બાન્ટમ બંદરે ગયો, કેમકે, સુમાત્રા કરતાં અહિં માલ સસ્તો મળશે એમ તેના જાણવામાં આવ્યું હતું.

૧૯૦૨ ડિસેમ્બરની ૧ મી તારીખે તે બાન્ટમ આવી પોહોંચ્યો. અહિં એને, આગળ પ્રમાણેજ માન મળ્યું. અહિંનો રાજા માત્ર ૧૦ વર્ષનો બાળક હતો; તેને રાણી સાહેબનો સ્થાન આપ્યો, અને પોશાક પણ રજુ કરી દીધો. અહિં એના માલની માગણી સારી થઈ. વઢી મરી સ્વરીદવાની જોગવાઈ પણ ઠીક થઈ. ૬૨ રતલની એક ગુણ એને ૧૩ સ્પાનિશ ડાલરે (૪ શિ. ૬ પેન્સનો એક ડાલર) પડી તે સાથે એક ગુણ ઉપર ૧ ડાલર જકાત, તથા સુંટાનો કર થઈને, બે વાહાણની તેને ૧૫૦૦ ડાલર કુલ સ્વરાજાત થઈ.

મોલકોના ટાપુમાં કોઠી ઘાલવા માટે, પોતાની સાથેના કેટલાક વેપારિયોને બે ડોઝના બતેલામાં ૧૨ માણસ સહિત, બાન્ટમથી રવાને કર્યા. બાન્ટમમાં ત્રણ ગુમાસ્તા રાખ્યા, તેમની સાથે તેમને મદદ કરવાને આઠ માણસ મૂક્યાં, અને પોતે, ઇંગ્લંડથી માલ લાવ્યો હતો તેમાંથી જે બાકી રહ્યો હતો તે વેચી નાંચવાની, અને વાહાણો ભરાય એટલે માલ સ્વરીદ કરવાની ભલામણ કરી, ત્યાંના રાજાની પરવાનગી લઈને, ૧૯૦૨-૩ ના ફેબ્રુવારી માસની ૨૦ મી તારીખે દેશ જવા રવાને થયો. માર્ગમાં ભયંકર તોફાન લાગ્યાં, તેમાં ડ્રાગન વાહાણનું સુકાન સ્વોઈ બેઠા, એટલે ફેક્ટરના કમાન્ડરને કંપની ઉપરનો એક ઉચ્ચ વૃત્તિ-દર્શક પત્ર લખીને તેને આપ્યો, અને કહ્યું કે, હવે મારું ગમે તેમ થાઓ તેની મને ચીક નથી, પણ તમે તો દેશ મળી પોહોંચી જાઓ. રસ્તામાં સેન્ટ હેલીના આવતાં ત્યાં આરામ લીધો. આ વેળાએ એ બેટમાં વસ્તી ન હતી, પણ પોર્ટુગીઝોએ ઉપયોગી જાનવર, અને મેવાથી તેને ભરચક કરી

મુક્યો હતો. છેવટે બે વાહાણ ભેગાં થઈ ગયાં, અને ૧૬૦૩ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૧ મી તારીખે ડાઉન્સ આવી પોહોંચ્યાં, ને તે પેહેલાં, સુસાન જે માલ ભરવા પછવાડે રાખ્યું હતું તે પળ આવી ચૂક્યું હતું.

પળ તે પેહેલાં, ૧૬૦૨ મા બીજી સફરને માટે વાહાણો ભરી તૈયાર કરવા માટે રાણી સાહેબે, અને કારભારી મંડળે કંપનીને ઘણી તાકીદ કરી, તોપણ તેઓ મંદ રહ્યા, ત્યારે રાણી સાહેબે તેમને ઠપકો દઈને કહ્યું કે, ઢાંચ લોકો જેવી ઝલટથી પોતાનું કામ કરે છે તેવી ઝલટ રાખો, તમે કામ કરવામાં ઢીલ કરો છો તેથી મારી અને તમારા દેશની પ્રતિષ્ઠાને તમે હાનિ લગાડો છો. નવુંસવું કામ હોતાં, કંપનીવાળા તો પ્રથમની સફરના પરિણામની રાહ જોતા બેઠા હતા, અને બીજા વાહાણ તૈયાર કરવા જેટલી રકમ જોશ્વમમાં નાંખવાને તેમની વૃત્તિ થતી ન હતી, તેમજ, રાજ્યભળીથી કે કારભારિયો તરફથી, તેમને નાણાં મળવાની આશા ન હતી, તેથી થંડા થઈને બેઠા હતા. તેવામાં, ભાગ્ય-શાળી રાણી સાહેબ ગુજરી ગયાં.

ત્રણે વાહાણ હેમસ્થેમ આવી પોહોંચ્યાં, તે સમયે, કંપનીના હત ભાગ્યને લીધે લંડનમાં પ્લેગ ચાલવા માંડ્યો. જેઓથી બાહાર નીકળી શકાય એવું હતું તેઓ બધા નગરી છોડીને જતા રહ્યા. આવા દુઃખના સમયમાં, તેઓ પોતાનો માલ વેચી શકે એમ નહતું, તેમજ, મંડોળ ઊંચું કરવાને પળ બની શકે એમ ન હતું; તેમાં વળી ૩૫,૦૦૦ પૌંડની તો તાબડતોબ જરૂર હતી. સ્વારવા આદિના પગાર, રાજ્યની જકાત, અને બીજી સફર માટે વાહાણો તૈયાર કરવાની સ્વારાજાતમા ઇટલા પૌંડ તો ચટણીમાં જતા રહે એમ હતું. વળી છેવટે, કંપનીએ એમ ઠરાવ્યું કે, ૨૫૦ પૌંડ જેઓએ મર્યા છે તેવા પ્રત્યેક ભાગીદારે ૨૦૦ પૌંડ વધારે ભરવા, અને તેના બદલામાં ૫૦૦ પૌંડ સુધીના તેજાના ને મરી સુકરર કરેલા ભાવે તેમને આપવામા આવશે, તેનો ઉપયોગ તેમણે ફાવે

तेम करवो,* आ ठराव मान्य थवाथी ६०,४५० पौंड एकदम भराइ गया, एटले बीजी सफरनी तैयारी करवा मांडी.

१६०४. जे चार वाहाणो पेहेली सफरमां गयां हतां, तेज पाह्यां बीजी सफर माटे तैयार करयां. सर हेन्री मिडलटनने उपरी ठराववामां आव्यो. तेने एडमिरलनी पद्वि आपवामां आवी. ज्यां दुकानो स्थापवामां आवी हती, त्यांज तेमणे जवुं, एवी तेमने सूचना करवामां आवी हती, तोपण, तेजानाना (स्पाइस) टापुओ साथे व्यापार चलाववानी तेमने परवानगी आपी हती.

पौंड ६०,४५० नी व्यवस्था नीचे प्रमाणे थइ:—

वाहाणोनी मरामत, सरसामान, खोराकी

वगेरेना थइने	पौंड ४८,१४०
नगदी	पौंड ११,१६०
माल	पौंड १,१४२

कुले... ६०,४४२

आ उपरथी जणाय छे के, नाणांनी तंगीने लीधे, तेओ पोताना दशमांथी वधारे माल लइ जइ शक्या नहि.

काफलो ग्रेवसेन्डथी ता० २५ मी मार्च १६०४ ने दिवसे रवाने थयो, ते सहिसलामत ता० २० मी डिसेम्बरे बान्टम पोहोंची गयो. अहिं बे वाहाणो तो मरीना मालथी भरी नांख्यां. आवतां वांत डच लोकोए आदर सत्कार सारो कर्यो, पण, व्यापारमां भाग पडाववाने हवे अंग्रेजोए जाथुनुं काम जमाव्युं, एटले, तेमना मनमां अदे-खाई उपजी, तेथी तेमना कारस्तानने लीधे मालनी भरती थइ शकी नहि.

* वेहेंचणीने बदले माल आपवामां नुकस्तानी अने अडचण वेठवी पडे एम होतां पण, डच इस्ट इंडिया कंपनी सन० १६१० थी ते १६४४ सुधी आवोज बहिबट चलावती हती.

આવા કારણને લીધે, જ્યાં ડચનો ઇલાકો પોહોંચતો નહતો, તેવે ઠેકાણે જવાને તેઓને દુરસ્ત લાગ્યું. સુસાનમાં માલ ભરાઈ જતાં તેને વેહેલું રવાને કરી દીધું, પળ તે માર્ગમાંજ ગેબ થઈ ગયું. બાકીનાં વાહાણો લઈને બાંડા ગયા. ત્યાંથી મઠી શકે એટલાં જાયફઠ, અને જાવંત્રી ભરીને આમબોયના પોહોંચી ગયા, ત્યાંથી લવિંગનો ભરાવો કરીને વાહાણોનો માલ પૂરતો થઈ જતાં, પાછા હંકારી ગયા, તે મે ૬, ૧૬૦૬ ન દિવસે ઇંગ્લાંડ આવી પોહોંચ્યા. પ્રથમની સફર અને આ બીજી સફરનો હિસાબ થતાં, જે થાપણ રોકાઈ હતી તે ઉપર, બધા પ્રકારનું સ્વર્ચ જતાં, સેંકડે ૯૫ ટકા નફો રહ્યો.

આ પ્રમાણે લાભનો ધંધો છતાં, કંપનીના ઉત્સાહમાં ભંગ પડવાનો સમય આવ્યો, તે એકે, લાભથી લોભાઈ, બીજા સ્થાનગી વેપારીઓને વેપાર કરવાનું મન થયું. તેઓનો આગેવાન સર એડવર્ડ મિચલ-બોર્ન થયો. પોતે લંડન કંપનીનો ભાગીદાર, અને મુખ્ય પ્રવર્તક હતો, તેમ છતાં, આગવો વેપાર કરવા માટે ઉભો થયો એ એણે સ્વોટું કાર્ય કસ્યું, એમ તેને માથે દોષ દેવામાં આવે છે. તેણે એવી યુક્તિ શોધી કાઢી કે, જે સ્થાનો શોધી કાઢવાને, અને જે સાથે વ્યાપાર કરવાને, બીજા કોઈને ખુલ્લું લખી આપ્યું હોય નહિ એવા જે કાથે (Cathay—Cathai) ચીન, જપાન, કોરિયા, અને કમ્બાયા આદિ જગ્યાએ વ્યાપાર કરવાને બાધ નથી, એમ પેહેલા જેમ્સ રાજાને વિનંતિ કરી, અને તેણે તે પ્રમાણે પરવાનગી આપી; પણ એલિઝાબેથ રાણી સાહેબે કંપનીને પટો કરી આપ્યો હતો તેના વિરુદ્ધ આ પગલું ભરવામાં આવ્યું સ્વરૂં. સર એડવર્ડે પરવાનગી મળતાંજ એક વાહાણ અને તે સાથે બે ડોલનો એક બતેલો સફર માટે તૈયાર કર્યો; પછી ૧૬૦૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં, પોતે જાતે ચીન ભળી હંકારી ગયો. દાનત પ્રમાણે વર્તત થઈ; ચીનસુધી તો તે પોહોંચી શક્યો નહિ, પણ પૂર્વ ભળીના ટાપુઓ તરફ રણઝતાં લંગર અને દોરડાં ગુમાવી બેઠો. માલની પ્રાપ્તિ

થઈ નહિ, એટલે, દેશમાં खाली હાથે જવાનું, તેને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે, ઠીક લાગ્યું નહિ. ચીનના બતેલા પૂર્વ ભળીના બેટ સાથે વેપાર કરવાને આવેલા તે લૂંટી લીધા. લૂંટ પળ સારી એકઠી થઈ, તે લઈને ઇંગ્લંડ રવાને થઈ ગયો. અને ૧૬૦૬ ના જુલાઈ માસમાં ત્યાં પોહોંચી ગયો. લૂટારા સર એડવર્ડે અંપ્રેજોના પ્રતિષ્ઠિત નામને બટ્ટો લગાડ્યો એટલુંજ નહિ, પળ બાન્ટમ અને વીજી જગ્યાના દેશી રજવાડામાં ઘણું હીણું દેખાડ્યું, અને કંપનિયે આંટની સારી છાપ બેસારી હતી તે ઉપર પાળી ફેરવ્યું. કંપનીના ભાગીદારો નિરાશ થઈ ગયા. છ વર્ષ સુધી નાળાં રોકાયાં હતાં તેનો લાભ માત્ર મરી મશાલા ખાવાને મળ્યા એટલોજ હતો. બજારમાં માલનો ભરાવો થવાથી, ભાગીદારોને હિસ્સે આવેલો માલ તેઓ વેચી શક્યા ન હતા. તેમના વાહાળોના ઘણા સ્વારવા મરી ગયા હતા, તેથી સામા પક્ષના લોકોએ એમ વાત ડરાડી હતી કે, હિન્દની સફરથી માળસના જીવને જોખમ થાય છે તેથી ત્યાં ફરી જવાને તેઓનાં મન પાછાં હઠ્યાં. કેટલાક કેહેવા લાગ્યા કે, દેશમાંથી નગદી લઈ જવામાં આવે છે તેટલો દેશમાં સ્વાડો પડે છે, વાહાળોનો ઘાળ વઠ્ઠી જાય છે, એવા જોખમના કામમાં ડતરવામાં માલ નથી. આવું કેહેવાતાં છતાં પળ, ઘણા સ્વા ભાગીદારોના મનમાં ત્રીજી સફર કરવાનો આમ્રહ થયો, પળ પડામાં કરી આપેલી શરત પ્રમાણે રાજ્યનો આશ્રય તેમને મળવો જોડ્યે એમ કેહેવા લાગ્યા, અને રાજ્યનો આશ્રય મળશે એમ ઋવચન આપવામાં આવ્યું, એટલે નવું મંડોલ કરવાનો પ્રયાસ કરતાં ૧૩,૫૦૦ પૌંડ ભરાઈ ગયા.

આ રકમની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવી.

* વચન આપ્યું છતાં પળ ચીન અને મોલકોના ટાપુમાં વેપાર કરવા જવા માટે, પેકેવેલ અને તેની સાથે પંતિચાહુ કરવાવાઝાઓને, ઉત્તર ભળીના માર્ગથી રશને થવાને પરવાનગી આપવામાં આવી.

વાહાણોની મરામત અને બીજી તૈયારી

કરવાનું એકંદર સ્વર્ચપૌંડ ૨૮,૬૨૦

નગદી પૌંડ ૧૭,૬૦૦ ની

માલ ભરચો પૌંડ ૭,૨૮૦

કુલ પૌંડ ૨૪,૮૮૦

વાહાણ

ઉપરી કેપ્ટન

ડ્રાગન

કેપ્ટન કીલિંગ

હેક્ટર

કેપ્ટન હાકિન્સ

કનસેન્ટ

કેપ્ટન મિડલટન

પ્રથમનાં બે વાહાણ તો આપણાં જાણીતાં છે. ત્રીજું કનસેન્ટ ૧૧૦ ટન હતું. તેના ઉપર દેવિડ મિડલટનને કેપ્ટન ઠરાવ્યો. તે સર ફ્રેન્ચી મિડલટનનો માઈ થતો હતો, તે માર્ચ-૧૨, ૧૬૦૭ રોજે, એકલો ટેમ્સમાંથી હંકારી ગયો તે બાન્દમ તા. ૧૪ મી નવેમ્બરે પોહોંચ્યો.

૧૬૦૮ ના જાન્યુઆરીમાં ત્યાંથી મોલકો ગયો. અહિંથી મરી સ્ત્રીદ કરી લીધાં, પણ તે મેઝવવામાં મહાકષ્ટ પડ્યું, કેમકે, ઢાંચ લોકોએ હવે ઉઘાડે છોડે, અદેસ્વાઈ કરવા માંડી. આગળ જતાં જાવાનો ત્રણ ઢોળનો બતેલો મઝી ગયો, તેમાંથી ૨૧૯૪૮ પૌંડ અને ૧૬ શિ-લિંગનાં લવિંગ સ્ત્રીદ કરી લીધાં. તે ૧૬૦૮ ના ડિસેમ્બરમાં ઇંગ્લાંડ જઈ પોહોંચ્યો, ત્યાં તેને એકલાં લવિંગના ૩૬,૨૮૭ પૌંડ ઉપજ્યા!

ડ્રાગન અને હેક્ટર કેપ્ટન કીલિંગના ઉપરીપણા નીચે, ડાઉન્સથી, ૧૬૦૭ ના એપ્રિલની ૧ લી તારીખે હંકારીને સોકોત્રા મળી ગયા. હિન્દી સમુદ્રમાંથી, કેપ્ટન હાકિન્સ, એડમિરલને સાથે લઈને જુદો પડી ગયો, તે ૧૬૦૮ ના આગસ્ટમાં સુરત આવી પોહોંચ્યો. પોર્ટુગીસ, આ સમયે હિન્દના પશ્ચિમ સમુદ્રમાં જોરાવર થઈ પડ્યા હતા.

જે વાહાણવાળાએ તેમનો પરવાનો લીધો હોય નહિ તેને પકડી લેતા હતા, અને પાદશાહના અમલદારો, અંગ્રેજોને મદદ આપવા ખુશી હોય તોપણ, તેમની યાત્રા, પાછા હઠે એ સ્વાભાવિક હતું. આમ છતાં પણ, હાકિન્સ સીસું અને લોહોડું લઈ આવ્યો હતો તે, કિનારે ઉતારવા દીધું, અને નગદી પણ તેણે પોતાની સાથે ઉતારી લીધી. આ તેનો માલ રેહેતાં રેહેતાં વેચાયો. સપ્ટેમ્બર માસમાં પોર્ટુગીઝોની ઉત્તર ભળીની ચાલીસ વાહાણોની નૌકાસેના આવી પોહોંચી, તેના ઉપરિયે સુરતના હાકમ મકરબ ખાનને કેહેવરાવ્યું કે જો તમે અંગ્રેજોને, તેમનું જે કાંઈ હોય તે સાથે કાઢાડી મૂકશો નહિ, તો અમે સુરત શહેર સઠગાવી મૂકીશું. આળી તરફ હાકિન્સ જે હોડિયોથી માલ ઉતારતો હતો તે ફિરંગિયોએ કબજે કરી લીધી, અને ૨૭ માણસને કેદ કર્યા. પણ અંગ્રેજી વાહાણને છેડવાની તેઓ હિંમત કરી શક્યા નહિ. તે તો થોડા દિવસ પછી તા. ૫ મી અક્ટોબરે વાન્ટમ ભળી હંકારી ગયું. ત્યાંથી બાંડામાં થઈ, બીજા જે તેજાનાના ટાપુઓ હતા ત્યાં માલ યગીદવા ગયું. અહિં વલંદાની અડચણથી, માંડ માંડ માલ પૂરો થતાં, ડ્રાગનને ઇંગ્લાંડ રવાને કરી દીધું, અને પોતાના વાહાણને માટે પૂરતા તેજાના મળ્યા પછી, કેપ્ટન કીલિંગ, ૧૬૧૦ ના મે માસમાં ઇંગ્લાંડ પોહોંચી ગયો. આ સફરમાં ભરાયલી થાપણ ઉપર સેંકડે ૨૩૪ ટકાનો નફો થયો.

કેપ્ટન શારપે અને ફિંચ તથા બધા યાત્રી મળીને ૭૫ જણ હતા, તે ત્યાંથી સુરત આવ્યા. પણ તેમને શહેરમાં પેસવા દીધા નહિ. ફિંચ તેમની સાથે હતો તેણે બધાને પાસેના એક ગામડામાં રાખ્યા. ત્યાંથી તેઓ આસપાસ વીંચરાઈને સિપાઈની નોકરી કરવા લાગ્યા. આ વાહાણ ઇંગ્લાંડથી હંકાર્યા પછી, ડેક્ટર વાહાણ નીકળ્યું હતું. તે ત્યાં આવ્યું ત્યારે તેમાં કેપ્ટન હાકિન્સ હતો, તે આગ્રે ગયો હતો. ત્યાં ૧૬૧૦ ના જાન્યુઆરીમાં, તેના બોલાવવાથી શારપે અને ફિંચ

ગયા. ફિંચ પગરસ્તે લાહોર થઈને ઇરાણમાં ગયો, અને ત્યાંથી ઇંગ્લાંડ ગયો. કેપ્ટન શારપે સ્વંભાત જઈ પોહોંચ્યો હતો.

પેહેલી અને બીજી સફરના ૨૩૭ ભાગીદાર હતા, તેમાં ૨૧૨ જણા ૨૦૦ પૌંડની અંદર રકમ ભરેલી એવા હતા. ત્રીજા પર્યટનમાં ૨૦૬ જણ હતા, તેમાં ૧૦૮ જણે ૨૦૦ પૌંડની અંદર, અને ૩૬ સે ૩૦૦ પૌં ની અંદર રકમો આપેલી એવા હતા. ન્હાની રકમવાળા ઘણા હોવાથી મત આપવામાં તેઓ ફાવી જતા હતા, તેથી, ભારે રકમ ભરેલા ભાગીદારોને ઠીક પડતું નહતું, માટે આવો ગડબડાટ કાઢાડી નાંચવા માટે ૬૦૦ પૌંડ ભરે એવા ભાગીદારો લેવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ આવડી મ્હોટી રકમ પ્રત્યેકને ભરવાને, આવા જોખમ ભરેલા કામમાં મન થાય નહિ, એટલા માટે, જેની ઇચ્છા હોય તે પેટા ભાગિયો રાખે, અને તે જે રકમ ભરે તેના પ્રમાણમાં, મુખ્ય ભાગીદાર સાથે નફાટોટાનો જવાબદાર થાય, એવો એક રસ્તો કાઢાડ્યો, પણ કંપનીના કામકાજમાં મત આપવા સામેલ રહેવાનો અધિકાર તો તેના મુખ્ય ભાગીદારનો જ કાયમ રાખ્યો.

૧૬૦૭-૮. હવે ચોથી સફર માટે તૈયારી કરી. આસેન્શન, અને યુનિયન નામનાં બે વાહાણ, કેપ્ટન શારપેના ઉપરીપણા નીચે તૈયાર કરવાને ૩૩,૦૦૦ પૌંડનું મંડોળ કર્યું, તેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે થઈ:—

મરામત અને સરસામાન, તથા માથા આદિના પૌંડ	૧૪,૬૦૦
નગદીના પૌંડ ૧૬,૦૦૦
માલના પૌંડ ૩,૪૦૦
<hr/>	
કુલ પૌંડ	૩૩,૦૦૦

માર્ચ ૧૪, ૧૬૦૮ ને દિવસે, વૂલવિચથી બે વાહાણ હંકારી ગયા. બંને વાહાણ કેપ આફ ગુડહોપ સુધી સાથે ચાલ્યાં. આસેન્શન

આર્બસ્થાનના કિનારાની દક્ષિણ બાજુએ, એપ્રિલ ૮, ૧૮૦૯ ને દિવસે
 ઇહ્ન આવી પોહોંચ્યું. અહિં એને વેપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો, અને
 રાતા સમુદ્રમાં પેશીને મોઝા સુધી પોહોંચી ગયા પછી, સ્વંભાતના
 કિનારા ભળી જતાં, સુરત અને દીવની વચ્ચે ગણદેવી આગલ
 તા. ૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૬૦૯ દિવસે, સ્વરાબે ચડી ગયું. માણસો
 ન્હાની હોડિયોમાં ઉતરી પડ્યા. યુનિયન, કેપ આફ ગુડહોપથી ચાલીને
 ઇર્ષીન આવતાં, ત્યાંના રાજાનું મન ફરી ગયેલું જોવામાં આવ્યું.
 ડચ લોકોએ તેને મંભેરચો હતો, તેથી માલ સ્વરીદવાનો જોગ સ્વાધો
 નહિ. ગૂજરાતનાં વાહાણ સાથે માલની આપલે રસ્તામાં કરીને, સુમા-
 ત્રાના પ્રિયામન (Priaman) આગલ આવી પોહોંચ્યું. અહિં વાહાણમાં
 મરી શકાય એટલાં મરીનો સોદો થતાં ઘર ભળી પાછા વળ્યા. રસ્તામાં
 ફ્રાન્સના કિનારા ઉપર વાહાણ સ્વરાબે ચડી ગયું, તેમાંથી થોડાં મરી,
 રેશમી માલ, બેનજામિન લક્કડ, એટલું બચાવી શક્યા. આ પ્રમાણે
 ચોથી સફર તો અભાગિયણ નીવડી.

૧૬૦૮-૯. ત્રીજી સફરમાં ગયેલું કન્સેન્ટ વાહાણ ૧૬૦૯
 ના પ્રારંભમાં મોલકાથી પાછું વળી આવ્યું, તેમાંનો તેજાનાનો માલ
 તેના કેપ્ટને માથાકૂટ કરી, ડચનું નહિ ચાલવા દેડને, મેગો કરચો
 હતો. ભાગીદારોએ પ્રથમ જે રકમ મરી હતી તે ઉપર ૨૫ ટકા
 વધારે મરીને એક મંડોલ કરી, કેપ્ટન ડેવિડ મિડલટનના ઉપરી-
 પણા નીચે પાંચમી સફરે આ વાહાણ પાછું મોકલવાની નીચે પ્રમાણે
 તૈયારી કરી.

વાહાણની વધા પ્રકારની તૈયારી માટે પૌંડ	૬,૦૦૦
નગદીમાં રોકાયેલા પૌંડ ૬,૦૦૦
માલ સ્વરીદી મરચો તેના પૌંડ ૧,૭૦૦

કુલ પૌંડ ૧૩,૭૦૦

એપ્રિલમાં કૅપ્ટન ડેવિડ હંકારી ગયો. એનો વિચાર બાન્ટમ અને બાંડામાંથી માલ ભરવાનો હતો, પણ બાંડા ઢચ લોકોનું હતું ત્યાં વ્યાપાર કરવાની ઢચ લોકો મળીથી મનાઈ કરવામાં આવી, એટલે, તે પુલોવે હંકારી ગયો. ત્યાંથી જાયફઝ, જાવંત્રી, અને મરી, તથા બીજો માલ જે ત્યાંના ગુમાસ્તાને સોંપીને ગયો હતો, તે આ વાહાણમાં ભરી પાછો ચાલ્યો. આ વાહાણના માલનો વકરો થતાં સેંકડે ૨૧૧ ટકા લેખે લાભ થયો. આ સફર બધાય કરતાં લાભદાયી થઈ પડી, તેથી ભાગીદારો બહુ રાજી થયા; અને કૅપ્ટનને ઘણી સાવાશી આપી.

એલિઝાબેથ રાણીસાહેબે ૧૬ વર્ષની મુદત આપી હતી તે ૧૬૧૬ માં પૂરી થવાની હતી. પણ બાહારનાઓને વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપવાની ઘાલમેલ થતી હતી, તે અટકાવવાને, કંપનિયે હવે નવો ચાર્ટર કરાવી લેવાની ધારણા કરી, પેહેલા જેમ્સને વિનવ્યો. એની નજરમાં પણ આવ્યું કે, આ કામ દેશને લાભકારક છે, એટલે પ્રથમના ચાર્ટરની શરતો પ્રમાણે, તા. ૩૧ મી મે ૧૬૦૯ ની તારીખનો નવો કરી આપ્યો, અને તેમાં અમુક મુદત નહિ નાંખતાં, હમેશને માટે કંપની વેપાર કરે, એવી ઉદારવૃત્તિ રાખીને, છૂટ વક્ષી.

આ પ્રમાણે ઉત્તેજન મઝવા ઉપરથી, અને બીજા સ્થાનગી વેપારીને વ્યાપાર કરવો હોય, તો, કંપની જેને પોતાની મોહોર કરી પરવાનો આપે તેજ કરી શકે, એવી ગોઠવણ થવા ઉપરથી, ઘણા જણ હવે કંપનીમાં સામેલ થવાને તૈયાર થયા.

સ્થાનિયર્ડ અને પોર્ટુગીઝોને પોતાનાં વંદર હતાં, ત્યાં તેઓએ કિલ્લેબંધી કરીને કિલ્લેદાર મૂકેલા હતા, તેથી, બીજા વિદેશીને ત્યાં વેપાર કરવાને અટકાવી શકતા હતા. આવા પ્રકારની જોગવાઈ અંગ્રેજી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પોતાને માટે કરી શકે, તેવી સત્તા તેને આપવાની અગત્ય છે એમ હવે સર્વના સમજવામાં આવ્યું.

સન ૧૯૮૮ માં ઇંગ્લાંડે ખાતે ૧૫૦ વાહાણોનો જથો હતો, તેમાં ૪૦ રાજ્યનાં હતાં; બાકીનાં વેપારિયોનાં હતાં, અને જુદે જુદે બંદરે તેઓ ફરતાં હતાં. સરેરાસ તેમનું વજન ૧૫૦ ટનનું હતું. ૧૬૦૨ ની સાલમાં હિસાબ કાઢાડ્યો ત્યારે જણાયું, કે ગયાં ૧૨ વર્ષની અંદર નૌકાબઢ ૧ જેટલું ઓછું થઈ ગયું હતું. તેનું મુખ્ય કારણ, સ્પેન સાથેની લડાઈયો; તથા પકડાપકડી આદિમાં અને અમેરિકા તથા આફ્રિકામાં પર્યટન કરતાં કેટલાકનો નાશ થવાના બનાવ પળ બન્યા હતા, તે હતું. સર વિલિયમ મોનસનના લખાણ પ્રમાણે જોતા, ઇલિઝાબેથ રાણીના મરણ સમયે, ૪૦૦ ટન કરતાં વધારે વજનનાં આંખા રાજ્યમાં માત્ર ચારજ વાહાણ હતાં; તેમજ, હિન્દના વ્યાપારઅર્થે જનારાં, આંખા દેશ ખાતેનાં વાહાણોમાંથી ૧૬૦૧ ની સાલમાં માત્ર ચાર વાહાણ સારાં હતાં.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોતાં, યોગ્ય વજનવાઢાં વાહાણ કંપનીને મઢી શકે એમ ન હતું, માટે પોતાને સ્વર્ચે, નવાં વાહાણો બાંધવાનો કંપનિયે નિશ્ચય કર્યો. ડેપ્ટફોર્ડમાં ગોદી બાંધવાને જગ્યા સ્વરીદી લઈ ગોદી અને સ્વારો બાંધી. ૧૦૦૦ થી તે ૧૨૦૦ ટન સુધીનાં ઇંગ્લાંડમાં વાહાણ બંધાવા માંડ્યાં, એટલે હવે, આ સાલથીજ ઇંગ્લાંડના નૌકા બઢનો પ્રારંભ થયો ગળવાનો છે.

કંપનીના નૌકાવિષયક પ્રયત્નથી, સર્વ પદવિના લોકને ઘળો આનંદ થયો. એક વાહાણ ૧,૦૦૦ ટનનું તૈયાર થયું, તેને તરતુ મૂકવાની ક્રિયા થઈ ત્યારે પેહેલો જેમ્સ રાજા, પોતાનો પાટવી કુમાર, જે પછીથી પેહેલો ચાર્લ્સ કેહેવાયો તેને, અને પોતાના રાજ્યના પ્રધાન મંડળને લઈને પધાર્યો હતો; બીજા કેટલાક અમીર ઉમરાવોને પણ નોતરવામાં આવ્યા હતા. વાહાણની ઢોજન શાઢામાં આ પ્રસંગે ઢોજનની બિછાયત થઈ ત્યારે, ટેબલ ઉપર ચીનાઈ વાસળોનો ઠાઠ મચાવીને પૂર્વ ઢળીનો બધા પ્રકારનો ઢમકો પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો હતો. ચીનાઈ રિકાબિયો, ચીનાઈ ચાહાદાનિયો, ચીનાઈ પ્યાલા, ચીનાઈ જગ, આદિની તે

સમયે ઇંગ્લાંડમાં ઘણી નવાઈ હતી. રાજાજિયે વાહાણ તરતુ મૂકવાની ક્રિયા કરતાં, તેનું નામ ટ્રેડ્સ ઇન્કીફ (વ્યાપારવૃદ્ધિ) કેહેવામાં આવ્યું.

૧૬૧૦. છઠ્ઠી સપ્તમ્બર માટે કંપનિયે ૮૦, ૧૬૩ પૌંડનું મંડોલ કર્યું. ૧ ટ્રેડ્સ ઇન્કીફ, ૨ પેપરકોર્ન, ૩ અને ડાર્લિંગ વાહાણો તૈયાર કર્યાં; એક ઇલાયદુ જાહાજ, ચાનપાનના પદાર્થો માટે સજ્જ કર્યું, અને સ્વપ્ન હોય ત્યાં સુધી તેને સાથે રાખવાની ધારણા કરી. આ નૌકા સમાજનો ઉપરી સર હેન્રી મિડલટનને ઠરાવ્યો. નિકોલાસ ડાઉનટન પણ તેની સાથે હતો. તેણે વસંત ઋતુમાં પ્રયાણ કર્યું. આ સપ્તમ્બરનો હેતુ રાતા સમુદ્રના બંદરો સાથે વ્યાપાર ચલાવાનો હતો, કેમ કે, બ્રિટિશ કારીગરીનો ઉત્તરે માલ, તથા ધાતુની નાના પ્રકારની બનાવટ, અને બીજો એવોજ ઇંગ્લાંડમાં બનેલો માલ, ત્યાં સારા ભાવથી સ્વપ્ન જવાનો ઘણો સંભવ હતો; તેમજ, હિન્દના મોગલ પાદશાહની પ્રજા, અને બીજા વેપારિયો, છીંટ વગેરે માલનો અહિં વેપાર કરતા હતા, તેમની પાસેથી માલનો અદલો બદલો કરી શકાય એમ પણ હતું; અને આ પ્રમાણે મેઝવેલો માલ, બાનટમ, મોલકો વગેરે જગ્યાએ લઈ જવાથી, ત્યાંના તેજાના અને કરિયાણા સટે તે માલનો બદલો થઈ શકે એમ પણ હતું. આવા મનસ્વાથી સર હેન્રી એક વાહાણ ઇડન મૂકીને રાતા સમુદ્રના મોગલ બંદરે આવ્યો, પણ ત્યાંના આગાએ માલ કબજે કરી લીધો, ને તેને કેટલાંક માણસો સહિત પકડી કેદ કરીને, પોતાના પાદશાહની હુઝૂરમાં મોકલી દીધો. ત્યાંથી તેને પાછો મોગલે મોકલી દીધો, ત્યાં તેને બંદીખાને પૂરવામાં આવ્યો. કેટલાક માસ કેદમાં સહ્યા પછી, તે યુક્તિથી ત્યાંથી નાશીને, પોતાના વાહાણ ઉપર આવ્યો, અને આગાને પોતાના બઠનો ધાક બતાવીને થયેલા નુકસાનનો બદલો ભરી લીધો. રાતા સમુદ્રમાં તે આશુ ચોમાસુ રહ્યો, ત્યાર પછી ૧૬ મી નવેમ્બરે સુરત ગયો. ત્યાં પોર્ટુગીઝોએ અંગ્રેજી વાહાણો આવ્યાના સમાચાર જાણ્યા હતા, તેથી, તેમની સામે થવાને એક સારી નૌકાસેના સજ્જ કરી રાખી

હતી, તેમની સાથે પૂરેપૂરી તકરાર થઈ. હિન્દસાથે એકલા પોર્ટુગીઝોનો વ્યાપાર કરવાનો હક સર ફ્રેન્સિસ કબુલ રાખ્યો નહિ, અને કેહેવામાં આવ્યું કે, હું અમારા રાજાનો પરવાનો લઈ આવ્યો છું. હિન્દની સાથે સર્વે કોઈ વેપાર કરી શકે છે, તો તેમ અમે પણ કરીશું. છેવટે તે કિનારે ઉતર્યો, અને માલ મેઝવવાની પેરવી કરી, પણ, પોર્ટુગીઝોની સત્તા અને પ્રપંચને લીધે, તેને હાથ માલ આવી શકે એમ ન હતું. આ વેઢાએ આગ્રેથી કૅપ્ટન હૉકિન્સ અને તેની વહૂ અહિં આવી પોહોંચ્યાં હતાં. સન ૧૬૦૮ માં તે ફેક્ટર વાહાણ લઈને અહિં આવ્યો, ત્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું હતું કે, પાદશાહની પરવાનગી મેઝવ્યાવિના કોઈ ઠેકાણે તે કોઠી ઘાલી શકે એમ ન હતું. પોતાની પાસે ખલીતો હતો તે લઈને જહાંગીર પાદશાહ પાસે તે તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરી ૧૬૦૯ ને રોજ નીકળીને આગ્રે ગયો, ત્યાં એનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો. એને સારો પગાર આપવાનું કહીને પાદશાહે પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો, ત્યાં તે માનીતો થઈ પડ્યો. તેણે પાદશાહની ઇચ્છાથી એક આર્મોનિયન બાનુ સાથે લગ્ન કર્યું, આ બાનુ એક પતિવ્રતા સ્ત્રી નીવડી આવેલી જણાય છે. આ તો બધું સ્વર્ગ, પણ તેને તો વ્યાપાર કરવાનું ફર્માન મેઝવવાનું હતું તે તેની ઇચ્છા, પોર્ટુગીઝ પાદરિયોની સ્વટપટને લીધે, પૂર્ણ થઈ નહિ, એટલુંજ નહિ, પણ ત્યાં વધારે રહેવાથી કદાપિ તેના જાનને હરકત આવશે એમ તેને લાગ્યું, એટલે, પોતાના ચઢી ગયેલા પગારની દરકાર ન કરતાં મહામુસીબતે સુરત આવ્યો.

બંધામ (Bangham) નામનો એક અંગ્રેજ ત્યાં હતો, તેણે સર ફ્રેન્સિસને ચેતાવ્યો, કે સુરતનો નવાબ ગમે તો પોર્ટુગીઝોના દબાણથી, અથવા ગમે તે કારણને લીધે, આપણા પ્રતિ વિરુદ્ધ ઘટિત રાખે છે. આ વાત જાણ્યા ઉપરથી તેણે શહેરનાં ત્રણ વાહાણ પકડી લીધાં, અને કહ્યું કે, અમને અમારાં માણસો સોંપશો નહિ ત્યાંસુધી અમે તમારા વાહાણોનો છૂટકારો કરીશું નહિ. આવી હિંમત બતાવવા ઉપરથી તેને શોભા

મઢી; ટાવાપીવાનો સરસામાન જોયતો હતો તે પળ મઢ્યો; અને વ્યાપાર વિષે વચન આપવામાં આવ્યું. પળ આ બધી વાતો ટુલ્લા કિનારા ઉપર થતી હતી, તેવામાંજ, પોર્ટુગીઝો પોતાની સેનાના સિપાઈઓને કાંઠે ઉતાર્યા, અને તેના માણસો ઉપર ધસારો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ ઇક પળ માણસનો જીવ જોખમમાં નાખવાની હિંમત કરી શક્યા નહિ.

બંધામ સુરતમાંથી નાશી ટૂટ્યો, અને બીજા જે સ્વંભાતમાં હતા તે પળ ત્યાંથી જતા રહ્યા. મકરબખાન અને બીજા અમલદારો સર હેન્રીના વાહાણો ઉપર આવ્યા, માલનાં સાટાં કર્યાં, અને જેમ તેને ઠગાય તેમ ઠગ્યો. મિડલટને જે થયું તે થવા દીધું, કેમકે, હાકિન્સ જે આપ્રેથી તેની વાનુ સાથે પાછો આવ્યો હતો તેનો જીવ જોખમમાં પડે ઇમ હતું. તેની બહૂને તેના ભાઈઓ પાસે જવા દેવાને બે જેસુઈસ્ટ (ઈસ્ટી)ની જામીનગીરી આપી હતી. આ વિષે મિડલટને કોઈ ઇવી યુક્તિ કરી કે જાપતાની સાથે તે પોતાની વહૂ સહિત ૧૬૧૨ ના જાન્યુઆરીની ૨૬ મી તારીખે હેમક્ષેમ વાહાણ ઉપર આવી પોહોંચ્યો.

માલ આપ લે કરનારા સુરતના વેપારિયો સાથે તેણે જે થોડો ઘણો સોદો કર્યો હતો તેનો હિસાબ પતાવ્યા પછી, સર હેન્રી તુરત રવાને થવાનો હતો, તેવામાંજ, મકરબખાને જણાવ્યું કે પાદશાહનો હુકમ આવ્યો છે કે, અંપ્રેજોને વેપાર કરવા દેવો નહિ, અને કોઠી પળ ઘાલવા દેવી નહિ, માટે હવે તમે અહિંયાંથી જતા રોહો, ઇમ સુરતના બ્રિટિશ ઇજંટને ધમકી આપી. આવી સ્થિતિમાં સુરત રહેવામાં મિડલટને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. સન ૧૬૧૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૯ મી તારીખે સ્વાલીને બારેથી નીકળીને દામોલને કિનારે આવ્યો. આ બંદર વિજિયાપુરના રાજાના તાવાનું હતું; અને અહિં ઇક સીદી અમલ ચલાવતો હતો. રાતા સમુદ્રમાં આનું ઇક વાહાણ ઇક વર્ષ ઉપર મિડલટને રોક્યું હતું, તથા સુરતમાં ઇણે જે કર્યું હતું તે સીદીના જાણવામાં હતું, તેથી તેણે મિડલટને સારો

આવકાર દીધો, અને વેપાર કરવા દીધો. આ વેળાએ અહિં બે પોર્ટુગીઝ વાહાણો આવ્યાં, તેને રોકીને તેનો ફાડો લીધા પછી પાછાં હંકારી જવા દીધા.

મિડલટન દામોલથી રવાને થયો તે વેળાએ તેણે પોતાનું ધાસ મંડળ વાહાણમાં એકતું કરીને, પોતે અગાડ કરી રાખેલો પોતાનો મનસુબો આટલા દિવસ છાનો રાખ્યો હતો, તે હવે તેમને જણાવી દીધો. તેણે કહ્યું કે, મેં મોસ્તાના આગા પાસેથી આપણો બદલો લેવાની વાત ચલાવી હતી; અને આગાને કાઢાવ્યું હતું, કે મારો માલ જપ્ત કરવામાં આવ્યો છે તે મને પાછો આપવામાં આવે, અને મને નુકસાન થયું છે તે બદલ ૧૮,૦૦૦ રિયાલ આપવામાં આવે, તો પછી, મારા ઉપર જે આપત પાડવામાં આવી છે, અને મારે નુકસાન વેઠવું પડ્યું છે, તે સંબંધીનો કશો દાવો હવે પછી હું ઉભો કરીશ નહિ. આ ઉપરથી, આગાએ આપણો બધો માલ પાછો આપ્યો, પણ ૧૮ હજાર રિયાલ તેણે ચૂકવી આપ્યા નહિ. અને એ સંબંધમાં એમ ગોઠવણ તેણે સૂચવી કે, હિન્દનાં વાહાણ મેં (સર હેન્રીએ) પોતાના છૂટકારા પછી પકડ્યાં હતાં, તે વાહાણોના વ્યાપારી, એ નાણાં ભરે. આવી ગોઠવણ બતાવવાથી, સર હેન્રી કેહે, કે મેં માન્યું કે આગાએ આપણી સાથનો કરાર તોડ્યો. આ વાત સાંભળી બધા એક મત થયા તે પ્રમાણે તેણે રાતા સમુદ્રમાં પાછા જઈને, હિન્દથી મોસ્તે જવાને જે વાહાણો આવે તે ફાલી લેવાનો વિચાર કર્યો. મોગલ પાદશાહના દેશમાંથી જે વાહાણો આવે તે પાસેથી ગુનેહગારી લઈને, સુરતમાં પોતાને થયેલા અપમાનનો બદલો વાઢવાનો તેનો વિચાર થયો. તા. ૦ ૧ મી માર્ચે દામોલથી વાહાણો હંકાર્યાં. તે તા. ૦ ૨૬ મી એ સોકાત્રે આવી પોહોંચ્યાં. ઇંગ્લાંડથી કૅપ્ટન સારિસના ઉપરી-પણા નીચે રવાને થયેલાં ઑઠમી સફરનાં ત્રણ વાહાણો અહિં આવ્યાનાં સમાચાર તેના જાણવામાં આવ્યા. મિડલટન, બાબેલ માંડેલ આગલ, ૩ જી એપ્રિલથી ૩૭ દિવસ સુધી થોમી રહ્યો, અને હિન્દથી આવતાં ૧૬ વાહાણો રોકી રાખ્યાં. આ સિવાય આર્બી કિનારેથી

આવેલાં ત્રણ વાહાણ ટર્કીનાં ન હતાં, માટે તે જવા દીધાં. જે પકડી લીધાં તેમાં નવ તો મોગલ પાદશાહના તાબાના સિન્ધી બંદરનાં હતાં. ૩ સુરતથી, અને ૩ દીવથી આવેલાં હતાં; એક બારસીલોરનું હતું; ૨ કલિકોટનાં હતાં; એક કાનાનુરનું હતું. આ સિવાય, ચૌલનું એક, અને કાનાનુરનું બીજું એવાં બે વાહાણ મિડલટન આગલ મોઘા વંદરે રજુ કરી તેમાંથી માલ ઉતારી લીધો ત્યારે કૅપ્ટન સારિસ ત્યાં હાજર હતો.

રેહેમી વાહાણ જે સુરતથી આવ્યું હતું તે, ૧૫૦૦ ટન વજનનું હતું. મોગલ પાદશાહની માદરે તે ધર્મીયે બંધાવ્યું હતું. મક્કે હજ કરવા જનારાઓને તેમાં મફત લઈ જતા હતા. આ વેઢાએ ૧૫૦૦ યાત્રાલુ તેમાં હતા. દામોલથી આવેલુ મહમૂદી વાહાણ ૧૨૦૦ ટનનું હતું.

મોઘાનો નવાબ જે સામો થતો હતો, તેની બદલી કરવામાં આવી હતી, અને જ્યારે સારિસ આવ્યો ત્યારે, એની જગ્યાએ જેની નિમનોક થઈ હતી, તેને સીનારના પાદશાહ તર્ફથી હુકમ મળ્યા પ્રમાણે, સારિસની તેણે સારી આગતા સ્વાગતા કરી હતી. આ વેઢાએ મિડલટન ત્યાં આવી પોહોંચ્યો ન હતો, અને તેથી દગા સંબંધી તેને કશો વેહેમ પળ ન હતો.

૧૫ વાહાણોમાંથી ત્રણ વાહાણોને છોડી દીધાં, અને ૧૨ ને બદલે મિડલટને મોઘાના આગા પાસે, ગઈ સાલના નુકશાનના બદલામાં ૧ લાખ ડાલરની માગણી કરી, નિકાલ કરવાની ભાંજગડોમાં ઘણાં વાહાણાં બતાવી વાર કરવા માંડી. દરમ્યાન મિડલટને પકડેલાં વાહાણોમાં જે માલ હતો તેનો પોતાના માલ સાથે જથાબંધ અદલો બદલો કરી નાંખ્યો, તેમાં તેણે કોઈ પ્રકારનું ડબાણ કર્યું નહિ. દંડની રકમ પતવાનું તેને લાગ્યું નહિ, એટલે પકડેલાં વાહાણોવાઢાને કહ્યું કે, હવે તમે મારી સાથે ઉપસાગરમાંથી નીકળીને આગલ દરિયામાં ચાલો.

વાહાણવાળાએ જાણ્યું, કે માથે આવી પડ્યું તેમાંથી હવે આપણે છૂટવાના નથી, અને માલ વેચાવાને વર્ષ વીતી જશે તો નુકશાન થશે, એટલે, છેવટે થાકીને તેમણે પતવવા માંડ્યું. કયા વાહાણે કેટલું આપ્યું એ વિગત તો જણાઈ નથી, પણ રેહેમીના નાસુદા મીર મહંમદ ટર્કિયે ૧૫૦૦૦ ડાલર આપ્યા. બાકીનાનો નિકાલ તા. ૧૨ મી આગસ્ટ સુધીમાં કરીને તા. ૧૭ મી એ બધાં ઇંગ્લિશ વાહાણો અહિંથી હંકારીને તે સુમાત્રાના ટિકૂમાં ગયો, ત્યાંથી અને બાન્ટમ-માંથી મરી સ્વરીદીને બે વાહાણ ભર્યાં. પોતાની સાથેનું વાહાણ ટ્રેડ્સ ઇન્કીફ સ્વરાબે ચડી ગયું હતું, તેથી તેમાં મરામત કરાવવાની હોતાં, સર હેન્રી પાલ્લ રોકાયો. બાન્ટમ જતાં વાહાણ અર્ધું તરતું રાખી ચલાવતાં ઝંધુ વળી ગયું, અને સમૂહગું નાશ પામ્યું. કૅપ્ટન પેટનના લખાણ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, જાવાના લોકોએ એ વાહાણ બાઢી નાંચ્યું. ગમે તેમ હો, પણ આવા સારા મ્હોટા વાહાણનો નાશ થયો તેથી સર હેન્રીની લાગણી ઘણી દુઃખી આવી, અને છેવટે તે ૧૯૧૩ માં મરણ પામ્યો.

જે બે વાહાણો સર હેન્રીએ લંડન રવાને કર્યાં હતાં તે ૧૯૧૪ ના આક્ટોબર માસની ૨૦ તારીખે ત્યાં આવી પોહોંચ્યાં. આ છઠ્ઠી સફરમાં ઘણો કાલક્ષેપ થયો, અને નુકશાન પણ થયું, તોપણ, એકંદરે હિસાબ કાઢાડતાં, પૌંડ ૧૨૧-૧૩-૪ દર સેંકડે, ભરાયલી રકમ ઉપર નફો પરવડ્યો.

* ૧૯૧૦. સાતમી સફર માટે ૧૫,૩૫૪ પૌંડની રકમ ઊભી કરવામાં આવી. કૅપ્ટન આન્થોની હિપ્પનના ઉપરીપણા નીચે ગ્લોબ નામનું વાહાણ તૈયાર કર્યું, તેમાં બે વેપારી, જે હિન્દમાં ડચ લોકોની

* ૧૯૧૦ ના ફેબ્રુઆરીનું લખાણ બીજાનું છે અને તે Downs થી હંકારી ગયાનું લખે છે.

નોકરીમાં હતા તેમને ચઢાવી દીધા. કાલિકો (છીંટ)નો ઉઠાવ પૂર્વ
 ભળીના ટાપુઓમાં સારો થતો હતો, તેથી, તેવો માલ મેઝવવાને, અને
 તે ઇંગ્લાંડના બજારમાં ખપે છે કે કેમ તેનો તરસાઢો કાઢાડવા માટે,
 આ ફેરે, તેમનો વિચાર કારોમાંડલના કિનારાનાં સ્થળો સાથે વ્યાપાર
 ચલાવાનો થયો. ૧૬૧૦-૧૧ ના જાન્યુઆરી માસની ૫ મી તારીખે
 ગ્રીનવિચથી વાહાણ રવાને થયું. હિપ્પન, પુલીકટ આવી પોંહોચ્યો
 તો હવ લોકોનો વાસ ત્યાં વસેલો જોવામાં આવ્યો, તેમને એકલનેજ
 વેપાર કરવાની છૂટનું ફર્માન મળેલું હતું, તેથી અહિં નહિ રોકાતાં
 તે (Pettapole) પેટાપોલ ગયો, ત્યાંથી માલ લીધો, અને ત્યાં
 ગુમાસ્તા મૂક્યા. પછી મછલીપટ્ટમ ગયો, ત્યાં ચાર ટકા જકાત ભરીને
 વેપાર કર્યો. ત્યાંના સુબાને તો ૧૨ ટકા લેવાની ઇચ્છા હતી. અહિંથી
 વાન્ટમ આવ્યો. રાજાની સાથે ૩ ટકાની જકાત ભરવાનો ઠરાવ
 કરીને વેપાર કરવાનું નક્કી કર્યું. આગળ ચાલી પટની (Patany)
 ગયો, અહિં એમનો સારો સત્કાર થયો, અને સ્વતંત્ર રીતે વેપાર
 કરવાની છૂટ મળી. પછી શિયામમાં કોઠી ઘાલી, અને ૧૬૧૩ ના
 ડિસેમ્બર માસની ૧૬ મી તારીખે પાછો મછલીપટ્ટમ આવ્યો. સન
 ૧૬૧૪ માં નાર્સિંગના રાજાએ પોતાને ત્યાં વ્યાપારની પેઢી કાઢાડવા
 માટે તેમને બોલાવ્યા, પણ તેઓ જહ પોહોંચતાં પેહેલાં રાજા મરણ
 પામ્યો. અહિંના સુબાએ તેમની પાસેથી માલ લીધો, પણ તેનાં નાણાં
 ભર્યાં નહિ, એટલે, અંગ્રેજોએ તેના દીકરાને પકડ્યો, અને પોતાના
 વાહાણ ઉપર લઈ ગયા, તે જ્યારે નાણાં આપ્યાં ત્યારે તેને પાછો સોંપ્યો.
 પછી તેઓ વાર્ટમ આવ્યા. અહિંથી માલ ભરીને ૧૬૧૫ ના હાઢાઢામાં
 ઇંગ્લાંડ પાછા વળી ગયા, આ સફરના માલનો નિકાલ થતાં મ.ગી-
 દારોને સેંકડે ૨૧૮ પૌંડનો નફો પરવડ્યો.

સન ૧૬૦૧ થી તે ૧૬૧૦ સુધી, માલ અને સરસામાનના
 પૌંડ ૫૧,૬૭૧ તથા નગદીના પૌંડ ૧,૧૯,૦૨૨ થઈને કુલ પૌંડ

૧,૭૦,૬૯૫ ની કિંમતનો નિકાસ થયો. આયાત માલ કેટલાનો થયો તેનો આંકડો બરાબર મળી શકે એમ નથી, કેમ કે, ઢુચ લોકોની પેઠે, ફાઝા-ડિવિડેન્ટને બદલે માલ આપતા હતા, તોપણ આશરો કાઢા-ડતાં ૧૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડ પ્રતિ વર્ષનો થવા જાય છે. આ મુદતનો જકાતનો આંકડો એકંદર પૌંડ ૯૭,૯૫૦ થાય છે તે લેખે પ્રતિ વર્ષની રકમ પૌંડ ૯,૭૯૫ થાય છે.

૧૯૧૧. આઠમી સફરને માટે ૫૫,૯૪૭ પૌંડનું મંડોળ કરવામાં આવ્યું. કલવ, ફેક્ટર, અને થામસ નામનાં ત્રણ વાહાણ સજ્જ કર્યાં; કંપટન જોન સારિસના સ્વાધીનમાં તે કરવામાં આવ્યાં. તે ૧૯૧૧ ના એપ્રિલ માસમાં ઇંગ્લાંડથી હંકારી ગયો. આ વાહાણોને વિના હરકતે જવા દેવાં, અને વધી જગ્યાએ છૂટથી વ્યાપાર કરવા દેવો તથા દોસ્તીદાવાનો તેમની સાથે નાતો રાખવો એવાં ફર્માન ટર્કીના પાદશાહ પાસેથી મેળવી રાખેલાં તેની સાથે હતાં, તેથી માયા ભરેલી વર્તણૂક ત્યાંના લોકો રાખશે એવી આશાએ તેઓ મોસ્કો આવી પોહોંચ્યા, જે વિષે આગળ લખવામાં આવ્યું છે. મિડલટન અને સારિસ આ બંને જણા જો છૂટેછૂટા પોતપોતાનું વ્યાપારનું કામકાજ કરવા જાય તો એક બીજાને વચ્ચે આડા આવવા જેવું બને, અને તેમ કરવામાં કંપનીને નુકશાન થાય, એટલા માટે, સર ફેન્ની અને કંપટન સારિસે એક સલાહ કરીને એમ ઠરાવ્યું, કે માલની લેતીદેતી થાય તેમાં છઠ્ઠી સફરના ૩ ગણવા, અને આઠમી સફરના ૧ ગણવા. અને તે પ્રમાણે છેવટ હિસાબ ગણવામાં આવ્યો હતો.

સર ફેન્નીના મરણ પછી, જાપાન જઈ, ત્યાં કોઠી ઘાલવાના ઇરાદાથી, ક્યાપટન સારિસ કલવ વાહાણ લઈને તે તરફ ચાલ્યો, રસ્તામાં મોલક્કોના દેશિયો તેને માલ આપવાને રાજી હતા, પણ ઢુચ લોકોએ વચ્ચે હરકત નાંખીને જણાવ્યું, કે એ ટાપુઓ અમારા જીતી લીધેલા છે, અને અહિંના રહેવાસી માત્ર અમનેજ

माल आपवाने बंधायला छे, माटे तेमनी पासेयी माल लेवाने तमे हकदार नथी. आवो मामलो जोइने, सारिस १६१३ ना जुन मासमां जापान गयो, त्यांना अधिराजाए तेनो सत्कार कर्यो, तेज प्रमाणे बीजा न्हाना राजाए, अने तेमना सुबाए पण तेवीज रुडी चाल चलावी. व्यापार संबंधी जे जे तेणे छूट मागी ते अधिराजा भणीथी आपवामां आवी. माल उपर जकात लेवानी माफ करी; कोठी अथवा पेढी स्थापवाने छूट आपी; वाहाण जोखममां आवी जाय तो मदद करवानी, तथा अंग्रेज वेपारियोना जानमालनुं रक्षण करवानी पण कबुलात आपी. आ बधुं लखाण, एक जापानी चार्टर आप्यो तेमां विगतथी करवामां आव्युं छे. सारिसे कॅप्टन, आ प्रमाणे पोतानुं कार्य पूर्ण करीने, तथा त्यां एक कोठी घालीने, बानूटम पाछो आव्यो. मरीथी पोतानुं वाहाण भरयुं. अने १६१४ ना सप्टेम्बर मासमां इंग्लंड पोहोंची गयो.

आ आठमी सफरमां जे भागीदारो हता, तेमने सेंकडे २११ टकानो नफो मळ्यो.

कंपनीना गुमास्ता जापानमां मूक्या हता, तेओए कोरिया, अने चीन साथे व्यापार चलाववानो प्रयत्न तो करयो, पण फाव्या नहि.

१६१२. नवमी सफर माटे १९, १६४ पौंड भेगा थया, जेम्स नामनुं वाहाण, कॅप्टन एडमंड मार्लोना उपरीपणा नीचे फेब्रुआरीमां रवाने करयुं. बानूटम आवी पोहोंच्या पछी, आसपासना देशमांथी माल मेळववा जेटलो अवरजवर करीने, मालथी वाहाण भरी, १६१५ ना आगस्ट मासमां मार्लो इंग्लंड पोहोंची गयो. आ सफरनो लाभ सेंकडे १६० टका मळ्यो.

आ समये, पोर्तुगीझोनी सत्तानी हिन्दमां हाक वागी गइ हती, देशियोने तेओ नाना प्रकारनी पजवणी करता हता, तथा अंग्रेजोनी

સત્તા ગણકારતા ન હતા. તેમજ, ઢચ લોકો પળ, એક વ્યાપારી તરીકે સાદા અંગ્રેજોને ફાવવા દેતા ન હતા, તેથી માત્ર સાદા વાણિયા તરીકે વેપાર કરવાને બદલે, બલવાન થઈને દરિયામાં વિચરવામાં માલ છે, એમ અંગ્રેજોની ધ્યાનમાં આવ્યું, એટલે હવેથી, જે વાહાણો મોકલવામાં આવે તેમાં લડકરી અસલાબ અને લડાયક પુરુષો રાખવાની ગોઠવણ કરી. સાલોમન અથવા જેમ્સ વાહાણ મોકલવાની તૈયારી થઈ હતી, તેવામાંજ, બીજા કેટલાક સાહાસિક પુરુષોએ મેગા મઝીને, ૪૬,૦૯૨ પૌંડનું પંચાલુ કર્યું. રેડ ડ્રાગન અને હોર્સીડર નામનાં બે વાહાણ તૈયાર કરીને, કેપ્ટન થામસ બેસ્ટ નામનો શૂરો, અને ડાહ્યો આફિસર ઉપરી તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો. આ સફર, દશમી ગણવામાં આવી છે. સર હેન્રીએ જહાંગીર પાદશાહની પ્રજાને રાતા સમુદ્રમાં દુભાવીને, બ્રિટિશના નામને જાંચ લગાડવા જેવો દેખાવ કર્યો હતો, તે ધોવાઈ જાય, એવા ઉપાય યોજવાની, ઇંગ્લાંડથી બેસ્ટને સલાહ આપવામાં આવી હતી.

બેસ્ટ નામનો અર્થ સર્વોત્કૃષ્ટ થાય છે, તે પ્રમાણે, તેણે પોતાના નામનો મહિમા સાચવ્યો. તે તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૬૧૨ ને દિવસે ઇંગ્લાંડથી નીકળ્યો. એક બીજા લેખથી જણાય છે કે, સાલોમન અને જેમ્સ વાહાણ પળ તેનાજ ઉપરીપણામાં સોંપવામાં આવ્યાં હતાં. આ બધાં વાહાણો યુદ્ધને પ્રસંગે કામ આવે એવી રીતે દારુગોળા આદિ સામગ્રીથી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. સપ્ટેમ્બર માસની ૧ મી તારીખે વાહાણો, બારોબાર, સુરત આવ્યાં. મિ. કેરિડ્રૂજ જે ઓશિયાન્ડરમાં ગુમાસ્તા તરીકે આવ્યો હતો, તે પ્રથમ સુરતમાં રહેલો હતો, તેથી ત્યાંનો જાણીતો હોતાં, તેણે ત્યાં વ્યાપાર કરવાની પરવાનગી તુરત મેઢવી લીધી, અને તે પોતાના કામનો પ્રારંભ કરવા જતો હતો, એટલામાંજ, પોર્ટુગીઝોની નૌકાસૈન્યનાં ચાર રક્ષકવાહાણો, કેટલાંક વ્યાપારી વાહાણોના રક્ષણાર્થે સાથે રહ્યાં હતાં, તેઓએ બારામાં પ્રવેશ કર્યો. (એક

લેખમાં એમ છે કે, ચાર ગાલિયન્સ (Galleons) અને ૨૬ યુદ્ધ-
નૌકા હતી.) અંગ્રેજોનો પ્રવેશ નહિ થવા દેવા માટે, અગાઉથી ગોઠવણ
કરી રાખ્યા પ્રમાણે, આ નૌકાસૈન્ય તેમણે એકઠું કરી રાખ્યું હતું.
મિ. ઓરમેના લખવા પ્રમાણે, ૧૬ વાહાણોનો પોર્ટુગીઝ કાફલો હતો.
આ કાફલા ઉપર કેપ્ટન બેસ્ટે લાગલોજ હલ્લો કર્યો; અને તેમનાં
ત્રણ વાહાણ કિનારે હાંકી કાઢાડ્યાં, પણ તે પાછાં નીકળી આવ્યાં, અને
ફરીને ચાર વાર લડાઈ જામી, તેમાં પોર્ટુગીઝોએ પૂરા માર खाધો.
અંગ્રેજોને વાણિયા જેવા ગણી કાઢાડવામાં આવ્યા હતા, અને દગાફટકા
કરીને હૉકિન્સ જેવાને ફાવવા દીધો ન હતો, તેવાઓએ, જ્યારે હવે
પોર્ટુગીઝોને હંફાવી દીધા, અને પ્રથમનીજ લડાઈમાં તેમનો ઘાણ વાઢી
દીધો, ત્યારે, તેઓ શૂર પુરુષો ગણાવા લાગ્યા, અને ચોગરદમ અસર
પણ ઘણી સારી થઈ.

તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બરે, કેપ્ટન બેસ્ટે એક મ્હોટું ગૂજરાતી
વાહાણ કબજે કરી લીધું. (જે મોલેથી છોડી મૂક્યું હતું તે રેહેમી
હશે.) અને કાઢાવ્યું કે, અમે તમારા કેહેવાથી માલ ઢંકે ઉતાર્યો છે
તેની કિંમત પોહોંચાડશો નહિ, અને કિનારે ઉતરેલાં માણસોને પાછાં
આવવા દેશો નહિ ત્યાં સુધી, અમે તમારું વાહાણ મુક્ત કરીશું નહિ. અને
તેને માટે તમને પાંચ દિવસની મુદત આપવામાં આવે છે. અક્ટોબરની
૬ ટ્રી તારીખે સુરતનો નવાબ મેદી જાફર, પોતાની સાથે ચાર મુખ્ય માણ-
સોને, અને બીજા કેટલાકને લઈને ડ્રાગન વાહાણ ઉપર આવ્યો. સાથે
પોશાક લઈ આવ્યો હતો તે આપ્યો, અને ગૂજરાતી વાહાણ પાછું સોંપી
દેવાની માગણી કરી. કેપ્ટન બેસ્ટ સુરતના બારામાંથી સ્વાલીને રસ્તે
શહર પાસે આવ્યો. કેમકે, પોર્ટુગીઝોએ નદીના કિનારા આગળનો માર્ગ
પોતાનાં વાહાણોથી નકામો કરી નાંખ્યો હતો. સુરતના નગર શેઠે કહ્યું
કે, જો ઇંગ્લિશની સાથે મિત્રાચારી રાખી શકાય એમ ન હોય તો

સુરતે પોતાનાં બધાં વાહાણો સઠગાવી દેવાં જોઈયે. આવા અભિપ્રાય ઉપરથી શેઠ સફી, જે અમદાવાદનો સુબો હતો, તે ૧૭ મી તારીખે સ્વાલી આવ્યો, અને પોતાનું વચન આપ્યું. જે ઉપરથી બેસ્ટ કિનારે આવ્યો, અને બે દિવસની અંદર તો નીચે પ્રમાણે કોલકરાર થયા:—

૧. પ્રથમ એ કે, સર હેન્રી મિડલટને જે અપકૃત્ય કર્યું છે તે વિસારી દેવામાં આવેછે; હવેથી કોઈ પ્રકારની પકડંપકડા કે અટકાવ કરવામાં આવશે નહિ; તેમજ, માલ, વેપારની चीज, કે વિક્રય નાનાનાંસંબંધી, અથવા સોદાના કામમાં રોકાણ કરવામાં આવશે નહિ.

૨. આ કોલકરાર કરવામાં આવ્યા છે તે ઉપર ૪૦ દિવસની અંદર, મહાન્ મોગલ પાદશાહનો સહિ શિક્કો કરાવીને, ફરમાન મંગાવી આપવામાં આવશે.

૩. ઇંગ્લાંડના રાજાનો એલ્લી, પાદશાહના દરબારમાં રહેવા દેવામાં આવશે.

૪. કંપનીનું વાહાણ સ્વાલી આવી પોહોંચશે, એટલે, સુરતમાં લાગટ ત્રણ દિવસ સુધી ઢાંડી પીટાવામાં આવશે, કે વેપારિયોએ કિનારે આવીને ઇંગ્લિશ સાથે છૂટથી વ્યાપાર કરવાને હાજર થવું.

૫. અંગ્રેજી હરેક જાતના માલ ઉપર સેંકડે ૩૩ ટકા લેખે જકાત લેવામાં આવશે.

૬. ન્દાની વસ્તુ, ૧૦ ઢાલર જેટલી કિંમતની હશે, તે ઉપર દાણ લેવામાં આવશે નહિ.

૭. સ્વાલીથી સુરત શહરમાં માલ લઈ જવા લાવવાના ભાવ તાલ અને રીતિવિધે ચોકસ કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે વાહિવટ ચાલશે.

૮. ઇંગ્લિશ પ્રજા, મોગલ પાદશાહના મુલ્કમાં મરણ પામશે તો તેની માલમિલ્કત, તેમના વારસને સોંપી દેવા માટે સાચવી રાખવામાં આવશે.

૯. વાહાણ બંદરેથી રવાને થાય, અથવા ત્યાં આવે, તેની દરમિયાન કોઈ અંગ્રેજ કિનારે મરણ પામશે, તો તેની મિલ્કત સુરતની સરકાર ચોકશી રાખીને, एकठी કરાવી સાચવી રાખશે, અને જ્યારે કોઈ વાહાણ પેહેલું આવશે ત્યારે તે મિલ્કત તેના કૅપ્ટનને વિગત સાથે સોંપી દેવામાં આવશે.

૧૦. જો પોર્ટુગીઝો માણસોને પકડશે, અને માલ કબજે કરી લેશે, તો તે સરકાર તેમની પાસેથી લઈ લઈને, કાર્ડિપણ સ્વર્ચ લીધા વિના, કંપનીને સ્વાધીન કરી દેશે.

૧૧. ઇંગ્લિશ ચાંચિયા કે લૂંટારા, કાંઈ અપકૃત્ય કરશે તેની જવાબદારી કંપની ઉપર રાખવામાં આવશે નહિ; એટલે કે, એવા પર-ભાર્યા ચાંચિયાની બાબતમાં કંપનીનો વ્યાપાર, કે કંપનીની ફેક્ટરીને એ વિષેની જોખમદાર ગણવામાં આવશે નહિ.

૧૨. એક હજાર ડાલર ઉપરાંતનો માલ થયા સિવાય, તેથી ઓછા માલ ઉપર, જકાત લેવામાં આવશે નહિ.

૧૩. ઇંગ્લિશ લોકોનું કોઈયે કાંઈ અપકૃત્ય કર્યું હોય, અથવા નુકસાન પોહોંચાડ્યું હોય, તો તેનો ઇનસાફ, બહુ ભારે સ્વર્ચ નાંચ્યા સિવાય, તુરત કરવામાં આવશે.

પ્રથમ સ્થાપના કરવાને આ કરાર પૂરતા હતા. તા. ૨૧ મી ઓક્ટોબરે કરારનામા ઉપર સહિયો થઈ, એટલે કૅપ્ટન બેસ્ટે, કંપની તરફથી અમદાવાદના સુબાને મૂલ્યવાન પોશાક મેટ આપ્યો, જેને માટે તે પૂરતી યોગ્યતા ધરાવતો હતો. પાદશાહને જે પોશાક નજર કરવાનો હતો, તે તેને બતાવ્યો, અને તહનામું મંજૂર થઈ આવે ત્યારે આપવા માટે તે પાછો વાહાણ ઉપર મોકલી દેવામાં આવ્યો.

દરમિયાન, ફેક્ટરો સુરતમાં રહ્યા ત્યાં તેમના જાણવામાં આવ્યું, કે કસ્ટમ દરોગો, જે નવાબથીજ માત્ર ઉતરતી પંક્તિનો ગણાતો

હતો તે, પોર્ટુગાલના પક્ષમાં ભઠ્ઠી ગયો છે; અને ઇંગ્લિશ વાહાણોને કાઢાડી મેલવાને ગોવેથી લશ્કર આવવાનું છે:—

પોર્ટુગાલની નૌકાસેનામાં ૪ લડાયક વાહાણો, અને ૨૦ કરતાં પણ વધારે યુદ્ધનૌકા હતી. ૩૮ તોપો નૌકાસેનાપતિના વાહાણમાં ચઢાવેલી હતી. ૨૮ અને ૩૦ તોપોવાળાં બીજાં ત્રણ વાહાણ હતાં. યુદ્ધનૌકામાં તોપો ન હતી, પણ તેમાં ધાતુવાળાં સામાન, ને બીજો અસલાબ રાખેલો હતો, તે સાથે વઢી છાછરુ પાણી હોય તેવી જગ્યાએ ઉપયોગ કરી લેવાના કામમાં તે લાગતી હતી. આ નૌકાસૈન્ય તા. ૨૮ મી અક્ટોબરે સુરતના બારામાં આવી પોહોંચ્યું. તાપી નદીમાં તેમની બીજી નૌકા હતી, તે સુધાંત હવે ૪૦ ની સંખ્યા થઈ.

તા. ૨૯ અને ૩૦ એ બે દિવસકાંઈ જાણવા જોવો વનાવ બન્યો નહિ, પણ તા. ૩૧ મી અક્ટોબરે ફરીને લડાઈ જામી. પોર્ટુગીઝોએ એક યુદ્ધનૌકાને લડાયક સામગ્રીથી તૈયાર કરી ને તે રાત્રીની બેઠાએ ઢાંગન ઉપર ઓર્ચિંતો હલ્લો કરવા હંકારી ગયા, પણ વલતસર બેસ્ટ ચેતી ગયો અને યુક્તિપૂર્વક તેને ઢૂંઢાડી દીધી. ૮૦ માણસનાં મહદાં કિનારે તરી આવ્યાં. ત્રણ લડાઈ થઈ, તેમાં અંગ્રેજોનાં માત્ર ૨ માણસ માર્યાં ગયાં.

નવેમ્બરની ૪ તારીખો વિગ્રહ વિનાની વીતી ગઈ. તેટલામાં વાહાણોમાં કાંઈ નુકસાન થયેલું સુધારી દેવામાં આવ્યું. બેસ્ટે ધાર્યું કે વધારે સુલ્હા દરિયામાં પોર્ટુગીઝોને લઈ જવામાં ઠીક પડશે, અને તેઓ મારી પછવાડે થયા વિના રહેશે નહિ, એટલે આપણે ફાવી જઈશું, તેથી તે અસ્વાત વટાવીને તા. ૯ મીએ જાફ્રાબાદ જઈ પહોંચ્યા. આ સમયે આ શહેરને મોગલ પાદશાહની ફોજે ઘેરો ઘાલ્યો હતો. દરિયાની ડંડાઈ વગેરેની માહિતી મેલવવા માટે તેણે તેટલા કિનારા ઉપર ફેરળી કરવા માંડી. એટલામાં તો પાદશાહી સરદાર તરફથી એને

બોલાવાને માણસો આવવા લાગ્યાં. સ્વાતરી કરી લાધા પછી, તે સરદારની છાવણીમાં ગયો, ત્યાં તેની ઘણી આજીજી કરીને બે તોપની મદદ માગી પળ તેણે આપવાને માન પૂર્વક ના કહી, એટલે એક બીજાને પોશાક આપી લઈને સમ્મતા પૂર્વક બેસ્ટ વિદાય થયો.

બીજે દિવસે સવારમાં ૪ પોર્ટુગીઝ વાહાણો આવી પહોંચ્યાં, અને તોપનો ગોઠો પોહોંચી શકે એટલે છેટે લંગર નાંખ્યાં. થોડી ઘણી ફાપાફાપી થયા પછી, બેસ્ટે પોતાના દારુખાનાની તપાસ કરી તો અર્ધો-અર્ધ સૂટી ગયેલો જણાયો, એટલે, બચાવને સમયે ઉપયોગમાં આવે એટલા માટે, ત્યાં તે ઉડાવી નહિ દેતાં, દમનલગી હંકારી ગયો. પોતાના વાવટાની શોભા રાખવા માટે પોર્ટુગીઝો પણ તેની પછવાડે ચાલ્યા, પણ લડાઈ કરવાને હિંમત કરી શક્યા નહિ.

તા. ૨૭ મીએ બે વાહાણ સ્વાલીમાં આવ્યાં, અને પોતાના ફેકટરો સાથે વ્યવહાર ચલાવા લાગ્યાં. પોર્ટુગીઝો સાથેની હવળાંની લડાઈઓમાં એંગ્રેજોએ ટકાવ કર્યો હતો, તેનાં વચાણ અદેખા પણ કરવા લાગ્યા. પાદશાહના વજીર તરફથી બેસ્ટને આપવા હુકમ આવ્યો હતો તેને એક સામાન્ય સ્વત લેખીને સ્વાલી મોકલી દેવામાં આવ્યો, તે ઉપરથી કેપ્ટન બેસ્ટે તે લીધો નહિ, અને કાંઈક કાવત્રુ સમજીને તેનું નિરાકરણ થવા માટે કાહાવ્યું કે, યોગ્યતાને છાજે એવી રીતે તે અમને આપવો જોઈએ. આ ઉપરથી નવાબ અને તેનો જમાઈ, જકાત કામદાર હતો તે, બંને સ્વાલી આવ્યા, અને સૂબ દબદબાથી માનપૂર્વક તે બેસ્ટને આપવામાં આવ્યો, અને મુબારકબાદી આપી. છેલ્લી લડાઈમાં વાહાણને કાંઈ નુકસાન થયેલું જોવામાં આવ્યું નહિ તેથી તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું.

તા. ૧૧ મી ડિસેમ્બરે સુરત સ્થાતે આપવાનો માર્ગ હતો તે વાહાણ-માંથી કિનારે ઉતાર્યો, અને ત્યાંથી જે લેવાનો હતો તે વાહાણમાં ચઢાવ્યો. એટલામાં તા. ૧૪ મીએ પોર્ટુગીઝોનાં ૪ વાહાણ ત્યાં આવી

પોર્ટોચ્ચા, પળ ઘણે છેટે રહ્યાં. તા. ૧૭ મીની રાત્રે બેસ્ટ ત્યાંથી ઉપડ્યો. બે હોરા સુધી પોર્ટુગીઝોએ પળ તેની પૂઠ પકડી, અને પછી, એકપળ ભડાકો કર્યાવિના ચાલ્યા ગયા. બેસ્ટ, કાનાનોર આગળ આવ્યો, ત્યાં પોર્ટુગીઝ યુદ્ધ નૌકાસૈન્યનો દક્ષિણ કાફલો તેના જોવામાં આવ્યો. ત્યાંથી એક વ્યાપારીનું વાહાણ પકડીને બેસ્ટે તે ઉપરનો ચોંચાનો માલ ઉતારી લઈને તે ડુબાડી દીધું. સન ૧૬૧૩ ના ફેબ્રુઆરીની આખર સુધી તેણે ત્યાંને કિનારે ફેરણી કર્યાં કરી. પછી કેપ કોમોરીન વટાવીને ઇચિન ભળી હંકારી ગયો.

ઇચિનના રાજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી, ઇટલે, તેણે કેપ્ટન લાંકેસ્ટરને પ્રથમ જે છૂટો કરી આપી હતી તે હવે પાછી તાજી કરી આપીને મંજૂર કરી. સુમાત્રામાં કેટલીક લેવડદેવડ કરીને ૧૬૧૪ ના જુનમાસની ૧૫ મી તારીખે થેમ્સ નદીના જઞ્ઞમાં આવી હાજર થયો. સારા પુરુષો પસંદ કરવાથી ધણીનાં કાર્ય કેવાં સુધરી આવેછે તેનો આ એક સારો દાખલો છે.

બેસ્ટની આ દશમી સફરના ભાગીદારોને સેંકડે ૧૪૮ ટકાનો લાભ મળ્યો.

ત્રીજી અને પાંચમી સફરના ભાગીદારોની જે કાંઈ મિલકત પાછળ રહી હતી, તે લાવવાને, કંપનીની એક ટુકડિયે ૧૦,૬૬૯ પૌંડનું મંડોળ કર્યું, અને સાલોમન નામનું એકજ વાહાણ તૈયાર કર્યું, તે નવમી અને દશમી સફરના વાહાણો સાથે થેમ્સ નદીમાંથી હંકારી ગયું (૧૬૧૨).

દરેકના ભાગીદારો જુદેજુદા હોવાથી, હવે આ સફરને ૧૧ મી સફર ગણવી જોઈએ. આ સફર ૨૦ માસમાં પૂરી થઈ હતી, અને તેના ભાગીદારોને સેંકડે ૩૨૦ ટકાનો લાભ મળ્યો હતો.

કેપ્ટન બેસ્ટ જે ફેક્ટરોને સુરત મૂકી ગયો હતો તેમાંથી આંડુ સ્ટાર્કીને, અહિંના બધા સમાચાર વિગતથી ઇંગ્લાંડમાં કેહેવા માટે,

સ્થલમાર્ગે ત્યાં મોકલ્યો. બીજો કૅન્નિંગ હતો, તેને, જહાંગીર પાદ-
શાહના દરબારમાં, રાજાનો કાગળ અને પોશાક આપીને આગ્રે મોકલ્યો.
રસ્તામાં તે ઘણો હેરાન થયો; લૂટારાઓએ એના સથવારાના કેટલાક
માણસોને મારી નાંખ્યા, અને એને, તથા એક બીજા અંગ્રેજને ધાયલ
કર્યા. તા. ૯ મી એપ્રિલ ૧૬૧૩ ને દિવસે તે આગ્રે પોહોંચ્યો.
પાદશાહની હુજૂરમાં રજુ થતાં, તેને પૂછ્યું, કે આ પોશાક તમે રાજા
તરફથી લઈ આવ્યા છો ? તેના ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું, કે વ્યાપારિયો
મળીથી લઈને હું આવ્યો છું. પોર્ટુગીઝ પાદરિયોએ એને ફેર દેવાની
તજવીજ કરી હોય એમ એને શક રહેતો હતો, અને થયું પણ તેમજ,
મે માસની ૨૯ મી તારીખે તે ઓર્ચિંતો મરણ પામ્યો. આંડુસ્ટાર્કી
વિલાયત જવા નિકળ્યો હતો, તેને પણ રસ્તામાં બે પાદરિયોએ ફેર
દીધું. મિ. કેરિજ કરીને ત્રીજો ફેક્ટર સુરતમાં હતો તેને કૅન્નિંગના
મરણ પછી તા. ૨૨ મી જુને આગ્રે મોકલી દીધો.

અંગ્રેજોને વ્યાપાર કરવાનું ફરમાન મળ્યું હતું તેથી, પોર્ટુગીઝો
ઘણા ધુંધવાઈ રહ્યા હતા. તેમજ, તેમને હેરાન કરી કાઢાડી મૂકવાને
તેમની પાસે પુરતાં સાધન ન હતાં તેથી પણ ચિડાતા હતા. તેમણે
સુરત સરકાર સાથે સલુકાઈ રાખવી નહિ, એવો નિશ્ચય કરીને, ત્યાંના
બંદરનું એક વાહાણ ઓક્ટોબર માસમાં પકડી લીધું. આ વાહાણમાં
૫૦૦ ઉતારુ હતા, અને એક લાખ પૌંડની ઇસ્કામત હતી. કેદિયો
સહિત આર્સુ વાહાણ ગોવે હંકારી ગયા. તેમના આવા કૃત્યને લીધે હવે
અન્યોન્યનો સંબંધ ટૂટી ગયો.

નવેમ્બરમાં સુરતથી વિધિગટન અને આલ્ડવર્થ નામના બે
ફેક્ટર, વેપારની રુખ જોવાને ફેરળીપર નીકળ્યા. તેઓ મહોચ,
જંબુસર, વહોદરા, નડિયાદ, અને અ. દાવાદ સુધી પોહોંચી ગયા. અમદા-
વાદમાં તેમના સાંભળવામાં આવ્યું, કે સિંધુનદીના લારીબંદરમાં અંગ્રે-

જોનાં ત્રણ વાહાણ આવ્યાં છે. આ ઉપરથી વિધિગટન તેમને માહિતી અને સલાહ આપવા, સિંધ તરફ રવાને થયો. આ મુસાફરી લગભગ ૧૦૦ મૈલની વિકટ પ્રદેશમાં થઈને કરવાની હોતાં, રસ્તામાં તે ઘણો હેરાન થયો. છઠ્ઠે મેલાળે તે રાધનપુર પોહોંચ્યો. નગરપારકરથી આગઢ જતાં બે વાર ચોર મઢ્યા, તેમને થોડું ઘણું ઇનામ આપીને માંડમાંડ બચી સરણા શહરમાં આવી પોહોંચ્યો, તે એક રજપૂતના તાવાનું હતું. ત્યાંના રાજા બુલબુલને મોગલે પકડી, તથા તેની આંખો ફોડીને લઈ ગયા હતા, તેથી એના સગાવાહાલા બહુ ચીરડાઈ ગયા હતા, અને વૈર લેવાને ટમટમી રહ્યા હતા. આંધઢો ઠાકરડો પળ છૂટી આવીને, પોતાના ઢુંગરામાં મટકતો હતો. ઠાકોરનો દીકરો ભૂમા કરીને હતો તેળે વિધિગટનને જમવા તેડયો અને ઇંગ્લાંડ સંબંધી ઘણી બાવતો પૂછવા લાગ્યો. સથવારામાં એક વાણિયો હતો, તેળે કહ્યું કે ઠઠ્ઠે જવાને ૩૦ મૈલ જવું પડે એમ છે, પળ ચોરોથી આંખો રસ્તો મરેલો છે, માટે વઢાવા સાથે લેવા જોડયે, અને આ ભૂમા માર્દ ઠીક કામમાં લાગશે. વિધિગટને તેની સાથે ગોઠવળ કરી. તે ૧૦ સવાર લઈને સાથે ચાલ્યો, અને રાત્રિયે મુસાફરી કરતાં, તેમને એક ગહન જ્ઞાડીમાં દોરી ગયો. તે વેઢાએ મઢસ્કું થવા આવ્યું હતું. ત્યાં ભૂમાની ઢોઢીવાઢાએ એને બાંધ્યો, ડંડ, માળસો, અને તેમનો સરસમાન લૂંટી લીધો. બે હિંદુ વેપારી હતા, તેમને તેના પાંચ ચાકરો સહિત ઢુંપો દઈને મારી નાંખ્યા. વિધિગટનને તથા તેના માળસોને મુસ્કે બાંધીને ભૂમાએ પોતાના માર્દની પાસે, ૪૦ મૈલને છેડે રવાને કરી દીધા. ત્યાં તેમને ૨૨ દિવસ મુધી રાખી મૂક્યા, અને પછી, પારકર મોકલતાં ત્યાંના ઠાકોરે તેમને રાધનપુર પોહોંચાડી દીધા. તેમનાં લુગડાંલત્તાં પારકરના રસ્તામાં લૂંટાઈ ગયાં હતાં, અને રસ્તામાં મીંચ માગતા આવ્યા હતા. રાધનપુરમાં અમદાવાદનો એક ઓઢલિતો વાણિયો મઢી ગયો, તેળે જોયતો સરસમાન પૂરો પાડયો. તે તા. ૨ જી એપ્રિલે

૧૧૧ દિવસે અમદાવાદ પોહોંચ્યો. ત્યાંથી રૂંભાત થઈને મહોચ, જઈ ૧૮ મી તારીખે સુરત પોહોંચ્યો. કંપનીના માણસોને રહેવા માટે અમદાવાદ અને મહોચમાં ઘર રાખી, જોડતી ગોઠવણ કરીને આલ્ડવર્થ પળ અગાડતી સુરત આવ્યો હતો.

સિન્ધના લારીવંદરે પોહોંચવાને, વિધિગટને આટલી બધી પીડા સહન કરી, તેતો માત્ર એક વાહાણ એક્સપીડિશન નામનું હતું, અને તે સિન્ધ પોહોંચી જઈને ૧૬૧૩ ના અક્ટોબર માસની ૯ મી તારીખે, સુમાત્રા અને બાંટમ મળી રવાના થઈ ગયું હતું, તેની હકિકત નીચે પ્રમાણે છે:—

જેમ્સ રાજાના દરબારમાં, ઇરાનના સોફી, શાહ અવાસે સર રાબર્ટ શર્લીને પોતાનો એલ્ચી નિમીને મોકલ્યો હતો, તે જ્યારે ઇરાન પાછો જવાને તૈયાર થયો, ત્યારે જેમ્સે પોતાના તરફથી સર થામસ પાવેલને પોતાનો એલ્ચી ઠરાવીને, ઇરાન મોકલવાને તૈયાર કર્યો. કંપનીના વ્યાપારનો સ્વાર્થ ઇરાન સાથે જોડાયલો હતો, તેથી અગમ-ચેતી રાખીને, અને રાજાની મરજી સંપાદન કરવાને, આ બન્ને એલ્ચિ-યોને માટે કંપનીએ એક્સપીડિશન વાહાણ મોકલવાની ગોઠવણ કરી. બારમી સફરને માટે ક્રિસ્ટોફર ન્યુપોર્ટના ઉપરીપણા નીચે, સુરત અને બાંટમ રાતે આ વાહાણ જવાને સજ્જ થયેલું હતું. આ સફર માટે ૭,૧૪૨ પૌંડનું મંડોલ કર્યું હતું. તે માલ લઈને જાન્યુઆરીમાં હંકાર્યું તેમાં બંને એલ્ચિયો પોતાના કુટુંબસહિત બેઠા. સર રાબર્ટના રસાલામાં કેટલાક ઇરાનિયો હતા, તે પળ તેમની સાથેજ ચાલ્યા.

પોર્ટુગીઝોએ ઇરાની અસ્વાતનું બારું પોતાના કબજામાં રાખવાને, ઓરમઝ આગલ કિલ્લેદારો અને બતેલા રાખેલા હતા; તેમજ, આર્બી કિનારે મસ્કતનો પળ પોતાનો કબજો હોય એવું ડોલ ધારણ કરેલું હતું, તેથી પોતાની તે હદમાં, પોતાના પરવાના સિવાય, કોઈ પ્રવેશ

કરી શકે નહિ, એવો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. એલચિયોને આ પળ એક નહતર હતું; વ઱ી, ઇરાન અને સિંધ વચ્ચેના પ્રદેશથી તેઓ અજાણ્યા હતા, તેથી તેમણે ડાહ્યાપળ સ્વર્ચીને મુરતથી કંદહાર થઈને ઇસ્પાહાન જવાનું વધારે પસંદ કર્યું. ૧૬૧૩ ના એપ્રિલ માસમાં સાલ્ડેનિયાના અસ્વાતમાં આવતાં, કંપનીનાં વાહાળ બાંટમથી પાછાં આવતાં હતાં, તે તેમને મળ્યાં; તે સાથે કેપટન હૉકિન્સ હતો, તેણે સર હેન્રી મિડલ્ટને કરેલા કૃત્ય વિષે તેમને જાણીતા કર્યા, અને રાતા સમુદ્રમાં અને મુરત આગળ જે વન્યું હતું તે પળ કહી સંભળાવ્યું; તેથી, એલચિયોએ ધાર્યું, કે આપણો એ બંદરે કાંઈ ધડો થશે નહિ, તેથી ઇરાનની પાસેના પ્રદેશને કિનારે હંકારી જતાં, ૧૦ મી સપ્ટેમ્બરે ત્યાં આવી પોહોંચ્યા. આ સ્થાન જાસ્કેસ મૂશિરથી ૧૦૦ મૈલને છેટે હતું.

સર થામસ પાવેલ કિનારે ઉતરી પડ્યો, તેને પાસેના ગામમાં તપાસ કરતાં જણાયું, કે, આ મુલકને મકરાન કેહેતા હતા, અને ત્યાં બલોચી લોક રહેતા હતા. મકરાન, ગ્વાધરના એક હાકમના તાવામાં હતું, અને તે હાકમ ઇરાનનો સ્ખંડિયો હતો. મકરાનથી ગ્વાધર પોહોંચનાં પાંચ દિવસ લાગતા હતા. ત્યાં ગયા પછી, સોફાના દરબારમાં પોહોં-ચાડી દેવામાં આવશે એમ એક માણસે તેમને કહ્યું. તે તરફ જતાં બે વેપારી બતેલા તેમને મળ્યા. તેઓની સાથે કજિયો થતાં, એક વાહાળ તો ભાગી ગયું, તે ઉપરના માણસોને પોતાના વાહાળમાં લઈ લીધા. બીજું વાહાળ પોતાની સાથે રાખ્યું. પાંચ દિવસ પર્યટન કર્યા પછી, ૧૦ મી સપ્ટેમ્બરે ગ્વાધર આવી પોહોંચ્યા. જે માણસોને વાહાળમાં લીધા હતા તે ગ્વાધરના રહેવાસી હતા અને તેઓની પાસે પોર્ટુગીઝોનો પરવાનો હતો.

એલચિયોનો પોતા ઉપર મરોંસો બેસે એટલા માટે, ગ્વાધરના હાકમે સમ્યતાનાં બધાં ચિહ્ન બતાવ્યાં. તેમની આગતાસ્વાગતા કરવા

માટે પૂરી તૈયારી કરી દીધી. તેમને ઉતારે લઈ જવાને ગાડિયો તૈયાર રાખી હતી તે બતાવી, એટલે, તેઓ પોતાનો સરસામાન, સાથે જે પોશાક વગેરે રાખ્યું હતું તે, તથા નગરી વગેરે કાંઠે ઉતારી દીધું. અને તા. ૨૧ મિયે સાંજના ચાર વાગતાં ઉતરીને, શેહરમાં દાખલ થવાનું નક્કી કર્યું. ઠરાવેલી વેળાએ જવાને તેઓ પોતપોતાનો પોશાક પેહેરીને બરાબર તૈયાર થઈ રહ્યા હતા, અને ચાર વાગવાને માત્ર અર્ધ કલાકની વાર હતી, તેટલામાં, તેમની નાવ લઈને નાઝરબેગ ફરાની હાજર થઈ ગયો. એણે એલચિયોને ચેતાવ્યા, કે જે કિનારે ઉતરશે તે સર્વેને કતલ કરવાનો બલુચિયોએ નિશ્ચય કર્યો છે. શસ્ત્રવૈદ્ય, ન્હાનાં વાઝક, અબલાઓ, અને વાજાંવાઝા એટલા સિવાય બાકીના જે હશે, તેઓને કતલ કરવાના છે. આ બધું સાંભળ્યા પછી સર રાબર્ટે હાકમ ઉપર સંદેશો મોકલ્યો, કે અમારી તબિયત એકાએક બગડી આવી છે, તેથી આજે અમારાથી આવી શકાય એમ નથી, પણ આવતી કાલે આ વેળાએ આવીશું, માટે અમને લેવાને સામૈયું મોકલવા સારું, ત્રણ નાવોમાં તમારા મુખ્ય મુખ્ય માણસોને અમારી પાસે મોકલજો.

આ પ્રમાણે, દગાના બદલામાં દગાની રચના કરવામાં આવી, તે વિષે હાકમના મનમાં વેહેંમ આવ્યો નહિ. સ્વજાનાની પેટી કિનારે ઉતારી દીધી હતી તે બદલી લેવાને, નકામા સામાનની પેટી ભરીને, તે કિનારે મોકલી, અને અદલાબદલી થઈ ગઈ છે એમ જણાવીને, સ્વજાનાની પેટી, નાવ ઉપર ચડાવી દીધી. હાકમનો હકીમ હાજી કમાલ નામનો હતો તેણે દગાની વાતમી આપી હતી, માટે તેને ડગારી લેવા સારું, વાહાણ ઉપરથી દવા લઈ આવવાનો સબબ બતાવીને, નાઝરબેગ, તે, તથા બીજા એક સ્થાનદાની માણસને, નવાઈની ચીજો વાહાણ ઉપર જઈ જોવાનો સબબ કહીને, ત્રણે જણ તંબુમાંથી નીકળ્યા, અને ત્રણ યુરોપિયનો ત્યાં હતા તેઓની, વાજાં વગાડનારા તરીકે જરૂર પડશે

અમ કહીને, તેમને પણ સાથે લઈને નાવ ઉપડાવી રસ્તે પાડી. ઇટલામાં હાકમની ત્રણે બોટો વાહાણ ઉપર પોહોંચી ગઈ, કે લાગલાંજ તેમની પાસેથી હથિયાર છીનવી લીધાં, અને સંભાવિત માણસોને કેદ કરીને, બાકીનાને પાછા જવા દીધા. હાકમને સંદેશો કાઢાવ્યો, કે, કાંઠે અમારો માલ પડ્યો છે તે તમામ, અમને પોહોંચાડી દેશો ત્યારે, તમારાં માણસોને છોડીશું. હાકમ તરફથી, ઠગાઈ ભરેલી માફી માગવાનું ડોલ્લ બતાવામાં આવ્યું, તે નહિ ગણગારતાં, સંદેશો લઈ આવનારના સામી રેતીની ઘડી મૂકીને કહ્યું, કે બે કલાકની અંદર અમારો સામાન આવશે નહિ તો, તમારાં બધાં માણસોને કતલ કરી નાંચીશું. આ હકીકત સંદેશહારે હાકમને કેહેતાં, તેણે બધો માલ વાહાણપર પોહોંચાડી દીધો, ઇટલે તેનાં બધાં માણસોને પાછાં મોકલી દીધાં. માત્ર એક મોમિયાને સિંધ લઈ જવાને રાખ્યો, તે સહિત પોતાનાં વાહાણો હંકારીને સિંધુનદીના દેવલ (Diul) બંદરે ૨૬ મી સેપ્ટેમ્બરે પોહોંચી ગયા.

* દેવલમાં ઘણા પોર્ટુગીઝો વસતા હતા, તેઓએ એવી વાત ફેલાવી, કે આવેલા અંગ્રેજો તો ચાંચિયા છે, પણ ત્યાંના હાકમે તે ઉપર લક્ષ નહિ આપતાં, તેમની આગતા સ્વાગતા કરી, પરંતુ વેપાર કરવા દીધો નહિ. તેને માટે એવો સબબ બતાવ્યો કે, તમારી પાસે જોડ્યે તેટલો વાહાણમાં માલ નથી. પોર્ટુગીઝો તરફથી દાણની સારી રકમ મળતી હતી, તે વાત આગળ ધરીને તેઓએ કહ્યું, કે પોર્ટુગીઝો અમને એમ કેહે છે કે જો તમે એમની સાથે કામ પાડશો તો અમે જતા રહીશું. આળી તરફ હાકમે અંગ્રેજોને એમ લખી આપ્યું, કે જો તમે કિંમતી માલનો વેપાર કરવાને કબુલ કરતા હો તો અમે તમને પોર્ટુગીઝો કરતાં વધારે પસંદ કરીશું.

* કેટલાંક પુસ્તકમાં એમ જણાવ્યું છે કે દીવબેટ જે ગુજરાતની હદમાં છે ત્યાં સર રાબર્ટને ઉતાર્યો, પણ એમ નથી, સિંધુનદીવાળા દેવલમાં ઉતરીને પછી તેમને પણ રસ્તે જવાનું હતું તેથી ત્યાંજ ઉતર્યા એ સર છે.

બંને એલચિયો પોતાના રસાલા સહિત અહિં ઉતરી પડ્યા, અને કંદહારને રસ્તે ઈસ્પાહાણ પોહોંચી ગયા. અને એક્સપીડિશન વાહાણને ન્યુપોર્ટ કેપ્ટન, સુમાત્રા અને બાન્ટમ ભળી હંકારી ગયો. ત્યાંથી વાહાણમાં મરી ભરીને ૧૬૧૪ ના જુલાઈ માસમાં ઇંગ્લાંડ પાછો ગયો.

જુદા જુદા ભાગીદારો થઈને વ્યાપારની સફરો કરતા હતા, તેવા પ્રકાર માહેલી આ સફર હતી, અને તે છેલ્લીજ હતી. એના ભાગીદારોને સેંકડે ૧૩૩-૧૮-૪ નો નફો થયો હતો.

બધી ૧૨ સફરોના મંડોલનો સર્વાલો કરિયે તો તેની સામટી રકમ પૌંડ ૪,૬૪,૨૪૮ થાય છે, તેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે થઈ હતી.

માલખરીદીના...	૬૨, ૪૧૧ સરાસરી વર્ષની	૧,૨૦૧
નગદીના.....	૧,૩૮,૧૨૭	૧૧,૧૧૦
વાહાણો, ધોરાકી, {	૨,૬૩,૭૪૬	૨૧,૯૭૯
સરસામાન વગેરે }		

૪,૬૪,૨૪૮ ,, ૩૮,૬૯૦

લાભની સરાસરી કાહાડિયે તો પ્રતિ વર્ષના સેંકડે ૧૩૮ ટકા આવે છે.

પ્રત્યેક સફરના જુદા જુદા ભાગીદારોનું પંત્યાલુ હોતાં, હિન્દમાં માલ વેચી દેવામાં, અને હિન્દથી આણેલો માલ દેશમાં વેચી દેવામાં, સત્ત્વર નિકાલ આણવા ઉપર દ્રષ્ટિ રેહેવાથી, એક બીજા કરતાં, ચડસા ચડસીમાં ઓછે વેચી દેવો પડે. માલ વેચાતા સુધી થોભવું પડે, તો તેમાં ખરા જાત પળ વધારે થાય, એવી નાના પ્રકારની અડચણો હતી. ઢચ વગેરે લોકોની ઠેર ઠેર વખારો હોવાથી, તથા તેમની એકજ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની હોવાથી, તેમને સરઝતા ઘણી મળતી હતી. તેમનાજ જેવી બધા ભાગીદારોની માત્ર એકજ બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કરવાથી, ઢચ-લોકોની પેઠે, જોડ્યે તેવી સરઝતા પ્રાપ્ત થશે, એવો વિચાર કરીને, જુદા જુદા ભાગીદારોના પંત્યાલાની જુદી જુદી સફરો કરવાનો રવાજ

બંધ કરી નાંખ્યો. અને અનુકૂલતાને અનુસરીને વેપાર કરવાને બની આવે એટલા માટે, સરખા ભાગના ચાર હપતા નક્કી કર્યા; ને ચાર વર્ષની મુદત ઠરાવીને (નવી) કંપની ડખી કરી.

૧૬૧૩. મંડોલ પૌંડ ૪,૧૮,૬૯૧ નું કર્યું. કેપ્ટન નિકોલાસ ડાઉટનના ઉપરીપણા નીચે ન્યુઝયર્સગિફટ, મર્ચન્ટસ હોપ, ફેક્ટર, અને સાલોમન, એ નામનાં ચાર વાહાણ તૈયાર કર્યાં. ૧૬૧૩-૧૪ ના માર્ચમાં તે ઉપડ્યો. તા. ૧૨ મી આક્ટોબરે સુરત આવ્યો, ત્યારે પ્રથમ મલેલા ફર્માન પ્રમાણે, જકાત વગેરેની રાયત ત્યાના નવાબ પાસે માગી, પણ તેનો લાભ તુરત મળ્યો નહિ. પોર્ટુગીઝોની સાથે જહાંગીર પાદશાહ વિષમમાં હતો, દક્ષિણના રાજ્યવાઝાને તેણે મેઢવી લીધા હતા. તેજ પ્રમાણે સુરતના સુબા તરફથી અંગ્રેજોને મઢી જવાનું કેહેવામાં આવ્યું, અને આવેલાં ચાર વાહાણની મદદ માગી, પણ તેવામાંજ, ઇંગ્લાંડના રાજાને સ્પેનના રાજા સાથે સલાહ થઈ હતી, અને પોર્ટુગાલ તે વેઢાએ સ્પેનની સત્તા નીચે હતું, તેથી હિન્દમાં પણ પોર્ટુગીઝો સાથે સલાહ રાખવી જોઈયે, એવા ઇરાદાથી બાદશાહના સુબાની પક્ષમાં કેપ્ટન રહી શક્યો નહિ. આ ઉપકારને બદલે ફિરંગિયોએ સુરતના સુબાને એમ સમજાવ્યું, કે તમારી સામે લડવાને અંગ્રેજો અમને મદદ કરનારા છે. વઢી પોર્ટુગીઝ પાદારિયો, વગેરે પાદશાહને અંગ્રેજો વિરુદ્ધ મંભેરવાની યુક્તિઓ આગ્રામાં કરવા માંડી, પણ છેવટે ભ્રમ ભાગી ગયો. પાદશાહ માટે આણેલો નજરાણો તેને આગ્રે પોહોંચાડવામાં આવ્યો. દરમિયાન પોર્ટુગીઝો સાથે સલાહ કરવાની પાદશાહ મસલહત ચલાવતો હતો, તેની પણ ગર્વિષ્ટ થઈ ગયેલા પોર્ટુગીઝોએ દરકાર બતાવી નહિ, તેથી તે પડી ભાગી. અંગ્રેજોને આઘા હિન્દમાં વ્યાપાર કરવા દેવાનું ફર્માન લખાઈ જવા ઉપરથી, સુરતના હાકમે અમલ કરવા માંડ્યો, એટલે, પોર્ટુગીઝોએ અંગ્રેજોનાં વાહાણો ઉપર હુમલો કર્યો. ગોવાના

વાઇસરોય જેગમ દે આજેવેદે જાતે સરદારી લીધી હતી. તેને પછવાડેથી મઝેલી મદદ સુધાંત તેની પાસે ૮ ગાલિયન્સ, ત્રણ જહાજ, અને સાઠ યુદ્ધનૌકા હતી. તે સર્વમાં થઈને ૨,૬૦૦ યુરોપિયન સૈનિકો, અને ૨૩૪ તોપો હતી. ડાઉંટનની પાસે ૪૦૦ માણસ, ને ૮૦ તોપો હતી. છતાં પળ તેમના હુમલા પાછા વાઢી દેવામાં આવ્યા. અને પોર્ટુગી-શ્ચોનાં કેટલાંક વાહાણે વાઢી દીધાં. આ મામલાથી પાદશાહના સુરતના અધિકારિયો ઉપર સારી અસર થઈ. હવે પોર્ટુગીશ્ચો જાણ્યું, કે સુવાની મારફત સલાહ કરવાની અગત્ય છે, પણ તેણે તેમની ઇચ્છાની દરકાર કરી નહિ, એટલે તેઓને ૪૦૦ થી ૬૦૦ માણસનું નુકસાન વેઠીને ગોવે પાછા જવાની અગત્ય પડી.

બારમી સફરના ભાગીદારોનો કેટલોક માલ અહિં રહેલો હતો, તે કૅપ્ટન ડાઉંટને વાહાણમાં ચડાવી લીધો. પોતે ઇંગ્લાંડથી માલ લાવ્યો હતો તેનો બદલો કરીને સુરતથી જથાબંધ ગઢી લીધી. એક વાહાણ ભરાઈ ગયું તે ઇંગ્લાંડ રવાને કરી દીધું, અને બાકીનાં વાહાણ લઈને તે બાન્ડમ ગયો. ત્યાંથી એક વાહાણમાં રેશમી માલ, તથા જાયફઝ ભરીને તેને મઝલીપટ્ટમ મોકલી દીધું, તે સાથે ત્યાં વચાર કરવા માટે, ૬ વેપારિયો પોતાની સાથે હતા તેમને પણ મોકલ્યા. અને બાકીના વાહાણમાં માલ ભરીને તે ઇંગ્લાંડ મોકલી દીધાં, ત્યારપછી, તે બાન્ડમમાં મરણ પામ્યો.

સન. ૧૬૧૩ માં ઇરાન સાથે વ્યાપાર ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. ત્યાં મુનીમો મોકલવામાં આવ્યા તેઓનો આદર સત્કાર પણ ત્યાં સારો થયો.

૧૬૧૪. પૂર્વ મળીના ટાપુઓમાં વહિવટ કરતાં, અંગ્રેજોન કમાડરોને તથા મુનીમોને, પોર્ટુગીશ્ચો જેવી અડચણો નાંચતા હતા, અને પજવણી કરતા હતા, તે પ્રમાણે હચલોકે પણ કરવા માંડ્યું. આ લોકોને સ્વતંત્ર કરવામાં અંગ્રેજોએ સારો આશ્રય આપ્યો હતો, તે

હવે મૂલી ગયા. અને પ્રારંભમાં તો, પોર્ટુગીઝોનો હિન્દમાંથી પગ ટાઢવાને, અંગ્રેજો સાથે મઢી જવામાં લાભ સમજી, તેમની સાથે મઢેલા રેહેતા હતા, પણ હવે, તેમની કેટલીક જગ્યાએ પેઢિઓ જામવાથી, અંગ્રેજોના આશ્રયની ગરજ રહી નહિ. બાનૂટમ અને મકાસારમાં અંગ્રેજોના મુનીમો રાખવામાં આવ્યા હતા, તેમને પજવવાનો પ્રારંભ કરવા માંડ્યો. આ બધી હકિકત ક્ષેપ્ટન ઢાઉન્ટનને મ્હોંએ યથાસ્થિત જાણવા ઉપરથી, વિલાયતની સરકારના કાન ડઘડ્યા. તેમજ ઢચના પ્રજા-સત્તાક રાજ્ય ચલાવનારાઓને પણ વિચારમાં લેવા જેવી વાત આવી પડી. બંને બાજુ મળીથી મસલતિયા ઠરાવવામાં આવ્યા, અને હવે પછી હિન્દ સાથેનો વ્યાપાર, બંનેએ કેવી રીતે ચલાવવો, કે, જેથી વાંધો ઉઠે નહિ, તેનો મનસુઢો કરવા લાગ્યા. ઢચ તરફથી એમ જણાવામાં આવ્યું, કે ઢચ અને અંગ્રેજોએ મઢીને એક મેગી કંપની સ્થાપવી, તેની થાપણ ૧૨ લાખ પૌંડની કરવી. ગણત્રી એવી કરી બતાવામાં આવી, કે માત્ર તેજાનાના વેપારમાં એટલી રકમ રોકવાથી એક વર્ષમાં ૫ થી ૬ લાખ સુધીનો બદલો સહજ મઢી જશે. દેશી રાજાઓને નજરાણા આપવા પડે છે તે નહિ આપવા પડે; હિન્દમાં જકાત મરવી પડે છે તેમાં ઘટારો કરાવી શકાશે; ચીનની સાથે વેપાર જોડવાથી નૌકાબઢમાં વધારો થશે; દરિયાની કામગીરી કરવાવાઢા, અને પેઢિયો ઉપર મૂકેલા મુનીમ અને ગુમાસ્તા ઉપર સારો દાબ રાખી શકાશે; હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરવાને બીજા વધા લોકોને અટકાવી શકાશે; તેમજ, બંનેના સામાન્ય શત્રુની સાથે લઢાઈ કરવામાં વધારે પાંશરું થઈ પડશે.

ઢચનો ઉપર પ્રમાણેનો અભિપ્રાય ધ્યાનમાં લેતાં, અંગ્રેજી કંપનિયે વિચાર્યું કે, એ પ્રમાણે એકો કરીને વ્યાપાર કરવા જવાથી, ઢચ લોકોની નજર હમણાં મોલકાના ટાપુઓ ઉપર છે, તેને સાચવી રાખવામાં જે સ્વર્ચ થશે તેના પ્રમાણમાં લાભ મેઢવી શકાશે નહિ; એકલા મલબાર

કિનારા સાથે વેપાર ચલાવવાથી જે લાભ મળેડે, તેટલો, માત્ર એકલા તેજાનાનો વેપાર કરવાથી મળી શકવાનો સંભવ નથી; અને આવા લાભના વેપારમાંથી, જો ઢચ સાથે એકત્ર થાયે તો તેમને ભાગ આપવો પડશ. ઢચ લોકોનો ધરો હેતુ તો, સ્પાનિયર્ડોને મોલક્કાસમાંથી હાંકી કાઢવા, અંગ્રેજોનો આશ્રમ મેઝવવાનો છે; પણ કંપનીનું કામ તો વ્યાપાર કરવાનું છે, અને લડાઈયો કરવાનું કામ તો રાજાઓનું છે; બીજા સર્વ લોકોને બંધ કરી, એકે હાથ હિન્દનો વેપાર કરી લેવાની ધામ્ના છે તે વાજવી નથી, એટલું જ નહિ, પણ, તે અમલમાં આવી શકે એવી છેજ નહિ; આ બધી હકિકત લક્ષમાં લેતાં, ઢચ સાથે મળીને વ્યાપારની કંપની સ્થાપવાનો વિચાર માંડી વાઝવામાં આવ્યો.

અંગ્રેજી કંપનીનો વ્યાપાર શરૂ થયો, તેવામાંજ, દેશના સામા પશ્ચવાળાઓએ એક ચોપાનિયું છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું, તેમાં કંપનીના ઉપર એવા અપરાધ મૂકવામાં આવ્યા હતા, કે, દેશમાંથી નગદી ઘસડી જવામાં આવેછે, તેટલી ઓછી થતી જાય છે; વાહાણમાં જનારા ઘણા ધારવાના જાનની સુવારી થાય છે, વગેરે, નૌકાશાસ્ત્રમાં સ્વેસ્વરો નિપુણ, સર વિલિયમ પોટમાન, અનુભવી અને પાકો આફિસર હતો, તેણે, વિરુદ્ધ મતવાળાએ મૂકેલા આરોપના સારા રદિયા આપ્યા.

૧૬૧૫ માં ઉપરનો વિવાદ પાછો ઉપડ્યો. એક બીજું ચાપાનિયું પ્રસિદ્ધ થયું, તેમાં એવા સસ્ત અને વૈરભાવદર્શક શ્લોકો ભરેલા વિચાર જણાવવામાં આવ્યા, કે, આટરની જનરલના અભિપ્રાયમાં આવ્યું, કે કંપનીની આવરુ ઉપર હુમલો કરવામાં આવ્યો છે, તેથી તેમ કરનારને કોર્ટમાં દોરવો જોઈયે. અને હવેથી એવું લખાણ થાય તો રાજ્ય ભળીથી અટકાવવું જોઈયે. કંપનીની કમિટીનો એક સભાસદ સર ડબ્લે હિસસ કરીને હતો તેણે (The Defence of trade) વ્યાપારના બચાવનું એક ચોપાનિયું કાઢાડ્યું. તેમાં બતાવી આપ્યું કે,

ઘણા વર્ષોમા થઈને, દેશમાંથી નગદીનો નિકાસ થયો હતો, તેની એકંદર જે રકમ થાયછે, તે કરતાં, માત્ર એકજ વર્ષમાં ઇંગ્લાંડમાંથી હિન્દમાં માલનો નિકાસ થતો તે રકમ વધી જાય છે; અને તે ઉપરાંત, દેશમાં પ્રતિવર્ષે ૭૦ હજાર પૌંડની કિંમતનાં મરી, લવિંગ, અને જાયફલ આદિ તેજાના દેશની વપરાશમાં આવેછે. તેમજ, તેજાના દેશમાં આપ્યા પછી, તેનો પરદેશ ખાતે વ્યાપાર માટે ગયા વર્ષમાં નિકાસ કરવામાં આવ્યો, તેના પૌંડ ૨,૧૮,૦૦૦ થાય છે. તે ઉપર રાજ્યને નિકાસ જકાતનો લાભ થાય છે. તજ ઉપરાંત બીજો તેજાનો દેશમાંના લોકોના વપરાશમાં આવ્યો તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—

મરી,	જેના આગલ ૮ શિલિંગ રતલના આપવા પડતા હતા		
તે હમણાં ૨ શિલિંગો અપાય છે તેનું તોલ	રતલ.	૪,૯૦,૦૦૦	
લવિંગ,	રતલ. ૯૦,૦૦૦
જાવંત્રી.	રતલ. ૧૫,૦૦૦
જાયફલ,	રતલ. ૧,૦૦,૦૦૦

છેલી ત્રણ चीजોની જે કિંમત આગલ આપવી પડતી હતી, તે કરતાં મરીનીપેટે, હમણાં ઘણે સસ્તે ભાવે દેશને મળી શકેછે, એ કેટલો બધો લાભ સમજવો જોઈયે?

કંપનીનાં ૨૪ વાહાણોમાંથી ૧૯ નું વજન ૧૫૦ થી ૬૦૦ ટન સુધીનું થાય છે. એક ૮૦૦ ટનનું છે, બીજું એક ૯૦૦ ટનનું છે. ત્રીજું ૧૦૬૦ ટનનું છે, ચોથું, ૧૧૦૦ ટનનું છે. એ પ્રમાણે ૨૩ ની હકીકત છે. ચોવીસમું એક નાશ પામ્યું છે. નૌકાબલ્ક જેમ વધારે તેમ ભટકતા ચાંચિયાઓથી, અને બીજા શત્રુથી બચાવ થઈ શકે. વઢી ઇથી કરીને સ્વારવા વગેરે ઘણા નોકરોનો નિર્વાહ ચાલે છે.

૧૬૧૪ ની સાલમાં જે થાપણ રોકાયેલી હતી તેના ઉપર સ્વરાજાતનો આંકડો નીચે પ્રમાણે ઉપજાવી કાઢાડવામાં આવ્યો છે:—

उननी बनावटनो माल, रंगेलो अने तमाम फिनिश	
करेलो. पौंड	१४,०००
सीसु, लोहोडुं, अने परदेशी माल....	१०,०००
	<hr/>
	२४,०००

पटामां परवानगी आपेली ते करतां घणी	
ओछी नगदी.	१२,०००
	<hr/>
	३६,०००

वाहाणो अने सरसामान	३४,०००
खावा पीवाना पदार्थो, अने बीजुं खर्च	३०,०००
	<hr/>
	६४,०००

पौंड १,००,०००

एकला कलमना गोदाथी कंपनीनो स्वार्थ बगाडवाने लोको उभा थया एटलुंज नहि, पण केटलाक सलुकाईविनाना पुरुषोए ब्रेस्टथी बे वाहाण, हिन्द मोकलवाने उभां कर्यां, अने फ्रान्सना राजानुं ते संबंधमां आज्ञापत्र मेळव्युं, ते एवा विचारथी के, आयर्लंडथी पर्यटन करीने हिन्दमां जवुं, अने त्यांनां देशी वाहाणोने लूटी लेवानो धंधो मांडवो. पण आवुं चांचियानुं काम करवाथी अंग्रेजनी प्रतिष्ठाने हानी पोहोंचशे, अने अंग्रेजी व्यापारियोनी आबरु लुंटावाथी लोकोनो विश्वास उठी जशे, एम खूब समजाववामां आव्युं, त्यारे, कंपनीनी व्यवस्थापक सभाना प्रयत्नथी, अने सरकारनी मददथी, ते काम अटकावी पाडवामां आव्युं. आम छतां पण सर जॉन फर्न अने तेनी साथे बीजा केटलाक मळीने, राता समुद्रमां लूटफाट करवानो धंधो लई बेसवानी तैयारीमां हता, एम पण वातो चाली हती.

કંપનિયે સુરતમાં મૂકેલો ફેક્ટર, ઑલ્ડવર્થ ગૂજરાતમાં ફેરણી કરી આવ્યો, ત્યાર પછી તેની સૂચના ઉપરથી, હિન્દના પાદશાહની દરબારમાં પોતા તરફથી કોઈ સારા વ્યાપારીને રેસિડેન્ટ એજન્ટ તરીકે રાખવાની કંપનિયે ધારણા કરી; પણ તેમ કરવા કરતાં, રાજ્ય તરફથી એલ્લી મોકલવામાં આવે, તો તેનું વજન વધારે પડે, એવી ધારણા કરીને, રાજાને વિનતિ કરી, અને જણાવ્યું, કે એલ્લીનો પગાર, અને સ્વર્ચ કંપની આપશે. આવી અરજ થવા ઉપરથી જેમ્સ રાજાએ સર ટૉમસ રોની નિમણૂક કરી.

૧૬૧૬ ના જાન્યુઆરીમાં પેટનના ઉપરીપણા નીચે નૌકા સૈન્ય તૈયાર કર્યું. તેના મેગુ લાયન હતું; એ સિવાય વીજાં ત્રણ વાહાણો સાથે હતાં. તા. ૨ જી ફેબ્રુઆરીને દિવસે કેપ્ટન ન્યુપોર્ટ લાયન વાહાણમાં સર ટૉમસ રોને હિન્દ લઈ જવાને નીકળ્યો. તે સપ્ટેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે સુવાલીને ધક્કે ઉતરીને સુરત પોહોંચ્યો. સર ટૉમસ તેના માણસો સાહિત ઉતરીને લાગલોજ પાદશાહના દરબારમાં જવાને આગ્રે રવાને થઈ ગયો. અને અગ્રે, ડિસેમ્બર માસમાં પોહોંચી, ૧૬૧૬ ના જાન્યુઆરીની ૧૦ મી તારીખે જહાંગીર પાદશાહની દરબારમાં હાજર થયો. તેને ત્યાં આદરમાન આપવામાં આવ્યું. જેમ્સ રાજાનો સ્ખલીતો અને પોશાક રજુ કર્યો, તેથી પાદશાહને ઘણો સંતોષ થયો. તા. ૨૪ મી જાન્યુઆરીને રોજ વીજી મુલાકાત થઈ, તે સમયે, સુરતના હાકમે અંગ્રેજોની સાથે આઢી ચાલ ચલાવી હતી તે વિષે જાહેર કરવામાં આવ્યું. અને પાદશાહી ફર્માન તાજુ કરી આપવાની અરજ કરવામાં આવી, તે પ્રમાણે ફર્માન લખાવી આપ્યું.

કંપનીના લાભમાં સારું કામ કરવા પછી, સર ટૉમસ રો ૧૬૧૯ માં ઇંગ્લાંડ પાછો ગયો; ત્યારે કંપનીની વ્યવસ્થાપક સભામાં તેને આનરેરી આસન આપ્યું; અને પ્રતિવર્ષે ૨૦૦ પૌંડ તેને આપવા ઠરાવીને તેની સેવાની કદર કરી.

सर टॉमस साथे बीजा त्रण वाहाण सहित बीजो काफलो गयो हतो, तेमां कॅपटन कीलिंग तथा पेटन हता. तेओ सुरतथी नीकळीने कलिकोटनी दक्षिणे आवी पोहोंच्या. कॅपटन कीलिंग जे कमांडर-इन-चीफ हतो ते क्रांगानुर गयो, अने त्यांना राजा *झामोरिन साथे कोल करार करवा, तेमां एम ठरयुं के, पोर्टुगीशोए लई लीबेशो क्रांगानुरनो किल्लो तथा कौचीन अंग्रेजोना आश्रयथी जीती लेवामां आवे, त्यारे ते अंग्रेजोने आपी देवां; तेना देशमां व्यापार करवानी छूट आपवी; माल उपर जकात लेवामां आवती होय ते माफ करवी; तथा कोठियो (वखारो) घालवानी परवानगी देवी.

आ वर्षमां अचीनना राजा साथे पण कोल करार थया, तेनी रुप, टिकूमां पेहेडी उघाडवानी छूट, अने तेना राज्यमां फावे त्यां व्यापार करवा देवानी परवानगी मळी, पण आयात तथा निकास माल उपर ७ टका जकात लेवानुं ठरयुं.

आ समये, कंपनीनी वखारो जे जे स्थले थई तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे:—

४ जावामां—बान्टम, जेकात्रा (जे पछवाड्येची बतेविया केहेवायुं), जापारा.

३ सुमात्रामां—अचीन; जाम्बी; टेकोआ.

१ बांदामां—बांदा.

२ बोर्नियोमां—बेंजार मारिसग; सोकोडानिया.

* समुद्र कांठानो ते अधिपति हतो तेथी तेनुं सामान्य नाम सामुद्री हतुं, ते उपरथी अपभ्रंस थतां लोको सामारिन केहेवा लाग्या, तेनो पण अपभ्रंस थतां, परदेशियो झामोरिन लखेछे. समुद्रनो जे राजा ते सामुद्रो तेनो मलयालिम शब्द सामातिरि अथवा तामारि भाषामां थयो छे ते उपरथी झामोरिन थयो होय. फारसी तवारीखमां सामुरी शब्द छे.

१ जापानमां-फिरांडो.

५ मोगलना राज्यमां-सुरत; अमदावाद; आग्रा; अजमेर;
बरहानपुर.

१ मलबारना किनारा उपर-कलिकोट.

२ कारोमांडलना किनारा उपर-मछलीपट्टम; पेटापोली.

१ सियाम राज्यमां-सियाम (राजधानी नगर)

१ मलाक्कामां-Patan पाटन.

१ सेलीबीस (Celibes) ना टापुमां-मक्कासार.

बेन्जामिन जोसेफना उपरीपणा नीचे, १६१६ ना फेब्रुआरी मासमां, नीचे प्रमाणे वाहाणो तैयार करीने रवाने करवामां आव्यां.

१ चार्ल्स; २ ग्लोब; ३ स्वान; अने ४ रोझ. चार्ल्स वाहाणमा, एडवर्ड टेरी नामे एक पादरीने, राईट आनरेबल सर टामस रो नाईटनी पासे चाप्लेन तरीके राखवा माटे मोकलवामां आव्यो.

आ सिवाय बीजां त्रण वाहाण, (सात वाहाणना काफला पैकी) डाउन्समांथी मार्च मासमां रवाने थ्यां.

एकंदर सात वाहाणनो काफलो तैयार करवा माटे ५२,०८७ पौंडनी रोकड रकम रोकी. ते उपरांत १६,५०६ पौंडनो माल तेमां भरयो. आ वाहाणोनो हवालो कॅप्टन प्रिंगने सोंपवामां आव्यो. तेओ १६१६ ना अक्टोबर मासमां सुरत आवी पोहोच्या. रस्तामां तेमने पोर्तुगांझोनं एक मूल्यवान युद्धनौका मळ्युं ते कबजे लईने बान्टम भणी हंकारी गया. जाकात्रामां आवतां, वर्षना ७०० रियाल उद्धड आपवा करीने, त्यां व्यापार करवानी छूट मेळवी; तथा १५०० रियाल आपीने वखार स्थापवा माटे जमीननो दुकडो खरीदी लीधो.

પાછળ (પૃ. ૧૮) જળાવ્યા પ્રમાણે, ૧૬૧૫ માં આવી ૧૬૧૯ માં સર ટૉમસ રો ઇંગ્લંડ પાછો ગયો. તે સંબંધમાં બનેલા બનાવની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—

આ વેળાએ ગૂજરાતનો સુબેદાર, શાહજાદો સુરમ (પછવાડેથી શાહજહાન) હતો, તેના તરફથી તેનો પ્રતિનિધિ મુલ્તિફકારખાન ત્યાંનો કારભાર ચલાવતો હતો. અમદાવાદ રાજધાની નગર હતું. પ્રાચીન સમયાં મરુચ એ મુખ્ય બંદર હતું, કેમકે તાપી નદી કરતાં નર્મદા નદી વિશાળ હોવાથી જલમાર્ગ માટે તે વંધારે અનુકૂળ પડે એમ હતું. પણ પછવાડેથી, સુરત અને સ્વંભાત બંદરોનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો. સુરત શહેર મ્હોટું હોવાથી વ્યાપારનું મુખ્ય સ્થાન બની જાય એ સ્વાભાવિક હતું. પોર્ટુગીઝોએ પણ, અહિં પોતાનો જમાવ કર્યો હતો. અંગ્રેજોને વ્યાપાર કરવા દેવો નહિ, એવું પાદશાહી ફર્માન તેઓએ મેળવ્યું છે, એમ જાણવામાં આવતાં, સર ટૉમસ રો જ્યારે સુવાલીને બારે ઉતર્યો, ત્યારે તેને જાહેર થયું. આગ્રામાં મિ. ૦ ઇડ્વર્ડ્સ હતો, તેનું બોજ મોગલાઈ દરબારમાં જેવું જોઈએ તેવું પડ્યું નહતું. માટે સર ટૉમસ રો એકદમ આગ્રે પોહોંચી જવા આતુર બની રહ્યો હતો. તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બરે તે અજમેર પોહોંચ્યો. માર્ગમાં બર્હાનપુર આવતાં, શાહજાદા પર્વીશની મુલાકાત લેઈ તેની પાસેથી ત્યાં કોઠી ઘાલવાની આજ્ઞા મેળવી લીધી. અહિં એને તાવ શિરુ થયો, તે ઇટલો બધો જોરમાં હતો, કે તે ઊગરશે એવી આશા રહી નહિ હતી. પ્રવાસ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં આવતા, તેણે આગ્રા મળી પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં પણ મંદવાડને લીધે તેને કેટલાક દિવસ ઉતારામાં મરાઈ રહેવું પડ્યું.

૧૬૧૬ ના જાન્યુઆરીની ૧૦ મી તારીખે તેને પાદશાહી દરબારમાં બોલાવામાં આવ્યો. તેને જોતાં વાંતજ તેનો દેખાવ અને પ્રતાપ એ બંનેની અસર જહાંગીરના મન ઉપર લાગલીજ થઈ. સર ટૉમસ

કાન્સ્ટન્ટિનોપલ (ઇસ્તમ્બોલ) માં એલ્ચીની પદવિષે રહ્યો હતો, તેથી, મુસલમાનોનો ભય, તેમની રીતભાત, અને નજરાણો આપવા લેવાના રવાજથી જાણીતો થઈ ગયો હતો. જહાગીરના દરબારના દબદબાથી અંજારૂં ગયેલા સર ટૉમસને, પોતે રજુ કરેલો પોશાક, સામાન્ય પ્રતિનો જણાયો તો સ્વરો, પણ તેવોજ આપવો પડ્યો. હીરા મોતીના જડિત અલંકારમાં ગરકાવ થઈ રહેલા, અને મુર્સિદાબાદ, ઢાકા, અને બનારસ આદિના સ્થળોના સુશોભિત સૂતર અને રેશમના પોશાકમાં ટેવાઈ રહેલા, નેપાળ, કાશ્મિર આદિના બારીક અને શાઝ દોશાલા—કસબી અને સાદા, જેઓની આંખ આગળ ફાટી રહેલા, એવા અનેક પોશાક, અને નજરાણાના પદાર્થો આગળ સર ટૉમસ રોના રજુ કરેલા પોશાકની ગણના ઉતરતી પાયરીમાં થાય એ દેખીતુંજ છે: તો પણ, આદરથી આપેલો પોશાક પૂરા આદરથી લેવામાં આવ્યો. પાદશાહના જન્મ દિવસની સંધ્યા વેળાએ ભરાયેલા રમત ગમતના દરબારમાં, સર ટૉમસને હાજર રહેવાનો પ્રસંગ મળ્યો, તેથી તે દરબારની છાપ એના હૃદયમાં બેઠેલી તેનું વર્ણન કરતાં કચેરીના દીવાનખાનાને નાટકશાળાની ઉપમા તે આપે છે. જેમાં તસ્ત ગોઠવવામાં આવેલું એવા ફાલગુણી ભવ્ય મંડપને નેપથ્ય સ્થાન ગણી શકાય; બાકીના સભાસ્થાનને, જોવા બેસનારાઓનું પ્રેક્ષક સ્થાન લેવાય. સિંહાસન ઉપર બિરાજેલા પાદશાહની સામે નાયિકાઓના નાચ, અને ગવૈયાઓનાં ગાન ચાલી રહેલાં, એ પણ એક નાટકના પ્રયોગનો પ્રસંગ માની શકાય, દરબારીયોને રાજી રાખવા એવો ખુશાલીનો સમય હોતાં, સોના અને રૂપાની બનાવેલી બદામીના સ્વર્ણ ભરીને પાદશાહ દરબારીયો ભણી પેંકે, તથા રૂપિયા આદિ શિક્ષા પેંકાતાં ટુજૂરિયો અને બીજા લોકો તેની લૂંટાલૂંટ કરવા મંડી જાય, તેથી એક બીજા ઉપર પડતાં, ધક્કાધક્કી થાય, કોઈની પાછળિયો કે પેંટા વિચરાઈ પડે, કોઈના પોશાક મસઝાઈ પાડી જાય, અને કોઈ ગબડી પડે

તેની હસા હસના અવાજો ગાજી રહે, એ પળ એક રૂપકનું રૂપ પ્રકટ થતું દૃષ્ટિ ગોચર થાય; નેપથ્ય જેમ નાના પ્રકારના પડદાથી અને વસ્તુઓથી શૃંગારવામાં આવે છે, તેમ, પાદશાહનો આ દરવાર, શૃંગારેલ જોઈને, સર ટૉમસને તે લંડનના નાટકગૃહ જેવો લાગે એમાં નવાઈ નથી. ઈંગ્લિશ સદ્ગૃહસ્થ, અને વઢી ઉમરાવની પંક્તિનો સર ટૉમસ, જેમ પોતાના રાજાની દરબારમાં માનીતો થઈ પડ્યો હતો, તેમજ, તે ત્રણ વર્ષના સહવાસથી, પોતાની ઉચ્ચ પ્રકારની રહેણીથી, પાદશાહની પ્રીતિ સંપાદન કરી શક્યો હતો. નીચી પંક્તિના દરબારિયોની ખુશામત કરવી તેને પસંદ હતીજ નહિ, વઢી દરબારમાં જુદાજુદા પક્ષ બંધાયલ હતા તે સર્વેને રાજી રાખવા એ પળ એક વિકટ કામ હતું.

જોધપુરના રાજા માલદેવની કુમારી જોધવાઈ એ જહાંગીરની માતા હતી, તેના પિયરના રજપૂતો; તથા જયપુરના બિહારીમલ્લના પૌત્રી વેરે જહાંગીર પરણ્યો હતો, તે તેના શાહજાદા ખુશરૂની માદર થતી હતી. શાહજાદો ખુશરૂ પોતે અકબરનો માનીતો પૌત્ર હતો, અને તેનામાં તેના વડીલની ધાર્મિક અસર હોતાં, તે હિન્દુઓને ચાહાતો હતો, તથા ધર્મનિષ્ઠ હતો. આ પ્રમાણે એક પક્ષ હિન્દુ મિશ્રિત હતો.

બીજો પક્ષ, મુસલમાન મિશ્રિત હતો. નૂરમહાલ એ એક ગરીબ થઈ ગયેલા ઈરાની ઉમરાવની લડકી હતી. ઈરાન છોડી આવેલાં તેનાં માબાપ કદહાર આવતાં, ત્યાં તેનો જન્મ થયો હતો. દુર્બલ સ્થિતિને લીધે તેને માર્ગમાં તજી દીધેલી હોતાં, રસ્તે જતા એક મોટા સોદાગર ઇતિમાદુદ-દૌલાના હાથમાં તે આવી. સોદાએ તેને લડકીની વચ્ચેથી કરી એમ માનીને, તેણે પોતાની દીકરી ગણી, ઉછેરી મ્હોટી કરી. પાદશાહના જનાનખાનામાં તેની માદર સાથે તેનો અવર જવર હતો, તેથી સિલિમના (જહાંગીરના) જોવામાં આવતાં, તેને પરણવાની તેની ઇચ્છા થઈ હતી, પણ અકબરે તે અયોગ્ય ગણી, એક અફગાન, શેર-

સ્થાન હતો તેને વેરે પરણાવી દીધી. શેરસ્થાનને બંગાળામાંનો એક જાગીરદાર બનાવ્યો. આ પ્રમાણે નૂરમહાલ સિલિમની નજર આગ-
 લથી દૂર થઈ, પણ તેના દિલમાંથી દૂર થઈ નહતી. તે જ્યારે જહાંગીર થઈ ગાદિયે બેઠો, ત્યારપછી, શેરસ્થાનને સમજાવીને કેહેવરાવ્યું કે તે તેને તલ્લાક આપે તો પાદશાહ તેની સાથે નેકા પઢે. તેણે આ માગણી માન્ય રાખી નહિ, ઇટલે તેને મરાવી નંચાવ્યો, અને નૂરમહા-
 લની સાથે તે પરણ્યો, અને તેનું નામ હવે નૂરજહાન રાખવામાં આવ્યું. આ બેગમની સત્તા તેના ઉપર અતિશય વધી પડી, અને રાજકાજમાં તે માથાં મારવા લાગી. એને પૂછ્યાવિના કશું મ્હોટું કાર્ય બની શકે નહિ એવો મામલો થઈ પડ્યો. તેના પેહેલા ધળીથી જન્મેલી લડકી ન્હાના શાહજાદા શહરયાર, સાથે પરણાવી હતી. નૂરજહાનનો બાપ ફતિમાદુદ-દૌલા, પાદશાહની વજીરાતને પદે પોહોંચ્યો હતો, તેનો भाई આસફસ્થાન-લશ્કરની સરદારી ભોગવતો હતો. આ આસફસ્થાનની એક લડકી મુમ્મતાજ-મહલ નામની હતી, તેને સુરુરમ્ (શાહજહાન) વેરે પરણાવી હતી. તેથી નૂરજહાનનો પ્રથમ તો તેના ઉપર ભાવ હતો, પણ સુરુરમ્ને યુવરાજપદ આપી શાહજહાનને નામે હવે પછીનો ગાદીનો વારસ મુકરર કર્યો, ત્યારથી, નૂરજહાનની નૈયત બગડી. સુશરુ બીજો બેંટો હતો, તેને જહાંગીર સાથે મૂલથીજ અણબનાવ હતો, અને તે પંજાબ ભળી નાશી ગયો હતો, તેને પકડીને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો, અને પછવાડેથી તે મરણ પામ્યો હતો. દરબારનો એક મ્હોટો ઇમરાવ મહાબતસ્થાન હતો તે શાહજાદા પર્વીશ ના પક્ષમાં હતો. છેવટે આ શાહજાદો પણ મરણ પામ્યો હતો, પણ તેના જીવતાં તેને ગાદિયે બેસારવાના કાવત્રામાં, નૂરજહાને મહાબતસ્થાનના બૂરાહાલ કરાવાની તૈયારી કરી હતી, તે વાત ચેતી જવાથી, તે દક્ષિણમાં નાશી ગયો, તેવામાંજ પર્વીશ મરણ પામ્યો ઇટલે શાહજહાન મેગો તે મઢી ગયો.

રાજસ્થાનનો આવો ગુંચવારો હોતાં રાજ્યમાં પક્ષબંધાયા હતા તેનાં કારણ જાણવાને ઉપરની વિગત આપવામાં આવી છે.

સર ટૉમસ રો, આવા ટંટામાં કોઈને પોશાક આપી, અથવા બીજી રીતે રાજી રાખવાની સ્વત્વમાં પડ્યો નહિ. પણ સુરમની ક્ષેત્રે મુલાકાત લીધી, કેમકે, ગૂજરાતનો સુબો તે હતો. તેના પ્રતિનિધિ ઇન્ફિલ્દારખાન, અને બીજા અધિકારિયોની આડી વર્તણૂક અને અપકૃત્ય તેણે નિવેદન કર્યાં; તે સુરમને ગમતી વાત લાગી નહિ, કેમકે, તેના અધિકારિયો પળ અંગ્રેજો વિરુદ્ધ આડી અવઢી વાતો તેને સમજાવી હશે સ્વરી, તથાપિ, તે કશું તેને જણાવ્યું નહિ, અને કહ્યું કે, તમારા વિષે હવે જે કરવાનું તે જલદી થઈ જશે. આ મુલાકાત ઉપરથી રોને લાગ્યું, કે હવે કાંઈક થશે સ્વરૂ, પણ લંબાણ થવા માંડ્યું; એટલે, તેણે પાદશાહની હજૂરમાં જઈને વિગતથી વિનંતિ કરી. તેમાં સુરમ અને આસફખાન વિષે વિરુદ્ધમાં કેહેવું પડ્યું; તે સાંભળીને જહાંગીર બોલી ઉઠ્યો, કે શું તમને એ લોકો પજવણી કરે છે? રો એ ધીરે રહીને તેનો ક્રોધ નરમ પાડવા માંડ્યો, પણ તે ઉપર લક્ષ ન આપતાં, દરબારમાંજ સુરમ અને આસફખાનને બોલાવીને તેઓને ધમકી આપી. પોર્ટુગીઝ એલ્લી પળ આ બેઠાએ હાજર હતો, તેની અને રોની ઘણી લાંબી તકરાર ચાલી, છેવટે આસફખાને રોને સમજાવ્યો, કે તમારે જે અરજ કરવાની હોય તે લખીને આપો, એટલે તે ઉપરથી નિવડો કરવામાં આવશે. આ વાત રોની ધ્યાનમાં ઉતરતાં, તેણે એ ઉપાયની યોજના કરી.

તુર્કસ્થાન સાથે યુરોપના બીજા રાજાઓ વચ્ચે જે તહનામાં થયેલાં તે વિષેની રોની માહિતી હતી, તે પ્રમાણે, તેણે એક મુસ્લિમ તૈયાર કર્યો તે નીચે પ્રમાણે હતો:—

૧ હિન્દના ગમે તે બંદરે અંગ્રેજોને વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપવી, તેમાં સિન્ધ અને બંગાળાની પણ ગણના કરવી.

૨ જે બંદરે જે દાળ લેવાનો ધારો હોય, તે પ્રમાણેજ, અંગ્રેજો પાસેથી દાળ લેવું. અંગ્રેજી માલ ઉપર વધારે જકાત લેવી નહિ.

૩ માલ સ્વરીદવો કે વકરો કરવો; સ્વાવા પિવા વગેરેનો જે સામાન જોડાય તે પોતાને ફાવે તેવી રીતે સ્વરીદી લેવો; માલ માટે

બહારો ભાદે રાખવી હોય તે રાખવી; બતેલા, હોડિયો અને ગાઢાં બગેરે સામાન વહન કરવા માટે જે જોડાઈ તેનું ચાલુ ભાડું ઠરાવીને રાખવાની, અંગ્રેજો પોતાની મરજી પ્રમાણે ગોઠવણ કરે તેમાં પાદશાહના અધિકારિયો કોઈ પ્રકારનું ઢાંચલ કરે નહિ.

૪ કોઈ અંગ્રેજ મરી જાય, તેની મિલકત દરબાર દાખલ થાય નહિ.

૫ વેપારી કાંઠે ઉતરે ત્યારે તેનો ફાડો લેવામાં આવે નહિ.

૬ પાદશાહને નજર કરવાને આણેલા સામાનની, કાંઠે તપાસણી થાય નહિ.

૭ જકાત વસુલ લેવાનો માલ કિનારા ઉપર નાંચી મૂકવો નહિ. આ પ્રમાણે અંગ્રેજોની કેટલીક કલમો હતી તે પાદશાહ તરફથી પાછવામાં આવે તેને બદલે અંગ્રેજો તરફથી વર્તવાની કલમો નીચે પ્રમાણે હતી:—

૧ ઇંગ્લાંડની સાથે શત્રુવટ રાખનાર, અથવા અંગ્રેજી વાહાણોને હરકત કરનાર કોઈ હોય, તે સિવાયના બીજા કોઈ દેશનાં વાહાણોને હરકત કરવી નહિ.

૨ વ્યાપારને અર્થે આ દેશમાં રહેનારા અંગ્રેજોએ સલુકાઈથી વર્તન ચલાવવું.

૩ પાદશાહ માટે નવાઈ જેવી चीजો તેને આપવાની કાઢણી રાખવી.

૪ પાદશાહને જે માલ પસંદ પડે, તેમજ, યુદ્ધસામગ્રીની કોઈ વસ્તુ, તેને જોડતી હોય તો, તેના દામ લઈને તે તેને આપવી.

૫ પાદશાહી રયાસતને હરકત કરનાર કોઈ શત્રુ નીકળી આવે તો તેના સામા થવાને પાદશાહની મદદે આવવું.

૬ કલમ ૫ મી પ્રમાણે પોર્ટુગીઝો સાથે કોલકરાર કરવાની ગોઠવણ ચાલે છે, તે પ્રમાણે મંજૂર થાય તો તેમાં અંગ્રેજો ભળીથી કાંઈ

बांधो लेवो नहि. पण जो १ मासनी अंदर पोर्टुगीझो करार नक्की करे नहि, तो पछी, तेमनी साथे विप्रहमां उतरवाने अंग्रेजोने छूट छे.

उपर प्रमाणेनी मतलबनो मुस्वदो करीने सर टॉमसे जहांगीर पादशाहने रजु कख्यो. तेणे पोताना वजीर आसफखानने नक्की करवा आय्यो. तेणे सहज फेरफार करीने पसंद कख्यो. ते प्रमाणे साफ लखावी, सहि शिक्षा करावी, मंजुर कराववामां आवशे, एम कही, सर टॉमसने रजा आपी. जुलफिकारखान आग्रे गयो हतो, त्यांथी पाछो आव्यो त्यारे करार नामानो मुस्वदो तेने बताववामां आव्यो. पाछळ पृ-४०-४१ मां मि. बेस्ट साथे नक्की करेली कलमोने मळती आ कलमो होवाथी ते प्रथमथीज माहितगार हतो, अने एवा करार करी बंधावानी तेनी मरजी न हती, तेथी तेणे बांधो नांख्यो. आवा कारणने लीधे, पादशाह तरफथी ढील थवा लागी, त्यारे तेणे खुर्रम शाहजादा पासे जईने तेने पीवाना पदार्थो आपी रीजवीने खुलासो माग्यो. तेणे कहुं के, माग प्रतिनिधि जुलफिकारखानने माराथी कांई म्होटी शिक्षा करी शकाशे नहि, पण तमने थयेला नुकसान आदिनी तमारी बीजी मागणियोनो नीकाल हुं सत्वर आणी दइश. सर टॉमसने आ प्रमाणे उत्तर मळतां ते पोताने उतारे गयो.

थोडा दिवस गया पछी, एक फर्मान तेने मळ्युं, तेमां, सुरतमां व्यापार करवा रेहेवा देवानी, तथा देशना अंदरना भागमां फेरणी करवानी परवानगी आपवामां आवेली हती.

एक बीजा फर्मानमां, नुकसान भरी आपवा संबंधी सुरतना अधिकारियोने आज्ञा करवामां आवी हती. आ प्रमाणे बने फर्मानो सर टॉमसने मळतां ते तेणे सुरत खाताना अंग्रेजोना उपरीने मोकली दीभां.

कोणे केटलुं नुकसान भरी आपवुं तेना बांधा चठवा लाग्या. छेवटे, जुलफिकारखाने १७, ००० मामुदी भरी आपवाने कबुल कखुं. पण ते रकम ओछी पडवाथी, सर टॉमसे तकरार चठावी. नुकसान

સંબંધીનો બારીકીથી હિસાબ તપાસવામાં આવ્યો, તો તેમાં મ્હોટી રકમનો ગોટાલો જણાઈ આવ્યો, તેથી સર ટૉમસને ઠપકો મળતાં, તેને નીચું ધાલવું પડ્યું, અને પોતાને અપમાન થવા સરખું જણાયું, તેથી ૧૭ હજાર માસુદી લઈને નીકાલ લાવવાનું તેને ઠીક લાગ્યું, પરંતુ છેવટ કશો નીકાલ આવ્યો નહિ.

આળી તરફ, પોર્ટુગાલો ગોવેથી નાના પ્રકારની ચીજો મંગાવીને પાદશાહને અને ઝુલ્ફિકારખાન તથા બીજા લાગતા વઝગતાને બોહોલે હાથે આપવા લાગ્યા. સર ટૉમસ તો મૂઝથી તંગદસ્ત હતા, તેથી પાદશાહ સરખાની પળ મરજી બદલાઈ ગઈ, તેથી તે ઘણો નિરાશ થઈ ગયો. ત્રેટલામાં વઢી, સુરમનું તેણે અપમાન કહ્યું છે, તેથી પાદશાહે હુકમ ફરમાવ્યો છે, કે તમોરે હવેથી દરબારમાં આવવું નહિ, એમ વજીરે તેને કાઢાવી મોકલ્યું. તે સાથે વઢી એમ પળ કાઢાવ્યું કે જો તમે ઝુલ્ફિકારખાન પાસેથી નુકસાન ભરી લેવાની બાબત છોડી દો, તો હું તમને મદદ કરવાને તૈયાર છું. આવું નુકસાન કંપનીને થાય તે સર ટૉમસને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. અને તે પ્રમાણે તેણે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. ઇટલામાં એક મુર્કરબખાન નામનો સરદાર પોશાક મઢવાની લાલચે માંજગડિયો થઈ પડ્યો. સર ટૉમસને દરબારમાં આવવાની આપના તરફથી મનાઈ થઈ છે, તેથી તે આવતા નથી, એમ પાદશાહને જાહેર કરી દીધું. તેના જવાબમાં પાદશાહે કહી દીધું, કે મેં તેવી મનાઈ કરી નથી, ઇટલે તા. ૨૬ મી જુને તે પાદશાહની હુશૂરમાં ગયો. પાદશાહે તેને સત્કાર કર્યો. પળ આગઢ લાંબી વાત ચાલેલી જણાતી નથી. હવે જલદી નીકાલ લાવવાની ઝુલ્ફિકારખાન ઉપર તાકીદ થવા લાગી. છેવટે, ૧૭ હજાર કરતાં ઓછી રકમ તેને મઢવાનો હુકમ થયો, તો પળ તેણે રાજ્યના માનીતા માણસ સાથે સામા થઈને, આટલી જીત મેઢવી તેની અસર, બાકીના અધિકારિયો ઉપર સારી થઈ. પાદશાહ તો તેનું માન જાઢવતો હતો, તેથી સુરમ અને આસફખાનને પળ તેવી ચર્ચણૂક રાખવાની અગત્ય પડતી હતી.

વલંદા લોકોનુ પ્રબલ થતું અટકાવાને, સર ટૉમસે તેમના વિરુદ્ધ અસર કરવાને કહ્યું, કે એ લોકો તો દેશી વાહાણો લૂંટી લેવાના ફરાદાથી આવે છે, માટે તેમની સાથે મિત્રાઈ રાખવામાં માલ નથી. પરંતુ આ વિષે તેની લાંબી કારીગરી ચાલી નહિ, અને ૧૬૧૮ માં તેમને વેપાર કરવાની સદર પરવાનગી મળી ગઈ.

હજી લાગણ કરારનામાની વાત લટકતી રહી હતી, અને માલનાં વાહાણો તો આવવા લાગ્યાં, એટલે સર ટૉમસે શાહજાદા પાસે અરજ કરતાં એમ ઠણું, કે વેચાણનો જે માલ આવે તે શાહજાદાને વતાવતાં, તેને જે વેચાતો લેવો હોય તે કાહાડી લે, ત્યાર પછી તે વેચાય. આ પ્રમાણે છૂટ આપવાનો એક હુકમ તેણે લખાવીને સુરતના વ્યાપરનું કામ ચાલતું કરાવ્યું.

વિલાયતથી સર ટૉમસ પાસે એક સુંદર કારીગરીની છબી આવી, તે લઈને તે પાદશાહ પાસે ગયો, અને તેને આપીને બડાઈ મારી, કે આવી છબી તો આપના દેશમાં બની જ શકે નહિ, પાદશાહે કહ્યું, કે અમારે અહિં એવા ચિતારા છે કે તેઓ આ છબી ઉપરથી બીજી એવી ચિતરશે કે એમાં તમારી કેઈ તે તમે ઓઝાવી શકો નહિ. સર ટૉમસને આ વાત ખરી લાગી નહિ, પણ જ્યારે તે છબી ચિત્રાઈને તૈયાર થઈ, ત્યારે તેને બે છબિયો વતાવતાં, તે પોતાની કેઈ, અને નક્કડ કેઈ, તે ઓઝાવી શક્યો નહિ, એટલે પાદશાહે તેને કહ્યું, કે તમે આ દેશના લોકોને અજ્ઞાત ધારો છો તેવા નથી, તેનો આ એક ન્હાનો સરખો દાખલો છે.

સપ્ટેમ્બર માસમાં પાદશાહની સુવર્ણતુલા થવાની હોતાં, સર ટૉમસ રાત્રિના દરબારમાં સામેલ થયો. સોનાના જે પ્યાલામાં તે પળ, બીજા ભેગો મઠીને શરાબ ઉડાવતો હતો, તે પ્યાલો પાદશાહે તેને બચ-શીસ આપી દીધો. આવા સુશીના પ્રસંગનો લાગ લઈને, રોએ કોલકરા-રની વાત છેડી. આસફખાને કેટલીક કબુલાતો માન્ય રાખીને બાકીની કાહાડી નાંખી, એક પર્વાનો આપવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. છેવટે પાદશાહે કહ્યું, કે ગૂજરાતનો સર્વ અધિકાર શાહજાદા પાસે છે, માટે

તેમની પાસેથી ખુલાસો કરી લેજો. એક બીજા પ્રસંગે રોઇ ફરીને અરજ કરી તો પળ તેને એનોજ જવાબ મળ્યો.

દક્ષિણ હિન્દ ભળી વધારે લક્ષ આપવાનું હોતાં, શાહજાદા પર્વીશને બંગાલે મોકલી, શાહજાદા શુર્રમને દક્ષિણનો સુબો ઠરાવ્યો. પરંતુ ગુજરાત તો તેના તાબામાંજ રહેવા લાગ્યું હતું.

બ્યારે બ્યારે પ્રસંગ મળતો, ત્યારે ત્યારે, રો પોતાની વાત પાદશાહ આગળ રજુ કરતો હતો. એક કાફલો કેંપ્ટિન પેપ્વેલના ઉપરીપણા નીચે ઇંગ્લંડથી આવ્યો, તેની સાથે પોર્ટુગીશોને લડાઈ થતાં, અંગ્રેજોએ તેમને હરાવ્યા. એ સમાચાર સર ટૉમસને મળતાં તે જહાંગીર આગળ જાહેર કરી લીધા. ઇરાનનો પલ્લી તરતજ એની દરવારમાં આવ્યો હતો, અને તે મૂલ્યવાન પોશાક લાવ્યો હતો, તે વાત પાદશાહના ધ્યાનમાં હોતાં, તેણે ફર્માવ્યું કે અમારે માટે તેમાં કાંઈ પોશાક આવ્યો છે કે નહિ? રોઇ પ્રસંગ જોઈને યાદ દેવરાવ્યું, કે આપને માટે આવેલો પોશાક અકબંધ અહિં મોકલી દેવાનું ફર્માન મોકલી દ્યો તો ત્ય પોશાકની પેટી આવી છે તે તુરત અહિં આવી જાય. પાદશાહે હશીને કહ્યું કે, ત્યાંના બંદરો ઉપર તો શુર્રમનું ઉપરીપણું છે, માટે જે બંદોબસ્ત કરવાનો હોય, તો તે શાહજાદોજ કરી શકે છે.

કોઈ સારી કિલ્લેબંધી કરીને તેમાં ફૌજ રાખવામાં આવે તો સમય ઉપર તે ઘણી કામમાં લાગે એવો ઇંગ્લાંડમાં કંપનીવાળાનો વિચાર થવાથી, તે વિષે સર ટૉમસ રોને સૂચના કરવામાં આવી. તેણે શુર્રમને એક પ્રસંગે જાહેર કહ્યું કે, પોર્ટુગીશો હવળા હારી ગયેલા છે, તેથી તેઓ લાગ મળતાં અમારાં વાહાણો, અને તમારા બ્યાપારીનાં વાહાણો ઉપર હુમલા કરીને નુકસાની કરશે, તે અટકાવાને, જો અમને પરવાનગી આપો તો, લશ્કરનો જમાવ રાખવા સારું એક સારી કિલ્લેબંધી કરી રાખિયે, અને અમે ત્યાં લશ્કર રાખિયે, તે આપને પણ ઘણે પ્રસંગે કામમાં લાગશે. શાહજાદે જવાબમાં કહ્યું, કે અમારે માટે તમારે પોર્ટુ-

ગીફો સાથે લડાઈમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. અમને તમારા લશ્કરની પળ અગત્ય પડવાની નથી, માટે તેવી કિલ્લેબંધી થવાની કોઈ જરૂર નથી. આવો જવાબ મળવાથી તેણે એક વાર આસફખાનને પળ જાહેર કર્યું, પરંતુ તેણે તો તોલડાઈનો એકજ જવાબ આપ્યો, કે એવી વાત હું મારા સ્વાર્થિદ આગળ રજુ કરવાને ઇચ્છતો નથી.

સર ટૉમસે પોતાનો વાર્ષિક રિપોર્ટ ઇંગ્લંડ લખી મોકલ્યો, તેની મતલબ એ હતી કે, આપણ વ્યાપારી ભાઈએ વ્યાપાર કરવાનો મૂકીને કિલ્લાબંધી કરવામાં પૈસા ગુમાવી દેવા, અને લડાઈઓમાં સામેલ રહીને હેરાન થવું યોગ્ય નથી. તેમજ, પાદશાહના દરબારમાં ન્હોટો એલ્ચી રાખીને નકામું સ્વર્ચ કરવું એ પણ ઠીક નથી. એક દેશી એલ્ચી થોડા પગારમાં દરબારમાં રાખવાથી સર્વ કામ ચાલી શકે એમ છે. પોર્ટુગીઝ લોકો જેમાં તેમાં માથાં મારીને, કેવા હેરાન થયા, અને થાય છે, તે આપણે જોઈએ છીએ, માટે આપણે તો દરિયો સેડીને વ્યાપાર કરી ધન ઉપાર્જન કરવા ઉપરજ લક્ષ આપવું મને દુરસ્ત લાગે છે.

૧૬૧૬. સુર્રમ દક્ષિણ ભળી સિધાવ્યો હતો, તેની ઓથે રેહેવા માટે જહાંગીર તે તરફ ચાલ્યો. તે અજમેર જઈ પોહોંચ્યો. સર ટૉમસને મેલાળની છાવણી નવાઈ જેવી લાગેલી જણાય છે. તેને તે માહા-લતા નગરની ઉપમા આપે છે, અને સ્વેરે, હતું પણ તેમજ. માંડવગઢ આવવાને પાદશાહ નવેમ્બરમાં અજમેરથી ઉપડ્યો.

૧૬૧૭. માર્ચમાં તે માંડવગઢ આવી પોહોંચ્યા. ઇંગ્લંડથી આવેલી નજરાણાની પેટિયો લઈને એડવર્ડ ટેરી, બાદશાહની છાવણીમાં આવતો હતો, તેને શાહજાદા સુર્રમના હુકમથી, આગળ જતાં રોકવામાં આવ્યો હતો, પણ જહાંગીરની તાકીદ આવવાથી તે પેટિયો તેના ઉપર મોકલી દેવામાં આવી. પાદશાહે તે ઉઘડાવીને તેમાંનો તમામ માલ પોતે લઈ લીધો. પાદશાહન આપવાના નજરાણા ઉપરાત, બીજાઓને આપવાની વીજો પણ તેમાં હતી, તે બધી પાદશાહે કબજે કરી લીધી,

તેથી, સર ટામસને યોદ્ધા લાગ્યું, અને તે વિષે પાદશાહની રુબરુ તેને વિરુદ્ધ બોલવું પડ્યું. સુરમ આ વેળાએ બર્હાનપુરમાં હતો. મલેક અંબરને હરાવીને અહમદનગર તેણે સ્વાધીન કરી લીધું. બીજાપુરનો ઇબ્રાહિમ આદિલશાહ દીલ્હી દરબારનો મલ્લતિયો થઈ ગયો. પ્રથમ દક્ષિણમાં પ્રાપ્ત કરી લીધેલી સત્તા સિથિલ થઈ ગઈ હતી, તે પાછી સત્તેજ કરી; હવે જહાન (જગત) નો શાહ થવાને પોતાના પરાક્રમે કરીને તે સ્વરેખર યોગ્ય થયો. તેના પાદશાહી પિતાએ તેને શાહ જહાનનું પદ આપ્યું, તો હવે આપણે તેનું તેજ નામ ઉપયોગમાં લઈશું. દક્ષિણનું કાર્ય સિદ્ધ થયું, એટલે ઓક્ટોબર માસમાં જહાંગીર ત્યાંથી ઉપડીને અમદાવાદ આવ્યો. આ સમયે, ઇંગ્લંડથી બીજી પેટિયો નજરાણાની સુરત આવી પોહોંચી, તે શાહજહાંને પોતાને માટે રાખવાસારુ, તેના ઉપર પોતાની મોહોરો કરાવી દીધી. તે પેટિયો અમદાવાદમાં સર ટામસની પાસે આવી, પણ તે ઉપરની મોહોર તોડવાની પરવાનગી આવી નહિ, એટલે, તેની રાહ ન જોતાં, મોહોરો તોડી નાંચીને પેટિયો ઉઘાડી. આ તેણે એક અપકૃત્ય કર્યું એમ સર્વેના મનમાં આવતાં, તેના વિષે જહાંગીર સુધાંતને પણ ઠીક લાગ્યું નહિ, અને તેણે રોને કહી દીધું, કે તમે સરકારી હુકમનું અપમાન કર્યું, એટલે અમારા વિશ્વાસને પાત્ર રહ્યા નથી. આવા બનાવથી સર ટામસને ઠીક લાગ્યું નહિ, અને પાદશાહના મનનું સમાધાન તેનાથી થઈ શક્યું નહિ.

૧૬૧૮ માં તેણે ફેબ્રુઆરી માસમાં પોતાનો વાર્ષિક રિપોર્ટ ઇંગ્લંડ લખી મોકલ્યો, તેમાં જણાવ્યું કે, આપણા કામને બાધ ન આવે એવી તરેહના હુકમ આપણને પાદશાહ પાસેથી મળી ચૂક્યા છે, ને બાકીના હવે પછી મળશે, પણ કામને માટે આપણી ઇચ્છાને અનુસરતા કરાર થાય એવો મને મરોંસો પડતો નથી. આવી રીતે પોતાનો સુલો અભિપ્રાય જણાવીને તે છૂટ્યો. હવે તેણે પોતાને દેશ વઢી જવાની

ચ્છા કરી. પાદશાહ ગૂજરાતમાં છેક ઑગસ્ટ સુધી રહ્યો, અને હવે આપ્રા ભળી જવાને તૈયારી થઈ એટલે સર ટૉમસે તેની રજા લીધી, અને જેમ્સ રાજા ઉપરનો એક સ્ખલીતો લખાવી લીધો. ત્યાર પછી શાહજહાનને મઠીને, એક ફર્માન મેઢવી લીધું. કંપનીના માણસે હથિયાર રાખવાં નહિ, એવી એક કલમ હતી તે બદલાવીને, અમુક સંખ્યા સુધી તેઓ હથિયાર રાખે એવી પરવાનગી કરાવી લીધી. નવી જગ્યા બાંધવાની કે જાથુને માટે માટે ઘર રાખવાની આ ફેરે પણ પરવાની મઠી નહિ. જેટલી છૂટ મેઢવી શર્કાઈ તેટલી મેઢવી લીધી, અને તેને માટે જેમ સમજાવું પડે તેમ સમજાવતાં, છેવટે સપ્ટેમ્બર માસમાં તેના હાથમાં ફર્માન આવ્યું, તે લઈને સુરત ગયો, અને ત્યાંથી પોતાને દેશ રવાને થઈ ગયો.

૧૬૧૬. ડચ અને ઇંગ્લિશ કંપની વચ્ચે હવે હાડવૈર વસવા માંડ્યું. વલંદાઓએ જાકાત્રામાં અંગ્રેજોના ગુમાસ્તા મૂકેલા હતા, તેઓને કેદ કરી લઈને, ત્યાંની પેઢી બાઢી નાંચી. તેમજ વઢી, ત્યાંના રાજાના મેહેલ ઉપર હુમલો કરવા સુધીની હિંમત બકી, તે ઉપરથી, અંગ્રેજોની મદદ માટે રાજા તરફથી બાન્ટમ કેહેળ કાહાવવામાં આવ્યું. મદદ પોહોંચી આવી એટલે, લાચારિયે, જાકાત્રાનો કિલ્લો સોંપી દેવાનું વલંદાઓએ કબુલ કયું.

ઇંગ્લિશ કંપનીને, વલંદા તરફથી થતાં અપકૃત્ય, અને અપમાન અટકાવવા માટે, તથા બીજા ઘુસણિયા વ્યાપારિયો વ્યાપારમાં માથાં મારતા હતા, તેથી થતી નુકસાનકારક અસર ટાલવા માટે, પેહેલા જેમ્સ રાજાએ, સર ટૉમસ ઢેલને એક સારી સજ્જ કરેલી નૌકાસૈના આપીને હિન્દ રવાને થવાનું કામ સુપ્રત કયું; અને વિનાપરવાનગિયે વેપારને અર્થે જે અંગ્રેજ વેપારિયો નીકઢ્યા હોય, તેઓનાં વાહાળ પકડવાની તેને સત્તા આપવામાં આવી. નવેમ્બરમાં સર ટૉમસ, બાન્ટમ આવી પોહોંચ્યો. તેના મેળાં કંપનીનાં હિન્દનાં વાહાળ હતાં, તે સર્વ

મઝીને ૧૧ વાહાણનો સામટો કાફલો થયો, એટલે, વલંદાઓની નૌકા-સેનાને હરાવી દેવાને સુગમ થઈ પડ્યું.

ભેગા મંડોલવાળી યોજનાની કંપનીની, ૪ સફરો થઈ, તેનો સરેરાસ નફો, ભરાયલી થાપણ ઉપર, સેંકડે ૮૭ $\frac{1}{2}$ ટકાનો થયો. માત્ર એકજ વાહાણ માંહેલાં માલની ૪૦,૦૦૦ રિયાલની બેસત થઈ હતી, તેના ઇંગ્લાંડમાં થયેલા વેચાણના ૮૦ હજાર પૌંડ ઉપજ્યા હતા.

૧૬૧૭. કંપનિયે ઠરાવેલી ચાર વર્ષની મુદતનો પંતિયાઠો વહિવટ પૂરો થયો, એટલે, બીજાં ચાર વર્ષની મુદતનો નવો વહિવટ કરવા માટે, નવું મંડોલ કરવાની તૈયારી કરી. લાભનું કામ સમજી, બધા લોકોના મનમાં ઉત્સાહ એટલો બધો થયો કે, ઠરાવેલી મુદતની અંદર તો ૧૬,૨૯,૦૪૦ પૌંડ જેટલી રકમ ભરાઈ गई.

આ પંતિયાઠાના ભાગિદારોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે ગણવામાં આવી છે:—

૧૧ હથુક અને અર્લની પદવિવાળા અમીરો.

૮૨ નાઈટ, ૨ ન્યાયાધિશો, રાજાની બધી કૌંસિલ અને, ૧ પ્રિવી કૌંસિલરો થઈને કુલ.

૧૩ કૌંટેસ અને બીજી પદવી ધરાવનારી બાનુઓ.

૧૮ વિધવા અને કુમારિકા.

૨૬ પાદરિયો અને વૈદ્યો.

૨૧૪ ધંધાધારી.

૩૧૩ વ્યાપારી.

૩૬ જેઓનો ધંધો જાણવામાં આવેલો નહિ એવા.

૨૧ વિદેશી સરાફો, અને વ્યાપારી.

૨૧૨ કાંઈ પણ સ્થિતાબ વિનાના બીજા ગૃહસ્થો.

कंपनिये, सुरत अने बान्टम, ए बे पोतानां व्यापारनां मुख्य स्थान ठराव्यां, अने बीजां जे हतां ते, तेमना पेढां राखवामां आव्यां. आ कंपनी भेगां भलवाने ढूच कंपनीये फरीने प्रयत्न कऱ्यो, पण तेमनी मागणी मान्य राखवामां आवी नहि, एटले, बान्टममांथी अंग्रेजोने मरीनी खरीदी करवाने अटकाववा माटे, घणा उपाय कऱ्या; तेमज, यूरोपमां अंग्रेजो जे बरनो माल वेचता हता ते बर, ढूचोए हलके भावे वेचीने तेमां पोताने नुकसान थाय, तो ते वेठीने, अंग्रेजी वेपार तोडी पाडवानी गोठवण करी. पण तेमनी आ युक्ति दूटी पडे एवा सामा उपाय अंग्रेजोए पण लेवा मांड्या.

आ सालमांज, बीजा अंग्रेजोए चांचियावेडा करवा मांड्या. एक मोगल पादशाही वाहाण पकडी लईने, अंग्रेजना सारा नामने एव ल्हाडवानी तैयारी थई हती, पण ईश्वरी बनावथी ते चांचियाओनी दुर्दशा एवी थई, के कंपनीना वाहाणोनो तेमने आश्रय लेवो पड्यो.

१६१८. कंपनीने आ प्रमाणे नुकसान पोहोंचे एवां कृत्य थतां हतां, तेवामां, एक स्काट ईस्ट इंडिया कंपनी उभी थइ. तेनो आगेवान सर जेम्स क्लिगहॉम थयो. राजाए तेने परवानगी आपी. आ पेहेलां, एक रशियन कंपनी पण स्थापन हती, ते अने इंग्लिश कंपनी ए बेये भेगां मळीने राजाने घणो विनव्यो, के “अमारी साथेना करार, आ प्रमाणे तोडवामां आवे छे, ते ठीक थतुं नथी.” छेवटे, राजाए बेने भेगा करीने व्यापार चलावा देवानी गोठवण करी. बे वर्ष सुधी भेगो व्यापार चाल्यो, पण तेमां नुकसान गयुं.

१६१९. डिसेम्बर मासनी २९ मी तारीखे बने कंपनीनुं पंतियाळुं तोडी नांख्युं. ए सामेलगीरीमां ईस्ट इंडिया कंपनीने ४० हजार पौडनुं नुकसान गयुं. कंपनीये हवे पोतानो व्यापार आगळ चलाववा माटे कॅप्टिन शिल्लिंगना उपरिपणा नीचे, हार्ट, रोबक, अने

ઈંગલ વાહાણો તૈયાર કરીને, ફેબ્રુઆરી માસમાં રવાને કરી દીધાં. તે મલબાર કિનારે આવી પોહોંચતાં, ડાબુલ, બાટિકાલો (Baticalore) અને કાલીકોટ સાથે વ્યાપાર કરવામાં તેઓ ફાવ્યા નહિ, કેમકે, ક્લામોરિન રાજાની તેમના ઉપર સારી નજર ન હતી. અર્હિથી તેઓ સુમાત્રે ગયા. ટિકૂ આગલ ઢચ લોકોના છ વાહાણના ઝપાટામાં ડ્રાગન વાહાણ આવી ગયું. વાહાણ ઉપરના માણસોએ એક હોરા (૨૧૧ ઘડી) સુધી, પોતાનો ટકાવ ઘણી સારી રીતે કર્યો તો સ્વરો, પણ છેવટે, વલંદા ફાવી ગયા; તેઓએ તે ઉપરના માણસોને કેદ કરીને, તેમના પ્રતિ ઘણું જંગલીપણું બતાવ્યું. જેઓ ઘાયલ થયા હતા, તેઓને ઢેક ઉપર સુલી જગ્યામાં નાંખ્યા હતા, ત્યાં તેઓ વર્ષાદની શરદીથી મરણ પામ્યા. વાહાણમાંથી જે લૂંટ તેમને મળી તેમાં એક કટારી હતી, તે જેમ્સ રાજાએ અચીનના રાજાને ભેટ આપવા માટે મોકલી હતી. તે એક જણાએ પોતાના હાથમાં લીધી, અને બીજાઓ એક ટોલું બનીને આનંદમાં આવી, જેમ્સ રાજાને અપમાન કરવાની યાત્રા લાગ્યા કે

“આ તારી, કટારી, તું હારી બેઠો જેમી!!”-

(Thou hast lost thy dagger, Jemmy !)

થોડા દિવસ પછી, બીજાં બે અંગ્રેજી વાહાણો ડચોએ પકડી લીધાં, અને તેમાંના એકના કેપ્ટનને તાબે કર્યો.

હાર્ટ અને ઈંગલને જાસ્ક મોકલી દીધાં હતાં, તે ત્યાં પોહોંચ્યાં તો સ્વરાં પણ, પોર્ટુગીઝોની ભારે નૌકાસેનાએ ત્યાં પહાવ નાંખ્યો હતો તેથી, તેમનાથી અંદર પેશી શકાયું નહિ, એટલે, મુરત ૫૧ છાં વઢી આવ્યાં, અને બીજાં વાહાણોને સાથે લઈને ફરીને તેઓએ

જાસ્ક આવતાંવાંતજ પોર્ટુગીઝ કાફલા ઉપર હુમલો કર્યો. નવ હોરા સુધી લડાઈ જામી, પળ તેમાં થોડું નુકસાન થયું. પોર્ટુગીઝોએ માગ મેહેલ્યો અને ઇંગ્લીશ વાહાણોને બંદરમાં આવવા દીધાં. પછવાડેથી તેમને ઓર્મઝથી મદદ આવી પોર્ટુગીઝો, એટલે, તેઓ ફરીને લડાઈ કરવાને મંચી પડ્યા. યુદ્ધ સ્વરેખરું જામ્યું. અંગ્રેજોનો કમાન્ડર શિલિંગ, મરતા સુધી લડ્યો, અને તેમાં તેમનો જય થયો. પછી વાહાણ સુરત પાછાં વળી આવ્યાં. અર્હિના મોગલ હાકમે, આ વેળાએ તેમના વ્યાપારમાં હરકત નાંખી, પણ તેનુંજ એક વાહાણ ભરાતું હતું તેને અટકાવ કરવામાં આવ્યો, એટલે, હાકમે તકરાર કરવી છોડી દીધી.

આ સમયે, ઇરાનના પાદશાહ સાથે સલાહ થતાં, જાસ્કમાં કિલ્લો બાંધવાની અંગ્રેજોને પરવાનગી મળી: પણ બીજું એક વાંકું થયું, તે એ કે, સુમાત્રાને કાંટે અંગ્રેજોનાં ચાર વાહાણો ડચોએ પોતાના સ્વાધીનમાં લઈ લીધાં.

ડચ સાથે વારંવાર બાંધા ઉઠતા હતા, અને યુરોપમાં ૧૬૧૩ અને ૧૬૧૫ માં ભાંજગડો થઈ હતી, પણ બંનેની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની વિષેના વાંધા પતતા નહતા, તેથી બંને કંપનીવાળાના મનમાં આવ્યું, કે હવે તો એક બીજાએ મળી જવું જોઈયે. જેમ્સ રાજાએ પણ આ વાત ઉપર પૂર્ણ લક્ષ આપ્યું. તેણે પ્રિવી કૌન્સિલમાંથી કેટલાક અધિકારિયો પસંદ કર્યા, તથા ઇંગ્લિશ કંપનીના ભાગીદારોમાંથી કેટલાક બીજી કાહાડીને ૧૮ જણ ઇંગ્લંડ મળીના, અને ૧૦ ડેપ્યુટી ડચના સ્ટેટ્સ જનરલ મળીના, થઈને ૨૮ જણ ભાંજગડિયા ઠર્યા. તેઓએ એક મતે ૧૬૧૯ ના જુલાઈ માસની ૭ મી તારીખે લંડનમાં નીકાલ આપ્યો. તા. ૧૫ મી જુલાઈએ, મરચંટ ટેલર હૉલમાં ડચ કમીશનરોને ડચ જાણી આપવામાં આવી, તેમાં ભાષણ આપતાં, ડિગબિયે કહ્યું, કે

સ્વિશ્વર્ગનવાળી વ્હેલ ફિશરીની તકરાર વિષે રાજા તમને તાકીદ આપતા નથી, પણ ત્રણ વર્ષની મુદત આપવામાં આવે છે, તે દરમિયાન, ઇંગ્લિશ પ્રજાને નુકસાન કરવામાં આવ્યું છે, તેનો બદલો તમારે આપવો. તા. ૧૬ મી જુલાઈએ જેમ્સ રાજાએ કરારનામાની મંજૂરી આપી, તેમાં, કોઈ બીજી કંપની હિન્દ સાથે વેપાર કરવાને ઊભી થવા દેવામાં આવશે નહિ, એવી કબુલાત પણ આપવામાં આવી. ઢચ કમિશનરોમાંથી ત્રણ જણને રાજાએ નાઈટની પદવિ આપી.

૧૬૨૦ ના માર્ચ માસની ૮ મી તારીખે આ સમાચાર હિન્દમાં પોહોંચતાં, કંપનીના માણસો ઘણા રાજી થયા. ઢચ અને ઇંગ્લિશ કંપનીના કમાન્ડરોએ, એક બીજાને સલામતી આપી, અને ભેગા મળી અતિ આનંદ પામ્યા. એક યુદ્ધસભા સ્થાપી, અને બંને પ્રજાની નૌકાસેના તેના તાબામાં મૂકવામાં આવી. અંગ્રેજો પછી જાપાન ભળી હંકારી ગયા, અને, ઢચની સાથે એક્ય થતાં, ત્યાં વેપાર કરવાનો કોલકરાર કર્યો. પણ આવું એક્ય લાંબું ચાલ્યું નહિ. ઢચ ગવર્નર જનરલ જૉન પીટર્સન કોને, ડિસેમ્બર માસમાં, જાકાત્રામાં (બટેવિયા) ૧૬ વાહાણનો એક કાફલો સજ્જ કર્યો. આ વેળાએ અંગ્રેજી ફોજ અહિં ન હતી તેથી, અંગ્રેજી ફેક્ટરીના પ્રમુખને એમ કેહેવામાં આવ્યું, કે આપણા બંનેના લાભને ઓંથે હું આ તૈયારી કરું છું. આવું યોગ્ય સમજાવીને, તે પુલોરૂન (Pulo Roon) અને લાન્ડોર (Lantore) ના ટાપૂઓ ઉપર ચઢી ગયો. આ બંને ટાપૂત્યાંના લોકોએ ઇંગ્લાંડના રાજાને સોંપી દીધા હતા, એમ અંગ્રેજોનું કેહેવું છે* તેમ છતાં, કોને કબજો કરી લીધો, અને

* પુલોવે, પુલોરૂન, વેરે, રોશ્નિનગિંગ, અને લાન્ડોર ઇંગ્લાંડના રાજાને સ્વાધિન લેવાનો હક મળ્યો હતો એમ પુરવાસ પિલગ્રિમ (Purchas Pilgrim) ઉપરથી પણ જણાઈ આવે છે.

ત્યાના દેશિયો, તથા તેમાં કેટલાક અંગ્રેજો હતા તે ઉપર ઘાતકીપણું ચલાવ્યું. આવું શરમ ભરેલું અપકૃત્ય કશું, તે ઢાંકવા માટે ઢચો કેહેવા લાગ્યા, કે આ બે બેટ અમને ત્યાંના લોકોએ ૧૬૦૯ ની સાલમાં આપી દીધા હતા, અને તેથી ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં બધા લવિંગનો પાક તેઓ અમને આપવાને બંધાયેલા હતા, તેમ છતાં, અંગ્રેજોની ઉસ્કેરણીથી તેઓએ અમારા સાંમો બઢવો કશો, તેથી તેમને પાંશરા કરવાંને અમારે આવો ઉપાય લેવો પડ્યો!

આ ખબર કંપનીને લંડનમાં પોહોંચી, ત્યારે ન્યાય અને રક્ષણ મળવા માટે તેણે અરજિયો કરી, પણ તે સમયની ત્યાંની સ્થિતિ એવી હતી કે, તેથી સંતોષકારક કાંઈ પરિણામ આવ્યો નહિ.

લંડનમાં ઢચ સાથે કોલકરાર થયા, એટલે ત્યાંથી ૧૦ વાહા-ગોનો કાફલો તૈયાર કશો, તેમાં ૬૨, ૪૯૦ પૌંડની નગદી હતી, અને ૨૮, ૫૦૮ પૌંડનો માલ હતો. ૧૦ વાહાગોમાંથી નવ તો હિન્દુસ્તાને રાખ્યાં, અને એકમાં હિન્દુનો માલ ભરીને તે પાછું મોકલ્યું તેના ૧,૦૮, ૮૮૭ પૌંડ ઉપજ્યા.

૧૬૨૧. મિ. મન કરીને લંડનનો એક મ્હોટો વેપારી, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો ડેપ્યુટી ગવર્નર હતો, તેણે આ વર્ષમાં એક ચોપાનિયું* કાઢાડીને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા સાથેના વ્યાપારની વિગત પ્રસિદ્ધ કરી; તે ઉપરથી એમ જાણવામાં આવ્યું, કે યુરોપના ખપમાટે પ્રતિ વર્ષે હિન્દુ-માંથી ખરીદ થતા માલના ૫,૧૧,૪૫૮ પૌંડ બેસતા હતા, તેની કિંમત, અલેપ્પોમાં ૧૪,૬૫,૦૦૦ પૌંડ ઉપજતી હતી; તેમજ ઇંગ્લંડમાં, હિન્દુથી આયાત થતા માલના ૧,૦૨, ૫૦૦ પૌંડ બેસતા હતા તેના ઇંગ્લંડમાં, ૪,૯૪,૨૨૩ પૌંડ પ્રતિ વર્ષે ઉપજતા હતા.

* A Discourse of trade from England to the East Indies,

પ્રતિ વર્ષે યુરોપમાં થતી સ્પતની વિગત:—

વાર્ષિક માલની સ્વપત.	અલેપ્પોમાં માલની બેઠક.	હિન્દમાં માલની બેઠક.
	શિ. પે.	પૌંડ શિ. પે. પૌ. શિ.
૬૦,૦૦,૦૦૦ રતલ મરી	૨-૦ એક રતલના	૬,૦૦,૦૦૦-૦-૦-૦-૨૩ રતલના
૪,૬૦,૦૦૦ રતલ લવિંગ	૪-૯ „ રતલના	૧,૦૬,૮૭૬-૦-૦-૦-૨ રતલના
૧,૬૦,૦૦૦ રતલ જાવંત્રી	૪-૯ „ રતલના	૩૬,૬૩૬-૦-૦-૦-૮ રતલના
૪,૦૦,૦૦૦ રતલ જાયફલ	૨-૪ એક રતલના	૪૬,૬૬૬-૧-૩-૪-૦-૪ રતલના
૩,૬૦,૦૦૦ રતલ ગલી	૪-૪ એક રતલના	૭૬,૮૩૩-૬-૮-૧-૨ „
૧૦,૦૦,૦૦૦ રતલ કાંચું રેશમ	૧૨-૦ „	૬,૦૦,૦૦૦-૮-૦ „
	કુલ	૧૪,૬૬,૦૦૦-૦-૦-૦
		૬,૧૧,૪૯૮-૬-૮

हिंदूनो माल इंग्लंडमां जतां, हिन्दूमां केदली पडतर यती अने त्यां तेनुं शु उपजतुं हतुं तेनुं पत्रक.

इंग्लंडमां वार्षिक आयात.	हिन्दूमां पडतर.		इंग्लंडमां शा भावे वेचाण.	
	शि. पे.	पौ. शि. पे. शि. पे.	पौ. शि. पे.	शि. पे.
२,५०,००० रतल मरी	०-२३ रतल १ ना	६०,४१-१३-४१-८	१-८	२,०८,३३३-६-८
१,५०,००० रतल लविंग	०-९	५,६२६-०-०-६-०	"	४५,०००-०-०-०
१,५००,०० रतल जायफळ	०-४	२,५००-०-०-२-६	"	१८,७५०-०-०-०
५०,००० रतल जावंत्री	०-८	१,६६६-१३-४६-०	"	१५,०००-०-०-०
२,००,००० रतल गळी	१-२	११,६६६-१३-४५-०	"	५०,०००-०-०-०
१,०७,१४० चीनीई काचुं रेशम	७-०	३७,४९९-०-०-२०,०	"	१,०७,१४०-०-०-०
५०,००० ताका कालिको छोट	७-०	१७,५००-०-०-२०, दरेकना		५०,०००-०-०-०
		१,०२,५००-०-०-०		४,९४,२२३-६-८

પેહેલા કોઠામાં બતાવેલો અલેપ્પોમાં આવેલો માલ, જલ્લ અને સ્થલ માર્ગે થઈને આળવો પડે તો તેનું સ્વર્ચ ૧૪, ૬૫,૦૦૦ પૌંડ થાય. તે જો કેપ આફ ગુડ હોપને રસ્તે આવે તો માત્ર ૫, ૧૧, ૪૫૮ પૌંડ (સરાજાતના) થાય, અને તે ઇંગ્લંડમાં બારોબર આળવામાં આવે તો જૂના માર્ગના કરતાં અર્ધે સ્વર્ચે પરવડે; તે સાથે વઢી, તેના વેચાણનાં નાણાં, વાહાણોની બેસક, સ્કોરાક, વીમો, જકાત એ આદિ લઈને જે જે સરાજાત થાય તે બધી ઇંગ્લંડના લોકોનેજ મળે.

કંપનીની બધી મતા ૪,૦૦,૦૦૦ પૌંડની કિંમતની હતી તેટલાથી થતા વેપારમાં

૧૦,૦૦૦ ટનનાં વાહાણો ઉપયોગમાં આવતાં હતાં.

૨,૫૦૦ સારવાની રોજી ચાલતી હતી.

૫૦૦ સૂતારો અને બીજા કારીગરોને ધંધો મળતો હતો.

૧૨૦ હિન્દમાંના કંપનીના નોકરોનું પોષણ થતું.

સિવાય, સારવા મરી જાય તેની વિધવાને આશ્રય આપવામાં કંપની ઘણી મદદ કરતી, અને તેમનાં છોકરાં દુનિયાદારીમાં પઢી, પોતાનો નિર્વાહ કરે, એમ બનતું હતું.

આ પ્રમાણે, કંપની વેપાર કરતી હતી તેથી થતા લાભનું વિવેચન મિ. મને ઘણું કશું હતું, જેથી કરીને, એક હાથે વેપાર કરવા દેવા વિરુદ્ધ જેઓનો અભિપ્રાય થયો હતો, તેઓને વધારે બડબડ કરવાનું કારણ રહ્યું નહતું.

સન ૧૬૦૦ માં કંપનીની સ્થાપના થઈ, ત્યારથી તે ૧૬૨૧ સુધી ૨૧ વર્ષના કંપનીના વહિવટનો હિસાબ પાર્લામેંટે માગ્યો, તે ઉપરથી નીચે પ્રમાણે વિગત જણાઈ આવી:—

૮૬ વાહાણ હિન્દમાંની મોકલવામાં આવ્યાં. તેમાં

૩૬ વાહાણ માલ ભરીને પાછાં આવ્યાં.

- ૯ વાહાણ ઢૂબી ગયાં,
 ૧ હિન્દના એક બંદરેથી બીજે બંદરે લાંબી ફેરણી કરતા
 ઘસારામાં આવી ગયાં.
 ૧૧ ઢચ લોકોએ પકડી લીધાં.
 ૨૧ હિન્દમાં રોકાયાં.

૮૬ કુઠ.

વઢી, પાર્લામેન્ટને જણાવવામાં આવ્યું કે, કંપનીને મઢેલા
 પરવાનાના કરાર પ્રમાણે તેઓ ૨૧ વર્ષની મુદતનાં નગદી જે મોકલી
 શકે તેના પૌંડ થાય..... ૯,૧૦,૦૦૦
 તેને બદલે તેઓએ મોકલી તેના પૌંડ..... ૬,૧૩,૬૮૧
 ઉનનો માલ, સીસુ, કલાર્ડ, લોહોડું અને બીજો } ૩,૧૯,૨૧૧
 માલ કંપનિયે નિકાસ કર્યો તેના પૌંડ }
 વાહાણ ૩૬ માં ભરીને હિન્દથી માલ આણ્યો તેની }
 ત્યાંની ખરીદની કિંમત પૌંડ ... ૩,૭૧,૨૮૮ }
 એ માલનું વેચાણ થયું તેના ઇંગ્લંડમાં ઉપજ્યા પૌંડ ૨૦,૦૪,૬૦૦
 બાકી વધ્યા પૌંડ ૧૬,૨૯,૩૧૨

એ પ્રમાણે વધારો રહ્યો તેમાંથી વાહાણનું સ્વર્ચ, સ્વોરાકી, અને
 સરસામાન, આફિસરો અને સ્વારવાનો પગાર, ફેક્ટરોની ગુમાસ્તી,
 સરકારનું ઢાણ, અને લાગો, આદિ બીજા બધા સ્વર્ચનો લાભ દેશનેજ
 મઢ્યો અને બાકીનો કંપનીને નફો રહ્યો.

૧૬૨૨. પોર્ટુગીઝો, કેપ આફ ગુડ હોપના માર્ગને પોતાના
 હકનો સમજીને, ઢચ અને અંગ્રેજોને તે રસ્તે જવાને હરકત કરતા
 હતા. તે વિષેની હકીગત તેમના પ્રકરણમાં લખાઈ ગઈ છે. અંગ્રેજો
 ચાલતા સુધી, સ્પેનની સાથે સલુકાઈ જાઢવવામાં હરકત કરતા નહિ,
 તેમજ, એકજ ક્રિશ્ચિયનધર્મપાઢનાર લોકોને પજવણી કરવી એ

સારુ ગણતા નહિ. તોપણ, જ્યારે તેમને પજવણી કરવામાં આવે, ત્યારે તો પોતાના રક્ષણને અર્થે, બને તેટલું કરવું પડે તેટલુંજ માત્ર તેઓ કરતા હતા. ઇરાનના પાદશાહ સાથે તેમને મિત્રાઈ થઈ હતી, અને જેમ્સરાજા-ય તેના ઉપર માન ભરેલો ચલીતો મોકલાવ્યો હતો, તેમ છતાં, પોર્ટુગીઝોના તાબામાં ઓર્મઝનો કિલ્લો અને ટાપુ હતો, તે ઇરાની અસ્વાતના વ્યાપારનું સ્વરેખરું નાકું હતું, ત્યાં આગઢ રહીને, પોર્ટુગીઝો, અંબ્રેજો તથા બીજા વેપારિયોનાં વાહાણો ઉપર જુલમ કરતા હતા, તેથી, ઇરાનના પાદશાહની ઇચ્છા પણ તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢાવવાની થઈ હતી. આવો પ્રસંગ જોઈને, અંબ્રેજોએ બહુ સાવધાનથી હલ્લો કરીને ૧૬૨૨ ના એપ્રિલ માસની તા. ૨૨ મીને દિવસે ઓર્મઝનો કબજો કરી લીધો. અંબ્રેજોને લૂટમાંથી પોતાનો ભાગ મળ્યો, અને ગોમસ્રુનને બંદરે જે જકાત લેવાતી હતી, તેનો અર્ધો ભાગ, કંપનીને ૧૬૮૦ ની સાલ સુધી મળ્યો ગયો; પણ ચાંચિયાનો ઉપદ્રવ કંપની બંધ પાડીને વરોબર રક્ષણ કરી શકી નહિ, તેથી તેને મળતો અર્ધોભાગ ઇરાનવાળાએ તેમને આપવો બંધ કરી દીધો.

આ સાલમાં કંપનિયે પાંચ વાહાણ તયાર કરીને ૬૧, ૬૦૦ પૌંડની નગદી, અને ૬,૪૩૦ પૌંડનો માલ ભર્યો. એ વાહાણો હિન્દથી પાછાં ફર્યાં ત્યારે, તેમાં ભરી આણેલા માલના વેચાણના ૩,૮૯,૫૦૦ પૌંડ ઉપજ્યા.

૧૬૨૩. આ સાલમાં, ૭ વાહાણોમાં થઈને સ્પાનિશ નગદી ૬૮,૭૨૦ પૌંડની, તથા ૧૭,૩૪૫ પૌંડનો માલ ભર્યો. તેમાંથી પાંચ વાહાણ માલ ભરીને પાછાં ગયાં. તે માહેલાં મરી, લવિંગ, જાવંત્રી અને જાયફઝ ઇંગ્લંડમાં વેચાયાં તેના ૪,૮૫,૫૯૩ પૌંડ ઉપજ્યા; અને ઇરાની કાચું રેશમ હતું તેના ૯૭,૦૦૦ પૌંડ બીજા ઉપજ્યા, એમ થઈને કુલ ૫,૮૨,૫૯૩ પૌંડ થયા. આ વાહાણો રવાને થતાં

અટકાવવામાં આવ્યાં હતાં, તેનું કારણ એટલું કે, ડચુક આફ બર્કિંગ હૅમ જે કાર્ડ હાય એડમિરલ હતો, તેનો ઓર્મ્સમાંથી મઠેલી લૂટમાં ભાગ થાય તેના પૌંડ ૨૦,૦૦૦ તેને આપ્યા, તથા રાજાને માટે સેક્રેટરી આફ સ્ટેટને, તેટલીજ રકમ આપવામાં આવી, ત્યારે હંકારી જવાની પરવાનગી મળી.

બાન્ટમમાં ડચ અને અંગ્રેજો હઠીમઠીને રહેતા * હતા, કેમ કે, યુરોપમાં તથા હિન્દમાં સ્પેનના રાજ્ય ભળીથી બંનેને સરસો ત્રાસ મોગવો પડતો હતો, તેથી બંને સ્વાભાવિક મિત્ર થયા હતા.

સર જેમ્સ મિડલટન ૧૬૦૫ની સાલના આક્ટોબર માસની ૬ ટ્વી તારીખે બાન્ટમ છોડીને દેશ ગયો, ત્યારે તેણે એક યાદી† લખીને તેમાં આમ્બોયના કંપનીના માણસોને અગત્યની સૂચનાઓ કરી હતી, તેમાં ડચો સાથે સારી સલુકાઈ રાખવાને ભલામણ કરી હતી. તેમાં ગાબ્રિયલ ટાવરસન મુખ્ય હતો. તે ૧૬૦૨ ની સાલમાં કંપનીની

* Edmond Scott says " It is to be noted that though we (the Dutch and English factors at Bantam) were mortall enemies in our trade, yet in all other matters we were friends, and would have lived and dyed one for the othor."

† My desire is that you endeavour yourselves to hold friendship wth the Hollanders and suffer noe evill speeches to passe by them by anie of our people and although the meaner sorte of them be rude I finde that their Commanders be desirous to lyve in amitle and love wth us. Therefore yf you heare any matter Prtendinge att any tyme against them by the people of the countrie that you advrtise them thereof, for they have promised on their behalfe to doe the like for yf the people of the countrie Prceave we be linked in one; they will be advised how they attempt any thinge agaynst any of our Nations. Therefore you must be carefull there be noe occasions Offered on our behalfe.

નાકરીમાં રહ્યો હતો. છેવટે તે ડ્યોર્જ મસ્ચામ્પ (Muschamp) ની જગ્યાએ આમ્બોયનામાં કંપનીનો એજન્ટ નિમાયો હતો.

આમ્બોયના એ પૂર્વ આર્ચીપેલેગોનો એક બેટ છે, તેની લંબાઈ ૩૨ મૈલ અને પોઝાઈ ૧૦ મૈલ છે. એકંદર ક્ષેત્રફળ ૪૩૪ ઘન મૈલ થાય છે. તેની ભોંય ઘણી ફઝળુપ હોતાં, તેમાં લવિંગનાં ફાઈ ઘણાં સારાં ઊગે છે, અને તે દશ વર્ષનાં થાય છે ત્યારે ફળે છે, તે ૭૦ વર્ષ સુધી પાક આપ્યાં કરે છે. ઓક્ટોબર અને નવેંબરમાં લવિંગ ઉતારી લેવામાં આવે છે. એક ફાઈ દીઠ સરાસરી ઉપજ ૨ થી તે ૫ રતલ સુધી થાય છે. આ બેટ પોર્ટુગીઝોએ ૧૫૧૫ ની સાલમાં શોધી કાઢ્યો હતો, અને તેમણે ત્યાંના લોકોને રોમન કેથોલિક ધર્મ કબુલ કરાવ્યો હતો, ત્યારથી, જે ક્રિશ્ચિયન થયા છે તે પોર્ટુગીઝ નામ ધારણ કરે છે. ડચલોકોએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી ૧૬૦૭ માં આ બેટ લઈ લીધો, અને ૧૬૧૫ માં અંગ્રેજોએ તેમની પાસેથી લીધો, પણ ડચોએ તેમને ત્યાંથી તુરત હાંકી કાઢ્યા, પરંતુ તેમની ફેક્ટરી ત્યાં ૧૬૨૨ ની સાલ સુધી રહી હતી.

આ બેટમાં ૬,૫૦,૦૦૦ રતલ લવિંગનો પાક થતો હતો. ડચની ડ્યાં સત્તા ચાલતી ત્યાં, જો લવિંગનો પાક થતો હોય તો, તે બંધ કરાવતા હતા, અને માત્ર આમ્બોયનામાંજ એકલહથ્થે પાક વધારી તેમાંથી ઘણો લાભ મેળવી લેતા હતા, તેથી, તેમાં અંગ્રેજોનો પગપેસારો થયો તે તેમને પરવડતું ન હતું, એટલા માટે, ૧૬૧૩ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૨૭ મી તારીખે કંપનીના એજન્ટ ટાવરસનને, અને બીજા નવ અંગ્રેજો હતા તેમને, એકદમ કતલ કરી નાંખ્યા. નવ જાપાનિયો નોકર હતા તેમને પણ કાપી નાંખ્યા, અને એક પોર્ટુગીઝ સ્વારવાના પણ તેવાજ હાલ કર્યા. આ પ્રમાણે તેમણે કોલકરાર તોડીને તેમની સાથે સલુકાઈથી વર્તનારા અંગ્રેજોને કતલ કર્યા. તે

આમ્બોયનાની કતલને નામે ઢચોનું ઘાતકીપણું પ્રસિદ્ધ કરનાર નીચ કાર્ય તરીકે ઇતિહાસમાં કાયમ રહ્યું: છેવટે ક્રામવેલના સમયમાં ઢચોની સ્થિતિ લેવામાં આવી, અને જેઓ કતલ થયા હતા તેમના વારસોને બદલો આપવાની ફરજ પાડવામાં આવી. સન ૧૭૯૬ માં આમ્બોયના ઢચપાસેથી અંગ્રેજોએ લઈ લીધું, તે છેવટે, આમીન્સ (Amiens) ની સલાહ થઈ ત્યારે પાછું આપ્યું. વઠ્ઠી ૧૮૧૦ માં ફરીને કબજે લીધું, અને ૧૮૧૪ સુધી રાખ્યું. પછી તે છેવટે તેમને પાછું આપી દીધું.

આ બનાવ બન્યા પછી પણ, ઢચલોકોએ બ્રિટિશ કંપનીના ઉપર જુલમ કરવો જારી રાખ્યો, અને જ્યાં ત્યાં તેમનું અપમાન કરવા લાગ્યા. તે વિષેની દાદ બરાબર સાંભળવામાં આવી નહિ, તેથી કંપનીને લગભગ ૨૦ લાખ પૌંડનું નુકસાન વેઠવું પડ્યું. આવો કઠંગો કારભાર ચાલ્યો, તેથી કંપનીને પોતાના દેશમાં બે લાખ પૌંડનું દેવું થયું. આવાં કારણોને લીધે હિન્દમાં જે કાંઈ પોતાનું હોય તે દેશમાં લાવી કામ આટોપી લેવા સુધીના વિચારપર કંપનીવાલા આવી ગયા.

દરમિયાન પાર્લામેંટે કંપની પાસે હિસાબ માગ્યો તે ૧૧ મી માર્ચ ૧૬૨૦ થી તે ૨૧ મી માર્ચ ૧૬૨૪ સુધીનો આપવામાં આવ્યો. તે ઉપરથી જણાયું કે ચાર વર્ષમાં ઇંગ્લંડમાંથી

૨,૦૬,૭૧૦ પૌંડની નગદી, અને

૧૮,૮૦૬ પૌંડનો માલ થઈને

૨,૬૪,૯૧૬ પૌંડની નિકાસ થઈ.

અને ૧૨,૯૯,૪૪૪ પૌંડની આયાત થઈ, તેમાં ઢચોએ હિન્દમાં કંપનીનો માલ લૂટી લીધો હતો તે પેટે ૮૦,૦૦૦ પૌંડ તેમની પાસેથી મળ્યા તે પણ આવી જાય છે.

૧૬૨૩ ના માર્ચ માસની ૮ મી તારીખે પાર્લામેંટમાં એવો વિવાદ ચાલ્યો કે, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા સાથેનો વેપાર દેશને હાનિકારક છે.

દેશમાંથી નાણું ઘસડાઈ જાય છે, અને પ્રતિ વર્ષે ૮૦,૦૦૦ પૌંદની નિકાસ થાય છે, એ વાત તો કંપની પણ માન્ય રાખે છે. આ વિવાદના સંબંધમાં કંપનીના બે સ્થાનિક ભાગીદારોએ અને બીજાઓએ વિવાદના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર હતા તે ઉપર વિવેચન લખીને એક ચોપાનિયું પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે ત્રણ પ્રકાર આ હતા:—

૧ દેશમાંથી નગદીનો નિકાસ કરવામાં આવે છે, તેથી દેશ ખીસ્વારી થઈ જશે.

૨ મ્હોટાં વાહાણો બાંધવામાં કાઠ (લાકડાં) વપરાઈ જાય છે.

૩ સ્વારવાની સ્વારાબી થાય છે.

આવો વિવાદ અને તેના ઉત્તરની વિગત આ સ્થાને આપવાની અગત્ય જણાતી નથી. એ ઉપર જુદે જુદે સમયે ઘણાં લખાણ થયાં છે, તે જેને વાંચવાં હોય તેમણે વાંચવાં.

સન ૧૬૦૦ થી તે ૧૬૨૩ માં આમ્બોયનાની કતલ થઈ ત્યાં સુધીના કંપનીના વહિવટનો પ્રથમ સમય ગણવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ૧૬૨૩ થી તે ૧૬૬૦ સુધી તો બીજો સમય ગણવામાં આવે છે, એમાં વેપારની ચડસાચડસી વધારે થયેલી જોવામાં આવે છે. ત્રીજો સમય ૧૬૬૦ થી તે ૧૭૦૯ સુધીનો છે. આ સમયમાં જુદી કંપનિયો એકઠી શઈને આનરેબલ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કેહેવાઈ, તે સમયનો સમાવેશ થાય છે.

૧૮૨૭. કંપની ગુજવારામાં આવી પહીં હતી, તેવામાં ઢચનાં ૩ વાહાણ હિન્દથી આવતાં પોર્ટ્સ માઉથમાં પકડવામાં આવ્યાં, તેમાં આમ્બોયનાની કતલમાં સામેલ થયેલા કેટલાક પાપી હતા તેઓને ધારા પ્રમાણે પકડવાને પ્રિવી કૌન્સિલ પાસે વારંટ માગ્યું, તે આપવાનો હુકમ થયો પણ સેક્રેટરી ભળીથી તેમાં વાર થઈ, એટલામાં બે અપરાધિયો તો છૂટકી ગયા.

एक हाथे कंपनी वेपार करीने खाटी जाय, ते करतां गमे ते कोई वेपार करवा ईच्छे तेने परवानगी मळे, ए मुहो विवाद करनारा-ओना अंतःकरणनो होवाथी, जेओ जेम्स राजानी पढखे चडी शकता हता, तेओ ते वातनी तेने असर करता हता. सर विलियम हेडन अने चार्ल्स ग्लेमहाम ए बेने (Servants of the Prince) “राजाना अनुचर” एवं पद आपीने तेओने वेपार करवानो पटो करी आप्यो. आम करवामां पेच ए हतो, के हिन्दना महा मोगळ पादशाहने पसंद पढती चीजो लई जईने तेओ राजाना नामथी आपशे तो तेथी पादशाहनी तेमना उपर मेहेरवानी थशे. आ नवी ईस्ट इंडिया कंपनीये हिन्दमां वाहाणो मोकल्यां जणातां नथी.

आवा समयमां, कंपनीना वेपारनुं काम अटकी पड्युं, त्यारे पोताना भागीदारोमांथी जेओनी ईच्छा होय तेओने इराण भणी कापड अने कलाइ वगरे माल लई जईने पोत पोताने खाते वेपार करवानी छूट आपी.

बीजी जोईंट स्टॉक नी मुदत ૧૬૨૭ ના ક્રિસમસમાં પૂરી થવા આવી, એટલે, આવતા જાન્યુઆરી માસની ૨૧ મી તારીખે નવું મંડોલ ઉઘું કરવાની પરવાનગી મળવાની અરજ થઈ, પણ તેને પૂરતો ટેકો મળ્યો નહિ, તેથી કાઈ બની શક્યું નહિ.

કંપનીની પાસે સિલકમાં સુરોચાર ઘણો હતો, તેનો નીકાલ લાવવાને, દારૂ બનાવવાનું એક કારખાનું સરે પરગણામાં સ્થાપવામાં આવ્યું, પણ ત્યાંના લોકોએ તે વિરુદ્ધ રાજાને અરજ કરવાથી ત્યાંથી તે કાઢાડી નાંચવાનો હુકમ થયો, ત્યારે જ્યાં લોકોને હરકત બતાવતાં કારણ ન રહે એવી જગ્યાએ, કેંડ અને સસેક્સ પરગણામાં તે કારખાનું ઉઘું કરવાની કંપનિયે પરવાનગી માગી, તે કબુલ રાખવામાં આવી, એટલે કંપનિયે તેને માટે ઇમારતો બાંધી અને

લાયસેન્સ મલવા પ્રમાણે એક અઠવાડિયામાં ૩૦ પીપ ભરાય એટલો દારૂ તૈયાર કરવા માંડ્યો.

કંપની સંબંધી આઢી અવલી ચરચા ચાલતી હતી, તેવામાં, કંપનિયે પાર્લામેંતને અરજ કરી કે, અમારા વેપારથી દેશની સામાન્ય રીતે खराबी થાય છે, એમ ધ્વાતરી થતી હોય, તો મલે અમને અમારું કામકાજ સમેટી લેવાની છૂટ આપો, નહિ તો, પાર્લામેન્ટ તરફથી અમને સર્વ પ્રકારનો ટેકો મલવો જોઈયે, અને અમારા કામથી દેશને લાભ છે, એમ પ્રસિદ્ધ થવું જોઈયે. યોગ એવો આવ્યો કે, આ વિષે નીકાલ આવે તે પેહેલાં તો પાર્લામેંટ બંધ થઈ ગઈ.

૧૬૨૮ ના મે માસમાં કંપનીના શેરનો ભાવ ઘટીને સેંકડે ૮૦ ટકા થઈ ગયો. ત્રીજું નવું મંડોલ થઈ શક્યું નહિ, ત્યારે, ૪૦ હજાર પૌંડનું એક ન્હાનું મંડોલ ૩૦ ભાગીદારોએ મળીને ઇરાણ અને હિન્દની સફર માટે કસ્યું, તેમાંથી આઠ જણની એક વ્યવસ્થાપક મંડળી સ્થાપી. ત્યાર પછી વીજાં વે મંડોલ અમુક સફરો માટે થયાં, પણ હિસાબમાં ગુચવાડો પડવા માંડ્યો, એટલે આ ત્રણે મંડોલોનો અનુક્રમે સેંકડે ૧૬૦ પૌંડ, ૧૮૦ પૌંડ અને ૧૪૦ પૌંડ લેખે ભાવ ઁંડીવાળીને ૧૬૩૪ ની સાલમાં કંપની સાથે મેલવી દેવામાં આવ્યો.

૧૬૩૧ ના મે માસમાં ચોથું મંડોલ ડમુ કરતાં માત્ર ૧૧,૦૦૦ પૌંડ ભરાયા, એટલે તેનું કામ આગલ ચલાવાનું પડતું મૂકવામાં આવ્યું.

૧૬૩૧. પેહેલા ચાર્લ્સ રાજાના સમયમાં એવું જાહેરનામું કાઢાડવામાં આવ્યું કે, કંપનીના ભાગીદારો તથા વાહાણના કેપ્ટન અને ઁવારવા ઇંગ્લંડથી હિન્દ અને હિન્દથી ઇંગ્લંડ, કંપનીનાં જે વાહાણોમાં માલ લાવી લઈ જઈને વેપાર કરે છે તે બંધ કરવો, અને

કંપનિયે કયા માલની નિકાસ કરવી, અને કયા માલની આયાત કરવી, તે વિષે નીચે પ્રમાણે નક્કી કર્યું:—

નિકાસ

૧ પર્વેચુઆનો.	૮ ગારટર.	૧૩ ફેલ્ટ ટોપી.
૨ કાપડ, ફાલરો.	૯ સ્વાનીશ ચાંમ-	૧૪ બીવર ટોપી સો-
૩ બનાથ વગેરે.	ડાના જોડા.	નેરી અને રુપેરી
૪ જસત.	૧૦ લોચંડ.	૧૫ પટાની.
૫ કેસર.	૧૧ આયના-તકતા.	૧૬ ચાકુ.
૬ ઉનનાં મોજાં.	૧૨ કિનારી ગુલાબી	૧૭ મદીરા.
૭ રેશમી મોજાં.	ભાતની.	

આયાત—પીપર, ધોઢાં મરી, સફેદ શાંડ, આથેલાં અથવા મુર-
વ્વો કરેલાં એવાં જાયફઢ, અને સૂંઠ, હરડાં, બેહેડાં, મ્હોરો (bazar-
ar stones) (અથવા સુલેમાની પથ્થરની માઢાઓ), બધી જાતિનું
કરિયાણું, સાવર સિંગડાં, કસ્તુરી, રાજાવરચ, ઇઢિયો, અમ્બર.

આફ્રિકા શંડસાથે વેપાર કરવાને, રમ્પ* પાર્લીમેંટે પાંચ વર્ષની
બંધીનો પરવાનો ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપનીને આ વર્ષમાં કરી આપ્યો.

૧૬૩૪. ફેબ્રુઆરીની ૨ જી તારીચે મોગલ પાદશાહ પાસેથી
પરવાનો મઢ્યો, તેમાં, ઇકલા પિપલી બંદરે અંગ્રેજી વાહાણો લાવી
બંગાઢામાં વેપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવી.

૧૬૩૫. ચાર્લ્સ રાજા, સર વિલિયમ કોર્ટિન અને તેની
સાથે મઢેલા ભાગિયાઓને પાંચ કે છ વર્ષની બંધીથી ગોવા, મલબાર,
ચીન, અને જાપાન સાથે વેપાર કરવાની છૂટ આપી. તેઓ છ વાહાણો

* ક્રામવેઢની તરફના જે ૬૦ સભાસદોને સભામાં બેસવા દેવામાં
આવ્યા હતા તે પાર્લામેન્ટની સભાનું નામ.

કેપ્ટન વેડનના ઉપરીપણા નીચે હંકારી જવાં, એમ ઠરાવ્યું. આ પ્રમાણે નવી કંપનીને પટો કરી આપવાના કારણમાં કેહેવામાં આવ્યું, કે કંપનિયે પોતાની વેપારની જગ્યાઓ અથવા ફેક્ટરિયોને કિલ્લેબંધી કરી નહિ, જેથી કરીને રાજાની પ્રજા તેમાં સુરક્ષિત રહી શકે, તેઓએ માત્ર પોતાનો જ સ્વર્થ સાધ્યો છે, પણ રાજાને ઉપજ થાય એવા પ્રકાર ઉપર લક્ષ રાખ્યું નથી. અને સામાન્ય રીતે કહિયે તો, તેમને જે એકહત્થી છૂટો પટામાં આપવામાં આવી હતી, તે સંબંધીના ઠરાવનો કંપનિયે ભંગ કર્યો છે. કંપની ઉપર આવું ઘોર બાહાનું મૂકીને રાજાએ ડગાડી રીતે પોતાનો ઠરાવ તોડ્યો, તે સંબંધી કંપનિયે ફરિયાદ કરી, ત્યારે જવાબ આપવામાં આવ્યો, કે “એ વાહણોને કોઈ છૂપા ભેદ ભરેલા કામમાં લેવાનાં છે, તે કારણ હમણાં ડગાડું પાડવાનું મને ઉચિત લાગતું નથી, પણ કંપનિયે ચાતરી રાખવી, કે એમાં તેમના ગેરલાભનું કાંઈ નથી.” પણ કંપનીના જાણવામાં આવ્યું કે જે વાહણો હંકારી જવાનાં છે તેમાં હિન્દના વરનો માલ લેવામાં આવ્યો છે, તથા કંપનીની નોકરીમાં જે માણસો રહેલાં હતાં તેઓનેજ આ સફર માટે રાખવામાં આવ્યાં છે, ત્યારે તેઓએ રાજાને ફરીને વિનંતિ કરવાને યોગ્ય ધાર્યું. ૧૬૩૦ ની સાલમાં ગૂજરાતમાં ઢૂંકાળ પડ્યો હતો, તથા રોગ ફેલાયો હતો, તેથી વાહણો ભરવાને માલ મળી શક્યો નહિ, તેને લીધે પૂર્વ મળી હવણાં ૧૪ વાહણો પડ્યાં પડ્યાં સડ્યાં કરે છે, અને બીજાં ત્રણ જઈ પોર્ટોચવાનાં છે તે માલ મળતાં મરાઈને હિન્દ અને ઇરાણથી પાછાં આવે એવી નાણાની જોગવાઈ પણ છે. પરંતુ આવી સ્થિતિમાં બીજા ત્યાં માલ ખરીદવા મંડી પડશે તો ભાવ વધી જશે, અને બંનેને નુકસાન થમવું પડશે, માટે અમારી અરજ છતાં પણ, જો નવી કંપની ચલાવા દેવી હોય તો, કરિયાણું, તેજાના, ગઢી, કાલિકો, રેશમ અને બીજો માલ અમે આયાત કરિયે છિયે, તેવો માલ તેઓ ખરીદે

नहि एवी समजुत थवी जोइये. वळी वेपार वधारवामां अमाराथी बनतो प्रयत्न करवो एवी राज्यनी इच्छा छे, तो ते प्रमाणे, अमे अमाराथी बनी शके तेदलुं अमे करिये छिये, तेम छतां, अमारुं काम तोडी पाडवा जेवी बीजाने छूट मळे छे तो पछी वेपारने हानि पोहोंचे तेमां अमारो दोष काहाडवो जोइये नहि. अमारां वाहाणो अने अमारी मालमता पाछी मंगावी लेवाने, पटा प्रमाणे त्रण वर्षनी मुदतनी छूट अमने मळवी जोइये.

१६३५. उपर प्रमाणेनी मतलबनी अरज करतां छतां पण, सामारिटन अने रोबक नामनां बे वाहाणो, अने तेने लगतां २२ माणसनी तैयारी मार्च मासनी १० मी तारीखे थई; अने ए-प्रिल मासमां तो तेओ रवाने थई गयां; पण तेमां खोराक, अने सरसामान सिवाय बीजो माल भस्थो न हतो. वळी तेओ कानेरी टापु नी हदमां जई पोहोंचे त्यां सुधी, तेमने राजा भणीथी हुकम मळ्यो हतो, ते छूपोज राखवो एम फर्मान करवामां आव्युं हतुं. बंने वाहाणो रातां समुद्र भणी पोहोंची गयां, अने त्यां हिन्दना मोगल वेपारियोनां वाहाणो आव्यां हतां, ते झाली लईने लुटी लीधां. आ खबर पोहोंचतांवांतज, कंपनीना. नोकरो सुरतमां हता तेओने पकडीने केद करवामां आव्या, अने तेमनी मालमता जप्त करवामां आवी, ते एवा मनसुबाथी के तेमांथी मोगल वाहाणोने नुकसान पोहोंच्युं होय, ते भरी लेवाने बनी आवे. ज्यारे आ समाचार इंग्लंड पोहोंच्या, त्यारे कंपनिये राजाने अरज करी के, वच्चे पडीने समाधान करवामां नहि आवे तो अमारा चाकरो मास्था जशे, अने अमारी मालमता जे कांई बाकी रही हशे ते लुटाई जतां अमारा बार वागी जशे, अने पूर्व भणीना वेपारने म्होदो धक्को लागशे.

१६३७ ना जान्युवारी मासनी १ द्वी तारीखे कंपनीनी अरज प्रिवी कौंसिलमां दाखल थई, ते वेळाए, जणावामां आव्युं

કે, આવું હિંદુ કામ કરનારાઓને શિક્ષા થવી જોઈએ; અને તે પ્રમાણે કામ ચાલતાની દરમિયાન, તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિયે રાજાએ કૌન્સિલમાં સંદેશો મોકલ્યો કે, આ કામમાં સર વિલિયમ કોર્ટનને તેના વાહાણ સંબંધમાં કોઈ પ્રકારની તસ્દી આપવી નહિ. આમ છતાં પણ ૧૬૩૭ ના મે માસમાં કંપનિયે રાજાને અરજ કરી, કે કોર્ટન સોનુ રૂપુ લઈ આવ્યો છે તે જપ્ત કરવું જોઈએ, કે છેવટે, અમને થયેલા નુકસાન બદલ અમને વઢતર આપવાને બની આવે. કંપનીની આ અરજ ઉપર કાંઈ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહિ, એટલુંજ નહિ, પણ ૧૬૩૭ ના જુનની ૧ લી તારીખે કોર્ટનના દીકરાને અને તેના ભાગીદારોને હિન્દની સાથે વેપાર કરવાની સનદ કરી આપવામાં આવી, પણ તેમાં એટલી બારી રાખી કે, ૧૬૩૯ ના ડિસેમ્બરની ૧૨ મી તારીખે, નવી કંપનીને સનદ કરી આપી હતી, તેની પેહેલાં, જૂની કંપની જ્યાં વેપાર કરતી હોય ત્યાં, આ નવી કંપનિયે નવું કાઈ કરવું નહિ. વઢી, આ નવી કંપનિયે પ્રતિવર્ષ ૪૦,૦૦૦ પૌંડ કરતાં વધારે રકમની નગદી હિન્દમાં લઈ જવી નહિ, એમ હદ બાંધવામાં આવી; અને તે ઉપર રાજને સેંકડે ૧૥૬૬૬૬૬૬ ટકા લેખે જગત ભરે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

૧૬૩૯. જૂની કંપનિયે, પોતાની સ્થિતિ વિષે પ્રથમ અરજ કરી હતી તેજ મતલબની ફરીને અરજ કરી, અને જણાવ્યું કે, રાજ્ય ભળીથી અમે જે રક્ષણ માગ્યું છે તે મઝશે તોજ અમે અમારો વેપાર આગઢ ચલાવી શકીશું, નહિ તો પછી, અમારે અમારી કંપનીનું કામ આટોપી લેવું પડશે. આ અરજી પ્રિવી કૌન્સિલ ભળી મોકલવામાં આવી તે ઉપર કૌન્સિલે (તા. ૨ જી નવેમ્બર, ૧૬૩૯ ને દિવસે) રિપોર્ટ કર્યો, તે ઉપરથી, તા. ૧૦ મી ડિસેમ્બરે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો, કે પ્રથમ કંપનીને જે છૂટ આપવામાં આવી છે તે બધી

પાલવામાં આવશે, અને નવી કંપનીને ઘટીત મુદત આપવામાં આવશે, તે દરમિયાન, તે (કેપ આફ ગુડ હોપની પેલી પારનાં) પોતાનાં સેટલમેંટ ઉઠાવી લેશે, તથા તેમનો માલ અને વાહાણ જે હશે તે ઇંગ્લંડ લઈ આવશે. માટે મ્હોટા પાયા ઉપર મંડોઢ એકઠું કરીને કંપનિયે ધમધોકાર વેપાર ચલાવવો, અને એ પ્રમાણે તૈયારી થયલી જોવામાં આવશે, તો કંપનીને નવો ચાર્ટર કરી આપવામાં આવશે, અને બીજી નવી છૂટો આપવાની અગત્ય જણાશે તે પણ આપવામાં આવશે.

નવી કંપનિયે રાતા સમુદ્રમાં ધમસાળ મચાવ્યું હતું, તેવુંજ તેમનાં વીજાં વાહાણો ચીન મળી હંકારી ગયાં હતાં તેનું પણ થયું. પોર્ટુગીઝલોકોની સાથે જૂની કંપનીને કોલકરાર થયા હતા તેની રૂયે તેમના વસાવેલા વાસોમાં વેપાર કરવાની અંગ્રેજોને છૂટ મળી હતી, તેનો લાભ લેવાની મતલબથી તેઓ મલાવ મળી હંકારી ગયા. આ શહર કંતાનના અસ્વાત ઉપર આવેલું છે, ત્યાં વેપાર કરવાને જૂની કંપની પચાસ વર્ષ સુધીમાં ગઈ ન હતી, તેથી નવી કંપની વાઢાને વાધ નથી એમ સમજીને તેઓ ત્યાં ગયા, પણ પોર્ટુગીઝોએ કોઠું આપ્યું નહિ, અને અંદરવાનેથી ચીનાઓને સમજાવ્યું, કે અંગ્રેજો તો બડા પોહોંચેલા, દગલબાજ, ચોર, મીચારા અને તેમને જે પદ આપિયે તે ઓછું છે, એવી નઠારી યસલતના છે, માટે તમારે તેમની સાથે વ્યવહાર કરવામાં ઘણું સંમાઢવાનું છે. મકાવમાં નવી કંપનીવાઢા ફાવ્યા નહિ, એટલે ૧૦ માણસો સહિત એક ન્હાનું વાહાણ અને નૌકા કંતાન શહર મળી હંકારી ગયા, અને નદીમાં પેસતાંજ તેમને ચીનનાં લશ્કરી માણસોએ ત્યાંજ લંગર નાંચી રોકાવાનો હુકમ કર્યો. તેમના કંપ્ટિન કાર્ટર અને વીજા બે આફિસરોને કંતાન લઈ ગયા. ત્યાંથી તેમને મકાવ પાછા જવાનો હુકમ મળ્યો, અને ફર્માવવામાં આવ્યું કે, ત્યાં જઈને વેપાર કરવાની છૂટ મેઢવવાની અરજી મોકલી દેવી. આ માણસોએ પાછા વઢી આવતાં, મદીના દેખાવનો અને કંતાનના અસ્વાતનો નકશો કરી લીધો, અને

એડમિરલના વાહનમાં ભેગા મઠીને સલાહ કરી, તે પ્રમાણે તેઓ પોતાનો કાફલો લઈને નદીમાં આવી પોહોંચ્યા. તેમને ચીનાઈ મ્વાર્જીસ્ટ્રેટ જેને અંગ્રેજો માનડારીત કેહે છે અને જેઓ લોથિયાને નામે ઓઝાચાય છે તેણે રોકિને કહ્યું કે, તમને પરવાનો છ દિવસમાં મેઢવી આપીશું. એમ કહીને પોતાની તરફની તૈયારી કરવામાં વ્યવસ્થા ગાળ્યો, અને એક તોપ વાહાણમાંથી ઉતારીને પાસેજ એક કિલ્લો હતો, તે ઉપર નદીની બાજુએ ગોઠવી, અને ત્યાંથી અંગ્રેજી વાહાણ ઉપર મારો ચલાવ્યો, પણ વાહાણમાંથી ૧૦૦ માણસ ઉતરી પડ્યાં, અને ચીનાઓ ઉપર હુમલો કર્યો અને ચીનાઈ કિલ્લેદારોને હાંકી કાઢાઈને કિલ્લાનો કબજો કરી લીધો, અને તે ઉપર વાવટો ચઢાવી દીધો. ત્યાં જે તોપ ચઢાવી હતી તે પોતાના વાહાણ ઉપર લઈ ગયા. ચીનાઈ વાહાણો પકડ્યા પછી કંતાનના મ્વાર્જીસ્ટ્રેટ ઉપર એક કાગળ લખી મોકલ્યો, તેમાં, પોતાની સાથે દગો કર્યાની વિગત જણાવીને, વેપાર કરવાની છૂટ માગી. તે છૂટ છેવટે ચીનાઈ ચામપિને આપી, આ ચામપિને અંગ્રેજો એડમિરલ જનરલ કેહેતા હતા. તેણે કહ્યું કે, અમને તો પોર્ટુગીઝોએ તમારા વિરુદ્ધની વાતો કહીને મંભેર્યા હતા. આ પ્રમાણે ભેદ ભાગી ગયા પછી, અંગ્રેજોએ પકડેલાં વાહાણો પાછાં સોંપી દીધાં, અને તોપ પણ પાછી આપી દીધી. આ પ્રમાણે સમાધાન થઈ ગયેલું સમજવામાં આવ્યું, પણ પરિણામ એમ આવ્યો, કે ચીનના રાજ્યના અંગ્રેજો શત્રુ છે એમ ગણીને, તેમને કોઈ પણ બંદરે વેપાર કરવા દેવો નહિ એમ કહ્યું. આવી રીતે નવી કંપની ભળીથી ગોટાળો વઢી ગયો.

આ અભાગણી નવી કંપનીનાં બીજાં કામકાજની માહિતી, આ પ્રમાણે છે:—માદાગાસ્કર ટાપુમાં, પોતાની પેહેલી સફરમાં તેઓએ ન્હોનો સરખો વાસ બસાવ્યો, પણ તે પછવાડેથી જૂની કંપનિયે તે ફીટાવી નાખ્યો; જૂની કંપનીનાં વાહાણ ઘ્યાં જતાં હોય ત્યાં નવીવાળાએ વેપાર કરવા જવું નહિ એવી તેમનાજ પરવા-

નામાં કલ્મ છતાં, રાજાપુરમાં તેમણે પેહેડી ઉઘાડી, ત્યાં તેમના ગુમાસ્તાએ દેશનું ભારે કરજ કસ્યું, તેથી ધિરનારાઓનાં નાણાં વાઢી લેવાને માટે, તેમનું એક વાહાણ જેમાં નગદી હતી તે આવ્યું, એટલે, કબજે કરી લેવામાં આવ્યું. હિન્દના પ્રત્યેક ભાગમાં જૂની કંપની સાથે ચડસા ચડસી કરવામાં, અને તેમના સામા થવામાં, તેઓને રડાકૂટારા થતા હતા. ઢાંચ લોકો સાથે પણ તેમજ થતું હતું. તેઓ અંગ્રેજોના મૂઠથીજ પૂર્વ સમુદ્રમાં શત્રુ હતા; તેમણે તેમની પેહેડિયો વિચેરી નાંખી, અને તેમનાં બે વાહાણો કબજે કરી લીધાં. આ પ્રમાણે તેમના થોડી મુદતના વેપારમાં તેઓ ધાત્ર્યા નહિ, પણ નુકસાનમાં આવી પોહોંચ્યા, અને જૂની કંપનિયે મોઘા મૂલે જે હક મેળવી લીધા હતા, તેનું સત્યા નાશ વાઢી નાંચ્યું. નવી કંપની ચાંચિયાનો ધંધો લઈ બેઠી, તેથી છેવટે કંપનીને લગભગ એક લાખ પૌંડનું નુકસાન વેઠવું પડ્યું, એમ ૧૬૪૬ ની સાલમાં કંપનીના હિસાબ ઉપરથી કંપનીની જનરલ કોર્ટને જણાઈ આવ્યું. આ પ્રમાણે નવી કંપની પોતે સ્વરાબ થઈ અને બીજાને સ્વરાબ કસ્યા. તેને પોતાનાજ પ્રકટ કરેલા હિસાબ ઉપરથી ૧,૫૧,૬૧૨ પૌંડની સ્કોટ ગઈ, અને ઇંગ્લંડના તેના હજારો લેણદારો પાયમાલ થઈ ગયા.

ઇંગ્લંડનો પેહેલો ચાર્લ્સ રાજા નાણાનો મૂલ્યો હતો, પાર્લામેંટના નિયમને અનુસરીને તે વત્તતો નહતો, અને તેથી, તે નાણાં માગતો પણ તે આપતો નહિ. ધર્મધિષેના વિચાર પણ તેના જુદા હતા, અને તેને લીધે, લઢાઈયો થવાનો પ્રસંગ આવતો હતો, ત્યારે પૂરતાં નાણાં વિના, તેનાથી કાંઈ બનતું નહિ. પાર્લામેંટમાં તેનું કહ્યું થતું નહિ, તેથી ત્રણ વાર તે બરલાસ્ત કરી, અને ત્યાર પછી પણ, તે ફાવ્યો નહિ ત્યારે, ૧૧ વર્ષ સુધી તેને પડતી મૂકીને આપ સત્તાથી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. વ્યાપારનું રક્ષણ કરવાને માટે નૌકાસેન્ય વધા-

રવા માટે તેણે (Ship money) નૌકાનાણું એકઠું કરવાને પ્રત્યેક પ્રગણાના લોકોને ફરજ પાડી. આયાત નિકાસ ઉપર તેને જકાત ઉઘરાવાનો હક હતો એમ માનીને, તેમાં વધારો કરવાને ફરિયાદો, નવી કંપની સ્થપાઈ તેને ઉત્તેજન આપેલું જણાય છે. તેમજ, આ નવી કંપનીને છૂપો હુકમ આપવામાં આવેલો, અને રાતા સમુદ્રમાં પોર્ટોગીઝો જઈને ચાંચિયાનો ધંધો ચલાવ્યો તેમાં પણ રાજાને પૈસાની લાલચ હતી, તેથી તેણે આ કસબમાં માથું માચું હોય એમ વેંદેમ લાવવામાં આવે છે. પૈસાને માટે તંગીમાં આવેલા આ રાજાએ સ્કોટ-લંડના લોક સાથે ધર્મની લડાઈ ચલાવવાને માટે નાણાં એકઠાં કરવાની નાના પ્રકારની યુક્તિઓ રચવા માંડી.

૧૬૪૦ ના આગસ્ટ ની ૨૨ મી તારીખે, લૉર્ડ કૉર્ટિંગટને રાજાની ઇચ્છાથી જૂની કંપનીની કમિટીના કામદોરોને કહ્યું કે, સ્કોટ લોકો સાથે લડાઈ કરવા માટે આપણા રાજાને નાણાંની ઘણી ગરજ છે, માટે તમારી પાસે મરીનો માલ જેટલો સિલકમાં છે તેટલો વધોય રાજા ખરીદી લેવાને ખુશી છે. તેનો ભાવ તમે જે ઠરાવશો તે આપવામાં આવશે, અને તેનાં જેટલાં નાણાં થાય, તેટલી રકમની જામીનગારી આપવામાં આવશે. કંપનીની જનરલ કોર્ટ ભરીને તેમાં આ માગણીનો નીકાલ કરવાનો ઠરતાં, તે ભરાઈ ત્યારે લૉર્ડ ટ્રેઝરર અને લૉર્ડ કૉર્ટિંગટન બંને જણા પણ તે વેઢાએ હાજર રહ્યા. કેટલોક વિવાદ થયા પછી, રાજાની માગણી માન્ય રાખવામાં આવી. મરીનું મૂલ્ય વધું થઈને પૌંડ ૧૦,૩૧૪-૧૦-૮ થયું, તેને માટે લૉર્ડ કૉર્ટિંગટન, સર પાલ પિંડાર (જે નવી કંપનીનો એક ભાગીદાર હતો તે) તથા બીજા નવ જણા મઠીને ૧૧ જણા જામીન થયા. આ નાણાં પેટે, જકાત વગેરેના રાજાના હેણા થાય તેટલા પૈસા મૂજરે ગણતાં, હેવટે, કંપનીને ૩૧,૫૦૦ પૌંડની સ્કોટ વેઠવી પડી.

સન ૧૬૨૭ માં કંપની પાસેથી રાજાએ ૩૦,૦૦૦ પૌંડ લીધા હતા, તે પળ પાછા મળ્યા ન હતા.

૧૬૪૦ ના એપ્રિલ ની ૧૭ મી તારીખે, કંપનીના ગવર્નરે, વેપારને અર્થે ચોથું ભંડોળ એકત્રું કરવાનો, પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો, પળ કંપનીની હાલત બગડી ગઈ હતી, તેથી આ કામમાં રુચી બતાવનારા નીકળી આવ્યા નહીં, ત્યારે તે જાતે રાજાને મળ્યો, અને તેને કંપનીની સ્થિતિ સમજાવવા કહ્યું કે, અમે વેપાર આગળ ચલાવિયે એમ આપે ઇચ્છોછો, પળ અમારી અરજ ઉપર આપે લક્ષ્ય ફરમાવતા નથી, તેથી આ કામમાં પડવાને કોઈ ઉલટ ધરાવતું નથી. ડચ લોકોએ અમને જે હરકતો કરી છે તેનું નિરાકરણ થવું જોઈયે; હિન્દીમાલ ઉપર નવી જકાત નાંખવામાં આવી છે, તેથી પરવડતું નથી; રાતા સમુદ્રમાં કોર્ટીનના વાહાણોવાળાએ લુંટો કરીને અમારા ઉપર જુલમ કરાવીને અમને નુકસાન પોહોંચાડ્યું છે, તેનો છેડો આવતો નથી. સુરોક્ષાર અમારે માત્ર રાજા એકલાને જ વેચવો, અને તે જે ભાવ આપે તેજ લેવો એવી અમારા ઉપર ફરજ નાંખવામાં આવી છે, તેથી અમને ગેરલાભ થાય છે. રાજાજિયે થંડે પેટે સાંભળ્યું તો બર્ધુ, પળ કશું નહિ કાઢે. છેવટે આવી અરજનું કાંઈ નિરાકરણ થયું નહિ, ત્યારે, જૂન મહિનામાં ફરીને અરજ કરવામાં આવી, અને તેનો સારો પરિણામ આવશે એમ ભાગીદારોને કેહેવામાં આવ્યું, તોપણ, ચોથા ભંડોળમાં ભળવાને તેઓ લલચાયા નહિ,

૧૬૪૦ ના નવેમ્બર માસની તા. ૧૫ મિયે કંપનીને મદ્રાસ પટ્ટમ શહર અને બંદર પ્રાપ્ત થતાં, ત્યાં તેમણે એક કિલ્લો બાંધ્યો, અને તેનું નામ સેંટ ડ્યાર્જ પાડ્યું. અહિં અંગ્રેજોની વસ્તી વધે એટલા માટે, જે વશીન વેપાર કરે તેની પાસેથી દાળ નહિ લેવાનું ઠરાવ્યું. બીજા વેપારિયો પાસેથી જે જકાત આવે તેમાંથી અર્ધો ભાગ કંપની રાખે, અને

અર્ધો ભાગ રાજાને મળે. આ પ્રમાણે ફર્માન મળતાં કંપનીની ફેક્ટરી આર્મેગાન અથવા દુરસ પટ્ટમમાં હતી ત્યાંથી ઉઠાવીને સેંટ ડ્યોર્જના કિલ્લામાં સ્થાપી આ સ્થાન હજી લગણ તે તરફના કિનારા ઉપર મુખ્ય સેટલમેંટ તરીકે થઈ પડેલું કાયમ છે. આ સમયે મદ્રાસ, બાન્દમના તાબામાં મૂકવામાં આવ્યું હતું. કંપની પોતાની ગોદીમાં વાહાણો બાંધતી તેનું સ્વર્ચ એક ટનના ૩૧ પૌંડ થતું હતું; પણ હવે, ૨૬ પૌંડના ટને બીજાનાં વાહાણો નૂરે મળવા માંડ્યાં, એટલે, વાહાણ બાંધવાનું કારખાનું કંપનિયે કાહાડી નાંખ્યું, અને તેટલી રકમની તેમને હવે છૂટ રહેવા માંડી.

૧૬૪૦. કંપની પોતાનું કામ આટોપી લેવાની સ્થિતિમાં આવી, એટલે, હિસાબ કરીને મુઢી વેહેંચી લીધી. ૧૧ વર્ષની મુદતના તેમના વેપારમાં એકંદર ૩૬ ટકાનો નફો તેમને મળ્યો.

૧૬૪૧ ના આક્ટોબરની ૬ તારીખે, ત્રીજા મંડોલના ભાગીદારોની સભા ભરાઈ. તેમાં એમ વાત ચાલી, કે પૂર્વભણીના વેપાર સંબંધી આપણે કાંઈ આ વર્ષમાં કરીશું નહિ તો તે ભાગી પડ્યો ગણાશે, માટે કાંઈ પણ ઉપાય યોજવા જોઈયે. તે ઉપરથી એક મંડોલ ૬૭, ૬૦૦ પૌંડનું થયું, અને એમ ગોઠવણ કરવામાં આવી કે, ત્રીજા મંડોલવાળા ભાગીદારોને આ નવા મંડોલવાળા પોતાના માલના ભરતિયા ઉપર સેંકડે ૬ ટકા આરત, વચારોનો ઉપયોગ કરવા દે એ આદિને માટે હિન્દમાં આપે, અને ઇંગ્લંડની આરત તરીકે ૧ ટકો આપે.

૧૬૪૩. ચોથું મંડોલ* ઉમું કરવાનો વિચાર ગોઠાયાં કરતો હતો, તેનો અમલ એવો કરવામાં આવ્યો કે, પ્રથમના મંડોલના ભાગીદારોને હિસાબે તેમની લેખાતી મિલ્કતનું જે લેણું કંપની પાસે નીકળે

* હીસ્ટરી ઓવ ધી યુરોપિયન કામર્સ પૃ. ૧૧૭ મ્યાકફરસન ૮૦, ૪૫૦ પૌંડ સ્વાસ પર્યટનતેને માટે એકઠા કરવાનું જણાવે છે.

તેના સેંકડે ૨૫ ટકાને હિસાબે જે રકમ થાય, તે આ ચોથા મંડોલમાં મજરે આપે તે ભાગીદાર ગણાય, અને તે પ્રમાણે કરવાને જેઓને મન થયું, તેઓ ભાગીદાર થયા, તે ઉપરાંત બીજા નવા દાખલ થયા, તે બધાનું થઈને કુલ ૧,૦૯,૦૦૦ પૌંડનું મંડોલ થયું, તે પૂરતું લેખવામાં આવ્યું નહિ. રાજા અને પાર્લામેંટના વાંધાને લીધે દેશમાં ગડબડાટ ઊઠ્યો, તેથી લોકોનાં મન ઊંચાં થયાં હતાં. આવાં કેટલાંક કારણને લીધે આગલ કામ લાંબુ નીમી શકે એમ ન હતું.

કંપનીનો એક કમાંડર કેપ્ટન મ્યાકનેલ (Macknel) કરીને હતો તેને સોંપેલા ૨૦ હજાર પૌંડના મालનું જૉન નામનું એક વાહાણ બ્રિસ્ટલમાં લઈ જઈને પોતાની રાજભક્તિ બતાવાને તેણે રાજાને અર્પણ કરી દીધું. બીજું એક વાહાણ, જેમાં ૩૫ હજાર પૌંડનો મाल ભરેલો હતો તે યોગ્યરથું. આ પ્રમાણે નુકસાનમાં આવી જવાથી તેઓને પોતાના બાંડ ઉપર નાણાં ઉપાડવાં પડ્યાં, અને હિન્દમાં તેમની આંટ ઉપર પળ કરજ કરવું પડ્યું.

૧૬૪૬. માંહોમાંહોના કાજિયામાં રાજ્ય કર્તાઓની રોકાણ થવાથી કંપનીની દાદ લંબાયાં કરી, અને છેવટે, ૧૬૪૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં માત્ર એટલો ખુલાસો થયો, કે કંપની સિવાય બીજા કોઈ અંગ્રેજોને હિન્દમાં વેપાર કરવા દેવો નહિ, જો કોઈ કરશે તો તેમનાં વાહાણ જપ્ત કરવામાં આવશે, અને જેઓ અપરાધી ઠરશે તેમને કેદની તથા દંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે. નવી કંપનીવાલા મિ. કોર્ટિન અને તેના ભાગીદારોને તેમનું કામ આટોપી લેવાની ત્રણ વર્ષની મુદત આપવામાં આવી.

ચોથા મંડોલની સ્થિતિ તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બરે નીચે પ્રમાણે હતી:—

જૉન વાહાણના કમાંડરે દગો કરી તે રાજાને સોંપી દીધું તેના નુકસાનના પૌંડ ૨૦,૦૦૦

દિસ્કવરી નામનું વાહાણ યોમરાયું તેનું નુકસાન પૌંડ ૩૦,૦૦૦
 દેવા ઉપર વ્યાજના પૌંડ ૩૫,૦૦૦

કુલ પૌંડ ૮૫,૦૦૦

ઇંગ્લંડમાં કંપનીનું દેવું પૌંડ ૧,૨૨,૦૦૦
 કંપનીની મિલ્કત

સુરતમાં (માલ સિલક) પૌંડ ૮૩,૬૦૦
 બાન્ટમમાં (માલ સિલક) ... પૌંડ ૬૦,૭૩૧
 વાહાણ અને સરસામાન પૌંડ ૩૧,૧૮૦
 ગોમબ્રુનની જકાત પૌંડ ૫,૦૦૦

પૌંડ ૧,૮૦,૯૧૧

અમ ગણતરી કરવામાં આવી, કે સિલકમાં જે માલ છે તે ઉપર નફો મળશે તેમાંથી દેવું વાળી શકાય અમ છે, તે જતાં બાકી ૧, ૮૦,૦૦૦ ની મતા-રોકડ, માલ, અને યુરોપ તથા હિન્દનું (Out Standing debts) લેણું થઈને રહેશે. વાળી રાજા પાસે પેપર વિષેનું જે લેણું છે તે જુદું.

૧૬૪૯ સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૨૭ મિયે કંપનિયે કૌંસિલ આફ સ્ટેટને અરજ કરી, તેમાં પોતાની પાછલી હકીકત જણાવતાં જાહેર કથું કે, અમારા વેપારથી સરકારને ૫ લાખ પૌંડ, ૨૫ વર્ષની અંદર મળી ચૂક્યા છે. કૌર્ટિનની કંપનીથી અમને નુકસાન થયું છે, અને વાળી, હવળાં માદાગાસ્કર પાસે આસ્સાડામાં પોતાના મળીનો વાસ વસાવાની પરવાનગી મેલવવાને તે પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં વસનારાઓને મેગા કરી વાહાણો લઈ જવાની તૈયારી કરે છે, અને આ પ્રમાણે થતાં, હિન્દના દેશી રાજાઓના વાહાણો ઉપર હુમલા કરશે તેથી ફરી વાળી અમારી દુર્દશા થશે; અમારી મિલ્કત જપ્ત થશે; અને અમારા ચાકરો કેદ થશે. માટે અમારી કંપનીને આધાર મળવા માટે કાયદો કરવો જોઈયે.

કૉર્ટિનની આસોશિએશને હમણાં આસ્સાડા મરચંડસનું નવું નામ ધારણ કરેલું છે તેમની સાથે મઝીને માંહોમાંહે સમજુત કરવાની ભલામણ કૉસિલ આફ સ્ટેટે કરી. આ ઉપરથી એવો રસ્તો નીકળ્યો કે, આસ્સાડામાં વશેલાઓએ હિન્દના એક બંદરેથી બીજે બંદરે વેપાર કરવો નહિ, પણ આસ્સાડાથી પાંશરા એશિયા, આફ્રિકા, અને અમેરિકાના બંદરોએ જાય, અને પાછા આસ્સાડે સીધા વળી આવે; સોફાલાની નદી મિલિન્ડાને કાંઠે, મોઝામ્બિક, અને તેની પાસેના ભાગમાં છૂટથી વેપાર કરે; ગીની (Guinea) સાથે હાથીદાંત અને સોનાનો વેપાર હવેથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયાની સાથેના વેપાર ભેગો મેલવી દેવામાં આવે. આ પ્રમાણે એક બીજાની સમ્મતિથી ફડચો કરવામાં આવ્યો છે, માટે તે પ્રમાણે કૉસિલ આફ સ્ટેટ પાર્લામેંટને ભલામણ કરીને કાયદો બાંધી આપે, કે, પછી એક બીજાને વાંધો ઉઠાવવાનું કારણ રહે નહિ; તેમજ, ઢચલોકોની પજવણી ટાલવાને આશરો આપે. આ ઉપરથી ૧૬૪૯-૫૦ ના જાન્યુઆરીની ૩૧ મી તારીખે પાર્લામેંટમાં ઠરાવ કરવામાં આવ્યો, કે, પૂર્વ દ્વીપ સમૂહ (ઈસ્ટ ઇન્ડીઝ) સાથેનો વેપાર એકજ કંપનિયે કરવો, અને તેનું મંડોલ પણ એકજ કરવું જોઈયે, અને તેના કામકાજની વ્યવસ્થા, પાર્લામેંટ જે ધારા કરે તેને અનુસરીને ચાલવી જોઈયે.

આ સમયે, રાજાને એક બાજુએ મૂકીને, પાર્લામેંટે બધી સત્તા પોતાને સ્વાધીન લીધી હતી, તેથી પાંશરો નીકાલ આવી ગયો, અને તેને અનુસરીને કંપનીનું નામ “ધી યુનૅટેડ સ્ટૉક” રાખવામાં આવ્યું. ઠરાવની નકલો આઘા દેશમાં મોકલવામાં આવી. શેર ભરવાનાં પત્રક વેહેંચાયાં, અને તે કૉસિલ આફ સ્ટેટ અને પાર્લામેંટના સભાસદોને પણ મોકલવામાં આવ્યાં, પણ તેમાંથી કોઈયે શેર ભર્યા નહિ. બીજાઓએ શેર ભર્યા તેની રકમ ૧,૫૭,૦૦૦ પૌંડની થઈ, અને ચોથા મંડોલના ભાગીદારોની માલમતા ૨૦ હજાર પૌંડમાં ટૂંકી લેવામાં આવી. તા. ૧૩ મી માર્ચ સુધીમાં માત્ર ૧,૯૧,૭૦૦ પૌંડ નું મંડોલ થયું.

१६५१ ना मार्चनी १ ली तारीख पछी कोई वाहाण खाने करवुं नहि एम पण जणाववामां आव्युं.

१६५० ना नवेम्बर मासनी १४ मी तारीखे कंपनिये पार्लामेंटनी हायकोर्टने अरजी आपी, तेमां ते तारीख सुधी डच लोको भणीथी शी शी हरकत करवामां आवी हती ते विस्तारथी जणाववामां आव्युं.*

१६५१. कंपनीनी अरजी पार्लामेंटे कौंसिल आफ स्टेटने ध्यानमां लेवा मोकली.

* That In violation of the treaty of 1619, they had been expelled by them from the Island of Pulo Roon, their ancient inheritance, and from the Islands of Lantore, Molucca, Banda, and Amboyna, where their factors and Servants had been barbarously murdered; that the spice-trees in Pulo Roon had been cut down by the Dutch, and the Company's houses and stores at Jaccatra burnt, and their treasure taken away; that Bantam had been blockaded by the Dutch for six years together, whereby the English were deprived of the benefit of that trade; that the shipping and subject of the Mogul had been protected by the Dutch against the English; that the Dutch had committed piracies in the Red Sea under the English flag, for which the Company had to pay 1,03,000 rials of eight; that a quantity of pepper had, in the year 1649, been taken by the Dutch out of one of the Company's Ships at Indrapour and that on the whole they had, during the last 20 years sustained losses from the Dutch to the amount of £ 20,00,000 Sterling; that they had repeatedly represented their grievances, but never could obtain any reparation; and therefore prayed that their case might be taken into consideration, that satisfaction should be demanded from the States General for the loss which they had sustained, and particularly that Pulo Roon should be restored to them.

સેન્ટ હેલીનામાં ડચોણ સેટલમેન્ટ કચું હતું તે છોડી દીધું, એટલે, અંગ્રેજોએ ૧૬૫૧ માં તેનો કબજો કરી લીધો. જ્વાળા મુખી પર્વત ફાટવાથી, ઘણા પ્રાચીન સમયમાં આ ન્હાનો બેટ સમુદ્રમાંથી તરી આવ્યો હતો; ત્યાંની હવા ઘણી સારી હતી. તેમાં મીઠા પાણીનાં ઘણાં વેહેલિયાં વેહેતાં હતાં, તેની ન્હાની ન્હાની ધોળામાં ઘણાં ઢોરાંને ચરવાની સોજ સારી હતી; ત્યાં ઉષ્ણ કટિબંધમાં નીપજતા મેવા, અને વનસ્પતિ, તથા શાકભાજીની પુષ્કળ હોત હતી, તેથી હિન્દુ ભણી હંકારી જતાં વાહાણોને વિશ્રામ લેવાને માટે સારી સોઈવાલું આ સ્થાન થઈ પડ્યું, અને એટલા માટે, કંપનિયે ત્યાં મુલકી અને લશ્કરી સારાં સ્વાતાં રાખ્યાં હતાં, તથા જોઈયે તેટલા સેડુતોની વસ્તી વસાવી હતી, તેથી કરીને આવતાં જતાં વાહાણોને પૂરો પડે એટલો સ્વોરાક મળી શકતો હતો, બાકી ત્યાં વેપારની નીપજ હતી નહિ.

આ વર્ષમાં, પાર્લામેન્ટે પાંચ વર્ષની બંધી માટે ગીનીમાં વેપાર કરવાની કંપનીને બંધણી કરી આપી, એટલે. આફ્રિકન કંપનિયે ત્યાં કિલ્લો બાંધ્યો હતો તેમાં આ કંપનિયે પેહેડી કરીને ગુમાસ્તા રાખ્યા તેઓ, કંપનીનો માલ હવશિયોને આપીને તેને બદલે સોનું લેવા લાગ્યા, અને નગદી તથા રિયાલ તેઓ હિન્દમાં લઈ જતા હતા, તેને બદલે, સોનું લઈ જવાની સોઈ થઈ. અહિં કંપનિયે બે નવા કોટ બાંધ્યા, અને વેપારનું મથક કચું, પણ અહિંના વેપાર માટે હવળાં તો તેઓ ૧૭,૪૦૦ પૌંડ કરતાં વધારે થાપણ રોકી શક્યા નહતા. આફ્રિકાના બીજા વેપારિયો સાથે તેમણે ઈવી ગોઠવણ કરી હતી, કે તેમને ત્યાં વેપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવે તેને બદલે તેઓ જેટલી રકમનો વેપાર કરે તે ઉપર સેંકડે દશ ટકા, અથવા વાહાણના ટને ત્રણ પૌંડ લેખે ધણીપું આપે. ઉપર પ્રમાણે વહિવટ કરતાં પાંચવર્ષની મુદત પૂરી થઈ તેવામાં

* ડચોણ ૧૬૭૨ માં આ બેટ લઈ લીધો હતો, પણ ૧૬૭૩ માં તે પાછા કબજે કરી લીધો અને તેમનાં ત્રણ વાહાણો જ્વાળા લીધાં.

આફ્રિકન કંપની, તેમની સાથેનું લેણદેણ ચૂકાવી શકવાની સ્થિતિમાં ન હતી, એટલે તેની ૧૬૬૨ સુધીની પટાની મુદત હતી ત્યાં સુધી, કંપનિયે પોતાનો વહિવટ ચાલતો રાખ્યો.

૧૬૫૨-૬ ના ફેબ્રુઆરીમાં કેટલાક વેપારિયો, કંપનીને મળેલા હકની વિરુદ્ધ વેપાર કરવાને તૈયાર થયા હતા. તેમનો માલ અને વાહાણ કબજે કરી લેવાની કંપનિયે ધારણા કરી, તો પળ, તેવો પોતાનો વિચાર પાર પાડવાના નિશ્ચય ઉપર આવી પડ્યા, ત્યારે, કંપનીના હકને બાધ નડે નહિ એવી રીતે વર્તવાનો તેમની પાસે કરાર કરાવી લીધો.

૧૬૫૩ ના ડિસેમ્બર માસમાં, કંપનીના કેટલાક ભાગીદારોને જણાયું કે, મન માનતી રીતે કંપનીનો વહિવટ હવે ચાલતો નથી, તો, જે ભાગીદારોની જુદો વેપાર કરવાની મરજી થાય, તે કરી શકે નહિ, એવો જનરલ કોર્ટમાં સવાલ કરવામાં આવ્યો. તેના જવાબમાં કંપનીના હકને બાધ નડે નહિ તેમ કરવા દેવાને કાંઈ હરકત નથી એમ અભિપ્રાય થયો, પળ છેવટે, એવા નિશ્ચય પર આવ્યા કે પાર્લામેંટની પરવાનગી વિના એવું કાંઈ બની શકે નહિ.

૧૬૫૪. ઈંગ્લંડ અને હોલંડ વચ્ચે લાંબા સમયથી શત્રુવટ ચાલતી આવી હતી, તેથી ૧૬૫૧ માં પાર્લામેંટે નાવિકવિદ્યાને ઉત્તેજન આપવાનો કાયદો કસ્યો, તેમાં એક કલમ એવી દાખલ કરીકે, પરદેશી માલ જો દેશી વાહાણમાં ચડાવીને લાવવામાં આવે, અથવા તે માલ જે દેશની નિપજ હોય તે દેશના વાહાણોમાં ભરીને લાવવામાં આવે તો તેવાં વાહાણોને બંદરમાં પેસવા દેવાં, તે સિવાયનાં બીજા પ્રકારનાં વિદેશી વાહાણો પરદેશી માલ લઈને આવે તેને દાખલ થવા દેવાં નહિ. આ કલમ મુખત્વે કરીને વલંદાઓને માટેજ કરવામાં આવી હતી, તેથી તેઓને મ્હોટું નફતર થઈ પડ્યું.

આ સંબંધમાં, ઈંગ્લંડ ભળીથી ન્યાય મળવાને, ત્યાં જે તેમના એલચિયો હતા તેઓએ હીલચાલ કરવા માંડી, તેમાં તે ફાવે તો શાના, પળ

તેમના ઉપરના જે દાવા હતા, અને તેમણે અપકૃત્યો કર્યાં હતાં તેમના ઉત્તર આપવાનું તેમને માથે પડ્યું. છેવટે બંને રાજ્ય વચ્ચે લડાઈ થઈ અને તેમની નૌકાસેનાને અને વેપારનાં વાહાણોને ઇટલું બધું નુકસાન પોહોંચવા માંડ્યું કે, છેવટે, સલાહ કરવાની તેમણે માગણી કરી. આ વેળાએ ઇંગ્લંડમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું ડોઝ થયું હતું; ક્રામવેલ ઇંગ્લંડ, સ્કાટલંડ અને આયર્લેન્ડનો પ્રોટેક્ટર (રક્ષણહાર) નિમાયો હતો. તે જે કરાર કરવાનું કેહે તે માન્ય રાખવાને હોલંડ તૈયાર થયું. ઇટલે તા. ૬ મી એપ્રિલ ૧૬૬૪ માં વેસ્ટ મિનિસ્ટરની સલાહના કોલકરાર થયા. આમ્બોયનામાં અંગ્રેજોને કતલ કરનારામાંથી જેઓ હૈયાત હોય તેઓના ઉપર કામ ચલાવીને ન્યાય આપવાની બાબતની એક શરત તેમાં દાખલ કરવામાં આવી, તથા ઇંગ્લિશ કંપનીના જાણીતા ચાર કમિશનરો સાથે મળીને, તેઓને ઈસ્ટ ઇન્ડીઝ, ગ્રીનલંડ, મસ્કોવી, બ્રાઝીલ અથવા બીજે કોઈ ઠેકાણે જે નુકસાન થયું હોય અને હરકતો કરી હોય તેનો નીકાલ લાવવા માટે હોલંડના ચાર કમિશનરોએ લંડન જવું એમ પણ કરારનામાં દાખલ કર્યું.

હચ લોકોના દગાફટકા અને હુમલાથી ઇંગ્લિશ કંપનીને નુકસાન થયું હતું તેનો આંકડો કંપનિયે ૧૬૧૧ થી તે ૧૬૯૨ સુધીનો કર્યો તેની રકમ પૌંડ..... ૨૬,૯૬,૯૯૯-૧૬-૦
 એ સિવાય વ્યાજની રકમ જે થાય તે, તથા

ઇરાની અસ્વાતમાં ચાર વાહાણ

લઈ લેવામાં આવ્યાં તેના પૌંડ..... ૧,૦૦,૦૦૦-૦-૦

કુલ પૌંડ

૨૭,૯૬,૯૯૯-૧૬-૦

આ ઉપરાંત, ઇંગ્લિશ કંપનિયે પુલોરુન અને લૅનટોર પાછાં મઠવાની માગણી કરી.

પછવાડે હચ કંપનીના ડેપ્યુટિયોએ હિસાબ કાઢાડીને તેઓની માગણી રજુ કરી તેના પૌંડ..... ૨૦,૬૯,૮૬૧-૧-૬
 પોતાનું લેણું કાઢાડવા જેટલી રકમ

દાખલ કરવા માટે, તેઓએ બાન્ટમના
 ઘેરામાં થયેલા સ્વર્ચનો બ્રિટિશ કંપનીનો
 ત્રીજો ભાગ થાય તેની રકમ દાખલ કરી
 તેના પૌંડ ૮,૧૦,૦૦૦

અમ થઈને કુલ પૌંડ.... ૨૯,૧૯,૮૧૧-૩-૬

તા. ૩૦ મી આગસ્ટ ૧૬૫૪ માં આ પ્રમાણેના બંનેના
 દાવાનો ચૂકાદો આઠે કમિશનરોએ મળીને અમ કચ્છો કે, એક
 બીજાના દાવા બંને કંપનિયે માંડી વાળવા અને, ગઈ વીતી કશી
 વાત સંભારવી નહિ. પણ ઢચોએ પુલોરુન અંગ્રેજી કંપનીને હાલ છે
 તેવી સ્થિતિમાં પાછું સોંપી દેવું, અને ઢચ કંપનીની જે જંગમ મિલકત
 હોય તે તેમણે ઉઠાવી જવી, અને ઇંગ્લિશ કંપનીને ઢચ કંપનિયે
 પૌંડ ૮૧,૦૦૦ બે હપતે આપવા, તેમાં પેહેલો હપતો ૩૧ મી
 જાન્યુઆરી ૧૬૫૫, અને બીજો હપતો ૩૧ મી માર્ચ ૧૬૫૫
 ને રોજ ચૂકવી આપવો. આમ્બોયનામાં જેઓ કતલ થયા તેઓના
 વારસોને આપવાની જુદી જુદી રકમો થઈને કુલ પૌંડ ૩,૬૧૫
 વાર જળ વચ્ચે વેહેંચી આપવાને ઢચોએ ભરી દેવા. એ પ્રમાણે તકરા-
 રનો છેડો આપ્યો, તોપણ કેટલીક મૂકી દેવામાં આવેલી બાબતો
 માટે ફરીને વિચાર કરવાને ૧૬૫૫ માં બંને પ્રજાસત્તાક રાજ્યોના
 ઉપરિયોએ ધ્યાન ઉપર લીધું હતું. પુલોરુન ઢચોએ ફીટાડી દીધું.
 મરીનાં જ્ઞાડોને નુકસાન પોહોંચાડ્યું, અને હાલ હવાલ સ્થિતિમાં અંગ્રેજોને
 સોંપ્યું. ને પાછું ૧૬૬૪ માં કબજે કરી લીધું.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લિશ કંપનીને ઉત્તેજન મળવા ઉપરથી, વ્યાપાર
 વધારવાની તેમની ઉલટ વધી, પણ ૧૬૪૯ માં ડમી થયેલી આસ્સા-
 ડાના બેપારની કંપની ડમી થઈ હતી તેના ભાગીદારોએ તા. ૨૧ મી
 સપ્ટેમ્બરે કૌંસિલ આફ સ્ટેટને અરજ કરી કે, કંપની પોતે મહે

વેપાર કરે, પણ જેઓને સ્વતંત્રપણે, પોતાના પૈસાથી અને પોતાનાં માણસો તથા વાહાણોથી ફલાયદો વેપાર કરવો હોય, તેઓને તેમ કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ. આ અરજીનો જવાબ કંપની પાસે માગવામાં આવતાં, તેઓએ જણાવ્યું કે, ભેગા મંડોળથી કંપની વેપાર ચલાવે એમાં જ દેશની શોભા છે, અને લાભ પણ આજ રીતિ ચલાવવામાં છે. માટે અમને આપેલા હકની મંજૂરી મળવી જોઈએ. અને બીજા કોઈ છૂટો છૂટો વેપાર કરે નહિ, એમ પાકી ગોઠવણ થવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાની હા પાડવામાં આવી. અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને નાણાની અગત્ય હતી, તેથી, કંપનીને ૮૫,૦૦૦ પૌંડ ટકો પાસેથી મળ્યા હતા, તેમાંથી ૫૦ હજાર પૌંડ સ્ટેટને ધીરવામાં આવ્યા, અને, ત્યાર પછીના બીજા મહિનાની તા. ૧૦ મિયે તે પાછા આપી દેવામાં પણ આવ્યા.

આ પ્રમાણે પ્રોટેક્ટરે હા પાડી છતાં, કંપનીના શત્રુઓ તેની આગળ ફાવી ગયા, અને જેને ફાવ્યું તે વેપાર કરવાને મંડી ગયા, તેઓની તરફ તેણે મનાઈ કરવાની નજર પણ કરી નહિ, જેમ ચાલ્યું તેમ ચાલવા દીધું. આમ કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને કંપનીના જ ભાગીદારો હતા, અને તેઓને ૧૬૫૩ ના ડિસેમ્બર માસમાં છૂટ આપવામાં આવી હતી, તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, તથા કંપનીના જ ચાકરો, જે હિન્દના વેપારથી જાણીતા થયા હતા, તેઓ પણ પોતાની માહિતીનો લાભ લઈને વેપાર કરવાને મંડી ગયા. હિન્દના માલના ઘણા ઘરાક થયા, એટલે ચડસાચડસીમાં માલના ભાવ વધી ગયા, અને ઇંગ્લંડના માલનાં ઓછાં નાણાં ઉપજવા લાગ્યાં. કંપની માટે દેશી રાજાઓ જે માન ધરાવતા હતા, અને તેઓને પ્રતિષ્ઠિત ગણતા હતા, તેને બદલે હવે ગમે તેવા માણસો વેપાર કરવા આવવા લાગ્યા, એટલે, તેમનો મરતબો પણ ટૂટવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં કંપનિયે પોતાનું કામ, પોતાનો મોભો, અને હક જાળવવાની સ્વાતર ચલાવ્યું તેનું સરવાયું કાઢાડવામાં આવ્યું તો તેમની પાસે જમેમાં

પૌંડ ૧,૮૧,૯૮૯-૭-૦ નીકળ્યા, અને દેવું ૨૯,૨૭૧-૧૯-૪ નું નીકળ્યું, તે જતાં બાકી ૧,૯૬,૩૧૭ પૌંડ ૭ શિલિંગ અને ૮ પેન્સ રહી.

આળી તરફ વેપારિયો હિન્દનો માલ ઇંગ્લંડમાં લઈ આવવા લાગ્યા, તેનો ત્યાં ડાઘ થવા માંડ્યો નહિ, ત્યારે, યુરોપમાંના બીજા દેશોમાં ચડાવવા લાગ્યા. આમસ્ટરડમ પળ એટલો બધો માલ પોહોંચાડી દીધો કે, ડચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના શેરનો ભાવ ઉતરવા માંડ્યો, એટલે, એમ કેહેવાય છે, કે તેઓએ પળ પોતાની વગ ક્રામવેલ ઉપર ચલાવીને બીજા વેપારિયોની છૂટ બંધ કરવાની ઈચ્છા જણાવી; તેમજ, કંપનીના જે ભાગીદારો, આગવો વેપાર કરવાની આગેવાનીમાં પડ્યા હતા, તે પળ થાક્યા, અને એકલી કંપનીને હાથે વેપાર ચાલે તો ઠીક એવા અભિપ્રાય ઉપર આવી જતાં, હવે કંપનીના લાભમાં વલણ થવા માંડ્યું.

૧૬૫૬ માં કંપનિયે સરકારમાં અરજ કરી કે, વેપારની છૂટ મેળવવામાં અમને ઘણું સ્વર્ચ થયું છે; હિન્દના માલના ૪૦ થી ૫૦ ટકા સુધી ભાવ વધી ગયા છે; અને તેટલાજ પ્રમાણમાં ઇંગ્લંડના માલના ભાવ ઘટી ગયા છે, તેથી પ્રોટેક્ટર સાહેબે અમારા જૂના સર્વ હક સાથે અમને નવો પટો કરી આપવો જોઈયે, અને પાર્લામેંટની તે ઉપર મંજુરી મળવી જોઈયે.

આ અરજી કૌંસિલ ઓફ સ્ટેટના વિચારમાં લેવાને મોકલવામાં આવી. તેણે ૩ જી નોવેમ્બર ૧૬૫૬ ને દિવસે સિલેક્ટ કમિટી ઉપર મોકલી, અને ફર્માવ્યું કે તેઓએ સર્વ હકિકત ધ્યાનમાં લઈને, પોતાનો અભિપ્રાય જણાવવો કે, ઈસ્ટ ઇન્ડિયાના વેપારને ઉત્તેજન મળે, અને દેશને લાભ થાય એવી રીતે કરવાને કેવું ધોરણ ચલાવવું જોઈયે.

આ ઉપરથી, કમિટિયે વેપારના કામમાં ડલ્ટ બરાવનારા, અને લાગતા વળગતા સર્વે ગૃહસ્થોને એકઠા કરીને સ્વૂચ ચરચા ચલાવી, અને છેવટે, તા. ૧૮ મી ડિસેમ્બરે પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો કે,

અમારો ખાનગી મત તો એમ થાય છે કે, સામાન્ય મંડોળ કરીને કંપનીના હસ્તક વેપાર ચલાવા દેવામાં લાભ છે, પણ આ સવાલ એટલો બધો અગત્યનો છે કે, છેવટ શું કરવું તે કમિટી નક્કી કહી શકતી નથી, માટે કૌન્સિલ આફ સ્ટેટે આ વિષેનો ફડચો લાવવો જોઈએ.

૧૬૫૭ માં ઉપર પ્રમાણે અભિપ્રાય થવાથી, કૌન્સિલે તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરીનો દિવસ તકરાર સાંભળવાને નક્કી કર્યો. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો ગવર્નર અને તેની કમિટી તે દિવસે હાજર થાય, તેમજ બીજા જે વેપાર કરવાને મંડી પડ્યા હતા, એવા વેપારિયો પણ આવે, એવી ગોઠવણ કરીને એક સભા ભરી, અને સર્વેની હકિકત સાંભળીને પછી કૌન્સિલે પ્રોટેક્ટરને એવી સલાહ આપી, કે સામાન્ય મંડોળ કરીને ઈસ્ટ ઇન્ડિયાનો વેપાર ચલાવવો અમારા અભિપ્રાયમાં ઠીક લાગે છે.

તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે પ્રોટેક્ટરે કૌન્સિલનો અભિપ્રાય મંજૂર કર્યો, અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને કેવા પ્રકારનો ચાર્ટર આપવો તેનો મુસદ્દો નક્કી કરવાને એક કમિટી ઠરાવી.

પ્રોટેક્ટરનો આવો અભિપ્રાય થયો એટલે, છૂટક વેપાર કરનારા વેપારિયો, અને કંપનીના ભાગીદારોએ મઠીને એક મંડોળ કર્યું. તેમાં ૭,૮૬,૦૦૦ પૌંડ ભરાયા. જૂની કંપની પાસે જે કિલ્લા હતા, તેમને જે છૂટો મઠી હતી, અને હિન્દ તથા ઇરાણમાં તેમની જે ઈસ્કામત હતી તે સર્વે ૨૦ હજાર પૌંડમાં નવી કંપનીને આપી દીધી. એટલે નવી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને, ફોર્ટ સેંટ ઝ્યોર્જ, કારોમાંડલના કિનારા ઉપર જે જે ફેક્ટરિયો હતી તે, બંગાલ, તથા સુરત, તથા ઇરાણમાંની ગ્રોમ બ્રુનની ફેક્ટરી, અને તેના તાબાનું જે કાંઈ હતું તે, તથા બાન્ટમની ફેક્ટરી અને તેના તાબાના જામ્બી અને મકાસર એ સર્વેની માલિકી મઠી.

ભરાયલી રકમમાંથી માત્ર અર્ધી ઉઘરાવીને કંપનિયે આગલની પેઠે ઉલટથી પોતાનું કામ ચાલતું કર્યું.

કંપનીને સાત વર્ષની મુદતનો ચાર્ટર મળ્યો તેના ઉપર મંજૂરીનો શિક્કો ૧૬૫૭ ના આક્ટોબર સુધી થયો ન હતો.

કંપનીનાં વાહાણ ઘસાઈ ગયાં હતાં, તથા બીજા વેપારિયોનાં વાહાણ જોડ્યે તેવાં કામ લાગે એમ ન હતું, તેથી કંપનીને નવાં વાહાણ બંધાવાની અગત્ય પડી.

કોઈ પણ રાજાની વેપારિયે વેપાર ન કરવો, એવો ઠરાવ થયો છતાં પણ, ટામસ સ્કિનર * કરીને લંડનનો વ્યાપારી હતો, તેણે ૧૬૫૭ માં માલનું એક વાહાણ ભરીને હિન્દ ભળી રવાને કર્યું; તે ૧૬૫૮ ની સાલમાં ત્યાં આવી પોહોંચ્યું, એટલે, કંપનિયે તે પકડી લીધું. તે ઉપરથી સ્કિનરે બીજા ચાર્લ્સ રાજાને ફરિયાદ કરી, તે તેણે પ્રિવી કૌન્સિલ ઉપર રવાને કરી. કૌન્સિલે તે હાઉસ આફ પિયર્સને રજુ કરી. તેઓએ કંપનીનો જવાબ માગ્યો, એટલે જણાવ્યું કે, નીચેની કોર્ટનો ખુલાસો મેઝવી હાઉસને અપીલ કરવી જોડ્યે તેમ સ્કિનરે કશું નથી માટે તેની અરજ રદ કરવી જોડ્યે. આ તકરાર રદ કરી ૧૬૬૬ માં કેસ સાંભળવાનું ઠરાવ્યું, પણ ૧૬૬૭ સુધી તે કેસ મુલતવી રાખવાની મુદત માગી અને હાઉસ આફ કોમન્સને ફરિયાદ કરી, કે હાઉસ આફ લોર્ડે ફરિયાદ નોંધી છે તે કાયદા વિરુદ્ધ છે. આ ઉપરથી હાઉસ આફ લોર્ડસને ક્રોધ ચડ્યો અને તેઓએ સ્કિનરને નુકસાનીના ૫૦૦૦ પૌંડ આપવાનું હુકમનામું કર્યું. કામન્સે લાર્ડસના કૃત્યની ટીકા કરીને એવો ઠરાવ કર્યો કે, જે કોઈ આ કામમાં લાર્ડસના હુકમ અમલમાં લાવશે તે ઇંગ્લંડના કામન્સની સ્વતંત્રતાના હકને દગો દેનારા ગણવામાં આવશે, અને તેમના હાઉસના હકનો ભંગ કરનાર ગુનેહગાર

* સુમાત્રામાંના જમ્બીના રાજા પાસેથી એક ન્હાનો ટાપુ બરેલા નામનો હતો તે ખરીદી લઈને ત્યાં પોતાની સ્થાપના કરી. કંપનિયે તેને ત્યાંથી કાઢાડી મેલ્યો, અને તેની મિલકત કબજે કરી લીધી.

ગણવામાં આવશે. આવો ઠરાવ કરી તેઓ સ્કિનરને ટોવર ઉપર ચઢાવી દીધો (કેદ કર્યો.) આ પ્રમાણે બંને હાઉસ વચ્ચે વાંધો ઊઠ્યો, તેથી બીજા ચાર્લ્સ રાજાને સાત વાર પાર્લામેંટ બંધ કરવી પડી.

૧૬૭૦ માં રાજાએ વાइटહૉલમાં બંને હાઉસવાળાને મેગા કર્યા, અને એક બીજાના વિરુદ્ધ જે બોલવામાં આવ્યું હતું તે રદ કરાવ્યું, અને કામનો છેડો આપ્યો, પણ તે દિવસથી પાર્લામેંટના બંને હાઉસના હક સંબંધીની તકરાર ચાલતી રહી.

૧૬૯૮, ૧૬૯૯, અને ૧૬૬૦ એ ત્રણ સાલમાં થઈને કંપનીની નિકાસ ૨,૯૧,૯૮૩ પૌંડની થઈ તેમાં નગદી પૌંડ ૨,૨૭,૮૨૦ ની તથા માલ પૌંડ ૨૩,૭૬૩ નો હતો.

૧૬૬૧. કંપનિયે હવે નવો પટો મેલવવાને રાજાને અરજ કરી. તે પ્રમાણે ૧૬૬૧ ના એપ્રિલ માસની ૩ જી તારીખે તે * આપવામાં આવ્યો.

* The preamble of which recites, that diverse disorders and inconveniences had been committed by the King's subjects and by the foreigners, to the great prejudice of the Company, and interruption of their trade; whereupon the Company had besought the King to confirm their Charters, granted them by Queen Elizabeth and King James. The King accordingly grants, ratifies, and confirms unto the Governor and Company, that shall be a body corporate and politic by their former name, with perpetual succession for ever. And the charter then proceeds, like that from King James, to the nomination of first Governor, Deputy Governor, and 24 Committee-men, with instructions for their annual election, and grants to the Company the following powers in addition to those given them by their last charter, viz-,

That the Commissioners of Customs shall permit no entry of India goods, but such as shall be allowed by the Governor and Company, under their seal or under the

hand of the Company's officers, to be appointed by them to sit at the custom-house for that purpose.

That every member shall have a vote in the general Court, at all elections and bye-laws, for each £ 500 stock which he shall possess; and that persons may unite smaller sums to make up that amount, and vote jointly for the same.

That all plantations, forts &c. where the Company's factories are, or shall be established, shall be under their own command and controul, with the appointment of Governors, and officers to govern the same; and that such Governor and his Council may exercise civil and criminal jurisdiction in the said factories &c. according to the laws of England; and if the offence shall be committed in a place where it can not be tried, the offender may be sent to such other plantation or fort where there is a Governor in Council to try him, that justice may be done.

That the Company may export warlike stores, make peace and war with princes and people in the limits of their trade (not being Christians), and recompense themselves for wrong and damages sustained at their settlements.

That they may fortify St. Helena and other places within the limits of their trade, and supply their forts and settlements with clothing, victuals, ammunition, and implements free from custom or duty, and transport thither such men as shall be willing to go; may govern them in a legal and reasonable manner, and inflict punishments for misdemeanors, or impose fines for breach of orders.

That they may seize all Englishmen and other persons in the East Indies sailing in any Indian or English vessel, or inhabiting those parts without the Company's licence, or that shall disobey their orders, and send them home to England.

That the King's subjects, employed by the Company in the limits aforesaid, shall suffer punishment for offences there committed as the Company's President and Council

shall think fit, and the quality of the offences requires; and in case of appeal, the offender shall be sent home for punishment. And for the better discovery of offenders all persons may be examined upon oath before the Company's President and Council, touching the same.

The Company are restricted from trading in the dominions of any Christian Prince or State, in amity with the Crown of England who shall avertly declare it to be against his will or good liking.

With proviso, that if the continuance of this charter shall not be profitable to the Crown and the realm the King may resume it on three years notice.

સન. ૧૬૬૭ ની સાલમાં મહેલા ચાર્ટર પ્રમાણે, જે વેપાર કરવાની પરવાનગી મહેલી તેને ૭ વર્ષ પૂરાં થયાં, ત્યારે, ૧૬૬૪ માં તે મંડોળના ભાગીદારોને કેહેવામાં આવ્યું કે, જેઓને પોતાનો ભાગ છોડી દેવો હોય તેઓએ હવે પોતાની રકમ લઈ લેવી. સામા પક્ષ-વાળાઓએ આ કંપનીના ભાગીદારોનું મન ડગમગ કરી નાંખવાનો પ્રયત્ન કસ્યો હતો, અને શેરનો ભાવ સેંકડે ૭૨ ટકા જેટલો થઈ ગયો હતો, પણ કંપનીમાંથી નીકળી જવાની કોઈની ઈચ્છા થઈ નહિ; તોપણ, ૭ વર્ષના વહિવટનું સર્વાયું કાઢાડી બતાવવામાં આવ્યું તે નીચે પ્રમાણે હતું:—

હિન્દમાં ડેડસ્ટોક અને માલ થઈને પૌંડ....	૪,૩૫,૭૧૩
ઇંગ્લંડમાં રોકડ અને નગદી પૌંડ.	૩૭,૬૬૩
કરિયાણું. ...	૩,૮૮૫
મરી વગેરે.	૮૨૨
કાપડ.	૧૧,૩૭૫
સુરોક્ષાર વગેરે.	૧૨,૩૭૩
નિકાસ ઉપર ધીરધાર.	૯,૨૨૭
ઘરવાલરો ...	૧૧૨

લેડન હૉલની શેરીના

ઘરના પટાના ૧,૦૦૦

૭૬,૪૭૭

વેચાયલા માલનું લેણું. ૧,૨૭,૯૩૬

બીજું લેણું.... ૨૧,૩૧૬

૧,૨૯,૭૨૮

કંપનીનું દેવું ૧,૬૯,૮૦૭

બધી એસ્ટેટ ૪,૯૯,૬૩૪

પૌંડ ૬,૬૧,૪૪૧

૬,૬૧,૪૪૧

કંપનીનું મરાયલું મંડોલ, પૌંડ. ૭,૩૯,૭૮૨-૧૦-૦ તેમાંથી અર્ધું વસુલ લેવામાં આવેલું પૌંડ. ૩,૬૯,૮૯૧-૬-૦ તે ઉપર હિસાબ ગણતાં દર સેકંડે ૩૦ ટકાનો વધારો થયો છે. તો ૧૦૦ પૌંડ મુઢિયે ૧૩૦ પૌંડ લેખે જેઓને શેર ભરવા હોય તે ભરે, પણ કોઈયે તેમ કશું નહિ તેથી હવે પ્રથમના જેવીજ સ્થિતિ રહી.

સન ૧૬૬૨ માં બીજો ચાર્લ્સ રાજા, પોર્ટુગાલની કુમારી સાથે પરણ્યો. તેની પેહેરામણીમાં તેને ૯,૦૦,૦૦૦ પૌંડ રોકડા મળ્યા, તથા આફ્રિકાખંડમાંનું ટાંજીર શહર, અને હિન્દમાંનો મુંબઈનો ટાપુ, તેના તાલુકા સહિત, આપવાનો ઠરાવ થયો; તે ઉપરાંત, પોર્ટુગીઝોનાં જ્યાં જ્યાં સેટલમેંટ હિન્દ અને બ્રાઝિલમાં હોય ત્યાં ત્યાં અંગ્રેજી પ્રજાને છૂટથી વેપાર કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. મુંબઈ ટાપુનો કબજો લેવાને રાજાએ યોગ્ય સેના આપી, માલ્બરોના અર્લને મોકલ્યો. આ મિલકત તેણે પોતાની ધાનગી જાગીર તરીકે પોતાના સ્વાધીનમાં રાખવાની ધારણા કરી. રોમનકેથોલિક ધર્મના પદોરયા ગોવામાં હતા, તેઓએ ધાણું કે, પાલ્હી ધર્મવાળાના

હાથમાં મુંબઈ ટાપુ જાય છે એ ઠીક થતું નથી, તેથી ગોવાના વાહસરો-
યને ઉશ્કેરીને આઢાઅવઢા સબબ બતાવીને બે વર્ષ સુધી કબજો
આપવા દીધો નહિ. પછી રાજાના નોકરો વાહિવટ કરવા લાગ્યા,
અને વેપાર ચલાવા લાગ્યા, તેથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને નુકસાન
થવા માંડયું, કારણ કે યુરોપિયન માલ રાજાના માણસો લઈ આવતા
હતા તેનું નૂર તેઓને ભરવું પડતું નહતું, તેથી કંપનીનો માલ જે
ભાવે વેચવાને પરવડે એમ હોય તે કરતાં ઓછી કિંમતે તેઓ વેચી
શકતા હતા. પણ છેવટે, રાજાને સમજાયું કે આ જાગીરનો વાહિવટ
હાથમાં રાખવામાં લાભ નથી ત્યારે તા. ૨૭ મી માર્ચ ૧૬૬૯ ને
રોજ રાજાએ મુંબઈનો ટાપુ અને બંદર કંપનીને સોંપી દીધાં, અને
પ્રતિ વર્ષના સપ્ટેમ્બરની ૩૦ મી તારીખે કંપની, રાજાને ૧૦ પૌંડ
ભરે એમ ઠરાવ્યું.

૧૬૬૯ હિન્દના દક્ષિણ ભાગના રાજાએ ૧૥ ટકો જકાતનો
લેવાનો ઠરાવીને કંપનીને વેપાર કરવાની, આ સમયમાંજ છૂટ આપી.
એજ રીતે કાનાનોરના રાજાની મંજૂરી મેળવીને કંપનિયે બિબિયાપટ્ટનમાં
પેહેડી ઉઘાડી.

૧૬૭૦ જાપાન સાથે વેપાર ચલાવાને અનુકૂલ પડે એટલા માટે
ફાર્મોસા અથવા ટાઈવાન ટાપુની પશ્ચિમ દિશામાં, ત્યાંના રાજા મળીથી
ફર્માન મઢવાથી ટાઈવાનમાં કોઠી ધાલી.

સન. ૧૬૬૦--૬૧ માં ચાહાનો કાર્ક ઉપયોગ ઇંગ્લંડમાં થતો
હતો. વેપારની चीज तरीके पोर्तुगीझो પણ ते खरीदता न होता પણ
डचलोकोए तेनो प्रारंभ कस्यो હતો.

બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસે બાન્ટમમાં ચાહાના બે ડબા
આવ્યા તેમાં ૧૪૩૩ રતલ ચાહા હતી, તે નવાઈની વસ્તુ तरीके તેओए भेट
आपवामां, અને પોતાની કમિટીને રિફ્રેશમેંટ तरी કે પાવામાં વાપરી નાંખી.

૧૬૬૨ માં પોર્ટુગીઝ રાજકન્યા કાથેરિન ઇંગ્લંડની રાણી* થઈને આવી ત્યારે તેણે પોતાના રાજપિતાના દરબારની રીતિ પ્રમાણે પોતાના દરબારમાં ચાહાનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તે જોઈને ત્યાંના અમીર ઉમરાવો પણ ચાહા પીવા લાગ્યા. અને ત્યારથી ઇંગ્લંડમાં ચાહાની ફાશન પડવા લાગી. કંપની મળીથી બીજા ચાર્લ્સ રાજાને મેટ આપવા માટે ૧૬૬૪ માં રૂપાના ઢાંકણાના ૬ ચીની બાટલા પૌંડ ૧૩ ના તથા ચાહા (Thea) ૨ રતલ ૨ ઔસ, ૪ પૌંડ ૬ શિલિંગની કિંમતની કંપનિયે ખરીદી આપી હતી. તેમજ ૧૬૬૬ ના જુન માસમાં, રાજાના સેક્રેટરી મારફત નીચે પ્રમાણે તેને મેટ આપી હતી:—

૨૨ $\frac{1}{2}$ રતલ ચાહા, દર રતલના ૬૦ શિ.લેખે પૌંડ ૬૬—૧૭-૬
રાજાના હજુરી બેને માટે ચાહા પૌંડ ૬—૧૬-૦

૧૬૬૭ ની સાલમાં. ઉંચામાં ઉંચી ચાહા ૧૦૦ રતલ મોકલવા માટે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે પોતાના બાન્ડમના આરતિયાને લખ્યું તે ઉપરથી ૧૬૬૯ માં ૧૪૩ રતલને ૮ ઔસ બે કાનિસ્ટરમાં ભરીને મોકલી.

૧૬૭૦ માં ચાર ઢબામાં રતલ ૭૯-૬ ઔસ. ૧૬૭૧ માં બાન્ડમની મેટ તરીકે ૨૬૬-૧૦ ઔસ, આ પ્રમાણે જે ચાહા

* The Poet Waller in a Panegyric ode on her birth-day, seems to suppose, that she introduced the use of tea in this country. He says:—

The best of Queens, and best of herbs we owe
To that bold nation, who the way did show
To the fair region, where the Sun doth rise,
Whose rich productions we so justly prize.

He also supposed it endowed with the power of inspiration; for he says,

'The Muse's friend, Tea, does our fancy aid.'

આવતી તે મેટ તરીકે અપાતી અને કંપનીની કમિટીવાળા પોતાના ઉપયોગમાં લેતા હતા.

૧૬૭૮ થી નીચે પ્રમાણે ઇંગ્લંડમાં ચાહ આયાત થઈ.

૧૬૭૮ ગંજમ અને બાન્ટમમાથી રતલ	૪૭૧૭
૧૬૭૯ બાન્ટમથી રતલ	૧૯૭
૧૬૮૦ સુરતથી	૧૪૩
૧૬૮૨ હિન્દથી	૭૦
૧૬૮૫ મદ્રાસ અને સુરતથી	૧૨,૦૭૦
૧૬૮૬ આયાત	૬૬

આ માલમાંથી ઘણો સ્વર્ણ ૧૧ શિલિંગ ૬ પેન્સ થી તે ૧૨ શિ.

૪ પેન્સના રતલને ભાવે વેચાયો હતો.

૧૬૮૭ કંપનિયે સુરતના એજન્ટને સૂચના આપી કે, હવેથી ચાહનો સ્થાનગી વેપાર નહિ કરતાં કંપની માટે વેપારની વસ્તુ તરીકે સારો માલ ખરીદ કરીને મોકલતાં રહેવું. આ હુકમ પછી નીચે પ્રમાણે ચાહ આયાત થઈ:-

૧૬૮૭ સુરતથી રતલ	૪,૯૯૬
૧૬૮૮ સુરતથી	૧,૬૬૬
૧૬૮૯ આમ્બોયના અને મદ્રાસથી	૨૫,૫૦૦
૧૬૯૦ સુરતથી જુદા જુદા માણસોએ....	૪૧,૪૭૧

આ પછી, વિલિયમ અને મેરીના સમયનો ૧૬૯૦ નો બીજો ઓક્ટોબર તેની રૂપ હિન્દ અને ચીનના માલ ઉપર સરખી રીતે સેંકડે ૨૦ ટકા કર નાંખવામાં આવ્યો. માત્ર ગળી અને કાચા રેશમને બાતલ રાખવામાં આવ્યાં. આ દિવસથી તે હમણાં સુધી ઘણા સ્વર્ણ એશિયાટિક માલ ઉપર ભારે કર નાંખવાનું જારી રહેતાં હાનિ પોહોંચેલી છે. ભારે કરને

લીધે કંપનિયે હુકમ કર્યો, કે હલકા માલની અને સારા માલની સરખી મારે જકાત પડે છે માટે ડંચામાં ડંચો માલ મોકલવો.

૧૬૯૦ ની સાલમાં હોલંડથી ચાહા લાવવાની પરવાની મળી, એટલે, નીચે પ્રમાણે માલની આયાત થઈ.

૧૬૯૧ ની આયાત રતલ ૧૩,૭૫૦

૧૬૯૨ ઉપર પ્રમાણે આયાત તથા મદ્રાસથી

માલ આવ્યો તે સુધાંત ૧૮,૩૭૯

વિલિયમ અને મેરીના રાજ્યમાં ચોથા વર્ષના આક્ટ પ્રમાણે, કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર જકાત વધારી, તેમાં ચાહા ઉપર પણ વધી, પણ ત્યાર પછી એક રતલની ૫ ને બદલે ૧ શિલિંગ રાખવામાં આવી.

૧૬૯૩ માં મદ્રાસ વગેરેની થઈને ૭૧૧; ૧૬૯૪ માં ૩૫૨; ૧૬૯૫ માં ૧૩૨; ને ૧૬૯૬ માં ૭૦ રતલ.

૧૬૯૭ માં હોલંડથી ૧૨૬ તથા હિન્દમાંથી ૨૨,૨૯૦
૧૬૯૮ માં હિન્દમાંથી ૨૧,૩૦૨

૧૬૯૬ માં નિપજને સ્થાનેથી માલ મંગાવે તે ઉપર ૧ શિલિંગ તાજી જકાત નાંખી, પણ હોલંડથી મંગાવે તે ઉપર ૨ શિ. ૬ પેન્સ રાખી હતી, પણ તેમાંથી જો નિકાસ કરવામાં આવે તો $\frac{૩}{૪}$ પાછા આપવાનો ઠરાવ હતો, તેને બદલે હવે ૧૬૯૮ માં ત્રીજા વિલિયમના ૯ તથા ૧૦ મા વર્ષના આક્ટ પ્રમાણે બીજા પાંચ ટકાની જકાત નાંખી, પણ તેમાંથી જો નિકાસ કરવામાં આવે તો બધી જકાત પાછી આપવાનું ઠર્યું. આ જકાતનું નામ (New Subsidy) ન્યું સબસિડી હતું.

૧૬૯૯ માં, ૧૩,૨૨૧ રતલ, તેમાં ૨૦ રતલ હોલંડની હતી.

૧૭૦૦ માં, ૯૧,૧૮૩ રતલ, તેમાં ૨૩૬ હોલંડની.

આ પ્રમાણે ૧૭૦૦ સુધી ઇંગ્લંડમાં આયાત થતી હતી પણ સ્કોટલંડ અને આયર્લેન્ડ તો મુગુજ હતું.

૧૭૦૧ થી તે ૧૮૦૧ સુધી ૧૦૦ વર્ષના અરસામાં ૭૫,૦૨,૧૯,૦૧૬ રતલ ચાહા ઇંગ્લંડમાં આયાત થઈ, તેનું મૂલ્ય પૌંડ ૧૨,૯૮,૦૪,૫૯૫ ઉપજ્યું. ૧૧,૬૪,૭૦,૬૨૫ રતલનો નિકાસ થતાં ૬૩,૩૭,૪૮,૩૪૧ રતલ દેશની વપરાશમાં આવી ગઈ.

જુદા જુદા ચાહાનો ભાવ જાણવા માટે, નીચે વિગત આપવામાં આવે છે, અને તે ભાવ ૧૭૩૧ ની સાલના છે:--

Bohea, fine	બોહિયા સરસ	૧૩ થી ૧૪	શિલિંગ
Do ordinary	,, સામાન્ય	૯ થી ૧૦	,,
Congow	...	કાંગો	...	૧૨ થી ૧૬	,,
Pekoe	...	પીકો	...	૧૬ થી ૧૮	,,
Green, fine	લીલી સરસ	૧૨ થી ૧૫	,,
Imperial	ઇમ્પિરિયલ	૧૩ થી ૧૪	,,
Hyson	હાઇસન	૩૦ થી ૩૫	,,

ચાહાનો બોહોલો વેપાર થવા લાગ્યો, તેમ તેમાં, મેઝ્ઝેલ અને નાના પ્રકારના દગા થવા લાગ્યા, તેથી તે અટકાવા માટે સરકારને ૧૭૩૧ માં કાયદો* કરવો પડ્યો, અને તેવો દગો કરનારાઓ જેમ પકડાતા ગયા, તેમ, તેમને શિક્ષા થવા લાગી. ૧૭૩૬ માં એક યાહુદી વેપારિયે રંગ દીધેલી ચાહા ૧૭૩ રતલ, ૩ શિ. ૯ પેન્સને ભાવે વેચી તેની પાસેથી ૧૭૩૦ પૌંડ દંડ લેવામાં આવ્યા.

* "Whereas several ill-disposed persons do frequently dye, fabricate, or manufacture very great quantities of sloe-leaves, liquorice leaves, and the leaves of tea that have been before used, or the leaves of other trees, shrubs, or plants in imitation of tea, and do likewise mix, colour, stain, and dye such leaves with terra japonica, sugar, molasses, clay, logwood, and with other ingredients and do sell and vend the same as true and real tea, to the prejudice of the health of His Majesty's subjects, the diminution of the Revenue, and to the ruin of the fair trade, be it enacted, &c.

૧૬૭૧-૨ કર્ણાટકના નવાબે તા. ૩૧ મી જાન્યુઆરિયે, મદ્રાસની જકાતનો પોતાનો અર્ધો ભાગ. ૧,૨૦૦ પાગોડા (૬ ૩-૮-૦ નો એક પાગોડા) પ્રતિવર્ષના લેવા કરીને કંપનીને આપી દીધો. વેપાર વધતો ગયો તેથી આ ગોઠવણ કંપનીને લાભદાયક નિવડી. પછી તરતજ ગોવલકાંડાના રાજાએ કંપની પાસેથી, પોતાના રાજ્યમાં ચાલતા વેપારની જકાત માફ કરી. એક લેખમાં એમ છે, કે, ૧૨૦૦ પાગોડા વાર્ષિક લઈને તે રાજ્યભણીથી ફર્માન લખી આપવામાં આવ્યું હતું.

૧૬૭૨. ચાર્લ્સ રાજાએ આ વર્ષમાં ઢચ સાથે લડાઈ કરવા માંડી, એટલે, મુંબઈ ટાપુનું રક્ષણ કરવા માટે, ૬,૦૦૦ સિપાઈઓ આવતા વર્ષમાં મોકલવાની ગોઠણ કંપનીને કરવી પડી.

૧૬૭૬. કંપનીનો વ્યાપાર હવે મન માનની રીતે ચાલવા લાગ્યો, એટલે, ભાગીદારોને મઝેલો નફો, તેમને વેહેંચી ન આપતાં, મૂલ મુડી પૌંડ ૩, ૬૯, ૮૯૧-૬-૦ હતી, તેમાં મેઝવી દઈને, ૭, ૩૯, ૭૮૨-૧૦-૦ પૌંડનું મંડોલ કચું. તેથી શેરનો ભાવ સરભરની અંદર હતો તે વધીને સેંકડે ૨૪૬ ટકા વધી ગયો.

૧૬૭૭-કંપનીને સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરવાની સરકારે છૂટ આપી, અને જેને વેપાર કરવો હોય એવા વેપારીને વેપાર કરવા દેવો નહિ, એવો ચાર્ટરમાં ઠરાવ હતો, તે વિષે ફરીને પાછી ચરચા થવા લાગી, અને સામાસામાં ચોપાનિયાં નીકળવા માંડ્યાં.

તા. ૬ મી ઓક્ટોબરે, રાજાએ કંપનીને નવો ચાર્ટર કરી આપ્યો, તેમાં પ્રથમની બધી શરતો કાયમ રાખી, અને કંપનીના નોકર તથા વાહાણના માલેકો કરાર તોડે, તેથી કંપનીને નુકસાન થાય, તો તે ભરી લેવાને સત્તા આપી; તેમજ, બ્રિટિશ શિક્ષાથી જુદી જાતના શિક્ષા હિન્દમાં મુંબઈ અને બીજે ઠેકાણે પાઠવાની છૂટ આપી.

૧૬૮૦. ચીન સાથે પોર્ટુગીઝ વેપાર ચલાવતા હતા, તથા ત્યાર પછી, ફાર્મોસામાં ઢાંચોનું સેટલમેંટ થયા પછી, તેના સાધનથી, તેઓ ચલાવતા હતા, પણ આ સાલથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે ચલાવવો શરૂ કર્યો.

૧૬૮૧. કંપની કઠ વાઢીને વેપાર કરવા લાગી એટલામાં, તેઓના શત્રુઓ નવું ફિતુર જગાડ્યું. હિન્દની છોટ વિલાયતમાં આયાત થવા લાગી તેથી ઇંગ્લંડમાં કાલિકો છાપવાવાઢા કારીગરો પોતાને નુકસાન જાય છે, એમ પોકાર ડઠાવ્યો, તેમજ, રેશમી કાપડ બનાવવાવાઢા, ફ્રાન્સ અને ઇટાલીના પરદેશી માલ જેવો સારો માલ બનાવી શકતા ન હતા, તોપણ, તેવા માલની આયાત થવાથી તેમને ઉત્તેજન મઢતું નથી, અને નુકસાન થાય છે, એમ તેઓ પણ બૂમો પાડવા લાગ્યા, અને આ પ્રમાણે જેમનો સ્વાર્થ વગડતો હતો તેમણે પાર્લામેંટને ફારિયાદ કરી. અંગ્રેજ વાનુઓને પસંદ આવે એવા કાઢા રેશમી વરના તાકા રંગવાને માટે કંપનિયે અંગ્રેજ કારીગરોને હિન્દમાં મોકલ્યા તેની સામે પણ વાંધો ડઠાવ્યો, અને તેનું કારણ એ વતાવ્યું કે આમ કરવાથી દેશીકારીગરોને તોડી નાંખવાનું થાયછે. ઇંગ્લંડમાં છોટ અને રેશમી વરનો એટલો વધો ખપ હતો, કે તેના દસમા ભાગ જેટલો પણ માલ ત્યાંની કારીગરીથી વની શકતો ન હતો.

ટર્કી કંપની, ડનનો માલ લઈ જઈને તેને વદલે રેશમ લઈ આવતી હતી, તેથી દેશમાંથી નગદીનો નીકાશ થતો ન હતો, તથા રેશમી વરનો તેમનો સ્વતંત્ર વેપાર હોતાં, તેને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની, તેવો માલ આયાત કરીને નુકસાન પોહોંચાડે છે એવી તેમણે પણ તકરાર ડઠાવી, અને એક લાંબી અરજી લખીને પ્રિવી કૌંસિલને આપી.

આ તકરારનો રદિયો ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે આપ્યો, તે માન્ય રાખવા જેવો લાગ્યાથી, પ્રિવી કૌંસિલના ડમરાબો સમાવાઢામી અરજિઓ માંડી વાઢી.

આટલું છતાં પણ, ઘુસણિયા વેપારિયો હિન્દમણી વાહાણ મોકલવાને અટક્યા નહીં. તેમ કંપની પણ તેઓને પકડીને દેશ પોહોં-ચાડવા લાગી, તોપણ તેઓ ચાલ્યા નહિ, ત્યારે રાજાએ આવા લોકોને અને ચાંચિયાને પકડી પાડવામાટે લશ્કરી વાહાણ હિન્દ રવાને કરી દીધું.

૧૬૮૨ બાન્ડમના રાજાને અને તેના કુંવરને કાજિયો થયો. રાજાની તરફેણમાં અંગ્રેજ થયા, અને કુંવરની મદદમાં વલંદા મળ્યા. તેમાં વલંદાની ઓથવાળા કુંવરની જીત થઈ, એટલે તેનો લાભ લઈને અંગ્રેજોની બાન્ડમમાં ફેક્ટરી હતી તે છિનવી લીધી. આજે હિન્દ-કરતાં આ પેહેડી જૂની અને સારી જમાવટની હતી, તે ત્યાર પછી, વલંદાના સ્વાધીનમાંજ રહી, આ તકરારની વેળાએ પોર્ટુગીઝ, તથા ફ્રેંચ, તથા ડેન લોકો તટસ્થ રહ્યા હતા, તોપણ, વલંદાએ નવા રાજાને સમજાવીને તે સર્વેને બાન્ડમમાંથી કાઢાડી મૂકાવ્યા.

આ પ્રમાણે બાન્ડમ અંગ્રેજો પાસેથી ગયું, એટલે તેઓએ સુમાત્રાની દક્ષિણ બાજુની સમીપમાં બેનકુલરમાં સેટલમેંટ કર્યું, અને શત્રુઓ મળીથી હરકત થાય નહિ એટલા માટે, ત્યાં કિલ્લાબંધી કરી લીધી, તેનું ખર્ચ આગળ જતાં ૨,૫૦,૦૦૦ પૌંડ થયું. આ પ્રમાણે થવાથી મરીનો પાક તેઓ જાઝબી શક્યા, નહિ તો એકલા ઢચલોકોને સ્વાધીન તે થઈ જાત.

મદ્રાસને બાન્ડમની સત્તા નીચે રાખ્યું હતું તેને હવે તે ફાલકાનું મુખ્ય સ્થાન બનાવ્યું, અને કારોમાંડલના કાંઠા ઉપર તે વ્યાપારનું મ્હોડું સાધન થઈ પડ્યું.

૧૬૮૩ ના આગસ્ટ માસની ૯ મી તારીખે, ચાર્લ્સ રાજાએ કંપનીને એક નવો ચાર્ટર કરી આપ્યો. તેઓના પ્રથમના બધા કરાર કાયમ રાખી, વિશેષમાં એવી સત્તા આપી કે, તેમના કરારની વિરુદ્ધ

કૃત્ય કરવાને જે વાહાણો આવે તે વધાં કંપની પકડી લે; હિન્દમા તેમના કિલ્લેદારો સંબંધમાં તેઓ લશ્કરી કાયદો (માર્શિયલ લૉ) ચલાવી શકે, તેમજ દરિયાની અંદર જે ગુનાહ બને, વીમા સંબંધી તકરાર ઊઠે, વેપાર આદિ બાબતમાં બાંધો ઊઠે, એ આદિ લઈને જે અપરાધ તેમના તાબાના પ્રદેશમાં બને, તેનો ન્યાય કરવાને કોર્ટો સ્થાપવાની પર્વાનગી આપી.

કંપનીને આવી મલેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રથમ પ્રસંગ, તેમના તાબાના સેન્ટ હેલેનાના રેહેવાસિયોએ આપ્યો. રાજ્યકારભાર ચલાવવા માટે જે કર નાંખવામાં આવ્યા હતા, તે આપવાને તેઓ આના કાની કરવા લાગ્યા. કંપનીની સત્તાની સામે ફિતુર ઊઠાવ્યું, અને કિલ્લા ઉપર હુમલો કરવાને તત્પર થયા. આવા ફિતુરિયોમાંથી જેઓ આગલ પડતા હતા તેઓના ઉપર કામ ચલાવ્યું, તેમાં તેઓ અપરાધી ઠર્યા, એટલે તેમને ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવી.

૧૬૮૫ શિક્ષા ભોગવનારા મળીથી તેમના સંબંધિયોએ પાર્લામેન્ટને ફરિયાદ કરી, તે ઉપરથી આમના સભાસદોએ કંપનીની આવી વર્તણૂક, ધારા વિરુદ્ધ અને જુલમાત ભરેલી ઠરાવી, તેથી લોકનો અણગમો તેમના ઉપર થયો, પણ તેથી તેમની આંટને કાંઈ હાનિ પોહોંચી નહિ. શેરનો ભાવ સેંકડે ૫૦૦ ટકા જેટલો વધી ગયો; અને ૧૬૭૬ થી તે ૧૬૮૫ સુધીના નવ વર્ષના ગાઝાનો સરાસરી નફો એક વર્ષનો એક લાખ પૌંડનો પરવડ્યો.

આટલા દિવસ તો તેમને પોર્ટુગીઝ અને વલંદા સાથે વાંધો ઊઠતો હતો, પણ હવે તો, ઔરંગઝેબ જેવા પાદશાહની સાથે તકરારમાં ઉતરવાનો મામલો બની આવ્યો.

૧૬૮૬ પ્રથમના થઈને કંપનીને આજ સુધી પાંચ ચાર્ટર મળ્યા હતા. એપ્રિલ માસની ૬ ટી તારીખે એક છટ્ટો ચાર્ટર રાજાએ

કરી આપ્યો, તેમાં, પ્રથમનામાં જે જે કરારો કરી આપ્યા હતા તે બા-
 હાલ રાખ્યા; તે ઉપરાંત, હિન્દમાં કંપનીના જે જે મ્હોટા અધિકારિયો
 હતા તેઓ, કોર્ટ ઑફ ડરેક્ટરોને યોગ્ય લાગ્યા પ્રમાણે ઠરાવે તેવા,
 પોતાના નોકરોને સોગન સ્વરાવી શકે. મુમાત્રાના પશ્ચિમ કિનારા
 ઉપર કંપનીનો એક કિલ્લો પ્રિયામાનમાં હતો ત્યાં, તેમજ કંપનીની
 જ્યાં જ્યાં હદ હોય તેમાં, તથા સેન્ટ હેલેનામાં (માર્શિયલ લૉ) પૂર્ણ
 લશ્કરી સત્તા ચલાવતી પર્વાનગી આપવામાં આવી; વઢી રાજાને
 એમ સમજાવ્યું હતું કે, ઘુસાણિયા વેપારિયોએ કંપનીની વિરુદ્ધ, દેશી
 રાજારજવાડાનાં મન ફેરવી નાંખ્યાં હતાં, તેથી અમારા માહોમાહેના
 અણબનાવનો લાભ લઈને દેશી રાજા, તથા નવાબો આદિ સત્તાધારિયોએ
 કંપનીની સાથે પ્રથમ ફરેલા કરાર તોડ્યા છે; તેમના નોકરો, તેમનાં
 વાહાણો, અને તે માંહેલો તેમનો માલ, એ સર્વ ઉપર દસ્તનદાજી કરીને,
 તથા તેમની વચ્ચારો કબજે કરી લઈને, તેમની સ્વતંત્ર સત્તામાં સ્વલેલ
 કર્યું છે; તેમજ વાજબી કારણવિના, તેમના મુખિયોને અને ગુમાસ્તાને
 અપમાન પોહોંચાડ્યું છે, આમ કરીને તેઓએ આજ્ઞા અંગ્રેજ જન-
 મંડલની ઈજ્જત ઉપર હાથ નાંખ્યો છે, તેનો એ રજવાડાઓ પાસેથી
 સુલેહ જલ્દવાય એવી રીતે, જવાબ લેવાની કંપની ધારણા રાખેછે, તથા
 તેમ કરતાં પળતેઓ અક્કલ રેહે તો છેવટે પછી તેમના ઉપર હથિયાર ઉપા-
 ઢવાને માટે કંપનીનાં વાહાણને તેમના સામી લડાઈ મચાવાને ઉપયોગમાં
 લેવાં પડશે. આ બધી હકીકત ધ્યાનમાં લઈને રાજાએ પર્વાનગી આપી
 કે કંપનીને યોગ્ય જણાય તેમ તેમ તેઓએ પોતાના સેનાપતિ (એડ-
 મિરલ) તથા કૅપ્ટિનો વગેરે આફિસરો ઠરાવવા, અને તેઓ પોતપોતાના
 વાહાણમાં સૈનિકો અને સ્વારવાની ભરતી કંપનીની ઇચ્છાને અનુસરીને
 કરે, અથવા તો કંપનિયે ઠરાવેલા પોતાના હિન્દના કૅપ્ટિન જનરલ ઠરા-
 વેલા હોય તેઓ ગોઠવણ કરે; બીજા ઇંગ્લિશ વેપારિયોને પકડી વશમાં
 લેવા માટે, તથા તેમનાં વાહાણ અને માલ અપ્ત કરવા માટે પરવાની

આપવામાં આવી. કેપ આફ ગુડહોપની આળી કોરે કંપનીને હરકત કર નારા જે હિન્દી રાજા હોય તેઓની સાથે યુદ્ધ કરવાની છૂટ પળ આપવામાં આવી. તેમજ, કોઈ દેશી જનસમૂહ તેમના સામા થાય તેઓ સામે, જલ્લ કે સ્થલમાં, માર્શિયલ લૉ ચલાવાની પર્વાનગી આપી, પળ વાહાળો ઉપર લશ્કરી કાયદો ચલાવાની વાવતની પર્વાનગી જારી રાલ્વની કે બંધ કરવી તે સત્તા રાજાઁ પોતાના હાથમાં રાલ્વી.

દેશી રાજાઓના દેશમાં જેટલા વજનના અને જેટલા મૂલ્યના ન્હાના મ્હોટા શિક્કા ચાલતા હોય તે પ્રમાણે શિક્કા પાડવાની પર્વાનગી કંપનીને મઢી, પળ યૂરોપિયન કિંમતના શિક્કા તેઓ પાડે નહિ ઁમ ઠરાવવામાં આવ્યું. તેમાં વઢી, કંપનીની જ્યાં હદ હોય તેવા શહર, કસ્બા કે બંદરમાં તેનું ચલણ ચાલે, પળ તે વાહાર ચાલે નહિ. આ પ્રમાણે પર્વાનગી મઢતાં વાંતજ, મદ્રાસમાં તેમણે ટંકશાલ ચલાવાને પ્રારંભ કરવા માંડ્યો.

કંપનીનું કામ હવે સરલ અને ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યું, ઁટલે ૧૬૭૬ થી ૧૬૮૬ સુધીના નવ વર્ષમાં કંપનીને ૯,૬૩,૬૨૯ પૌંડનો નફો થયો.

૧૬૮૬ તથા ૮૭ માં સુમાત્રામાં, અને મુખ્યત્વે કરીને બેંકુલનમાં ફેક્ટરી સ્થાપી. ત્યાં મરીના પાકને ઉત્તેજન આપવા ઝાડ વવરાવાની ગોઠવણ કરી, અને વલંદાની વીકને લીધે કિલ્હો પળ વાંધ્યો. આગલ જતાં પાક સારો થવા લાગ્યો સ્વરો, પળ સુમાત્રાના કિનારા તરફનું કંપનીને ૧૬૯૬-૬ માં વધુ સ્વર્ચ ૨,૦૦,૦૦૦ પૌંડ થયું.

૧૬૮૭ માં સેપ્ટ ફોર્ટ ડ્યોર્જમાં ઁક મેયર અને ૧૦ આલ્હરમેનની ઁક સમા (કારપોરેશન) સ્થાપી. આ વેઢાઁ ત્યાંની અને તેના તાવાના ગામોની કુલ વસ્તી ૬,૦૦,૦૦૦ સુધીની થઈ ગઈ હતી.

બંગાળામાં ત્યાંના નવાબે, કંપની પાસેથી ઢાળ વગેરેના પૈસા લેવા માંડ્યા હતા, તે કામ ઇટલું બધું અયોગ્ય વધી પડેલું તેમને લાગ્યું, કે, છેવટે તેની સાથે શત્રુવટ કરવાના ઠરાવ ઉપર આવવાની તેમને અગત્ય પડી. તેમજ, હિન્દની પશ્ચિમ ભળી પળ, મુંબઈના ગવર્નર સર જૉન ચાઈલ્ડની આગ્રહી વર્તણૂકને લીધે મોગલ બાદશાહની સાથે કંપનીના નોકરોને આવાં અણધાર્યાં કારણોને લીધે, બિગાડ ઉપર આવી જવું પડ્યું. કંપનીને હવે ઉઘાડે છોગે ટંટા ફિસાદમાં ઉતરવું પડ્યું. આવે પ્રસંગે વઢી તેમના સામા પક્ષના અંગ્રેજો પળ કારણભૂત થઈ પડ્યા હતા. લોકોને કંપની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરવામાં તેઓનો હાથ હતો, અને તેઓ એમ કેહેતા હતા કે, જેઓની સાથે તમોએ કોલકરાર કર્યો છે તે સ્વરી કંપનીવાળા તો અમે છિયે, અને આ લોકો તો ઢોંગી છે. આવો મામલો આવી પડ્યો, ઇટલે કંપનિયે, હવે પોતાનું માથું ડુંચું કરીને શત્રુવટ પ્રકટ કરવા માંડી. બીજા જેમ્સ રાજાની તેમાં પર્વાનગી પળ મઢી, ઇટલે બંગાળા ભળી મોકલવા માટે તેઓએ દશ વાહાણોનું એક મ્મોટું નૌકાસૈન્ય તૈયાર કર્યું; તેમાં ૧૨ થી તે ૭૦ સુધી તોપો; સૈનિકોની ૬ પલટણો, અને એક કવાયત શીખેલી પાયદલની પલટણ થઈને યૂરોપિયનો ૧૦૦૦ હતા. બંગાળાનો સુબેદાર, જે બાદશાહનો પ્રતિનિધિ હતો તેના ઉપર પ્રથમ હુમલો કરીને ચિત્તગાંગનો કબજો કરી લેવાની ધારણા કરી. ૧૬૮૬ ના આક્ટોબરમાં કેપ્ટન નિકોલાસ નૌકાસૈન્યનો એક કાફલો લઈને હુગલી તરફ પોહોંચી ગયો, અને તેના ઉપર એવો મારો ચલાવ્યો કે મોગલ સુબેદાર તો હબકીજ ગયો, અને સલાહનું કેહેળ કેહેવરાવ્યું, પળ અંગ્રેજોએ એવા ફાવતા કરાર કરવાના કહ્યા કે, તેથી એ કામ પેશ પોહોંચ્યું નહિ. મિ. જાવ કાર્નાક બંગાળામાં બ્રિટિશ એજન્ટ હતો, તેણે, ઇંગ્લિશ ફેક્ટરી ઉપર નવાબે હલો કર્યો હતો, તેને પાછો હઠાવી દઈને આ કામમાં ઘળો બદલો લઈ લીધો.

બંગાળામાં ઉઠેલા વિગ્રહનો શો પરિણામ આવેછે તે જણાતા સુધી, પશ્ચિમ હિન્દના સુરતના નવાબ સાથે ઉપર ઉપરનો બનાવનો દેખાવ રાખ્યો હતો તે સર જૉન ચાઇલ્ડે બંગાળાની જાતના સમાચાર જાણ્યા એટલે એ ભેદ ઉઘાડો પાડી દીધો.

તેણે મોગલની નૌકાસેનાને મુંબઈના બારા આગળ સપડાવી. તેમાં કેટલાંક વાહાણ બાદશાહનાં પોતાનાં મક્કાના યાત્રાલુનાં ભરેલાં હતાં, તેથી તે પવિત્ર ગણાય તેવાં, તેમજ બીજાં કેટલાંક ઘુસણિયા અંગ્રેજ વેપારિયોનાં પણ હતાં. જે મોગલ સત્તા પાસેથી લાભ લઈ લેવામાં આવતો હતો, અને હજી પણ જેની મેહેરબાની કાયમ રાખાવીને ભવિષ્યમાં કંપનીને લાભ પ્રાપ્ત કરી લેવો હતો, તેવા સામ્રાજવાળાને ચિડાવાનું આ કૃત્ય કરવામાં આવ્યું, તેમાં કંપનીનો કાંઈ દોષ ન હતો. તેમજ, બ્રિટિશ સરકારની પણ ઇચ્છા ન હતી, પરંતુ વ્યાપારીની દૃષ્ટિથી જોતાં, આવા ઉદ્વેગ, અને સત્તા પ્રાપ્ત કરી લેવાના લોભમાં લપટાયલા માણસોનું આ અયોગ્ય કાર્ય કરેલું ગણાયું,

જે સમયે જેવો વાતાવર્ણ જામ્યો હોય તેને અનુસરીને સ્થાનિક કામ કરનારાઓને, સૂઝ્યા પ્રમાણે કામ કરવું પડે છે, તે વેગ-લેથી જોનારની દૃષ્ટિએ કદાપિ અયોગ્ય ગણાય શકે, તથાપિ અમલ કરનારને તો, તેવી આવશ્યકતા જણાવાથી, શુદ્ધ બુદ્ધિથી તે પોતાનું વર્તન ચલાવ્યો જાય છે. સર જૉન ચાઇલ્ડ ન્હાનપણથી હિન્દમાં આવ્યો હતો. તે રાજપુરની વચ્ચારમાં પોતાના કાકા પાસે રહીતે હિન્દની સર્વ પ્રકારની રીતભાતથી જાણીતો થયો હતો. તેનો મ્હોટો ભાઈ સર જસુઆ ચાઇલ્ડ ઇંગ્લંડમાં ઈ. ઈ. કંપનીનો ગવર્નર હતો. તેના આશ્રયથી અને સર જૉનની પોતાની ચાલાકીથી તે સુરતનો પ્રેસિડેન્ટ થયો હતો. દેશી રજવાડા અને નવાબો પની દ્રષ્ટિ આગળ ફાવી ગયેલા તેણે જોયા હતા, એવા વાતાવર્ણમાં વસવાથી આપણે પણ ધૈર્યથી શસ્ત્રધારી

થઈય તો ફાવી જવાને વાંધો આવે એમ નથી એવો તેનો પક્ષે વિચાર થયો હતો તેથી હિન્દના પાદશાહને પળ કંઈક ચમત્કાર વજાવવો એવા મનસુવાથી તેણે યાત્રાલું વાહાણો પકડેલાં જણાય છે, પરંતુ આવડું મ્હોટું જોશ્વમ પોતાને માથે વોહોરી લીધું હતું તેની જીતની ઇંગ્લંડમાં સ્વધર પોહોંચતાં વાંતજ તેને એક હજાર ગીની ઇનામ આપવાનો ઠરાવ થયો, પણ જો પરિણામ સારો આવ્યો હોત તો સર જોશિયા ચાઈલ્ડે અને કદાપિ ત્યાંની સરકારે પણ સાબાશી આપી હોત, પણ આ કૃત્ય તો અવલું હતું. ઔરંગઝેબને સ્વધર પોહોંચતાં, પોતાનાં ધર્મનાં વાહાણો પકડેલાં જાણીને તે વહુ ક્રોધે ભરાયો, તેમજ, કેટલાકના મંભેરવાથી અંગ્રેજોની બીજી વર્તણૂક ઉપર ધ્યાન ફર્માવીને તેણે જેટલા અંગ્રેજો આ દેશમાં હોય તેઓને કાહાડી મૂકવાનું ફર્માન કર્યું. તેઓની ફેક્ટરિયો ઉપર હુમલો થવા લાગ્યા. મિ. કાર્નાક અને બીજા અંગ્રેજોને હુગલી નદીના મુખ ઉપરના એકાન્ત ઇજેલી Ijeelee ટાપુમાં ભરાઈ પેસવું પડ્યું; ત્યાંની રોગીલી હવાથી ઘણા ગૃહસ્થો અને સૈનિકો મરણ પામ્યા. મછલીપટ્ટમ અને વિગામા-પટ્ટમ કબજે કરી લેવામાં આવ્યાં. સુરતની ફેક્ટરી લૂંટી લઈને તેમાંનો માલ અને સરસામાન વેચી નાંચવામાં આવ્યો. મુંબઈ ઉપર હુમલો કરવાને બાદશાહે જંજિરાના સીદીને હુકમ કર્યો, તેણે ત્યાં જઈને કેટલોક ભાગ કબજે કરી લઈને ત્યાંના રક્ષણહારોની દુર્દશા કરી. મિ. કાર્નાક ઇજેલીમાં ભરાઈ પેઠા પછી, બંગાળના નવાબે સલાહ કરવા માટે તેને ચટાપટીમાં પાછા આવવાનું કેહેણ મોકલ્યું, અહિંયાં મસલહત ચાલતી હતી એટલામાં, ઇંગ્લંડથી મિ. ટ્રિથ આવી પોહોંચ્યો તેને વિગ્રહ ચાલતો રાસવાની ત્યાંથી સૂચના થઈ હતી, તેથી સલાહની વાત પડતી રહી. જે વાહાણો લઈને તે આવ્યો હતો તેમાં વધી ફેક્ટરિયોના સર્વે અધિકારિયો વાસલ થઈ ગયા. માર્ગે જતાં કાલાસોર ઉપર તોપોનો મારો ચલાવ્યો, અને ચિતગાંગની સ્થિતિ કેવી છે તેની તપાસવી કરીને

નોંકાસૈન્ય મદ્રાસ મળી હંકારી ગયું. આ પ્રમાણે હાલ તો બંગાળા છોડી દેવું પડ્યું, અને મદ્રાસ તથા મુંબઈમાં જઈ રહેવાની અગત્ય પડી.

આ પ્રમાણે ભૂલ કરીને વિગ્રહ ચાલતો રાખવાની નીતિ ચલાવી હતી તે નિભાવી શકાઈ નહિ, અને છેવટે, સલાહ કરવાના ધોરણપર આવવું પડ્યું. ઔરંગઝેબ આ વેળાએ વિજાપુરમાં હતો, ત્યાં મુંબઈના પ્રેસિડેન્ટે બે એલ્ચી મોકલીને સલાહ કરવાની અરજ કરી. આવી રીતે તેઓ શરણ થયા એટલે, બાદશાહે ખુશીની સાથે તેઓની અરજ માન્ય રાખી.

૧૬૯૦. કંપનિયે ઔરંગઝેબને ૧,૫૦,૦૦૦ રૂપિયા નક્કર કર્યા, તથા હવે પછી સલુકાર્થી વર્તવામાં આવશે એવી ખાતરી કરી આપી, એટલે, તેણે નવું ફર્માન કરી આપીને, કંપનીના ઉપર પ્રથમ મેહેરવાની કરીને જે વ્યાપારની છૂટો આપી હતી, તે માન્ય રાખી, અને તેમની જેજે ફેક્ટરી કબજે કરી લીધી હતી તે પાછી સોંપી દીધી. તે સાથે વઢી એટલી શરત કરી કે, સર જોન ચાઈલ્ડને કંપની પોતાની નોકરીમાંથી કાઢાડી મૂકે, પણ આ સલાહનું કેહેણ ચાલતું હતું તેવામાંજ તે મુંબઈમાં મરણ પામ્યો. આવો એકાએક બનાવ બનવાનું કારણ એમ સમજાય છે, કે શુદ્ધ બુદ્ધિથી કરેલું તેનું કૃત્ય, અવિચારનું કાર્ય ગણાતાં તેનો આવો માઠો પરિણામ આવ્યો, એમ સમજવામાં આવ્યું, તથા કેદખાનાના સંસ્કાર ભોગવ્યા, અને હવે પછી કેવા હાલ થશે તે વિષેના વિચારમાં તેને ધાસ્કો પડેલો તેથી તેના મન ઉપર નિરાશાની માઠી અસર થતાં તેનો અંત આવી ગયેલો જણાય છે.

કંપનિયે પોતાના વહિવટની હકીકત પ્રસિદ્ધ કરી કે,— સાત વર્ષના અરસામાં કંપનિયે ૧૬ મ્હોટાં જાહાજ બાંધ્યાં, જેનું વજન ૯૦૦ થી તે ૧૩૦૦ ટન સુધીનું થાય છે; વલંદાએ બાન્ટમ; કંપની પાસેથી છીનાવી લીધું તેને બદલે ત્રણ બીજા કિલ્લા બાંધીને તે રક્ષવા-

માં આવ્યા છે; અને તેથી કરીને મરીના વ્યાપારનો બચાવ થઈ શક્યો છે; દરિયામાં, હિન્દમાં, અને માર્ગમાં પાછાં આવતાં એવાં કંપનીનાં ૧૧ વાહાણો તરતાં છે, તે ઉપરાંત, પરવાનગી આપેલાં એવાં બીજાં ચાર વાહાણોમાં થઈ ૩,૬૦,૦૦૦ પૌંડનો માલ છે; અસ્વાતમાં અને કિનારા ભળી હંકારી જવાને તૈયાર એવાં ૧૩ વાહાણો છે, તેનું મૂલ્ય ૬,૭૦,૦૦૦ પૌંડનું અંકાયું છે; દક્ષિણના સમુદ્ર અને ચીન તરફ સાત વાહાણો છે, તેની કિંમત ૧,૦૦,૦૦૦ પૌંડ છે, અને કંપનીની પાસે વગર વેચાયલો એવો ૭,૦૦,૦૦૦ પૌંડનો માલ છે; મુંબઈ અને સેન્ટ હેલેનાનાં સેટલમેંટોમાં જે ભાંજગઢો ઉઠેલી તે પતાવી દેવામાં આવી છે; મોગલ પાદશાહ સાથે વિગ્રહ થયેલો તેનું સમાધાન કશું છે; અને પ્રથમની પ્રમાણેજ નવું ફર્માન મેળવી લીધું છે; આ પ્રમાણે છતાં પણ, સેન્ટ હેલેનામાં જે માસ્કા ગયા છે તેમના વાલી વારસો અને મિત્રોએ કોલાહલ મચાવીને કંપનીનું બદનામ કરવાને એક સંપ કરીને નામોશી પોહોંચે એવાં તોહોમતો છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, તેમજ આ કંપની આટોપી લેવરાવીને તેને બદલે બીજી કંપનીની સ્થાપના કરવાની ભલાપણ છાપીને પ્રસિદ્ધ કરી છે, એટલુંજ નહિ, પણ, આમની સભાના સભાસદોને ઉશ્કેરીને કંપનીનો વહિવટ તપાસવાને માટે એક કમિશન ઠરાવીને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો વ્યાપાર કેવો ચાલ્યો તે જોવરાવાનું નક્કી કર્યું છે, અને તે સંબંધમાં સાક્ષિયો લેવાઈ ગઈ છે. તે પ્રમાણે ૧૬૯૦ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૬ મી તારીખનો ઠરાવ એવી મતલબનો બાહાર પાડ્યો છે કે પુસ્ત વિચાર કશ્યા પછી આ કમિટીનો એવો અભિપ્રાય થાયછે કે, પૂર્વ હિન્દનો સારી રીતે વ્યાપાર ચલાવાને માટે એક નવી કંપની સ્થાપવી, અને નવું મંડોળ એકઠું કરવું, અને તે વિષે પાર્લામેન્ટનો આક્ટ કરવો, તે દરમ્યાન ચાલતી કંપની વ્યાપારનું કામ જારી રાખે, તેમાં ઘુસણિયા અથવા કોઈ પરવાનગી મેળવેલા વાહાણ વાળાને વેપાર કરવા દેવો નહિ."

આ વધા કાગળો વિલિયમ અને મેરીના સમયમાં શ્રી હુઝૂર પેશ થતાં ઠરાવ થયો, કે આ એક ઘણી અગત્યની વાબત હોતાં તે સંબંધી વિચાર કરવાને પૂરતો વસ્ત જોઈશું, એમ લાગતા વળગતાઓને સ્વર આપવી. આ પછી, દરવારે પ્રિવી કૌંસિલની કમિટીને આ કામ સોંપ્યું. તે જે ધારા બાંધે તે પ્રમાણે વર્તવાને કંપનિયે પોતાની કબુલાત આપી. કમિટિયે ઠરાવ કર્યો કે,—

ઓછામાં ઓછું કંપનીનું મંડોલ ૧૫,૦૦,૦૦૦ પૌંડનું કરવું, પણ તે ૨૦ લાખ કરતાં વધારે નહિ. કંપનીની પુંજી ૭,૪૦,૦૦૦ હવળાં છે, તેમાં જેઓનો ભાગ છે તે ઉપરાંત ૭,૬૦,૦૦૦ પૌંડના નવા ભાગીદારોને તેમાં મેલવી લેવા. આવા ઠરાવ સામે કંપનિયે વાંધો લીધો, તે એમ કહીને કે, અમારી પુંજી અને ઉપજ થઈને એકંદર ૧૫ લાખ પૌંડ કરતાં વધારેની મતા થાયછે; હવળાં અમારા શેરનો ભાવ સેંકડે ૧૫૦ ટકાનો છે; અમને જે ચાર્ટર મળ્યો છે તેના કરાર પ્રમાણે અમારા વધા કિલ્લા, અમારાં શહેરો, અને અમારો પ્રાપ્ત કરી લીધેલો પ્રદેશ, એ સર્વે ઉપર હમેશને માટે અમારી માલિકી થઈ ચૂકી છે, અને તેને માટે અમે પ્રારંભથી તે ડેવટ સુધી ૧૦ લાખ પૌંડ કરતાં વધારે નાણું સ્વર્ચી ચૂક્યા છિયે.

કંપનીની આ તકરાર ઉપરથી વિલિયમ રાજાએ આમની સભાને જણાવી દીધું કે, “કંપનીને અગાઉથી ત્રણ વર્ષની નોટીસ આપ્યા વિના હું કંપનીનો વહિવટ બંધ કરાવી શકતો નથી, તેમજ, એ મુદત દરમિયાન તેને વેપાર કરતી અટકાવી શકતો નથી, તથા બીજી કંપનીને વચ્ચે વેપાર કરવા દેવાની છૂટ આપી શકતો નથી. પૂરો વિચાર ચલાવ્યા પછી મારો આવો અભિપ્રાય થયો છે, માટે તેને અનુસરીને આ કામનો નિકાલ આણવા એક બિલ તૈયાર કરવાની તમને ભલામણ કરું છું.” આ ઉપર આમની સભાએ વિચાર ચલાવા માંડ્યો;

पण घुसाणिया व्यापारी अने तेमने आश्रय आपनारा तेमना मित्रोनूं दबाण थवा मांडयुं, एटले, घणा जणना जूदा जूदा अभिप्राय रजु थतां एक मत पर आव्या नहि, तेशी छेवटे एवा ठराव पर आव्या के, त्रण वर्षनी मुदत कंपनीने आपवी, अने तयार पछी कंपनीनो वहिवट बंध करावी देवो. आ प्रमाणे आमनी सभाए जे निश्चय कस्यो ते राजाने निवेदन करी दीधो.

१६९४. विलियम अने मेरीना ४ था अने ५ मा आकटना १५ मा बाब प्रमाणे कंपनिये पोताना भंडोळ उपर सेंकडे पांच टकानो कर आपवो जोइये ते आप्यो नथी, माटे तेमने आपेलो चार्टर रद्द करवो जोइये एवो बांधो उर्यो, अने ए प्रमाणे जो अमल थाय तो कंपनीनुं देश परदेशनुं बधु खातु चुंथाई जाय, अने कंपनी तथा तेने लागता वळगता चाकर नफफरो आदि तमाम गुंचवारामां आवी पडे, एवो दया भरेलो विचार करीने, राजाए, तेमनी जे स्थिति बंधाई हती तेवी कायम राखवा माटे, तेमने नवो चार्टर करी आपवानी कृपा करी; पण चोखलुं फर्माववामां आव्युं के, हवेथी जो तेथी विरुद्ध वर्त्तन करवामां आवशे तो तेमनी साथेना बधा करार रद्द करवामां आवशे. आवी धमकी आपीने तेमनो वहिवट एक सरखो चालवा माटे सन १६९३ ना नवेम्बर मासनी ता. ११ मी, अने १६९४ ना सेप्टेम्बर मासनी २८ मी तारीखना नियमो बांधी आप्या, अने ते उपर सहि सिक्का करवामां आव्या, तोपण तेटला उपरथी, केटलाक आ ठरावोने चार्टर तरीके लेखता नथी.

१६९३ ना ठराव उपरथी एम फर्माववामां आव्युं के—

१. जेओए शेर भख्या होय ते सर्वे कंपनीना सभासद गणाय.
२. पौंड ७,४४,००० ना नवा शेर काहाडीने, कंपनीनी हालनी थोपण छे तेमां बधारो करवो.

૩. કોઈયે ૧૦,૦૦૦ પૌંડ કરતાં વધારેના શેર ભરવા નહિ.
૪. કંપનીની સામાન્ય સભા ભરાશે તેમા દશ હજારના શેરવાળાનો માત્ર એકજ અભિપ્રાય (વોટ) લેખવામાં આવશે. દશ વોટ કરતાં વધારે કોઈને આપવાનો અધિકાર નથી.
૫. શેર खરીद કરીને જેઓ ભાગીદાર થશે, તેઓને પોતાના સ્વતંત્રપણા (Freedom) માટે ૫ પૌંડ ફીના ભરવા પડશે, અને એક નવા શેરના માલિક તરીકે તેમને મુકરર કરેલા ધારા પ્રમાણે સોગન ચાવા પડશે; તેમજ, પ્રીમ્યાન તરીકેના પણ સોગન ચાવા પડશે.
૬. ગવર્નર, અથવા તેની ગેરહાજરીમાં ડેપ્યુટી ગવર્નરને, જે જે સભાઓ ભરાશે તેમાં, વધારાનો મત (Costing vote) આપવાનો અધિકાર છે, પણ તેઓની પાસે પોતાની માલિકીના ૪૦૦૦ પૌંડના શેર હોવા જોઈયે. તેમજ પ્રત્યેક ડિરેક્ટર અને સભાસદ (Committee-man) પાસે ૧૦૦૦ પૌંડના શેર હોવા જોઈયે.
૭. પોતાના ચાનગી હિસાબે વેપાર કરવાને હિન્દ મળી વાહાણ મોકલવાની પરવાનગી આપવામાં આવતી નથી, માટે જો કોઈ ઇથી વિરુદ્ધ વર્તન કરશે, તો તેનો પર્વાનો (ચાર્ટર) રદ કરવામાં આવશે.
૮. માલનું વેચાણ ચાનગી કબાલો કરીને કરવા દેવામાં નહિ આવે. રાજાના ઉપયોગ માટે સુરોચાર લેવામાં આવશે, તેને આ કલમનો બાધ નડશે નહિ. બધો માલ ચુલ્લી રીતે અને જાહેરાત હરરાજીથી વેચવો, વેચવાના માલના જથ્થા કરવામાં આવે તેનું મૂલ્ય ૫૦૦ પૌંડ કરતાં વધારે હોવું ન જોઈયે, પણ આ કરારમાંથી ઇવેરાતને બાતલ કરવામાં આવેછે.

૯. ઇંગ્લંડમાં નિપજતો, અને તેનીજ બનાવટનો, ઓછામાં ઓછો એક લાખ પૌંડનો માલ પ્રતિવર્ષે કંપનિયે હિન્દમાં મોકલવો.
૧૦. કંપનિયે પ્રતિવર્ષે ૫૦૦ ટન સુરોચાર, ૩૮ પૌંડ અને ૧૦ શિલિંગને ભાવે સલાહ શાન્તિના સમયમાં, અને ૪૫ પૌંડને ભાવે લડાઈના સમયમાં રાજ્યને પૂરો પાડવો.
૧૧. કંપનીના ભાગીદારોને વેહેંચળી આપવામાં આવે તે માત્ર રોકડ નાણામાં આપવી. (મતલબ કે રોકડા પૈસાને બદલે તેટલાનો માલ આપવો નહિ.)
૧૨. કંપનીના શેરની કિંમત સુધાંતનો એક ચોપડો રાખવો, તેમાં તેના ચરાપણાનું સોગનનામું પણ દાખલ કરવું. અને તે લાગતા વળગતા સર્વેના જોવામાં આવે એવી રીતે ખુલ્લો રાખવો. તેમજ, જે વટાંતર મૂકવામાં આવે, વેચાણ થાય, બીજાને નામે ચઢાવામાં આવે તે સર્વેની તેમાં નોંધ રાખવી.
૧૩. કંપનીના આ પંત્યાઝાની મુદત ૨૧ વર્ષની ઠરાવવામાં આવે છે; તે પૂરી થવાના એક વર્ષ અગાઉ, નવા પંત્યાઝા માટે જે-ઓને શેર રાખવાના હોય તેમના નામની ટીપ રેહેવા માટે ચોપડા ખુલ્લા મૂકવા.
- આ પછી જે પછવાડેથી લેખ થયો તેમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો:—

૧. કંપનીનો પોતાનો નૌકાધિપતિ (Commander) કે નાવિક (Mariner) હોય (તે સિવાય બીજો કોઈ નહિ.) તેને તેના જ્ઞાનગી હિસાબે વેપાર કરવા દેવાનો પર્વાનો કંપની આપશે, પણ તેને જ્ઞાનો વેપાર, કેટલી રકમની* હદ સુધી કરવો, તેનો નિર્ણય કંપનીની સામાન્ય સભા ભરાય તેમાં નક્કી કરવામાં આવશે; તેમજ, કોણે કેવો, અને કેટલો વેપાર કર્યો છે તેનો નોંધ રાખવામાં આવશે.

* રકમને બદલે માપ અથવા જથ્થાનું પ્રમાણ રાખવામાં આવ્યું હતું.

૨. પ્રતિવર્ષે ઠરાવ પ્રમાણે કંપનિયે એક લાખ પૌંડનો અંગ્રેજી માલ હિન્દમાં લઈ જવામાં આવેછે તેની ખાતરી પડવાને માટે તેનો વિગતવાર હિસાબ રાખવો, અને તે ઉપર ગવર્નર અથવા ડેપ્યુટી ગવર્નરે પોતાની સહિ કરવી, તથા તે હિસાબ સ્વરો છે એમ સોગન ઉપર કોઈ યોગ્ય અધિકારિયોએ પોતાની સહિ સહિત શેરો કરવો. ત્યાર પછી તે રાજાની પ્રિવી કૌંસીલમાં તપાસ કરવાને માટે મોકલી દેવો. આ માલ પૈકી કોઈ પણ પાછું દેશમાં આયાત કરવા દેવામાં આવશે નહિ, તેમજ, કંપનીની હદની વાહાર મોકલી શકાશે નહિ.
૩. કંપનીની સામાન્ય સભામાં ઠરાવ થયા સિવાય, કંપનીના હસ્તકની કોઈ રકમ, ગવર્નર, અથવા ડેપ્યુટી ગવર્નર, કે કમિટી કોઈને ધીરી શકશે નહિ.
૪. આ અને આ પેદેલાંના બે ચાર્ટર રાજાને અથવા રાજ્યને લાભ દાયક જણાશે નહિ તો, ત્રણ વર્ષની મુદત આપીને સદરહુ જણાવેલા ત્રણ ચાર્ટરનો ફડચો કરવામાં આવશે, અથવા રદ વાતલ કરી નાંખવામાં આવશે, અને ઉપર જણાવેલા ગવર્નરો, અને કંપની પોતે સનદી સભા ગણવામાં આવશે નહિ. (મતલબકે તેની હૈયાતી બંધ કરવામાં આવશે.)
૫. છેલ્લું એ કે, ઉપર જણાવેલા બે ચાર્ટર કંપનીને કબુલ મંજૂર છે, અને એમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છિયે, એવો શેરો કરીને પોતાનો સહિ શિક્કો કરી આપશે, તો તે, સનદી મંડળ તરીકે વાહિવટ ચલાવી શકશે.

૧૬૯૫. ચાર્ટરના ઠરાવ પ્રમાણે, આ સાલમાં કંપનીનો હિસાબ તપાસવામાં આવ્યો, તો તેમાં ૧૬૯૩ ની સાલમાં, ખાસ નોકરીના

બદલામાં અપાયલી મ્હોટી રકમ* ઉધરેલી હતી, તેની વિગત માગવામાં આવી. કંપનીનો ગવર્નર સર ટામસ કૂક, અને બીજા કેટલાક મુખ્ય સભાસદોને પાર્લામેંટની રુબરુ હાજર થવાનો હુકમ થયો, પણ કોને કેટલું આપવામાં આવ્યું છે તેની વિગત જણાવવાની તેઓએ ના પાડી, અને એવડી મ્હોટી રકમ શામાં સ્વર્ચી તે જણાવ્યું નહિ, એટલે કૂકને કિલ્લા ઉપર ચડાવી દેઈને કેદ કરવામાં આવ્યો; અને તેની પાસેથી હિસાબ રજુ કરાવવાની જરૂર પાડવા સંબંધી બિલ રજુ થતાં, તેની પાર્લામેંટે મંજૂરી આપી. ઉમરાવોની સભામાં, પ્રિવી કૌન્સિલનો પ્રમુખ, લીડ્સનો ડ્યુક હતો તેણે કૂકની બાજુ પકડીને તેનો આગ્રહપૂર્વક બચાવ કરવા માંડ્યો. આ મામલામાં એ ડ્યુક પોતેજ લપટાયો હતો, એવો તેના ઉપર પણ અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો, પણ જોડ્યે તેટલો પૂરાવો તુરતમાં મળી આવવાને મુશ્કેલી પડી, અને તુરતજ પાર્લામેંટ બરખાસ્ત કરવામાં આવી, એટલે આ કામ એમનેએમ નિકાલપર આવ્યા વિના પડ્યું રહ્યું, તે ફરીને પાછું અજવાળામાં આવ્યુંજ નહિ.

વિલિયમ રાજાને સ્કોટિશ પાર્લામેંટે તેની ગરજની વેઠાએ પુષ્કળ પૈસો અને માણસો પૂરાં પાડવામાં મદદ કરી હતી, તેનો ઉપકાર મનમાં સમજીને, અને ગ્લેનકો (Glencoe) ની કાપાકાપીના બનાવનું સ્મરણ વિસરાવી દેવાની આતુરતાને લીધે, તેણે સ્કોટલેન્ડના કમિશનરને હુકમ કર્યો, કે સ્કોટિશ પાર્લામેંટની ઇચ્છા ત્યાંના વેપારની વૃદ્ધિ કરવાની હોય, તથા આફ્રિકા, અમેરિકા, કે જગતના બીજા કોઈ ભાગમાં જઈને ત્યાં સ્થેતીવાડી કરવાની સ્થાપના થઈ શકે એમ હોય, તો બીજાઓને તેણે જેમ પર્વાનગી અને ઉત્તેજન આપ્યાં છે,

* બીજા જેમ્સ રાજાના સમયમાં ૧૬૮૮ માં સ્લાસ નોકરી સ્વાતે માત્ર વાર્ષિક રકમ ૧,૨૮૪ પૌંડની થઈ હતી, તે વધતાં વધતાં, રાજ્યઘ્યવસ્થાપરિવર્તન થયા પછી, ૧૬૯૩ ની સાલમાં ૮૦,૪૬૮ પૌંડ સુધી કંપનીના હિસાબ પ્રમાણે પોહોંચી ગઈ હતી !

તેમ સ્કોટિશ પ્રજાને ઉત્તેજન આપવાની યાત્રા, જો વચ્ચે કાચદારીતે બાધ નહવાનો સંભવ નહિ હોય તો, તેવી છૂટ અને હક આપવાને તે તૈયાર છે, માટે તે પ્રમાણે તેઓએ આક્ટ પસાર કરવો.

ઇંગ્લંડની બેંકનો પ્રથમ સ્થાપનાર, તથા તેનો એક તે સમયનો ડિરેક્ટર, તેમજ સ્કોટલંડની બેંકનો યોજક મિ. પાટરસન હતો, તેણે આ પ્રમાણે રાજાની સૂચના થવા ઉપરથી, તથા તેના મળીથી જોડાયે તેટલું ઉત્તેજન મળશે એવી આશાથી, વ્યાપાર કરવા માટે, અને વાસ વસાવા સંબંધી, એક ઉત્તમ યોજના ઘડી કાઢાડી. ડારિયન (Darien) ની સંયોગીભૂમિના એક સાંકડા ભાગ ઉપર (કલની) વાસ વસાવ્યો હોય, તો તેની બંને બાજુએ બંદર હોવાથી, ત્યાંથી નદીના મુખમાં પેશીને આગળ જતાં જમીનના માર્ગનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો પૃથ્વીના ચારે ભાગ ઉપર નિપજતો વેપાર સેહેલાઈથી વિસ્તારી શકાય. અને આફ્રિકાનો વ્યાપાર, અમેરિકા અને હિન્દ સાથે, થોડે સ્વરચે જોડી શકાય. આ ભાગનો કવજો સ્પાનિયર્ડોએ કરી લીધો નહતો તેથી કોઈની માલિકીની એ જમીન નહતી. એ વાત પણ તેણે લક્ષમાં રાખી.

સ્કોટિશ પાર્લામેંટે ૧૬૯૯ ના જુનની ૨૬ મી તારીખે સ્કોટિશ કંપની સ્થાપવાનો કાયદો પસાર કર્યો, તેની રૂબ, ' The Company of Scotland Trading to Africa and The Indies, ' આફ્રિકા અને હિન્દ પ્રદેશ સાથે વ્યાપાર કરનારી સ્કોટલંડની કંપની સ્થાપવામાં આવી. યુરોપના કોઈ રાજ્યના તાબામાં જે સ્થાન હોય નહિ તેવે ઠેકાણે, વાસ વસાવાની, અને કિલ્લા બાંધવાની, પરવાનગી આપી. તેમજ, એશિયા અને આફ્રિકાનો વ્યાપાર ડારિયન સાથે ચલાવાની સ્વતંત્ર સત્તા આપી, અને આ કંપની સિવાય ત્યાં બીજા કોઈને વેપાર કરવાની બંધી કરી. આ પર્વાનગીની મુદત ૨૧ વર્ષની રાખી, તે દરમિયાન કંપનીનાં વાહાણો તથા માલને

कोई प्रकारनो अटकाव के मनाई करवामां आवे नहि, तथा तेना उपर जकात के बेरो लेवामां आवे नहि, एम ठराववामां आब्युं. कदापि कोईना भणीथी कंपनीने कई हरकत के नुकसान पोहोंचाइवामां आवे, तो राज्यना खर्चे न्याय अपावनि, बदलो वाली अपावानुं वचन आपवामां आब्युं.

कंपनीने जेटलुं भंडोळ करवानुं होय तेनो अर्धभाग, परभा-
र्या देशोमांथी शेर भरावी लेवानी परवानगी आपवामां आवी.

कंपनिये पोतानुं भंडोळ दश लाख पौंडनुं करवानो ठराव करयो, तेमांथी, चार लाख स्काटलंडना रेहेवासियोए भर्या. इंग्लंडना जे वेपारियो ईस्ट इंडिया कंपनीना चार्टरथी नाराज थया हता, तेओए खानगी रीते त्रण लाखना शेर राख्या. अने हम्बर्गना वेपारियोए बे लाखना शेर भर्या. जेना भणीथी कंपनी उत्तेजन मळवानी, अने आश्रय मेळववानी आशा राखती हती, तेवाओनी दरम्यान-गीरीथी उपरना बे ठेकाणाना शेर भरवावाळा खशी गया. एटले स्काटिश लोकोने पोताना एकला भंडोळ उपर आधार राखवानी अगत्य पडी. तेओए वाहाणो तैयार कस्यां, अने लीथथी १६९८ ना जुलाई मासमां हंकारी गया; तेमां १,२०० कसायला अने अनुभवी सैनिको साथे लीधा, कारण के, किल्ला बांधवामां आवे तेना रक्षणने अर्थे काम लागे. नवेम्बर मासमां तेओ डारियनमां आवी पोहोंच्या.

अहिंना असली रेहेवासियोए स्काट लोकोनो आदर सत्कार कस्यो, एटले एक उत्तम प्रकारनुं बंदर हतुं तेनी समीपमां, सारी जग्या पसंद करीने त्यां किल्ला बांधी शहर वसावानी योजना करी. एटलामां, अहिं वसवावाळा लोकोने लईने बीजां वाहाणो पण आवी पोहोंच्यां. वेपारनी लालचे आ ठेकाणे उत्तर अमेरिका अने जमेकानां वाहाणो आववा मांड्यां, तेथी थोडी मुदतमां आ नवो वास आबाद

થતો ગયો. પળ હવે કમચલતીનો સમય આવ્યો, ત્રીજો વિલિયમ જે ઇંગ્લંડ, સ્કોટલંડ, અને આયર્લંડ, નો રાજા હતો, તેમજ, ફ્રાન્સ અને હોલંડમાં તેની સત્તા ચાલતી હતી, એટલે વલંદાને વગ પોહોંચાડવાને ફાવે એમ હતું. તેઓ પશ્ચિમ હિન્દના પ્રદેશનો વ્યાપાર સ્પાનિયર્ડ સાથે ચલાવતા હતા. એવા લાભદાયક બંધાને હવે થકો પોહોંચશે એમ તેઓને લાગ્યું, એટલે, તેઓ ઇંગ્લિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સાથે સલાહ કરવામાં મળી ગયા. ઇંગ્લિશ કંપનીને આ ચડસાચડસી કરનારી સ્કોટિશ કંપની ઉપર પૂરી અદેસ્વાઈ આવી. આગળના કરતાં આ વે-ઝાએ રાજા અને તેના પ્રધાન મંડળને રીઝવવાને તેઓ ફાવી જાય એમ હોવાથી, રાજાને જાહેર કહ્યું કે, સ્કોટિશ કંપની અમને તથા ડચ કંપનીને પાયમાલ કરી નાંચશે. ચરું જોતાં તો ચાર લાચ પૌંડની પુંજીવાળી કંપનીનું એટલું બધું ગજું ન હતું.

સ્પાનિશ એલચિયે પળ પોકાર કર્યો, કે અમારા રાજાનો મુલ્ક સ્કોટિશ કંપની વાસ વસાવી દબાવી પડી છે. ચરું જોતાં આ તેની તકરાર ચોટી હતી. કોલમ્બસે અમેરિકા ચંડ શોધી કાઢાડ્યો માટે તે બધો મુલ્ક તેનો એમ માની લે છે, અને પોપે તેમાં સંમતિ આપી હતી એમ વિશેષ જણાવે છે. પોપે તો પોર્ટુગલિસોને પળ હદ બાંધી આપી હતી, માટે શું તે મુલ્ક તેમના બાપનો થઈ ગયો? વિલિયમ રાજા સ્પેનના રાજાનો ભાઈબંધ હતો તેથી ૧૬૯૮-૯ ના જાન્યુઆરીમાં એક જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરીને, અમેરિકામાં અને પશ્ચિમ હિન્દમાં જ્યાં જ્યાં ઇંગ્લિશ વાસ હતા ત્યાં કેહેવરાવ્યું કે સ્કોટિશ કંપની સાથે કોઈયે વ્યાપારનો સંબંધ રાચવો નહિ. રાજા, વાજાં ને વાનરાં કોઈનાં નહિ તેમ, આ રાજાએ કહ્યું. જમાવટ થયેલો એવો સારો વાસ, આગળ ઉપર અતિશય આબાદ થાત, તે ધૂલધાળી કરી નાંચ્યો. પ્રેંચોને પળ બાસ્તી લાગી હતી. તેથી તેઓએ સ્પેનના રાજાને મળી જઈને ડારિયન-માંથી સ્કોટલોકોને કાઢાડી મૂકવાનો પ્રપંચ રચ્યો, પળ પોતે શું કર્યું

હતું? ઢારિયન ઉપર સ્પેન જેટલો હક ધરાવે તેટલોજ હક તેઓનો મિસિસિપી નદીના કિનારાના પ્રદેશ ઉપર હતો, અને વઢી હિસ્પાન્યો-લામાં તો સ્પેનની વસ્તી હતી, તે છતાં, ફ્રેંચ લોકો ત્યાં વાસ વસાવી પડ્યા હતા, તે વાત તો તેઓ મૂલી જાય છે. પણ સ્વાર્થ આગઢ સર્વે આંધઢા બની જાય છે.

બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને પોતાનું ધાતું થયું, પણ વઢી બીજું સાલ ઉમું થયું. એમના જ જાતભાઈયોએ ઢાંચિયાનો ધંધો ચલાવ્યો. હિન્દી સાગરોમાં મટકતાં જે હાથ આવ્યું તે લૂંટી લેવા લાગ્યા. કંપનીના વાસ વશેલા ત્યાં પણ તેમનો વાસ જોઈને ગમરાટ ઉત્પન્ન થયો. આ લૂંટારાઓનો સરદાર કેપ્ટન આવરી કરીને હતો, તેને પકડી લાવનારને વિલિયમ રાજા મળીથી ૧૦૦ પૌંડ ઇનામ આપવાનો ઢં-ઢેરો પ્રસિદ્ધ કસ્યો, કંપનિયે પણ પોતા તરફથી ૧૦૦ પૌંડ આપવાનું જાહેર કસ્યું; પણ આ ઢાંચિયો તો પોતાની મેઢે સૂબ લૂંટ એકઢી કરીને બાહામામાં જઈને મરાઈ પેઢો, પોતાનું વાહાણ હતું તે વેંી નાંસ્યું. અને તે ઉપરના સારવાને રજા આપતાં તેઓ વિસરાઈ ગયા, તેમાંથી જેઓ હાથમાં આવી ગયા તેઓને ગર્દન માસ્યા. આ તોફાન અહિં તો શમ્પું પણ ઘેર શું થવા માંડયું તે જુવો.

૧૬૯૭. રેશમના વળકરોએ જોયું કે, હિન્દથી રેશમી માલ, કાલિકો, વગેરે દેશમાં આવતાં, આપણો માલ સ્વપતો નથી તેથી લામ થતો નથી. આવો વિચાર કરીને તેવો માલ દેશમાં આવતો બંધ કરા-વાને તેઓએ ઢાંધલ મચાવ્યું. કાગઢ અને કલમની ધમાધમી પણ સૂબ મંી રહી. પરદેશી માલ દેશમાં આવતો અટકાવાનાં લસ્યાણો થવા લાગ્યાં, પરદેશી માલને બોયકાટ કરવાના ઢોગરદમથી પોકારો થવા લાગ્યા, અને વળકરો એટલા બધા ઉશ્કેરાઈ ગયા કે, તેઓ કં-પનીનો સ્વજાનો લૂંટી લેવાને તેમની આફિસમાં દોડી ગયા, પણ કેટલાએકોએ વચ્ચે પડીને તેઓને અટકાવ્યા. કેટલાક એમ પણ

કેહેવા લાગ્યા કે હિન્દના જેવો માલ જેટલો જોઈયે તેટલો આપણા વળકરો પૂરો પાડી શકતા નથી, ત્યાં સુધી હિન્દનો માલ ન આવવા દેઈયે તો શું નાગા ફરવું, શું કરવું ? જેવો આપણા હિન્દમાં હાલ જાગડો મચી રહ્યો છે, અને બોયકાટના વરઘોડા થાય છે તે બધી વાત આપણે આવા મામલા જોઈને શીખ્યા છિયે.

ઇંગ્લંડ અને હાલંડે ભેગા ભઠ્ઠીને ફ્રાન્સની સાથે જંગ મચાવ્યો હતો, તેનું ધમસાળ ૮ વર્ષ સુધી ચાલ્યા પછી ૧૬૯૭ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં રિસવિક (Riswick) નું તહનામું થવાથી શાંતિ થઈ. પણ તેટલી વારમાં તો કંપનીનું નુકસાન કરવાને માટે, તેમની દેખરેખ નીચે લૂંટ ચલાવાને સ્થાનગી સાહાસિકોનાં વાહાણો, દરિયામાં કોપ વર્તીવીને લગભગ ચાર હજાર ને વસો બ્રિટિશનાં વ્યાપારી વાહાણો પોતાને કબજે કરી લીધાં. તે ભેગાં, માલ ભરીને લઈ આવતાં કંપનીનાં ઘણાં વાહાણો, તેમના જાપાટામાં આવી ગયાં હતાં. તેથી થતું મ્હોટું નુકસાન એક તરફથી ચાલતું રહ્યું હતું, અને બીજી તરફથી, યુસણિયા વેપારિયો તેમની પછવાડે થઈ લાગ્યા હતા, તેને લીધે નુકસાન થતું હતું, આવાં કારણે કરીને, કંપનીની દુર્દશા થવા લાગી. સ્કોટનો ધંધો થયો, એટલે ભાગીદારોને કાંઈ વેહેંચણી આપી શકાઈ નહિ.

૧૬૯૮. આવી સ્થિતિમાં, હિન્દની સાથે વ્યાપાર કરવાને બીજા વેપારિયોને પરવાના મળવા લાગ્યા, તેથી કોઈ બીજી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સ્થપાશે એમ પણ વાતો ચાલવા માંડી.

સરકારને આ વેઠાએ પૈસાની ઘણી ગરજ હતી, એટલે, જે વધારે પૈસા ધીરે તે પેહેલો, એમ તેમના મનમાં હતું, એ વાત જાણીને કંપનિયે સરકારને સાત લાખ પૌંડ ચાર ટકાને વ્યાજે ધીરવાને કબુલ કર્યું, તે એવી શરતે કે, તેમને મળેલો ચાર્ટર પાર્લામેંટ મંજુર

કરાવી દે. આળી તરફ બીજા ધનાઢ્ય વ્યાપારી નવી કંપની કરવાને મચ્યા હતા, અને તેમને સરકારી યજ્ઞાનની મિ. માનડેગે સલાહ આપી હતી, તથા પૂરી મદદ પળ કરતો હતો, ઇટલે, તેમણે વીશ લાખ પૌંડ આઠ ટકાને વ્યાજે રાજ્યને ધીરવાને કબુલ કર્યું, તેમાં શરત એવી કરી કે, હિન્દની સાથે ઇકલ હત્થે સ્વતંત્ર વ્યાપાર ચલાવવાની તેમને પરવાનગી આપવી, અને હાલની કંપની જેટલી છૂટ મોગવે છે તેટલી છૂટ તેઓ મોગવે, અને તેમની નજરમાં આવે તો છૂટો વ્યાપાર પળ કરે. હવળાં જેમ લોનો કાહાડીને ફટપટ પૈસા ઇકઠા કરવામાં આવે છે તે યુક્તિ તે સમયે સૂઝી ન હતી, અને પૈસાની તો ગરજ હતી, ઇટલે કાયદો કરનારાઓની ધ્યાનમાં આ મ્હોટી રકમ ભારે વ્યાજના દરથી પળ લેવાને યોગ્ય જણાયાથી કબુલાત કરી, અને તે પ્રમાણે કાયદો તૈયાર કરવાની તૈયારીયો થઈ.

આ બીલની સામે, કંપની તરફથી તકરાર કરવાને સર ટામસ પોવિસ અને સર બાર્થોલોમેવ શાયાર તૈયાર થયા. તેઓજ જણાવ્યું કે કપનિયે, મ્હોટું સ્વર્ચ કરીને હિન્દમાં દેશ અને બીજી ઈસ્કામત મેઢવી છે. મદ્રાસમાં ફોર્ટ સેંટ જ્યોર્જમાંથી, મુબાઈમાં ફોર્ટ સેંટ ડેવિડ માંથી, અને ઈરાનના કેટલાક ભાગમાંથી, તથા બીજી જગ્યાએથી થઈને વાર્ષિક ૪૪,૦૦૦ પૌંડની ઉપજ થાય છે, અને હજી તેમાં વધારો થતો જશે; મલબારના કિનારા ઉપર અને સુમાત્રામાં મરીનો જથાબંધ વેપાર કબજે કરી લીધો છે; તેમજ, દેશી રજવાડા પાસેથી કેટલાક હક અને માફિયો મેઢવી લીધી છે અને મુંબઈ તથા સેંટ ફેલેનાના તો માલિક બની ચૂક્યા છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ કામ ચાલ્યું ત્યારે પાર્લામેંટને અરજ કરવામાં આવી તેમજ, ફરીને પળ તેઓજ અરજ કરી કે, નવા વેપારિયોને ઇકદમ વ્યાપાર ચલાવવાની કાયદાથી પરવાનગી આપી છે, પળ ત્રણ વર્ષ અગાઉ અમને નોટિસ આપ્યા પેહેલાં અમારું કામ સરકાર બંધ કરાવી શકતી નથી.

અને બંનેને સાથે વેપાર કરવા દેશો તો બંનેને નુકસાન થશે. અમારા કિલ્લા અને અમારી ફેક્ટરિયોનું રક્ષણ કરવાનું છે; ફ્રેંચના વિપ્રહના સમયમાં, અને વાહાણો લાસ ગયાં છે તેમાં, કંપનીને કેટલું બધું નુકસાન ગયું છે તેનો સ્થાલ કરવો જોઈએ. બાર વાહાણમાં થઈને ૧૫ લાખ પૌંડનો માલ ગયો. ૧૬૯૩ થી સરકારમાં જકાતના ૨,૯૫,૦૦૦ પૌંડ ભર્યા છે. તે ઉપરાંત ૮૫,૦૦૦ પૌંડ બીજી જાતના કરના આપ્યા છે. સ્વરેસ્વરી ઓપટીની વેઠાણ રાજાને ૬,૦૦૦ પીપ દારુનાં ભરેલાં આપ્યાં છે. સરકારી બીલ બજારમાં ફરતાં કરવાના કામમાં ૮૦,૦૦૦ પૌંડ ભર્યા છે. આટલું કર્યા છતાં પણ, કંપનીનો વહિવટ બંધ કરવામાં આવશે, તો હવળાં જેઓની પાસે કંપનીના શેર છે તેવાં કેટલાં બધાં કુટુંબની સુવારી થઈ જશે તેનો સમાજ વિચાર કરવાનો છે.

સામાવાઠાણ રદિયા આપ્યા; વઠી રાજા તરફથી મઠેલો ચાર્ટર અધુરો ગણી કાઢાડ્યો. પાર્લીમેંટ તરફથી તેને મંજુરી મઠી ન હતી એટલે તે રદવાતલ જેવો ગણી કાઢાડીને નવી કંપનીવાઠાના લાભમાં નિકાલ આવતો જોઈને, છેવટે તેમણે ૨૦ લાખ પૌંડ રાજાને ધીરવાને પાર્લીમેંટને અરજ કરી. સામા પક્ષવાઠાણ પ્રધાન પક્ષ પોતાના લાભમાં મેઠવી લીધો હતો, એટલે આ કંપનીવાઠા ફાવ્યા નહિ. નવી કંપનીવાઠા પાસેથી ૨૦ લાખ પૌંડ આઠ ટકાને વ્યાજે લેવાને ૧૬૯૮ ના જુલાઈની ૬ ટ્રી તારીખે તે સંબંધમાં થયેલા બીલની મંજુરી આપી,— એટલે The English Company Trading to the East Indies પૂર્વ હિન્દ મળી વ્યાપાર ચલાવનારી ઈંગ્લિશ કંપની સ્થાપવાની પર્વાનગી આપી, અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ૧૭૦૧ ના સેપ્ટેમ્બર માસ ની ૨૯ મી તારીખ સુધી પોતાનો વેપાર ચાલતો રાખે, એવી તેમન સૂચના આપવામાં આવી.

૧૭૦૧ ની સાલના ફેબ્રુઆરી માસમાં નવી આમની સભા બંધાઈ, તેમાં જૂની કંપની પ્રતિ પ્રજાની લાગણી વિશેષ હોવાથી તેના

લાભના સભાસદો, એક બીજાની મદદથી નવી સભામાં દાખલ થયા, અને વુડ્ગ્ મેમ્બર થયા તેઓને પસંદ કરાવામાં નવી કંપની વાઝાણ નાણાની કોથળી છૂટી મૂકી હતી, તેમાંથી નાણાં નીકળીને વોટ આપનારાના હાથમાં પડવા માંડ્યાં, એટલે, તેમણે વગરનામે, કોરે કાગળે મત્તાં મારી આપ્યાં. મતલબ કે પોતાના વોટ લાંચ ખાઈને આપ્યા. પ્રથમ તો વોટ મેઝવનારાઓ જિયાફતો આપીને નાના પ્રકારના ડંચા કેહેવાતા દારુ પાઈને વોટ મેઝવી લેતા હતા, પણ હવે તો સોના નાણાંથી હાથેલિયો પીઠી કરી નાંખવાનો રેવાજ આ મામલા ઉપરથી પ્રથમ દાખલ થયો એમ બર્નેટના લખાણથી જણાઈ આવે છે.

હવે જૂની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની, તે લંડન કંપનીના નામથી ઓઝાવા લાગી, અને નવી કંપની, તે ઇંગ્લિશ કંપનીના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવી. પેહેલા અને બીજા ચાર્લસના સમયમાં બે પક્ષ બંધાયા હતા એકપક્ષ જૂના વિચારને અનુસરીને વર્તન કરનારા અને રાજા તથા ધર્મીધિકારોયોના પક્ષના થઈ પડેલા તે ટોરી કેહેવાતા. અને જે નવા વિચાર પ્રદાન કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરનારા અને પ્રજાપક્ષી થઈ પડેલા તે વુડ્ગ કેહેવાતા. આ બે પક્ષનો ત્યારથી झगडा મચતો આવે છે તે પ્રમાણે આ સમયે જે રાજપ્રકરણીય झगडा ચાલતા હતા, તેના પેટા વિભાગ તરીકે, આ બે કંપનિયો સાધનભૂત થઈ હતી. જૂની લંડન કંપનીના મુરબી ટોરીપક્ષવાળા હતા અને નવી ઇંગ્લિશ કંપનીના પક્ષ વાળા વુડ્ગ પક્ષી હતા. ચૂંટા જોતાં તો દેશની ચૂંટાઈ મૂળ પળ આવા વિભાગી પક્ષ પડવાને લીધે જ થાય છે. સાચું અને ઘટિત લાગે તે કેહેવું અને કરવું એટલેજ વિચાર રાખીને બધા વર્તન ચલાવે તો પછી પક્ષ બંધાવાની કાંઈ અગત્ય નથી. કનસરવેટિવ અને લિબરલ એવા બે ભેદ આગળના ધોરણે જ પછવાડેથી કેહેવાયા તે હજી લગણ ચાલતાં, વળી બીજા અનેક ભેદ પડતા જાય છે. અને જેટલા ભેદ તેટલા નવા કાજિયા ઉત્પન્ન થાય છે, જૂના વિચારવાળાને નવો વિચાર ગમતો હોય

પણ જૂના પક્ષીના ટોળામાં મઢેલો હોવાથી મુંઝાઈને પણ ગાઢરિયા પ્રવાહની પેઠે તેમાંજ ગોંધાયલો રહેછે. અને જ્યાં સુધી તે ટોળામાંથી છૂટો થાય નહિ, ત્યાં સુધી, તે ટોળાની હાનિ અને લાભ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક હિંમતવાળા હોય છે તે તેમાંથી નીકળી પણ જાય છે અને તેઓ પોતાના સ્વરા વિચાર પ્રમાણે વર્તન કરનારા ગણી શકાય છે. જુવો આપણી બ્રિટિશ પાર્લામેંટના ધારા હજી લગ્ન પણ તેવાજ ચાલતા રહ્યા છે.

જૂની કંપનીનું કામ રીતસર ચાલવા માંડ્યું હતું, તેથી દેશને લાભ થતો હતો, અને ત્યારપછી પણ થયો, તે એજ કંપનીના પ્રતાપથી થયો છે, તેને તોડી પાડવાને કેટલા પ્રયત્ન થયા, તે આપણે જોઈ ગયા. હવે આ નવાં કંપનીવાર માનીતાં થઈ પડ્યાં તેનાં આચરણ તપાસિયે.

જૂની કંપનીના જેવો જમાવ કરવાને માટે, હવે નવી કંપનિયે તેનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું. જૂનીના વારામાં સુમારે સો વર્ષ ઉપર સર ટામસ રોને બ્રિટિશ રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલ્યો હતો, તેમ હવે રાજ્ય ભાળીથી સર વિલિયમ નાર્વિસને મોગલના દરબારમાં મોકલવાની ગોઠવણ થઈ. વ્યાપારને લગતી સરલતા અને લાભ પ્રાપ્ત કરી લેવા માટે તિજોરીનો દરવાજો खुलो મૂકવો પડ્યો, તોપણ કાંઈ લાભ મેલવી શકયા નહિ, ઇટલુંજ નહિ, પણ ડલડું અવડું થવા માંડ્યું. જ્યાં છૂટ મેલવવાની ત્યાં બંધીનાં દોરડાં વેંટાયાં.

ત્રણ પ્રેસિડેન્ટની જગ્યા તેઓએ નક્કી કરી, અને તેમને આજીવ અંગ્રેજી પ્રજાના પ્રતિનિધિનો અધિકાર આપ્યો. સુરત, ઢુગલી, અને મછલીપટ્ટનમાં ત્રણના અનુક્રમે નેમણુક કરી. બોર્નિયોના ટાપુસ્વાતે એક ચોથો ઠરાવાની પણ યોજના કરી. અહિં તેમણે એક ફેક્ટરી સ્થાપી, અને ચીન સ્વાતે એક વાહાણ રવાને કરી દીધું. આ ચારેમાં ઉપરી સત્તા કોહોની ગણવી એનું નિરાકરણ થયું ન હતું; પણ તે વલણ

સુરતના પ્રેસિડેન્ટ તરફ વઢવાનો સંભવ હતો. લંડન કંપનિયે પોતાની નોકરીમાંથી જેને કાઢાડી મૂકેલો, અને જે ત્યારપછી ઘુસણિયો વેપારી થઈ પડ્યો હતો, તેવા નામદાર મહાપુરુષને સુરતના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે ઇંગ્લિશ કંપનિયે પસંદ કરીને દાખલ કસ્યો હતો.

૧૭૦૦, બંને કંપનિયો ભેગી મઠી જાય એવી વિલિયમ રાજાએ ભલામણ કરી હતી, તેને માન આપીને, ડિસેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે, લંડન કંપનિયે પોતાના ભાગીદારોની સભા ભરી, તેમાં એમ ઠરાવામાં આવ્યું કે, “પોતાના રાજાપ્રતિની રાજભક્તિ આ કંપની પ્રથમથીજ બતાવતી આવી છે, તેમજ હવળાં પળ, પોતાનો તેવો ધર્મ પ્રદર્શિત કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમ કરવાને તૈયાર છે; વઢી સર્વત્ર પ્રજાનું કલ્યાણ થતું હોય તેમાં ભાગ લેવાને ઉત્કંઠા રાખે છે, અને પૂર્વ હિન્દ સાથેનો આપણો વ્યાપાર જાઝવી રાખવાને બની શકતો પ્રયત્ન ચાલતો રાખવાને તેમની પૂરેપૂરી ઇચ્છા છે; એ આદિ કારણોને લીધે, માન્ય કરી શકાય એવા ન્યાયપૂર્વક કરારોથી, આ કંપની ઇંગ્લિશ કંપની સાથે ભેગી મઠી જવાને સ્વીકારી સાથે કબુલાત આપે છે.”

આ ઠરાવ રાજાની આગળ પેશ થતાં ફર્માન થયું કે, “લંડન કંપનિયે ઇંગ્લિશ કંપની સાથે યોગ્ય શરતોથી મઠી જવાનો ઠરાવ કસ્યો તેથી સુશી હાંસલ થઈ છે, અને તેઓ કેવાં કરાર કરવા ઇચ્છે છે તે વિગતવાર નિવેદન કરવું.”

આ ઉપરથી પ્રત્યેક કંપનીના સાત સાત સભાસદ ભેગા થઈને નિર્ણયપર આવ્યા, તેમણે બંને કંપનિયોની સભા અને ગવર્નરોને પૂછપરછ કરીને ૧૭૦૧ ના જાન્યુઆરી માસમાં કરાર નક્કી કર્યા, જે તેમની સામાન્ય સભામાં એપ્રિલ માસની ૨૭ મી તારીખે સંજુર રાખવામાં આવ્યા.

૧૭૦૨, ત્રીજો વિલિયમ રાજા, જેને આ કંપનિયો મળી જાય એવી હોંસ હતી, તે ઘોડા ઉપરથી પડી જતાં તેની ગळાની હાંસડી ભાગી ગઈ, અને પંદર દિવસનો મંદવાડ ભોગવીને તે મરણ પામ્યો, એટલે આ વેઢાએ તેની સાઢી આન ઇંગ્લંડના તસ્તપર બિરા-જી હતી, તેથી રાણી આન અને આ બે કંપનિયો એમ ત્રિપુટી વચ્ચે જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખે કરારનામું થયું, તેની મંજુરી ઇંગ્લંડની મ્હોટી મોહોરછાપ કરીને આપવામાં આવતાં તેનું નામ “ચાર્ટર આફ યુનિયન” કેહેવાયું. આ કરારનામા પ્રમાણે સરકારને ધીરવાના ૨૦ લાખ પૌંડ ઠસ્યા હતા, તેનો અર્ધો ભાગ, લંડન કંપની આ નવી કંપનીમાં મજરે આપે.

ઠરાવને અનુસરીને આંકડાની ગોઠવણ નીચે પ્રમાણે થઈ.

લંડન કંપનિયે ઉઘરાવેલી રકમ	પૌંડ ૩,૧૬,૦૦૦
ઈંગ્લિશ કંપનિયે ઉઘરાવેલી રકમ	૧૬,૬૨,૦૦૦
જૂદા વેપારિયોએ એકઠી કરેલી રકમ	૨૩,૦૦૦
	<hr/>
	૨૦,૦૦,૦૦૦

ઉપરની રકમ ભેગી થઈ તેની હિસ્સાવારી કરતા

પ્રત્યેકનો હક કેટલો થયો તેની વિગત:—

લંડન કંપનીના ૩,૧૬,૦૦૦ પૌંડ છે, તે ઉપરાત તેમણે	
શેર સ્વરીદવાની રકમ ૬,૭૩,૦૦૦ ગણતાં પૌંડ ૯,૮૮,૬૦૦	
એટલોજ હિસ્સો ઈંગ્લિશ કંપનિનો ગણતાં તેના પૌંડ ૯,૮૮,૬૦૦	
જુદા વેપારિયોની રકમ	૨૩,૦૦૦
	<hr/>
	૨૦,૦૦,૦૦૦

રોકડ સિવાય, બંને કંપનિયોના સરસામાન, કિલ્લા, વઘારો, વાહાણો, ઇમારતો આદિ લઈને હતું તે વિષેની હકિકત:—

લંડન કંપનીની ઇસ્કામતની કિંમત પૌંડ	૩, ૩૦, ૦૦૦
ઇંગ્લિશ કંપનીની ઇસ્કામતની કિંમત „	૭૦, ૦૦૦

૪, ૦૦, ૦૦૦

દરેકનો ભાગ ૨,૦૦, ૦૦૦ પૌંડનો ગણતાં
 ઇંગ્લિશ કંપનીના ૭૦,૦૦૦ પૌંડ મજરે ગણતાં
 બાકીના તેને ૧, ૩૦, ૦૦૦ પૌંડ જોડવાના રહ્યા
 તે પ્રમાણે ગણતાં તેના પળ ૨ લાખ પૌંડ થતાં એકંદર ૪ લાખ થાય છે.

એક ઠરાવ એવો થયો કે, સાત વર્ષ સુધી બંને કંપનિયો પોતાનો વ્યવહાર જુદે જુદો, ચલાવે, પણ હિન્દનો વ્યાપાર ઇંગ્લિશ કંપનીને ચાર્ટર [૧૬૯૮ નો] કરી આપ્યો હતો તેમાં લખેલા કરારને અનુસરીને ભેગો ચલાવવો, અને પ્રત્યેક કંપનીના ૧૨ હરેકટરો થઈ ૨૪ ની એક સમા થાય, તે વધો વહિવટ ચલાવે, ઇટલે કે, જે જે વાહાણો અને માલ હિન્દમાં જાય આવે તે તમામનો હિસાબ આદિ ક્રમકાર્ય તેઓ કરે. રાજ્ય સંબંધના કોલકરારમાં એમ ઠર્યું, કે યુનૅટેડ કંપની, રાજ્યને પ્રતિવર્ષે, તેમના લશ્કરી ખાતાને ૪૯૪ $\frac{૧}{૪}$ ટન સુરોખાર ૪૫ પૌંડના ટનને ભાવે સલાહશાન્તિના સમયમાં આપે, અને જો લડાઈનો પ્રસંગ હોય તો ૫૩ પૌંડના ભાવે આપે; હિન્દ ખાતે માલનો નિકાસ કરે તેનો ઓછામાં ઓછો એક દશાંશ ભાગ, ઇંગ્લંડમાં ઉપજેલા, અને ત્યાંના કારખાનામાં બનેલા માલનો જથ્થો હોવો જોઈયે. મસલીન સિવાયની તમામ માલની જે જકાત સરકાર-

માં ભરવાની થાય, તે રોકડી રકમ ભરવાને બદલે, સરકાર કંપનીનાં બાંડ રાખે; હિન્દમાં કંપનીના જે કિલ્લા હોય તે ઉપર તે પોતે રાજ્ય-સત્તા ચલાવે અને શિક્ષા પાડી તેનું ચલણ ચલાવે; મુંબઈ અને સેંટહેલેનાની જાગીર, જે લંડન કંપનીના નામ ઉપર છે, તે યુનૅટેડ કંપનીના નામ ઉપર ચડાવી આપવાની સત્તા આપવામાં આવે છે. લંડન કંપનીનું જે જે દેવું હશે તે બધું, સાત વર્ષ પૂરાં થતા પેહેલાં, ભાગીદારોના લાભને અર્થે રાજ્યને સુપ્રત કરતાં તે ટ્રસ્ટિયોને પાછું સ્વાધીન કરશે એટલે તેઓ જેનું જે જે હશે તે ચૂકવી આપશે.

સાત વર્ષ પૂરાં થયા પછી ‘ The United Company of Merchants of England Trading to the East Indies ’ ‘ ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ સાથે વ્યાપાર કરનારી ઇંગ્લંડના વ્યાપારિની યુનૅટેડ કંપની ’ એવું તેનું નામ પાડવામાં આવશે.

આ કંપનીનો વહિવટ તેના ડાયરેક્ટરો, વિલિયમ રાજાના સમયના દશમા કાયદાને અનુસરીને ચલાવશે.

યુનૅટેડ કંપનીને લંડન કંપની નીચે પ્રમાણે કિલ્લા વગેરે સ્વાધીન કરી દે:—

મુંબઈ ઇલાકાની હદની ડુકાનો અથવા કોઠિયો—ફેક્ટરી સુરત, મરૂચ, અમદાવાદ, આમ્રા, સ્વાલિ; અને લખનૌર.

કિલ્લા—મજગામ, માહેમ, સિયાન, સિયર, અને વરલી. મલબારના કિનારા ઉપર. કિલ્લા અને તે સાથેની કોઠિયો—

કારવાર તેલિચરી, અનર્જેંગો અને કાલિકોટ;

ઇરાણમાં કોઠિયો—ગોમબ્રૂન, શિરાઝ, અને ઇસ્પહાન, તે ઉપરાંત ગોમબ્રૂનમાંનું વાર્ષિક ભાડુ ઇરાણના સોફી પાસેથી લેવામાં આવેછે તેના તોમાન ૧૦૦૦) એટલે ૩,૩૩૩ પૌંડ, ૬ શિલિંગ, ૮ પેન્સ.

કારોમાંડલના કિનારા ઉપરની તથા જિંગી (ચિંગુ) અને ઓરિશ્વા (ઓરિસા), ફોર્ટ સેંટ જ્યોર્જ, અથવા સેંટ જ્યોર્જનાં કિલ્લાની તાબેની કોઠિયો, અને મદ્રાસ શહેર, ફોર્ટસેંટ ડેવિડ અને તેના તાબાની ત્રણ મૈલ સુધીની હદનાં કેટલાંક શહેર અને ગામડાં, કડાલોર.

પોર્ટોનોવો, પેટીપોલી, મછલીપટ્ટમ, માદાપોલમની કોઠિયો અને વિજાગાપટ્ટમનો કિલ્લો અને કોઠી.

સુમાત્રાના ટાપુમાં યોર્કનો કિલ્લો અને કોઠી, અને તેના તાબાની કોઠિયો—ઇન્દ્રપોર, ત્રામંગ, સિલેબાર.

બેનકૂલન્ તથા તેના તાબાની કેટલીક જગ્યાઓ, તથા પ્રિયામન. કોર્ચીન ચાઇનામાં તાનકિલનની કોઠી.

બંગાળમાં ફોર્ટ વિલિયમ અને તેના કિલ્લાની કોઠિયો

સટાનટી અને તેના તાબાનો મુલ્ક, બાલાસોર, કાસિમબશાર, ઢાકા, ફુગલી, માલદા, રાજમહાલ અને પટના.

બાન્દમમાં જે હક થરાવતા હોય તે, અને દક્ષિણ સમુદ્રમાં તેમના જે કાંઈ વાસ હોય તે બધા, અથવા હવે પછી જે કબજામાં લેવાના હોય તે.

આ સિવાય, તેમના તાબાના જે કિલ્લા, કોટ, તોપો, દારુખાનું ધાણાપીણાના પદાર્થો, ઢોરઢાંક, બકરામેઢાં, વાહાણો અને જે હક હિસ્સા તથા ભાડુનાડુ, અને ઢાણ ઉઘરાવા વગેરેના જે જે કર હોય, તે તમામ. *

આ બધું જે સોંપવાનું તેને લગતા જે કરારપત્રો અને ફર્માનો હોય તે તમામ, તથા કાંડનમાં તેમની જે વસારો હોય તે, તથા સેંટ ફેલેનાના સંબંધનું લીડનહૉલની શેરીમાં મ્હોટું ઘર છે તે.

* જૂની કંપનીનો બહિષ્કાર થયો, ત્યારે તેમણે કુલ મેલબ્યુ હતું, તે જાણવાની સ્થાતર, ઉપરની ટીપ ઘણી ઉપયોગી છે. હિન્દી સાગરના પૂર્વભાગને તે બેલ્ચ દક્ષિણ સમુદ્ર કહેતા હતા.

વઢી લંડન કંપનીને ઇંગ્લિશ કંપનિયે જળાવી દીધું, કે મુરતની કોઠી, બંગાળના અસ્થાતમાં, મછલીપટ્ટમ, માદાપોલામ; બોર્નિયો ટાપુમાં અને પુલોકાંડોરમાં અમારા જે વાસવસેલા છે ત્યાં સ્થાળાપીણાના પદાર્થો, દારુગોઢો વગેરે જે કાંઈ છે તેને બદલે આપણા સહિયારા મંડોલ માંથી અમને ૭૦,૦૦૦ પૌંડ મજરે આપવાના છે તે અમારે લેવા, અને ૧૭૦૨ ના જુલાઈની ૨૨ મી તારીખ સુધી, એક બોજાની જે ઉપજ આવવાની તે લેવી, અને સ્વર્ચ પળ પોતપોતાનું બોહોરી લેવું.

ઉપર પ્રમાણે બંને કંપનીની ચોસ થઈ.

હવે ઇંગ્લિશ કંપનિયે પોતાની સ્થાપના થઈ ત્યારથી તા. ૨૯ મી સેપ્ટેમ્બર ૧૬૯૮ થી તા. ૨૯ મી સેપ્ટેમ્બર ૧૭૦૧ સુધી, વહિવટ ચલાવ્યો તેનું દિગદર્શન થવા માટે, નીચે વિસ્તાર આપવામાં આવ્યો છે.

૧૬૯૯ ના સેપ્ટેમ્બર માસની ૨૯ મી તારીખે પૂરા થતા વર્ષ દમ્યાન તેઓએ એક વાહાણ કારોમાંડલ માટે મોકલ્યું, બીજું બંગાળા માટે મોકલ્યું, અને ત્રીજું કારોમાંડલ તથા બંગાળના સહિયારામાં રવાને કર્યું. ત્રણ મુરત લાવે, એક ચીન માટે, અને એક બોર્નિયો લાવે, એ રીતે આઠ વાહાણોમાં થઈને જે માલ મોકલ્યો, તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

પૌંડ.

બ્રિટિશની ઉપજનો અને કારખાનામાં
બનેલો માલ, જકાત અને સ્વરાજાત થઈને } ૪૦,૬૭૪-૧૧-૦

પરદેશી નગદી (મુખ્યત્વે કરીને ૬ ના
માવના સ્પાનિશ ડાલર, અને કેટલોક
પરદેશી માલ—સ્ટેશનરીનો સામાન, મદિરા
(દારુ) અને દવા. } ૨,૮૬,૭૨૦-૮-૮

આઠ વાહાણમાં ભરેલા માલની એકંદર	}	૩,૨૭,૩૯૪-૧૯-
ઘરાજાત.....		
હારાવિચ નામના સરકારી વાહાણમાં	}	૬,૬૬૯-૧૪-૧૧
નગદી અને માલ, ઇલચી અને તેના		
માણસો માટે મોકલ્યો તેના પૌંડ		
એકંદર પૌંડ		૩,૩૨,૯૬૪-૧૪-૫

સન ૧૭૦૦ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૨૯ મી તારીખે ચીન લિમ્પો યાત્રે બે વાહાણ મોકલ્યાં, લિમ્પો અને બોર્નિયો એ બેને મ ૧ વાહાણ, કારોમાંડલને કિનારે ૧, કારોમાંડલ અને બંગાલાને મ ૧, બોર્નિયા યાત્રે બે, સુરત યાત્રે બે, અને બંગાલા યાત્રે એક, એ ૧ ૧૦ વાહાણોમાં નીચે પ્રમાણે માલ ભરવામાં આવ્યો હતો.

બ્રિટિશ માલ તથા તે ઉપરની જકાત	}	૬૦,૦૨૮-૭-
અન ઘરાજાત થઈને પૌંડ.		
પ્રથમની રીતેજ પરદેશી નગદી અને માલ.		૨, ૮૦,૦૪૨-૧૬.

દશ વાહાણમાં થઈને એકંદર નિકાસ ૩,૪૦,૦૭૧-૨-

૧૭૦૧ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૨૯ મી તારીખે પૂરા થ વર્ષમાં આર્બસ્તાનના મોંઘા બંદરે એક વાહાણ મોકલ્યું, ત્રણ કંત મોકલ્યાં, એક લિમ્પો યાત્રે, એક આમોય, ત્રણ કારોમાંડલ, બે સુરત બે બંગાલા યાત્રે, અને એક બોર્નિયો યાત્રે, એમ એકંદર ૧૪ વાહા રવાને કર્યાં, તેમાં નીચે પ્રમાણે માલ લઈ જવામાં આવ્યો:-

બ્રિટિશ માલ તે ઉપરની જકાત	}	૭૬, ૬૨૭-૧૯-
તથા ઘરાજાત પૌંડ		
પ્રથમ પ્રમાણે પરદેશી નગદી અને માલ....પૌંડ		૪,૩૮, ૬૧૦- ૪-

ચૌદ વાહાણમાં થઈને કુલ નિકાસ ૬,૧૪, ૧૩૮- ૩-

આ ઉપરથી જણાય છે, કે ચીનના પાદશાહે પ્રારંભમાં તો યુરોપિયન વેપારિયોને વેપાર ચલાવવાને અર્થે માત્ર એક કંતાન બંદરની છૂટ મૂકી હતી, પણ હવે લિમ્પો અને આમોય બંદરમાં ઇંગ્લિશ વાહાણોને પેસના દીધાં.

જાપાનની સાથે વ્યાપાર ચલાવવાને ૧૬૯૯ માં બ્રિટિશ કંપનિયે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તેમણે પોતાના ચીનના મુન્યમોને લખ્યું, પણ જેમ લંડનકંપની ફાવી શકી ન હતી, તેમ આ કંપની પણ ફાવી નહિ. उनના માલની ત્યાં ધરાકી સારી થશે એમ ધારવામાં હતું, પણ જાપાનિયોની સાદી રીતભાતને લીધે, તેઓને પરદેશી માલ વાપરવાની અગત્ય લાગતી ન હતી. એશિયામાં નીપજતી વસ્તુઓથી તેમની ગરજ સરતી હતી, એટલે યુરોપની માંઘા મૂલની चीजોની તેમને કાંઈ જરૂર ન હતી. જાપાનથી ત્રાંબુ આયાત કરી શકાય એમ હતું, પણ તે તો હવે બ્રિટિશ ટ્રાણોમાંથી મઢી શકતું હતું.

૧૭૦૪. કોચીન ચાઇનાના રાજાપાસેથી પુલોકાનહોરની કૌંસિલને તે બેટ બચ્ચીસ આપવામાં આવ્યો, પણ ૧૭૦૫ ના માર્ચની ૨ તારીખે મલય શિપાઇયોએ બંડ મચાવીને કંપનીની વત્તારો બાઢી નાંખી, અને તે બેટમાં જેટલા અંગ્રેજ હતા તેમાંથી ઘણાં સ્વરાને તથા તેમના મુખીને કાપી નાંખ્યા. આ કૃત્ય કોચીન ચાઇનાના લોકોની ઉશ્કેરણથી થયેલું જણાય છે, તેઓએ મલય સૈનિકોને એમ સમજાવ્યું કે કંપનીની પુંજી અહિં ઘણી છે તે લૂટમાં મઢશે, અને સ્વરૂં જોતાં તે સમયે ૨૨,૦૦૦ ટેલ સિલકમાં પણ હતા.

ચીનના કિનારા ઉપર (Chusan) કુસાનમાં જે કોઠી ઘાલી હતી ત્યાંથી જાન માલનું નુકસાન વેઠીને કંપનીના ગુમાસ્તાઓને ભાગી જવું પડ્યું.

ફ્રાન્સ સાથેની લડાઈમાં પૈસાનો ઘાણ વઢીજવાથી, ઇંગ્લંડની સરકારને પૈસાની તાણ પડતી હતી, તેથી સરકારે ઇંગ્લંડની બેંક મારફત મ્હોટી રકમની વ્યાજુ નોટો કઢાવી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પણ પૈસાની મ્હોટામાં આવી પડી. પરદેશ વાહાણો મોકલવાં જોઈએ તે નાણાંવિના બની શકે નહિ, એટલે, તેમણે પણ, પોતા તરફથી બાંડ કાઢાડીને મ્હોટી રકમનું કરજ કચું.

આગળની પેઠે, કંપની પોતાનાં વાહાણો બંધાવતી ન હતી, પણ નૂરે બાંધતી હતી. કંપની માલ આયાત કરે તેમાંથી કોઈ પણ કોઈ વાજે બંદરે ઉતારે નહિ, માત્ર સેન્ટ ફેલેના રાતે સ્વરચી માટે જેટલું જોઈએ તેટલું ત્યાં આપે, અને વાહાણમાં ખાવાપીવામાં જે વરે તેટલુંજ વાદ કરતાં, બાકીના માલની જકાત અને નૂર ઉઘરાવી લેવામાં સરકારને નુકસાન વેઠવું પડે નહિ, માટે પાર્લામેંટે ૧૭૦૭ ની આજરે એવો કાયદો કચો, કે દર સો ટને કંપની ૨, ૫૦૦ પાઉંડનાં બાંડ સરકારને આપે. કોઈ તોફાનના કારણથી, અથવા કોઈ રાજા તરફથી થતી હરકતને લીધે ફેરફાર થાય, અને વાહાણો વાજે બંદરે લઈ જવાં પડે તો તેટલાનીજ છૂટ આપવામાં આવી હતી.

સન ૧૭૦૭ ની સાલમાં કંપનીને વઢી એક આફત આવી પડી. બોર્નિયોના ટાપુમાંના બાંજારમસીન (Bangar masin) માં તેમનો વાસ હતો તે ઉપર ત્યાંના દેશિયોએ, જુન માસની ૨૭ મી તારીખે હુમલો કચો; પ્રથમ તો તેમને પાછા હઠાવ્યા, પણ છેવટે ઘણા અંગ્રેજો માર્યા ગયા, અને મહા મુશ્કેલિયે ભાગીને જોઓ વાહાણો ઉપર ચઢી ગયા તેટલા બચ્યા. આ વેળાએ કંપનીને કિનારા ઉપર ૫૦ હજાર ડાલરના પોતાના સ્વજાનાનું નુકસાન થયું. ચીનાઓના વેપારમાં અંગ્રેજો માથું મારતા હતા તેની અદેસ્તાઈને લીધે એ લોકોએ આ દેશિયોને ઉશ્કેર્યા હશે એમ કંપનીવાળાનું માનવું હતું.

ચીનની સત્તામાં હાથ નાંખવા જતાં, અંગ્રેજોને ઉપર પ્રમાણે આફતો વેઠવી પડી, પણ હિન્દમાં તેમનો ઉદય થવાનો સારો પ્રસંગ આવતો જતો હતો. પોતાના દેશમાં સ્કોટલેન્ડ સાથે મેઝાપ થતાં ૧૭૦૭ ના મે માસની પેહેલી તારીખથી યુનૅટેડ કિંગડમની સ્થાપના થઈ હતી, અને તેથીજ, ગ્રેટબ્રિટનનું નામ પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. બે દેશમાં બે પાર્લામેંટો જુદી હતી તે એક કરી દઈને રાજ્યસત્તા બલિષ્ઠ બનાવી દીધી હતી. સ્કોટ લોકોને પણ સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપી હતી. ૧૭૦૬ માં માર્લ્બોરો બ્રુસેલ્સ પાસેના રામેલીન આગઝ ફ્રેંચોને મ્હોટી દાર સ્વરાવીને વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો, તેમજ ત્યાર-પછી, ૧૭૦૮ માં પણ ફ્રેંચના ૧૬ હજાર માણસોનો ઘાણ વાઝી દઈને, વેન્ટની પાસેના Oudenarde ઉડીનાર્ડ આગઝ, ફ્રેંચના માર્શલ (Marshal Vendôme) વાનડોમ ઉપર મહાવિજય મેઝવી લીધો હતો. વઝી ૧૭૦૯ ની સાલમાં પણ, જેને માટે વિગ્રહ જામ્યો હતો તે વધું, ફ્રેંચો પાસેથી પ્રાપ્ત કરી લેતાં, તેમનાં ૨૪,૦૦૦ માણસોને જ્ઞાતકી નાંખ્યાં હતાં, અને ફ્રેંચોના હૃદયને નિરાશામાં ઉતારી દીધાં હતાં. આ પેહેલાં પણ, ૧૭૦૪ ની સાલમાં, જર્મન લશ્કરની મદદ લઈને સર ડ્યોર્જ રુકે જીબ્રાલટર જીતી લીધું હતું.

આ જિબ્રાલટરની જીત કાંઈ ન્હાની સૂની ગણવા જેવી નથી. એ તો ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરવાના દ્વારની કુંચી ગણાય છે, તે ગ્રેટબ્રિટનને પ્રાપ્ત થતાં, વ્યાપાર અને રાજ્યપ્રકરણીય મામલામાં મહા-ઉપયોગી સાધનભૂત થઈ પડ્યું છે. આ પ્રમાણે, ભલી રાણી આનના સમયમાં, ગ્રેટબ્રિટનની મહત્તા વૃદ્ધિ પામતી ચાલી. પ્રજાના હિતમાં પોતાનું હિત સમજવાવાઝી દયાલુ રાણીની ઉદાર વૃત્તિને લીધે, એના સમયમાં, મહાપ્રભુ, ગ્રેટબ્રિટનની વૃદ્ધિનાં વિજનું પોષણ કરેલું સમજવામાં આવેછે. હિન્દની સાથે લગ્ન લગાડવાનું મહારાણી એલિઝાબેથના હૃદયમાં સ્ફુરિત થયું, ભલીરાણી આને તે વૃદ્ધિગત કર્યું.

અને મહા પ્રતાપિની વિક્ટોરિયા મહારાણી સાહેબે તે સુદૃઢ કર્યું. તેમ થવામાં હિન્દમાં, આ ચાલતા સમયમાં શું બને છે, તે ટુંકામાં તપાસિયે.

હિન્દને પશ્ચિમ ભાગે મુંબઈ એ વ્યાપારનું અગત્યનું અને ઉપયોગી સ્થાન થઈ પડ્યું; તેના તાબાની જૂની કોઠિયો આવાદી ઉપર આવવા લાગી, કારોમાંડલના કિનારા ઉપર મદ્રાસ પોતાના બલિષ્ઠ કિલ્લા રૂપે થઈ, વિસ્તાર પામતું થઈ પડ્યું, અને નેગાપટ્ટમ (નાગપટ્ટમ) તેના ત્રણ ચોરસ મૈલના પ્રદેશ સહિત, મરાઠાના રીજેન્ટ રાજારામ પાસેથી ખરીદવામાં આવ્યું હતું તેના ઉપર સેન્ટ ડેવિડના કિલ્લાની સ્થાપના થઈ ચૂકી હતી; તેમજ વિશ્વાગાપટ્ટમ અને મસલી-પટ્ટમમાં વસાવેલા વાસ, ગોલ્કાંડાના રાજ્યની છાયા અને રક્ષણ નીચે શ્રદ્ધિ પામેલા, પાદશાહના સામ્રાજ્ય મળીથી બક્ષીસ તરીકે પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યા હતા. બંગાળામાં પણ, ૧૬૯૦ માં ઔરંગઝેબની કૃપાદ્રષ્ટિ થયા પછી, મિ૦ જાબ કાર્નાક મદ્રાસથી પાછો વળી આવીને હુગલીના ડાબા કિનારા ઉપરના ચટાનટીમાં ઇંગ્લિશ કોઠી લગાવીને બેઠો હતો, તેને તે તથા ત્યાંની આસપાસનાં ગામડાં ખરીદ કરવાની પરવાનગી પણ પાદશાહ પાસેથી મળી ચૂકી હતી. બંગાળામાં બઝવાન થઈ પડેલા એવા અફગાન જાગીરદારો માંહેલો છેલ્લામાં છેલ્લો, રહીમ-ખાન હતો, તેણે ત્યાંના નવાબની સત્તા ઉઘાળી નાંખી હતી, અને તોફાન મચાવી રહ્યો હતો. આવાં કારણોને લીધે, યુરોપિયનોએ વસાવેલા વાસનું રક્ષણ કરી શકાય એમ નહિ હોવાથી, પોતપોતાની જગ્યા સં. માઠી રાખવાને જેઓને કેહેવામાં આવ્યું હતું, તેવા ફ્રેંચ, ડચ, અને ડેન્સ, જે હિન્દમાં આવી ભરાયાથી તેમના પ્રતિ અદેખાઈ ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે હવે ઢીલી પડવા લાગતાં, તેઓ પોતાની કોઠિયોને કિલ્લાબંધી કરીને રક્ષા લેવા માંડી હતી. શાહજાદા અશીમની સરદારી નીચે મોગલ સેના રહિમખાન ઉપર ચડી આવતાં, તે હાથો ને માથો

ગયો, ઇટલે અંગ્રેજોને, પોતાની કિલ્લેબંધીનું કામ અધુરું રહેલું હતું, તે પૂરું કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. હુગલીની જગ્યા ડાહી પડતી હતી, ત્યાં અંગ્રેજોની પ્રથમ કોઠી હતી, તેના સારા રક્ષણને અર્થે, તેઓએ એજ નદીને કિનારે જરા આગલ વધીને, ચંદાનટી આગલ વાસ કર્યો હતો. આ સ્થાન કલકત્તાની સમીપમાં જ હતું, તેથી લાગ્યું કે, વ્યાપારની સરઠ્ઠતાને માટે, કલકત્તા વધી રીતે અનુકૂળ આવે એવું છે, તેથી તેઓ હુગલીથી યશીને દીલ્લી દરબારની કુમઠી દૃષ્ટિને લીધે ત્યાં આવી વસ્યા. ઢાહી ઢાહીને લીધે આ જગ્યા સુખાકારીવાળી ન હતી, તેથી તેને સાફ કરવામાં આવી, પછી ત્યાં કિલ્લો બાંધવાને નવાબની પરવાનગી માગવામાં આવી, તથા ત્યાંના લોકો ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવી શકાય એવી માગણી કરી, પણ આ બંને વાબતોનો તુરત ખુલાસો મળી શક્યો નહિ. આ સન ૧૬૯૬-૯૬ નો સમય હતો, અને ત્યાં આસપાસ વિગ્રહનાં બીન રોપાઈ ચૂક્યાં હતાં, તેને લીધેજ, બીજા યુરોપિયન વિદેશિયો ત્યાં આવી ભરાઈ પેઠા હતા, તેમને ફાવી જવાનો લાગ મળ્યો. ત્યાંના દેશી રાજામાહેલો એક, જેના રાજ્યની સરહદ કલકત્તાની પાસેજ હતી, તેણે મોગલ સરકાર સામી બાથ મીડી, અને ઢાકાવાળો નવાબ તેને પોહોંચી વળે ઇટલામાં તો તેણે હુગલી, મુરશીદાબાદ, અને રાજમહાલ પોતાને કબજે કરી લીધાં. ગંગા નદીના કિનારા ઉપર, ફ્રેંચ અને બલંદાના વાસ વશેલા હતા, તેથી આ લોકો મોગલની બાજુમાં રહ્યા, અને અંગ્રેજોએ માત્ર અલગા રહીનેજ પોતાની કુશલતાનો ઉપયોગ કર્યો. આવો મામલો જોઈને આ ત્રણે લોકોએ પોતાની જગ્યાને કિલ્લેબંધી કરી લેવાની નવાબની પરવાનગી માગી. સામટી પરવાનગી મળી જતાં, તેમણે ધમધોકાર કામ ચલાવીને, પોતાની મુખ્ય મુખ્ય કોઠિયોની આસપાસ કોટ ચણી લીધા. અને બુરજ ડાહી કરી દીધા તે સ્થાન આ હતાં—હુગલીથી આશરે એક મૈલને છેટે બલંદાનું ચિન સુરા

હતું, ત્યાંથી બે મૈલ નીચે, નદી કિનારે, ફેંચોનું ચંદ્રનગર હતું, અને ત્યાંથી હજી ૨૩ મૈલને અંતરે નીચાણમાં, કલકત્તા અંગ્રેજોનું હતું. બંડ મચ્યાના સમાચાર પોહોંચતાંવાંતજ મોગલ સેના બંગાળમાં આવી પોહોંચી, તેનો સરદાર, ઔરંગઝેબનો પૌત્ર, અને બાહાદુરશાહનો શાહજાદો આશ્વિમ હતો, તેને બંગાળા, બાહાર, અને ઓરિસાની નવાબી ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવાનું કામ પળ સોંપવામાં આવ્યું હતું. એના મનમાં એવો વિચાર આધ્યો હતો કે, આપણે પણ કોઈ વાર પાદશાહ બનવાને તૈયારિયો કરવી પડશે, અને તે બેઠાએ નાણાની અગત્ય પડશે, તેથી અગાઉથી એકઠું કરી રાખેલું હશે તો કામ લાગશે. તે ઉપરથી હવે તે ધનના ઢગલા કરવાના કામમાં લોભાયો. ૧૬૯૮ માં અંગ્રેજોએ ચટાનટી, ગોવિંદપુર, અને કલકત્તાની વચ્ચેથી સનદ મેઝવવાની, અને ત્યાંના લોકો ઉપર રાજ્યસત્તા ચલાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી લેવાની પરવાનગી મળવા માટે મોટી રકમ ભેટ કરી. એટલે એ કામ થઈ જતાં, ત્રણે જગ્યાને જેવી જોડાયે તેવી કિલ્લેબંધી ચળી લીધી; અને પોતાના રાજાની નામના રાખવા માટે, ત્યાં જે કિલ્લો બાંધ્યો તેનું નામ ફોર્ટ વિલિયમ પાડવામાં આવ્યું. આ સમયે, તેમને થોડી ઘણી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે હવે પૂર્ણ રીતે પ્રકાશ થતાં, કલકત્તા પ્રેસીડેન્સી ઇયાને ઇલાકાને નામે સુપ્રસિદ્ધ થઈ. સુરતનું નામ મોગલ દરબારમાં ચૈલ્ડની છોકરવાદીથી અકારું થઈ પડ્યું હતું તે મૂસાવી દેવાને હવે તેને બદલે મુંબઈ ઠરતાં, મુંબઈ, મદ્રાસ, અને કલકત્તા એવા ત્રણ ઇલાકા તે સમયથી સ્થાપિત થયા.

૧૭૦૮. પાર્લામેન્ટના આક્ટ પ્રમાણે, જૂની અને નવી કંપનીના હિસાબનો નીકાલ લાવવાને ગોડોલ્ફિનના અર્લની નેમણુક થઈ હતી, તેણે કરારને અનુસરીને, સપ્ટેમ્બર માસની ૨૯ મી તારીખે પોતાનો નિવેડો પ્રસિદ્ધ કર્યો, તેની વિગતમાં ઉત્તરવાની આપણને એટલી બધી અગત્ય નથી, આપણે તો એટલું જ જાણવાનું છે કે, હવેથી

બંને કંપનિયો મેગી મઠ્ઠી જતાં (આનરેબલ) યુનૈટેડ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની આજથી સ્થાપના થઈ, અને તેઓને રાજ્યાધિકારની સત્તા ચલાવવાનો અધિકાર, (૩ જા વિલિયમના સમયમાં મળ્યો છતાં) આજથીજ મળ્યો સમજવાનો છે.

યુનૈટેડ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને લંડન બેંકના કામકાજમાં કાંઈ વાંધો આવે નહિ, અને એક વીજાના કામમાં કોઈ વચ્ચે પડે નહિ, એટલા માટે, પાર્લામેન્ટે એવો કાયદો કર્યો કે, એક વેઢાણ કોઈ માણસ બંનેનો ડરેક્ટર થઈ શકે નહિ.

૧૭૦૯. આઘા વર્ષના સેંકડે પાંચ ટકા લેખે યુનૈટેડ કંપનિયે ત્રણ માસનો એક ફાલ્લો ૨૫ મી માર્ચે ભાગીદારોને વેંહેંચ્યો. નવી ગોઠવણના ભારે સ્વર્ચને લીધે, આ ફાલ્લો ઘણો ઓછો લાગ્યો સ્વરો, પણ સપ્ટેમ્બરની ૨૯ મી તારીખે, અર્ધા વર્ષનો ફાલ્લો સેંકડે આઠ ટકા લેખે આપ્યો, અને ત્યાર પછી તો, ૧૭૧૧ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૯ મી તારીખ સુધી, નવ ટકા લેખે વેંહેંચણી આપ્યા ગયા. આવો સારો ફાલ્લો આપ્યા છતાં, કંપનીના શેરનો ભાવ તો, ૧૭૧૧ ના નોવેમ્બરમાં, સેંકડે $128\frac{1}{2}$ ટકાનો રહ્યો હતો. સપ્ટેમ્બર પછીનો ફાલ્લો વધારીને દશ ટકાનો આપ્યો, અને છેક ૧૭૨૨ ના જુનની ૨૪ મી તારીખ સુધી, તેટલોજ દર ચાલતો રાખ્યો.

૧૭૧૨. યુનૈટેડ કંપનીની અરજ ઉપરથી, તેમના વ્યાપારનું કામ સરલ્લતાથી ચાલે, અને તે માટે તેમનાં સેટલમેંટ પાકા પાયા ઉપર સ્થાપી શકાય, તેમજ બ્રિટિશ પ્રજાના લાભને અર્થે પાર્લામેંટે એવો ધારો (આનનો ૧૦ મો ધારો બાબ-૨૮) પસાર કર્યો કે, પ્રથમના ધારા અને ચાર્ટરને અનુસરીને, કંપની પોતાને મઠ્ઠેલી સત્તા અને છૂટ ૧૭૩૩ ના માર્ચ માસની ૨૫ મી તારીખ સુધી મોગવે, અને ત્યાર પછી, ત્રણ વર્ષની નોટિસ મઠ્ઠતાં, ૩૨ લાખ પૌંડ, અને

તે ઉપરનું વ્યાજ ચૂકાવી દેવામાં આવતાં, તેમની પાસેથી પ્રતિવર્ષે ૧,૬૦,૦૦૦ પૌંડ લેવામાં આવે છે તે બંધ કરવા. આ પ્રમાણે મુદત વધારી આપવામાં, સરકારે કંપનીના ઉપર મેહેરબાની કરેલી લેખવામાં આવી.

કાલિકો અથવા છીટ, ચાહા, બુંદદાણા (કાફી), વસાણાં આદિ ઉપર, પ્રથમ જે જકાત લેવામાં આવતી, તેમાં પાર્લીમેંટે ધારો કરીને વધારો કસ્યો, એટલે કંપનિયે તે સાથે પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી, તેમાં જણાવ્યું, કે પ્રતિવર્ષે અમે ઊંનનો માલ અને બીજી બ્રિટિશ-ની નિપજના પદાર્થો ૧, ૬૦,૦૦૦ પૌંડ સુધીની કિંમતના નિકાસ કરિયે છિયે.

૧૭૧૪. કંપનીના ડરેક્ટરોની નિમનોક પ્રતિવર્ષે થતી હતી, અને પ્રતિ અઠવાડિયે તેઓ કામકાજ કરવાને મંડળ થઈ બેસે ત્યારે તેમનામાંથી એક પ્રમુખ ઠરાવવામાં આવતો હતો, તે રેવાજ બંધ કરીને, તેને બદલે, હવે આ સાલથી, પ્રતિવર્ષે એક પ્રમુખ, અને એક ઉપપ્રમુખ ઠરાવી રાખવાનો વહિવટ ચાલતો કસ્યો. એપ્રિલ માસની ૧૪ મી તારીખે, ડરેક્ટરો પસંદ કરવામાં આવે, ત્યાર પછી, તેઓ પ્રથમ સભા ભરે તે વેળાએ ચીટ્ટી (ચ્યેલ્ટ) થી પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ ઠરાવવાનો વહિવટ ચાલતો રહ્યો છે, પણ ડરેક્ટરો પ્રતિવર્ષે નવા ઠરાવવાની જરૂર જણાઈ નથી. આ સંબંધી આગળ જતાં ૧૭૭૩ ની સાલમાં નવી યોજના થઈ છે, તે ત્યાર પછી ચાલતી રહી છે.

જર્મનીનો મહારાજા, અને આસ્ટ્રિયન નેધરલંડનો અધિપતિ, જેને માટે ગ્રેટ બ્રિટને પૈસાનો ને માણસોનો મ્હોટો ભોગ આપીને વિગ્રહ મચાવ્યો હતો, જેના પરિણામની અસર હજી પણ પોહોંચતી રહી છે, તેવા છઠ્ઠા ચાર્લસ મહારાજાએ, પોતાની પ્રજાને, પૂર્વપ્રદેશ (ઈસ્ટ ઈન્ડિશ) સાથે આસ્ટેંડ કંપનીને નામે વેપાર કરવાની છૂટ આપી. આસ્ટેંડથી જે વાહાણો રવાને કરવામાં આવ્યાં, તે ઘણાં સ્વરાં ઇંગ્લિશ

અથવા વલંદાની માલીકિનાં હતાં, પણ તેના ઉપર મહારાજાના વાવટા ચઢાવવામાં આવ્યા હતા. બાણનાના દરબારમાં અંગ્રેજ અને વલંદાણ જાહેર કચ્છું, કે મન્સ્ટેરના કોલકરાર આમ કરવાથી ટૂંકે છે, પણ આ અપકૃત્ય સુધારવા ઉપર મહારાજાએ કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. અને તેઓએ વેપાર ચલાવવા માંડ્યો, તેની હકિકત આસેન્ટેંડ કંપનીના પ્રકરણમાં વિસ્તારથી જોવામાં આવશે.

૧૭૧૫. બંગાળનો નવાબ જાફરખાન, કલકત્તાની આબા-દાની થતી જોઈને, તેમાં હરકત નાંખવાની ધારણા કરતો હતો, તેથી તેણે પોતાનું રેઠાણ ઢાકામાં હતું ત્યાંથી ફેરવીને, હુગલી નદી ઉપરના મુકસદાબાદમાં કચ્છું. આ પ્રમાણે, કલકત્તાની પાસે વસીને, તેણે કંપનીના નોકરોને સતાવા માંડ્યા, તથા પાદશાહના પરવાનાથી છૂટ મોગવતા હતા તેમાં અટકાયત કરવા માંડી, અને યૂરોપિયન ફેક્ટ-રિયો પાસેથી એક સરખી રીતે પૈસા કહડાવાનું ચાલતું કચ્છું. તેમજ, પોતાના તાબામાં આવેલી પ્રજા ઉપર પણ, તેવીજ જોરાવરી કરવા માંડી, તેથી તે બધાને અકારો થઈ પડ્યો હતો. કંપનીને તેનાં આવાં અપકૃત્ય વિષે જાણ કરવામાં આવ્યું, ત્યારે મુંબઈ, મદ્રાસ, અને કલ-કત્તા इलाकावाळाઓએ એકઠા મળીને, પોતા ઉપર નાંખવામાં આવતી અડચણો દૂર કરવાને માટે, બહા મોગલ પાદશાહ ફરુકશાહને અરજ કરવાની સૂચના કરી. તે ઉપરથી, કલકત્તાના ગવર્નરે, મેશર્સ સર્મ અને સ્ટીફનસન પોતાના તરફના એચલી પસંદ કર્યા, અને સરહાદ (Serhaud) એક મ્હોટો આર્મેનિયન વેપારી હતો, તે પણ તેમના ભેગો સામીલ થયો. તેઓ ત્રણજણા યોગ્ય માણસોના જમાવથી ભમકાદાર નજરાણો લઈને જુલાઈ માસમાં દીલી ગયા.

દીલી જેને શાહજહાંનાબાદ પણ કહેતા હતા, ત્યાં ગયા પછી, ૧૭૧૫ ના જુલાઈ માસની તા. ૮ મી નો તેઓએ એક રિપોર્ટ લખી મોકલ્યો છે તેમાં તેમણે જણાવ્યું કે,—

“અમે તા. ૨૪ મી જુને આગ્રે આવી પોહોંચ્યા પછી, એક રિપોર્ટ મોકલ્યો છે, ત્યાર પછી અમે જાટના મુલ્કમાં થઈને સારી રીતે પસાર થયા. રસ્તામાં બદમાશોએ અમારા મેલાળ ઉપર હુમલા કર્યા હતા, પણ ત્રણ વાર તેમને પાછા હઠાવી દેવાથી તેમણે અમારો કેડો મૂક્યો. ૩ જી જુલાઈએ (Padre Stephanus) પાઢે સ્ટી-ફાનસ બે પોશાક લઈને અમારીપાસે આવ્યો. રીતસર તેણે જોન સર્મન અને યોજા સુરપાડને પોશાક આપ્યા. તા. ૪ થિયે અમે બડા પુલા આવી પોહોંચ્યા, તે શહેરથી ત્રણ ગાઉ છેટે છે, ત્યાંથી અમે પાઢેને અગાઉથી રવાને કર્યો તે એટલા માટે કે, અમારા આવકારની, અને દિવસે પાદશાહની મુલાકાત લેવાનું બની આવે, એવી અગા-ઉથી ગોઠવણ કરે. તા. ૭ મિયે અમે નગરમાં સારી ગોઠવણથી પ્રવેશ કર્યો. અમારા માનાર્થે અમારી સામે, બે હજારી એક મનસબદાર, ૨૦૦ ગ્રોડે સવારની ટુકડી, અને પટાવાઝા તથા તે સાથે બે હાથિયો અને ડંકા નિશાનનો રસાલો અમને લેવાને આવ્યો. શહેરના મધ્ય ભાગમાં પોહોંચ્યા, ત્યાં સૈયદ સલાબતખાન બહાદુર અમને મળ્યા, અને તેઓ અમને દરવારમાં લઈ ગયા. બાદશાહ બાહાર નીકળી આવે ત્યાં સુધી, ૧૨ વાગતા લગી, અમારે થોભવું પડ્યું, તે દરમિયાન (Caundora Behauder) કાનદોરા બહાદુરની અમે મુલાકાત લીધી. તેઓએ ઘણી સમ્મતિથી અમારો આદર સત્કાર કર્યો, અને પોતા તરફથી, અમને આશ્રય આપવાની, અને અમારું રક્ષણ કરવાની યાત્રી કરી આપી. પ્રથમના નજરાણા તરીકે, અમે, ૧૦૦ મોહોર; રત્નજડિત એક ટેબલક્લાથ; ગેંડાનું શિંગડું, ટેન્ડીખાન (Tendy Caun) પાસેથી ચરીદેલું સ્ક્રુટોયર (જેનાં ચાનાં બંધ કરવાના પાટિયાને નીચું પાડવામાં આવે તો તે લખવાના ટેબલનું કામ સારે એવું કરાવે.) ; અંબરનો એક મ્હોટો

કટકો; (The afts, and chellumche manila work) અને પૃથ્વીનો નકશો, ઇટલાંવાનાં નજર કર્યાં. અમારી સાથે આનરેબલ ગવર્નરનો સ્થળીતો હતો, તે પણ રજુ કરી દીધો. રેવાજ પ્રમાણે, અમારા દરેકના હાથમાં અકેકું વાનું હતું. હિંદુસ્તાનના રાજાઓની ધામધૂમ અને મ્હોટા દબદબાની રીતિ જોતાં, અમને જે માન આપવામાં આવ્યું, તે અમે ઘણું મ્હોટું સમજીએ છીએ. અમે ઉતારે આવી પોહોંચ્યા, ત્યાં સૈયદ સલાવતખાને અમારી, અને અમારા માણસોની સારી વરદાસ્ત કરી. સાંજ પડી ત્યારે પણ, તેઓ ફરીને અમારે ઉતારે આવ્યા, અને બે હોરા સુધી અમારી સાથે વાતો કરી. પાદશાહની સાથે સ્વાનદોરાને ઘણી સારાસારી છે, તેથી તેમનાદ્વારા આપણું કામ પાર ઉતારવાની સારી આશા રેહેછે; તે કહેછે કે, મારાથી વનતો આશ્રય હું તમને આપીશ. વઢી તે કહે છે કે, પાદશાહ પણ ઘણી મેહેરવાની વતાવશે, એમ તેના સ્વાતરીપૂર્વક કહેવા ઉપરથી મને સમજાય છે. અમને એમ ફરમાન થયું છે કે, સ્વાનદોરાને અમારા મુરબી ગણીને અમારે પ્રથમ તેમને મળવું, ત્યારપછી બડા વઢી-રને મળવાની અમને સૂચના કરવામાં આવશે, અને ત્યાર પછી, બીજા ઉમરાવોની મુલાકાત લેવાનું ફરમાવશે. આ પ્રમાણે કરવાની અમારી મરજી ન હતી, પણ જેણે અમારે માટે આટલું વધું કહ્યું, તેને નાસ્તુશ કરવાનું અમને ઠીક લાગ્યું નહિ.

દીલ્લીમાં પાદશાહનું ચિત્ત ઠરતું ન હતું, તેથી, તેણે ૬ કોશ ઉપર પીરની દરગાહ છે, તેનાં દર્શન કરવા જવાની ધારણા કરી. તેણે આઠ દશ દિવસ શહરની આસપાસ ગાઢી કાઢાડ્યા. ઉમરાવોએ તેને અરજ કરી કે, આવી કવેઝાએ વાહાર રેહેવું ઠીક નથી, પણ તેણે માન્યું નહિ, અને કહ્યું, કે લાહોર અને અજમેર ભળી હું જવાનો છું. કંપનીવાઢાને તેની પછવાડે ભમવાને કંટાળા ભરેલું

લાગ્યું. તોપણ નજરાણો કરચાવિના, તેને પાછી અરજ કરવી ઠીક લાગી નહિ, અને જ્યાં ત્યાં બધો સામાન ફેરવવો એ પણ કઢાકૂટનું કામ થઈ પડ્યું, તેથી જેમ બને તેમ જલદી નજરાણો નજર કરી દેવાની તેઓએ ધારણા કરી. અને જાપાની કબાટો, (Scrutaires) જાપાની માટીનાં વાસણો; તથા બીજા નાના પ્રકારનાં રંગનાં અને વારનીશ કરેલાં ચકચકિત જળાતાં હતાં તેવાં વાસણો; ગોઠીવારનાં હથિયાર; વાહાડકાપનાં હથિયાર અને ચાકુ, છરી, કાતર વગેરે વસ્તુઓ લઈ જઈને પાદશાહની છાવણીમાં તેને અર્પણ કરવામાં આવી. બીજે દિવસે ૪૦૦ તાકા સાધારણ જાતિની બનાથના આપ્યા; ત્રીજે દિવસે ૩૦૦ તાકા (Aurora) આરોરા, અને ૬૦ તાકા પીઝા રંગના કાપડના રજુ કર્યા. ચોથે દિવસે, લાલ રંગના તાકા, તથા સિન્દુરી અને ચનોઠિયા રંગના તાકા વગેરે ચીજો આપી. પછીથી બાકીની નજરાણાની ચીજો લઈ આવવાને માટે અમે દીલ્લી ગયા, અને ત્યાંથી, પાંચ ઊભાં મૂકવાનાં વાગતાં ઘડિયાળ; વાર આયના, અને ચોકઠામાં જડીને તૈયાર કરેલો પૃથ્વીનો નકશો, એટલાં વાનાં લઈ જઈ મેટ કરી દીધાં. ઉપરની બધી મેટો નોટ લખીને તે સાથે હુઝૂરમાં મોકલવામાં આવી હતી, તે પ્રમાણે આ પણ મોકલતાં, તે વાંચી જોઈને પાદશાહે ઘડિયાળ પાછાં મોકલ્યાં, અને કાહાવ્યું કે, અમારી સવારી દીલ્લી વઢી આવે ત્યાં સુધી તમારી પાસે તે સાચવી રાખવાં. આવો હુકમ થવા ઉપરથી, બાકીની મેટો રજુ કરવામાં અમે આચકો સ્વાધો. દીલ્લીથી ચાઢીસ કોશ કરતાં તે વધારે આઘેની દરગાઓએ જનાર નથી એમ અમારા જાણવામાં આવ્યું, એટલે, અમારે તો સવારીની સાથેજ રહેવું અને મિ૦ સ્ટીવનસન અને મિ૦ ફિલિપ્સ એઓએ દિલ્લીમાં રહીને માલ સંભાળવો, એમ ઠરાવ્યું. જ્યારે અમે તે મંગાવિયે ત્યારે ગાઢાંમાં ભરીને તેઓ લઈ આવે એવી ગોઠવણ કરી. બીજા અમીર ડમરાવોને જે પોશાક આપવાના હતા તેઓને

ણ તેની સ્વરૂપ આપવી. આ રીતે ગોઠવણ કરી રાખ્યા પ્રમાણે મને હુઝૂર સવારીમાં ભેગા રહ્યા છિયે, અને પાદશાહને રજુ કરવાની અરજી તૈયાર કરવામાં મંડ્યા છિયે. પ્રમુની ઇચ્છા હશે તો, આપણી ધારણા પાર પડશે. અમારું કામ બર લાવવાને અમને સાની જરૂર પડશે, અને પૈસા વિના અહિં કામ થઈ શકે એમ નથી, માટે અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે, અમને જોઈતા દામ મળશે નહિ તો, અમે ગંઈ કરી શકીશું નહિ, એ વાત આપને જણાવિયે છિયે. અમારી માસે માલ છે, તેનું વેચાણ કરીને, અમે રકમ ઉઘી કરી શકિયે એમ કે સ્વરૂપ પળ, પાદશાહ શહેર છોડી બાહાર નીકળી પડ્યા છે, એટલે મને કોઈ વ્યાપારી સાથે સોદો કરી શકિયે એમ નથી.” ઉપર પ્રમાણે, દીલ્લીથી ૨૦ કોશ ને છેટેથી, ૧૭૧૬ ના આગસ્ટ માસની ૪ થી તારીખે રિપોર્ટ લખીને મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ પછી એક રીજો રિપોર્ટ નીચે પ્રમાણે રવાને કર્યો;—

“મોગલ (પાદશાહ) ઘણા દિવસથી મંદવાડ ભોગવે છે. એક અંગ્રેજ ડાક્ટર મિ. હામિલ્ટન તેની દવા કરેછે, તેથી દેશિયોનાં મન અમારા વિરુદ્ધ ઘણાં થઈ ગયાં છે. મિ. હામિલ્ટન કહેછે કે, પાદશાહને હવે સારુ થવા આવ્યું છે, અને તેનું શરીર એટલું બધું સુધરતું જાય છે કે, થોડા દિવસમાં તે બિલકુલ સારો થઈ જશે. આવા બનાવથી હોહા કાંઈ ઓછી થઈ નથી. દરબારી હકીમોની અદેસ્તી મિ. હામિલ્ટન ઉપર થઈ છે, અને તેને સ્વશેડી દેવાની પેરવિયો કરે છે, પણ પ્રમુકપાથી તેની પોતાની મેહેરબાની છે, અને આપણી પડખે આપણા મુરબિયોની ઓથ છે, તેથી બધી વાતે સારાં વાનાં થશે, અને પાદશાહ પોતે સ્વોજા સુરપાડ અને મિ. હામિલ્ટન માટે વસ્તોવસ્ત સારો અભિપ્રાય જણાવેછે, તેથી અમને પૂરી આશા રહેછે, અને આપણા કામમાં હવળાં જે વાર થાય છે તેનો બદલો વઢી જશે, એમ અમને લાગે છે, દીલ્લી નોવેમ્બર તા. ૮ સન ૧૭૧૬.”

“અમારા પ્રથમના લખવા પ્રમાણે પાદશાહને આરામ થવાથી, તેણે તા. ૨૩ મીને રોજ માથે પાળી ઘાલ્યું છે, અને સર્વે દરબારિયો તરફથી મુબારકબાદી આપવામાં આવી છે. મિ. હામિલ્ટનની મહેનતના બદલામાં, તેણે તા. ૩૦ મીને રોજ દરબારમાં પોશાક આપવામાં આવ્યો. તે સાથે એક જડાવની કલગી, હીરાની બે વિટિંયો, એક હાથી, એક ઘોડો, અને ૫,૦૦૦ રૂપિયા રોકડા આપવામાં આવ્યા, તે ઉપરાંત, તેના ડાક્ટરી હથિયારોના હાથા સોનાના કરાવી આપવા, તથા તેના ડગલા માટે સોનાનાં વટન, તથા તેના વેસ્ટકોટ અને પાટલુન ભરગચ્છીના બનાવી તેમાં કિંમતી જવાહીર જડાવી આપવાનો હુકમ થયો છે. સ્વોજા સુરપાડને પણ તેજ દિવસે, પાદશાહ પાસે તેની હાજરીને લીધે, તેણે એક હાથી, અને પોશાક આપવામાં આવ્યો છે. માંશોં મારને પણ તેજ દિવસે, હામિલ્ટનની સાથે પોશાક આપવાનો હતો, પણ હામિલ્ટન સાથે તેમની મદદમાં તે કોઈ પ્રકારે હતો નહિ તો સર્વેને ભેગો પોશાક અપાવવો એ આપણા લોકો માટે સારું ગણાય નહિ, માટે કોઈ બીજે પ્રસંગે તેણે પોશાક આપવાનું મુલતવી રાખવામાં આવ્યું, અને પછવાડેથી, તે પાદશાહનો નોકર હતો, અને પાદશાહ ઉદારવૃત્તિનો હતો, માટે તેણે ૧,૦૦૦ રૂપિયા રોકડા, એક હાથી, અને પોશાક ઇનાયત થયો.

“આ બનાવ આપણા ભલાનો શકુનિયાત્ર અમે માન્યો છે, અને આપણું કામ ફતેહ થવાની આ એક નિશાની ગણવામાં આવી છે, કેમકે, હવે આપણે આપણા કામ વિષેની અરજી શ્રીહુજૂરમાં રજુ કરી શકીશું. પાદશાહે માથે પાળી ઘાલ્યું, એટલે અમે સ્વાનફોરા મળીથી હુકમ મળ્યા પ્રમાણે ભેટ રજુ કરી દીધી, અને કેટલીક, પછવાડેથી, એની લગ્નની ક્રિયાપૂરી થયા પછી આપવાને રાખી. અરજી લખાઈને તૈયાર થઈ એટલે, સ્વાનફોરાને આપી કે તે શ્રીહુજૂરમાં પેશ કરે. સ્વાનફોરાની મારફત સૈયદ સિલાબતખાન પ્રથમથીજ

અમારા કામની વ્યવસ્થા કરતો હતો. તેની તબિયત આ વેઠાએ સારી ન હતી, તેથી અરજી સાથે તેની મલામણ સામેલ કરાવવાની પણ અમને અગત્ય જણાઈ નહિ. સ્વોજા સુરપાડ અમારી અરજી શ્રી હુસૈન રજુ કરવાને સ્વાનદોરાને વારે વારે કેહેતો, પણ તે એમ જવાબ આપતો કે, શાદીનું કામ પૂરું થયા પછી, હું તુરતજ અરજી રજુ કરીશ. શાદીની ધામધુમના સમયમાં બધી કચેરિયો બંધ હતી, અને કાંઈ પણ કામકાજ ચાલતું નહિ. દિહી તા. ૭ મી ડિસેમ્બર ૧૭૧૬.”

આ ઇતિફાક બન્યો, તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. શાહજહાન પાદશાહના સમયમાં પણ, કંપનીના લાભાર્થે, જે ફર્માન બંગાળાને માટે આપવામાં આવ્યું, તે એક ઔષધકરનાર ડાક્ટરની મદદથી પાર ઉતર્યું હતું, અને આ ફેરે પણ, તેવાજ ડાક્ટરની મારફત બેડો પાર ઉતર્યો.

કંપનિયે અરજીમાં લખ્યા ઉપરથી, ફર્માનમાં જે વિગત લખી છે તે જોતાં જણાય છે કે, ઇંગ્લિશ માલ ઉપરની જગત તે-ઓને સુરતમાં આપવી પડતી હતી. શાહજહાનના સમયમાં સેંકડે ૨ ટકા હતી. ઔરંગજેબનામાં $૩\frac{૧}{૨}$ ટકા એકલા સુરતને માટે હતી, બીજી કોઈ જગાએ લેવામાં આવતી નહિ; બહાદુરશાહની વેઠાએ ૨૩ હતી, પણ અમલદારોની પજવણીથી ત્રણ વર્ષ થયાં તેમણે ત્યાંથી કોઠી કાઢાડી નાંખી હતી. બાહાર અને ઓરિસામાં કશી જકાત આપવી પડતી નહિ. હુગલીમાં જકાતને બદલે ઉચ્ચક, વર્ષના ૩,૦૦૦ રૂપિયા આપવામાં આવતા હતા.

૧૭૧૬ ના જાન્યુઆરીની ૬ ટી તારીખે, મોગલવાદશાહ ફરુકશેરના મળીથી ફર્માન મળ્યું. બંગાળા, ગૂજરાત, અને દક્ષિણના નવાબો ઉપર પાદશાહના સહિ શિક્કાના હુકમો કાઢાવવામાં આવ્યા. આ બધું ૧૭૧૭ ના જુલાઈ માસ સુધીમાં પૂરું થયું.

ફર્માન અને પરવાના થઈને કુલ ૩૪ લેખ મળ્યા. કંપનીની અરજીમાં લેખેલી તેમની વાબત વિષે, કંપનીના લાભમાં શું શું થયું, તેની વિગત નીચે આપવામાં આવે છે:—

અંગ્રેજી વાહાણ ચલાવે અથડાઈને ભાંગે, તો તે માંહેલો માલ સરકાર ચાલસે કરવો નહિ, અથવા લૂંટી લેવો નહિ.

પ્રતિવર્ષે ૧૦,૦૦૦ રૂપિયાની સામટી રકમ સુરતના સરકારી ચર્જાનામાં ભરવામાં આવતાં, કંપનીના વ્યાપારની કોઈ વસ્તુ ઉપર મોગલ દરબારે જકાત લેવી નહિ. રકમ ભરી દેવાથી, પાદશાહી કોઈ અમલદાર, માલ તપાસવા, કે પૈસા કહડાવવા હાજર થશે નહિ.

કંપની, પોતાની મુંબઈ અને મદ્રાસની ટંકશાલમાં જે રૂપિયા પાડશે, તે રૂપિયા પેશકસી તરીકે લેવામાં આવશે.

આર્કાટના નવાબે મદ્રાસને લગતાં, કંપનીનાં ગામડાં લઈ લીધાં છે, તે પાછાં આપી દેવાં.

દીવા અથવા દિવિવેટ, જે મછલીપટ્ટમ પાસે છે, તેને માટે પ્રતિવર્ષે ઉચ્ચક ૭,૦૦૦ પાગોડા લેવાના કરારે, કંપનીને પાછો સોંપી દેવો.

બંગાળાનો કોઈ પણ માણસ, યુરોપિયન કે દેશી ગમે તે હોય, અને તેની પાસે કંપનીનું લેણું હોય તો, તેને કલકત્તા ચાલે મોકલી દેવો.

મકસુદાવાદમાં, અઠવાડિયામાં ત્રણ દિવસ શિક્ષા પાડવાનું કામ કરવાની કંપનીને છૂટ આપવી.

કલકત્તાના પ્રેસિડેન્ટે, જે જે માલની યાદી કરીને દસકત કરી આપ્યા હોય, તે જોઈને મુલ્કી અમલદાર, તે સામાન નહિ તપાસતાં, તે ઉપર જકાત માગશે નહિ.

કંપનિયે, કલકત્તા, અને તેની પાસેનાં બે ગામ ખરીદી લીધાં છે, તેને માટે જે કરાર થયા હોય તેને અનુસરીને, હુગલી નદીના કિનારા પાસેનાં બીજાં ૩૭ શહેર ખરીદ કરી લેવામાં કંપનીને પરવાનગી આપવામાં આવી.

આ પ્રમાણેની છૂટની બચ્શીસ કરવામાં આવી, તે કંપનીને પોતાને વ્યાપાર વિષયક ચાર્ટર મળ્યો એમ ગણવામાં આવ્યું, અને તેના સાધનથી, બીજા દેશી રજવાડા તેમને કોઈ પ્રકારની રંજાડ કરે, તો તે ચાર્ટર તેમને પોતાનું રક્ષણ પ્રાપ્ત કરી લેવાને સાધનભૂત થઈ પડ્યો.

ગૂજરાત અને દક્ષિણના નવાબો ઉપર જે ફર્માન મોકલવામાં આવ્યાં, તેનો અમલ તો એ બે ઠેકાણે થવા લાગ્યો, પણ બંગાળના નવાબ જાફરખાને તેની કોઈ પત કરી નહિ. તેના જોવામાં આવ્યું કે, હુગલી નદીના બંને કિનારા ઉપર, કંપની કિલ્લા બાંધી તોપો ચડાવી દેશે તેથી, નદીમાં વાહાણો ચલાવવાનો તમામ કબજો કંપનીનો થઈ જશે, એટલા માટે, તેણે તે જગ્યાના માલિકોને સખત તાકીદ કરી કે, તેમણે કંપનીના કોઈ માણસને પોતાની જમીન કે જાગીર વેચાતી આપવી નહિ.

૧૭૧૬. ઇંગ્લિશ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને મળેલી છૂટો, અને હક હકુમતનો અનાદર થવા માંડ્યો, અને તે ભંગ કરવા માંડી, એટલે, તે તરફના રાજાએ એક ઢંઢેરો કાહાડીને ફર્માન કહ્યું કે, પૂર્વ પ્રદેશમાં કંપનીની હદમાં, વેપાર કરવાને તેની કોઈ પ્રજાએ જવું નહિ, તેમજ, વેપાર કરવામાં, કોઈ વિદેશી વેપારીનું કામકાજ હકશાઈ સ્વાઈને કરવું નહિ, તથા તેવા કોઈ વિદેશીના વાહાણોમાં નોકર રહેવું નહિ.

પેહેલા ડ્યોર્જ રાજાએ, પોતાના ૫ મા કાયદાના ૧૧ મા બાબમાં ફર્માન કહ્યું કે, પૂર્વ પ્રદેશનો કોઈ પણ માલ, આયરલેન્ડને કિનારે

ઉતારવો નહિ, તેમ છતાં કોઈ ઉતારશે, તો તે માલ સરકાર ખાલ કરવામાં આવશે.

આ વેળાએ, ઇંગ્લંડમાં રૂપાનાણાની ઘણી અછત થઈ ગઈ, તે કારણ એમ કેહેવામાં આવ્યું કે, પૂર્વ પ્રદેશમાં તે ઘણી નગદી ચડા દેવામાં આવે છે, તેથી રૂપાનાણાની યોટ પડી છે, અને સોનાના હિન્દ અને ચીનથી લઈ આવવામાં લાભ છે. કેહે છે કે, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે એક વર્ષમાં, ૩૦ લાખ ઔસ રૂપું હિન્દ મળી નિકાસ કર્યું હતું. આ રકમ બીજા બધા દેશોમાંથી આવતી રકમ કરતાં ઘણી વધારે છે.

૧૭૧૮. આસ્ટેન્ડ કંપની, ત્યાંના રાજાના વાવટા નીચે, હિન્દ સાથે હજી પણ વ્યાપાર ચલાવી લાગી, અને તેના આરતિયા અંગ્રેજ થઈ પડ્યા; તેઓ તેમના મેળા મળવા લાગ્યા, તેથી બ્રિટિશ સરકાર જકાત આદિમાં નુકસાન થવા માંડ્યું, અને કંપનીના વ્યાપારમાં સ્વેચ્છાથી આવવા માંડી, એટલે, આ પેહેલાં જે મનાઈના ધારા હતા, ઉપરાંત, પરવાનગી સિવાય, કોઈ બ્રિટિશ પ્રજા વ્યાપાર કરે નહિ, પણ દેશી સાથે મળે નહિ, જ્યાં ત્યાં મટકે નહિ, એવો સખ્ત કાયદો કર્યો અને એમ ઠરાવ્યું કે, કંપનીની હદમાં, કોઈ આથી વિરુદ્ધ વર્તના જોવામાં આવે, તો કંપની પણ તેને પકડી કેદ કરીને ઇંગ્લંડ મોકલી તે પરદેશી સાથે મળેલાની પાસેથી, પ્રત્યેક વાંક માટે ૫૦૦ પૌંડ દંડ તરીકે ભરી લેવાના ઠરાવ્યા. આ કાયદાનો અમલ ત્રીજા જ્યોર્જના સમયમાં પણ, ૧૭૩૨ ના મે માસની ૧ લી તારીખથી બીજા સા વર્ષને માટે લંબાવવાની અગત્ય પડી હતી.

૧૭૧૯. સુમાત્રાના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર યોર્ક કિલ્લો હતો તે છોડી દઈને કંપનિયે, ત્યાંથી બે કે ત્રણ મૈલને છેડે, માર્લબૉર્ન નામનો કિલ્લો બાંધવા માંડ્યો, પણ ત્યાંના દેશિયોએ ત્યાંથી તેમને ન

સાડી મૂક્યા. આવતે વર્ષે તેઓ પાછા આવીને કિલ્લાનું કામ આગળ ચલાવવા લાગ્યા, તે વેળાએ દેશિયોએ કાંઈ વાંધો લીધો નહિ.

૧૭૨૧. હિન્દની સુંદર દેખાતી, નાના પ્રકારના રંગની અને ભાતની છીંટ, અંગ્રેજોને ઘટલી બધી ગમી ગઈ કે, તેના પોશાક શિવડાવા લાગ્યા, અને ઘરવાહરાના સરસામાન આદિમાં તેનો બોહોઝો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. આવો મામલો બનતાં, દેશમાં બનતો ડેનનો માલ, અને રેશમના તાકા સ્વપતા હતા, તે કોઈ લેવા લાગ્યા નહિ. સારો અને સસ્તો હિન્દનો માલ મળે તે છોડીને, વધારે પૈસા સ્વર્ચ થાય એવો, દેશી વરનો માલ સ્વરીદવાની કોઈની મરજી થાય નહિ એ સ્વાભાવિક છે, તેમ છતાં, દેશી કારખાનાવાળાઓએ લંડનમાં, તેમજ બીજા શેહેરોમાં, રમખાણ મચાવા માંડ્યું.

ઘણા લોકોના સ્વાર્થની વાત આવી, ઘટલે, તેમનાં મન શાન્ત કરવાની સરકારને પણ અગત્ય જણાઈ. રેશમ અને ડેનનાં કારખાનાંમાં રોકાયેલાને ઉત્તેજન મળતું રહે, ઘટલા માટે, પાર્લામેંટને કાયદો કરવાની ફરજ અદા કરવી પડી. અને એમ ઠરાવ્યું કે, હિન્દનો માલ કોઈ વાપરે, અથવા અંગ ઉપર તેનો પોશાક શિવડાવીને પેહેરે, તેને અપરાધી ઠરાવીને, પ્રત્યેક પ્રસંગે પાંચ પૌંડ તેનો દંડ કરવો, અને એવો માલ વેચનારનો ૨૦ પૌંડ કરવો.

ઓસ્ટેંડ ઇસ્ટિંડિયા કંપનીની નડતર પણ, હજીલગણ ચાલતીજ રહી હતી. તેમની ચાકરીમાં રહેલા, અને તેમના ભેગા મળેલા એવા અંગ્રેજો, ૬ ટું. ચાર્લ્સ રાજાની જાણે પ્રજા ન હોય, એવી વર્તણૂક તેઓ હિન્દમાં, બ્રિટિશ કંપની વિરુદ્ધ ચલાવવા લાગ્યા, તેથી, કંપનીને નુકસાન થવા માંડ્યું, અને તેમની પજવણી પણ ચાલતી રહી. આવી કરણી બ્રિટિશ પ્રજા ચલાવે નહિ, ઘટલા માટે, પાર્લામેંટે પ્રથમ જે ધારા કર્યા હતા તે ઉપરાંત, વિશેષ અટકાયતના નિયમો કર્યા. (૧ લા ડ્યો-

ર્જનો કાયદો. ૭ મો, વાવ. ૨૦). વલંદાલોકોએ તો, આ પ્રમાણે દગો દેનારી પોતાની પ્રજા, આસ્ટેડ કંપની સાથે સંબંધ ધરાવતી હોય તેઓને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવા માંડી.

૧૭૨૨. ઉપરનાં કેટલાંક કારણોને લીધે, તેમજ, આસ્ટેડ કંપનીથી થતા નુકસાનને લીધે, યુનિટેડ કંપની ૧૦ ટકાનો ફાળો આપતી હતી, તે ઘટાડીને આઠ ટકાનો આપવા લાગી.

૧૭૨૬. પેહેલા ડ્યોર્જ રાજાએ, ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે, કંપનીને નવો ચાર્ટર કરી આપ્યો, તેની રૂબેરૂ કલકત્તા, મુંબઈ, અને મદ્રાસ-માં, મુલ્કી અને ફોજદારી ન્યાયસ્થાતાં સ્થાપવામાં આવ્યાં. પ્રત્યેક ન્યાયની અદાલતમાં, એક મેયર અને બીજા નવ આલ્ડરમેન મળીને કચેરી ભરી, તેમાં ન્યાય ચૂકવે, પણ દેહાંત દંડના અપરાધ ચૂકવવાની તેમને સત્તા આપવામાં આવી નહિ. આગળ જતાં, સન ૧૭૬૩ માં નવો ચાર્ટર આપવામાં આવ્યો, તેમાં ઘણો સુધારો વધારો કર્યો છે, અને કેટલીક બારીકી ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

લંડનમાં લીડન હાલ નામનો મોહોલ્લો છે, ત્યાં આ સાલમાં કંપનિયે પોતાની હવેલી બાંધી.

૧૭૨૭. પેહેલા ડ્યોર્જ નો કાયદો ૧૩ મો, વાવ. ૮ રચવામાં આવ્યો, તેમાં સાઉથ કંપની સી (દક્ષિણ સમુદ્રની કંપની) ગુલામો સંબંધી કેમ વર્તન કરે તે જણાવ્યું છે, તે એ કે, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની પરવાનગીથી, અને પોતાને મળેલા પર્વાનાની રૂબેરૂ સાઉથ સી કંપની, માદાગાસ્કરમાં ગુલામો લઈ જાય, પણ રસ્તામાં કોઈ બંદરે તેમાંથી એક પણ ગુલામ ઉતારે નહિ, તેમજ, કંપનીની હદની કોઈ બીજી જગ્યાએ જાય નહિ, અને વધાને માદાગાસ્કરમાં ઉતારે; અને તેઓને ત્યાં સ્થાવાને જેટલો સ્થાવર, અને તેને લગતા અગત્યના પદાર્થોજ માત્ર વાહનમાં લઈ જાય, તે સિવાય, બીજી કોઈ પણ વસ્તુની ત્યાં આયાત

કરે નહિ. આ કામને માટે, પ્રતિવર્ષે, ચાર વાહાણો કરતાં વધારે વાહાણો લઈ જાય નહિ, આ નિયમથી વિરુદ્ધ ચાલનાર પાસેથી, તેમનાં વાહાણ માર્ગ સુધાન્ત જપ્ત કરીને, વમણો અવેજ વસુલ કરવામાં આવશે, એવો દાવ મૂકવામાં આવ્યો.

ઑસ્ટેંડ કંપનીને ૬ ટ્રા ચાર્લ્સે વ્યાપારનો ચાર્ટર કરી આપ્યો હતો, તે કાર્ય તેનું અધટિત હતું, એવી અંગ્રેજ અને ઢાચ લોકોએ તેને ગળા ઉતરે એવી યાત્રા કરી આપી, એટલે તેણે, એ કંપનીને હિન્દ સાથે વ્યાપાર કરતાં અટકાવી.

૧૭૩૦. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની મુદત પૂરી થશે, ત્યારે તેને નવો ચાર્ટર મળવાની તેઓ અરજ કરશે, એમ ધારીને, તેઓનું કાર્ય તોડી પાડવાના ઇરાદાથી, અને પોતાની નવી કંપની સ્થાપવાના મન-સુવાથી, લંડન, લીવરપુલ, બ્રિસ્ટલ આદિ શહેરોના વ્યાપારી અને ગૃહસ્થોએ મળીને, કંપની ડીમી કરી. એક હાથે વેપાર કરવાનો રેવાજ અટકાવવા માટે, મહાન્ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. સન ૧૭૩૦ ના ફેબ્રુ-આરીમાં તેમણે આમની સભાને અરજી કરી, તેમાં સરકારને કેટલીક લાલચ વતાવી, પણ તેમની અરજી ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, તથાપિ આ પ્રસંગનો લાભ લઈને, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને ઘસારો દેવા, પાર્લામેંટે બીલ પસાર કર્યું, તેમાં, ૩૩ વર્ષની કંપનીની મુદત વધારી, ૨૫ મી માર્ચ ૧૭૬૬ સુધીની ઠરાવી. મુદત પૂરી થયા પછી, ૩૨ લાખ રૂપિયા, તથા તે ઉપરનું વ્યાજ, કંપનીને સરકાર ભરી દે, એટલે તેમને એકલા હાથે વેપાર કરવાની આપેલી પર્વાનગી રદ કરવામાં આવે, અને ત્યાર પછી, કંપનીને વેપાર કરવો હોય તો, તેમને ફાવતી ગોઠવણ કરીને, તે પ્રમાણે કરે, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.

૩૩ વર્ષની તેને મુદત આપી તેને વધાવે,

સરકારને કંપની આપે પૌંડ ૨,૦૦,૦૦૦

પાંચ ટકાને બદલે ૪ ટકા વ્યાજના

ઠરાવ્યા, તેથી કંપનીને નુકસાન પૌંડ ૬,૪૦,૦૦૦

૮,૪૦,૦૦૦

આ રીતે કંપનીને ભારે રકમનો ઘસારો પડવાના સબબે, તેઓ ૧૭૩૨ ના ક્રિસમસના ફાળાનો દર ઘટાડીને, સેંકડે સાત ટકા આપવાનો નક્કી કર્યો, તે ૧૭૪૩ ની સાલ સુધી આપ્યો, ત્યાર પછી, પાછો આઠ ટકાનો ચાલતો કર્યો.

૧૭૩૪. સન ૧૭૦૮-૯ થી તે ૧૭૩૩-૩૪ સુધી કંપનીના વેપારની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:-

વાહાણો ૩૫૩ મોકલ્યાં, તેનું વજન ટન ૧,૪૨, ૯૮૧

તેમાંથી ૨૦ વાહાણો ભાગ્યાં અથવા પકડાયાં

ઈંગ્લંડથી માલ ચડ્યો,-

માલના પૌંડ ૩૦, ૬૪, ૭૭૪

નગદી પૌંડ ૧, ૨૧, ૮૯, ૧૪૭

કુલ પૌંડ ૧, ૬૨, ૬૭, ૯૨૧.

માલ આયાત થયો તેના વેચાણના પૌંડ. ૩, ૩૬, ૭૧, ૭૦૯.

સન. ૧૭૦૮-૯ માં યુનૈટેડ ઈસ્ટઈન્ડિયા કંપનીના વ્યાપારનું કામ શિરૂ થયું, ત્યાંથી તે ૧૭૩૩-૩૪ સાલ સુધીના તેમના વ્યાપારની હકીકત ઉપર પ્રમાણે આવી ગઈ. ઔરંગઝેબ ૧૭૦૭ માં મરી ગયો, ત્યારપછી મોગલ રાજ્યની પડતીનો પ્રારંભ, અને બ્રિટિશ રાજ્યના ઉદયનો પ્રારંભ એ બે બનાવ ભેગા ચાલતા આવ્યા છે.

કંપનીને તોડી પાડવાને, અને સર્વ કોઈને વ્યાપાર કરવાની સ્વતંત્ર છૂટ આપવાને, પ્રયત્ન તો ઘણા થયા. છેલ્લો હુમલો તો એવી સંધી પર થયો કે, તે સમયે જો કંપનીના કાર્યમાં ભંગાળ પડ્યું હોત, તો બ્રિટિશના હિન્દમાં થયેલા ઉદયનો અસ્ત તેમના માંહોમાંહેના

કઠ્ઠહને લીધે થઈ જાત. પળ પરમેશ્વરની ધારણા, હિન્દને માટે કોઈ જુદા પ્રકારની થયેલી સમજાય છે. હિન્દને માથે આફતો આવી પડવામાં વાકી રહી નથી. તેમાંથી મુક્ત કરવાનો અને હિન્દને તારવાનો જશ મહાન્ કૃપાલુ પરમેશ્વરને ગ્રેટ બ્રિટનને આપવાનો હોય, એમ સમજાય છે, તેથી આશા રેહે છે કે, ગ્રેટ બ્રિટનના હાથથી હિન્દનો હેતુ સર્વ પ્રકારે ઉદય થશે, પળ તેને માટે હિન્દે પૂરેપૂરી યોગ્યતા મેળવવી જોઈએ અને તેના પ્રમાણમાં આશા-ઓ બાંધવી જોઈએ. ગ્રેટ બ્રિટનની હિન્દમાં વૃદ્ધિ થવાના સંયોગો કેવી રીતે આવતા ગયા, અને તેમાં વચ્ચે વચ્ચે કેવી હરકતો નડતી ગઈ, તે હવે આપણે તપાશિયે.

૧૭૪૦. પાછળ સન ૧૭૩૪ સુધી આવતાં, વચ્ચે હિન્દમાં સામ્રાજની શી દશા થઈ તે રાજકીય સંબંધ નામના પ્રકરણમાં જણાવવામાં આવશે. કંપનીના વ્યાપારનું કામ ધોરણસર ચાલ્યું. ૧૭૪૦ માં રશિયાને માર્ગે, ઇરાનનો વ્યાપાર જાગ્રત કરવાની વેપારિયોની મરજી થઈ. ઇરાનમાંથી કાચું રેશમ, રશિયા માર્ગે ઇંગ્લંડમાં આયાત કરવું, એ જઝમાર્ગગમનના ધારાને અનુસરતું કરવાને, તે સંબંધનો કાયદો કરાવ્યો, એટલે આગળ પ્રમાણે વ્યાપાર કરવાની છૂટ મળી. ઇંગ્લંડથી ડેનનું કાપડ ઇરાનમાં ઘણું નિકાસ થવા માંડ્યું. સન ૧૭૪૭ સુધી, તો કામ બરાબર ચાલ્યું, પળ આ પ્રસંગે રશિયાએ કાયદો કરીને અટકાવ કસ્યો, તેમજ, કાસ્પિયન સમુદ્રમાં બ્રિટિશ વાહાણ-ને પેસવાની બંધી કરી. આ વેપારને માટે રશિયન કંપનિયે જે વાહાણો બાંધ્યાં હતાં, તે હવે સ્વોટ સ્વાઈને તેમને વેચી દેવાં પડ્યાં. વઠી ઇરાનમાં મુલ્કી લડાઈ જાગી, તે વેળાએ, બ્રિટિશ વેપારીની ૧૯ લાખ રૂપિયાની મતા લૂંટાઈ ગઈ.

૧૭૪૪. કંપનીના સમયની મુદત હવે થવા આવી. ઇંગ્લંડને, ફ્રાન્સ અને સ્પેન સાથે, વિગ્રહમાં ઉતરવું પડ્યું, તેથી નાણાની

મીડ પડવા માંડી, એટલે કંપનિયે ૧૦ લાખ પૌંડ સરકારને ત્રણ ટકાને વ્યાજે ધીરવાનું કબુલ કરવા ઉપરથી, તેમની સનદની મુદત ૧૭૮૦ ના માર્ચની ૨૫ મી તારીખ સુધી વધારી આપી, અને તેને લગતો પાર્લામેંટે કાયદો કર્યો. મુદત વીત્યા પછી, ત્રણ વર્ષની મુદતની નોટીસ આપવાનો કરાર પણ કાયમ રહ્યો, અને એક હાથે સ્વતંત્ર વ્યાપાર ચાલતો રાખવાની છૂટ પણ ચાલતી રહી.

૧૦ લાખ પૌંડ સરકારને ધીરવાને, ત્રણ ટકાને વ્યાજે કંપનીને ફાવે તેટલી રકમનાં બાંડ કાઢાડવાની છૂટ મળી. (બીજા ડ્યોર્જના સમયનો ૧૭ મો આક્ટ, બાબ. ૧૭) આ રકમ ધીરવાથી કુલ કરજ સરકાર માથે ૪૨ લાખ પૌંડનું નીચે પ્રમાણે થયું:—

૧૬૯૮ માં કંપનીને સનદ આપી તેના

બદલામાં પૌંડ. ૨૦,૦૦,૦૦૦

૧૭૦૭ માં પાંચ ટકાને વ્યાજે ધીરવામાં

આવ્યા પૌંડ. ૧૨,૦૦,૦૦૦

૧૭૪૪ માં સ્વતંત્ર વેપાર કરવાની

છૂટની મુદત વધારી આપી, તે વડલ, ત્રણ

ટકાથી ધીરવામાં આવેલી રકમ પૌંડ. ૧૦,૦૦,૦૦૦

૪૨,૦૦,૦૦૦

આ રકમમાંથી, ૧૭૪૬ ના માર્ચની ૨૫ મી તારીખે, પાંચ લાખ પૌંડ સામટા ભરી દે. મુદતસર કંપનીનું દેવું વાઢી દેવામાં આવે, ત્યાં સુધી, કંપની સ્વતંત્ર વ્યાપાર ચલાવે, અને ત્યારપછી, (૧૭૮૦ માર્ચ તા. ૨૫) બીજા વેપારિયો પ્રમાણે, તેઓ પણ વેપાર ચલાવી શકે.

૧૭૪૬. ફ્રેંચની માગણી પ્રમાણે તટસ્થ રહેવાનું, અંગ્રેજોએ માન્ય રાખ્યું નહિ, ત્યારે હિન્દમાં તેમને પજવણી કરવાનું ચાલતું

કચું. એ વિષે પ્રેંચોના પ્રકરણમાં વિસ્તાર આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં જોવાથી જાણવામાં આવશે.

૧૭૪૮. આ સાલમાં અંગ્રેજોએ પાંડીચરી ઉપર હલ્લો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યા નહિ. છેવટે સલાહ થતાં, એક બીજાનું જે લીધું હતું તે પાછું આપવામાં આવ્યું.

૧૭૫૦. કંપનીના લેણાનું વ્યાજ, ઈંગ્લંડની સરકારે ઘટાડીને હવે ૩ ટકા કર્યું. સરકારને કુલ કરજ ૧,૭૭,૦૩,૪૭૫-૬-૪ $\frac{1}{2}$ નું થઈ ગયું હતું. તેથી બીજા ધીરનારાની પાસે, તથા કંપની પાસે વઝાત્કારે વ્યાજ ઓછું કરાવ્યું.

૧૭૫૫. કંપની દર વર્ષે આઠ ટકા લેખેની વેહેંચણી આપતી હતી, તે આ સાલે હિન્દમાં લડાઈનું ચર્ચ વધારે થઈ જવાથી તેણે છ ટકા લેખે આપી. આજ સાલમાં, ડૉર્ડિંગટન નામનું વાહાણ, તેના સ્વારવા તથા ઉતારુઓ સહિત, ઢૂબી ગયું.

૧૭૫૮ કંપનીની જગ્યાનું રક્ષણ કરવા માટે, ઈંગ્લંડના રાજાની ફોજ મોકલવી પડતી હતી, તેને બદલે, પાર્લીમેંટે કંપનીને ૨૦,૦૦૦ પૌંડ આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

૧૭૫૯. સુરતના દેશી સુબેદારોએ, ત્યાંની ઈંગ્લીશ ફેક્ટરીને અપમાન પોહોંચાડી, તેના માણસો ઉપર જુલમ કરવા માંડ્યો, એટલે, ત્યાં ઈંગ્લીશ ફોજ બોલાવીને, ત્યાંનો કિલ્લો સ્વાધીન કરી લેવામાં આવ્યો. સુરત હવે એક લાભદાયક અને ઉપયોગનું સેટલમેંટ થઈ પડ્યું.

૧૭૬૩. ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થઈ.

આક્ટોબરની ૨૨ મી તારીખે કંપની અને કર્નાટકના નવાબ મહમ્મદઅલીખાન વચ્ચે કોલકરાર થયા, તેની રૂએ, કંપનીને કેટલાક તાલુકા જાગીરમાં મળ્યા, અને તેના ઉપર મોગલપાદશાહની પરવાનગીનું ફર્માન ૧૭૬૫ ના આગસ્ટની ૧૨ મી તારીખનું મળ્યું.

इंग्लंडनी सरकार पासे कंपनिये पोतानुं लेणुं नीचे प्रमाणे जणाव्युं:-

हिन्दमां फ्रेंच केदियोनुं खोराकीखर्च पौंड २,६०,६८७.
 मनिला उपर चढाई करी तेनो खर्च १,३९,८७७.
 विलायतनी फोज माटे हाम्पितलनो खर्च २१,४४७.

कुल. ४,२२,०११

खजानची तरफ्ती मजरे मळ्या २८,३६६.

बाकी लेणा पौंड ३,९३,६४५.

१७६५ लार्ड क्लाइव हिन्दनो गवर्नर जनरल ठर्यो. आज लगी बीजाने जे अधिकार आपवामां आवेला ते करतां, एने वधारे आपवामां आव्यो. मोगल पादशाहे, कंपनीने बंगाला अने ओरिसा प्रान्तोनो रीतसर अधिकार सोंपी दीधो, ते बदल, वार्षिक रकम २६,००,००० रुपिया तथा मुल्की खातानुं खर्च, अने तेनी योग्यता जळवाय तेने माटे वार्षिक ५३,००,००० आपवाना ठर्या. ए जतां उपजमांती जे बाकी रेहे, ते कंपनीने, पोतानी फोजना अने बीजा खर्च माटे, राखी लेवानी परवानगी मळी.

आ प्रमाणे १,७०,००,००० उपजनो प्रदेश कंपनीने मळ्यो, ते आखा ग्रेटब्रिटन अने आयर्लंडना करतां विस्तारमां म्होटो, अने दश लाख करतां वधारे वस्तीवाळो हतो. वळी मोगल पादशाहे बर्दवान, मिदनापोर अने चितगांग ए त्रण प्रान्त कंपनीने आपी दीधा.

१७६५ ना आगस्टनी १२ मी तारीखे, मोगळ पादशाहे, पंच सरकार, जेने उत्तर सरकार पण कहे छे ते, कंपनीने आपीने फर्मान लखी आप्युं. पछवाडेथी, ए दक्षिण निझामना तावानुं होतां, तेणे पण परवानो करी आपीने पोतानी कबुलात आपी, तेने बदले निझा-

મને ફ્લોર, રાજમંદરી, અને મસ્તાફાનગર, એમ ત્રણસરકારના પ્રતિ-
વર્ષે ૬,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા કંપની આપે. વાકીના બેસરકાર-ગંતુર
અને ચિકાકોલને માટે દરેકના ૨ લાખ રૂપિયા આપવાના ઠર્યા.
કવજો મળ્યા પછી વ્યવસ્થા થઈ શકી, તેટલામાં ૧૭૬૬ મે માસ
સુધીમાં ૧૪,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા કુલ ઉપજ્યા—

૧૭૬૯ મા વાર્ષિક ઉપજ ૨૯,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા થઈ.

પાર્લામેંટ આગળ હિસાબ રજુ કરવામાં આવ્યો, તે ઉપરથી
એમ ત્રણાચું કે, પ્રથમ મળેલા પ્રદેશની જે ઉપજ આવી, તે કંપનીને
કામકાજ માટે ગોઠવણ કરવી પડી તેમાં થયેલું સ્વર્ચ નીકળી શકે
પડતી ન હતી. તેનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે છે:—

સ્વર્ચનો આંકડો નીચે પ્રમાણે છે:—

બંગાળા, મુલ્કી, અને લડકરી, ગઢનું

વાંધ કામ, અને બીજું સ્વર્ચ રૂ. ૪,૧૦,૮૦,૦૦૦

સેંટ ડ્યોર્જ ગઢ.....ગઢનું વાંધ કામ.....રૂ. ૧,૯૮,૪૦,૦૦૦

મુંબઈ.....ગઢનું વાંધ કામ.....રૂ. ૧,૧૨,૪૦,૦૦૦

બેંગ્લુરન.....ગઢનું વાંધ કામ.....રૂ. ૧૭,૨૦,૦૦૦

કુલ સ્વર્ચ રૂ. ૭,૨૮,૮૦,૦૦૦

પાંચ વર્ષની ઉપજ કરતાં સ્વર્ચનો વધારો ૧,૬૨,૮૦,૦૦૦

સન ૧૭૩૪—૬ થી ૧૭૬૬—૬ સુધીમાં કેટલાં વાહણો,
કેટલા ટનમાં, ઇંગ્લંડથી હિંદ તથા ચીનમાં ગયાં, તેમાં કેટલાં ડૂબી
ગયાં, એકંદર કેટલો માલ તથા કેટલી નગદીનો નિકાસ કર્યો, તથા
ત્યાંથી કેટલો માલ આયાત કર્યો, તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

બત્રીશ વર્ષમાં કુલ ૬૦૬ વાહાણોએ સફર કરી,

તેના કુલટન ૨,૮૭,૬૯૬

તેમાંથી ૩૭ વાહાણો ઢૂબી ગયાં, પકડાયાં અથવા નકામાં થઈ ગયાં.

માલનો નિકાસ ૮,૪૩,૪૭,૬૯૦ રૂપિયા

નગદીનો નિકાસ ૧૬,૦૮,૧૪,૯૬૦ રૂપિયા

૪૨,૫૧,૮૨,૬૫૦

આયાત વધી ૬૪,૪૬,૨૩,૭૭૦

નિકાસ કરતાં }
આયાતનો વધારો } ૨૧,૯૩,૪૧,૧૨૦

દેશ પ્રાપ્ત થયો, તેની ઉપજમાંથી ઇંગ્લિશ પ્રજાના સ્વજાના માટે ભાગ મળવો જોઈયે, એવો પ્રજાનો પોકાર થતાં, તેનો નિર્ણય કરવા માટે, આમની સભામાંથી પસંદ કરીને, એક કમિટી ઠરાવી. કંપનિયે તે દરમિયાન ૧૨½ ટકા દર સેંકડે વેહેંચની આપવાની ઇચ્છા જણાવી, પણ તપાસ પૂરી થયા પછી ફાલ્લો આપવો એમ સરકારની મરજી થઈ. કાયદો [ત્રીજા ડ્યોર્જનો ૭ મો કાયદો, બાબ ૪૮] કરીને સરકારે એમ ઠરાવ્યું કે, ફાલ્લો આપતા પેહેલાં ૬ મહિના આગમત્ત જે ભાગીદાર હોય તેજ, સામાન્ય સભામાં પોતાનો અભિપ્રાય આપી શકે. ભાગીદારોની આ સામાન્ય સભા પાંચ વર્ષે, કે અર્ધ વર્ષે મળે, તે વેળાએ ફાલ્લાનો દર ચિઠિયોથી મુકરર કરવો. કાયદાનો ૪૯ મો બાબ વધારી, વળી એમ પણ ઠરાવ્યું, કે ૧૭૬૭ ના જુનની ૨૪ મી તારીખ પછી ૭ દિવસની નોટીસ આપીને, સામાન્ય સભા ભરી, ચિઠિયોથી ફાલ્લાનો દર મુકરર કરવો, અને તે સેંકડે ૧૦ ટકા કરતાં વધારે ઠરાવવો નહિ.

એક કાયદો (૩ જા ડ્યોર્જનો ૭ મો, બાબ ૬૭) એવો થયો કે, ૧૭૬૭ ના ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખથી બે વર્ષ લગી, કંપનિયે મેલબેલા પ્રદેશની ઉપજને વધારે, ૪૦ લાખ રૂપિયા ઉદ્ધડ, પ્રજાના

ખજાનામાં કંપની આપે. આ મુદત દરમિયાન જો કંપની પોતે, મેઝબી લીધેલા પ્રદેશનો ભાગ યોઈ બેસે, તો તેના પ્રમાણમાં રકમની ઘટ કરવી.

સન ૧૭૬૭, ૧૭૬૮, અને ૧૭૬૯ ની કેટલીક મુદત સુધી મૈસોરના હૈદરઅલી સાથે વિગ્રહ ચાલ્યો. તેનો પ્રારંભ ૧૭૬૩ માં થયો. હૈદરે, છેવટ સલાહ થતાં, કંપની પાસેથી લઈ લીધેલો મુલ્ક પાછો આપ્યો.

૧૭૬૮. ફેબ્રુઆરી ૨૩ મી તારીખે, કંપની અને નિઝામ તથા કૃષ્ણટિકના નવાબ વચ્ચે કોલકરાર થયા, તેમાં ઉત્તર સરકારના ચાર સરકારનો પ્રદેશ કંપની પાસે રહેતાં, વાર્ષિક રકમ આપવાની ઠરી હતી તે ઘટાડીને રૂ. ૨ લાખની રકમ, ૬ વર્ષ લગી નિઝામ ને આપવાની ઠરી. ગંતુર સરકારનો કબજો જો અંગ્રેજોને મળે તો તેને બદલે ૧ લાખ વધારે આપે. છ વર્ષની મુદત વિત્યા પછી ૪ સરકાર માટે, ૬,૦૦,૦૦૦ (પાંચ લાખ) રૂપિયા આપે, અને જો ગંતુર સ્વાધીન થાય તો ૨ લાખ વધારે આપતા જાય.

૧૭૬૯. ચાઠ્ઠીસ લાખ રૂપિયા ઇંગ્લંડના ખજાનામાં ભરી દેવાનો સમય પાસે આવ્યો, ત્યારે કંપનિયે ત્યાં પોતાની કેટલીક સામાન્ય સભાઓ ભરીને સરકારને અરજ કરી કે, અમારી મુદત પાંચ વર્ષને માટે વધારી આપો. પ્રથમ તો નાનો ચોંચો જવાબ આપ્યો, પણ પછવાડેથી કેટલીક લખાપઢી થયા પછી, નીચે પ્રમાણે ઠરાવ થયો.

પાંચ વર્ષ લગી કંપની, પ્રજાની સરકારને ૪૦ લાખ રૂપિયા પ્રતિ વર્ષે આપે. દર વર્ષે અકેક ટકા સુધી, વધારો કરીને કંપની ફાલો વેહેંચે. તે ૧૨ $\frac{1}{2}$ ટકાની હદે જઈને અટકે. એ ઉપરાંત વિશેષ આપે નહિ. જો ફાલ્લામાં ઘટાડો કરવો પડે તો, સરકારમાં આપવાની રકમમાં પણ, તેના પ્રમાણમાં, ઘટાડો કરવો. કદાપિ કંપની એવી

સ્થિતિમાં આવી જાય, કે ૬ ટકા કરતાં વધારે વેહેંચની આપી નહિ તો પછી, સરકારમાં લેવાની રકમ માફ કરવી. ગયા વર્ષની સરેરાસે કંપનિયે આ પાંચ વર્ષમાં ઇંગ્લંડના માલની નિર્ણય કરવી. કંપની પાસે કાંઈ સિલક રહેતી આવે તો, તેમાંથી યોગ્ય સ્વર્ચમાં જતાં, બાકી જે રહે તે, બે ટકાને વ્યાજે, પ્રજાની સરકાર ધીરવી. (૩ જા જ્યોર્જનો ૯ મો કાયદો, બાબ. ૨૪)

કંપનીની હિન્દની સરકાર, કેવી રીતે પોતાનું રાજ્ય ચલાવે અને લોકોની, તેમના વિરુદ્ધ શી શી ફરિયાદો છે, તેની તપાસ વાને કંપનિયે કમિશનરો મોકલ્યા. તેઓ આરોરા વાહાણમાં રવાને પછી તે કયાં ગયું તેનો કશો પત્તો લાગ્યો નહિ.

૧૭૭૦. કંપની સિવાયના બીજા વેપારિયો, પૂર્વ પ્રદેશ માલ લઈ આવે તે ઉપર સેંકડે ૩૦ ટકા લેખે દંડ લેવામાં આવતો હતો, તેમ છતાં, આવો કાયદો વિરુદ્ધ વ્યાપાર અટક્યો નહિ, એટલે, જે માલ આયાત કરે, તે ઉપર સેંકડે ૧૦૦ ટકા લેખે દંડ ભરી લેવા ધારો કરવામાં આવ્યો. વઢી એ કાયદાની રૂબ, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું કે, કંપનીનો કોઈ મુલકી કે લશ્કરી નોકર હિન્દમાં અપરાધ કરે તો તેનો ન્યાય ઇંગ્લંડમાં રાજાની બેંચની કોર્ટમાં થાય. (૩ જા ૧૦ મો કાયદો. બાબ ૪૭)

વધારે વેહેંચની આપવા જેવી કંપનીની સ્થિતિ જણાવવા આવતા વર્ષ માટે, સેંકડે ૧૨ ટકા લેખે ફાળો આપવાનો ઠરાવ કરાયો.

૧૭૭૨ લડાઈનાં મ્હોટાં વાહાણ બાંધવાને સરકારને જોઈયે તે લાકડું મળી શકે, એટલા માટે, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું, કે કંપનિયે વાહાણો દેશમાં બંધાવવાં કે બાંધવાં નહિ. પણ જો હિન્દ, કે પોર્ટુગીસ બીજા પ્રદેશ કે, વાસમાં બાંધશે, અથવા ત્યાં બાંધેલાં વાહાણો નૂરે રાતો હરકત નથી. પણ જો તેમનાં વાહાણની સંખ્યા ઘટીને ૪૫ હજાર

उपर आबी रहे तो, नवां वाहाणो बांधवाने हरकत करवामां आवशे नहि. तेमज, १७७२ ना मेनी १८ मी तारीख पछी, जे वाहाणो बंधायां होय, तेनो उपयोग करवाने बांधो नथी.

हिन्दुमां कंपनीनो कारभार नियमित करी देवा, तथा हाल केवो चाले छे तेनी तपास करवानी, हवे विशेष जरूर जणावा लागी, अने प्रथम मोकलेला माणसोनो पत्तो लाग्यो नहि, एटले आ अगत्य-ना कामने माटे पांच ग्रहस्थोने मुकरर करवामां आव्या, तेओ त्यां जई पोहोंचे ते दरमियान कंपनिये पोता तरफथी कांई तपासणीनी व्यवस्था करवी नहि, एम ठराववामां आव्युं. (३ ज्योर्ज. १३ मो पार्ल-मेंटनो आक्ट. बाब ९ मो.)

मद्रासनी सिविल सर्विसनो वारन हेस्टिंग नोकर हतो तेने हिन्दुनो गवर्नर जनरल निमवामां आव्यो. आ समयमां कंपनीनी घणी अव्यवस्था थई गई हती. नुकशान घणुं थयुं हतुं, तेथी कंपनी, १२^१/_२ टका सुधी फाळो आपती हती, ते घटाडीने ६ टका लेखे आपवानो ठराव करवो पडयो.

१७७३ नो व्यवस्थापक धारो.

व्यापार साथे, राजकीय व्यवस्था स्थापवानो समय प्राप्त थयो, एटले इंग्लंडनी पार्लामेंटने ए संबंधनो धारो करवाने उचित लाग्युं. त्यां प्रजाकीय सत्ता होतां, तेमना लाभ के हानिना समय साचवी लेवाने प्रत्येक माणसने हक छे. प्रजाना प्रतिनिधिओनी बनेली राज्य-सभा ते पार्लामेंट केहेवाय छे. त्रीजा ज्योर्ज राजाना समयनो १३ मो धारो ने ५३ मो बाब रचायो तेने हिन्दुनो व्यवस्थापक धारो ” एवुं नाम आपवामां आव्युं.

कंपनीनुं काम व्यवस्थित करवा माटे पार्लामेंट पासे पैसानी मदद मागतां, १४ लाख पौंड धीरवामां आव्या. ते एवी शरते, के

સ્વર્ચ કાઢાડતાં જે બાકી રહે, તેમાંથી ૬ ટકા લેખે ફાળો આપીને, બાકી રકમ રહે તો તે લેખા પેટે ભરી દેવી. જ્યારે બધું દેવું ભરાઈ રહે, ત્યારે બાંડનું કરજ ૧૫ લાખ પૌંડ ઉપર આવી અટકે ત્યાં સુધી, સેંકડે ૭ ટકા લેખે વેંહેંચળી કરવી. ત્યારપછી બધે તો વધોર બાંડનું દેવું વાળવામાંજ પૈસાનો ઉપયોગ કરવો. સરકારી સ્વજાનાવાળા લાર્ડોને કંપનિયે, દર છ છ મહિને, નફા-હોટનો હિસાબ રજુ કરવો. કંપનીના નોકરો, એક વર્ષમાં ત્રણ લાખ પૌંડ સુધી હુંડી લેખે તેટલી શિકારવી. તે ઉપરાંત રકમ થાય, તો શિકારવી નહિ. તેમના દરેક વાહાણના કમાંડર અને બીજા અમલદારોને, ૫,૦૦૦ પૌંડ સુધીનાં સર્ટીફિકટ આપવાં પડે તેની ગણના ઉપરની રકમમાં કરવામાં આવશે નહિ. ગ્રેટ બ્રિટનની નિપજનો માલ, તથા ત્યાંનાં કારખાનામાં બનાવેલો માલ એકંદર પૌંડ ૭,૬૧,૬૭૪ નો ૧૭૭૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૮ મી તારીખથી માંડીને તે ૧૭૭૫ ની તેજ તારીખ સુધીમાં નિકાસ કરવો. આ માલમાં લશ્કરી અને દરિયાઈ ફોજનો સરસામાન ગણવામાં આવશે નહિ, તેમજ, કંપનીના નોકરોએ અને કંપનિયે પરવાનગી આપેલી, એવા વેપારીના માલની, આમાં ગણના કરવામાં આવશે નહિ. (૩ ડ્યોર્જનો કાયદો ૧૩ મો, વાવ ૬૪.)

આ કાયદાની રૂપે, હિન્દના શેરવાળા ૧૨૪૬ ભાગીદારોનો મત આપવાનો અધિકાર રદ કરવામાં આવ્યો, એટલે, હવે ૪૬૭ ભાગીદારોના હાથમાં કંપનીનો વહિવટ રહ્યો.

કલકત્તાના ફોર્ટ વિલિયમને આજે હિન્દના રાજ્યની રાજધાની ઠરાવવામાં આવી. ત્યાં હિન્દનો ગવર્નર જનરલ રહે, અને તેની સાંથે ૪ કૌંસિલરો ઠરાવવામાં આવ્યા. તે પણ ત્યાંજ રહે, એટલે આવી કૌંસિલ આજે હિન્દની લશ્કરી અને મુલ્કી સરકાર ઠરી. તે બંગાળા બાહાર, અને ઓરિસાના પ્રાંતો ઉપર અમલ ચલાવે. તેમના તાબામાં મુંબાઈ મદ્રાસ, અને બેંકૂલનના ફલાકા (પ્રેસિડેન્સી)

રાખવામાં આવ્યા. તે એવી રીતે કે હિન્દના રજવાડા સાથે વિપ્રહ, સંધિ, કે કોલકરવા હોય, તો ત્યાં પૂછે. ફોર્ટ વિલિયમમાં ન્યાયની સુપ્રીમ-કોર્ટ સ્થાપવામાં આવી. આ કોર્ટનો ચિફ જસ્ટિસ, અને બીજા ત્રણ પ્યુની જજોની નીમનોક ગ્રેટ બ્રિટનના રાજા તરફથી કરવાનું ઠર્યું.

જેઓએ ઇંગ્લંડ કે આયર્લેન્ડમાં, ઓછામાં ઓછા, પાંચ વર્ષ લગી બારિસ્ટર તરીકે કામ કર્યું હોય તેવાનીજ નિમણૂક કરવી. આ કોર્ટની સત્તા સર્વ બ્રિટિશ પ્રજા ઉપર લાગુ કરવામાં આવી; તેમજ, જે બ્રિટિશ પ્રજા હોય નહિ, પણ કંપનીની નોકરીમાં હોય તેના ઉપર પણ કોર્ટની હકુમત લાગુ કરી; ગવર્નર જનરલ, અને તેના કૌન્સિલર સરખા પણ, જો રાજ્ય વિરુદ્ધ, કે મહાઅપરાધ કરે, તો તેઓના ઉપર પણ કામ ચલાવી શકે, એવો અધિકાર પણ આ કોર્ટને આપવામાં આવ્યો. મુલ્કી, ફોજદારી, દરિયાઈ, admiralty અને ધાર્મિક, એવા સર્વ પ્રકારના અપરાધ વિશે કામ ચલાવવાની સત્તા તેને મળી.

કલકત્તામાં મેયરની કોર્ટ હતી તે હવે મોકૂફ કરવામાં આવી.

આગળ જતાં સુપ્રીમ કોર્ટનો ન્યાય, લોકોને ગમ્યો. અજાણ્યા દેશના ન્યાયાધિશ, અજાણ્યા લોકોનો ન્યાય, તેમની રીતમાત અને શિરસ્તો જાણ્યા વિના બરાબર કરી શકે નહિ, અને થયું પણ તેમજ, તેથી નવો કાયદો (૩ જા જ્યોર્જનો ૨૧ મો આક્ટ. વાવ ૭૦) ઘડવાની પાર્લામેન્ટને જરૂર પડી. હિન્દુ અને મુસલમાનનો ન્યાય તેમના ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરીને થવાનું નજરમાં રાખવામાં આવ્યું.

૧ કૌન્સિલમાં પ્રથમ ૧૨ સભાસદ હતા, અને તેઓ ઘણા યુવા, જુદે જુદે ઠેકાણે રોકાયેલા રહેતા. ય્યારે કૌન્સિલ ભરાય ત્યારે આવીને હાજર થતા. આ વેલાએ વ્યારન હૅસ્ટિંગ ગવર્નર જનરલ હતો. રિચર્ડ બાવેલ સભાસદ હતો. ઉપરાંત બીજા ત્રણ સભાસદ ઠર્યા, તેઓ કંપનીની નોકરીમાં ન હતા; તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે:—

૨ લેફ્ટનન્ટ જનરલ વૅલવરિંગ; ૩ કર્નલ મોનસન; ૪ મિ. કિલિર ક્રાન્સિસ.

તાંબે આવેલા પ્રદેશની મુલ્કી ઉપજમાંથી, ગવર્નર જનરલ, કૌંસિલરો, અને જજોના પગાર આપવા, તેઓ તથા મુલ્કી અને લશ્કરી નોકરોમાંથી કોઈ પણ ઇનામ, બચ્ચશીશ લે નહિ, તથા વ્યાપાર કરે નહિ. જેઓ કાયદાના હિમાયતી કૌંસિલરો હોય તે, સર્જન (ડાક્ટર), ને ચાપલેન (પાદરી) પોતપોતાના ઘંધાને લગતું લવાજમ લે તેમાં હરકત નથી. (૩ ઝ્યોર્જ કાયદો, ૧૩. વાબ ૬૩)

કંપનીના ૨૮ ડાયરેક્ટરો ટુંક મુદત માટે રહેતા, તે મુદત વધારીને ચાર વર્ષની કરવામાં આવી. તેમાંથી છ જણ, દર વર્ષ વદલાય; ૧૦૦૦ પૌંડ સુધીના જેની પાસે શેર હોય, અને તે એક વર્ષ સુધી શેર હોલ્ડર તરીકે રહ્યા હોય તેઓજ, કંપનીના કામકાજમાં પોતાનો અભિપ્રાય આપી શકે. અથવા વેચીદેનારનો હક ખરીદનારને આવે છે તે પ્રમાણે તે, શેર ખરીદનાર ચાલતો રહેલો શેર હોલ્ડર ગણાતાં મત આપવાનો હક તેને પ્રાપ્ત થશે. વઝી લંડનની રીતમાતને અનુસરીને, અથવા કોઈ ખાસ કરારથી જાણુનો શેર હોલ્ડર ગણી શકાય એમ હશે, તો તેને માટે વાધ લેવામાં આવશે નહિ. હિન્દુ ખાતે મુલ્કી કે લશ્કરી ખાતામાં, જે કોઈને નોકર તરીકે રાખવામાં આવ્યો હશે, તે જો બે વર્ષ લાગટ ઇંગ્લંડમાં રહ્યો હશે, તો તેને ડરેક્ટર તરીકે નીમાવાને વાંધો લેવામાં આવશે નહિ.

ઉપર પ્રમાણેનો કાયદો પસાર થયો, તે વેઝા ૧૦૦ પૌંડ અને તેથી વધારે રકમના શેર જેમની પાસે હતા તેવા ભાગીદારોનાં નામ ચોપડામાં નોંધાયાં હતાં તેની વિગત-—

૧૦૦૦ પૌંડ અને તેથી વધારે રકમના શેર હોલ્ડરો.—

ઇંગ્લિશ ૪૮૭ શેરની રકમ પૌંડ ૧૦,૧૮,૩૯૮—૧૯—૧૧

પરદેશી ૩૨૧ ,, ,, પૌંડ ૮,૯૦,૯૪૦—૧૭—૦

૧૯,૦૯,૩૩૯—૧૧—૧૧

૧૦૦ પૌંડથી ૧૦૦૦ પૌંડ સુધીના ભાગીદારો.—

ઇંગ્લિશ. ૧૨૪૬ તેના પૌંડ ૬,૩૪,૪૬૪-૧-૮

પરદેશી. ૯૧ પૌંડ ૧૦,૨૨૬-૦-૦

૬,૮૪,૬૯૦-૧-૮

આ કાયદાની ખુબીથી, ઇંગ્લંડની સરકારને, કંપનીના વહિ-વટની નાળા પ્રકરણીય, અને રાજ્યપ્રકરણીય ગુપ્ત વાતો જાણી લેવાનો પ્રસંગ મળ્યો. હિન્દથી કોર્ટ ઓફ ડરેક્ટરો ઉપર જે લખાણ આવે તે ૧૪ દિવસની અંદર, તેમણે સરકારમાં મોકલી દેવું જોઈયે, એવી તેમના ઉપર ફરજ નાંખવામાં આવી હતી.

૧૭૭૪. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા હૌસમાં હિસાબ તપાસનારાની વિગત પ્રમાણે, મે, ૧૭૬૩, થી તે એપ્રિલ, ૧૭૭૩ સુધી ૮ વર્ષની મુદતમાં ઉપજ અને ખર્ચ નીચે મુજબ જોવામાં આવે છે.—

સર્વ પ્રકારની બંગાળાની ઉપજ વસુલ કરવામાં જે ખર્ચ થયેલું તે વાદ કરતાં, તથા નિમણુક વગેરે

જતા, જાજાનામાં દાખલ થયેલી રકમ..... પૌંડ ૧,૯૭,૯૦,૦૦૦

એજ સમયની મદ્રાસની ઉપજ..... પૌંડ ૩૯,૬૦,૦૦૦

એજ સમયની મુંબઈની ઉપજ..... પૌંડ ૬,૭૦,૦૦૦

એજ સમયની બેંગ્લોરની ઉપજ..... પૌંડ ૯૦,૦૦૦

લસ્કરના ખર્ચ વગેરેનો આર્કાટના નવાબનો હિસ્સો પૌંડ ૧૯,૦૦,૦૦૦

કુલ ઉપજ ૨,૬૪,૦૦,૦૦૦

બંગાળાનું ખર્ચ, કિલ્લો બાંધવાનું તથા મુલ્કી,

લશ્કરી, અને દરિયાઈ જાતાનું..... ૧,૩૧,૬૬,૦૦૦

બંગાળાની ઉપજ ઉપર હકશાઈ..... ૪,૨૪,૦૦૦

મદ્રાસનું ખર્ચ કિલ્લોબંધી વગેરેનું ઉપર પ્રમાણે..... ૬૬,૩૦,૦૦૦

मद्रासनी उपज उपर हकशई.....	१,६८,०००
मुंबईनुं खर्च किलेबंदी वगैरेनुं.....	२८,५०,०००
बेकूलननुं उपर प्रमाणेनुं खर्च.....	३,८५,०००
	२,२५,२३,०००

आठ वर्षमां बाकी पडी रही रकम. ३८,७७,०००

१७७५. कंपनिये प्रतिवर्ष इंग्लंडना मालनी हिन्दू खाते जे रकमनी निकाश करवानी मुदत ठरावी हती ते, सप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे पूरी थतां, बीजा त्रण वर्ष माटे वधारीने १७७८ ना सप्टेम्बरनी २९ मी तारीख सुधीनी ठराववानो आक्ट कस्यो (३ ज्योर्जनो १५ मो. बाव ४४)

अयोध्यानो नवाब मरण पामतां, तेनी जग्याए तेनो बेटो दाखल थतां, प्रथमना कोलकरार करतां वधारो ए करवामां आव्यो, के बनारसनो प्रान्त २४,००,००० रूपियानी चोख्खी उपजनो कंपनीने स्वाधीन करवो.

१७७६. आ समये मराठाना राज्यमां फूट पडी. रघुनाथ राव राज्य बधावी पड्यो हतो, ते नाशीने मुंबई आव्यो. तेनी मददमां रेहेतां, मुंबई सरकारने लडाइमां उतरवुं पड्युं; अने तेमां साष्टीनो टापु, अने भरुच शहर प्राप्त करी लींथां. आ कृत्य कलकत्तानी उपरी सरकारे ठपको आपी, मान्य राख्युं नहि. कर्नल उपटनने पुने मोकली, मराठा राज्यावाळाने शान्त पाड्या, अने मार्च १ली ना तेमनी साथे कोलकरार कस्यो, ते पुरंदरनी संधि एवा नामथी ओळखावा लाग्यो. आ संधिनी रुप, कंपनीने साष्टीनो बेट, आखो भरुच प्रान्त, अने गूजरातना प्रदेश माहेला केटलाक जिल्हा स्वाधीन थया.

इस्ट इंडिया कंपनीनी सामान्य सभा लंडनमां भराई, तेमणे जणाव्युं के, सरकारनुं देवुं १४,००,००० पौंडनुं हतुं, ते घटीने

હવે ૪,૨૦,૦૦૦ નું રહ્યું છે, અને કંપનીની સ્થિતિ આવાદીપર આવી છે.

લાર્ડ પિગટ, ફોર્ટ સેન્ટ ડ્યોર્જનો ગવર્નર હતો, તેને કૌંસિલના વિશેષ મતથી પદભ્રષ્ટ કરીને સેન્ટ થોમેના ડુંગર પર કેદ કર્યો. તે કેટલાક મહિના પછી કેદમાં જ મરણ પામ્યો.

૧૭૭૭. કંપનિયે ૧૭૭૩ ની સાલમાં સરકારનું દેવું કચું હતું તે વધી રકમ હવે ભરી દીધી, એટલે, ઠગાવ પ્રમાણે તેઓએ ૬ ટકાને બદલે દર સેંકડે ૭ ટકા લેખે વેહેંચળી આપવાનો ઠગાવ કરી, અર્ધા વર્ષનો ૩½ ટકા લેખે ફાળો આપ્યો. હિન્દી હુંડી આવે, તે વર્ષની ૩ લાખ પૌંડ સુધીની સ્વીકારવાનો ઠગાવ હતો તે તો કાયમ રાખ્યો. સન ૧૭૬૮ થી ૧૭૭૭ સુધી ૧૦ વર્ષનું સર્વાયું કાઢાડયું તો કંપનીનો માલ પકડાયો તથા વીજા પ્રકારનું નુકસાન થયું તેની રકમ ૬,૭૪,૭૨૬ પૌંડની થાય છે. નિકાસ અને આયાતની રકમ ૨,૨૩,૬૯,૮૦૭ ની થઈ હતી તે ઉપર ગણતાં સેંકડે પૌંડ ૨-૧૧-૬ નું નુકસાન આવે છે

૧૭૭૮. મરાઠાએ કરેલા કરાર પાળ્યા નહિ, તેમની સાથે લડાઈ કરવા પુને જવાને મુંબઈની સેના દેશમાં ઉતરી તે ઘેરાઈ गई, એટલે વરગામ આગળ સલાહ કરવી પડી. સાષ્ટીનો ટાપુ પાછો આપ્યો. તેમજ જે તેમની પાસેથી જીતી લીધું હતું તે પણ પાછું દઈ દીધું, ત્યારે તેમને છેક દરિયાને કિનારે પોહોંચાડી દીધા, અને મુંબઈ જવા વાહાણોમાં ચડાવી દીધા.

અમેરિકામાં જઈ વશેલા અંગ્રેજો પોતાની માતૃભૂમિના રાજ્યનું ધૂસરું કાઢાડી નાંચવાને પ્રવૃત્ત થતાં, મ્હોટું યુદ્ધ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ફ્રેંચોએ અંગ્રેજોને નરમ પડવાને આ પ્રસંગ સાધ્યો. તેઓએ અમેરિકન અંગ્રેજોની સાથે કોલકરાર કર્યા, અને તેમની મદદમાં ભઠ્ઠી ગયા.

આ મહાયુદ્ધ થવાની ખબર કંપનિયે પાતાના હિન્દના ગવર્નરને એટલી ઝડપથી પોહોંચાડી દીધી, કે તેઓ સામટા સત્તજ થઈ ગયા, ફેંચની એક ડીટડી હિન્દમાં રહેવા દેવી નહિ એવી તેમને સૂચના મળી હતી, તે પ્રમાણે, અમલ કરવા માંડ્યો. જ્યાં ત્યાંથી તેમને મારી કાઢ્યા, અને છેવટે પાંડીચરી ઉપર ચડાઈ કરી. ૧૭૭૮ ના આક્ટોબરની ૧૬ મી તારીખે તે સ્વાધીન કરી લીધું.

હિન્દની ગઝીનો ઉદ્યોગ વધે, તો કંપનીને ઘણો લાભ થાય એમ હતું; તેથી છેલ્લે તેને ઉત્તેજન આપીને તેનું વાવેતર ઘણું કરાવ્યું; કંપનીના સંપમાં રહીને જે અંગ્રેજ વેપારિયો હિન્દમાં કમાઈ ખાતા હતા, તેમને વાવેતર કરાવવાનું કામ આ સાલથી શિરુ કસ્યું. લાખો મળ ગઝી થવા માંડી, અને કંપની તેના વેપારમાં ન્યાહાલ થઈ ગઈ.

તાંજોરના રાજાને મદ્રાસ સરકારે તેની ગાદિયે પાછો બેસાડ્યો, તેના વડલામાં, દેવીકોટ રાખીને, ૨,૫૦,૦૦૦ ની ઉપજનો નાગ-પુરનો પ્રદેશ રાજાએ કંપનીને આપી દીધો.

૧૭૭૯ ઇ. કંપનિયે ૧૪ લાખ પૌંડનું વધું દેવું વાળી દીધું, અને બાંડ ઉપર કરેલું દેવું ઘટાડીને ૧૫ લાખની અંદર આપી દીધું; એટલે કાયદા પ્રમાણે, કંપનિયે મેઝવી લીધેલા પ્રદેશની મુલ્કી ઉપજ ઉપર ઇંગ્લંડની પ્રજાનો હક સ્થાપિત થયો. પણ આ પ્રમાણે તે આપવાથી સ્થિતિ બગડવાનો સંભવ સમજીને પાર્લામેંટે ૧૭૮૦ એપ્રિલની તા. ૫ મી સુધી તે અપાવાનું મોકુફ રાખ્યું. અને તેટલી મુદત સુધી, કંપની ૮ ટકા કરતાં વધારે ફાલો આપે નહિ એમ પણ નક્કી કસ્યું. (૩ જોર્જનો આક્ટ ૯ મો, બાબ. ૬૧)

કંપનિયે ત્રણ વાહાણો બાંધી તેમાં ૭૪ તોપો ગોઠવી સત્તજ કરીને સરકારને આપી દીધાં, અને ૬,૦૦૦ સ્વારવાની સોડ રાખવાને પૂરતી સલાવતથી સરકારને પૈસાની મદદ કરી દેવાડી. આ ત્રણ

વાહાણનાં નામ મુંબઈ કાસલ, કર્ણાટક, અને ગંગા રાખવામાં આવ્યાં હતાં. કંપનીનો આવો દાખલો જોઈને, દરિયાઈ લશ્કર વધારવાની બાબતમાં બીજી મંડલિયોએ પણ સરકારને મદદ કરી.

મદ્રાસના ગવર્નર, લાર્ડ પિગટ ઉપર જુલમ ગુજારનારા, ડ્યોર્જ સ્ટેટન, હેન્રી બ્રૂક, ચાર્લ્સ ફ્લોયર, અને ડ્યોર્જ મ્યાકે એઓના ઉપર કામ ચલાવવાને પાર્લામેંટે રાજાને અરજ કરી. તે પ્રમાણે આટર્ની જનરલે કામ ચલાવ્યું; તેમાં તેઓ અપરાધી ઠરતાં, પ્રત્યેકનો ૧,૦૦૦ પૌંડ દંડ કરવામાં આવ્યો. ૧૭૭૯ ના જુન માસમાં, સ્પેને બ્રિટન સામે વિગ્રહ ઊભો કર્યો.

વઢી હિન્દમાં પણ નિઝામ, મરાઠા, હૈદરઅલી, વરાડનો રાજા, અને હિન્દની પશ્ચિમ દિશાના બીજા રાજા રજવાડાએ, એક સંપ કરીને બ્રિટિશને સપડાવાને મ્હોટા ધોરણસર તૈયારી કરવા માંડી; તે જાણતાંવેંત જ બ્રિટિશે પણ, આવા સંકટની સામે થઈ શકાય, અને પોહોંંની વઢાય એવી ફોજની, તથા પોતાના સેટલમેંટના બંદોબસ્તની ગોઠવણ શરૂ કરી.

૧૭૮૦. હિન્દમાં મામલો આમ મચાવાનો છે, ત્યારે ઇંગ્લંડમાં પણ તેવા જ પ્રકારનું વિરુદ્ધવર્તન થવા માંડ્યું. ઉપર આપણે જોયું કે, વગર માગવે, કંપની ઇંગ્લંડની સરકારને મદદગાર થઈ પડતી હતી, તેમ છતાં, સરકારે, તેમને નોટીસ આપી કે, ૪૨ લાખ પૌંડ સરકારના લેણા છે તે વ્યાજસહિત ૧૭૮૩ એપ્રિલે ભરી દેવા, અને આ નોટિસની મુદત પૂરી થતાં, કંપનીને એકલ હાથે સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપી છે, તે હવેથી બંધ કરવામાં આવશે. લાર્ડ નાર્થે પાર્લામેંટમાં આ દરસ્તાસ્ત કરી હતી, અને વિશેષમાં એમ પણ જણાવ્યું હતું કે, ૧૦ લાખ પૌંડ સરકારમાં કંપની આપે, તથા ૮ ટકા કરતાં વધારે વેંહેંંચણી આપે નહિ, અને તે આપતાં જે રકમ વધે તેનો $\frac{3}{4}$ ભાગ સરકારી खजानામાં

મરી દે. કંપનિયે આ વાત માન્ય રાખી નહિ; ત્યારે ૧૦ લાખને બદલે ૬ લાખ, નવી પરવાનગી માટે કંપની આપે, એમ પ્રધાને સૂચના કરી, પણ છેવટે, ૧૭૮૧ ના જુલાઈની ૧૮ મી તારીખે (૧ જ્યોર્જ આક્ટ ૨૧ બાબ. ૬૫) કાયદાની રુચે ઠસ્યું, કે ૪ લાખ પૌંડ કંપની ૧૭૮૧ ના માર્ચની ૧ લી તારીખે મરી દે, અને તેના બદલામાં ૧૭૯૧ ના માર્ચની ૧ લી તારીખ સુધી વેપારની છૂટ મોગવે, અને મેઝવેલા પ્રદેશોનો મોગવટો કરે, પરંતુ નોટિસ આપ્યા પછી, ૪૨ લાખ પૌંડનું દેવું મરી દેતાં વેપારની છૂટ બંધ થશે. પણ પંત્યાલાની કંપની તરીકે, વેપાર કરવાને હરકત કરવામાં આવશે નહિ. એ વગેરે આગળ થઈ ગયેલી કલમોનું પુનરાવર્તન કરેલું છે, તે અહિં દાખલ કરવાની અગત્ય નથી.

ફ્રાન્સ અને સ્પેનની એકઠી મઠી ગયેલી નૌકાસેનાએ, કંપનીનાં પાંચ* વાહાણ પકડી લીધાં, તેથી આ વર્ષમાં કંપનીને ઘણું નુકસાન થયું.

નવેમ્બર માસમાં વલંદાસાથે લડાઈમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, તે સ્થલરે હિન્દમાં આવતાં, નાગાપટ્ટમ જે તેમનું કારોમાંડળના કિનારા ઉપર મુખ્ય સ્થાન હતું, અને તેની હકુમત હેઠેનાં જે જે સ્થાન હતાં, તે સર્વે બ્રિટિશ સેનાએ પોતાના કબજામાં લઈ લીધાં.

હૈદરઅલિયે અર્કાટને ઘેરો ઘાલ્યો, ને તે કબજે કરી લીધું.

૧૭૮૧. તા. ૧ લી માર્ચે મુલ્કી ઉપજ અને વ્યાપારમાં થયેલો નફો નક્કી કરતાં, કંપનીને હિસાબના તારણ ઉપરથી જણાયું કે, સરકારનું ૪૦ લાખ પૌંડ દેવું વસુલ આપતાં ૨,૮૮,૦૨૫-૧૭-૧૦ વધારો રહ્યો. તે ફાઝા પ્રમાણે વેંહેંચી લેવાને બદલે, અમાનત મંડોળ

* The Royal George, 2 Mount Stewart, 3 Godfrey, 4 Hillsborough, and 5 Gatton.

સ્વાતું જુદું પાઢીને કંપનીના હિસાબમાં જમે રાખવામાં આવ્યા. ૧૭૭૬ ની સાલમાં, આવો વધારો અમાનત રાખતે ન રાખતાં, કંપનીની સિલકમાં મેઢવી દેવામાં આવ્યો હતો.

કંપનીની જેમ જેમ સ્થિતિ બદલાતી ગઈ, તેમ તેમ પાર્લામેંટમાં, અને તેમની સામાન્ય સભાઓ લીડન હૉલમાં ભરાતી હતી ત્યાં, તે સંબંધીના વિવાદ ચાલવા લાગ્યા, અને તેના પરિણામ રૂપે, પાર્લામેંટના બે કાયદા તૈયાર કરાવામાં આવ્યા.

૧૭૮૨. આ વર્ષમાં કંપનીનું વાહાણ ફોર્ટિટ્યુડ, જેનો કંપ-ટિન ગ્રેગરી હતો, તે જુનની ૨૩ મી તારીખે પ્રેંચોપ પકડી લીધું.

તા. ૨૪ મી જુને કારનિકોબાર આગઢ એક વાહાણ ઢૂબી ગયું, અને એજ તારીખે, બંગાઢાની નદીને કાંઠે, કલ્પી આગઢ, એક બીજું બઢી ગયું.

તા. ૪ થી આગસ્ટે, આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા આગઢ, ગ્રોસ-વેનર ઢૂબી ગયું. તા. ૨૮ મી આગસ્ટે બ્રિલિયંટ, જોહાના આગઢ દરિયામાં ગેવ થઈ ગયું.

તા. ૧૩ મી આકટોબરે, મદ્રાસના માર્ગમાં, અર્લ આફ હર્ટફોર્ડ ઢૂબી ગયું.

કંપની પાસે સરકારની દાણની રકમ લેણી થઈ હતી, તે વસુલ લેવાનું હાલ મોકુફ રાખવા માટે, તથા સેંકડે આઠ ટકા લેખે વચલી વેંહેંચણી આપવાની પરવાનગી આપવા સારુ, એક આકટ પાર્લામેંટે કસ્યો. (૩ જા જ્યોર્જનો ૨૨ મો. બાબ. ૫૧)

તા. ૩૦ મી નવેમ્બરે, ઇંગ્લંડના માતૃ રાજ્યથી તેમના અમે-રિકન માઈયોપ સ્વતંત્રરાજ્યની સ્થાપના કરી.

સન. ૧૭૭૧ થી તે ૧૭૮૨ સુધી ૧૨ વર્ષમાં, કંપનીના વાહાણ ઢૂબી ગયાં, અથવા પકડાયાં, તેમાં એકંદર નુકસાન તેના માલિકોને ૩૧, ૫૯૧ પૌંડનું થતાં, તે કંપનીને ભરી આપવા પડ્યા.

આની પ્રત્યેક વાહાણ દીઠ નુકસાની ૧૩૩ પૌંડ, ૬ શિલિંગ અને ૧૧ પેન્સ થઈ.

તા. ૧૭ મી મેને દિવસે મરાઠા સાથે સલાહના કોલકરાર થયા તે પ્રમાણે, મરાઠા પાસેથી જે પ્રદેશ તથા ગઢ આદિ લઈ લેવામાં આવેલ, તે તેમને પાછા આપવા પડ્યા. માત્ર સાષ્ટી, ઇલિફંટા, કરંજા, અને હૉગબેટ એટલા રાખવા દેવા ઠસ્યા.

પ્રથમના કોલકરારથી ૩ લાખનો ભરૂચ જિલ્લો બ્રિટિશને આપવામાં આવેલો હતો, તે પાછો આપવાનો ઠસ્યો. માત્ર ભરૂચ શહેર તેમના કબજામાં રહ્યું.

બીજા કોઈ યૂરોપિયન લોકને, પોતાના મુલ્કમાં પેશવાએ વસવા દેવા નહિ, તેમજ તેને આશરે જે રહેલા હોય તેને માટે પણ એવીજ બંધી કરવામાં આવી. પોર્ટુગીઝોના સ્થાન પ્રથમથી વશેલાં હતાં તેને હરકત કરવાનો હેતુ રાખ્યો નહિ.

૧૭૮૩. ગયા વર્ષનો આક્ટ, દાણ વસુલ લેવાનું મુલ્તવી રાખવા બાબતનો, રદ કરવામાં આવ્યો. એક બીજો આક્ટ (૩ જા જ્યોર્જનો ૨૩ મો, બાબ ૩૬) કરવામાં આવ્યો, તેમાં કંપની બાંડ આપીને પાંચ લાખ રૂપિયા ઉપાડે, એવી પરવાનગી આપવામાં આવી. ૭૮ મો બાબ કર્યો, તેમાં દાણની રકમ મુલ્તવી રાખવાનું ઠરાવ્યું, અને સરકાર કંપનીને ઇંગ્લંડના એક્સચેકરના બીલો ઉપર ત્રણ લાખ રૂપિયા ધીરે એવો ઠરાવ કર્યો.

મલમલ (મસલીન), છીંટ (કાલિકો), અને નાનકીનની આયાત ઉપર ભારે જકાત લેવામાં આવવાથી, તેમાં દાણચોરી કરવાના પ્રસંગ બનવાથી, તે ઓછી કરી નાંખીને, કંપનીનું જેટલાનું પ્રસિદ્ધ વેચાણ થાય તે રકમ ઉપર સેંકડે ૧૮ ટકા લેવાનો આક્ટ (૩ જ્યોર્જનો ૨૩ મો, બાબ. ૭૪) થયો. પણ જે માલ ઉપર દાણ

મરવામાં આવ્યું હોય, તે જો પરદેશ ચડાવવામાં આવે તો, ૧૦ ટકા લેલે (ડ્રાબ્યાક.) દાણ વઠ્ઠતર આપવાની બારી રાખવામાં આવી.

ગ્રેટ બ્રિટન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સંધિ થયો, તેની ૧૩ મી કલમ પ્રમાણે ઠણું કે, લડાઈમાં ફ્રેંચના જે સેટલમેંટ બ્રિટિશે લીધાં હોય તે તેમને પાછાં સોંપવાં, અને વેપાર કરવાની છૂટ આપવી; તેમજ ચંદ્રનગરની આસપાસ સ્વાહી સ્વોદવા દેવી; તેમજ વઢી, પાંડીચરી અને કારિકલની આસપાસના કેટલાક જિલ્લા તેમને લેવા દેવા.

આ વર્ષમાં વઢી બીજાં પાંચ વાહાણોનું નુકસાન કંપનીને લાગ્યું. તેમાં ત્રણ વાહાણો, મદ્રાસ રસ્તે તથા મુંબઈ અને લંકા આગઝ વઢી ગયાં; એક ગંજામ આગઝ પકડાયું, અને એક બંગાઝાની નદીમાં ઢૂબી ગયું.

સન. ૧૭૭૮ થી ૧૭૮૩ સુગ્રીનો સમય વિપ્રહનો હોતાં, કંપનીનાં વાહાણ પકડાયાં, અથવા બીજી રીતે નુકસાન થયું, તેની રકમ ૬,૩૧,૩૭૦ પૌંડની થાયછે, તે આયાત અને નિકાસની કુલ રકમ ૧,૪૦,૪૧,૫૦૬ પૌંડની થઈ, તે ઉપર સરેગસ કાઢાડતાં સેંકડે પૌંડ. ૪-૯-૧૧ આવેછે.

૧૭૮૪. તા. ૨૦ મિયે ડચ સાથે સંધિ થયો. કંપનીનો કારભાર બધારે સારી રીતે ચાલે એટલા માટે, મિ. પિટ્ટે એક બીલ પાર્લામેંટમાં રજુ કર્યું; પણ તે બીજી વાર વંચાતાં રદ કરવામાં આવ્યું, તે ઉપરથી પાર્લામેંટ વરસાસ્ત કરવાની ડ્યોર્જ મહારાજાને અગત્ય લાગી.

ડ્યોરે નવી પાર્લામેંટ બંધાઈ, ત્યારે એક બીલ (૩ જા ડ્યોર્જ નો ૨૪ મો આક્ટ. વા. ૨૫) પાસ કરવામાં આવ્યું. તેની રૂપ, કંપનીનો હિન્દમાં જે પ્રદેશ હતો, તેના ઉપર નિગોહવાની અને દાબ રાખવા માટે, બોર્ડ ઓફ કમિશન્સ ઠરાવીને, તે સત્તા તેમને આપ-

વામાં આવી. તે પ્રથમ (૩૩ મો. બાબ ૬૨) ઠરાવેલા અધિકાર જેટલીજ હતી. વળી 'સ્પેશલ ટ્રિબુનલ' એવા નામની એક સભા સ્થાપવાનો ઠરાવ પણ થયો, તેમાં, આમ અને સ્વાસ બંને મંડલમાંથી સભાસદો પસંદ કરીને રાખવા એમ ઠરાવ્યું. હિન્દમાંથી જે માણસો ઇંગ્લંડ આવે, તેઓ પોતાની સાથેની વસ્તુઓની એક યાદી રજુ કરે, એમ ઠરાવ્યું તો સ્વરૂ, પણ પછવાડેથી તે કલમ રદ કરવામાં આવી. (૩ જા ડ્યોર્જનો ૨૬ મો, બાબ. ૫૭)

કંપનીનો કારભાર વધારે સારી રીતે ચલાવવા બાબતનું બીલ મિ. ફાક્સે પાર્લામેંટમાં રજુ કર્યું, તે ઉપર ઘણો વિવાદ ચાલ્યા પછી, આમની સભામાં પાસ થયું; પણ, લાર્ડ લોકોની સ્વાસ સભામાં તે રદ કરવામાં આવ્યું. આ કારણને લીધે રાજકારભાર બદલાયો.

કંપનિયે વિગ્રહના સમયનો હિસાબ રજુ કર્યો તે ઉપરથી જણાયું કે, કંપનીને ૩૮,૫૮,૬૬૬ પૌંડનું નુકસાન ગયું.

આ વર્ષમાં કમ્યુટેશન આક્ટ પસાર કરવામાં આવ્યો, તેની રૂપ, ચાહા ઉપર આકરું દાણ લેવાતું હતું તે ઘટાડીને તેની સ્વોટ પૂરી કરવા માટે, ઇમારતમાં બારિયો મૂકવામાં આવે તેને માટે કર ઠરાવવામાં આવ્યો.

૧૭૮૬. હિન્દમાં અપરાધ કર્યો હોય, તેને માટે નવા નિયમ દાખલ કરીને, કામ ચલાવવા માટે આક્ટ કરવામાં આવ્યો. (૩ જા ડ્યોર્જનો ૨૬ મો, બાબ. ૫૭.); તેમજ પરવાના વિના, વ્યાપાર કરનારા ઘુસણિયા વ્યાપારિયોની મિલકત જપ્ત કરવા, અને તેમને પકડીને હવાલતમાં રાખીને તેમના ઉપર કામ ચલાવવાની કલમો તેમાં દાખલ કરવામાં આવી.

કંપની વિસ્તારથી વ્યાપાર કરી શકે એટલા માટે, જુલાઈની ૫ મી તારીખે, તેને નાણાંની છૂટ અને સરલતા કરી આપવા સારૂ

एक आक्ट करवामां आव्यो. (३ जा ज्योर्जनो २६ मो. बाब. ६२) तेनी रुप, त्रण टकाना व्याजथी कंपनी एटली रकमनुं देवुं करी शके, के तेनुं व्याज अथवा आनुईटी ३६,२६६ पौंड ने १६ शिलिंग करतां वधारे थाय नहि; ते व्याजनी रकम, तथा प्रथम (२३ मा आक्ट ना बाब. २२ प्रमाणे) कंपनिये २९,९२,४४०. ५ शि. नुं देवुं करेलुं छे ते उपरना व्याजनी रकम (८९,७३३-४-०) थईने कुल १,२६,००० पौंड थाय. ४२,००,००० पौंड कंपनिये जुदी जुदी वेळाए थईने सरकारने धीरेला छे तेनुं व्याज ३ टका लेखे सरकार पासे कंपनी मागे, तेनी रकम पण १,२६,००० पौंडनी थाय छे, ते कंपनी उपर प्रमाणे उपाड करशे, तेने माटे जे व्याज भरवुं पडशे, तेदलुंज ते थाय छे एटले ते रकम बारोबार नीकळी आवशे.

१०० पौंडना शेरनी किंमत १६० पौंड लईने नवा शेर काहाडी, बीजुं भंडोळ ८,००,००० पौंडनुं वधारवानी छूट पण आ कायदानी रुप, कंपनीने आपवामां आवी. एटले, कंपनीनुं बधुं भंडोळ ४०,००,००० पौंडनुं थयुं. आ प्रमाणे पैसानी छूट थवाथी, कंपनी, पोताना देवानी रकम ओछा करी नांखवानी स्थितिमां आवी. ते एवी रीते के, जे लोकोनुं करज ५ टका व्याजना बांड उपर करवामां आव्युं हतुं, तेनुं व्याज एक टको घटाडीने, हवेथी ४ टका लेवानुं ठराव्युं, पण ते प्रमाणे ओछुं व्याज लेवाने जे ना पाडे तेनुं देवुं कंपनिये चूकावी देवानी तैयारी करी.

१७८६ ना जान्युआरीनी ६ ठूी तारीखे, इंग्लिश अखातमां Halsewell नामनुं वाहाण सफरे जवा नीकळ्युं हतुं ते डूबी गयुं. बंगाळाना गवर्नर जनरल वारन हेस्टिंग उपर महापराध अने दुराचरण (Felony misdemeanour) नां तोहोमत मि. बर्के ता. ४ थी एप्रिले मुक्यां.

૧૭૮૭. ફ્રાન્સની સાથે સંધિ થયો હતો, તેની ૧૧ કલમના અર્થ સંબંધી વાંધો ઊઠવાથી, તેના ખુલાસા સંબંધી આગસ્ટની ૩૧ મી તારીખે ચોક્કસી કલમ એવી કરવામાં આવી કે, પ્રથમ ફ્રેંચ કંપની જેવી રીતે નિર્ભય, નિર્વાહ, અને સ્વતંત્ર રીતે વ્યાપાર કરતી હતી, તેજ રીતે ફ્રેંચ પ્રજા, ગમે તો કોઈ એકલો, અથવા તો કંપની સ્થાપીને વેપાર કરે તો તે કરવાની આથી છૂટ મળે છે. અયોધ્યાના નવાબ સાથે સંધિ થયો, તેની રૂપ, બ્રિટિશ સબસિડિયરી ફોર્સમાં વધારો કરવાનો ઠરાવ થયો, પણ તેની ઉદ્ધટ રકમ પ્રતિ વર્ષે ૬૦ લાખ શિક્કા રૂપિયા નવાબે આપવા એમ ઠર્યું.

૧૭૮૮. યુરોપમાં લડાઈ ઊઠવા જેવો સ્વલ્ભભાટ થવા માંડ્યો, ત્યારે, આ સાલના પ્રારંભમાં, હિન્દમાં લશ્કર મોકલવાની સરકારની ધારણા થઈ. રાજાની ચાર પલટણ, કંપનીના સ્વરચે તેમનાં જ વાહાણોમાં રવાને કરવાનો વિચાર થયો; તેમજ, ત્યાં સૈનિકોનો નિરંતર વધારો કરતા જવું ઉપયોગી છે, એમ પણ ધારવામાં આવ્યું. કંપનિયે તકરાર લીધી કે, અમારે જોડાયે તેટલું લશ્કર ત્યાં છે, તો ત્યાં સરકારી લશ્કર મોકલવાનું સ્વર્ચ કરવું નકામું છે. વઢી (૨૧ મો ઓક્ટ. ૩ જા ડ્યોર્જનો બાવ. ૬૬) કાયદા પ્રમાણે અમારી મરજી ઉપરાંત સરકાર લશ્કર મોકલે તો તેનું સ્વર્ચ અમારા ઉપર નાંખી શકાય નહિ. કંપનિયે અરજ કરી ન હોય, તેમ છતાં, હિન્દ સ્વાતે લશ્કર મોકલવામાં આવે તો, તેનું સ્વર્ચ મજરે લઈ શકાય કે નહિ, તે વિષે શક ઉપજતાં, ચોક્કસટની સ્વાતર, ઓક્ટ પાસ કરવામાં આવ્યો (૩ જા ડ્યોર્જનો ૨૮ મો, બાવ. ૮) તે ઉપરથી એમ ઠર્યું કે, બોર્ડ આફ કંટ્રોલ ૮,૦૪૬ માણસ સુધીનું સરકારી લશ્કર મોકલવાનું સ્વર્ચ કરી શકે; તેમજ, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું યુરોપિયન લશ્કર ૧૨,૦૦૦ સુધી મોકલી શકે, અને તેનું સ્વર્ચ જે થાય તે હિન્દની

મુલ્કી ઉપજમાંથી વસુલ કરી લે; હિન્દમાં જે નોકર હોય તેનો પગાર વધારવો હોય, અથવા કોઈને પ્રાચુડટી આપવી હોય, તો કમિશનરો તે પ્રમાણે બારોબાર કરી શકે નહિ, પરંતુ તેઓ રિપોર્ટ કરે, તે ઉપર ડરેક્ટરો કારણ બતાવીતે મલામણ લખી મોકલે, અને તે લખાણ પાર્લામેંટની બંને સભામાં મંજુર થાય તો મઠી શકે. હિન્દના દરેકે ઇલાકાની ઉપજ સ્વર્ચનો હિસાબ, તથા દેવું કરવામાં આવ્યું હોય તો તે સંબંધીનો હિસાબ, ડરેક્ટરોએ પ્રતિવર્ષે પાર્લામેંટમાં રજુ કરવો.

પાર્લામેંટને કંપનિયે અરજ કરી, કે લડાઈમાં સ્વર્ચાયલી બાકી રકમ અમને આપવી જોઈયે; તથા ૬ લાખ પૌંડનો સરકારનો દાવો છે તે ચૂકવવા, તથા ચીનમાં કરજ ઉપાડવું પડ્યું છે તે, ભરી દેવા, તથા ચીનનો વ્યાપાર ચલાવવાને નગદ નાણાંની જરૂર પડે છે, તે રકમ વિના અમને ઘણી તાણ પડે છે, માટે ૧૨,૦૦,૦૦૦ પૌંડ બાંડ ઉપર ઉપાડવાની પરવાનગી આપવી જોઈયે, તે પ્રમાણે બાંડ ઉપર સહિ શિક્કા કરી તેઓ ઉપાડે એવી આજ્ઞા કાયદો કરીને (૩ જ્યોર્જ ૨૮ મો બાવ. ૨૯) આપવામાં આવી.

દાણની છૂટનો કાયદો થયા પછી, યુરોપમાંથી, કંપનિયે ગ્રેટબ્રિટનમાં, ૧,૭૦,૦૯,૮૭૭ રતલ ચાહા, ૨૦,૪૮,૭૯૭ પૌંડ ૧૮ શિ. ૨ પે. ની કિંમતનો આયાત કર્યો.

૧૭૮૯. હિન્દની ઉપજનો અને બનાવટનો માલ, જથાબંધ મનિલામાં પોર્ટોચાડવાની શરતે, સ્પાનિશ ફિલિપાઇન કંપની સાથે કબાલો કર્યો, અને તેનાં નાણાં ડાલર શિક્કામાં લેવાને ઠરાવ્યું.

સુમાત્રાની પૂર્વ બાજુમાં ઢચનું સેટલમેંટ હતું, ત્યાંથી, કલ્લાઇનો વ્યાપાર તેઓ ધમધોકાર ચલાવતા હતા, અને તેમાં સ્વાટી જતા હતા, તે જોઈને, એ વ્યાપાર ચાલતો કરવાને કંપનીનો વિચાર થયો. ઇંગ્લંડના પશ્ચિમ ભાગમાં કલ્લાઇની સ્થાળોના ધણી હતા તેઓને આ વિચાર

ઘણો સવલ પડી ગયો. કાર્નિશની કલ્લાઈ ચીનમાં વચ્ચળાવા લાગી, તેથી તેની ચપત સારી થઈ. તેના જે પૈસા ઉપજવા માંડ્યા, તેમાંથી સારું મૂલ્ય આપીને, ત્યાંથી ચાહા ચરીદવા લાગ્યા. આમ થવાથી બંને વાજુને સવલું થઈ પડ્યું. જેટલી કલ્લાઈ ચીનમાં જાય તેટલી નગદી તેમને ઓછી મોકલવી પડી. એ પણ એક સારી સવલતા થઈ.

કંપનીના રાજ્યમાં, ગુલામનો વ્યાપાર ચાલતો રાખવાની લાર્ડ કાર્નવાલેસે મનાઈ કરી. બ્રિટિશ કારખાનાને ઉત્તેજન આપવા માટે, ડરેકટરોએ જાહેર ચવર કાહાડી કે, અમારે અમારા વાહાણોમાં ૨,૫૦૦ ટનનાં વીજાં વધારવાનાં છે, માટે જેને આપવાની મરજી હોય તેણે માગણી કરવી. જે વાહાણમાં નીરમ મર્યું ન હોય તે તેમની મરજી પ્રમાણે મરવાની, વાહાણોના કમાંડરોને, અને આફિસરોને પરવાનગી આપવામાં આવી, તથા હિન્દમાં જે કંપનીના નોકર હોય તેઓને નીરમ તરીકે કામ લાગે એવું જે કાંઈ ઇંગ્લંડ મોકલવાનું હોય તો તે વાજવી નૂર ઠરાવી ને મરવાની તેમને પણ પરવાનગી આપવામાં આવી.

કંપનીના વ્યાપારનો વધારો થતો ચાલ્યો, તેમાં રોકવાને નાણાંની જરૂર જણાવા લાગી, કેમકે, મુલ્કી ઉપજ આવતી હતી તે તો મુલ્કી ચાતાં ચલાવવાના ચર્ચમાં ચર્ચાઈ જતી હતી. મંડોલ વધારવાની વાવતમાં પાર્લીમેંટે આકટ કર્યો, (૩ જા જ્યોર્જનો ૨૯ મો, વા. ૬૬) તે ઉપરથી ૧૦ લાચ પૌંડના નવા શેર કાહાડવા, અને તે જૂના શેરહોલ્ડરોને આપવા, તેમ કરતાં જોઈતી રકમ મરાઈ જાય નહિ, તો વીજાને આપવાની પરવાનગી મળી. સેંકડે ૧૭૪ ના માર્ચથી નવા શેર મરાઈ ગયા, તેના ૧૭,૪૦,૦૦૦ પૌંડ વસુલ આવતાં, કંપનીનું એકંદર મંડોલ હવે ૬૦ લાચ પૌંડનું થયું.

૧૭૯૧ આમની સમાએ કંપનીને નોટિસ આપી કે, માર્ચની ૩૧ મી તારીખે, મુદલ ૪૨ લાચ રૂપિયા સરકાર પાસે લેના છે તે,

તથા તે ઉપરનું વ્યાજ, ભરી દેવામાં આવશે, ને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયા પછી, ચાર્ટરમાં લખેલા કરાર પ્રમાણે, પાર્લીમેંટ હિન્દનો વ્યાપાર સર્વને માટે खुलो મૂકશે.

કાયદા (૩ જા ડ્યોર્જનો ૩૧ મો, બાબ ૪૨) પ્રમાણે ચાર વર્ષની સરાસરી કાહાડતાં, જે આંકડો આવે તે ઉપરાંત, દર છ માસના વેચાણમાં સુરુઆરની ૧,૦૦૦ ગુણો વધારે (વેચાણમાં) મૂકવી જોઈએ અને તેનો ભાવ, લડાઈ ચાલતી ન હોય ત્યારે, ૧ હંદરવેટના ૩૧ શિલિંગ, અને ચાલતી હોય ત્યારે ૪૦ લેવો જોઈએ. તેમજ રાજ્યના દારુઆના માટે, પ્રતિ વર્ષે ૧૦૦ ટન સુરુઆર વર્ષની સરાસરીને ભાવે આપવો જોઈએ. જો આ બે બાબતોનો અમલ કરવામાં નહિ આવે તો સરકાર જ્યાંથી પાલવશે ત્યાંથી એ માલ મંગાવી લેશે.

૧૭૯૨. મહિસૂરના અધિપતિ, ટીપુ સુલતાનને ટૂંવનકોરના રાજા સાથે વિગ્રહ થયો, એટલે માંગરોલના સંધિપ્રમાણે, મદ્રાસ સરકાર તેની મદદે ઊભી રહી, અને દક્ષિણના નિઝામ, અને પુનાના મરાઠાને મેઝવી લેવાનું તહનામુ કરીને, મુંબઈ સરકાર પાસેથી સેના મંગાવી, તે પ્રમાણે સર્વે આવી પોહોંચતાં હિન્દના ગવર્નર જનરલ, અર્લ કાર્ન વાલીની સરદારી નીચે, ટીપુના ઘણા ધણા ગઢ લઈ લેવામાં આવ્યા, તથા કિલ્લેબંધી કરી લીધેલા તેના સીંગાપટ્ટમને ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે ૬ ટી ફેબ્રુઆરી અને ૮ મી માર્ચના કોલકરાર કર્યા, જેના ઉપર તા. ૧૭ મિયે સહિ શિક્કા થયા. તેની રૂપ ટીપુએ, પોતાના બાવા હૈદરઅલિયે ૧૭૭૦ માં કરી આપેલા કરાર પ્રમાણે વ્યાપાર વિષયક હક અને છૂટો કંપનીને આપેલી, તે પોતે માન્ય રાખી. તે ઉપરાંત, કેટલોક દેશ કંપનીને તથા તેના સાહાય્યકારિયો, નિઝામ અને મરાઠાને આપ્યો. લડાઈમાં જે સ્વર્ચ થયું હોય તે મજરે આપવાનું કબુલ કર્યું, અને આ તહનામા પ્રમાણે વર્તવાની કબુલાત

तरीके पोताना बे बेटा ओळसां आप्या. आ प्रमाणे जे प्रदेश* ब्रिटि-
शने प्राप्त थयो तेनी उपज २४ लाख^१ रुपिया थती हती. ते उपरांत
रोकड रकम, खर्च पेढे १,१०,००,००० मळी, एकंदर तो
३,३०,००,००० लेवानी ठरी हती. बाकी रही, ते एक वर्षनी
अंदर पूरी आपी देवा कबुल कस्यु. इस्ट इंडिया कंपनीना चार्टरनी
मुदत थवा आवी एटले, लिवरपुलना केटलाक व्यापारियोए इंग्लंड
अने स्काटलंडना मुख्य बंदर अने शहरोना व्यापारी तथा कारखानावाळा
साथे मळीने पार्लामेंटने अरज करी के, हवे व्यापारनी छूट सर्व कोईने
आपवी जोड्ये. प्रथम केटलांक कारणो बतावीने पोकार करत आंव्या
हता ते प्रमाणे आ फेरे पण कस्यु, परंतु तेमनुं कांई चाल्युं नहि.

विन्टरटन वाहाण, जेनो कंप्टिन डंडास हतो, ते मादागास्कर
आगळ ३० मी आगस्टे गुमाव्युं, तेमां ९६,५०६ पौंडनो माल हतो

सेप्टेम्बरनी २६ मी तारीखे, लार्ड मार्कर्टनीने पसंद करीने
चीनना पादशाह पासे मोकलवानी तैयारी करी; तेनुं कारण ए हतुं के,
परदेशियोने पोताना देशमां दाखल नहि थवा माटे चीनाओए व्यापारने
अर्थ मात्र कंतान बंदर एकलुं खुल्लुं राख्युं हतुं, अने त्यां पण जे चीना
अधिकारियो हता, ते मनस्वी वर्तणूक राखीने व्यापारियोने पजवणी
करता हता. चाहा उपरनी जकात ओछी करी नांखवाथी, कंपनीनो
चाहानो व्यापार धमधोकार चालतो हतो अने ते बधो माल चीनथी

* मलबारनो केटलोक भाग, कुर्ग, अने बारामहाळ निझामने; अने
मराठाने तेमना पोताना मुल्कनी सरहद्दे आवेलो भाग तेडळाज प्रमाणमां मळ्यो.
पछवाडे १७९९ मां एम मालूम पड्युं, के आ लडाईमां तेमना आगेवान हता,
तेओ फूटला हता, अने टीपुनी साथे मसलहत चलावता हता, पण कार्नावालिस-
नी चपळताने लीधे वाकुं थई शक्युं नहि. कानवालिस अने जनरल मेडोने
लडाईनी लूट तरिके जे कांई मळ्युं ते तेमणे पोताने माटे नहि राखतां पोताना
लश्करमां वेईची दीधुं. २. १३, १६, ७६५ पागोडा.

લાશ્વર્યામાં આવતો હતો, માટે ત્યાંના પાદશાહની મેહેરબાની મેઝબીને તેની પાસેથી કેટલીક છૂટો કરાવી લેવાની અગત્ય હતી. તેને આંજી નાશ્વર્યાને મમકા મરેલી તૈયારી કરીને લાર્ડ રવાને થયો. પાદશાહ રાજી થાય એવી મેટની વસ્તુઓ લીધી. તેમાં સ્વગોળવિદ્યાવિષયક અને ગણિત શાસ્ત્ર સંબંધી હથિયાર, અને હુન્નરની કારીગરીના ઉચ્ચ નમુના પણ સાથે રાશ્વર્યામાં આવ્યા. આ વીજો એવી હતી કે જે જોવાથી ઇંગ્લંડના વાસિયો હુન્નરમાં અને નાના પ્રકારના કલાશાસ્ત્રમાં નિપુણ છે એમ તેના ધારવામાં આવે. ૬૪ તોપોનું એક વાહાણ સરકારે આપ્યું, અને લાર્ડની સર્વ પ્રકારની સોઈ સચવાય એટલા માટે, કંપનિયે પોતાનું મ્હોટામાં મ્હોટું વાહાણ સજ્જ કરી, રજુ કરી દીધું. આગસ્ટ માસમાં પિહો નદીના મુખમાં લાર્ડસાહેબ આવી પોહોંચ્યો. પેકિનની પાસેજ આ બંદર હતું. પેકિન એ રાજધાની નગર હતું, પણ પાદશાહ ત્યાંથી ૧૫૦ મૈલને છેટે ઝોહોલમાં બિરાજતો હતો. આટલે વધે છેટેથી, પોતાને માન આપવાને લાર્ડ આવ્યો, તેથી તે રાજી થયો, અને લાર્ડની મુલાકાત માનપૂર્વક લીધી. મેટની વસ્તુ જોઈને તે સ્તબ્ધ રાજી થયો. અને સ્ત્રીતાનો જવાબ લેતી આપીને બ્રિટાનિક મહારાજા માટે સામી મેટ મોકલી. આટલો વિધિ થયો એટલે એલર્વીવિષયક કર્તવ્ય પરિપૂર્ણ થયું. પછી એને કેહેવામાં આવ્યું કે, તમને કંતાન પોહોંચાડી દેવાની તૈયારી થઈ ચૂકી છે. સૂચના મુજબ તે રવાને થયો. તેને વિદાય કરવાને, બે દરબારી અધિકારિયો મોકલ્યા. રસ્તામાં ૨૦ દિવસ લાગ્યા, તેટલી મુદતમાં લાર્ડે તેમની સાથે દોસ્તી કરી લીધી. તેઓ પાદશાહને લેતીને સારી અસર કરાવવાથી કંતાનમાં બ્રિટિશ વ્યાપારને ઉત્તેજન મળે એવું બલણ થયું, અને ત્યાંના સુબેદારે કંપનીના નોકરો તરફ અસમ્યક્ વર્તણૂક ચલાવી હતી તેને બરતર્ફ કર્યો. લાર્ડની બીજી ધારણાઓ ફલીમૂત થઈ નહિ. ડેવટ તે ૧૭૯૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં ઇંગ્લંડ જઈ પોહોંચ્યો.

૧૭૯૨. જુલાઈની ૧૨ મી તારીખે અર્કાટના નવાબ સાથે કંપનીને કોલકરાર થયા.

વાહાણ પ્રિન્સેસ રોયલ, કૅપ્ટિન હોર્ન ક્રાસલને પ્રેંચોઈ, સપ્ટેમ્બરની ૨૯ મી તારીખે સંડાની સામુદ્રધુનીમાં પકડી લીધું.

૧૭૯૩. ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખે, ફ્રાન્સે, ગ્રેટબ્રિટન સાથે વિગ્રહ આરંભ્યો. આ સ્વરૂપે હિન્દમાં આવી પોહોંચતાં, કંપનિયે પ્રેંચ સેટલમેંટ સાથે લડાઈમાં ઉતરીને, તેમનાં બંગાળામાં ને હિન્દમાં બીજે સ્થળે જે જે સંસ્થાનો હતાં, તે છીનવી લીધાં.

જુનમાં એક આકટ (૩ ડ્યોર્જ ૩૩ મો, બાબ ૪૭.) પસાર થયો. તે પ્રમાણે, ૪૨ લાખ ઉપર ૩ ટકા લેખે વ્યાજના ૨૯,૯૨,૪૪૦ પૌંડ ૬ શિલિંગની ઇન્ડિયન આન્યુઈટી, કંપનીના પ્રજા (સરકાર) પાસે લેણાની હતી તે, તથા બીજી પૌંડ ૧૨,૦૭,૫૫૯-૧૬ શિ. ની હતી તે, કંપનીના વહિવટમાંથી કાઢાડી લઈને, તે બંને ઇંગ્લંડની બેંકના સ્વાધીનમાં સોંપી.

આ કાર્યદાની રૂપે, કંપનીને ૧૦ લાખ પૌંડના નવા શેર કાઢાડવાની પરવાનગી મળી, જુના શેરહોલ્ડરો આ શેર સ્વરીદે ત્યાંસુધી નવાને આપવા નહિ એવી સમજુત રાખી, કંપનિયે બાંડ કાઢાડીને જે દેવું ઉપાડેલું તે ઘટાડીને ૧૬,૦૦,૦૦૦ પૌંડ સુધીનું રહે એમ કરવા માટે, આ નવી ૧૦ લાખની રકમનો ઉપયોગ કરવાનું ઠર્યું. આ નવા શેર સેંકડે ૨૦૦ ટકાને ભાવે વેચાઈ જતાં તેના ૨૦ લાખ પૌંડ કંપનીને આવ્યા, તે મજરે ગણતાં, હવે કંપનીની પુંજી ૬૦ લાખ પૌંડની થઈ.

હિન્દ અને ચિન સાથે સન ૧૭૬૬-૭ થી તે ૧૭૯૨-૯૩ સુધી કંપનીનો વ્યાપાર ચાલ્યો તેની વિગત.—

૨૭ વર્ષની મુદતમાં કંપનિયે વાહાણ મોકલ્યાં ૭૩૧

એ વાહાણોનું કુલ વજન ટન

૫,૧૧,૩૧૩

ઇંગ્લંડથી માલ નિકાસ થયો:—

કુલ માલના પૌંડ	૧,૬૪,૫૪,૦૧૬
નગદીના પૌંડ	૫૬,૭૩,૧૧૩

૨,૨૧,૨૭,૧૨૯

વાહાણો પકડાયાં તથા ઢૂંવી ગયાં કુલ ૩૯

ઇંગ્લંડમાં માલ આયાત થયો:—

કંપનીનો પોતાનો માલ પૌંડ,	૧૦,૧૩,૮૩,૭૯૨
ખાનગી બીજાઓનો માલ	}
કમાંડર, અને આફિસરો, કંપનીનો નોકરવર્ગ..... પૌંડ	
	૯૬,૭૩,૧૨૧

૧૧,૧૦,૫૬,૯૧૩

નિકાસના પૌંડ.

૨,૨૧,૨૭,૧૨૯

નિકાસકરતાં આયાતનો વધારો પૌંડ ૮,૮૯,૨૯,૪૬૪

ઉપર પ્રમાણે વિગત કાઢાડવામાં આવી છે, તેમાં ૧૭૬૬-૬૭ થી

૧૭૬૯-૭૦ સુધીના આંકડા આશરાના છે. બાકીના હિસાબ પ્રમાણે થયેલા તે છે.

एक बीजो आक्ट (बीजा ड्योर्जनो ૩૩ મો. વાવ. ૫૨) પસાર થયો, તેમાં કંપનીને બીજી ૨૦ વર્ષની મુદત આપવામાં આવતાં તે ૧૭૯૪ ના માર્ચની ૧ લી તારીખથી તે ૧૮૧૪ ના માર્ચની ૧ લી તારીખ સુધી ચાલવાની ઠરી; ત્રણ વર્ષની નોટિસ આપ્યા પછી, કંપનીનું લેણું પ્રજાની સરકાર પાસે નીકળે તે ચૂકાવી આપવામાં આવતાં, કંપનીને આપેલી છૂટો બંધ થશે, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું; અને કંપનીને પોતાનો વહિવટ આગલ ચલાવવો હશે તો પ્રજાના બીજા વેપારિયોની રીતે તેઓ પણ તેમ કરી શકશે, એવી છૂટ આપવામાં આવી.

આ કાયદાનો અમલ ૧૭૯૪ ના ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખથી કરવામાં આવ્યો.

૧૭૯૪. ત્રીજા ડયોર્જ રાજાના ૧૪ મા આક્ટના બાબ ૪૧ પ્રમાણે, કંપનીને ૧૫ લાખનાં બાંડ કાહાડવાની છૂટ હતી, તે વધારીને ૨૦ લાખનાં કાહાડવાની પરવાનગી આપી. તે ઉપરાંત, તેમને વેપાર કરવામાં સુગમતા પડે, માટે, બોર્ડ આફ કંટ્રોલનું અનુમોદન લઈને, બીજા ૧૦ લાખ પૌંડનાં બાંડ કાહાડવાની આજ્ઞા આપી. ૧૭૯૪ ના જુનની ૨૬ મી તારીખે, કંપનીની સુરાખારની વખારો હતી તે સઠ્ઠી ગઈ.

નોવેમ્બરની ૧૯ મી તારીખે અમેરિકા અને ઇંગ્લંડ વચ્ચે મિત્રાચારી, વ્યાપાર, અને નૌકાગમન વિષયક સંધિ થયો, તેમાં ઠસું કે, હિન્દના બ્રિટિશ સેટલમેંટોમાં, જે માલનો વેપાર કરવાની મના કરવામાં આવી ન હોય તેવા તમામ માલનો વેપાર કરવાની અમેરિકન વાહાણો આવે તેને છૂટ આપવી, અને બ્રિટિશ પ્રજા જે પ્રમાણે દાણ આપતી હોય તે પ્રમાણે તેઓ દાણ આપે, પરંતુ હિન્દમાંથી જે માલ અમેરિકનો ડ્યારે લઈ જાય ત્યારે તે પોતાને બંદરેજ ઉતારે.

કંપનિયે પોતાની પ્રજાભક્તિ બતાવાને ઇંગ્લંડના રાજાને લડાઈમાં કામ આવે એટલામાટે પ્રત્યેક ૧,૦૦૦ સૈનિકોની ત્રણ પલટણો તૈયાર કરી આપવાની ઇચ્છા જણાવી, પણ તેમ કરવાને બદલે સ્વારવાઓને ઉચ્ચક (Bounty) રકમ આપવાનો વિચાર માન્ય રહ્યો.

૧૭૯૫. હોલંડ સાથે વિગ્રહમાં ઉતરવાનો સમય આવ્યો. એટલે ગ્રેટબ્રિટનનો પૂર્વ કિનારો સાચવવાની અગત્ય પડી. રાજ્યના પ્રધાનમંડળનો વિચાર નૌકાસૈન્ય વધારવાનો થયો. તેટલામાટે કંપનીનાં ઉપયોગમાં આવે એવાં વાહાણોની માગણી કરતાં મ્હોટામાં મ્હોટાં તેમનાં ૧૪ વાહાણો રાજ્યની નોકરીમાં તેઓએ સોંપી દીધાં, તેમાં ૧૪ તોપો રાખવાની દરેકમાં ગોઠવણ કરવામાં આવી. લાર્ડ ડંકનની સરદારી નીચે લડાઈ થઈ, તેમાં એ વાહાણો ઘણાં ઉપયોગનાં

થઈ પહોંચ્યાં. તેમાંનું એક કૅપ્ટન ટ્રોલોપ (Trollope) ના સ્વાધીનનું ગ્લોટન (Glottan) નામનું વાહાણ હતું, તેણે શત્રુનાં પ્રાંચ વાહાણોની સામે ટક્કર શીલીને તેમને હરાવી દીધાં.

યુરોપમાં વિગ્રહ જામ્યાની વાત હિન્દમાં આવી, ત્યારે હોલંડનાં હિન્દમાં જેટલાં સેટલમેંટ હતાં, તેમના ઉપર ચડાઈ કરવાની ધામધૂમ કરવા માંડી. કેપઆફગુડહોપ ઉપર ઇંગ્લંડથી બારોબાર ચડાઈ કરી, અને ૧૭૯૫ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૬ મી તારીખે તેનો કબજો કરી લીધો.

સિંહલદ્વીપમાંનું ત્રિકોમાલી, તા. ૨૬ મી આગસ્ટ ૧૭૯૫ ને દિવસે બ્રિટિશની સેનાને તાબે થઈ ગયું.

મલાક્કા અને તેના તાવાનો પ્રાન્ત આગસ્ટની ૧૭ મી તારીખે સ્વાધીનમાં લીધો.

કોચીન, ઓક્ટોબરની ૨૦ મી તારીખે जीती લીધું; વલંદાનો ક્વિન્ટન (Quinton) નો કિલ્લો, અને પોરકાની કોઠી કબજે કરી લેવાને ફોજ મોકલવામાં આવી, તેની સામે થયા વિના વલંદા-ઓએ એ બે સ્થાન સોંપી દીધાં.

આ પ્રમાણે બ્રિટિશોનો કબજો થઈ ગયો એટલે ભરતખંડમાં, વલંદાનું કોઈ પણ સેટલમેંટ અથવા કોઠી રહી નથી.

કંપનીનું અને ઇંગ્લંડના રાજાનું થઈને સન ૧૭૯૨-૩-૪ માં ૧૦,૪૦૦ માણસોનું લશ્કર હિન્દમાં આવ્યું, તેમાંથી ૧૯૪ માણસોનાં મરણ થયાં, તે પૈકી કેટલાંક તો અળધાસ્યા બનાવ બનવાથી મરી ગયેલાં જણાય છે. આ બીના ઉપરથી એમ સાર કાઢાવામાં આવે છે, કે સરકારનાં વાહાણો ટુકી મુદતમાં મુસાફરી કરી આવે છે, તેમાં નુકસાન વધારે થાય છે, અને કંપનીનાં વાહાણોમાં તેમ નથી થતું, તેટલાં તે ચઢિયાતાં છે.

વારન હેસ્ટિંગના ઉપર આઠ માસ કામ ચાલ્યું, તેમાં ૭૧,૦૮૦ પૌંડનું સ્વર્ચ થયું. તે કંપનિયે આપ્યું, અને પ્રતિ વર્ષે ૬,૦૦૦ પૌંડનું પેન્શન તેને વાંધી આપ્યું.

ઇંગ્લંડમાં અનાજનો ટુકાઝ પડતાં, (તે વહુ લાંચો ચાલશે એવી દેહેશત રાસ્યાને) કોર્ટ આફ ડિરેક્ટરોએ પાંચ હજાર ટન ચોસા હિન્દમાંથી આણવા વાહાણોની ગોઠવણ કરી, તેમજ, બીજા પાંચ હજાર ટનનાં વાહાણોની જોગવાઈ, કેપઆફગુડહોપથી, ઘહું મંગાવવાની કરી, કેમકે, ત્યાં ઘહુંની ઉપજ ઘણી થતી હતી. વઢી સ્થાનગી વેપારિયોનાં વાહાણો પણ તે માટે નૂરી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

આ રીતે અનાજ પૂરું પાડવાના કામમાં કંપનીને નીચે પ્રમાણે સ્કોટ આવી:—

હિન્દમાંથી ચોસા આયાત કરવામાં સ્કોટ પૌંડ	૧,૧૦,૮૦૦
કેપ આફ ગુડહોપથી ઘહું આયાત કરવામાં સ્કોટ	૨૭,૪૯૭

એકંદર સ્કોટ પૌંડ ૧,૩૮,૨૯૭

હિન્દમાં જે સ્થાનગી વેપારિયો વસેલા હતા તેઓને પણ નવા કાયદાથી વેપાર કરવાની છૂટ મઢી છે, એવું સમજાયાથી તેમણે વાહાણો વંધાવી રાસ્યાં હતાં તેમાંથી પણ ૨૭ વાહાણો કંપનિયે પોતાના કામમાં લીધાં, અને નૂરના એક ટને ૯૬ પૌંડ ચોસા અને વજનદાર માલના ઠરાવ્યા, અને હલકા વજનવાલા માલના ૨૦ પૌંડ ઠરાવ્યા. ડિરેક્ટરોના હુકમને અનુમરીને સ્થાનગી વેપારિયો પોતાનાં વાહાણોમાં ચોસા ભરી લાવે અને ઇંગ્લંડથી માલ લઈ જાય એમ થવા દેવાની પરવાનગી કંપનીના હિન્દના વહિવટકરનારા ઉપર લખાઈ ગઈ હતી. આવો વહિવટ શિરૂ થવાથી સ્થાનગી વેપારિયો-ને વ્યાપાર કરવાની છૂટ મઢી એમ તેઓ સમજવા લાગ્યા, પણ

સ્થાનગી વાહાણો ઉપયોગમાં લેવાની ડ્યારે જરૂર રહી નહિ, ત્યારે તેમને વેપાર કરતાં રોકવામાં આવ્યાં. તેમણે જુદાં જુદાં કારણો બતાવીને પોતાને વેપાર કરવાની છૂટ મળવા માટે ઇંગ્લંડની સરકારને અરજ કરી. આ ઉપરથી ઇંગ્લંડ અને હિન્દમાં ચર્ચા ઊઠી.

૧૭૯૬ કંપનિયે વ્યાજે કાહાડેલાં બાંડ પૈસી, જેનાં નાણાં, ચૂકવી આપવાનું ઠરેલું તે સિવાયનાં બીજાં બાંડ ઉપર ૪ ટકાનું વ્યાજ આપવાનો કરાર છતાં, તેને બદલે પાંચ ટકા વ્યાજ આપવામાં આવશે, એવી કંપનિયે જાહેર સ્વર પ્રસિદ્ધ કરી.

નવેમ્બર માસમાં બ્રિટિશ ફોજે માદાગાસ્કર ઉપરનું (Foul points) ફાઝલ પોઈન્ટ, ફ્રેંચો પાસેથી છીનવી લીધું, તેમજ, એ બેટની પૂર્વમાં તેમનાં બીજાં ન્હાનાં સ્થાન હતાં તે પણ લઈ લીધાં.

સન ૧૭૮૫ થી ૧૭૯૪ સુધી નવ વર્ષનાં વેપારની હકિકત, તેમના હિસાબ ઉપરથી, નીચે પ્રમાણે છે:—

આયાત અને નિકાસની એકંદર રકમ પૌંડ	૩,૩૨,૧૦,૫૫૬
વાહાણો પકડાયાથી, અથવા બીજી રીતે, કંપનીને નુકસાન ગયું તે.	પૌંડ ૨,૯૨,૭૭૮
આ નુકસાન આયાત નિકાસની એકંદર રકમ ઉપર ગણતાં, સેંકડે ૧૭ શિ. ૫ પે. નું આવેછે.	
દરિયાઈ નુકસાન એટલી મુદતમાં પૌંડ ૧,૬૦,૯૩૯ થયું છે, તે ભરતિયાની રકમ ઉપર ગણતાં, દર સેંકડે ૧૪ શિ. ૩ પે. ની સરાસરી આવેછે.	

વાહાણોના ધારાસંબંધી આ સમયે કેટલોક વિવાદ ચાલી, નવી ગોઠવણ કરવામાં આવી.

૧૭૯૭. બટેવિયા બાદ કરતાં, બલંદાનાં હિન્દમાં જે સ્થાનો હતાં. તેમાંનાં ઘણાં સ્થાનો લેવાઈ ગયા પછી, મનિલા, જે ફિલિપાઈનના ટાપુઓનું મુખ્ય નગર હતું, તેના ઉપર ચડાઈ કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. પિનાંગ, સંકેત સ્થાન ઠરાવી રાખ્યું હતું, ત્યાં બ્રિટિશ નૌકા-સૈન્યની એક ટુકડી હંકારી ગઈ, પણ પછવાડેથી યૂરોપથી જે સમાચાર મળ્યા, તથા ટ્રીપુ સુલતાનની વર્તણૂક, અને બીજાં દેશી સંસ્થાનોની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરતાં, મનિલા ઉપર ચડાઈ કરવાનો વિચાર માંડી વાઢવો પડ્યો. કંપનીનાં કેટલાંક વાહાણોને (મેનઆફ વાર) મનવારો તરીકે ઉપયોગમાં લેવાની વ્યવસ્થા કરવી પડી. અને આવા પ્રસંગમાં, કમાન્ડરો અને આફિસરોએ એવી ડલ્ટ અને એવી આવેશ વતાવ્યો-કે કોર્ટ આફ ડરેક્ટરો તરફથી ઘણી સાબાશી મળી, અને જેની જેવી યોગ્યતા, તેને તેવું સંતોષદાન આપવામાં આવ્યું.

૧૭૯૮. લાર્ડ મોર્નિંગટન, મે મહિનાની ૮ મી તારીખે કલકત્તે આવી પોહોંચ્યો અને ગવર્નર જનરલનો અધિકાર લીધો.

લડાઈના સ્વર્ચ માટે બ્રિટિશ સેટલમેંટોએ, પોતાની સુશીથી, નીચે પ્રમાણે ફાળો આપ્યો—

બંગાળા.....	૧,૧૯,૦૧૩ પૌંડ અથવા	૧૧,૯૦,૧૩૦રૂ.
મદ્રાસ	૭૪,૯૪૧ " , "	૭,૪૯,૪૧૦રૂ.
મુંબઈ અને હિન્દના		
પશ્ચિમ ભાગનાં સ્થાનથઈને	૩૭,૮૩૧ " , "	૩,૭૮,૩૧૦રૂ.

કુલપૌંડ ૨,૭૧,૮૩૩ અથવા ૨૭,૧૮,૩૩૦રૂ.

કલકત્તાના ઘુસણિયા અંગ્રેજ વેપારિયોએ પોતાની સ્થિતિ સમજાવીને લાર્ડ મોર્નિંગટનને પોતાના પક્ષમાં મેઝવી લીધો. તે ઉપરથી તેણે, અક્ટોબર માસમાં, તેમનાં હિન્દમાં બાંધેલાં વાહાણોને

ઇંગ્લંડ હંકારી જવાનો પરવાનો કરી આપ્યો, આ સમયમાં મોર્નિંગ-ટનને ઇંગ્લંડમાં ઝંચી પદવી મઠવાથી તે માર્શિવસ વેલ્સ્લી કેહેવાયો, તેણે ૧૮૦૦ માં કોર્ટઆફ ડરેક્ટરોને તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બરે એક ડિસપાચ મોકલ્યો, તે ત્યાં ૧૮૦૧ ના માર્ચની તા. ૨ જીને દિવસે ઓવરલ્યાન્ડને રસ્તે પોહોંચ્યો. તેમાં તેણે વિગતથી જણાવ્યું કે પર-દેશી યુરોપિયનો હિન્દના માલનો બોહોલો વેપાર કરવામાં ફાવી જાય છે, માટે, બ્રિટિશ વેપારિયોનાં હિન્દમાં બાંધેલાં વાહાણોમાં નૂર ઘણું સસ્તું પડેછે તેનો ઉપયોગ કરવાથી, આપણા વેપારિયોના હાથમાં યુરોપ લઈ જવાનો નિકાસનો બધો વ્યાપાર આવી જશે, સબબ હું એવી આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરું છું, કે ત્યાંથી નાણાંની એવી જોગ-વાઈ કરો, કે હિન્દનો બધો માલ આપણને લંડનને બંદરે આયાત કર-વાને બની આવે.

૧૮૦૧ ના માર્ચની ૨૧ મી તારીખે બોર્ડ આફ કંટ્રોલનો પ્રમુખ મિ૦ ડંડાસ હતો તેણે આ સંબંધમાં ડરેક્ટરોને એક કાગળ લખ્યો છે તેમાં હિન્દમાં બાંધેલાં વાહાણોનો વ્યાપારમાં ઉપયોગ થાય એટલા માટે લાવાળ કત્થું કેહેવાય છે.

આ સંબંધી ઇંગ્લંડમાં ઘણી ઘાલમેલ થઈ. ઇસ્ટિન્ડિયા કંપનીના કેટલાક ભાગીદારો હતા તેઓ પણ વિરુદ્ધ મતમાં મઠી ગયા, વઠ્ઠી બજારમાંથી કંપનીના શેર લઈને તેમાં ભાગીદાર થતાં, કંપનીની સામાન્ય સભા ભરાય ત્યારે વિરુદ્ધમતવાળાના પક્ષમાં અભિપ્રાય આપવાને બની આવે, એટલા માટે, નવા ભાગીદાર થવા લાગ્યા. છેવટે વચલો રસ્તો કાઢાઈને કંપનિયે એ તકરારનો છેડો લાવવાને યોગ્ય વિચાર્યું. લશ્કર લાવવું લઈ જવું હોય ત્યારે તો કંપની હિન્દમાં બાંધેલાં વાહા-ણોનો ઉપયોગ કરતી હતી, કંપનીને મઠેલા ચાર્ટર પ્રમાણે, खानगी

વ્યાપારને અર્થે એવાં વાહાણોનો ઉપયોગ કરવાની હદ ઠરાવેલી તે કરતાં વિશેષ છૂટ કંપનિયે આપવા માંડી હતી. તે ઉપરાંત ૧૮૦૧ માં વિશેષમાં એ કચ્છું કે, खानगी વાહાણોને વર્ષમાં આઠ સફરો કરવાની જોગવાઈ નિયમસર કરી આપી. તેમજ, માલ ભરવામાં વાર કરીને તેમને રોકાણ ન થાય, એમ તાકીદ રાખવાની પણ વ્યવસ્થા કરી, તેના બદલામાં તેઓએ ઘટિત નૂર લેવાની કબુલાત આપી. ઇંગ્લંડની બનાવટનો માલ પોતાના खानगी હિસાબે પણ તેઓ ત્યાંથી ગમે તેટલો ભરી લાવે, અને હિન્દમાંથી કાચો માલ ત્યાં લઈ જાય, તેને માટે કશો વાંધો રાખ્યો નહિ. ૧૮૦૩ ની સાલમાં તો खानगी વેપારિયો-ને કંપનિયે છૂટ આપી, તે એ કે, ઇંગ્લંડની બનાવટનો એકલો જ માલ તેઓ ત્યાંથી લઈ આવતા હતા, તે સાથે હવે યુરોપની બનાવટનો તેમને ફાવે તેટલો માલ લઈ આવે તેમાં દરમિયાનગીરી કંપની કરે નહિ, પણ વેપારિયોએ હદ ઉપરાંત એટલા વધા જવું નહિ કે જેથી કંપની તેવો વેપાર કરે છે તેમાં તેમને તાણ પડે. મતલબ કે, તેવો વેપાર હાલ કંપની કરે છે તે તેમનો ફીટી જાય એમ થવું ના જોઈયે.

૧૭૯૮ ફ્રેંચોનો ઇરાદો અંગ્રેજોને હિન્દમાંથી સમૂઠગા કાઢાડી મૂકવાનો હોવાથી, તેઓ બનતો પ્રયત્ન કરવાના પ્રપંચમાં પડ્યા હતા. એમ પણ કેહેવાય છે કે, ટીપુ સુલતાન સાથે મઠી જઈને તેઓ આ માંજગડમાં પડ્યા હતા, અને તે કાર્ય સિદ્ધ થવા માટે પ્રથમ તો ઇજિપ્ત સ્વાધીન કરી લઈને અલેક્ઝાંડ્રિયા અથવા શિકંદરાબાદને આંખી દુનિયાના વ્યાપારનું મુખ્ય સ્થાન બનાવી દેવું, એવી ધારણા ફલીભૂત થવા માટે જનરલ બોનાપાર્ટ (Toulon) ટાઉલોનને બંદરેથી ૪૦ હજાર નૌકાસૈન્ય લઈને નિકલ્યો. માલ્ટે આવી પોહોંચતાં તેનો કબજો લઈ લીધો, ત્યાર પછી, તે જુલાઈ માસની ૧ લી તારીખે શિકંદરાબાદ આવ્યો અને વધારે નુકસાન વેઠ્યાવિના તે પણ સ્વાધીન કરી

લીધું. અને તે પ્રદેશમાં આગલ વધ્યા અને મામલેક (Mameluko) ના બેઓને (Beys) ઘણા હુમલામાં હરાવ્યા, અને કેરોમાં જઈ બેઠા. આ પ્રમાણે માત્ર ૨૬ દિવસની અંદર તો આશુ ઇજિપ્ત સ્વાધીન કરી લેવા જેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરી લીધો. શિકંદરાબાદ આગલ તેમનાં લશ્કરી વાહાણો રાખેલાં હતાં, તેમના ઉપર આગસ્ટ માસની ૧ લી તારીખે એડમિરલ નેલ્સને હુમલો કરીને કેટલાંકનો નાશ કરી દીધો, અને બાકીનાં, પોતાને સ્વાધીન કરી લીધાં. આ બનાવ બન્યા પછી શૂરા સરદાર આબરકાશિબયે પળ ફ્રેંચ સેનાને હરાવી દીધી, એટલે ઇજિપ્તમાંથી રાતા સમુદ્રને માર્ગે, હિન્દુપર હુમલો કરવાની, ફ્રેંચોએ ધારણા કરી હતી તે વ્યર્થ ગઈ.

આ શૂરા સરદારને ઇંગ્લંડની સરકારે પિયરને પદે ચડાવ્યો અને પાર્લામેંટે તેને પેન્શન કરી આપ્યું. કંપનિયે પણ તેને સારું ઇનામ આપીને નિવાજ્યો, કારણ કે, એના પરાક્રમથી કંપનીને હવે પોતાના હિન્દના કબજા માટે ધાસ્તી રાખવાની રહી નહિ.

૧૭૯૮ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૧ મી તારીખે અયોધ્યાના નવાબ સાથે સંધિ થયો, તેમાં ૭૬ લાખ રૂપિયાને સ્વર્ચે ૧૦ હજાર માણસો-નું લશ્કર કંપનીને સ્વાધીન રાખવાનું ઠણું. ૧૮૦૧ ના નવેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે વીજો સંધિ થતાં, પ્રથમ પ્રમાણે અમલ ચાલતો હતો તેને બદલે, હવે, હમેશાંને માટે તેણે કંપનીને મુલ્ક આપ્યો. તેની ઉપજ ૧,૩૬,૨૩,૪૭૪ લાખનોર ચલણી રૂપિયા થતી હતી, આ રકમ-માંથી સર્વસીડી ફોજનો સ્વર્ચ ચલાવવાનો વહિવટ હવે ચાલતો થયો.

મદ્રાસના ગવર્નર તરીકે લાર્ડ હોર્વેટ સારી નોકરી કરી હતી તેથી કંપનિયે ૧,૬૦૦ પૌંડનું વાર્ષિક પેન્શન તેને બાંધી આપ્યું.

સન ૧૭૯૬ ની સાલથી ટીપુ સુલતાનનો ઇરાદો અંગ્રેજોને હિન્દમાંથી રવાને કરવાનો થયો હતો, અને તેને માટે તે પ્રપંચ રચ્યા

કરતો હતો, પણ, તેમાં તે ફાવ્યો નહિ. ને કંપનીને તેનો મુલ્ક મળ્યો તેની વાર્ષિક ઉપજ ૭,૭૭,૧૭૦ કાંનેરિયા પાગોડાસની થતી હતી. તેમાંથી હૈદર તથા ટીપુના કુટુંબના નિર્વાહ અર્થે ૨,૪૦,૦૦૦ આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

જે રાજાનો મુલ્ક ટીપુએ કબજે કરી લીધો હતો તેના બારસને ગાદિયે બેસાડીને કંપનિયે વેહેંચણી કરતાં ઘટે તેટલો આપ્યો.

નિઝામને ૬,૩૭,૩૩૨ ની ઉપજનો મુલ્ક મળ્યો, એટલે એને પણ કંપની સાથે મઠી જવાથી લાભ થયો.

મરાઠા આ કાજિયામાં ગુંધાયા ન હતા તોપણ તેમને ૨,૬૩,૯૫૭ ની ઉપજનો પ્રદેશ પ્રાપ્ત થયો.

મહિસૂરના રાજા માટે જે જમીન ઇલાયદી રાખવામાં આવી તે ઘાટઉપરના ચોગાનોની એક જથ્થે હતી તેની ઉપજ ૧૩,૭૪,૦૭૬ સુધીની ધારવામાં આવતી હતી.

૧૭૯૯ કંપનીને ત્રાંવાનો નિકાસ કરવાને ૧૭૯૧ ની સાલમાં ફર્માન કરવામાં આવ્યું હતું, પણ હવે તો તેનો અટકાવ કરવાની ઇંગ્લંડની સરકારને ફરજ પડી, કારણ કે, નૌકાસૈન્યને માટે વાહાણો બાંધવામાં તેનો એટલો બધો બિગાડ કરવામાં આવ્યો કે તેની છત ઓછી થવા લાગી, તેથી તેના બીજા કામને માટે, અને બીજો ઉપયોગ કરવામાં તંગી વેઠવી પડે નહિ તેથી સરકારે ત્રાંબુ નિકાસ કરવાની મના કરી.

ઝમાનશાહ, અફગાની શાહ તરફથી હિન્દ ઉપર હુમલા થવાની ધાસ્તી રહેતી હતી, માટે બંગાળેથી ઇરાનભળી એલચિયો મોકલવામાં આવ્યા, તેઓની માનપૂર્વક મુલાકાત લીધી. ઇરાનના શાહને સ્વોરાસાન ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાને લલચાવ્યો, તે એટલા માટે કે, તેને લઢાઈમાં ગુંબાવું પડશે, તેથી હિન્દ ઉપર ચઢી જવાનો વિચાર હતો તે બંધ રાખવો પડશે,

છેવટે ત્યાં પળ સલાહ થઈ, અને ફ્રેંચોને ડ્રાગનમાં પેસવા દેવા નહિ એમ ઠણું.

૧૮૦૦. હૈદરાબાદના નિઝામ સાથે હવે હમેશાંને માટે, અક્ટો-વરની ૧૨ મી તારીખે તેજ શહરમાં સંધિ થયો.

૧૮૦૧. સુમાત્રાને પશ્ચિમ કિનારે બેંકૂલન નામનું સેટલમેંટ હતું, ત્યાંનું અને તેના તાવાની વીજી જગ્યાઓનું સર્ચ કંપનીને પોસાવા લાગ્યું નહિ, એટલે, ત્યાં જે સિવિલ સર્વેસના નોકરો હતા તેઓને ત્યાંથી બોલાવી લઈને સ્વાતાં બંધ કરી દીધાં, અને મદ્રાસ તાવાનો ઘણો પ્રદેશ બ્રિટિશના હાથમાં આવ્યો હતો, ત્યાં તેવા માણસોની અગત્ય હતી માટે ડેપુટીગોની કોર્ટ તે પ્રમાણે ફેરફાર કરવાને હુકમ ફરમાવ્યો.

મલબાર કિનારા ઉપર મુંબઈનું મુલકી સ્વાતું હતું તે ઉપાડીને, આગસ્ટ માસની ૧ લી તારીખે મદ્રાસ સ્વાતે મેલવી દીધું. સુરત શહર અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ, સંધિ થવાથી, કંપનીના તાવામાં આવી ગયો હતો, માટે ત્યાં ચીફ તથા કૌન્સિલથી વહિવટ ચાલતો હતો તે બંધ કરીને સુરતમાં લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરનું સ્વાતું સ્થાપીને એક જજ અને મ્યાજિસ્ટ્રેટની તથા વીજા અધિકારિયોની નિમનોક કરી.

આક્ટોવરની ૧ લી તારીખે ફ્રાન્સ સાથે સંધિ થયો, તેની ૨ જી કલમ પ્રમાણે, વિગ્રહ નાશ કરવા, અંગ્રેજોએ ફ્રેંચ તથા તેના સાહાય્ય પાસેથી જે મુલક લીધો હોય, તે પાછો આપવાનો ઠણ્યો, પણ રાજાની પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે, સિંહલદ્વીપ તેને માટે નોંચો રાખ્યો.

૩ જી કલમ પ્રમાણે, કેપઆફગુડહોપ, વ્યાપાર અર્થે તથા નૌકાગમન વિષયમાં, કરારકરનારી બંને રાજાના એકઠા ભોગવટામાં મેહેવાનું ઠણું.

તા. ૩૧ મી જુલાઈએ અર્કાટના નવાબ સાથે નવા કોલકરાર થયા, તેની રૂપ, કર્નાટકનો રાજકારભાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો, તેમજ, તેની ઉપજ નિરંતર મળ્યાં જાય પણ કુલઉપજમાંથી $\frac{1}{4}$ ભાગ નવાબને આપવો. આગળના કરાર પ્રમાણે, નવાબના દેવાના રૂપિયા ૨૪,૮૪,૪૨૦, વાર્ષિક દેવું પતી જતા સુધી, મર્યાદા કરવા. કર્નાટકનું રક્ષણ કરવાનું કામ, તથા અંદરની સલાહ શાન્તિ સાચવવા માટે, તથા પોલિસ માટે જે ગોઠવણ કરવી યોગ્ય જણાય તે કંપનિયે કરવી.

આ ગોઠવણ પ્રમાણે ૧૮૦૪ ની સાલમાં નવાબનું વધું જૂનું દેવું વઢી ગયું, પણ પ્રથમ યાદીમાં જે દાખલ થયેલું નહિ, તથા ત્યાર પછી બીજું નવું થયું, તેનો હિસાબ જોઈ નિકાલ કરવા માટે, તથા હિસાબ નક્કી કરવા, કમિશનરો હઠાવવામાં આવ્યા. અને પ્રતિવર્ષે આપવા માટે ૩,૪૦,૦૦૦ પાગોડાની રકમ મુકરર કરવામાં આવી.

૧૮૦૨. ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે પેશવા સાથે કોલકરાર થયા, તેમાં ઠચું કે, એક વીજાને લડાઈના ગમે તે પ્રસંગે સાહાય કરવી, તથા કંપની ૬,૦૦૦ માણસોની કવાયત શીખેલી પાયદલ પલટણ, તેના સંબંધમાં જે જે શસ્ત્રાસ્ત્રની તૈયારી જોડીએ તે સુદ્ધાંત પૂરી પાડે, તેના બદલામાં, પેશવા ગૂજરાતના માહાલો, જેની વાર્ષિક ઉપજ ૨૬,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાની થાય તેવા હોય, તે કંપનીને સ્વાધીન કરે.

આ વર્ષમાં, ગાયકવાડ અને કંપની વચ્ચે, રાજકીય વ્યવહાર બંધાયો. ગાયકવાડને પોતાની ગાદી મેઢવવામાં બાંધો આવ્યો એટલે, માર્ચમાસની ૧૫ મી તારીખે કોલકરાર થયા.

ગાયકવાડની ફરીને ગાદિયે સ્થાપના કરવામાં જે સ્વર્ચ થાય તેને બદલે તેટલી રકમના માહાલ અંગ્રેજ સરકારને સોંપે, તેમજ જાથુને માટે ફોજ રાખવામાં આવે, તેના મહિના એકના સ્વર્ચના રૂપિયા ૬૫,૦૦૦ લેખે આપવા માટે જાગીર આપવાની ઠરી. તા. ૬ ટૂ

જુને, લડાઈમાં જીત થયા પછી, ફરીને કરાર થયા, તેમાં પ્રથમના કરાર મંજુર રાખવામાં આવ્યા, તે ઉપરાંત કેટલોક પ્રદેશ આપવાનો ઠર્યો; પરંતુ, છેવટના કોલકરાર તો ૧૮૦૬ ના એપ્રિલ માસમાં નક્કી કરવામાં આવ્યા, તેમાં સબસિડિયરી ફોજના સ્વર્ચ માટે વાર્ષિક ૧૩,૧૬,૨૬૦ રૂપિયાની ઉપજના માહાલ આપવાનું ઠર્યું. આગળના કરારમાં જે આપવાનો ઠરાવ થયો હતો તેજ કાયમ રાખવામાં આવ્યો, અને રૂપિયા ભરી દેવામાં આવે ત્યાં સુધી, માહાલો વટાંતર મૂકવામાં આવ્યા.

૧૮૦૨ ની સાલમાં મુંબઈ અને મદ્રાસ એ બંને ઇલાકામાં આગનો ઉપદ્રવ્ય પ્રકટ થયો. મુંબઈમાં ૧૭ મી ફેબ્રુઆરિયે આગ લાગી, તેમાં આશુ ચૌડું (મારકેટ) બઢી ગયું. કસ્ટમ હૌસ, બરાક (સોલજરોને રહેવાની જગ્યા) અને આશુ સેટલમેંટ બઢી જવાની તૈયારીમાં આવ્યું. સ્થાનગી નુકસાન ૬ લાખ રૂપિયાનું ગણવામાં આવ્યું. તા ૩૦ મી એપ્રિલે મદ્રાસના કસ્ટમ હૌસ પાસે આગ લાગી, તેમાં ઢાળાનો ઘળો જથો બઢી ગયો, તથા બીજો માલ પળ સ્વાહા થયો, તેથી એકંદર નુકસાન ઘળું થયું.

આ વર્ષમાં ગ્રેટબ્રિટન અને હિન્દની વચ્ચે સ્થાનગી વ્યાપાર નિયમિત ચાલતો રાખવા વિષે ઘળી ચર્ચા ચાલી. ૩૩ મા કાયદા પ્રમાણે ૩,૦૦૦ ટનનાં વાહાણો આ વ્યાપારમાં રોકવાને ઠરેલું તેને બદલે ૬,૦૦૦ ટનનાં રોકવાને કંપનિયે ઠરાવ્યું; પળ તે વાહાણોનો ઉપયોગ રાજકીય અથવા યુદ્ધવિષયક કામમાં કરવો નહિ; પળ સ્થાનગી વ્યાપારનો માલ ઉપાડવાનાજ કામમાં રોકવાં. માત્ર કાપડ અને સુરોસ્કાર વર્જ્ય કરતાં, બાકીનો માલ તેમાં ભરવામાં આવે. તોલમાં હલકા અને ભારે વજન સંબંધીની વ્યવસ્થા કંપનીના આફિસર કરે. વાહાણના ઘળીને ચૂર પોહોંચાડવાની બાબતમાં કંપની જવાબદાર હોવાથી, જો સ્થાનગી

વ્યાપારી માલ ભરે નહિ તો કંપની ભરે. આવાં વાહાણ ઇંગ્લંડ કે હિન્દ બેમાંથી ગમે ત્યાં બાંધે.

૧૮૦૩. મરાઠા સાથે કંપનીને લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. દોલતરાવ સિંધિયા, રાઘોજી ભોંસલે, અને વરાડનો રાજા એ સર્વેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી. તા. ૧૭ મી ડિસેમ્બરે વરાડના રાજા સાથે સંધિ થવા પ્રમાણે, કટક અને તેના માહાલ, તથા બાલાસોરનો કિલ્લો, એટલું કંપનીને હમેશાં માટે ઇનાયત થયું. દક્ષિણના શાહુ મહારાજના ભેગા મઠીને, જે પ્રદેશમાંથી તેણે મુલ્કી ઉપજ ઉઘરાવી લીધી હતી તે પ્રદેશ, તથા વરડા નદીના પાશ્ચિમ કાંઠાનો મુલ્ક પણ મળ્યો. તે સાથે બીજો કરાર એમ પણ થયો, કે તેણે પોતાના રાજ્યમાં કોઈ પણ ફ્રેંચ અથવા યુરોપ કે અમેરિકાના રાજ્યની પ્રજામાંહેલા કોઈ પણ શસ્ત્રને, કંપનીની રજા સિવાય, નોકર રાખવો નહિ.

સિંધિયાની સાથે ૩૦ મી ડિસેમ્બરે તહનામું થયું, તેમાં ઠર્યું કે ગંગાયમુનાની વચ્ચેનો પ્રદેશ, જે દોઆબ કેહેવાયછે, તેમાંના સર્વે ગઢ સહિત, બધો દેશ નિરંતરને માટે રાજ્યસત્તા સહિત, કંપનીને સ્વાધીન કરવો, એમ પેહેલો ઠરાવ થયો. બીજો ઠરાવ એમ થયો કે, ગૂજરાતમાં આવેલું ભરૂચ અને તેના તાબાનો મુલ્ક; અહમદનગરનો કિલ્લો અને તેના સ્વાધીનનો દેશ; વિગ્રહ તથા પેહેલાં તેના સ્વાધીનમાં જે જે મુલ્ક હતો તે: જે ગોદાવરી અને અંજંટી ડુંગરાની વચ્ચે આવેલો તેનાથી દક્ષિણ ભળીનો તમામ આપી દેવો. ૩ જુન-પાદશાહ શાહઆલમ ઉપર તેને જે જે દાવા હોય તે તમામ છોડી દેવા, અને તેના રાજ્યમાં હવેથી કોઈ પણ કારણસર માથું મારવું નહિ. કોઈ યુરોપિયનોને નોકર રાખવા નહિ, તે સંબંધીની કલમ વરાડના કોલકરારમાંહ હતી તેવીજ આમાં દાખલ કરવામાં આવી.

સિંહલદ્વીપ (લંકા) સન ૧૭૯૬ માં ઓરંજના પાટવી કુમારને માટે ઇલાયદું રાખવામાં આવેલું તે ૧૭૯૯ મુધી મદ્રાસ નીચે

સૌપ્યું હતું. ત્યારપછી ઇંગ્લંડના રાજાના વહિવટમાં રાખીને કંપનીનાથી નોંખો તેનો વહિવટ ચલાવતા હતા. ૧૮૦૩ માં કાંડીના રાજાના લશ્કરે અંગ્રેજી મુલ્કની રૈયત સાથે શત્રુવટ બાંધી, ત્યારે એક લશ્કર તે દેશના અંદરના ભાગમાં મોકલીને, કાંડી શહેર કબજે કરી લીધું, પરંતુ, ત્યાંની નઠારી હવાને લીધે તેઓ કંપની પાસેથી પાઠું લઈ લેવાને ફાવી ગયા, અને ત્યાંના કિલ્લેદારોને તેમણે કતલ કરી નાંખ્યા. એવીજ રીતે બીજા કિલ્લા પણ કંપનીને છોડી દેવા પડ્યા, ત્યારપછી, બંને રાજ્ય વચ્ચે સંધિ થયો.

૧૮૦૪. સોલ્ વાહાણોનો કાફલો કેપ્ટન નાથેનિયલ ડાન્સના ઉપરીપણાનીચે ચીનથી ઉપડીને ઇંગ્લંડ જવા નીકળ્યો હતો, તેને ચીનાઈ સમુદ્રમાંના પુલો ઓનોર (Pulo Onore) આગળ એક ફ્રેંચ કાફલો મળ્યો, જેમાં એક વાહાણ ૮૦ તોપો વાળું, તથા બીજાં ચાર તેવાંજ જોરાવર હતાં, અને જેનો ઉપરી એડમિરલ લિનોઇસ (Linois) હતો, તેની સાથે, તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે ભેટો થયો. ડાન્સે પોતાની તૈયારી બરાબર કરી રાખી, અને બીજે દિવસે સવારમાં ફ્રેંચોએ ઘસારો કરતાં, તેમને એવા સપડાવી દેવામાં આવ્યા, કે તેમાંથી બચી જવા માટે ફ્રેંચો એકદમ પૂર્વ ભળી પોતાનો કાફલો હંકારી જઈ ભાગી ગયા.

ફ્રેંચની લડાયક સેના સામે, વેપારીનાં માલથી ભરેલ વાહાણોએ ટક્કર શીલીને વાહાદુરી બતાવી તેને માટે બ્રિટિશ નૌકા વિષયક કુશળતાનાં વર્ણન કરવા જેવો આ એક સ્વરેસ્વરો પ્રસંગ બન્યો. તેથી રાજા, ડાન્સ ઉપર ઘણો રીઝી ગયો અને તેને નાઈટનો કિતાબ આપવામાં આવ્યો; તેમજ, કમાન્ડરો, આફિસરો, અને સ્વારવાણ વર્ણનવા યોગ્ય કામ કર્યું તેને માટે કંપનિયે પણ તેઓને નીચે પ્રમાણે નિવાજ્યા:—

કેપ્ટન ડાન્સને ૨,૦૦૦ ગીની રોકડી, અને ૨૦૦ ગીનીની કિંમતની પ્લેટ.

कंपनि टिभिन्सने १,००० गीनी रोकडी, अने १०० गीनीनी प्लेट. एनुं वाहाण रोयल ड्योर्ज मोखरे होतां लडाईनो घसारो सहन कर्यो हतो.

बीजा प्रत्येक कमांडरोने ५०० गीनी रोकडी, अने ५० गीनीनी प्लेट, अने बीजा आफिसरो वगेरेने १५० गीनीथी ते ३० सुधी, जेनी जेवी योग्यता हती तेने ते प्रमाणे, आपवामां आव्युं. न्हाना आफिसरोने १५ गीनी, अने खारवा दरेकने ६ गीनी, ए प्रमाणे आप्युं. हिन्दनी वीमा कंपनिये पण तेमनी कदर बुजी हती.

१८०५. सन १८०२ थी ते १८०५ सुधी मराठा साथे विग्रह चाल्यो तेमां युद्धविषयक अने राजकीय मुद्दा उपर उतरिये तो बहुं पराक्रमदर्शक अने लाभदायक जणाय छे. केमके, घणो प्रदेश कंपनीना ताबामां आवी गयो, पण कंपनी व्यापारी छे, अने तेमणे नाणा संबंधी मुद्दो लक्षमां लीधो, तो तेमने आ कृत्य न्यायपूर्वक, अने पसंद करवा योग्य लाग्युं नहि. तेमना विचारमां एम आव्युं के, देशी राजानी सत्तामां भाग पडवाथी, तेओना मनमां सहज अदेखाई उत्पन्न थवा विना रेहे नहि. तेमज, जुदा जुदा मराठा राजाओना आवा गुचवारा भरेला मामलाने समये, कंपनीने तेमनी साथे विग्रहमां झोंकावुं, ए व्यापार करनाराओनी दृष्टिऐ, लाभदायक नहि थतां, भय-भित स्थितिमां आणनारुं थई पडे, एम तेमने समजायुं; कारण के, एक कायदाकरनारनुं गंभीर कथन तेमना मनमां ठसेलुं हतुं, ते ए के, “विजयनी योजना अने राज्यनो विस्तार करवाना उपायो हिंदूमां योजवा, ए एवा प्रकारना छे, के जे ब्रिटिश प्रजानी इच्छा, प्रतिष्ठा, अने राजनीतिनी साथे बंध बेसता आवता नथी.”

आ विग्रहनी एक पीडा तेमने ए जणाई, के तेमां अतिशय खर्च थई गयुं. अने बीजी कोई लडाई करतां पण, ते बहु भारे पडतुं थई पड्युं, अने ते माटे भारे व्याज भरीने हिन्दूमां नाणां उपाडवां पड्यां

તથા કંપનીનાં નાણાં, લાભ થાય એવી રીતે જુદા જુદા વ્યાપારી સાહ-
સમાં રોકવામાં આવતાં હતાં, તે વધું વંધ કરવું પડ્યું. ઇંગ્લંડથી જે
નગદી આવતી હતી, તેનો માલ ખરીદ કરીને ઇંગ્લંડ મોકલી દેવાના
કામમાં ઉપયોગી થઈ પડતો હતો, તે આવા આઢા કામમાં ઉપયોગમાં
લઈ લેવાની ફરજ પડી, તેથી કરીને, લાભદાયક ધંધો ઓછો થઈ
ગયો. તે ૧૮૦૩-૧૮૦૪ અને ૧૮૦૫ ના નિકાસના આંકડા
ઉપરથી જણાઈ આવશે,

મહિસૂરના સુલતાન સાથે ૧૭૯૨ અને ૧૭૯૯ મા
લડાઈ થઈ, તેમાં જે સ્વર્ચ થયું હતું તે રકમમાં, આ મરાઠા સાથેના
વિગ્રહનો સ્વર્ચનો આંકડો વધ્યો; તેમાં વઢી ઇંગ્લંડના રાજાની ઇચ્છાને
અનુસરીને ફ્રેંચ, સ્પાનિશ, ઢચ અને ઢેન્સ લોકો સાથે વિગ્રહ મચાવા,
હિન્દમાંથી તૈયારિયો કરવી પડી, તે ઉપરાંત, ડ્વિજિતમાં ચડાઈ લઈ
જવાનો મામલો તેમાં મળ્યો, અને તેને માટે વાહાણોનું, તથા સ્વાવા પીવા
વગેરેનો સરસામાન ખરીદવાનું સ્વર્ચ, વિલાયતની સરકારને માટે
કરવું પડ્યું; અને એ ડ્વિજિતની લડાઈ મચાવાનો કંપનીને કશો પળ
સ્વાર્થ ન હતો, તેમ છતાં, આવી લડાઈઓમાં પડવું પડ્યું, તેમાં જો સ્વાર્થ
ગણિયે, તો વિલાયતની સરકારને નડતરકરનારાઓને જેર કરવા
ઁટલો જ માત્ર હતો. કંપનીની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ ગુચવારામાં
હોવા છતાં, ઇંગ્લંડના રાજ્યના પ્રધાનમંડલના કેહેવાથી, તાબડતોબ
તેમને હિન્દમાંથી આઠ, નવ, દશ, અને છેક વાર ટકાને વ્યાજે નાણાં
ઉપાડવાં પડ્યાં અને તેમ કરવામાં કંપનીની નાણાં સંબંધી આંટમાં, અને
તેમના વ્યાપારવિષયક કામકાજમાં વાધ આવવા લાગ્યો. સન.
૧૭૯૦ ના મે માસમાં કંપનીને માથે ૭૦,૫૬,૬૫૨ પૌંડનું કરજ
હતું, તે ફિટાડવાને સિર્કિંગ ફંડ * (ઢૂવત ફંડ) આદિ યોજના કરીને

*આ ફંડ ઉમું કરવાનો પ્રારંભ બંગાળમાં સન ૧૭૯૯ માં થયો, અને મદ્રાસમાં
૧૮૦૦ માં થયો. ૧૮૦૯ ની સાલમાં વ્યાજુ રકમ ઘટીને ૪,૦૩,૮૬,૯૬૦
રૂપિયા સુધી ઓછી થઈ ગઈ.

કેટલુક ઓછું કસ્યું; તેમ છતાં, ૧૮૦૯ ના મે માસમાં તો વધીને ૩૦,૮૧,૨૪,૪૧૦ રૂપિયા જેટલી રાક્ષસી રકમે જઈ પોહોંચ્યું. આવા ભારે દેવાના બોજા ઉપર ઓડ્યાં કરી જતા હિન્દના ભારે દરના વ્યાજના વધારાના ઘોડા દોડ્યા જતા; તમાં લશ્કરી खातानા નિયમિત સ્વર્ચ સાથે મુલ્કી રાજ્યવ્યવસ્થાના खातानો વધારો ચાલતો રેહેવાથી, તેમાં થતું સ્વર્ચ ઉમેરતાં, એકંદર સ્વર્ચમાં વધારો થતો જતો હતો. તેમજ, જો કે મુલ્કી ઉપજ વધતી જતી હતી, તો પણ, તે આંખી આવા સ્વર્ચમાં હોમાઈ જતી હતી; તે ઉપરાન્ત, અફિણ અને મીઠાની વ્યવસ્થાપૂર્વક કરેલી ગોઠવણથી થતો લાભ પણ તેમાં તળાઈ જતો હતો. આવી અવ્યવસ્થિત થતી સ્થિતિ ઠેકાણે લાવવાને ડાહ્યાપણ પૂર્વક વ્યવસ્થા કરવાને નિરંતર કાઢજી, અને સ્વંત રાખવામાં આવે, તોપણ, નાણાની છૂટ વિના, કોઈ પણ રીતે પોહોંચી શકાય એમ ન હતું. યુરોપ અને હિન્દમાં સલાહશાન્તિનો પ્રસાર થાય અને નવાં તુતંગ ઉઠે નહિ તો કંપનીનું દેવું ફીટતાં તેને સુખેથી વેપાર કરવાની છૂટ મળે.

જેઓનું દેવું કાઢાડવામાં આવ્યું હતું તેના અર્ધાભાગના પ્રોપ્રાઈટ-રોની સાથે એવો કરાર હતો, કે તેમને તેમના વ્યાજનો હપતો, અને છેવટે તેમની મુદલ રકમ હિન્દ કે ઇંગ્લંડ બેમાંથી ગમે તે ઠેકાણેથી મઢી શકે. આ કારણને લીધે, કંપની ઉપર એકલા હિન્દથી ૧૮૦૧ થી તે ૧૮૧૦ સુધીમાં દશ કરોડ રૂપિયાની હુંડિયો લખાઈ હતી. તેમાં વઢી, ચીનના માલ પેટે ૧૮૦૯ ના માર્ચ સુધીમાં કંપનીની ૧,૪૫,૧૬,૪૦૦ રૂપિયાની રકમ સ્થોભરાઈ હતી.

માલ રવાને થયો હોય, અને તે ઉપર વેપારી રીતિથી હુંડિયો લખવામાં આવે તો, તેને પોહોંચી વઢાય, પણ જેનો વ્યાપાર સાથે કશો સંબંધ નહિ, એવી રકમનો હુંડિયોનો ધસારો, કંપનીની ઇંગ્લંડની

પેહેડીના ખજાના ઉપર થાય, તો કંપનીને દેવાલું કાઢાડવાનો સમય આવે એમાં કશી નવાડ નહિ.

ઈંગ્લંડની સરકારને યાત્રે રોકાયેલી કંપનીની રકમ તેમને પૂરેપૂરી આપી દેવામાં આવે, તો તો, કંપનીની ઘણી ધણી ખરી મીઠી મળી જાય, પણ તેમણે તેમ કશું નહિ. ૧૮૦૫ માં કંપનીનું લેણું—

વ્યાજ સહિત રૂ. ૮,૫૭,૦૩,૩૬૦

મજરે મળેલા રૂ. ૩,૦૦,૦૦,૦૦૦

બાકી લેણા રૂ. ૫,૫૭,૦૩,૩૬૦

આ લેણાના પૌંડ ૫૫,૭૦,૩૩૬ થાય તેટલા વસુલ લેવાને કંપનિયે પાર્લામેંટને અરજ કરી. તેણે આમની સભાના સભાસદોમાંથી એક સિલેક્ટ કમિટી ઠરાવીને તેને હિસાબ તપાસવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તે તપાસ્યા પછી, કંપનીના ૨,૩૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા લેણા બતાવ્યા. બાકીના લેણાની સામે એવી તકરાર બતાવી, કે કેટલીક રકમ સરકાર પાસેથી મજરે લેવાને યદ્યપિ કે, તે અમને વાજબી લાગતી નથી. કેટલીક, કંપની તથા સરકાર, બંનેને યાત્રે માંડવી જોઈએ, તેને બદલે, બધી સરકાર પાસે લેણી કાઢાડી છે. એ બધા ઉપર નજર રાખતાં અમે જે બાકી બતાવી છે તેટલી રકમ હાલ આપી દેવા જેવી છે. બાકી જે લેણી રહે છે, તેને માટે સરકાર અને કંપની, એ બેયે મળીને હિસાબ તપાસનારા ઠરાવવા, અને તેઓ જે નિર્ણય પર આવે, તે પ્રમાણે ઘટિત કરવું. દરમિયાન એક કરોડ રૂપિયા આપવાનો અભિપ્રાય થવાથી પાર્લામેંટે ઠરાવ કરીને, તેટલી રકમ અપાવી, અને બાકીની રકમમાંથી બીજા એક કરોડ રૂપિયાની રકમ ૧૮૦૬ ની સાલમાં અપાવી.

૧૮૦૬. લંડનનું બંદર જે સ્થળે હતું, તે કરતાં ઘણે છેટે, મ્હોટાં વાહાણોને છાછરા પાળીની હરકત ટાળવા, લાંગરવાં પડતાં.

હતાં, તેથી ઢાળ ચોરી થવાના સંભવને લીધે સરકારને નુકસાન થતું હતું, તેમજ વેપારિયોને વાહાણોના પૂરેપૂરા રક્ષણની જરૂર હતી. એવાં કેટલાંક યોગ્ય કારણો ગોઠવીને બ્રિટીશકેવલ આગળ એક ગોદી બાંધવા “ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા ડાક કંપની ” સ્થાપી, તેનું મંડોળ હાલ ૨,૦૦,૦૦૦ પૌંડનું કરવાનું ઠરાવ્યું, અને અગત્ય પડે તો, બીજા એક લાખ પૌંડ સુધીનો વધારો કરી, કુલ ત્રણ લાખની થાપણ કરવાની જોગવાઈ કરી. તેના ૧૩ ડરેક્ટરો ઠરાવ્યા, તેમાં ચાર જણ તો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના હોવા જોડ્યે એમ ઠર્યું. મુંબઈમાં જેમ પોર્ટટ્રસ્ટ સ્થાપાઈ નવી ગોદિયો ફવળાં વાંધી છે, તેવા પ્રકારની તે સમયે આ ગોદી ટેમ્સ નદીના સંબંધમાં સુરક્ષિત બાંધવામાં આવી. આ ગોદીમાં હિન્દ સાથે વેપાર કરનારાં વાહાણ એકલાંનેજ રાખવાનો ઠરાવ થયો. નફામાંથી ૧૦ ટકા સુધીની વેહેંચણી આપવી. અને વાહાણો બાંધવાં, અથવા તેમને મરામત કરાવવી કે એવું વાહાણો સંબંધી કાંઈ પણ કરવામાં ડાક કંપનીની મુડી વાપરવી નહિ. બ્રિટિશબાંધણીના વાહાણના જેટલા ટન હોય તેટલા ઉપર સેંકડે ૧૪ શિલિંગ, અને હિન્દબાંધણીના હોય તેના ઉપર ૧૨ શિલિંગ લેવાના ઠર્યાં. હિન્દ કે ચીનથી વાહાણો ગ્રેવ્સઅન્ડ આગળ આવે એટલે તે ઉપરના જોખમદાર આફિસર, માલ ભરેલા મંડાર બંધકરીને, તેની કુંચી પોતાની પાસે રાખે, તે વાહાણ ગોદીમાં દાખલ થઈ જાય ત્યારે કંપનીના તે સ્થાતાના અધિકારીને સોંપી દે, પછી તેમાંથી માલ કાઢાડીને, તે બંધ ગાડામાં ભરી, તેને તાલું દઈને, કંપનીની વસારોમાં લઈ જવામાં આવે. આ પ્રમાણે અગત્ય જણાયા પ્રમાણે નિયમો કરવાથી આવી ગોદી સર્વેને, સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડવાનું સાધન થયું. તેને લગતો આક્ટ (૩ જા જ્યોર્જનો ૪૩ મો બાબ. ૧૨૬) કરવામાં આવ્યો.

૧૮૦૭, પાર્લામેંટના આક્ટ (૩ જા જ્યોર્જનો ૩૭ મો બાબ. ૩) પ્રમાણે, ૧૦ લાખ પૌંડના નવા શેર કાઢાડવાને કંપનીને

परवानगी मळी होती. जो ते प्रमाणे करवामां आवे तो २,१०,००० पौंड प्रतिवर्षे नवा भागीदारोने आपवा पडे, तेथी कंपनीने बांड काढाडवामां लाभ जणायाथी, तेनी परवानगीनो आकट करवा अरज करी, तेने अनुसरीने ता. २८ मी आगस्ट १८०७ ने रोज ते (४७ मो ,३ जा ज्योर्जानो बाब. ४१) पसार थयो. ज्यारे नाणांनी तंगी पडे त्यारे ए रीते पैसो एकठो करवाने, सुलभ थई पड्युं. लोकोए तेमां लाभ जोवाथी, छेवटे प्रिमियम आपीने पण बांड खरीद कऱ्यां.

१८०८, एप्रिलनी २६ मी तारीखे, कंपनिये एक अरजी पार्लामेंटने करीने, पोतानी नाणासंबंधी स्थिति विगतवार जणावी, ते उपरथी, आमनी सभाना सभासदोमांथी एक कमिटी ठराववामां आवी. तेणे हिसाब तपासी रिपोर्ट कऱ्यो, तेमां सरकार पास, १९,१०,०१९ पौंड कंपनीना लेणा बतावी, ते कंपनीने आपी देवानी भलामण करी, ते उपरांतनी बीजी क्रेडलीक तकरारी रकमनो निवेडो लाववामां वार थाय एम हतुं, तेथी भलामण करी तेडली रकम, पार्लामेंट, पोताना अधिकारनी होतां, कंपनीने तरत अपावी.

त्रावणकोरना राजा साथेनो संबंध आज सुधी पांशरे पांशरो चाल्यो आवतो हतो, तेमां, आ सालमां विघ्न पड्युं. लडाइना खर्च संबंधमां क्रेडलुंक भरणुं थया पळी, मद्रासखाते तेनो संबंध हतो ते मुंबई खाते जतां, १७९४-५ थी १७९६-७ सुधी त्रण वर्षमां कांई पण वसुल आव्युं न हतुं. १७९९ नी सालमां नवो करार जाथुने माटे थयो, ते प्रमाणे राजा माटे जे सबसिडियरी फोज राखवामां आवेली तेनो दोकडे पायके जे खरेखरूं खर्च थाय तेडलो अवेज प्रतिवर्षे तेणे भरी देवो जोड्ये. ते पण भराइ शक्यो नहि. आ करार प्रमाणे सन १७९७-८ सुधी कांई पण रकम वसुल आपवामां आवी नहि. सन १७९८-९ थी ते १८०६

સુધીની સબસિડીની રકમ ૪,૨૯,૧૪૦ રૂપિયાની પ્રતિવર્ષની થાય, તેટલી રકમ સુધીનાં મરી, તેની પાસેથી લઈને, ઠરાવ પ્રમાણે તેની કિંમત હિસાબમાં મજરે આપવામાં આવતી હતી.

૧૮૦૬ માં બીજો કરાર થવા પ્રમાણે, સબસિડિયરી ફોજનો વધારો કરી, તેના સ્વર્ચના વાર્ષિક રૂપિયા ૪,૯૧,૮૬૦ લેવાના ઠરાવ્યા, તેમાં પળ બે વર્ષ ચઢી ગયાં, અને તેમાંથી અર્ધ ભાગ મૂકી દેતાં છતાં પળ, ભરણું થયું નહિ. સન, ૧૮૦૮ માં લેણી રકમનો વધારો થતો ગયો છતાં, રાજાના દિવાન વાઈલુ તુમ્બીની સ્વતંત્રતા લીધે, વસુલ થવા માંડી નહિ, ત્યારે ત્યાંના રેસિડેન્ટ કર્નલ મકાલે તેને સ્વશેડ-વાની ભલામણ કરી, તે ઉપરથી, તેણે ઘંડ મચાવ્યું. મકાલે રહેતો હતો ત્યાં જઈ તેના ઉપર મહુલો કર્યો, તેમાંથી તે મ્હોટી મુસીબતે બચી શક્યો, ફિલ્લોનમાં કર્નલ કામર હતો, તેની પાસે જોડાયે તેટલું લશ્કર ન હતું. દિવાન પાસે ૩૦,૦૦૦ સારા સૈનિકો હતા, અને ૧૮ તોપો હતી, તેમ છતાં કર્નલ પિક્ટન ૧૨ મી પલટન લઈને મદદે આવ્યો, એટલે ૧૮૦૯ ના જાન્યુઆરીની ૧૬ મી તારીખે હજો કરી તેને હરાવી દીધો. પળ તે પેહેલાં રેજીમેન્ટના ૧૨ માણસો તેના હાથમાં આવ્યા, તેઓને ઠાર કર્યા, અને વટલીને ઇસાઈ થયેલા ૨,૦૦૦ દેશિયોનો ઘાણ વાલી નાંચ્યો. છેવટે તે ભાગીને એક દેવલમાં સંતાઈ પેઠો, ત્યાં પોતાને હાથે ઘા સ્વાઈને તે મરણ પામ્યો.

આ બનાવ બન્યા પછી પળ, ભરણું બરાબર થવા માંડ્યું નહિ તેથી તાંજોરમાં જેમ કરવામાં આવ્યું હતું તેમ, ત્રાવણકોરનો રાજ્યવહિ-વટ સ્વાધીન કરી લેવામાં આવ્યો.

ફ્રેંચ લોકો, ઇંગ્લંડને જેમ યુરોપ સ્વંડના વજારોમાંથી બાતલ કરવાના પ્રપંચમાં પડેલા, તેમ ડેન્માર્કના લોકોએ તેમનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું, એટલે, કોપેનહેગન ઉપર ચડાઈ કરવાની ફરજ

पडतां, ते स्वाधीन करी लीधुं, अने तेमनी आखी नौकासेना पण ताबामां आवी गई. आ खबर हिन्दूमां आवी पोहोचतां, मद्रासनी सेनानी एक टुकडिये ट्रान्कोबार जईने तेनो कबजो लई लीधो. पूर्व प्रदेशमां आ तेमनुं मुख्य सेटलमेंट हतुं. थोडा दिवस पछी बंगाला मांहेलुं सिरहामपुर पण ब्रिटिश सेनाने स्वाधीन थई गयुं.

१८०९. कंपनीने तेमनां वाहाणोसंबंधी घणुं नुकसान थयेलुं जोवामां आव्युं, तेमां विशेषे करीने बंगालेथी इंग्लंड जतां वाहाणोमां वधारे थयुं. १८०८ मां त्रणनो नाश थयो हतो, १८०९ मां चार गुमावी बेठा. ए रीते ७ वाहाणोनुं शुं थयुं तेनो कशो पत्तो हाथ लाग्यो नहि.

एकंदर १४ वाहाणोमां थईने १०,४८,०७७ पौंडनो माल भर्यो हतो, ते जो सहिसलामत आव्यां होत तो ते मालना १२ लाख पौंड उपजत. आवुं भारे नुकसान थोडी मुदतमां थयुं, ते विपे तपास करावतां मालूम पड्युं, के, अणघाखुं तोफान केटलांकने नड्युं, केटलांक शत्रुना हाथमां सपडाई गयां, पण कोईनी कसुरथी आम थयुं होय, एम जणाई आव्युं नहि, एटले के, वाहाणनी बांधणी के तेमां उपयोगमां आवे एवी तैयारीनी खामी, अथवा माल भरवामां काई अघटितपणुं, के कमान्डरो, के आफिसरोनी गफलतथी आ होनारत थई एम लाग्युं नहि.

उपर विगत बताववामां आवी, तेमां बीमा संबंधीमां काई खुलासो जणातो नथी, दरेक वाहाण उपर बीमो उतरावेलो के नहि, अने उतरावेलो तो ते केटलो, तेमांथी शुं मजरे मळ्युं, ए जणाव-वानी जरूर हती.

१८१०. सन १७९३-४ थी ते १८०९-१० सूधी १७ वर्षमां इंग्लंडथी हिन्दू अने चीन खाते वेपार चलाव्यो, तेनी हकिकत नीचे प्रमाणे छे:-

૧૭ વર્ષમાં સર્વ મઠીને ૭૪૦ વાહાણો, ૬,૩૧,૨૨૬
ટનનાં ઉપયોગમાં લીધાં, તેમાંથી ૬૦ વાહાણો તો શત્રુના હાથમાં ગયાં,
અથવા જોખમાયાં.

ઇંગ્લંડમાંથી નિકાશ.

માલની કિંમત પૌંડ ૩,૧૦,૬૦,૭૬૨

નગદીના પૌંડ ૮૯,૮૮,૧૬૬

૪,૦૦,૪૮,૯૧૭

ઇંગ્લંડમાં આયાત.

કંપનીનો માલ પૌંડ

૧૦,૨૭,૩૭,૯૬૪

ખાનગી વેપારનો માલ, લઈ

લીધેલો માલ, અને સામાન્ય મિલ્કત.

}
}

૩,૭૭,૯૪,૮૬૭

૧૪,૦૬,૩૨,૮૧૧

બાકી આયાતનો વધારો, પૌંડ.

૧૦,૦૪,૮૩,૮૯૪

આ વિષેની સાલવાર વિગત આ સાથેના કા પત્રક ઉપરથી
જણાશે.

क पत्रक.

वर्षो.	इंग्लंडथी मोकलेला वाहाणो.		इंग्लंडनी निकाश.				इ. इ
--------	---------------------------	--	------------------	--	--	--	--

કંપનીની નાણા સંબંધી સ્થિતિની હકિકતની પૂરવણી કંપનિયે પાર્લામેંટ આગળ રજુ કરી, તેમાં સન. ૧૮૦૮ ની સાલમાં, હિન્દના દેવાની હુંડિયો શિકારવામાં ભીંડ ભોગવવી પડી તે જણાવી, તથા માલ ભરેલાં વાહાણોને જે નુકસાન થયું તેની વિગત પણ રજુ કરી, અરજ કરી કે, થોડી મુદત માટે અમને ઊછીતાં નાણાં મળે એવી સોઈ કરી આપવી જોઈયે. આવી માગણી કરવા ઉપરથી ત્રીજા જ્યોર્જનો ૫૦ મો આક્ટ બાબ. ૧૧૪ મંજૂર કરવામાં આવ્યો, તેની રૂએ, કંપની સારુ ૧૫ લાખ પૌંડનાં એક્સચેકર બિલો કાઢાડવાની પરવાનગી મળી. આવી ગોઠવણ થવા ઉપરથી ઇંગ્લંડમાં કંપનીને જે ભીંડ વેઠવી પડતી હતી તે કેટલેક દરજે ઓછી થઈ.

૧૮૧૦. પૂર્વ સમુદ્રોમાં ફ્રેંચના તાબાના હવે બોર્બોન અને ફ્રાન્સ નામના બે બેટ રહ્યા હતા. તે ઉપર બ્રિટિશ સેટલમેંટવાળાએ હુમલા કરી, તે લઈ લીધા. ૯ મી જુલાઈએ બોર્બોન કબજામાં આવ્યો, અને ૧૦ મી ડિસેમ્બરે ફ્રાન્સ જીતી લીધો. આ પ્રમાણે ફ્રેંચોનો નિકાલ આવી જવાથી, કેટલાંક વર્ષો સૂધી, કંપનીને તેમની સાથે વિગ્રહ થતા હતા તે હવે સમૂઘગા પતી ગયા.

વલંદા પાસેથી પણ તેમના પૂર્વ પ્રદેશમાંનાં મુખ્ય મુખ્ય સેટલમેંટો કંપનીના હાથમાં આવી ગયાં.

૧૮૧૧. પાર્લામેંટના જાણવામાં આવ્યું કે, કંપનીની પુંજી વધારવાને નવા શેર કાઢાડવા કરતાં બાંડ કાઢાડવાથી લાભ છે. અને હિન્દના બ્રિટિશ રાજ્યને લીધે થયેલું દેવું ઇંગ્લંડ ખાતે વાઢવામાં આવે તો વધારે સુગમ છે, કેમકે હિન્દમાં ૮ થી તે ૧૦ ટકા સુધીનું ભારે વ્યાજ ભરવું પડે છે, અને દેવામાં વધારો થતો જાય છે તે અટકશે. આવા વિચાર ઉપરથી એક આક્ટ (૩ જા જ્યોર્જનો ૫૧ મો, બાબ ૬૪) કસ્યો, તેની રૂએ, કંપનીને ૨૦ લાખ પૌંડનાં બાંડ કાઢાડવાની

પરવાનગી મળી. લોકોને પળ સમજાયું હતું, કે હિન્દના પ્રસંગમાં સામેલ રહેવાથી લાભ છે, તેથી બાંડ खरीदવામાં પ્રિમિયમ આપવું પડે તો તે આપીને તેઓ બાંડ લેવા લાગ્યા.

હોલંડનું રાજ્ય ફ્રાન્સની સાથે મેઝવી લેવામાં આવ્યું, અને બટેવિયાનો કબજો લેવાને ફ્રેંચ સેના ત્યાં મોકલવામાં આવી; તેવે સમયે જાવા ઉપર ચડાઈ કરવાને હિન્દથી ફોજ મોકલી. ૧૮૧૧ ના આગસ્ટની ૮ મી તારીખે બટેવિયા સ્વાધીનમાં થઈ ગયું, કોઈ સામું લડવાને ડમું રહ્યું નહિ. બાકીનો જે ભાગ બલંદાના કબજામાં રહી ગયો હતો, તે કબજે લેતી વેઠાએ તેઓએ ટકાવતો કર્યો, પણ છેવટે તે પણ હાથમાં આવી ગયો.

૧૮૧૩. ઉપર બતાવેલા વિસ્તાર પ્રમાણે ઇંગ્લંડ અને પૂર્વ પ્રદેશ સાથે વ્યાપાર શરૂ થઈ વૃદ્ધિ પામતો ગયો, તેનો ટુક એહવાલ પત્રકના આકારમાં આપવામાં આવે છે, તે ઉપરથી એકદમ લક્ષમાં આવી જશે.

સન ૧૭૦૮-૦૯ સાલમાં વિલાયતની બે કંપનિયો મેગી થઈને
હિસાબમાં લેતાં, વિલાયતથી કેટલા પૌંડની કિંમતનો માલ હિન્દ અને
કિંમતનો માલ આયાત થયો તેનું

સમય.		ઇંગ્લંડમાંથી વાહાણની રવાનગી.		ઇંગ્લંડની
કેટલા વર્ષ.	ક્યાંથી તે ક્યાં સૂધી.	સંખ્યા.	વાહાણ કેટલા ટનની તાકાતનાં	માલ (પૌંડ)
૨૬	૧૭૦૮-૦૯ થી ૧૭૩૩-૩૪	૩૬૩	૧,૪૨,૯૮૧	૩૦,૬૪,૭૭૪
૩૨	૧૭૩૪-૫ થી ૧૭૬૫-૬૬	૬૦૫	૨,૮૭,૬૯૫	૮૪,૩૪,૭૬૯
૨૭	૧૭૬૬-૭ થી ૧૭૯૨-૯૩	૭૩૧	૫,૧૧,૩૧૩	૧,૬૪,૫૪,૦૧૬
૧૭	૧૭૯૩-૪ થી ૧૮૦૯-૧૦	૭૪૦	૬,૩૧,૨૨૫	૩,૧૦,૬૦,૭૫૨
૧૦૨	અકબર સર્વાલો.	૨,૪૨૯	૧૫,૭૩,૨૧૪	૫,૯૦,૧૪,૩૧૧

વિશેષ હકિકત—સન ૧૭૦૮-૯ થી ૧૭૧૭-૧૮ સુધી ૧૦ વર્ષના
અરસામાં ૧૧,૭૭,૧૨૬ પૌંડની કિંમતનો માલ નિકાસ થયો હતો તે ૧૮૦૦-૧ થી
૧૮૦૯-૧૦ માં ૨,૧૪,૧૩,૮૦૭ પૌંડ થયો તેમાં અર્ધો અર્ધ માલ ઇંગ્લંડના
ઉત્તરનો માલ હતો.

આ પ્રમાણે જેમ નિકાસનો વધારો થતો ગયો તેમ નગદીનો ઘટાડો થતો ચાલ્યો.

इस्टइंडिया कंपनी केहेवाई त्यांथी ते १८०९-१० नी साल
चीनमां निकास थयो; तेमज, विलायतमां त्यांथी केटली
१०२ वर्षनुं पत्रक. (ख)

निकास.		वाहाण व- मायांअथवा पकडाई गयां वगैरे	इंग्लंडमां माल आयात थयो तेनी वेचाणनी पौंडमां रकम.
नगदी.	कुल.		
१,२१,९८,१४७	१,५२,५३,९२१	२०	३,३५,७१,७०९
१,६०,८१,४९६	२,४५,१६,२६५	३७	६,४४,५२,३७७
५६,७३,५१३	२,२१,२७,५२९	३९	१०,१३,८३,७९२
८९,८८,१६५	४,००,४८,९१७	५०	१०,२७,३७,९५४
४,२९,३२,३२१	१०,१९,४६,६३२	१४६	३०,२१,४५,८३२

आ पत्रक उपरथी जणाय छे के १०२ वर्षमां

कंपनिये कुल माल मोकल्यो पौंड. ५,९०,१४,३११

१०२ वर्षमां इस्टइंडिया अने चीनथी विलायतमां

माल गयो तेना वेचाणना उपज्या पौंड. ३०,२१,४५,८३२

नीकास करतां आयातना वधारे उपज्या पौंड. २४,३१,३१,५१२

नगदी हाथमां रही तेना पौंड. ४,२९,३२,२१२

वर्ष १०२ मां इंग्लंडनी पासे रकम थई पौंड. २८,६०,६३,८४२

આ નીચેની રકમો

વર્ષો.	ખરીદ ભાવ તથા સ્વર્ચ સાહિત આકડો.	કંપનીયે આપેલી જકાત.	નુરને સોટી રાખ્યા બદલ નુકશાની.
૧૭૬૧ થી ૧૭૬૫-૬૬	૩૮,૬૭,૮૧૫	૨૯,૦૮,૫૮૫	૧૯,૯૭,૨૦૭
૧૭૬૬ થી ૧૭૭૫-૭૬	૧,૪૭,૩૦,૪૨૬	૮૮,૯૩,૬૭૪	૪૪,૨૦,૧૨૨
૧૭૭૬-૭	૧૪,૫૦,૮૮૩	૬,૦૪,૫૪૪	૩,૨૦,૩૧૬
૧૭૭૭-૮	૧૮,૭૬,૧૮૯	૮,૭૧,૧૦૩	૩,૯૭,૩૨૬
૧૭૭૮-૯	૨૦,૪૦,૭૮૭	૮,૭૨,૩૧૩	૪,૬૧,૩૩૫
૧૭૭૯-૮૦	૧૬,૭૭,૩૦૫	૬,૭૯,૫૦૩	૪,૩૮,૫૪૯
૧૭૮૦ થી ૧૭૮૪	૬૦,૫૭,૯૧૧	૧૬,૩૩,૪૧૪	૨૪,૨૦,૯૪૫
૧૭૮૪-૫	૧૮,૫૪,૩૪૭	૫,૭૬,૬૪૧	૧૦,૧૭,૧૬૦
૧૭૮૫-૬	૨૨,૮૦,૬૦૧	૫૩,૭૧,૪૫૨	૮,૮૩,૦૦૧
૧૭૮૬-૭	૨૪,૩૩,૫૩૨	૪,૬૫,૩૮૪	૮,૧૯,૮૪૮
૧૭૮૭-૮	૨૭,૫૪,૭૭૨	૫,૫૦,૧૯૦	૭,૮૫,૪૯૮
૧૭૮૮-૯	૨૪,૧૬,૦૩૫	૫,૧૩,૬૮૯	૬,૭૭,૭૮૪
૧૭૮૯-૯૦	૨૪,૭૨,૭૩૮	૫,૦૧,૭૭૦	૭,૪૫,૫૪૩
૧૭૯૦-૧	૨૫,૪૭,૮૬૩	૬,૨૪,૮૮૦	૭,૧૬,૩૦૩
૧૭૯૧-૨	૨૫,૩૫,૮૭૮	૬,૧૧,૭૨૨	૭,૧૯,૩૬૨
૧૭૯૨-૩	૨૫,૬૮,૭૪૧	૬,૦૦,૦૯૧	૭,૧૬,૬૯૫
૧૭૯૩-૪	૨૫,૫૬,૮૪૫	૬,૨૬,૦૭૬	૭,૦૭,૫૯૧
૧૭૯૪-૫	૨૮,૮૩,૫૫૨	૫,૯૮,૩૯૬	૬,૬૩,૦૧૯
૧૭૯૫-૬	૩૨,૨૯,૫૯૯	૭,૭૦,૩૭૧	૧૦,૫૩,૭૦૧
૧૭૯૬-૭	૨૯,૯૪,૧૪૪	૮,૭૬,૫૪૫	૧૦,૭૭,૩૪૩
૧૭૯૭-૮	૨૩,૧૮,૦૦૭	૪,૦૩,૦૩૧	૧૦,૨૪,૦૫૭
૧૭૯૮-૯	૩૬,૨૦,૮૭૧	૧૧,૯૮,૬૦૩	૧૫,૪૧,૩૦૭
૧૭૯૯-૦	૩૪,૯૬,૨૫૮	૪,૩૬,૭૫૧	૧૪,૩૭,૬૮૦
૧૮૦૦-૧	૩૭,૯૭,૨૨૯	૨,૦૯,૧૫૧	૧૫,૩૪,૮૯૭
૧૮૦૧-૨	૩૦,૯૪,૨૭૧	૧,૫૦,૩૬૫	૧૧,૭૫,૪૩૦
૧૮૦૨-૩	૨૮,૭૪,૫૩૩	૭૮,૧૫૯	૧૨,૧૯,૫૬૦
૧૮૦૩-૪	૨૯,૫૯,૬૫૪	૭૭,૪૪૫	૧૨,૮૧,૪૮૮
૧૮૦૪-૫	૨૬,૪૭,૬૮૬	૭૬,૨૩૦	૯,૯૦,૦૭૫

પૌંડમાં રાખેલી છે. (ગ)

ઇંગ્લેંડમાં માલ ઉપર શેકડે ઉઘડ પ ટકા લેખે ચાર્જ.	સ્વર્ચ સહિત કુલ કિમત.	વેચ્યાથી આવેલી રકમ.	નફો.
૬,૨૨,૦૯૮	૯૩,૯૫,૭૦૫	૧,૧૮,૭૯,૮૯૨	૨૪,૮૪,૧૮૭
૧૭,૭૧,૧૦૨	૨,૯૮,૧૫,૩૨૪	૩,૨૯,૦૩,૬૭૦	૩૦,૮૮,૩૪૬
૧,૫૧,૦૮૩	૨,૫૨,૮૨૬	૩૩,૦૫,૬૮૭	૭,૭૮,૮૬૧
૧,૮૯,૦૮૮	૩૩,૩૩,૭૦૬	૩૫,૫૬,૮૭૪	૨,૨૩,૧૬૮
૧,૦૬,૪૬૨	૩૫,૭૦,૮૯૭	૩૬,૫૦,૧૫૮	૭૯,૨૬૧
૧,૬૭,૨૫૧	૨૯,૬૨,૬૦૮	૩૦,૨૮,૪૪૫	૬૫,૮૩૭
૬,૧૨,૮૧૯	૧,૦૭,૨૫,૦૮૯	૧,૨૫,૭૩,૦૦૯	૧૮,૪૭,૯૨૦
૨,૭૮,૮૪૧	૩૭,૨૪,૯૮૯	૪૨,૦૪,૯૮૧	૪,૭૯,૯૯૨
૩,૫૯,૬૭૩	૪૦,૬૦,૭૨૭	૪૬,૪૭,૯૭૪	૫,૮૭,૨૪૭
૪,૧૪,૫૨૨	૪૧,૩૩,૨૮૬	૪૬,૬૭,૦૪૯	૫,૩૩,૭૬૩
૨,૯૧,૫૯૮	૪૩,૮૨,૦૫૮	૪૮,૭૪,૭૪૫	૪,૯૨,૬૮૭
૨,૫૫,૩૯૦	૩૮,૬૨,૮૯૮	૪૨,૫૬,૫૧૮	૩,૯૩,૬૨૦
૨,૬૫,૦૩૭	૩૯,૮૫,૦૮૮	૪૪,૧૭,૮૨૩	૪,૩૨,૭૩૫
૩,૦૫,૪૭૫	૪૧,૯૪,૫૨૧	૫૧,૦૪,૫૦૮	૯,૦૯,૯૮૭
૩,૦૮,૪૯૧	૪૧,૭૫,૧૫૩	૫૧,૪૧,૫૩૨	૯,૬૬,૩૭૯
૩,૦૪,૫૮૯	૪૧,૯૦,૧૧૬	૫૦,૫૦,૮૧૯	૮,૬૦,૭૦૩
૨,૪૨,૯૮૬	૪૧,૩૩,૪૯૮	૪૮,૫૯,૭૪૫	૭,૨૬,૨૪૭
૨,૭૩,૬૪૩	૪૪,૧૮,૬૧૦	૫૪,૭૨,૯૪૪	૧૦,૫૪,૩૩૪
૩,૨૫,૮૦૦	૫૩,૭૯,૪૭૧	૬૫,૧૫,૯૦૦	૧૧,૩૬,૪૨૯
૩,૦૩,૧૯૪	૫૨,૫૧,૬૨૬	૬૦,૬૩,૯૧૧	૮,૧૨,૨૮૪
૨,૩૩,૭૬૮	૩૯,૭૮,૮૬૩	૪૬,૭૫,૩૫૮	૬,૯૬,૪૯૫
૪,૧૫,૭૮૩	૬૭,૭૬,૫૬૪	૮૩,૧૫,૬૭૩	૧૫,૩૯,૧૦૯
૩,૬૭,૯૮૩	૫૭,૩૮,૬૭૨	૭૩,૫૯,૬૭૬	૧૬,૨૧,૦૦૪
૩,૭૯,૭૫૯	૫૯,૨૧,૦૩૬	૭૫,૯૫,૧૮૧	૧૬,૭૪,૧૪૫
૩,૩૧,૩૧૪	૪૭,૫૧,૩૮૦	૬૬,૨૬,૩૪૭	૧૮,૭૪,૯૬૭
૩,૦૨,૧૨૬	૪૪,૭૪,૩૭૮	૬૦,૬૯,૬૩૬	૧૫,૯૫,૨૫૮
૨,૯૩,૩૦૩	૪૬,૧૧,૮૯૦	૫૮,૬૬,૦૭૩	૧૨,૫૪,૧૮૩
૨,૬૩,૦૨૬	૩૯,૭૭,૦૧૭	૫૨,૬૦,૫૨૧	૧૨,૮૩,૫૦

આ નીચેનું પત્રક

વર્ષની સંખ્યા	સ્વર્ચ સહિત સ્વરીદ ભાવ તથા બેઠકનો આંકડો	કંપનિયે આપેલી જકાત	નુર તથા સ્વોટી રાહ્યા (હેમરેજ)ની નુકશાની
૧૮૦૬-૬	૩૦,૪૨,૦૮૧	૭૮,૧૯૧	૧૧,૭૬,૧૮૧
૧૮૦૬-૭	૨૬,૬૩,૯૬૨	૧૪,૯૧૧	૧૧,૦૨,૭૧૧
૧૮૦૭-૮	૨૧,૭૧,૧૮૯	૩૭,૪૩૭	૧૨,૬૩,૧૧૪
૧૮૦૮-૯	૨૭,૩૧,૭૪૦	૬૧,૧૪૦	૧૧,૬૪,૬૯૨
૧૮૦૯-૧૦	૨૭,૨૭,૩૭૧	૮૨,૨૨૮	૧૧,૯૬,૧૪૧
૧૮૧૦-૧૧	૨૧,૪૧,૧૪૩	૬૦,૧૯૮	૧૨,૬૩,૧૨૪
કુલ.	૧૦,૬૩,૨૪,૦૬૬	૨,૭૩,૨૨,૬૩૧	૩,૮૪,૧૦,૩૯૩

કંપનિને હિસાબે હિન્દ અને ચીનમાંથી વિલાયત માલ આયાત કરવામાં સ્વરાજાત કેટલી ચઢી તેનું વેચાણ થતાં શું ઉપજ્યું. અને પહેલ કિંમતમાંથી તે આવેછે તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

પૌંડમાં છે. (ગ)

ઇંગ્લંડમાં માલ ઉપર સેંકડે ૫ લેખે ચાર્જ	કુલ કિંમત તથા સ્વર્ચ	વેચવાથી આવેલી રકમ	નફો.
૨,૯૯,૬૧૭	૪૧,૯૬,૯૧૮	૧૯,૯૧,૧૯૮	૧૩,૯૮,૬૮૦
૨,૧૯,૦૧૬	૪૦,૮૦,૭૨૮	૧૧,૮૧,૧૨૦	૧૧,૦૦,૩૯૨
૨,૧૭,૮૪૮	૪૧,૩૪,૪૨૮	૧૧,૧૬,૯૭૧	૧૦,૨૨,૧૪૩
૨,૮૭,૩૦૧	૪૨,૧૨,૮૭૩	૧૭,૪૬,૦૨૧	૧૪,૯૩,૧૪૮
૨,૯૮,૮૬૨	૪૩,૦૪,૬૧૦	૧૯,૭૭,૨૮૦	૧૬,૭૨,૬૭૦
૨,૯૮,૧૪૩	૪૧,૬૨,૬૦૮	૧૯,૬૨,૮૬૦	૧૮,૦૦,૨૧૨
૧,૧૯,૨૭,૦૭૧	૧૮,૩૯,૮૪,૧૬૧	૨૨,૧૯,૬૪,૪૯૮	૩,૭૯,૮૦,૩૩૭

આવ્યો (૧૭૬૧-૨ થી ૧૮૧૦-૧૧) તે કેટલા પૌંડનો અને તેની
બાદ જતાં ચોક્સો કેટલો નફો કંપનીને થયો તે આ પત્રક ઉપરથી જણાઈ

સન ૧૭૬૧-૨ થી ૧૮૧૦-૧૧ સુધી ૧૦ વર્ષમાં

સ્વરાજાત સુદ્ધાંત માલની કિંમત બેઠી પૌંડ. ૧૮,૩૯,૮૪,૧૬૧

શત્રુઓ વાહાણની સ્વરાબી કરી અને વમાયાં તે

તમામ માલની કિંમત બાદ કરતાં કંપનીને લંડનમાં

માલ વેચાયો તેના રોકડા ઉપજ્યા પૌંડ. ૨૨,૧૯,૬૪,૪૯૮

વેચાણમાંથી સ્વર્ચ કાઢાડતાં ચોક્સો નફો પૌંડ.... ૩,૭૯,૮૦,૩૩૭

ગ પત્રક ઉપરથી નીચે પ્રમાણે હકિકત નીકલે છે:—

હિન્દ અને ચીનથી, ગ્રેટબ્રિટનમાં મाल
આયાત થયો તેનો જે ભાવ આપવો પડ્યો,
અને કંતાન તથા જૂદા જૂદા ઇલાકામાં આરત,
હકશાઈ આપવી પડી તે મેઝવતાં જે બેઠક
થઈ, ઇટલે કે, તે મારા પ્રમાણે પરવડ્યો તે
આંકડો ૧૭૬૧-૨ થી ૧૮૧૦-૧૧ બંને
સાલ સાથે ગણતાં ૬૦ વર્ષનો કુલ આંકડો પૌંડ. ૧૦,૬૩,૨૪,૦૬૬

ઉપરના મારામાં નુકસાન થયું, અથવા
શત્રુના હાથમાં ગયો, તે બાદ કરતાં, બાકી રહેલાનું
વેચાણ કરવાથી ઉપજેલા પૌંડ ૨૨,૧૯,૬૪,૪૯૮
૬૦ વર્ષની મુદતમાં, બેઠકની કિંમત
ઉપરાંત વધારે રકમ વેચાણમાં કેટલી ઉપજી તે ૧૧,૬૬,૪૦,૪૩૨
આ રકમ સ્વરેસ્વરો નફો થયો ગણાય તેની વ્યવસ્થા શી થઈ
તેની વિગત:—

૬૦ વર્ષમાં જકાત ભરી, કંપનીના
સ્વજાનામાંથી તેના પૌંડ..... ૨,૭૩,૨૨,૬૩૧
જેઓનાં વાહાણ નૂરેલાં તેઓને નૂર
તથા નુકસાની બદલ આપવું પડ્યું તેના પૌંડ ૩,૮૪,૧૦,૩૯૩
સેંકડે પાંચ ટકા લેખે ઇંગ્લંડનો ચાર્જ. ૧,૧૯,૨૭,૦૭૧

ઉપરની બધી રકમો આપી દેતાં કંપની
પાસે સિલક રહી તેના પૌંડ. ૩,૭૯,૮૦,૩૩૭

ઉપર પ્રમાણે બાકી ૩,૭૯,૦૮,૩૩૭ રહી, તેમાં હિન્દ
અને ચીનથી ઇંગ્લંડની સફરો કરવામાં જે નુકસાન થયું તેની રકમ
૨૦,૦૦,૦૦૦ મેઝવવી જોઈયે, અથવા એમ નહિ તો બેઠકનો જે
આંકડો થયો છે તેમાંથી બાદ કરવો જોઈયે.

૧૭૯૩-૯૪ થી ૧૮૦૯-૧૦ નાં વર્ષ ભેગાં, લેતાં, ઇસ્ટ
ઈન્ડિયા અને ચીનથી ચહેલા માલના એકંદર પૌંડ ૧૦,૩૦,૨૮,૬૦૦
વેચાણના ઉપજ્યા તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:-

ચાહા	૬,૬૧,૬૦,૨૩૦
બંગાળામાં બનેલું કાપડ	૧,૪૪,૯૦,૩૭૮
સુરત અને બીજાં શહેરોમાંથી કાંઠે આવેલું કાપડ.	૧,૧૬,૬૩,૯૨૩
મીઝવાથી બગડેલું કાપડ	૧,૧૬,૮૨૪
ચીનનું પાકું રેશમ (wrought silk)	૧૬,૪૯૮
ચીનાઈ વાસણ	૮૨,૦૦૧
નાનકીન	૮,૪૮,૪૨૬
બંગાળાનું તથા ચીનનું કાચું રેશમ	૭૦,૧૪,૯૮૬
રેશમ	૨,૨૮,૭૨૭
મરી	૩૩,૨૨,૮૩૬
સુરોશ્વાર	૩૦,૬૦,૯૬૬
જાતિ જાતિના તેજાના	૧૯,૭૪,૦૯૯
શાંડ, ગઢી, વગેરે	૬૦,૩૬,૧૦૧
કાપી	૧,૧૩,૬૧૭
					૧૦,૩૦,૨૮,૬૦૦

ઉપરની મુદતમાં કુલ નફો ૨,૧૯,૬૬,૩૯૨ પૌંડનો થયો છે.

સન ૧૭૯૪ થી ૧૮૧૧ (બન્ને સાલ ગણત્રીમાં કેતાં)
કુલ દાણની કેટલી રકમ થઈ તેની વિગત

વર્ષો.	નિકાસ અને વાહા- ણનું ટન ઉપર લેવાતું દાણ પૌંડ	કસ્ટમનું દાણ.	
		હિન્દી માલ, પૌંડ.	ચીનાઈ માલ, પૌંડ.
૧૭૯૪	૫,૫૮૦	૩,૨૩,૦૯૦	૧,૫૯,૧૧૫
૧૭૯૫	૯,૨૫૯	૧,૮૨,૫૪૭	૧,૪૬,૦૪૫
૧૭૯૬	૭,૯૨૮	૩,૧૦,૨૬૨	૧,૭૩,૩૯૯
૧૭૯૭	૫,૯૫૨	૫,૭૩,૩૯૬	૧,૭૩,૮૮૩
૧૭૯૮	૮,૦૩૭	૧,૯૮,૮૪૦	૧,૪૩,૭૯૩
૧૭૯૯	૮,૧૯૩	૧,૫૦,૧૨૯	૧,૫૬,૩૮૫
૧૮૦૦	૭,૧૩૨	૪,૨૮,૧૯૦	૨,૧૬,૫૭૨
૧૮૦૧	૧૬,૨૧૬	૪,૧૬,૫૧૯	૧,૭૫,૭૨૧
૧૮૦૨	૧૭,૬૯૩	૪,૦૧,૨૮૪	૨,૦૨,૮૭૦
૧૮૦૩	૨૬,૪૮૫	૩,૩૨,૬૦૬	૧,૮૪,૩૧૧
૧૮૦૪	૨૧,૬૨૦	૩,૩૩,૬૬૪	૨,૧૮,૦૭૮
૧૮૦૫	૨૮,૦૦૩	૪,૯૨,૧૯૯	૧,૩૫,૧૨૪
૧૮૦૬	૧,૧૨,૧૧૬	૫,૦૫,૨૧૨	૨,૦૭,૬૧૯
૧૮૦૭	૯૬,૦૬૯	૫,૨૬,૩૮૫	૨,૧૯,૪૯૬
૧૮૦૮	૬૦,૭૫૦	૪,૬૦,૪૨૮	૨,૨૮,૭૭૫
૧૮૦૯	૭૪,૪૨૦	૫,૬૪,૩૮૬	૨,૬૭,૬૩૧
૧૮૧૦	૬૫,૧૮૮	૪,૬૬,૫૧૦	૨,૩૭,૬૬૫
૧૮૧૧	૫૪,૭૫૪	૪,૪૮,૫૯૪	૨,૬૯,૬૨૯
કુલ.	૬,૨૫,૩૯૫	૭૧,૧૪,૨૪૧	૩૫,૧૬,૧૧૧

સુધી ૧૮ વર્ષમાં કસ્ટમની અને એક્સાઈઝ ડ્યુટી થઈને નીચેના પત્રક ઉપરથી જણાય છે:—

દેશમાં ઉત્પન્ન થતા માલ ઉપર જે એક્સાઈઝ ડ્યુટી તરીકે લેવાય છે તે.		કુલ પૌંડ.
ચાહા, પૌંડ.	બીજો, માલ પૌંડ.	
૫,૧૬,૧૬૪	...	૧૦,૦૩,૯૪૯
૫,૧૧,૮૫૧	...	૮,૪૯,૭૦૨
૭,૨૯,૦૧૭	...	૧૨,૨૦,૬૦૬
૮,૧૩,૨૦૦	...	૧૫,૬૬,૪૩૧
૧૦,૨૩,૨૭૭	...	૧૩,૭૩,૯૪૭
૧૧,૬૧,૨૬૩	...	૧૪,૭૫,૯૭૦
૧૧,૭૯,૨૭૩	...	૧૮,૩૧,૧૬૭
૧૧,૫૨,૮૧૭	...	૧૭,૬૧,૨૭૩
૧૪,૨૩,૩૫૨	...	૨૦,૪૫,૧૯૯
૧૩,૯૨,૦૭૨	...	૧૯,૩૫,૪૭૪
૨૦,૬૭,૧૨૧	૯,૪૨૦	૨૬,૪૯,૯૦૩
૨૩,૫૯,૬૩૩	૧૭,૫૯૧	૩૦,૩૨,૫૫૦
૨૯,૧૦,૧૬૫	૧૭,૪૬૧	૩૭,૫૨,૫૭૩
૨૯,૯૪,૬૩૫	૨૬,૧૪૭	૩૮,૬૨,૭૩૨
૩૦,૧૮,૫૫૦	૨૯,૭૬૩	૩૭,૯૮,૨૬૬
૩૨,૯૦,૬૮૭	૧૮,૭૮૩	૪૨,૧૫,૯૦૭
૨૭,૬૬,૩૬૫	૭,૬૧૯	૩૫,૪૩,૩૪૭
૩૪,૩૩,૪૩૭	૮,૮૮૬	૪૨,૧૫,૩૦૦
૩,૨૭,૪૨,૮૭૯	૧,૩૫,૬૭૦	૪,૪૧,૩૪,૨૯૬

સન ૧૭૬૮ થી ૧૮૧૨ સુધી સરકારને નાણાં આપવામાં આવ્યાં તેની વિગત.—

હિન્દમાં રાજ્ય સ્થાપવાના સંબંધમાં બે આક્ટ (૩ જા ડ્યોર્જનો ૭ મો, બાબ ૬૭, તથા ૯ મો, બાબ ૨૪) થયા તેને અનુસરીને થયેલા કરાર પ્રમાણે ૧૭૬૮ થી તે ૧૭૭૬ સુધીમાં રાજ્યને નાણાં આપ્યાં.	૨૧,૬૯,૩૯૯
ચાહા ઉપર હામી ભરી ૧૭૬૯ થી ૧૭૭૩ સુધી.	૪,૮૩,૦૬૦
સ્થાપવાને સરકારની નોકરીબદલ ૧૭૭૯ માં વિશેષ કૃપાદાન (બૌન્ટી) આપવામાં આવ્યું	૧૩,૬૬૩
સરકારને ત્રણ વાહાણ બચાવી આપવામાં આવ્યાં તેના ૧૭૮૦ તથા ૧૭૮૧ માં સ્થાપવા પૈડ	૯૬,૩૪૯
સન ૧૭૮૧ માં નવા ચાર્ટર બદલ થયેલા ઠરાવ પ્રમાણે ૧૭૮૧ તથા ૧૭૮૭ માં અપાયેલા પૈડ	૪,૦૦,૦૦૦
હિન્દમાં હેલા લશ્કર બદલ સ્થાપવા તથા નૌકા સૈન્યને સ્થાપવા પૂરો પાડવાના સ્થાપવા માટે ૧૭૮૯ અને ૧૭૯૦ની અપાયેલી રકમ....	૬,૦૦,૦૦૦
લડાઈના કેદિયોની સ્થાપવા અને બીજા સ્થાપવામાં થયેલા સ્થાપવાની રકમ ૧૭૯૩ માં માંડી વાળ- વામાં આવી તે	૪,૪૩,૬૩૨
સન ૧૭૯૩ ના ચાર્ટર આક્ટને અનુસરીને હિસ્સા- દારીના ૧૭૯૩ અને ૧૭૯૪ માં ભરેલા	૬,૦૦,૦૦૦
સરકાર માટે ૩૦૦૦ સ્થાપવા રાખવા સંબંધમાં સ્થાપવા થયું તેના ૧૭૯૬ અને ૧૭૯૬ માં આપ્યા	૬૭,૦૦૦

સરકારની નોકરીમાં યુદ્ધસામગ્રીવાળાં વાહાણ

ભાડે રાખવામાં આવ્યાં તેના ૧૮૦૩ અને

૧૮૦૪ માં આપ્યા ૬૭,૩૩૦

ચાર્ટરના કરાર પ્રમાણે સરકારને સુરોક્ષાર પૂરો

પાડવામાં આવ્યો તેમાં ૧૭૯૩ થી ૧૮૧૧

સુધી સ્થમવી પડેલી નુકસાની ૪,૦૫,૯૦૬

કુલ પૌંડ. ૫૧,૩૯,૩૧૯

આ રકમ ઉપરાંત કંપનીને નૂર, વાહાણને રોકાણ થવા બદલ આપવી પડેલી ગુન્હેગારી, અને બીજું નાના પ્રકારનું સ્વર્ચ થયેલું તે નિરાલું છે; તેમજ, હિન્દની નોકરી બદલ પૈસા ધીરવામાં આવેલા તે ઉપર ભારે દરનું વ્યાજ ભરવું પડેલું તે હિસાબમાં લેવામાં આવ્યું નથી.

બે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયો ૩૨,૦૦,૦૦૦ પૌંડની મુડીથી એકત્ર થઈ ગઈ, એ રકમ ઉપર સેંકડે ૮૭૬ ટકા લેખે કૉલ કરવામાં આવ્યા, પરંતુ, કાંઈક સ્વામીને લીધે મૂડી ૩૧,૬૩,૨૦૦ પૌંડની ગણતરીમાં આવી તે ઉપર વેહેંચની આપવામાં આવી. દર અર્ધા વર્ષની વેહેંચણિયો નીચે પ્રમાણે અપાઈ છે :—

	વર્ષ.	ટકાલેખ.	પૌંડ.
તા. ૨૫ મી ડિ૦ ૧૭૦૮ થી તા. ૨૫મી મા૦ સુધી ૧૭૦૯	$\frac{1}{2}$	૬	૩૯,૫૪૦
તા. ૨૫મી મા૦ ૧૭૦૯ થી તા. ૨૯મી સ૦ ૧૭૦૯ સુધી	$\frac{1}{2}$	૮	૧,૨૬,૫૨૮
તા. ૨૯મી સ૦ ૧૭૦૯ થી ,, ૧૭૧૧	૨	૯	૫,૬૯,૩૭૬
તા. ૨૯મી સ૦ ૧૭૧૧ થી તા. ૨૫મી ડિ૦ ૧૭૧૬	$5\frac{1}{2}$	૧૦	૧૬,૬૦૬૮૦

આ સમય પછી મંડોલની રકમ વધીને ૩૧,૯૪,૦૮૦ પૌંડ થઈ તે હિસાબે

તા. ૨૫મી ડિ૦ ૧૭૧૬ થી તા. ૨૫ જુ૦ ૧૭૨૨	$5\frac{1}{2}$	૧૦	૧૭,૫૬,૭૪૪
તા. ૨૫ મી જુન ૧૭૨૨ થી ,, ૧૭૩૨	૧૦	૮	૨૫,૫૫,૨૬૪
,, ૧૭૩૨ થી ,, ૧૭૪૩	૧૧	૭	૨૪,૫૯,૪૪૨
,, ૧૭૪૩ થી તા. ૨૫મી ડિ૦. ૧૭૫૫	૧૨ $\frac{1}{2}$	૮	૩૧,૯૪,૦૮૦
તા. ૨૫ મી ડિ૦ ૧૭૫૫ થી ,, ૧૭૬૬	૧૧	૬	૨૧,૦૮,૦૯૩
,, ૧૭૬૬ થી ,, ૧૭૬૮	૨	૧૦	૬,૩૮,૮૧૬
,, ૧૭૬૮ થી ,, ૧૭૬૯	૧	૧૧	૩,૫૧,૩૪૯
,, ૧૭૬૯ થી ,, ૧૭૭૦	૧	૧૨	૩,૮૩,૨૯૦
,, ૧૭૭૦ થી ડિ૦ તા. ૨૫ જુ૦ ૧૭૭૨	$9\frac{1}{2}$	$92\frac{1}{2}$	૫,૯૮,૮૯૦
ડિસમ્બર તા. ૨૫ જુ ૧૭૭૨ થી તા. ૨૫ જુન ૧૭૭૬	૪	૬	૭,૬૬,૫૭૯
,, ૧૭૭૬ થી તા. ૨૫મી ડિ૦ ૧૭૭૭	$9\frac{1}{2}$	૭	૩,૩૫,૩૭૮
તા. ૨૫ મી ડિ૦ ૧૭૭૭ થી તા. ૨૫મી જુન ૧૭૮૭	$9\frac{1}{2}$	૮	૨૪,૨૭,૫૦૧

આ સમય પછી મંડોલની રકમ ૪૦ લાખ પૌંડની કરી.

તા. ૨૫મી જુન ૧૭૮૭ થી તા ૨૫મી ડિ૦ ૧૭૮૯ સુધી	$2\frac{1}{2}$	૮	૮,૦૦,૦૦૦
--	----------------	---	----------

આ પછી મંડોલની રકમ ૫૦ લાખ પૌંડની થઈ.

તા. ૨૫ મી ડિ૦ ૧૭૮૯ થી તા. ૨૫મી ડિ૦ ૧૭૯૨ સુધી	૩	૮	૧૨,૦૦,૦૦૦
,, ૧૭૯૨ થી તા. ૨૫ જુન ૧૭૯૩	$\frac{1}{2}$	$90\frac{1}{2}$	૫,૨૫,૦૦૦

પછીથી મંડોલ ૬૦ લાખ પૌંડનું થયું.

૧૭૯૩-૪ થી ૧૮૦૯-૧૦ મેગા ગણતાં ૧૭ $\frac{1}{2}$ વર્ષ વ્યાજ અને વેહેંચની	૧,૨૫,૧૨,૨૮૪
---	-------------

૧૦૨ વર્ષમાં વેહેંચની આપી પૌંડ... ... ૩,૫૦,૦૮,૮૩

૬. સન ૧૭૧૦-૧૧ માં જતી અને આવતી સફરમાં થઈને ૧૦૪ વાહાણો કંપનીના કામમાં રોકાયેલાં હતાં તેનાં ટન ૯૦,૨૭૨ થતા હતા.

૩૩ વાહાણો દરેક	૧,૨૦૦ ટનનાં તેના	૩૯,૬૦૦ ટન.
૧ વાહાણ	૧,૨૪૨ ટનનું	૧,૨૪૨ ”
૧ ”	૧,૧૯૮ ”	૧,૧૯૮ ”
૧ ”	૧,૧૪૦ ”	૧,૧૪૦ ”
૧ ”	૧,૦૦૦ ”	૧,૦૦૦ ”
૬ વાહાણો દરેક	૯૫૦ ”	૫,૭૦૦ ”
૧ વાહાણ	૮૮૯ ”	૮૮૯ ”
૧૩ વાહાણો દરેક	૮૨૦ ”	૧૦,૬૬૦ ”
૭ વાહાણો પ્રતિ	૮૧૮ ”	૫,૭૨૬ ”
૧ વાહાણ	૭૫૬ ”	૭૫૬ ”
૩૯ ન્હાનાં વાહાણો ફાલતુ, તેના કુલ ટન	૨૨,૩૬૮	”

આ વાહાણો ઉપર ૭,૦૦૦ સ્વારવા નોકરીમાં હતા.

સન ૧૭૭૦ થી તે લગભગ ૧૮૧૧ સુધી ૪૨ વર્ષની અંદર દરેક સાલની વાહાણની સંખ્યા ગણતાં બધાં મળીને ૨૨૪ વાહાણો ૨,૦૨,૬૧૧ ટનનાં ટેમ્સ નદીમાં, કંપનીની નોકરી માટે લંગરતાં હતાં.

૭. સન ૧૮૧૨ ના માર્ચની ૧ લી તારીખ સુધીનો કંપનીના ગ્રેટ બ્રિટનમાં લેનારો હિસાબ પાર્લામેન્ટને રજુ કરેલો અને સિલેક્ટ કમિટિયે તપાસેલો તેનું સરવાળું નીચે પ્રમાણે છે :—
કંપનીનું લેવું.

વ્યાજુ બાંડ	પૌંડ ૬૫,૬૫,૯૦૦
બગર વ્યાજુ પરચુરણ બાંડ	૧૫,૪૧૭

ચીનની હુંડિયો શિકરાયલી નહિ તે (ભરણું નહિ થયેલું તેવી)	૪૩,૫૯૬
હિન્દના જુદાજુદા ભાગમાંથી લેવાયલી હુંડિયો ભરણું કર્યા વિનાની	૪૨,૩૮,૧૮૨
માલ વેચેલો તે ઉપરની જકાત તથા વેચવાની બાકી તે ઉપરની જકાત અને એક્સાઇઝ ડ્યુટી થઈ તે	૯,૩૫,૩૧૩
વેંકનું વ્યાજુ દેવું વાર્ષિક વ્યાજુ ચીટ્ટી અને બાંડ ઉપર ઉપાડેલું	૮,૦૦,૦૦૦
નૂર અને ડિમરેજ	૩૯,૩૩૬
વેચાયલા અને વગર વેચાયલા માલ ઉપ- રની હકશાઈ.	૧,૬૨,૮૦૦
સ્થાનગી વેપારિયોનો માલ વેચાયલો તેનાં નાણાં ભરવાનાં	૬,૬૩,૦૦૦
ગઈ મોસમમાં માલ નિકાસ કરેલો તેનો આપવાનો અવેજ	૧,૨૪,૯૮૭
પૉપલરનાં ભિક્ષાગૃહની થાપણ	૬૧,૭૪૨
વેચારો અને બીજાં મંડોલેલાતાંનું દેવું પરચુરણ વારંટ સમાપ્ત મંજૂર કરેલાં	૧૨,૯૯૮
પગાર કરવાનાં બાકી	૩૪,૫૦૦
ચાહા સ્વરીદદારો પાછો આપતા ફરીથી વેચાયો તેના	૭૦૧
બાંડ ઉપરનું વ્યાજ અને શેરનું ડિવિડેંટ ચૂકવવાનું તેના	૧,૭૬,૮૨૩

કુલ દેવું ૧,૩૮,૭૫,૭૬૫

તે ઉપરાંત ભાગીદારોએ નાણાં મર્યાદા તેથી તેમનું દેવું નીચે પ્રમાણે આપવાનું.

વેપારિયોએ ૩૨,૦૦,૦૦૦, પૌંડ ઉપર ૮૭ ^૧ / _૨	
દર સેકંડાને ભાવે નાણાં વસુલ આપેલાં	૨૮,૦૦,૦૦૦
તેઓએ ૮,૦૦,૦૦૦ મુદલ ઉપર ૧૫૫ ટકાને	
ભાવે વધારાની મૂંઢીના મરેલા	૧૨,૪૦,૦૦૦
ઉપર પ્રમાણે ૧૭૮૯માં ૧૦ લાખ ઉપર ૧૭૪ને	
ભાવે મરેલા	૧૭,૪૦,૦૦૦
ઉપર પ્રમાણે બીજા ૧૦ લાખ ઉપર ૨૦૦ ટકાને	
ભાવે મરેલા	૨૦,૦૦,૦૦૦

૭૭,૮૦,૦૦૦

સ્વદેશે રાખે કંપનીનું કુલ દેવું. ૨,૧૬,૫૫,૭૬૫

કંપનીનું લેણું તથા માલ મિલકત સ્વદેશમાં.

તા. ૧ લી માર્ચ ૧૮૧૦ ને રોજ રાજાનાની	
સિલક	૯,૯૫,૩૯૪
માલ વેચાયો, જેનાં નાણાં વસુલ આવવાનાં	૧૦,૯૬,૩૯૦
સરકાર રાખે સુરોચાર આપ્યો	૧૦,૯૯૮
બગર વેચાયેલો માલ ઇંગ્લંડમાં સિલકે તેના	૪૮,૦૦,૧૪૧
હિસાબ કરતી વેળાએ હિન્દ અને ચીનમાં મોકલેલો	
માલ	૧૮,૭૬,૮૭૨
સન ૧૮૦૯-૧૦ માં, નગદી સિવાય નિકા-	
સનાં નાણાં આપવામાં આવેલાં તે	૧૨,૮૮,૯૨૬

ઇંગ્લંડમાં આવી પોહોંચ્યાં નથી એવાં

વાહાણોના માલિકોને ૧,૬૫,૦૪૩

૧,૦૭,૩૩,૭૬૪

પરચુરણ રકમો, જેમાંની કેટલીક વાંધાવાલી:—

કંપનીનું સરકાર પાસે લેણું ૧૨,૦૭,૫૬૦

તત્ર ભવાન રાજાજીની ફોજને જોઈતો

સામાન પૂરો પાડ્યો તેનું સરકાર પાસે લેણું. ૯,૬૦,૦૦૦

વાહાણો ધાતે ૭૦,૦૨૦

ઇસ્ટ ઇન્ડિયા હૌસ અને વત્તારો થઈને.... ૧૨,૩૮,૦૦૦

હિન્દના ડેટ્સ્ટાક માટે કંપનીની રોકાણ. ૪,૦૦,૦૦૦

હિન્દથી પાછા આવેલા માણસો પાસે લેણું ૧૯,૭૧૨

હિન્દથી શણ મંગાવી આપ્યું તેનું સરકાર

પાસે લેણું ૧,૨૦,૮૦૧

૩૯,૧૬,૦૯૩

ઇંગ્લંડમાં એકંદર ૧,૪૬,૪૯,૮૫૭

કંપનીના મંડોલના શેર અને સિલક થઈને કુલ પૌંડ. ૭૦,૦૫,૯૦૮

૨,૧૬,૫૫,૭૬૫

સન ૧૮૧૩ ની સાલમાં કંપાનિયે પોતાના લેણા દેવાનો સર-
કાર સાથેનો હિસાબ પાર્લામેંટની સિલેક્ટ કમિટીને રજુ કર્યો તે
નીચે પ્રમાણે છે:—

सरकार उपर कंपनीना दावा.

सन १८१२ ना मे सुधी नेवी खाते

रोकण पौंड २,१५,३४८

लंका, केप आफ गुडहोप इत्यादि स्थलेथी

आपेली रकमनो आंकडो पौंड. ७,१६,०००

हिन्दुमां सरकार खाते वाहाणो बांध्यां

तेना खर्चना १,३७,०००

केप, लंका वगैरे ठेकाणे लश्करी खाते

नूरनां नाणां इंग्लंडमां आपेला १,४०,०००

फ्रेंच टापु उपर चडाई करवानुं वधा-

रानुं खर्च. २८,०३,०६०

जावा उपर चडाई करी तेनुं खास खर्च १७,७९,२५५

५७,९०,६६३

लेणापेटे सरकारे भरणुं कथुं ते:-

एक्सचेकर बिलनी लेनना पौंड १५,००,०००

सरकारी आफिसना कंपनी उपर दावाना १६,६४,२३७

रीक्रुटो संबंधीनुं खर्च ३,५०,०००

३४,९६,२३७

कंपनी उपरना सरकारना लेणानी बाकी २२,९४,४२६

५७,९०,६६३

८ हिन्दुनी कंपनीनी प्रेसिडेन्सियोमां जे मिलकत

(आसेट्रस) छे ते उपरांत कंपनीने माथे

देबुं कलकत्ता खातानुं गणवामां आवेलुं ते

સન ૧૮૦૯ સુધીનો હિસાબ કરવામાં આવ્યા

પ્રમાણે પૌંડ ૧,૬૬,૭૧,૭૩૨

ઉપરની રકમમાં નીચે બતાવેલાં ખાતાંની મિલકત

(આસેટ્સ) સામેલ કરી હિસાબમાં ગણવાનાં

આવી નથી તે બાદ કરવાની સન ૧૮૦૯ના

માર્ચની ૨ જી તારીખ સુધીના હિસાબ પ્રમાણે

કંતાન ખાતે ઢોરઢાંક-સિલકે બાકી. ૧૩,૨૭,૮૦૦

૧૮૦૯ ના આગસ્ટની ૩૧ મી તારીખના ઉપર

પ્રમાણે કંપનીના ૧૪,૦૮૧

૧૮૦૯ ના એપ્રિલની ૩૦ મીના પ્રિન્સ આફ

વેલ્સ બેટના ઉપર પ્રમાણે ૨,૧૧,૭૮૬

૧૮૦૯ ના સપ્ટેમ્બરના સેન્ટ હેલીનાં ખાતાંની

ઉપર પ્રમાણે ૧,૪૮,૬૨૯

૧૭,૦૬,૩૦૦

જુદી જુદી પ્રેસિડેન્સિયોની કંપની પાસે બાકી ૧,૪૯,૬૯,૪૩૨

૧,૬૬,૭૧,૭૩૨

સન ૧૮૧૧-૧૨ ની સાલનો હિસાબ આમની સભા આગલ

રજુ કરવામાં આવેલો, તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, જુદી જુદી પ્રેસિડેન્સી

• ખાતાની મુલકી ઉપજ, સ્વર્ચ, અને દેવી રકમ ઉપરના વ્યાજની વિગત:-

સ્થાન.	મુલ્કી ઉપજ.	સ્વર્ચ.	દેવા ઉપર વ્યાજ.	સ્વર્ચ અને વ્યાજથઈને
બંગાળા	૧,૦૭,૦૬,૧૭૩	૭૦,૫૯,૭૭૧	૧૩,૧૭,૪૪૭	૮૩,૭૭,૨૧૮
ફર્ટિલિટીજોર્જ	૫૧,૫૬,૭૧૭	૪૬,૧૯,૬૧૦	૮૦,૭૯૫	૪૭,૦૦,૪૦૫
મુંબાઈ	૬,૮૬,૧૦૧	૧૬,૫૨,૨૯૨	૯૦,૦૦૦	૧૭,૪૨,૨૯૨
સર્વીસો	૧,૬૫,૪૮,૯૯૧	૧,૩૩,૩૧,૬૭૩	૧૪,૮૮,૨૪૨	૧,૪૮,૧૯,૯૧૫

ઉપરના હિસાબથી જણાય છે કે ૧૮૦૮-૯ ની સાલ પછી ઉપજમાં વધારો પૌંડ ૧૦,૩૨,૯૩૬ નો થયો છે. અને સ્વર્ચ તથા વ્યાજની રકમમાં પૌંડ ૭,૩૧,૧૮૨ નો ઘટાડો થયો છે, તેથી સન ૧૮૧૧-૧૨ માં ૧૭,૫૫,૧૧૮ પૌંડનો ફેર થયો છે.

સન ૧૮૦૯-૧૦ થી ૧૮૧૧-૧૨ સુધીના દેવા બદલ હિન્દમાંથી ઇંગ્લંડ ઉપર ટુંડિયો લખવામાં આવી તે દેવું મુદલ ૬૬,૮૧,૩૧૪ તથા તે ઉપરના વ્યાજની રકમ ૨૮,૪૫,૧૯૩ પૌંડની હતી, આ રકમમાંથી ૯,૧૯,૩૦૧ પૌંડની રકમ હિન્દે ખાતે ચડાવવામાં આવતાં બાકી હિન્દી દેવાની ૮૬,૧૭,૨૦૬ પૌંડની, રકમનો બોજો કંપનીના ઇંગ્લંડના સ્વજાના ઉપર રહે છે; આ ટુંડિયોમાંથી ૨૧,૬૮,૪૦૦ પૌંડની આ વેળાએ પાકી ન હતી.

સન ૧૮૧૧-૧૨ નું હિન્દી દેવું ૨,૮૬,૪૬,૯૮૯ હતું, તેમાંથી બાહારે ખાતાની આસેટ્સ બાદ જતાં જે રકમ બાકી રહે છે તે કંપનીની એક વર્ષની મુલ્કી ઉપજમાંથી ભરી શકાય એવી ન હોતાં એ ઉપજમાંથી દરવર્ષે જેટલી બચી શકશે તેમાંથી ભરાતાં ૧૦ વર્ષે પૂરી ચૂકાવી દેવાશે.

હિન્દના જુદા જુદા ભાગમાં કંપનીની નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે કોઠિયો હતી, તેમાં યુરોપિયન નોકરો રાખવામાં આવ્યા હતા, અને યુરોપિયન રોજગાર ચલાવવાની સોજ રાખવામાં આવી હતી.

बंगाला इलाकाना ताबानी कोठियो नीचे प्रमाणे हती:-

बनारस.	मिदनापोर.	पटना.
सुनामुखी.	बौलि.	लकीपोर.
राइनगर.	मौ.	हरियाल.
चित्तगांग.	रंगपोर.	कासिपुर.
हरिपाल.	कासिमबझार.	शान्तिपुर.
इटवा.	जंगीपोर.	कोमरकुली.
बरोन.	कालपी.	कीरपोर.
मालघ.	ढाका.	गोरखपुर.

फोर्ट सेंट ज्योर्ज अथवा मद्रास इलाकानी कोठियो:-

तिनेवेली.	नागोर.	मादेपोलाम.
विझागापट्टम.	रामनाद.	कडालोर.
मछलीपट्टम.	जांजम.	आलेम.
पुलिकात.	इगराम.	देवीकट.

मुंबाइ इलाकानी नीचे प्रमाणे कोठियो:-

सान्ध क ठट्टा.	खंभात.	तेलिचरी.
कालिकोट.	कच्छ.	वडोदरा.
ओनोर.	क्रांगनुर.	अमदावाद.
भरुच.	बारसेलोर.	कोचीन.
सुरत.	कारवार.	
मांगरोल.	एजेंगो.	

आगला समयमां ज्यां मरी पाकतां हतां तेवी बीजी बधी जग्याओ जे सुमात्राना बेकुलन नीचेनी ताबानी रेसिडेन्सी केहेवाती हती, ते नीचे प्रमाणे छे:-

મોકોમૌકો.	કાટોન.	માન્ના.	તાપાનૂલી.
ઇપ્પો.	સાલ્હમા.	કુર્ડ.	પાદાંગ.

આમાંથી કેટલીકને ચાલતી રાખવામાં ઘણું खर्च થતું હતું તેથી તે બંધ કરવામાં આવી હતી. મલાકાની સંયોગી ભૂમિમાં પ્રિન્સ આફ વેલ્સના ટાપુનું નામ જે પુલોપિનાંગ કેહેવાય છે, ત્યાં પણ એક ધાતું રાખવામાં આવ્યું હતું. પૂર્વ ભણી તે જાતના ઘણા ધરા ટાપુઓમાં પણ ધાતું હતાં. બશાયર, જે ઇમાલી અધાતમાં છે ત્યાં, કંતાન જે ચીનમાં છે તેમાં પણ એક ધાતું રાખ્યું હતું.

મદ્રાસ અને બંગાળાની જે કોઠિયો હતી તેના વહિવટની હદ, ૬૦ થી તે ૧૦૦ માઇલ સુધીના વિસ્તારમાં રાખવામાં આવી હતી, તેમાં, જે જુદાં જુદાં કસબનાં કારખાનાં કે બનાવટો થતી હતી તે સર્વે ઠેકાણે કંપનીનાં માણસો રાખવાની સોઈ રાખવામાં આવી હતી, જેથી કરીને ત્યાં નિપજતી ચીજો અથવા માલ એકઠો કરીને જે તાબાનું તે ત્યાં પોહોંચાડી દેવામાં આવતું હતું. ત્યાંથી પછી ઇલાકાની રાજધાનીમાં આવી પોહોંચતાં વિલાયત મોકલી દેવામાં આવતું હતું.

કલકત્તેથી, અંગ્રેજોએ અને બીજા યુરોપિયનોએ તેમજ,
રૂપિયામાં કિંમત બતાવનારું પત્રક.

સાલ.	લંડન ગયેલો માલ.				
	(Piece Goods) કાપડ.	ગળી.	ખાંડ.	(Raw silk.) કાચું રેશમ.	પ્રચૂર્ણ.
૧૭૯૬-૭	૧૨,૯૪,૨૨૨	૩૦,૫૬,૫૯૨	૪,૭૭,૦૦૦	૧૨,૪૭૧	૨,૩૯,૦૫૫
૧૭૯૭-૮	૧૧,૮૭,૭૧૦	૫૩,૭૩,૮૬૧	૧,૮૨,૬૫૦	...	૨,૨૭,૩૦૮
૧૭૯૮-૯	૮,૮૫,૦૫૮	૨૩,૭૧,૯૪૧	૩,૭૫,૯૯૯	૪,૮૦૦	૪,૭૦,૦૩૭
૧૭૯૯-૧૮૦૦	૧૫,૨૩,૭૪૯	૩૫,૨૮,૪૧૬	૬,૯૮,૬૬૭	૪,૨૦,૫૯૮	૬,૨૦,૨૪૬
૧૮૦૦-૧	૩૦,૯૭,૧૬૫	૩૯,૮૪,૭૪૪	૧,૧૯,૪૦૬	૧,૨૬,૪૦૦	૧૧,૫૯,૬૨૧
૧૮૦૧-૨	૬૬,૬૮,૨૯૦	૩૭,૭૧,૪૦૭	૨,૧૭,૮૯૯	૧,૭૦,૯૦૬	૨૫,૬૮,૯૧૮
૧૮૦૨-૩	૬૪,૭૦,૨૦૩	૨૭,૭૯,૧૦૦	૨,૩૦,૭૨૭	૨,૯૫,૦૫૦	૧૩,૭૦,૧૮૧
૧૮૦૩-૪	૪૮,૭૨,૦૧૬	૪૨,૨૯,૯૨૧	૬૭૨	૯,૫૬,૪૪૪	૭,૫૯,૪૯૨
૧૮૦૪-૫	૧૨,૨૮,૬૩૭	૬૦,૨૮,૫૨૪	૧૧૬	૧૨,૨૩,૩૬૩	૪,૩૫,૫૨૭
૧૮૦૫-૬	૩,૩૧,૫૮૨	૪૫,૨૩,૧૨૪	૫૪,૪૭૮	૭,૮૭,૧૦૬	૪,૦૨,૭૭૫
કુલ શિકાર્ડ રૂપિયા.	૨૭૫,૫૮,૩૬૨	૩,૯૬,૪૭૬૩૦	૨૩,૫૭,૬૧૪	૩૯,૯૭,૧૩૮	૮૨,૫૩,૧૬૦

અમેરિકનોએ માલ નિકાસ કર્યો તેનો પ્રકાર અને શિકાર્ડ
સન ૧૭૯૬-૯૭ થી તે ૧૮૦૫-૬ સુધી.

અમેરિકામાં ગયેલો માલ.					
કુલ.	કાપડ.	ગઝી.	ખાંડ.	પ્રચૂર્ણ.	કુલ.
૫૦,૭૯,૩૪૦	૨૦,૭૭,૮૮૬	૫૦	૩,૩૪,૨૮૪	૧,૪૮,૦૮૫	૨૫,૬૦,૩૦
૬૯,૭૧,૫૨૯	૧૪,૩૮,૬૬૭	...	૫,૧૯,૮૩૩	૬૭,૧૦૨	૨૦,૨૫,૬૦૨
૪૧,૦૭,૮૩૪	૮,૩૦,૪૫૯	...	૧,૭૦,૮૬૦	૧,૬૧,૮૫૮	૧૧,૬૩,૧૭૭
૬૭,૯૧,૪૦૬	૨૮,૪૪,૩૩૩	...	૬,૫૯,૩૪૦	૨,૮૨,૨૬૪	૩૭,૮૫,૯૩૭
૮૪,૮૭,૩૩૬	૫૨,૩૬,૩૬૪	...	૫,૫૦,૫૧૩	૩,૧૯,૮૫૬	૬૧,૦૬,૭૩૩
૧,૩૩,૯૭,૪૨૦	૪૧,૫૨,૨૪૪	...	૩,૧૦,૩૭૯	૧,૦૩,૨૦૫	૪૫,૬૫,૮૨૮
૧,૧૧,૪૫,૨૬૧	૪૦,૨૧,૯૪૩	૬૬,૨૫૬	૫,૦૪,૫૯૪	૩,૧૭,૧૧૨	૪૯,૦૯,૯૦૫
૧,૦૮,૧૮,૫૪૫	૫૪,૫૦,૮૩૫	૩૩,૭૧૬	૮,૫૩,૩૧૩	૪,૨૨,૧૯૨	૬૭,૬૦,૦૫૬
૮૯,૧૬,૧૬૮	૨૪,૮૯,૫૯૯	૭૭,૩૮૬	૬,૫૩,૩૩૨	૧,૨૪,૨૭૬	૩૩,૪૪,૫૯૩
૬૦,૯૯,૦૬૫	૪૭,૬૩,૧૩૨	૨,૧૩,૮૯૦	૧૧,૬૯,૨૬૧	૧,૩૧,૭૭૨	૬૨,૭૮,૦૫૫
૮,૧૮,૧૩,૯૦૪	૩,૩૩,૦૫,૪૬૨	૩,૯૧,૨૯૮	૫૭,૨૫,૭૦૯	૨૦,૭૭,૭૭૨	૪,૧૫,૦૦,૧૯૧

મદ્રાસથી અંગ્રેજોયે, અને બીજા દેશોના યુરોપિયનોયે, તેમજ
તેની હકીકતનું પત્રક. સન

સાલ.	મદ્રાસથી લંડનમાં માલ મોકલ્યો.			મદ્રાસથી અમેરિકામાં માલ	
	(Piece Goods) કાપડ. (શિકાઈ રુપિયા.	પ્રચૂર્ણ (શિકાઈ રુપિયા.	કુલ. (શિકાઈ રુપિયા.	કાપડ.	પ્રચૂર્ણ.
૧૮૦૨	૧૦,૭૧,૧૯૩	૫,૧૧,૫૭૮	૧૫,૮૨,૭૭૧	૧,૪૬,૭૫૫	૧૪,૬૮૫
૧૮૦૩	૧૮,૨૮,૫૭૦	૭,૫૬,૧૭૨	૨૫,૮૪,૭૪૨	૨,૩૮,૭૧૪	—
૧૮૦૪	૭,૧૧,૬૪૭	૩,૦૪,૦૨૨	૧૦,૧૫,૬૬૯	૧,૩૭,૦૨૭	૪૫,૦૯૭
૧૮૦૫	૧,૩૫,૪૭૬	૩,૪૦,૧૭૨	૪,૭૫,૬૪૮	૧૧,૧૧,૦૧૮	૪૭,૪૩૮
કુલ શિકાઈ રુપિયા.	૩૭,૪૬,૮૮૬	૧૯,૧૧,૯૪૪	૫૬,૫૮,૮૩૦	૧૬,૩૩,૫૧૪	૧,૦૭,૨૨૦

કલકત્તેથી માલ નિકાસ થયો તેનું પત્રક સન

બીજા યુરોપિયન દેશોમાં ગયેલો માલ.					
સાલ.	Piece (Good.) કાપડ. શિકાઈ રૂપિયા.	ગઢી. રૂપિયા.	ખાંડ રૂપિયા.	પ્રતૂર્ણ માલ રૂપિયા.	કુલ રૂપિયા.
૧૭૯૬-૭	૨૫,૧૩,૯૧૪	૧,૫૪,૨૨૦	૨,૯૨,૨૬૦	૧,૬૨,૮૧૮	૩૧,૨૩,૨૧૨
૧૭૯૭-૮	૧૬,૧૦,૩૧૫	૮૨,૫૪૩	૫૦,૭૦૦	૧,૧૫,૦૨૬	૧૮,૫૮,૫૮૪
૧૭૯૮-૯	૭,૮૮,૪૬૦	૮,૮૩૦	૨,૧૫,૩૯૭	૧,૩૪,૪૫૩	૧૧,૪૩,૧૪૦
૧૮૦૧-૧૮૦૦	૪૦,૧૮,૬૦૬	—	૧,૩૩,૯૫૩	૨,૦૯,૬૦૩	૪૩,૬૨,૧૬૨
૧૮૦૦-૧	૨૪,૭૮,૬૪૧	૧૧૦	૪૩,૦૩૨	૨,૫૩,૯૭૮	૨૭,૭૨,૭૬૧
૧૮૦૧-૨	૧૬,૩૯,૫૯૫	—	—	૫૧,૮૪૬	૧૬,૯૧,૪૪૧
૧૮૦૨-૩	૩૦,૬૩,૫૮૩	૨૭,૫૪૩	૨,૮૨૨	૨,૬૧,૯૩૫	૩૩,૫૫,૮૮૩
૧૮૦૩-૪	૨૯,૮૧,૧૪૭	—	—	૧૦,૫૨૫	૨૯,૯૧,૬૭૨
૧૮૦૪-૫	૪૧,૭૩,૧૦૦	—	૨,૬૨૯	૧,૨૧,૫૦૪	૪૨,૯૭,૨૩૩
૧૮૦૫-૬	૧૫,૯૬,૪૧૫	૧,૮૧,૦૬૨	૫૪,૮૦૪	૩,૭૩,૨૭૨	૨૨,૦૫,૫૫૩
કુલ શિકાઈ રૂપિયા.	૨,૪૮,૬૩,૭૭૬	૪,૫૦,૩૦૮	૭,૯૨,૫૯૭	૧૬,૯૪,૯૬૦	૨,૭૮,૦૧,૬૪૧

૧૮૦૬ ।

ગ્રેટ બ્રિટનનો હિંદ સાથે સંબંધ.

૨૬૧

૧૭૯૬-૭ થી ૧૮૦૬-૬ સુધીનું.

લંડન, અમેરિકા, અને યુરોપના બીજા દેશોમાં માલ ગયાનો એકંદર આંકડો.

(Piece Goods) કાપડ.	ગઢી.	ખાંડ.	(Raw silk) કાચું રેશમ.	પ્રચૂર્ણ માલ.	એકંદર સર્વાલો.
૫૮,૮૬,૦૨૨	૩૨,૧૦,૮૬૨	૧૧,૦૩,૫૪૪	૧૨,૪૭૧	૫,૪૯,૯૫૮	૧,૦૭,૬૨,૮૫૭
૪૨,૩૬,૬૯૨	૫૪,૫૬,૪૦૪	૭,૫૩,૧૮૩	—	૪,૦૯,૪૩૬	૧,૦૮,૫૫,૭૧૫
૨૫,૦૩,૯૭૭	૨૩,૭૬,૭૭૧	૭,૬૨,૨૫૬	૪,૮૦૦	૭,૬૬,૩૪૭	૬૪,૧૪,૧૫૧
૮૩,૮૬,૪૧૮	૩૫,૨૮,૪૧૬	૧૪,૯૧,૯૬૦	૪,૨૦,૫૯૮	૧૧,૧૨,૧૧૩	૧,૪૯,૩૯,૫૦૫
૧,૦૮,૧૨,૧૭૦	૩૯,૮૪,૮૫૪	૭,૦૯,૯૫૧	૧,૨૬,૪૦૦	૧૭,૩૩,૪૫૫	૧,૭૩,૬૬,૮૩૦
૧,૨૪,૬૦,૧૨૯	૩૭,૭૧,૪૦૭	૫,૨૮,૨૭૮	૧૭,૦૦,૯૦૬	૨૦,૨૩,૯૬૯	૧,૯૬,૫૪,૬૮
૧,૩૫,૫૫,૭૨૯	૨૮,૭૨,૮૯૯	૭,૩૮,૧૪૩	૨,૯૫,૦૫૦	૧૯,૪૯,૨૨૮	૧,૯૪,૧૧,૦૪૯
૧,૩૩,૦૩,૯૯૮	૪૨,૬૩,૬૩૭	૮,૫૩,૯૮૫	૯,૫૬,૪૪૪	૧૧,૯૨,૨૦૯	૨,૦૫,૭૦,૨૭૩
૭૮,૯૧,૩૩૬	૬૧,૦૫,૯૧૦	૬,૫૬,૦૭૭	૧૨,૨૩,૩૬૩	૬,૮૧,૩૦૮	૧,૬૫,૫૭,૯૯૪
૬૬,૯૧,૧૨૯	૪૯,૧૮,૦૭૬	૧૨,૭૮,૫૪૩	૭,૮૭,૧૦૬	૯,૦૭,૮૧૯	૧,૪૫,૮૨,૬૭૩
૮,૫૭,૨૭,૬૦૦	૪,૦૪,૮૯,૨૩૬	૮૮,૭૫,૯૨૦	૩૯,૯૭,૧૩૮	૧,૨૦,૨૫,૮૪૨	૧૫,૧૧,૧૫૭૩૬

૧૮૧૨ માં પાર્લામેંટ ભરાઈ ત્યારે રાજાએ પોતાના ભાષણ-માં કહ્યું કે, હિન્દમાં આપણું રાજ્ય સ્થપાયું છે તેની સારી વ્યવસ્થા થતાં ત્યાં સર્વ પ્રકારની આબાદાની અને વૃદ્ધિ થવાથી આપણા યુનિટેડ કિંગડમને વ્યાપારમાં અને ઉપજમાં અસાધારણ લાભની પ્રાપ્તિ થાય.

કંપનિયે પૂર્વપ્રદેશમાં મુલ્ક મેઝવ્યો હતો તેનો કબજો, રાજ્ય, અને વહિવટ કંપનીની સત્તામાં જારી રહે એટલા માટે જે કાયદા કરવા જરૂરના જણાય તે કરવાને તા. ૭ મી એપ્રિલે અરજ કરવામાં આવી. તે ઉપરથી કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સ અને બોર્ડ ઓફ કમિશનર્સ વચ્ચે જે લઘ્વાણ પઢાણ થયેલું તે પાર્લામેંટમાં રજુ કરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી. તેમજ હિન્દ સાથે વ્યાપાર યુદ્ધો મૂકવાની પરવાનગી મઝવા સંબંધી જ્યાં ત્યાંથી જે અરજિયો આવેલી તે પણ સામેલ રાખી.

૧૯૧૨ ની ૯ મી જુને હિન્દના દેવાની હુંડિયો શિકારવાને કંપનિયે ૨૫ લાખ પૌંડની લોન માટે પરવાનગી માગી. તા. ૭ મી જુલાઈએ એ અરજી કમિટી ઉપર મોકલવામાં આવી. આમની સભામાં તે પાસ થતાં, તા. ૧૩ મી જુલાઈએ રાજ તરફથી મંજુરી મળી.

હિન્દેલાં ત્યાં ઉપાડેલું નાણું પાછું ઈસ્ટ ઇન્ડિયેલાં ફરીને માંડવાની પરવાનગી આપવાનો આક્ટ પણ આ જ સેશનમાં પાસ થયો.

૧૮૧૩. સન ૧૭૯૩ માં કંપનીને ૨૦ વર્ષની મુદતનો પટો કરી આપ્યો હતો તેની મુદત પૂરી થતાં, ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી તારીખે આ કંપનિયે પાર્લામેંટને નવો પટો કરી આપવાની વિનંતિ કરી, તેમાં જણાવ્યું કે, અમને વ્યાપારની એકલહથ્થી સત્તા આપવામાં નહિ આવે તો અમારી રાજ્યદ્વારી સત્તા, અને પ્રાપ્ત કરી લીધેલાં દેશ ઉપરનો કબજો સાચવી રાખવાને અમારાથી બની શકશે નહિ. વ્યાપાર વિષયક સત્તા પણ રાજ્યપ્રકરણીય કાર્યો સાધી લેવાને સાધનભૂત છે.

આ અરજી સંબંધી વિચાર કરવા માટે તા. ૧૭ મી માર્ચે આમની સમાજ કમિટી નિમવાનો ઠરાવ કર્યો.

તા. ૨૨ મી માર્ચે લાર્ડ કાસલરીધે (Lord Castlereagh) આમની સમાજને ૧૩ અગત્યની કલમોવાળો સ્વરૂપ રજુ કર્યો, અને તેમાં સમયને અનુસરીને, પ્રથમ કરતાં જે ફેરફાર કરવા યોગ્ય લાગ્યા તે કર્યા. પાર્લામેન્ટની સમક્ષ જેને જે કેહેવું હોય તે કેહેવાની છૂટ આપવામાં આવતાં, તા. ૩૦ મી માર્ચે કામ શરૂ થયું. વાર્રન હેસ્ટિંગ, થામસ મન્ત્રો, સર જાન માલ્કમ આદિની સાક્ષિયો લેવામાં આવી. તા. ૧૩ મી એપ્રિલ સુધી કામ ચાલ્યું, પણ સમય વચાવવાની સ્વાતર આગળ કામ ચલાવવામાટે આમ અને સ્વાસ વંનેને માટે જુદી જુદી સિલેક્ટ કમિટી ઠરાવવાનું નક્કી થયું. આ તપાસણીનાં બે મ્હોટાં (Quarto Volumes) પુસ્તક ભરાયાં તેમાં હિન્દના કારભાર સંબંધી, તથા વ્યાપાર વિષયક બાબતોની ઘણી જાણવા જેવી હકિકત જોવામાં આવે છે. પણ ગઈ ગુજરી બાબતોની વિગત તાજી કરવાની હવે અગત્ય નથી. તે ઉપરાંત ચીન સાથેના વ્યાપારની હકિકત પણ આવી જાય છે,

તા. ૩૧ મી મે ને દિવસે લાર્ડ કાસલરીધે, કંપનીનું કામ ચાલતું રાખવાની પરવાનગી આપવા માટેની દરખાસ્ત રજુ કરતાં, કેટલાક અમુક ઠરાવ કરવાના હતા તે દર્શાવી દીધા. તા. ૧૬ મી જુને ઠરાવો વિષેનું મનન કસી નક્કી કરવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે બીલ રજુ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. તા. ૨૬ મિયે બીલ રજુ કરવામાં આવ્યું, તા. ૨૮ મી જુને તે બીલ ઉપર કમિટિયે વિચાર કરીને તા. ૧૯ લી જુલાઈએ એક કલમ એવી ઠરાવી કે, કંપનીને ચીનનો એકલહથ્થો વેપાર કરવા દેવાની છૂટ ૨૦ વર્ષને બદલે ૧૦ વર્ષની રાખવી. આ દરખાસ્તની વિરુદ્ધ ૬૯ મત અને તરફેણમાં માત્ર ૨૯ મત પડવાથી તે રદ ગઈ. તા. ૧૩ મી જુલાઈએ ત્રીજી વારનું બીલ વંચાયું, ત્યાર પછી તા. ૨૧ મી જુલાઈ

૧૮૧૩ ને દિવસે રાજ તરફથી મંજૂરી મળી, એટલે કે, ત્રીજા જ્યોર્જનો ૫૩ મો આક્ટ ૧૭૫૯મો બાબ (Act 53. Geo 3. C. 155) પસાર થયો. તેમાં આગળના આક્ટ કરતાં કેટલીક બાબતોમાં ફેરફાર કર્યો, તથા કંપનીની કેટલીક સત્તાનો ઘટાડો કરીને ૨૦ વર્ષની મુદતનો નવો પટો કરી આપવામાં આવ્યો, અને તે તા.—૧૦મી એપ્રિલ ૧૮૧૪ થી અમલમાં આવે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

હિન્દમાં મેઝવેલા દેશનો ભોગવટો કંપની કરે, પણ તેના ઉપર, ઉપરી રાજ્યસત્તા ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડના સંયુક્ત રાજ્યની રહે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું. કંપની જેમ વ્યાપાર કરે છે તેમ કરે, તેમજ બીજાઓને ધ્યાનથી વ્યાપાર કરવો હોય તે પણ કરે એવી છૂટ આપવામાં આવી. તે સાથે એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે, ૩૫૦ ટન કરતાં ઓછા માપનાં વાહાણો વ્યાપારના કામમાં રોકવાં નહિ; કૌંસિલમાંથી સરટીફિકેટ આપવામાં આવ્યાં હોય તેટલે બંદરે હિન્દથી આણેલા માલની આયાત થાય, તે સિવાયના બીજા કોઈ બંદરે થાય નહિ, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું. આ સંબંધમાં બીજી ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વિગતો નીચે આપવામાં આવે છે, તેમજ ત્યાર પછી જે નવી હકિકત બની તે પણ જણાવવામાં આવે છે.

જ્યોર્જ ૩ જાનો આક્ટ ૫૩ ચાપ્ટર ૧૭૫ ની ૬૪ મી કલમ પ્રમાણે કંપનિયે તેઓનો મુલ્કી, રાજપ્રકરણીય, પોલિટિકલ અને વ્યાપારવિષયક કામકાજનો જુદેજુદો હિસાબ રાખવો અને તેને માટે ડિરેક્ટરોની કોર્ટે વ્યવસ્થા બાંધવી અને તે (Board of Commissioners for the Affairs of India) હિન્દના કામકાજની દેખરેખ રાખવાને ઠરેલી કમિશનરોની બોર્ડ આગળ રજુ કરવો. આ યોજના ૧૮૧૪ ના જુનની ૩૦ મી તારીખે બોર્ડે મંજૂર કરીને ૧૮૧૬ ના મે માસની ૯ મી તારીખે પાર્લામેન્ટમાં રજુ કરી. તા. ૩૦ મી એપ્રિલ આખર સુધીનું વર્ષ ગણવું. ૧૮૧૭ ના ૩ જા જ્યોર્જના

૫૭ મા આક્ટના ૧૨૮ મા ચાપ્ટર પ્રમાણે કોર્ટે મલામણ કરવા ઉપરથી કંપની કેટલાક વાહાણોના માલિકોને વધારાનું આલૌઅન્સ આપે એવી હકિકત પાર્લામેંટમાં રજુ કરવાનું ઠહ્યું.

મુલ્કી તથા વ્યાપારની નફાની ઉપજનો ઉપયોગ કંપાનિયે કેવી રીતે કરવો તેની નવી યોજના થઈ.

મુલ્કી ઉપજમાંથી નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાનું ઠર્યું.

૧ લશ્કર રાખવામાં આવે તેનું સ્વર્ચ આપવું.

૨ હિન્દુસ્તાને કરજ કર્યું હોય તેનું વ્યાજ ચૂકવવું.

૩ જુદાં જુદાં રાજકીય સ્થાતાનાં સ્વર્ચ પૂર્ણ પાડવાં.

૪ મુલ્કી દેવું કરવામાં આવ્યું હોય તે વાઝવામાં તથા વાળડ વગેરે ઉપર કરજ કઠ્યું હોય તે પતાવવામાં નાણું વાપરવું.

વ્યાપારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં નાણાં વ્યાપારનાજ કામમાં રોકાય એવી નજર રાખીને તેને લગતા ઠરાવ કરવામાં આવ્યા.

ઇંગ્લંડમાં કંપનીના માલના વેચાણનાં નાણાં વસુલ થાય, તેમજ સ્થાનગી વ્યાપારની જકાત અને બીજા હકનાં જે નાણાં આવે અને ત્યાં જે વ્યાપારનો નફો ઉત્પન્ન થાય તે સર્વેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે કરવી.

૧ કંપની તરફથી હુંડિયો શિકારવાની હોય તે સ્વીકારી તેનાં નાણાં આપવાં.

૨ વ્યાપારવિષયક ચાલુ સ્વર્ચ; અને તે સંબંધમાં જે ચાલુ દેવું થયું હોય તે; અને વ્યાજ ચડ્યું હોય તે આપવું. [આ સ્વર્ચમાં વિલાયતમાં જે લોન કાઢાઈ હોય તે ગણવામાં આવશે નહિ.]

૩ કંપનીના શેર ઉપર સેંકડે દશ ટકા લેખે વેહેંચની આપવાની તે માટે કંપનીના ઇલાયદા મંડોલની રકમ ચાલતી રાખવી.

૪ હિન્દનું દેવું વાઝવામાં જે રકમ ભરવી પડે તે, તથા વિલાયતમાં બાળક કાઢાડ્યાં હોય તે વાઝવા સંબંધમાં સરકાર તરફથી જે ગોઠવણ થાય તેને અનુસરીને જે આવવું પડે તે આવવું.

ડરેક્ટરોએ કામકાજ કરવા બાબતમાં તથા આફિસરો નિમવા બાબતમાં અભિપ્રાય અથવા મત લેવાના વિષય સંબંધી પણ ૧૮૧૩ ના ૬૩ માં આક્ટમાં ગોઠવણ રાખવામાં આવી.

હિન્દનું કામકાજ કરનારા કમિશનરોના વિલાયત સ્વાતાના સ્વર્ચ માટે ૧૭૯૩ માં ૧૬,૦૦૦ પૌંડ સુધીની વાર્ષિક રકમ નક્કી કરી હતી, ત્યાર પછી ૧૮૧૧ ની સાલમાં ૨૨,૦૦૦ ઠરાવી હતી તેજ ૧૮૧૩ ની સાલમાં વધારી ૨૬,૦૦૦ પૌંડની નક્કી કરવામાં આવી. આ સ્વર્ચ પોલિટિકલ સ્વાતે ઉધારવાનું ચાલતું રહ્યું.

આ બોર્ડનું બંધારણ આગળના કરતાં વધારે ચોકસ અને ઘણી બાબતોની કંપનીના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખવાને બની આવે એવા ધોરણે દૃઢ કરવામાં આવ્યું; તેમજ, તેમનો અધિકાર પણ વિશેષ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો.

દેશિયો માટે પાઠશાળાઓ, નિશાળો, અને ભાષણ આવવાની સંસ્થાઓ સ્થાપવી, તેનું સ્વર્ચ ઉપજના વધારામાંથી એક લાખ રૂપિયા સુધી કરવું અને દેશી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવું. આ વિષે વ્યવસ્થા સ્થાનિક સરકાર કરે પણ અધિકાર વિલાયતમાં વસેલી બોર્ડના સ્વાધીનમાં રહેશે એમ ઠર્યું.

૧૮૧૩ નો ત્રીજા ડ્યોર્જનો ૬૩ મો આક્ટ, બાબ ૧૫૫-૪૨-૪૩.

ઇંગ્લંડમાં હિન્દ માટે તૈયાર કરવાના ઉમેદવારો માટેની કોલેજો અને લશ્કરી નિશાળો જેમ ચાલે છે તેમ ચાલતી રહેશે, ધર્મની કેલવણી મળે એટલા માટે આવી સંસ્થાના મુખ્ય અધ્યાપકો,

ધર્મના પાદરિયોમાંથી પસંદ કરવાનું ધોરણ ચલાવવાનો વિચાર બાહાલ રાખવામાં આવ્યો.

સ્થાનગી વેપાર કરનારાઓને તથા તેવાં વાહાણોને સફર કરવા દેવાની છૂટ આપવા બાબતના પરવાના (Licenses) કોર્ટ આફ ડરેક્ટરો બોર્ડની મંજુરી લઈને આપે. ડરેક્ટરો જેને એવા પરવાના આપવાની ના કેહે તો બોર્ડને અપીલ કરવાથી બોર્ડે તે વિષે યોગ્ય કરવું એવો નિયમ નક્કી થયો.

હિન્દમાં કર નાંચવાના ધારા બોર્ડની મંજુરી સિવાય ચાલી શકશે નહિ, એટલે તે કાયદેસર ગણાશે નહિ એમ ઠરાવ્યું.

ચીન સાથે કંપની એકલહથ્થો—આગવો વ્યાપાર ચલાવે તથા ચાહાનો વ્યાપાર એકલહથ્થો ચાલતો રાખે એવી ૨૦ વર્ષની વંચીની છૂટ ચાલતી રહી; કેપ આફ ગુડહોપ અને મેગેલાનની સામુદ્રધુની સુધી વચ્ચે આવતાં તમામ બંદરો, ટાપુઓ, કિનારા, ટાપુ અને નદીનાં મુખ આગળની વાહાણ નાંગલવાની જગ્યાઓ, નગરિયો, શહેરો અને બીજી જે જે જગ્યા આવેત્યાં વ્યાપાર કરવાની છૂટ ચાલતી રાખી.

હિન્દની બધી રાજકીય વ્યવસ્થા રાખવાને ઇંગ્લંડમાં જુદી જુદી કમિટી ઠરાવવામાં આવેલી તે બધી કાયમ રહેતાં વ્યાપાર વિષયક સ્થાનગી કમિટી (સિક્રેટ કમરશિયલ કમિટી) ૧૮૧૬માં નવી સ્થાપવામાં આવી, તેમાં પાંચ ડરેક્ટરો નીમવાનો ઠરાવ થયો. પાંચમાંથી એક ચેરમેન અને એક ડેપ્યુટી બાદ કરતાં ત્રણ બીજા સભ્ય ઠરાવવા તે પત્ર-વ્યવહાર ચલાવનારી કમિટી માહેલો ૧, તથા સ્ત્રીદ કરનારી અને વેપારી કમિટી માંહેથી એક, વાહાણો ઉપર માલ ચડાવવાની વ્યવસ્થા કરવાવાળી [શિપિંગ કમિટી] માંહેથી એક, એમ પસંદ કરવી. આ કમિટી કોર્ટ આફ ડરેક્ટરોની સૂચના પ્રમાણે વ્યાપાર કરવાની જે

છૂપી બાબત હોય તે પ્રસિદ્ધીમાં ન આવતાં ઢાંકી-ઘાનગી રહે એટલા માટે સ્થાપવામાં આવી.

સન. ૧૮૧૪ ના ડિસેમ્બરની ૨૪ મી તારીખે અમેરિકા સાથે બે વર્ષથી લડાઈ ચાલતી હતી તે બંધ થઈ ને સલાહ શાંતિના કોલકરાર ઘેન્ટમાં સહિ થયા.

સન. ૧૮૧૫ જુલાઈની ૩ જી તારીખે વ્યાપારની સગવડનો લેખ થયો તેમાં ઠરાવ્યું કે અમેરિકાના સંયુક્ત સંસ્થાનોનાં વાહાણો બ્રિટિશ રાજ્યના તાબાના પૂર્વપ્રદેશના કલકત્તા, મદ્રાસ, મુંબઈ અને પ્રિન્સઆફ વેલ્સના ટાપુમાં આવ જાવ કરશે તેઓને સારો આવકાર આપવામાં આવશે અને અમેરિકન વ્યાપારિયો માલ લઈજવા લાવવાનો વ્યાપાર કરશે તેઓને તેમ કરવાની પૂરી છૂટ છે, પણ બ્રિટિશ સરકાર સાથે કોઈ રાજ્ય લડાઈમાં ઉતર્યું હશે તેને મંજુરી સિવાય ચોક્કા, કે લડાઈનાં હથિયારો કે દરિયાઈ યુદ્ધ સામગ્રી પોહોંચાડવામાં આવશે નહિ એમ ઠરાવ્યું. મિત્રતા ધરાવનારાં યુરોપી રાજ્યોનાં વાહાણો પાસેથી, દાખલ થતાં અને વિદાય થતાં, જે પ્રમાણે લેવામાં આવતું હશે તે કરતાં વિશેષ કાંઈ પણ લેવામાં આવશે નહિ. આ વગેરે ઘટિત કોલકરાર થયા, અને ત્યાર પછી પણ કેટલોક ફેરફાર કરવો યોગ્ય લાગતો ગયો તેમ કરતા ગયા. આ ગોઠવણ પ્રમાણે બધી સોઈ સચવાય એટલા માટે એક બીજાના એલચી એક બીજાનાં ઘટિત સ્થાનકે રાખવાની યોજના પણ થઈ.

ગુલામોનો વેપાર.

સન. ૧૬૬૨ ની સાલથી અંગ્રેજોએ ગુલામોના વેપાર માટે વલણ કર્યું. ગીનીના કિનારા ઉપર પોહોંચી જવાને ત્રણ વાહાણો ઇંગ્લંડથી ઉપડી ગયાં. ત્યાંથી હબશિયો લઈને હિસ્પાનિયોલા પોહોંચી ગયાં,

ત્યાં ગુલામો તરીકે હબશિયોને વેચીને તેના બદલામાં ત્યાંથી ચામડા, શાંડ, સૂંઠ, એવો માલ ઇંગ્લંડ લઈ ગયા.

સન ૧૭૬૨ થી ૧૭૬૨ સુધી ૭૧, ૧૧૬ હબશિયો જમેકામાં આણવામાં આવ્યા. અકેક જળનું સરેરાસ ગણતાં મૂલ્ય ૩૦ પૌંડ ગણવામાં આવ્યું. ત્યાર પછીનાં વર્ષોના પત્રકોમાં ૧,૪૬,૪૮૪ ગુલામોની સંખ્યા દાખલ કરવામાં આવી હતી.

સેનેગામ્બિયાના જનરલ ઓ' હારાએ ૧૭૬૬ માં જણાવ્યું કે આફ્રિકામાંથી હબશિયોને વાહાણોમાં ચડાવીને લઈ જવામાં આવે છે તેની સંખ્યા પ્રતિવર્ષની ૭૦,૦૦૦ થાય છે.

ઘણા ગુલામો જમેકામાં આયાત થાય નહિ એટલા માટે દરેક ગુલામ ઉપર પાંચ પૌંડનો વેરો લેવાનો ઠરાવ્યો. આ બેટની ગોરા લોકોની વસ્તી ગણવા જઈએ તો ૧૬,૦૦૦ કરતાં વધારે હતી નહિ. તો પણ તેમાં ૨,૨૦,૦૦૦ ગુલામો મેગા થયા હતા તેમાં ૬૦ હજાર તો પોતાનો બચાવ કરી શકે એવા જબરા હતા.

આફ્રિકાના વેપારની સ્થિતિ સંબંધી ૧૭૭૪ માં આમની સભાએ તપાસ ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. ગયાં ૧૬ વર્ષોમાં લગભગ ૪ લાખ પૌંડ પાર્લીમેંટે આ કામ માટે મંજૂર કર્યા.

શુલ્લુ એમ જણાઈ આવ્યું કે આખા બ્રિટિશ વેપારમાંથી કિનારા ઉપરના કિલ્લાના ગવર્નરોએ, પોતાનો પ્રથમ હક સમજી, અર્ધો અર્ધ વેપાર પોતે કબજે કરી લીધો હતો, અને સારામાં સારા ગુલામોને ખરીદી લેતા હતા.

સન. ૧૭૮૮ માં મિ. વિલબરફોર્સે* ગુલામના વેપાર સંબંધીનું બીલ પાર્લીમેંટમાં રજુ કરવાની નોટિસ આપી. તેમજ મિ. ફાક્સે

* Mr. William Wilberforce એ હજીનો વ્યાપારી હતો અને યોર્ક જિલ્લા તરફથી નિમાયલો પ્રતિનિધિ હતો. ગુલામોનો વ્યાપાર બંધ કરાવવાને તે ઘણાં વર્ષોથી પ્રયત્ન કરતો હતો.

અમ જણાવ્યું કે હું તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે ગુલામો વિષેની તકરાર રજુ કરવાનો છું. રાજાએ પોતાના પ્રધાન મંડળ સહિત, વ્યાપાર મંડળની કમિટીને (Committee of Council for Trade) ગુલામોના વેપારની પૂરી હકિકત મેઝવી આપવા માટે ફરમાવ્યું કે, આફ્રિકાના કયા કયા ભાગમાંથી ગુલામો લાવવામાં આવે છે, કેવી રીતે તેઓનો કબજો કરી લેવાય છે, તેઓને કેવા પ્રકારે વ્યાપારી ક્યાં લઈ જવામાં આવે છે, અને કેવી રીતે વેચી દે છે, અને આ પ્રમાણે ગુલામોના વ્યાપારથી આપણી કલનિયોમાં કેવી અસર અથવા લાગણી થાય છે, તેમજ આપણા આજના રાજ્યના વ્યાપારને કેવા પ્રકારનું લાંચ્છન લાગે છે તે વિગતવાર જાહેર કરવું. કમિટીએ પોતાના રિપોર્ટમાં જણાવ્યું કે વ્યાપારને માટે આફ્રિકાની સ્થિતિ અનુકૂળ છે. હબશિયો સામાન્ય રીતે નરમ સ્વભાવના અને સામા થાય નહિ એવા છે, પરંતુ ત્યાંના રહેવાસિયો, અને જેઓને આ કામમાં રોકવામાં આવે છે તે બંનેને પૂરા ઘાતકી બનાવાને ગુલામો વિષેનો વ્યાપાર સાધનભૂત થાય છે. બીજા દેશોમાં જેમ ઢોરને વેચવા માટે પાછવામાં આવે છે તેવીજ રીતે હબશિયોને વેચી દેવાને માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. પૈસા ઉછાની લીધા હોય તેના બદલામાં, કેટલાકની પાસેથી ગુલામ તરીકે સાનગીરી કરી લેવામાં આવે છે. ડ્યારે ગુલામોની સ્વરીદી જાગે છે ત્યારે ત્યાં તેના દેશી, નામના અધિકારિયો, અને ત્યાંના જ કાઠા વેપારિયો આજનાં ગામનાં ગામ પટલે ત્યાંની સર્વે વસ્તીને પકડી કબજે કરવાને જરા પણ આનાકાની કરતા નથી.

આ પ્રમાણે તેઓને ફાલીને વાહાણો ઉપર ચડાવી દેવાને કિનારા ઉપર લાવે છે, તે વેળાએ, રસ્તામાં જે તેમના હાલહવાલ થાય છે, અને તેમને હાડમારી ભોગવવી પડે છે તથા વાહાણમાં માલની ગાંસડિયો, કે કોથલા જેમ લાદવામાં આવે, અથવા બકરાં ઘેટાંને સ્વદક-

वामां आवे तेम पूरती जग्या न होय तो, धट्ट खीचोखीच गांध-
वामां आवे छे, अने तेथी जे रडारोळ अने कलकलाट थाय छे, ते
जोवामां, आवे अथवा सांभळवामां आवे, तो गमे तेवा घातकीनुं हृदय
फट्टी जाय, आ तो गुलामोनी वलेकही पण वाहाणोमां खारवा तरीके
रहेलाओनी केवी गति थाय छे ते तो सांभळो !

आफ्रिकामांथी ते वेस्टइंडिझमां पोहोंची जता सुधी, वाहाणोना
खारवाओने जंपीने बेसवाने के सूवाने जग्या मळती नथी. मनुष्य
प्राणीरूपी खीचोखीच भरेला मालनी मोकाणने लीथे, खारवाओने इंच
जेटली जग्या उपयोगमां लेवाने हाथ लागती नहि तेथी तेओने बूम
(Booms) उपर, होडियोमां बूमनी नीचे, वाहाणना उपरना भाग
(Tops) अथवा तुतक उपर, के कोई खाली जग्या ज्यां होय त्यांथी
शोधी लई निभावी लेवुं पडे छे. जो आवे स्थळे माथा उपर चंदनी के
कांड टांकण होय नहि तो सख्त तडकाना तापथी सीजाइ जता हता
अथवा तो वर्षादना झपाटाथी भीजाया रेहेता हता. तेओने खावा पीवानुं
हलका प्रकारनुं मळतुं, अने वळी प्रयाणमां तेओने आवी पजवणी जाणी
जोईने थती हती तेथी कंटाळी ते जो वाहाण छोडी वेस्ट इंडिझमां
उतरी पडे, तो वाहाणना मालीको राजी थता हता, केमके, तेओनो
चडेछो पगार मालीकोने पचावी पडवाने फावतुं हतुं, १७८६ अने
१८८७ मां ८८ वाहाणो पाछां वळतां ते उपरना ३,१७० खारवा-
मांथी ६४२ मरण पाम्या हता, के गमे त्यां गुम थया हता. १,१००
जणा वाहाणो छोडीने के छोडवानी फरज पडवाथी उतरी पड्या
हता, ते जतां बाकी मात्र १,४२८ इंग्लंड पाछा आवी शक्या हता.

बाजां वेपारी वाहाणो उपरना खलाशियोमां पाछां वळी
आवतां तेमना खारवानां मरण थयेलां ते करतां त्रण गणां मरण गुला-
मना वेपारमां रोक्याला वाहाणोमां थतां हतां.

આવા પ્રકારનો પરિણામ આવતો ટાઢવાને માટે, સન. ૧૭૮૮ માં, આફ્રિકાના કિનારા ઉપરથી બ્રિટિશ વાહાણોમાં ગુલામો લઈ આવતા હતા તે સંબંધના કેટલાક નિયમો બાંધવામાં આવ્યા, અને તેવા નિયમોને લીધે વાહાણવટીને કેટલું નુકસાન થાય છે તેની તપાસ કરવા માટે કમિશનરો નિમવામાં આવ્યા. વેસ્ટ ઇન્ડિશમાં ચારવાને ઉતરી જવું પડતું હતું, ચાવાને હલકું અને થોડું મઢતું હતું અથવા તો ઘાતકી-પણાથી તેમની સાથે વર્તવામાં આવતું હતું. આવાં અનેક કારણોને લીધે કાયર કરીને તેમના પગાર પચાર્વા પાડવા માટે જે ઉપાય યોજવામાં આવતા હતા તેનો અટકાવ કરવા સંબંધી ૧૭૮૯ માં તે વિષેના કાયદામાં ઘટિત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો; ચડેલો પગાર વાહાણના માલિકોના ચિસ્સામાં પડતો હતો તે હવે ગ્રીનવિચની રોગશાન્તિકશાઢામાં આપી દેવાની ફરજ પાડવામાં આવી.

૧૭૯૧ માં પાર્લામેંટના એક ધારાની રૂપ સીરા લિયોન કંપની (Sierra Leone Company) સ્થાપવામાં આવી; આફ્રિકામાં ચેતીવાડીનું વાવેતર કરવામાં અને બની શકે એવો સુધારો ઢાચલ કરવામાં, ગુલામોનો વેપાર એ એક નિવારી શકાય નહિ એવી મ્હોટામાં મ્હોટી હરકત અને પીડા હોતાં એ જો કોઈ પળ પ્રકારે ટાઢી શકાય તો ગુલામ તરીકે વેચાઈ જતા માણસો ત્યાં જ રેહેવાથી ત્યાં સારું વાવેતર કરાવી શકાય, અને નાના પ્રકારની વસ્તુઓ બનાવવાને માટે કાચા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરાવવામાં આવે તો, બ્રિટિશ કારખાનામાં તે માલ જવાથી, વ્યાપારની વૃદ્ધિ અને બંને દેશની સમૃદ્ધિ વધવાનું ચરેચરું અને ઉત્તમ સાધન થઈ પડે.

મેજર ઢર્નહમ અને કેપ્ટન વ્હેપરટન, એઓ, દક્ષિણ અને મધ્ય આફ્રિકામાં શોધ કરેલા તે વિષેનું પુસ્તક સન ૧૮૨૬ માં વાહાર પાડ્યું હતું, તેમાં આ વિષે વિસ્તાર પૂર્વક લખાણ કરવામાં

આવ્યું છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, ઉત્તરના વધારે સુધરેલા લોકો-નાં કારखानાને ઉપયોગમાં આવે એવા કાચી ઉપજના પદાર્થોને બદલે તેમના સ્વપ્નામાં આવે એવા માલનો અદલો બદલો કરવાને તેઓ સ્વર્ણ બતાવતા હતા. મૂર વેપારિયો પોતાના માલના બદલામાં ગુલામો લઈ જતા હતા એ સ્વેદકારક બીના હતી. તેઓ અહિંથી ગુલામો લઈ જઈને ટ્રિપોલિ અને ફેઈસાનના વાટ જોડે રહેલા આતુર વેપારિયોને ગુલામો આપવાને સાડકા અને બોર્નોના ગુલામનો બંધો કરનારા તૈયાર જ હતા. આ લોકો અને ત્યાંનો શેખ આવો મનુષ્ય પ્રાણીનો બદલો કરવાને જરા પણ રાજી ન હતા, પણ પડી ગયેલા રેવાજે અને અભ્યાસે તેમનાં કાઢજામાંથી દયાની કુમલાશ સ્વેચ્છા લીધી હતી.

ગુલામોનો આટલો બધો વેપાર બોર્નોથી બાહારના પ્રદેશોમાં ચાલે છે અને ગુલામો એક પાસેથી બીજા પાસે વેચાતા જાય છે, તેમ જ, ક્રિશ્ચિયન ધર્મ પાઠનારા પણ તેમના માલિક થઈ પડે છે એમ તેઓ જાણતા ન હતા તેથી મૂરોને વેગળા રહેવા દેઈને, અંગ્રેજો સાથે સીધો વેહેવાર ચલાવવાને તેઓ રાજી હતા. લાચાર બની ગયેલા, દયાને પાત્ર એવા લાચરો ગુલામો, અંગ્રેજોદ્વારા ઉદ્ધાર પામશે એમ પણ ઘણાના સમજવામાં પણ આવ્યું. બંને વચ્ચે ઘાડો સહવાસ બંધાય તો આ કામ વેહેલું સિદ્ધ થાય એમ પણ સમજાઈ ગયું. ગુલામોનું મળું કરવાના ઉદારવૃત્તિવાળા દયાળુ અંગ્રેજો હવે સ્વંત્ર રાષ્ટ્રોને પોતાના મળા પ્રયત્નમાં આગળ વધવા લાગ્યા.

૧૭૯૨ માં ૧૧૯ અરજિયો પાર્લામેન્ટ ઉપર આવી તેમાં ગુલામોનો વેપાર બંધ કરી દેવાને આજીજીથી વિનવવામાં આવ્યું હતું.

૧૭૯૪ માં આમની સભાએ એક બીલ પાસ કર્યું તેમાં પર-રાજ્યની કંપનીઓમાં ગુલામો પૂરા પાડવામાં આવતા હતા તે વેપાર બંધ

કરવાનો ઠરાવ હતો, પણ ખાસ સભામાં તે બીલ આવ્યું ત્યારે ઉમરાવોએ તે રદ કર્યું.

૧૭૯૭ મા ત્રીજા ડ્યોર્જના ૩૭ મા ધારાનો ૧૧૯ મો બાબ પસાર કરવામાં આવ્યો. ગુલામોને તેમના દેવા માટે પકડીને વેચી દેવામાં આવતા હતા તે બંધ કરી દેવામાં આવ્યું.

૧૭૯૯ માં ૩૯ મો ધારો પસાર કર્યો તેના ૮૦ મા બાબ ની રૂપ આફ્રિકામાંથી ગુલામો લઈને કોઈ પણ વાહાણ લંડન, લિવરપુલ, અને બ્રિસ્ટલ સિવાય બીજે કોઈ બંદરે આવી શકે નહિ, અને ગુલામોને ઉતારી શકે નહિ એમ ઠસ્યું. રસ્તામાં ગુલામોને દરિયામાં ફેંકી દેવામાં આવે તેને બદલે વિમો ઉતરાવનારાને બદલો મળતો હતો તે રેવાજ પણ આ કાયદાની રૂપ બંધ કરવામાં આવ્યો.

૧૮૦૧. અંગ્રેજીમાં શિયાળું નામ ધારણ કરવાવાળો ફોક્સ (Fox) વિક્રાન્ડશિયાળું રૂપ ધારણ કરીને ગુલામના વેપારને ચીરી નાંખવાને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો. ચાલીશ વર્ષ સુધી જેને પાર્લામેન્ટમાં રહીને લોકસેવા બજાવી હતી, તેનું સાર્થક ગુલામનો વેપાર બંધ થાય ત્યારે જ થયું એમ તે સમજતો હતો. તેણે આ વેઠાએ યરેયરી વાથ મીડી ગુલામોનો વેપાર સમૂહગો બંધ કરવાને દરખાસ્ત રજુ કરી.* દયા, ન્યાય, અને ઘટિત તેમજ ગહન રાજનીતિ ધારણ કરવાવાળા જે દેશના આમ અને ઉમરાવો હતા તેઓએ પોતાની આમ લાગણી અને ઉમરાવ યાશિયત આ વેઠાએ દયાની યાતર ચક-

* That this House, conceiving the African slave-trade to be contrary to the principles of justice, humanity, and sound policy, will, with all practicable expedition, proceed to take effectual measures for abolishing the said trade, in such a manner and such period as may be deemed advisable."

चकित करी, आ काम पार उतारवाने सर्वेनुं जूथ बंधाई, तेओ पोतानुं कार्य सिद्धिए पोहोंचाडवाने पोताना प्रिय राजाने विनववा लाग्या के, आपणे एकला ज गुलामोनो धंधो बंध करिये एटलुं ज बस नथी पण आफ्रिकानो गुलामोनो वेपार सर्वत्र बंध थाय एटला माटे बीजा देशना राजा अने सत्ताधारियोने आपणा पडखामां लई आ दयानुं काम पार उतारवुं जोइये.

१८०७ ना मार्च मासनी २५ मी तारीखे त्रांजा ज्योर्जनो ४७ मा धारानो ३६ मो बाब प्रसिद्ध करवामां आव्यो तेमां ता. १ली मे थी गुलामोनो वेपार बंध करवानो ठराव थयो.

१८१० ना जुननी १५ मी तारीखे आमनी सभाए राजाने फरीने विनववानो ठराव कर्यो, तेमां जणाव्युं के गुलामोनो वेपार बंध करवानी बाबतमां परराज्योए हजी जोइये तेवुं ध्यान आप्युं नथी; माटे ते विषे कांई विशेष योजना थी जोइये, तेमज आ देशना केटलाक जनो छलभेद करीने, हजी पण, आ दुष्ट अने धिःकारवा योग्य काममां बळग्या रह्या छे अने कायदानो भंग करे छे ते विषे चांपता इलाजो लईने पापी काम बंध करावुं जोइये. आ उपरथी १८०७ ना धारा करतां विशेष असर थाय एवो धारो १८१० नी सालमां पसार कस्यो तेमां चोखुं फरमाववामां आव्युं के युनाइटेड किंगडममां अथवा तेना तावामां हरकोई बाहारना राज्यमां, अथवा ईस्ट इंडिया कंपनीना तावाना प्रदेशमां गुलामनो व्यापार जे चलावशे तेने महापराधी गणवामां आवशे अने तेने ज महापराधने छाजती शिक्षा करवामां आवशे. १८२३ ना मे मासमां मि० फोबेल बक्सटन, मि० कर्निंग आदि ग्रहस्थोए आमनी सभामां केटलाक ठराव रजु कस्या. ता० २४ मी मेए अर्ल बेथर्स्टनी साहिथी ते ठरावो जुदा जुदा टापुओनो वहिवट करनारा तरफ मोकली दई फरमाव्युं के आपणी विस्तिर्ण हवशी

પ્રજાનાં દુઃખ ટાઢવા માટે ગુલામી રીતિ અને તેનો કમકમાટ અટકાવવાને ઘટિત ઉપાયો વોજવા જોઈયે. ગુલામોને ધાર્મિક કેલવળી આપવી જોઈયે, તેમને રવિવારે બજાર ભરીને વેચવામાં આવે છે તે બંધ કરવું જોઈયે, સ્ત્રી ગુલામડિયોને ચાલુખાના માર મારવામાં આવે છે તેવું અયોગ્ય અને જુલમી કૃત્ય કરવું નહિ, ધળીધળિયાળીને અને તેમનાં છોકરાંને વિલુટાં પાડી વેચવામાં આવે છે એવું કૃતધન કૃત્ય કરવું નહિ ગુલામોની મિલકત સેવિંગ બેંક કાઢાડી તેમાં તેમને નામે જમે કરાવવી; ગુલામોને છોડી મૂકવાની સર્વે પ્રકારે સુગમતા કરી આપવી અને ન્યાયની કોર્ટમાં, કેટલીક બાબતમાં તેમની જુબાનિયો લેવાની છૂટ આપવી વગેરે યોજના થઈ, પળ ઢોલિનિકા, ટોબેગો, બાર્બાડોસ, અને જમેકાના જુલમગારોને ગલ્લે આ વાત ઉતરવી ઘળી ભારે પડી. છેવટે તાજ તરફથી જીતી લીબેલા પ્રદેશમાં આ કાયદો પૂરો અમલમાં મૂકવાને માટે ત્રિનિદાદ પસંદ કરવામાં આવ્યું. ગુલામોનો વેપાર બંધ કરવાની બાબતમાં જે જે ધારા પ્રકટ થયા હતા તે સર્વેનું ંકીકરણ કરીને ંક ધારો મુકરર કરવામાં આવ્યો. તેનો જે ભંગ કરે, અથવા ભર દરિયા વચ્ચે આ ધંધો કરે તેઓને ચાંચિયા, મહાપરાધી અને ચોર ઠરાવીને શિક્ષા કરવાની રીતિ ચાલતી કરી.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય માંહેલું હિન્દ હોતાં, ગુલામો સંબંધી ઉપર પ્રમાણે હકિકત જાણ્યાપછી, હિન્દમાં શું થયું તે જાણવાનો હવે આપણે પ્રયત્ન કરીયે.

હિન્દમાં માર્કિસ કોર્નવાલિસ જ્યારે ગવર્નર જનરલ હતો ત્યારે સરકારના જાણવામાં આવ્યું કે ઘળા દેશિયો અને કેટલાક યુરોપિયનો મલ્લીને સ્ત્રી પુરુષ અને છોકરાંને ગુલામ તરીકે ઁરીદવાના કામમાં લાગ્યા છે, તેથી, તેણે ૧૭૮૯ ના જુલાઈ માસમાં તેને લગતો ંક ઢંઢેરો બાહાર પાડીને તેમાં તે વાત જળાવી પ્રકટ કર્યું કે, “ આવો

ઘાતકી અને ધિક્કારવા યોગ્ય ધંધો ચલાવશે તેને દાખલો બેસે એવી સખ્ત સજા કરવામાં આવશે." આ ઢંઢેરાની તારીખ પછી જેઓ આ ધંધામાં વલગ્યા રેહેશે તેઓને પકડી કંપનીના ચર્ચે તેમના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવશે.

ફ્રેંડશિપ નામના વાહાણનો કૌટિન હાર્બરો કરીને હતો તેણે ફ્રેંચ તાબાના ચંદ્રનગરના એક ફ્રેંચ માણસની મારફત હિન્દના રહેવાશી એવા ૧૩૦ માણસો કે જેઓને મોરિશિયસ લઈ જવાનાં હતાં, તેઓને પોતાના વાહાણમાં ઘાલીને સીલોન-લંકા લઈ જવાનું કહ્યું. આ ગુલામોમાં સ્ત્રી પુરુષ અને છોકરાં હતાં. તેઓના ઉપર હુમલો કરી, તેઓને જોરાવરીથી હરી જવાનો અપરાધ ઈ. ઇ. કંપની સંબંધના ૧૩ મા આક્ટના ચા. ૧૬૧ ની ૮૭ મી કલમ આ વ્યાપારની વાવતમાં ઘડવામાં આવી છે તે પ્રમાણે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે મૂકીને કામ ચલાવ્યું. રાત્રીના નવવાગ્યા સુધી મુકદ્દમો ચાલ્યો, તેમાં છેવટે જુરિયે તેને અપરાધી સાબીત ગણ્યો. તે ત્રણ માસ કેદ ભોગવે, ૧૦૦ રૂપિયા દંડ આપે અને, ત્રણ વર્ષ સુધી તે પોતાની સારી ચાલ ચલાવે તે વિષે પોતાની અંગતી ૧૦ હજાર રૂપિયાની જામીનગીરી લખી આપે, તથા ૧૦૦૦ રૂપિયાના બે જામીન આપે. આ પ્રમાણે શિક્ષા ભોગવવા તા. ૬ મી આગસ્ટે અમલ કરવામાં આવ્યો.

પર રાજ્યો સાથે અંગ્રેજ સરકારને ગુલામના વેપાર સંબંધી નીચે પ્રમાણે કોલકરાર થયા.

પોર્ટુગાલ સાથે સન. ૧૮૧૬ અને ૧૮૧૭ માં

સ્પેન સાથે સન. ૧૮૧૭ અને ૧૮૨૨ માં

નેધરલંડ સાથે સન. ૧૮૧૮ અને ૧૮૨૨ માં

બ્રિટિશ રાજ્યની બીજી કલનિયોમાં ધારણા પ્રમાણે ગુલામોનો વેપાર બંધ થયો નહિ તે વિષે ૧૮૨૬ ના મે માસની ૧૯ મી તારીખે

मि० ब्रुहामे आमनी सभामां अतिशय दिलगीरी बतावनारी दरखास्त रजु करी, पण १०० विरुद्ध ३८ मतथी ते रद्द गई. हिन्दना कंप-नीना राज्यमां उपर जणाव्या प्रमाणे १७८९ नी सालथी गुलामोनो वेपार अटकाववानो धारो चालतो थयो. १८११ नी सालना काय-दाथी एवो वेपार करनारा महापराधी लेखवामां आव्या. दरियामां ज्यारे आवो बंधो चालतो रह्यो त्यारे १८२४ना कायदाथी तेवुं काम करनारने चांचियो गणीने तेने महापराधी अने चोर ठरावी शिक्षा करवानुं लागु करवामां आव्युं.

१८३३मां ब्रुहम, बक्सटर्न, क्लार्कसन, अने बीजा दयाळु जनोए पाछो सवाल उपाड्यो. सर्वत्र, वधा गुलामोनो छूटकारो थाय एवुं एकदम सामटुं बनी आव्युं नहि, पण केटलुंक जे थयुं ते ठीकज थयुं.

६ वर्षनी अंदरनां छोकरांनी १८३४ नी सालना उनाळाथी स्वतंत्र छे एवी गणना करवी, ए सिवायना जेओ खेतीवाडीना काममां रोकाया होय तेओए ७ वर्ष सूधी पोताना धणीनी ते काम माटे चाकरी करवी. जो घरगथु काम करवाना काममां जेओने तेमना धणियोए रोक्या होय तो तेमनी पासेथी बीजां पांच वर्ष सूधी ते काम लेवुं, आ मुदत पछी तेओने छूटा करवा. आ प्रमाणे ८,००,००० गुलामोने छूटापणुं आपवामां २,००,००,००० पौंड रोकडा तेमना मालिकोने आपवामां आव्या. विल्वर फोर्से जे काम करवानी प्रतिज्ञा पोताना मनथी लीधी हती तेमां आटलुं करवामां ते भाग्यशाळी नीवड्यो एवो संतोष लइने आज वर्षमां पोताना आत्माने तारण आपी विदेही थयो.

(कवित.)

अवनीमां अवतरी, पुण्य केरां काम कीधां,
माता कूखे मान दीधुं, पिताने तें तारिषा;

ગુલામી પેશામાં પેશી, ક્રૂર કામ કરનારા,
 દુષ્ટ પાપી પ્રાણિયોને, પાપથી નિવારિયા.
 મલાની મલાઈ લીધી, મૂડાની મૂડાઈ સાંખી,
 ધાણું તારું કામ થાતાં, જગ જશ જામિયો.
 નામના તેં એવી મૂકી, નામ ન કો જાય ચૂકી,
 હિન્દથી સુવાસ ભરી, પુષ્પાંજલી પામિયો.

ગુલામોનો વેપાર બંધ કરવા માટે ઘણા પ્રયત્ન થયા છે, તેમ છતાં, ઘણે ભાગે આરબ મુસલમાનો એ વેપારમાં હજી પણ મંડ્યા રહે છે. સાઉડાન પ્રાપર, ઇજિપ્શિયન સાઉડાન, અપર નાઈલ નદીની ઉપરની સ્ત્રીણ, સોમાલી લેંડ, અને પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકામાંથી આરબો ગુલામો પકડી જાય છે.

આફ્રિકાનાં ઉંડાં અને ગહન જંગલોમાં આરબો કોટબંધી કરી લઈને તેમાં રહેછે અને લાગ જોતા, હાથમાં બંદુકો લઈને નીકળી પડે છે, રસ્તામાં મરણ પામેલા હબશિયોનાં સફેદ હાડકાં પડેલાં હોય તે નિશાનીનો આધાર પકડીને તેવી નિશાનિયો જોતા તેમનાં રહેવાનાં ઠેકાણાં શોધી કાઢાડે છે, અને પછી તેમના ઉપર ટૂટી પડીને તેઓને પકડી લેછે, અથવા તો, તેમને મારી નાંખેછે. આવા હબશિયોની સંખ્યા હરેક વર્ષની દશ લાખની થવા જાય છે.

હિન્દ સાથે વ્યાપારના ધારા.

ગુલામોનો વેપાર બંધ થવાનું થયું ત્યારપછી બીજો વ્યાપાર કરવા માટે લિવરપુલના વેપારિયોનું મન તાજું થયું. એટલે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પોતાનો નિયમિત વેપાર કરી જતી હતી તેમાં ભાગ પડાવવાને ધાંધલ મચાવ્યું. ૧૭૯૧ ના સેપ્ટેમ્બર અને ડિસેમ્બરમાં, અને ૧૭૯૨ ના જાન્યુઆરીમાં કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરોની સિલેક્ટ કમિટીના રિપોર્ટ-

માં તેમની તકરાર જાહેર કરવામાં આવી, તે ઉપરથી ૧૭૯૩ માં ત્રીજા જ્યોર્જના ૩૩ મા ધારાના બાબ ૫૨ માં ઠર્યા પ્રમાણે, હિન્દમાં બ્રિટિશ રાજ્ય સ્થપાયું હતું તે ઈસ્ટ ઇં. કંપનીના કબજામાં રહે, અને કેટલીક હદસૂધી આગ્રો વ્યાપાર તેમના એકલાજ હાથમાં ચલાવ્યાં જાય એવી ૧૮૧૩ સૂચીની મુદત આપવામાં આવી. ગ્રેટ બ્રિટન અને આયર્લેન્ડમાં બનાવવામાં આવેલી વસ્તુઓ, અને બીજો માલ, કંપનીનાં વાહાણોમાં ચડાવીને, બ્રિટિશ પ્રજા હિન્દમાં નિકાસ કરે (લશ્કરી અસબાબસિવાય), તેમજ, હિન્દથી માલ લઈ આવે એવી છૂટ આપવામાં આવી અને તેને માટે પ્રતિવર્ષે ૩,૦૦૦ ટન થાય એટલાં વાહાણો ઉપ-યોગમાં લેવા ફાળવવાં રાખવાં જોઈએ એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું. વઢી વિશેષમાં એમ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે પ્રતિવર્ષે ૧,૫૦૦ ટન ત્રાંબું ઈ. ઇં. કંપનિયે નિકાસ કરવું જોઈએ, જો તેમ ન કરે તો તેટલી હદ સૂધી કંપનીના વાહાણોમાં ત્રાંબાના માલિકો પોતે ચડાવી દે. હિન્દમાંથી કંપનિયે દેશની સ્વપત્તિ જેટલી છોટ આયાત કરવી પણ જો તે પ્રમાણે કરી શકે નહિ, તો બીજા વેપારિયો તે માલ ભરી લાવે એવી મોઠવણ રાખવાને બોર્ડ ઓફ કમિશનરોને સત્તા આપવામાં આવી. પરમાર્યા વેપારી ગ્રેટ બ્રિટનમાંથી ઉપરના ધોરણે માલ નિકાસ કરે તેના નુરનો ભાવ ૫ પૌંડ, અને આયાત કરે તેનો ભાવ ૧૫ પૌંડ લેખે આપે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

એશિયા, આફ્રિકા, અને અમેરિકામાં બ્રિટિશ સેટલમેંટો સાથે વ્યાપાર કરવામાં જે વાહાણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે ઇંગ્લંડ, આયર્લેન્ડ, વેલ્સ, અને ટ્વીડ નદી ઉપરના બર્વિકનાં હોવાં જોઈએ. (બીજા ચાર્લ્સનો આક્ટ ૧૨ મો બાબ. ૧૮.)

૧૭૯૭ માં (ત્રીજા જ્યોર્જના ૩૭ મા આક્ટના ૧૨૭ મા બાબ પ્રમાણે) ઇંગ્લંડ સાથે મિત્રાઈ ધરાવનારા દેશોને હિન્દ સાથે, કેટલાક કરારથી વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવી.

૧૮૦૨. હિન્દ સાથે खानगी વેપાર કરનારાઓને વહુ પ્રકારનાં સાધન કરી આપવામાં આવ્યાં.

વર્સે વર્ષ સુધી વેપાર ચલાવવાનાં જે ધોરણો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં તે કરતાં ૧૮૧૩ ની સાલમાં ઘણા અગત્યના ફેરફાર કરવામાં આવ્યા.

ઇંગ્લંડ અને હિન્દમાં કંપનીનું દેવું.

હિન્દમાં રેજીસ્ટર થયેલું દેવું. (Register Debt in India)

હિન્દમાં સાર્વજનિક કામો કરવા માટે લોનો કાહાડીને રકમ ડમી કરવામાં આવેલી, તે ઉપરાંત કૃણાટિકના નવાબનું खानगी દેવું ઉપાડેલું તેનો પણ એમાં સમાવેશ થાય છે, તેમજ, ઇંગ્લંડમાં કંપની તરફથી વાળડ કાહાડીને દેવું કરવામાં આવેલું તે પણ મેળું ગણવામાં આવ્યું છે. તે વે પ્રકારનું છે.

૧. રેમિટેબલ પેપર.

૨. નાન રેમિટેબલ પેપર.

સન ૧૮૨૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં લોન કાહાડવામાં આવી તેની નાળા ભરવાની મુદત જુનમાં પૂરી થઈ એટલામાં જે, ૮ કરોડની વચ્ચે રકમ ભરાઈ તે “રેમિટેબલ પેપર” કહેવાયા. તેના ઉપર સેકંડે છ ટકા લેખે વ્યાજ આપવાનું ઠરાવ્યું હતું. મુદત રકમ ચાલતા ચાર્ટરની મુદતમાં ભરી દેવાની હતી નહિ. મુદત વિત્યે જેઓ ઇંગ્લંડમાં વસતા હોય તેઓને એક શિક્કાઈ રૂપિયાના ૨ શિલિંગ ને ૬ પેન્સને ભાવે રકમ ચૂકવવી, અને તેમને વ્યાજ ૨ શિલિંગ ૧ પેનીને ભાવે આપવું એમ ઠરાવવામાં આવ્યું. ૧૮૨૨ ની સાલના દેવા સિવાય, ૧૮૧૮ના ડિસેમ્બરથી ૭ વર્ષની મુદત વધારેલી એવું ૩૩,૧૪,૯૬૦ રૂપિયાનું દેવું હતું. આ દેવું ૭ વર્ષ વીત્યા પછી પ્રત્યેક વર્ષ $\frac{1}{4}$ ભાગ લેખે હિન્દમાં ચૂકાવી દેવાનું હતું. જેને ઇંગ્લંડમાં જોડવું હોય તેને

માટે ૨ શિલિંગ ૬ પેન્સના ભાવે ત્યાંની હુંડી લખી આપવાની ગોઠવણ રાખી હતી.

નાન રેમિટેબલ ડેટ.

જુદી જુદી વેળાએ થઇને જે દેવું કરવામાં આવેલું તેનો સન ૧૮૧૧ ની લોનમાં સમાવેશ કરી દેવામાં આવ્યો. ત્યારપછી ૧૮૨૨ ની લોન કાઢાડી તેમાં ૧૯૧૧ની લોનને પણ દાખલ કરી દેવામાં આવી. આ લોન ફેબ્રુઆરીમાં ડાહી અને જુન માસમાં બંધ કરવામાં આવી. એકંદરે રકમ ૭ અને ૮ કરોડની વચ્ચે થઈ, તેનું વ્યાજ સેંકડે છ ટકા લેખે આપવાનું ઠરાવ્યું. હિન્દ માહેલા લોનવાળાને હિન્દમાં વ્યાજ મળે, અને જો વિલાયતમાં માલિક હોય તો તેને ૨ શિલિંગ ૧ પેન્સના શિક્કાઈ રૂપિયાને ભાવે વિલાયતમાં આપવામાં આવે અને તે લખ્યા તારીખથી ૧૨ માસે ચૂકવી દેવામાં આવે એવી વ્યવસ્થા કરી.

૧૮૨૩ ના ફેબ્રુઆરીમાં ગોઠવણ થઈ તે પ્રમાણે ડાહી દેવામાંથી ચાર લાખ કરતાં વધારે રકમ તો વાળી દેવામાં આવી. બાકી રહેલી રકમ (જેમાં ૨૭ લાખ આપી દેવાના હતા તે ફાઇનલ ગણતાં) સન ૧૮૨૩ ના માર્ચની ૩૧ મી તારીખની લોન તરીકે ગણવામાં આવી અને તે રકમ ૯,૦૪,૧૧,૦૦૦ ની થઈ, તેનું વ્યાજ ૬ ટકા લેખે આપવાનું ઠર્યું, આ વ્યાજ હિન્દમાં આપવું પણ જે લોનવાળા વિલાયતમાં હોય તેઓને એક શિક્કાઈ રૂપિયાના ૨ શિલિંગ અને ૧ પેનીને ભાવે ત્યાં આપવાને કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરોએ સમાસ રાખ્યો. ૧૮૨૬ ના માર્ચની ૩૧ મી તારીખ પછી આ રકમ ચૂકવી આપવી અને ત્યારપછી પ્રતિવર્ષે ૧૧ કરોડ સૂધી ચૂકવતાં જવું એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું,

સન ૧૮૨૪ ના સેપ્ટેમ્બરમાં ચાર ટકાના ભાવની લોનમાં રૂ. ૧,૫૭,૦૦,૦૦૦ ફાઇનલમાં ભરાયા. વિલાયતમાં તેનું વ્યાજ લેવું હાથે તેને ૨ શિલિંગના ભાવથી મળે.

૧૮૨૫ ના મેમાસમાં ઉપર પ્રમાણેજ લોન કાઢાડી પણ તેનું વ્યાજ ૫ ટકા રાખ્યું. જેઓની પાસે ચાર ટકાની લોન હોય તેઓનો પ્રથમ હક ગણવામાં આવ્યો. તેઓને પોતાની ચાર ટકાની લોન પાંચ ટકામાં ફેરવાવવી હોય તો તેટલી રકમ નવી લોન માટે રોકડી ભરે તો તે સુધાંત જે રકમ થાય તેટલાની નવી લોન આપવામાં આવે એવી યોજના કરી.

બંગાળમાં ઉપર પ્રમાણે લોનો ડઘાડી તે ઉપરાંત બે કરોડની આડડ (અયોધ્યા)ના નવાબની હતી, તેમાંથી એક કરોડની તો ૧૮૧૫ની સાલથી ચાલતી આવતી હતી, તેનું છ ટકા લેખે વ્યાજ આપવામાં આવતું હતું, અને તે તેમને પેન્શન તરીકે અપાય છે એમ ઘારણા રાખેલી હતી. વાકીની એક કરોડની લોન ૧૮૨૫ માં પાંચ ટકાના વ્યાજથી આપવામાં આવી. મદ્રાસમાં જ દેવું ઉપાડવામાં આવ્યું હતું તે ઘણું સ્વરૂપે કર્ણાટકી ફંડનું હતું તે અને તે ઉપરાંત રેજીસ્ટર થયેલું જે દેવું હતું તે બંનેનો આંકડો ૧૮૨૪ ના એપ્રિલની ૩૦ મી તારીખે મદ્રાસી શિક્કાના ૧૮,૫૮,૩૩,૬૮૪ રૂપિયાનો થતો હતો.

મુંબઈમાં રેજીસ્ટર દેવું થોડું હતું, જે હતું તે બંગાળાની ૧૮૨૨ ની સાલની લોનમાં ફેરવી નાખવામાં આવ્યું હતું.

હિન્દનું કુલ રેજીસ્ટર દેવું, લગભગ ૨૮ પ્રયુતનું થવા જાય છે. હિન્દમાં જે મુલ્કી ઉપજ આવે તેમાંથી પગાર તથા લશ્કરી ખાતાનું બધા પ્રકારનું સ્વર્ચ બાદ જતાં જે વધારે વધે તેમાંથી ઉપરનું દેવું પતાવી દેવાની યોજના કરી હતી.

ઇંગ્લંડમાં આ દેવા પેટે રકમ આપવી પડે તે હિન્દમાંથી માલ મોકલી તેના વેચાણમાંથી આપવી, અથવા તો જે રીતિ યોગ્ય લાગે તે રીતિથી કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરો, બોર્ડ ઓફ કમિશનરોની મંજૂરીથી સમયાનુસાર ચૂકાવી આપે એવી વ્યવસ્થા રાખી હતી.

हिन्दुना त्रणे इलाकामांथी कम्पनिये १७९२-९३ थी

१८२३-२४ सुधी केटला दरने व्याजे नाणां

उपाड्यां तेनुं पत्रक.

	बंगाला	मद्रास	मुंबई
१७९२-१७९३	९ टका
१७९३-१७९४	७ "	७ टका
१७९४-१७९५	६ "	६ "
१७९५-१७९६	६ "	७ "
१७९६-१७९७	१२ "	९ "	८ टका
१७९७-१७९८	१२ "	९ "	११ "
१७९८-१७९९	११ "	१० "	१२ "
१७९९-१८००	९ "	१० "	१० "
१८००-१८०१	११ ^१ / _२ "	१० "	१० "
१८०१-१८०२	१० "	९ "	१० "
१८०२-१८०३	८ "	८ "	९ "
१८०३-१८०४	८ "	९ "	१० "
१८०४-१८०५	९ "	९ "	१० "
१८०५-१८०६	१० "	१० "	९ "
१८०६-१८०७	८ "	८ "	१० "
१८०७-१८०८	८ "	८ "	८ "
१८०८-१८०९	८ "	८ "	८ "
१८०९-१८१०	६ "	८ "	८ "
१८१०-१८११	७ "	७ "	८ "
१८११-१८१२	६ "	६ "	६ "

बाण्ड डेट-हाथ चीठीनुं देवुं.

छ मास करतां ओछी मुदतनो उपाड कंपनी पोताना सहि शिकाथी करे नहि एवो बीजा विलियमनो ९ मो आक्ट करवामां आव्यो हतो. आ वेळाए बेंक ऑफ इंग्लंड नवी स्थापवामां आवी हती तेने आम करवाथी लाभ मळे एवी मतलब राखेली हती.

कंपनी १५ लाख पौंड हाथ चीठीथी उपाडी शके एवो राणी आज्ञानो ७ मो धारो कर्यो हतो. तयार पछी बीजा ज्योर्जना १७ मा धाराथी १० लाख सुधी करज बाण्डथी करवानी, परवानगी मळी. १७७३ नो रेग्युलेंटिंग आक्ट थयो तेमां आ रकम घटाडीने पाछी १५ लाखनी हद उपर राखवामां आवी. तयारपछी प्रसंग पडतो गयो तेम तेवुं देवुं उपाडवानी रकममां पार्लिमेंट तरफथी घटाडो करवामां आवतो गयो. १७९३ मां कंपनीने पोताना शेरो वधारवानी आज्ञा मळी ते एवी शरतथी के, ते वेळाए, कंपनीने ३२ लाख पौंडनुं देवुं हतुं ते घटाडीने पाछुं १५ लाख उपर आणी मूकवुं. आ देवामां ९ लाखनो वधारे उपाडो करवानी परवानगी बोर्ड ऑफ कमिशनरो तरफथी तेमने मळी. आवो आ पोतानो अधिकार बोर्डे प्रथमज कंपनी उपर चलाव्यो. १७९४मां पाछी ३० लाख पौंड सुधी हाथ चीठीथी देवुं उपाडवानी रकम मुकरर करवामां आवी.

सन १७९७ मां नवा शेर काहाडीने कंपनीनी मूडी ६ प्रयुतनी हती ते वधारीने ८ प्रयुत पौंडनी वधारवानी परवानगी मळी हती ते प्रमाणे तेमनाथी वनी शक्युं नहतुं तेथी १८०७ नी सालमां हाथ चीठी काहाडी ५० लाख पौंड उपाडवानी छूट आपवामां आवी. मुल्की अने राज्यकीय खर्च निभावी लेवा माटे सन १८११ मां हिन्दुथी कोर्ट आफ डरेक्टरो उपर हुंडियो लखवामां आवी तेनां नाणां भर-पाई करवा माटे बोर्ड ऑफ कमिशनरोनी परवानगीथी ७० लाख

सुधीनुं चीठियो काहाडीने देवुं करवानी कंपनीने सत्ता आपवामां आवी. आ रकम उपरांत विशेष रकमनो उपाडो करवो नहि ए वात पण एज प्रसंगे नक्की करवामां आवी. एकना नामनी हाथचीठी होय ते बीजाने वेची देवानी परवानगी पण आज वेळाए आपवामां आवी. सन १८१३ नी सालमां बाण्ड देवानी हद पाछी ३० लाख पौंड सुधीनी ठराववामां आवी.

बाण्ड अथवा हाथचीठीथी देवुं करवामां आव्युं तेना व्याजनो दर नीचे प्रमाणे हतो.

१७७३ थी ३० मी एप्रिल १७७८ सुधी सेंकडे ३ टका लेखे	
ता. १ली मे १७७८ थी ता. ३० मी मे १७८३ सुधी सेंकडे ४	„
ता. १ली जुन थी ता. ३० मी सेप्टेम्बर १७८३ सुधी सेंकडे ४ $\frac{१}{२}$	„
ता. १ली आक्टोबर १७८३ थी ता. ३१ मी मार्च १७८७ सुधी ५	„
ता. १ली एप्रिल १७८७ थी ता. ३० मी जुन १७९६ सुधी ४	„
ता. १ली जुलाइ १७९६ थी ता. ३० मी जुन १८०४ सुधी ५	„
ता. १ली जुलाइ १८०४ थी ता. ३० मी सेप्टेम्बर १८०६ सुधी ५ $\frac{१}{२}$	„
ता. १ली आक्टोबर १८०६ थी ता. ३१ मी मार्च १८२३ सुधी ४	„
ता. १ली एप्रिल १८१८ थी ता. ३१ मी मार्च १८२३ सुधी ४	„
ता. १ली एप्रिल १८२३ थी ता. ५ मी एप्रिल १८२५ सुधी ३ $\frac{१}{२}$	„
ता. ५ मी एप्रिल थी ता. १९ मी डिसेम्बर १८२५ सुधी ३	„
ता. २० डिसेम्बर १८२६	४ „

પ્રિન્સ આફ વેલ્સનો ટાપુ સિંગાપુર અને મલાકાનો એક ઇલાકો.

૧૮૧૯. વલંદાનો વેપાર પૂર્વ ભળીના ટાપુઓમાં ઘળો સારો ચાલતો હતો. તેમજ તે તમામ પોતાને હાથ કરી લેવાને જે થાય તે કરતા હતા. તેમાં ભાગ પાડવા માટે, બેંકુલનના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સર સ્ટમ્ફોર્ડ રાફલ્સને મલાકા ભળી જવાનો ગવર્નર જનરલ હેસ્ટીંગો હુકમ કહ્યો, અને ફરમાવ્યું કે ડચના વેપાર ઉપર કાંઈક અંકુશ મૂકી શકાય એવો આપણો વેપાર ચલાવવાને પૂર્વ આર્ચિપેલેગો ઉપર સેટલમેંટ બાંધવાની એક જગ્યા પસંદ કરવી. આ કામ માટે પ્રયત્ન કરતાં સિંગાપુરનો ટાપુ હાથ લાગી ગયો. વલંદાએ તકરાર ઉઠાવી કે, રિહ્યો (Rho) સંસ્થાન સાથે કરાર થયા પ્રમાણે સિંગાપુર અમારી હુકુમતમાં હોતાં ત્યાં બ્રિટિશ વાવટો ચઢી શકે નહિ. આ તકરારનો નિવેડો લાવવા માટે ૧૮૨૩ માં નેધરલંડ અને ગ્રેટ બ્રિટન વચ્ચે લઘાણ ચાલતાં ૧૮૨૪ માં સમાધાન ઉપર વાત આવી, અને ૧૭મી માર્ચે કોલકરાર સહિ થયા તેની રૂયે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો અભિપ્રાય લઈને છેવટનો નીકાલ કરવામાં આવ્યો. સુમાત્રાનો ટાપુ બ્રિટિશોએ છોડી દઈને બેંકુલનનું સેટલમેંટ તેના ઇલાકા સહિત વલંદાને સોંપી દેવું તેને બદલે, હિન્દમાં ડચોનો જે પ્રદેશ હતો તે તમામ તથા મલાકાનો વાસ ગ્રેટ બ્રિટનને જ સ્વાધીન કરી દેવામાં આવ્યો તથા સિંગાપુરનો કબજો વિના વાંધે બ્રિટિશ તાજના સ્વાધીનમાં રહ્યો. ઇટલે ચોથા ઝ્યોર્જના ૬ મા આક્ટના ૧૦૮ મા બાબથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને ૧૮૨૫ ના આક્ટોબરની ૧૨ મી તારીખનો કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરોનો ધારાની રૂયે હુકમ મળવા ઉપરથી કંપનિયે ઇલાયદો ઇલાકો ઠરાવીને ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલ ઓફ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ આફસલંડ, સિંગાપુર, અને મલાકા (Governor in Council of Prince

of Wales' Island, Singapore, and Malacca) ની સ્થાપના કરી.

ત્રીજા જ્યોર્જના ૩૩ મા આક્ટના ૫૨ મા બાબતી ૪૦ અને ૪૪ કલમોને અનુસરીને બંગાળના સુપ્રીમ ગવર્મેન્ટના તાબામાં આ ઇલાકો મૂકવામાં આવ્યો. આ ઇલાકા માટે એક ગવર્નર અને ત્રણ સભાસદોની નેમણૂક કરવામાં આવી તેમાંથી એક સભાસદ પ્રિન્સ અર્ફ વેલ્સના ટાપુમાં રહે, બીજો સિંગાપુરમાં, અને ત્રીજો મલાક્કામાં રહે એવી ગોઠવણ રાખી.

૧૮૨૩. ચોથા જ્યોર્જનો ૪ થો આક્ટ થયો તેના ૮૦ મા બાબતી ૨જી કલમ પ્રમાણે રેજિસ્ટર થયેલાં બ્રિટિશ વાહાણોમાં રાજાની કોઈ પણ રૈયત ચાહા સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુનો વ્યાપાર બ્રિટિશ રાજ્યના કોઈ પણ ભાગમાં કરી શકે એવી છૂટ આપવામાં આવી. ચીનના રાજ્યની હદમાં કંપની સિવાય અથવા કંપાનિયે લાયસેન્સ આપ્યું હોય તે સિવાય બીજો કોઈ વ્યાપાર કરે નહિ એવો નિયમ ચાલુ રાખ્યો.

૧૮૩૪ ના નવા પટાની ભાંજગઢ.

સન ૧૮૧૩ ની સાલના પરવાનાનો સમય પૂરો થયો તે દરમ્યાન ૨૦ વર્ષમાં કંપની કાચા રેશમ અને સુરાહારનો હિન્દમાં જુજ નિકાસ કરતી હતી. બીજા વેપારિયો વેપારમાં એટલા બધા ફાવી ગયા હતા કે કંપનીને ભાગે વેપાર કરવાનું ઘણું ઓછું થઈ ગયું હતું. ગ્રેટ બ્રિટનના વેપારિયો અને માલબતાવનારાના હાથમાં તમામ વેપાર જઈ પડ્યો હતો. હવે તેમની નજર ચીનના વેપારમાં માથું મારવાની થઈ હતી. કંપની ચીન સાથે ચાહા અને અફિગનો સ્વતંત્ર વેપાર કરતી હતી, તેમાં જે નફો મળતો હતો તેથી હિન્દના

કંપનીના રાજ્યવહિવટનું સ્વર્ચ નીમી શકતું હતું. કંપનીના ભાગી-
દારોને ૧૦૧ ટકા લેખે વેહેચણી મળ્યાં જતી હતી, અને કંપની
પોતાની નવી થયેલી સ્થિતિમાં મચી રહી હતી. દેશને તે સારો લાભ
આપતી જતી હતી, તેમાં ઇંગ્લંડને એક વિસ્તીર્ણ રાજ્યની પ્રાપ્તિ કગવી
આપી એ કાંઈ જેવી તેવી વાત કેહેવાય નહિ. આવી ઉત્સાહી કંપની
પાસેથી ચીનનો સ્વતંત્ર વેપાર કરવાની છૂટ ઉપર તલપ મારવાને
તૈયારી થવા લાગી. લિવરપુલ, મેન્ચેસ્ટર, વર્મિંગહામ, અને શેફિલ્ડ
આદિ શહેરો તરફથી એવો અવાજ આવવા લાગ્યો કે ચીન જેવો વિશાળ
દેશ, પૈસે ભરપૂર, ભરચક વસ્તીવાળો, તેમ છતાં, માલ બનાવવાનાં
કારખાનાં ઘણાં થોડાં છે એવો દેશ તો આજ્યા યુરોપને જોડ્યે તેટલો
વ્યાપાર પૂરો પાડે એવો છતાં તેને જુજ વેપાર કરવાવાળી ઈ. ઇ. કંપની
ના એકલહથ્થા વેપારમાં ગુચાવી રાખવો બીલકુલ મુનાસબ નથી.
૧૮૨૭ ના મે માસ સુધી આવી તકરારોના હુમલા કંપની ઉપર
ચાલતા રહ્યા. સ્વજાનાના અધિકાર ઉપર આ વેઢાએ કૌર્મિગ હતો. ગ્રેટ
બ્રિટન અને હિન્દના વ્યાપાર સંબંધી તપાસ કરવાને સિલેક્ટ કમિટી
નિમવા માટે મિ૦ વાઈટમોરે આમની સભામાં દરખાસ્ત મૂકી. ચીનના
એકલહથ્થા વેપારની કંપનીને આપેલી પરવાનગી તોડી નાંખવાને તે
સ્વરેશ્વરો વાઈયો, કૌર્મિગ પળ ઘળે ભાગે સર્વેને વેપાર કરવાની છૂટ
આપવાની તરફેણમાં હતો. તેના મઢતિયા હતા તે સર્વે, તેનાજ અ-
ભિપ્રાયને ટેકો આપવાવાળા હતા. એનો કોલોનિયલ સેક્રેટરી હસ્કિ-
ન્સન તો સ્વતંત્રવ્યાપાર અને અર્થવિદ્યાને અનુકૂલ વિચાર ધરાવના-
રાઓનો આગેવાનજ હતો. આટલું છતાં પણ, વાઈટમોરની દરખાસ્તની
સામે પૂરો વાંધો લેવામાં આવ્યો, તેનું કારણ એવું બતાવવામાં આવ્યું
કે, કંપની હવળાં જે ધોરણે વ્યાપાર ચલાવે છે તે સંબંધી અને તેને પટો
આપવામાં આવ્યો છે તેની કલમો વિષે વિગતવાર પાકો વિચાર કરીને

छेवटनो निकाल आणी मूकवानो समय हवे पासे आवी पोहोंच्यो छे. कर्निंग तो १८२७ना आगस्ट मासमां मरण पाग्यो; थोडाज मासमां गर्डेरिच (Goderich)नुं प्रधानमंडळ बिखराई गयुं; स्वतंत्र व्यापारनी तरफेण करवावाळा हस्किस्सन अने तेना सोबतियोए राजीनामां आप्यां; अने १८२८ ना जान्युआरीमां ड्यूक ऑफ वेल्डिंगटन मुख्य प्रधान थयो. १८२९ ना मे मासनी १२ मी तारीखे लिवरपुलना व्यापारियो भणीथी अरजी आपतां हस्किस्सने जणाव्युं के हिन्दू अने चीननी साथे स्वतंत्रताथी व्यापार करवानी छूट आपणा सर्व जाति भाइयोने आपवी नहि ए आपणी कृति आपणी उच्च भावना अने मोभाने बिलकुल छाजती नहि होतां, नीचुं जोवगावे एवी छे.

१८३० ना फेब्रुआरीमां लार्ड एलनबरोए दीवाने खासमां दरखास्त करी के, ई. इ. कंपनीनी हवणांनी स्थितिनो, तेमज ग्रेट ब्रिटन, पूर्व भणीता प्रदेशो, अने चीन साथेना व्यापार संबंधीनो तपास करवाने माटे उमरावोनी सभामांथी एक सिलेक्ट कमिटी नीमवी. तेणे विशेषमां एम जणाव्युं के, हिन्दूना बाहारना अने अंदरना व्यापार संबंधी जेटली सुगमता आपी शकाय तेतली ई. इ. कंपनीये आपी छे, तो हवे पार्लामेंटे विचार करवानो ए छे के, कंपनीनो आश्रय लीधा विना, हिन्दूनो राज्यकारभार बारोबार अथवा कोई बीजी रीते चलावी शकाय एम छे के नहि, अथवा तो, हवणां तेनी मददथी जेवो वहिवट चाले छे तेवोज चालतो राखवो के तेमां कांई फेरफार करवो.

एज दिवसे आमनी सभामां सर रोबर्ट पीले उपरना अभिप्रायने मळती दरखास्त करी जणाव्युं के, सरकार अने कंपनी वच्ये प्रथमना ठराव प्रमाणे हवणां जे वहिवट चाले छे ते संबंधीनो विचार करीने तेने नवो पटो आपवामाटे नहि पण तेना कार्य संबंधी पूरेपूरो ख्याल आवे एवी रीतनी अधुराश विनानी तपासणी करवामाटे

આમની સભામાંથી પળ એક કમિટી નીમવી. આ પ્રમાણે અભિપ્રાય બાહાલ રહેતાં, પાર્લામેન્ટની બન્ને સભાએ પોતપોતાની કમિટી ઠરાવી, અને કંપનિયે તેમને જોડતી બધી હકીકત પૂરી પાડી, પણ કંપનીના લાભમાં જોડ્યે તેવો લાભદાયક પરિણામ આવ્યો નહિ. આમની કમિટિયે જણાવ્યું કે, વ્યાપાર અને નાણા સંબંધી વ્યવહાર કંપનિયે એવો ચલાવ્યો કે એ બે વિષય તો અઢગા પાડી શકાય એમ છેજ નહિ. વિરુદ્ધ પક્ષવાળાએ બાથું કે જે કાંઈ લાભ થયો છે તે ચીનના વેપારથી જ થયો છે એવું કંપની મળીથી કેહેવામાં આવે છે તે તેમની દલીલ તોડી નાંખવામાં આવે, તો પછી, એકલહાથે ચીનનો વ્યાપાર કરવાની તેમને આપેલી છૂટ ચાલતી રખાવાની તેમની માગણી છે તે ઊરાડી દેવાશે એટલુંજ નહિ, પણ કંપની પૈસા સંબંધીના જે દાવા કરે છે તે વગર આધારના છે એજ ઠરાવી શકાશે. આવા મનસુબાથી તેઓએ જણાવ્યું કે કંપનીની મુડી ઉપર શેરહોલ્ડરોને જે વેહેંચળી આપવામાં આવે છે, તથા બાળડ ઉપર ઉપાડેલાં નાણાંનું વ્યાજ ચૂકવી દેવામાં આવે છે તેને માટે જે સુદતી રકમ જોડ્યે તે તો હિન્દની મુલ્કી ઉપજમાંથી ઉપાડી લેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ગોઠગોઠ તેઓએ એમ જણાવ્યું કે, સ્વરૂં જોતાં તો કંપની પાસે હવે વ્યાપારી મંડોઢ તો રહ્યુંજ નથી. વઢી બીજી એક તકરાર તેમણે રજુ કરી કે, ચાહાનું વેચાણ કરતી વેઢાએ તેઓ મ્હોનું માગ્યું મૂલ્ય લે છે એ કાયદા વિરુદ્ધ છે એટલુંજ નહિ, પણ ધોરણ ઉપરાંત વર્તવાથી તેઓ શિક્ષાને પાત્ર થાય છે, અને એકલહથ્યો વ્યાપાર ચલાવવાનો તેમનો હક તેઓ હાથે કરીનેજ સ્વોઈ વેસવાની સ્થિતિમાં આવી ગયા છે.

આવી તકરારોનો રદિયો કંપનિયે આપ્યો કે, ચાહાની કિંમત લેવામાં આવે છે તે ધારાને અનુસરીનેજ લેવામાં આવે છે; જે ગણત્રી ઉપરથી કમિટી અભિપ્રાય બાંધે છે તે ગણત્રીજ તેમની મૂલ મરેલી છે;

કંપનીના વ્યાપારમાં મુલ્કી ઉપજનું મંડોલ કામ લાગે છે એવું કહેવામાં આવે છે તે મુલ્કી ઉપજ પણ નિરાધાર છે, મુલ્કી સ્વર્ચ થાય છે તે મુલ્કી ઉપજ કરતાં વધારે છે તો પછી તેમાં બાકી રહેતુંજ નથી. ૧૮૨૧ માં પરદેશી વ્યાપાર સંબંધી તપાસ કરવાને આમની કમિટી નીમવામાં આવી હતી તેના અભિપ્રાયથી સામા પક્ષની દલીલ ગ્દ જાય છે, કેમકે, તેમણે ચોક્કસ જણાવ્યું છે કે, હિન્દની ઉપજ તેના મુલ્કી સ્વર્ચને પોહોંચી શકતી નથી, વઠ્ઠી ૧૮૧૪ માં પાર્લામેંટમાં હિસાબ રજુ કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી પણ ઉપરની હકિકત ચોક્કસ ચોક્કસ જણાઈ આવે છે.

ચીન સાથેના વ્યાપારની સ્થાપના આપણી સાથે સહજમાં થઈ નથી, કંપનીને તેમાં ઘણો શ્રમ પડ્યો છે. ચીન સાથે સંબંધ બાંધવામાં પૃથ્વીના બીજા કોઈ લોકોને લાભ ન મળેલો એવો લાભ ઇંગ્લંડને કંપનિયેજ મેળવી આપ્યો છે. ચીનની દરબાર સાથે જે કાંઈ સારો સંબંધ બંધાયો છે તે કંપનિયેજ કંપનીની નાના પ્રકારની ઉદારતા અને યુક્તિઓથીજ બાંધ્યો છે. એ વિષે માત્ર એકજ દાખલો આપવો બસ છે. ચીનાઈ ભાષાનું જ્ઞાન થવાથી તેમની સાથે આપણો સહવાસ વધે એટલા માટે પ્રસિદ્ધ ડા. મોરિસન પાસે ચીનાઈ અને ઇંગ્લિશ ભાષાનો મ્હોટો કોશ રચાવ્યો છે, તે ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ કંપનીની કંતાનની પેહેડીની સિલેક્ટ કમિટી તરફથી સર જ્યોર્જ સ્ટોન્ટને ઉપાડી લીધું હતું. આ કામ સાધી લેવામાં ચીનાઓને સ્વોર્ડ લાગે નહિ, અને કોઈ પ્રકારનો વેહેંમ આવે નહિ એવા નાના પ્રકારના દેખાવ કરવામાં આવ્યા છતાં પણ ચીનાઓને વેહેંમ આવવા જેવું થયું, અને કોશનું કામ આગળ ચાલતાં અટકી પડ્યું. કોશનો પેહેલો ભાગ ૧૮૧૬ માં ઇંગ્લંડ પોહોંચી ગયો, બીજો ભાગ ત્યાર પછી એક વર્ષે રવાને કરી દીધો, છેવટે ૧૮૨૪ માં બધું કામ પરિપૂર્ણ થયું. આ કોશ તૈયાર

કરાવવામાં કંપનીને ૯,૦૦૦ પૌંડનો સ્વર્ચ કરવો પડ્યો હતો. પ્રથમથીજ મકાઉમાં છાપખાનું કોર્ટે રેહેવા દીધું હતું અને તેમાં ઉપયોગી પુસ્તકો અને ભાષાન્તરો છપાતાં હતાં; પણ રાજપ્રકરણીય સવાલમાં ઉતરાય નહિ, અને કોઈ પ્રકારે ચીનાઈ સરકારને વેહેંમનું કારણ જણાય નહિ એવી પૂર્ણ સાવધાનીથી વ્યવહાર ચલાવ્યો હતો. સ્વાતરી કરી આપવામાટે ડા. મોરિસને કંતાનમાં રહીને જે સ્તુતિપાત્ર કામ કહ્યું તેની કંપનિયે ધટે તે પ્રમાણે સ્વચ્છરી બુજ કરી.

સન ૧૮૧૬ થી તે ૧૮૨૯ સુધીના ૧૬ વર્ષના ગાઝામાં ચીનના વ્યાપારથી કંપનીને ૧,૧૪,૧૪,૦૦૦ પૌંડનો નફો થયો હતો, તેની વાર્ષિક સરાસરી કાઠાડવા જડ્યે તો ૧૦,૦૯,૦૪૭ પૌંડની આવે છે, તેમ છતાં પણ, વેહેંચળી અને બાળડનું વ્યાજ ઇટલામાંથી પુરું નીકળી આવતું નોહોતું.

કંપનીના હિસાબની ફરીથી તપાસણી કરવામાટે મિ. પેન્નિંગ-ટનને હિસાબી કામદાર (એકાઉન્ટન્ટ) નિમવામાં આવ્યો હતો તેણે સર્વ ઠેકાણાના વ્યાપારમાં થયેલા નફાનો આંકડો ૨,૦૪,૮૮,૦૦૦ પૌંડનો જણાવ્યો છે.

સન ૧૭૯૩ માં હિન્દી પ્રધાને હિન્દની મિલ્કતની વાર્ષિક ઉપજ ૨,૧૦,૦૦૦ ની ગણી હતી તે હિસાબે પટાનાં ૨૦ વર્ષમાંથી એકંદર રકમ ૧૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડ થવા જાય છે. અને તે રકમ કંપનીને દરેક પટો ઓપતી વેઢાણ થયેલા આક્ટોમાં માન્ય રાખવામાં આવી છે.

મિલ્કતની તપસીલ નીચે પ્રમાણે છે:—

કંપનીની હિન્દમાં મિલ્કત છે તે બાદ કરતાં કંપની પોતાની વ્યાપારી મિલ્કત નીચે પ્રમાણે ગણાવે છે.

વ્યાપારી મિલ્કત ૧૮૨૯ ના મે ની ૧ લી
તારીખે નક્કી કર્યા પ્રમાણે કંપનીની ઇસ્કામતનો
આંકડો પૌંડ ૨,૧૧,૦૨,૧૮૨.

૧૭૬૧ પેહેલાં લડાઈયોનું
સ્વર્ચ મજરે ગણતાં.... પૌંડ ૩૬,૧૬,૦૦૦

તે વેળાનું દેશનું બાળડ ઉપર
કરજ બાદ કરવાનું ૧૬,૧૬,૦૦૦

૨૦,૦૦,૦૦૦

૨,૩૧,૦૨,૧૮૨

કંપની આ પ્રમાણે ૨,૩૧,૦૨,૧૮૨ પૌંડનો પોતાનો દાવો
સામો ધરે છે. એમાં જે વ્યાપારી મિલ્કત પૌંડ ૨,૧૧,૦૨,૧૮૨
ની ગણવામાં આવી છે તેની તપસીલ નીચે પ્રમાણે છે,—

સાર્વજનિક મંડોળ (public funds) માં
રોકાયેલી મિલ્કત તથા દેશમાં અને બાહાર

સ્વાતે રહેલી પરાત. પૌંડ.	૨૧,૮૬,૧૨૯
તરી ઉપરની મિલ્કત અને નુર.	,,	૩૬,૩૧,૮૯૭
દેશમાં અને બાહાર સ્વાતે કંપનીનું લેણું....	,,	૨૨,૨૭,૧૯૬
દેશમાં તથા બાહાર સ્વાતે સિલકે રહેલા માલ અને વ્યાપારની વસ્તુઓ.....	૭૩,૮૩,૯૩૭
ઈમારતો અને વપરાશનો સામાન (dead stock)		૧૪,૬૭,૯૬૭
ઈસ્ટ ઇન્ડિયા આન્યુઈટીસ.	૧૨,૦૭,૧૬૦
મુલ્કી લેહેણું.	૪૬,૩૧,૯૦૬

પૌંડ ૨,૨૬,૩૬,૧૮૧

તેમાંથી બાદ દેવું ,, ૧૬,૩૪,૪૦૩

બાકી પૌંડ ૨,૧૧,૦૨,૧૮૨

તકરારી અથવા શક ભરેલું બાદ કરવા જેવું-

મુલ્કી ખાતા તરફથી વ્યાપાર

ખાતે લેણું..... ૪૬,૩૧,૯૦૬

બાળ્હવપરનું દેવું ૩૭,૯૬,૦૦૦

૮૪,૨૭,૯૦૬

છેવટે બાકી પૌંડ ૧,૨૬,૭૪,૨૭૬

આ આંકડા ઉપરથી જણાય છે કે, સન ૧૬૦૦ માં ૬૮,૩૭૩ પૌંડની મિલ્કત ઉપરથી સારા નરસા વર્ષો સાથે બાથ મીંડીને કંપનિયે આજ સૂધી કઢાકૂટ કરી ૧,૨૬,૭૪,૨૭૬ ની ચોક્કસી મિલ્કત કરી છે એમાંથી ૧૮૩૪-૩૬ અને ૧૮૩૯-૪૦ સૂધી ૧,૧૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડ હિન્દી મુલ્કીના સામાન્ય સ્વર્ચમાં ઉપયોગમાં લીધાં છે.

કંપનિયે ઉપજાવેલી ૨,૧૧,૦૨,૧૮૨ ની રકમ તો ખાતાવહી ઉપરથી પૌંડમાં બતાવવામાં આવી, પણ ફ્રાન્સ, સ્પેન, ઇટલી અને જર્મની એ સર્વે દેશોનો અડસટ્ટો, વિસ્તારનો અને વસ્તીનો કરિયે તો તે કરતાં પણ વિશેષ વિસ્તારવાળો અને વિશેષ વસ્તીવાળો મુલ્ક કંપનિયે ઇંગ્લંડને મેઢવી આપ્યો તેની કિંમત કેટલા પૌંડમાં બતાવી શકાય તેનો વિચાર કરવા સરસો છે.

ચોક્કસું જણાઈ આવે છે કે, પ્રથમથીજ સર્વેને વ્યાપાર કરવાની સરસી છૂટ આપી હોત તો આવો સારો પરિણામ આવવાનોજ નોહોતો.

૧૮૩૦. કમ્પનીનો નવો પટો કરી આપવાની આવી નાના પ્રકારની તકરારો ચાલતી હતી તેવામાં જુનની ૨૬ મી તારીખે ચોથો જ્યોર્જ રાજા મરણ પામ્યો.

ડયૂક ઓફ વેલિંગટન પ્રધાન હતો તેણે હવે કંપનીની માગણીનો નીકાલ લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેના બોલાવવાથી આપ્પલે હાઉસમાં ઓક્ટોબરની ૧૨ મી તારીખે કંપનીના ચર્મન (William Astell) મિ. વિલિયમ આસ્ટેલ અને ડેપ્યુટી ચર્મન તેની પાસે ગયા તેવેલાઈ લાર્ડ ઇલેનબરો પણ ત્યાં હાજર હતો. ડયૂકે કહી દીધું, કે હિન્દના રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તમારા સ્વાધીનમાં રહેવા દેવામાં આવે પરંતુ ચીનનો વ્યાપાર જે તમારી પાસે એકલહસ્તો છે તેને બદલે તેની છૂટ સર્વે વેપારીને આપવામાં આવે તો એ વિષે તમારે શું કેહેવાનું છે? તેના ઉત્તરમાં આસ્ટેલે કહ્યું, કે દેશની સેવા અને ફરજ વજાવાની સ્વાતંત્ર્ય હિન્દનો રાજ્યકારભાર અમે ચલાવવાને સુધી છીએ, પણ આ દેશનું અને હિન્દનું કલ્યાણ થાય એવી રીતે વહિવટ ચલાવવાને અમને પૂરતાં સાધન પૂરાં પાડવાં જોઈએ. લગભગ ૩૦ લાખ પૌંડ હિન્દ સ્વાતંત્રી આ દેશમાં અપાય છે, અને તે રકમ કંપનીના વ્યાપારમાંથી પોહોંચાડવામાં આવે છે. હિન્દનો વહિવટ ચલાવવામાં જે સર્વ થાય છે તેમાં સ્વોટ આવે છે અને તે ચીનના વ્યાપારની ઉપજમાંથી પૂરવામાં આવે છે. મુલ્ક અને વ્યાપારના શેઠમેઠપણાને લીધે ૧૦% ટકાની વેંહેંચણી ભાગીદારોને આપી શકાય છે, પણ જો વ્યાપારનું પ્રકરણ ઉઠાવી લેવામાં આવે તો ભાગીદારોને પોતાની મિલ્કતની સલામતી માટે અંદેશો રહેવાથી તેઓને આવો અભિપ્રાય પસંદ આવશે નહિ. આસ્ટેલને ઉત્તરમાં ડયૂકે અને લાર્ડ ઇલેનબરોએ પોતાના આફિશિયલ વિચાર સુલ્હા જણાવી દીધા, અને લોકોનું પણ તેવુંજ વલણ હોતાં તેમ થવું જોઈએ. કંપનીની જે બધી મઠ્ઠીને ઇસ્કામત છે તે ભાગીદારોને તેમની મુંડી અને વેંહેંચણી માટે જોઈએ તેટલી છે. વિશેષમાં લાર્ડ ઇલેનબરોએ કહ્યું કે ૧૮૩૪ ની મુદત પેહેલાં તો, સર્વ ઘટાડવાની ગોઠવણ થઈ છે અને તેટલામાં થશે. એટલે તેમના તરફથી વાંધો લેવાને કાંઈ કારણ નથી.

ડિરેક્ટરોની સિક્રેટ કમિટીનો અભિપ્રાય લીધા પછી નીકાલ ઉપર વાત આણવાનું કહીને સર્વે વેરાઈ ગયા, કંપની તરફથી સિક્રેટ કમિટીનો અભિપ્રાય જણાવી દેવામાં આવ્યો કે લોકસમૂહ અને કંપની એ બન્નેની અનુકૂળતા સચવાય એવી રીતે પ્રધાનમંડળ જે નિવેડો લાવશે તે પ્રમાણે વર્તવાને કંપની તૈયાર છે.

તા. ૨૬ મી આક્ટોબરે પાર્લામેંટ ભરાઈ. તા. ૧૫ મી નોવેમ્બરે પ્રધાનમંડળ વિખરાઈ ગયું, ને તા. ૨૨ મિયે અર્લ ગ્રે મુખ્ય પ્રધાન નિમાયો. બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના મુખી તરીકે લાર્ડ ગ્લેનવરોની જગ્યાએ રાઈટ આનરેબલ ચાર્લ્સ ગ્રાન્ટ પછવાડેથી (Lord Glenelg) ની નિમણુક થઈ. આ ગૃહસ્થનો કંપની સાથે જૂનો સંબંધ હતો એ વાત સ્ખરી, પરંતુ પોતાના અધિકારની રુચે પોતાના સહ સભ્યો સાથે મળતા રહેવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું.

૧૮૩૧. ફેબ્રુઆરીની ૪ થી તારીખે ઈસ્ટ ઇન્ડિયાના કાર-ભાર સંબંધી રિપોર્ટ કરવાને ફરીને કમિટી ઠરાવવાની દરખાસ્ત મૂકી. તેવામાંજ પાર્લામેંટ બરખાસ્ત થઈ ગઈ. જુનની ૧૪ મી તારીખે નવી પાર્લામેંટ ભરાઈ એટલે નવી કમિટી ઠરાવવાને તા. ૨૮ મિયે ફરીને તેણે સવાલ ઊભો કર્યો.

કંપનિયે પોતાનો પટો નવો કરાવી લેવાને મુદત લીધી છતાં કેમ અરજ કરી નહિ, એવી વાંધા કાઢાડનારી ઘણી તકરારો ચાલી ઘણ કંપનીના વિરુદ્ધ પક્ષવાળા તરફથી એજ સંબંધી ધમસાળ મચી રહ્યું હતું અને તેના સ્ખૂલાસા કંપની કચ્છાં જતી હતી તોપણ કંપનીને એ વિષે સ્વાસ્થ અરજ કરવાની અગત્ય રહી નહતી એવો અભિપ્રાય થયો.

લિવરપુલના એક વેપારી લંગ્ટને (Langton) કંપનીનો હિસાબ અજાણથી કે ગમે તો સ્ખોટા ઇરાદાથી ભૂલ ભરેલો રજુ થયો છે એવું કંપની ઉપર ડહાણું બોનાનું મૂક્યું, અને પ્રથમ કેહેવામાં આવેલી એવીજ

વાતો ફરીને કરવા માંડી તેમાં તે ફાવ્યો નહિ, કેમકે, ૧૭૯૩, ૧૮૧૧, ૧૮૧૨ અને ૧૮૧૩ માં પાર્લામેંટમાંની કમિટીને હિસાબ રજુ થઈ ગયા હતા તેમ છતાં એ વાતના એળે અજાણ કચ્છા, પરિણામે તે એક વાત પણ સાબીત કરી શક્યો નહિ. તા. ૨૦ મી ઓક્ટોબરે પાર્લામેંટની બેઠક પૂરી થઈ.

૧૮૩૨. જાન્યુઆરીની ૨૭ મી તારીખે, બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના પ્રમુખ ગ્ર્યાન્ટે ફરીથી સિલેક્ટ કમિટી નીમવાની દરખાસ્ત કરી.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કારભાર સંબંધી એક સામાન્ય કમિટી નિમવામાં આવી, તેના પેટામાં નીચે પ્રમાણે સર્વ કમિટિયોની યોજના થઈ.

૧ સામાન્ય (Public), ૨ નાણા પ્રકરણ સંબંધી (Finance), હિસાબ સંબંધી (Accounts), વ્યાપાર સંબંધી (Trade), એ ત્રણ વાતની એક, ૩ મેહેસુલ સંબંધી. (Revenue), ૪ ન્યાય સંબંધી. (Judicial), ૫ લશ્કર સંબંધી (Military), ૬ રાજ્ય પ્રકરણ સંબંધી (Political or Foreign)

આગસ્ટ માસમાં કમિટિયોએ પોતાનું કામ પૂરું કર્યું; હકિકતના રિપોર્ટો પાર્લામેંટના ટેબલ ઉપર રજુ કરવામાં આવ્યા અને તે છાપી નાંખવાનો હુકમ થયો. ક્લિવરપુલના શ્રી વેપારી(!) લૅંગ્ટને નાણા-સંબંધી હિસાબમાં વાંધો ઉઠાવ્યો હતો એટલામાટે એક બાહ્યરનો સ્વતંત્ર અને જે હિસાબો તપાસવાનોજ વાંધો કરતો હતો તેની નિમણુક કરવામાં આવી. હિન્દી હિસાબ સંબંધી તે કશું પણ જાણતો નહતો. ઈસ્ટ ઇન્ડિયાની ઓફિસમાં સાત માસ સુધી તેણે ખુબ બારીકીથી તેમાં ગોથાં માચ્યાં, અને રિપોર્ટ કર્યો તેમાં જણાવ્યું કે લાખો પૌંડનો જમાવ થયો છે તે ૧૭૯૩ ની સાલ પછી વ્યાપારમાં જે નફો મળતો ગયો તથા પછવાડેથી મુંડી વધારવામાં આવી તેને લીધે છે.

પાર્લામેન્ટરી કમિટિયે રિપોર્ટ કર્યો તેમાં જનાવ્યું કે, વ્યાપારમાંથી મળેલો નફો, અને હુંડિયામણ મજરે મળવાથી હિન્દની નાણા સંબંધી સ્થિતિને લાભ મળ્યો છે.

૧૮૩૩. કંપનીના પટા સંબંધમાં ૨૯ ઠરાવો કરવાની બાબતો રજુ થઈ. અને તે પાર્લામેન્ટમાં બીલ રજુ કરવાને માટે હતી. પ્રથમની ૮ બાબતો કંપનીનો વ્યાપાર વંધ કરવા સંબંધીની હતી. કંપની વિલાયતની સરકારને પોતાની વ્યાપારી અને મુલ્કી મિલકત, તે સાથેના સર્વે પ્રકારના હક, અને બીજું જે મેઝબી લીધું હોય તે સોંપી દે. તેને બદલે પ્રતિવર્ષે સરકાર એક જોઈન્ટ સ્ટાર્ક કંપની તરીકે ગણીને ૬,૨૦,૦૦૦ પૌંડ પ્રતિવર્ષે આપે,

આ સિવાય બીજી ૧૧ બાબતો હતી તે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કાંલેજને ચાલતી રાખવા અને તેને ઉત્તેજન આપવા સંબંધી હતી. બાકીની, બ્રિટિશ પ્રજાને હિન્દમાં આવવા દેવાની, તથા બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલને કેટલો અધિકાર આપવો તે સંબંધી હતી છેવટે પ્રધાન મંડળનો અભિપ્રાય મિ. ગ્રાન્ટે જનાવ્યો કે, “આવું ધોરણ દાખલ કરવાથી ઈ. ઇ. કંપની વેપાર કરતી બંધ થશે એટલે બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલની સાથે મળીને ઘણી હોંસ, ઝલટ અને શ્રમથી રાજ્ય વ્યવસ્થામાં ધ્યાન આપવાને તેને પૂરતો અવકાશ મળશે. હિન્દમાં રાજ્ય ચલાવવામાં તથા બીજું સ્વર્ચ થશે તેની તે વધતી જતી ઉપજમાંથી પૂરું પડી શકશે. હવળાં ૨,૨૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડની ઉપજ થાય છે, આપણા રાજ્યનો પ્રદેશ વિસ્તીર્ણ છે, ભોંય ફઝદ્રૂપ છે, ઊંચા પ્રકારની છે, અને હરેક જાતનો પાક ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતા ધરાવે છે; દેશની ઉપજ વધે એવાં ઘણાં સાધનો યોજવાનાં હજી બાકી છે; લોકો સામાન્ય રીતે કહો તો શાન્ત, મેહેનતુ છે, તેઓ સુધરતા જાય છે અને હવે પછી સુધરવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, તોપછી, આપણું આ પૂર્વ મળીનું રાજ્ય ઢાહાપણથી ચલાવવામાં આવતાં પોતાનું સ્વર્ચ નિભાવી શકશે એટલુંજ નહિ પણ આબાદ થશે.”

મે માસની ૩ જી તારીખે કંપનીના ભાગીદારોની જનરલ કોર્ટમાં ૪૭૭ વિરુદ્ધ (બાવન) ૧૨ મતથી ઠરાવ થયો. તેમાં ૨૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડનું ગ્યારંટી ફંડ ફાળવવામાં અને નાણા સંબંધી બીજી સગવડો કરી આપવામાં આવે એમ ઠર્યું. હિન્દનો રાજ્યકારભાર ચાર્ટર પ્રમાણે કંપની જેમ ચલાવે છે તેમ ચલાવે અને વ્યાપારી કંપની તરીકે બંધ પડે એવો અભિપ્રાય થયો. તા. ૨૭ મી મેએ રાજતરફથી મિ. ગ્રાન્ટે સંતોષ જણાવ્યો. કંપનિયે ૩૦ લાખ પૌંડનું ગ્યારંટી ફંડ કરવું એવી માગણી કરી અને બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ અને કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટરો વચ્ચે મતભેદ થાય ત્યારે તેનો નિવેડો પાર્લામેંટ લાવે એવી માગણી કરી. અમીરોની સભામાં તા. ૬ મી જુલાઈએ લાર્ડ લંસડાઉન, લાર્ડ મકાલે, લાર્ડ ફલેનબરો, લાર્ડ રિપન, અને હ્યૂક ઓફ વેલિંગ્ટન એઓએ ભાષણ કર્યાં.

કંપનિયે પણ વિશ વર્ષને પટે હિન્દના રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં રાખવાનું કબુલ કર્યું અને વેપાર કરવાનું છોડી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. તા. ૨૬ મી જુલાઈએ આમની સભામાં બીલ પાસ થયું, અને ૧૬ મી આગસ્ટે ડમરાવોની સભામાં ત્રીજી વાર વંચાયું.

તા. ૨૮ મી આગસ્ટે ૧૧૭ કલમોનું બીલ કાયદા તરીકે પસાર થયું અને કમિશન દ્વારા તેને રાજા તરફથી મંજૂરી મળી.

એક કરાર એવો પણ કરવામાં આવ્યો કે ૨૦ વર્ષની મુદત વીત્યા બાદ, અથવા પછીના વર્ષમાં, હિન્દનો રાજકીય કારભાર કંપનીના હાથમાંથી લઈ લેવામાં આવે તો ત્રણ વર્ષની નોટિસ મળતાં, ૬ પૌંડ ૬ શિલિંગ વાર્ષિક ઉપજના ૧૦૦ પૌંડ લેખે જે રકમ થાય તે કંપનીને ચૂકવી આપવાની છૂટ તેમની ઇચ્છાપૂર્વક આપવી અને આ પ્રમાણે તેમને રકમ મળે તે, અથવા તેમાંનો અમુક ભાગ, તેમને યોગ્ય લાગે તો તેઓ ફરીને પોતાનો વેપાર ચાલતો કરવામાં રોકે.

૧૮૩૩ થી જૂન ઇન્ડિયા હાઉસ પરદેશી વ્યાપારના સ્થાન તરીકે હવે બંધ થયું, પણ પા સેંકડા સૂચી હિન્દનું રાજ્યપ્રકરણીય કામ ચલાવવાને ચાલતું રહ્યું.

કોર્ટ આફ પ્રોપ્રાઇટર્સ તેમજ તેમના પ્રતિનિધિયો, આગલની પેટેજ રાજ્યકીય સત્તા ભોગવવા લાગ્યા.

૧૮૫૪ નો નવો પટો.

કંપનીને જે પટો, સન ૧૮૩૪ ના એપ્રિલથી ૨૨ મી તારીખથી તા. ૩૦ મી એપ્રિલ ૧૮૫૪ સુધીનો, ૨૦ વર્ષનો કરી આપવામાં આવ્યો હતો તે વેળાએ તે સંબંધમાં જે આક્ટ કરવામાં આવ્યો હતો તે બધો બાહાલ રાખીને, યોગ્ય ફેરફાર કરવો ઘટે તે કરવા સંબંધમાં મર ચાર્લ્સ વૂડે, ૧૮૫૩ ના જુન માસની ત્રીજી તારીખે, આમની સભામાં બિલ રજુ કર્યું, તેની વિગત નીચે પ્રમાણે હતી.

૧. હવે પછી, ડરેક્ટરો અને બોર્ડ આફ કંટ્રોલનો સંબંધ ચાલે છે તેમ ચાલતો રહેશે, પણ ડરેક્ટરોની સભાના બંધારણમાં ફેરફાર કરીને તેની દર્મ્યાનગીરી ઓછી કરવામાં આવશે. કંપનીના પ્રોપ્રાઇટરો પોતા તરફથી સભાસદો પસંદ કરતાં ડરેક્ટરોની સભા ૨૪ સભ્યોની ઠરાવેલી હતી તેને બદલે હવે ૧૮ ડરેક્ટરો નિયોજવામાં આવશે, તેમાં કંપનીના પ્રોપ્રાઇટરો, પ્રથમની પેટેજ, ૧૨ ડરેક્ટરો પસંદ કરે, અને બાકીના ૬ રાજા તરફથી પસંદ કરવામાં આવશે.

જેઓએ હિન્દની નોકરી ઓછામાં ઓછી ૧૦ વર્ષ સુધી કરેલી હશે એવા ૬ માન્ય રાખવામાં આવશે. ૧૮ માંથી ૬, પ્રતિ બીજે વર્ષે બદલાશે, પણ તેઓની ફરીને નેમણોક કરવાની છૂટ રહેશે. જેઓના ઉપર કૃપાદષ્ટિ હોય એવાની નોકરી પસંદ કરવામાં આવતી હતી તે રીતિ હવેથી ચાલતી રાખવામાં આવશે નહિ, પણ સિવિલ સર્વિસ

સર્વને માટે खुली राखवामां आवशे, अने तेमां जे पसंदगी मेळवशे तेओने नोकर राखवामां आवशे. गवर्नर जनरलना ताबामां हाल बंगाळा एजन्सी छे ते छूटी पाडीने तेनो नवो गवर्नर ठराववामां आवशे. कायदा करनारी सभामां सुधारो करीने तेना सभ्योनी संख्या १२नी राखवामां आवशे.

आवा फेरफार साथे आमनी सभामां दाखल थयेलुं बिल उमरावोनी [खांस] सभामां ता० १३ मी जुने पसार थयुं.

फोर्ट बिलियममां [कालिज] पाठशाळा हती ते बंध करवामां आवी, हेलीबरीनी पाठशाळा पण तेमज बंध करवानी सूचना आपवामां आवी.

बंगाळामां लेफ्टनेंट गवर्नर ठराव्यो.

सुप्रीम कौंसिलथी कायदा करनारी सभा जुदी पाडी. आ प्रमाणे थवाथी बन्नेनी अनुकूलता वधी.

आमनी सभामां आ बील संबंधी जेओए भाषण कस्यां छे तेमां जोन० ब्राइटनुं कथन, खरी राजनीतिनो अनुभव करावनारुं, अने निष्पक्षपात, तेमज, खुला दीलनुं होतां ते समयने अनुकूल ते वेळाए केटलाकने नहि लाग्युं होय (ता. १ जुन १८५३) तेणे एक एवो अभिप्राय जणाव्यो के, १८ सभ्योनी डरेक्टरोनी एक सभा नीमवी, तेमां ६ हिन्दना अनुभवी, जेओए राज्यकीय कार्योमां १० वर्ष पलोटाई, सारो अनुभव मेळवेलो एवा, राज्य तरफथी पसंद करवाना ठरे छे, तो बाकीना १२, बिलकुल अनुभवी नहि एवा, कारभारमां कंपनीनो हाथ रेहेवा माटे, तेना प्रोप्राइटरो पसंद करे एवुं शा माटे थवुं जोइये ? नाणानी उथल पाथल करी, तेमांथी नफो शी रीते प्राप्त करी लेवो, एवी कळामां जेओनी नजर आगळ दोडती होय एवा

સરાફોની યોગ્યતાને આવાં ગહન રાજકીય પ્રકરણમાં શા ધોરણથી માન્ય રાખી શકાય ? વઠ્ઠી, માદક દારુગાઢા, જે લોકોના ગઢામાં દારુ ગટકાવી દેઈ, તેમના સ્વિસામાંથી નાળાં કઢાવી, તેમનાં મગજ ફેરવી દેઈ, તેમના કુટુંબનું સત્યાનાશ વાઢવાવાઢા, હજારો માઈલને છેટે બેઠા બેઠા, કોઈ પળ સારુ કરી શકવાની યોગ્યતા ધરાવનારા કેવા પ્રકારે ગળવા જોઈયે એ સ્વાલમાં આવી શકતું નથી. માટે હિન્દમાં રાજ્ય ચલાવવાની ઇંગ્લંડમાં આવા પ્રકારની કઢંગી ગોઠવળ રાખવા કરતાં હિન્દ સ્વાતાનો એક પ્રધાન નિમવામાં આવે, અને તેની એક અનુભવી રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોની કૌંસિલ ઠરાવવામાં આવે એજ ઉત્તમ ધોરળ ગળવા જેવું છે.

આવા બ્રાઈટના અભિપ્રાય પ્રમાણેજ, આપણે આ લખાળ કરિયે ઢિયે ત્યારે હવળાં ઘટિત હતું તે પ્રમાણે બની ચૂક્યું છે, તો બ્રાઈટ જેવાની આવી અનેક યોગ્ય તકરારો આ ઠેકાળે પડતી મૂકવી એજ ઉચિત છે.

૧૮૫૭. ફેબ્રુઆરીની ૨૬ મી તારીખે બહામપુરમાં બઢવાની ચિનગારી સઢગી, રેહેતાં રેહેતાં કાનપુરમાં કતલની સુનરેજી ચાલી, બઢવો જાગ્યો. ઓલવાઈ ગયો. દેશમાં સમાધાની પ્રસરી.

૧૮૫૮ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૮ મી તારીખે લાર્ડ પામસ્ટને ઈસ્ટિન્ડિયા કંપની મોકુફ કરવાનું બીલ રજુ કર્યું, આ તકરારમાં તે ફાવ્યો નહિ, ઇટલે, પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું, અને જગ્યાએ ઢિઝાયાલિ મુખ્ય પ્રધાન થયો, તેણે નવું બીલ રજુ કર્યું, તેની સામે લાર્ડ જર્નિ, જે પછવાડેથી અર્લ રસસલ્લ કેહેવાયો તેણે વાંધો ઉઠાવ્યો, તે ઉપર લક્ષ રાખી ઢિઝાયાલિયે જથાવંધ નવા ફેરફારો ફરીથી તા. ૩૦ મી એપ્રિલે રજુ કર્યા.

ઈ. ઈ. કંપનીનું હિન્દ ઉપરનું રાજ્ય મોકુફ થવાનું ઠરતાં, કંપનીનો ગમે તેટલી અસર કરનારો પોકાર હવે સંભઢાઈ શકે એમ ન

હતું. કંપનીને જે કેહેવાનું હતું તે કહી ચૂકી. છેવટે તા. ૧૦ મી મેને દિવસે કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરોએ પોતાનો પૂર્ણ ભરોસો લાર્ડ કનિંગમાં ચાલતો રહેલો હતો તે વિષેનો પોતાનો અભિપ્રાય દફતરમાં દાખલ કર્યો.

લાર્ડ ફેલેનબરોનો તા. ૧૯ મી એપ્રિલનો લખેલો શાનગી લેખ (સિક્રેટ ડિસ્પાચ) હતો તે તેજ દિવસે કોર્ટને દાખવી દેવામાં આવ્યો. બીજે દિવસે તેણે બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના પ્રમુખપદનું રાત્રીનામું આપી દીધું, એટલે, લાર્ડ સ્ટાન્લી છેલ્લેરનો પ્રમુખ નિમાયો.

તા. ૨૪ મી જુને ગવર્નમેંટ ઓફ ઇન્ડિયા બિલ લાર્ડ સ્ટાન્લિયે બીજી વાર વાંચ્યું. અને તે બીજે દિવસે કમિટીને સ્વાધીન કર્યું. તા. ૮ મી જુલાઈએ તે ત્રીજી વાર પાર્લામેંટમાં વંચાયું અને આમની સભામાં તે પસાર થયું.

તા. ૯ મી જુલાઈએ ઉમરાવોની સભામાં પેહેલી વાર તે બિલ વંચાયું. લાર્ડ સ્ટાન્લીના પિતા જે અર્લ ઓફ ડર્બી કેહેવાતા હતા, તેમણે તા. ૧૬ મિયે તે બિલ બીજી વાર વાંચ્યું. તા. ૨૩ મી જુલાઈએ પાસ થયું.

આ બિલમાં ઉમરાઓએ થોડો ફેરફાર કર્યો હતો, એટલામાટે, આમની સભામાં તા. ૨૭ મી જુલાઈએ તે પાછું મોકલવામાં આવ્યું. ફેરફાર વિષે વિચાર કરવા માટે કર્નલ સાઈકે ત્રણ માસની મુદત માગવાની દરખાસ્ત કરી, પણ તે તેને પાછી खेंची લેવી પડી. ઘણા સ્વરા ફેરફાર બાહાલ રહ્યા.

તા. ૩૦ મી જુલાઈએ બિલ માન્ય રાખવામાં આવ્યું.

તા. ૨ જી ઓગસ્ટે, મહારાણી શ્રી વિક્ટોરિયાની સમ્મતિ આપવામાં આવી.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી હિન્દની રાજ્યસત્તા તાજના સ્વાધીનમાં લેવાનો આક્ટ આ પ્રમાણે પસાર થયા પછી, બરાબર એક

મહિને, એટલે, તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૮ ને દિવસે અમલમાં આવ્યો, ત્યાર પછી, બે મહિને, મહારાણી વિક્ટોરિયા કૈસરે હિન્દ તરીકે, હિન્દના ચક્રવર્તી રાજ્યનાં મહારાણી પ્રસિદ્ધ થયાં, અને લાર્ડ કાર્નિગને પોતાનો પેહેલો જ બાઈસગેય એટલે રાજપ્રતિનિધિ માન્ય રાખ્યો.

૧૮૬૯ ના આક્ટોબર માસથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની, પોતાના નવા પોશાકમાં ધિરાજમાન રહી. એક ચેરમન, પાંચ ડિરેક્ટરો, એક સેક્રેટરી, અને એક ક્લાર્કની કોર્ટ આફ ડિરેક્ટરોની અને કોર્ટ આફ પ્રોપાઈટરોની સામાન્ય સભા, તથા બાઈલા કમિટીની બેઠકો કરી, પોતાની હૈયાતી કાયમ રાખી, પ્રથમ નંબર-૧ મૂંગેટ સીટમાં, અને ત્યાર પછી, નંબર-૨ પાનક્રાસ લેનમાં આફિસ રાખી પોતાનું કામ ચલાવ્યાં ગઈ. કર્નલ ડબ્લુ એચ સાઈક્સ [Colonel W. H. Sykes M. P.] તેમના ચેરમનનું કામ કરતો હતો, તે ૧૮૭૨ના જુનની ૧૬ મી તારીખે મરણ પામ્યો, ત્યાર પછી, મિ. જોન હાર્વે આસ્ટેલ્લ એને ઠેકાણે નિમાયો. ડિરેક્ટરો નીચે પ્રમાણે ઠર્યા.

૧ ફિલ્ડ માર્શલ સર્જ્યોર્જ પોર્લાક બાર્ટ G. C. S. I.
K. C. B.

૨ પ્રોફેસર આઝસલી.

૩ મિ. હ લાઝડન.

૪ એરિક સ્મિથ.

૫ બિલિયમ ડેન્ટ.

૬ લેસ્ટાક રીડ.

મિ. ચિલ્ફોર્ડ ક્રાફર્ડ ૧૮૭૦ના ડિસેમ્બરની ૭ મી તારીખ સુધી સેક્રેટરી હતો, તેના મરણ પછી, મેજર ડબ્લ્યુ. એચ. સાઈક્સ [પ્રથમના ચેરમનનનો દીકરો] નિમાયો.

कंपनीना खर्च माटे वर्षना ९०० पौंड आपवाना ठर्या. चेर-
मननो पगार वर्षना १५० पौंड ठराव्यो. बीजा डरेकटरोने प्रत्ये-
कने वर्षना १०० पौंड मळे, ने सेक्रेटरीने १२० पौंड मळे एम ठर्युं.

जूनं इंडिया हाऊस हतुं ते १८६२ मां उतारी नांखवामां
आव्युं हतुं, तयार पछी, कंपनीनुं दफतर वगोरे वाइट हॉलमां लई जवामां
आव्युं हतुं.

१८७१ मां ई. ई. कंपनीना शेर होल्डरोनी मूडीनो छेलो
नीकाल लाववा माटे The East India Stock Dividend
Redemption Act एवा नामनो धारो पसार करवामां आव्यो.
जेओ शेर होल्डरो रह्या हता तेओनो दावो छोडावी देवा तेवी
योजना करवामां आवी.

आ धारो पसार थता पेहेलां कंपनिये तेना विरुद्ध अरजी
करी. पण छेवटे आमनी सभाए ए बील त्रीजीवार वांचीने पास
कर्या पछी, उमरावोनी सभामां दाखल थतां, ता० २२ मी एप्रिले
पसार थई गयुं. तेनी रुप सेक्रेटरी ऑफ स्टेटे शेर होल्डरोना
दावानो नीकाल आणी दइने कंपनीनुं कार्य आटोपी नांख्युं, एटले,
छेक सन १५९९ मां जेनुं खात् मुहूर्त थयेलुं ते कंपनीना कार्यनो
ता० १ लीं जुन १८७४ ने रोज बरोबर २७५ वर्षे अंत आव्यो.
आटला लांबा समयमां कंपनिये देशोपयोगी कार्यो कर्यां तेवां एवी कोइ
बीजी कंपनिये कर्यां नथी एम लोक वायका थई.

व्यापारनी स्वतंत्र छूट मळ्या पछी, हिंदमां व्यापार करवाने
एक पछी एक खानगी कंपनियो स्थपावा लागी. केटलाक यूरोपी वेपा-
रियो कलकत्ता, मुंबई, मद्रास आदि शहरोमां पोतानी पेहेडियो
उघाडीने हिंदनो माल यूरोपमां लई जवा लाग्या अने यूरोपी माल
हिंदमां लाववा लाग्या. तेमज देशी वेपारियो पण पछवाडेथी तेमनुं
अनुकरण करवा लाग्या.

सन. १८८५-८६ नी साल सुधीमां जोइंट स्टॉक कंपनियो
७५७ स्थपाइ तयारथी ते आज सुधीमां तेमां वृद्धि थयां करी छे,
ते साथे आपेला पत्रक उपरथी जणाइ आवशे.

पंतियाळु-जोइन्ट स्टाक कंपनियो ब्रिटिश हिन्दमां छे तेनुं पत्रक
१८८५-८६ थी सन १९१०-११ सुधी. अंक १.

साल.	चाळु कंपनीनी संख्या	केटलुं भंडोळ भेगुं करवानी धारणा.	केटलुं भंडोळ वसुल लेवामां आव्युं.	वसुल थयला भंडोळमां वधारो के घटाडो केटलो थयो.	संकेटो केटलो
१८८५-८६	७५७	२८,३२,८६,२७०	२०,९३,६६,०३५	= ३६,१०,८६८+	२
१८८६-८७	८३५	२८,९०,५४,०५०	२१,३०,५६,७९२	= ३६,९०,७५७+	२
१८८७-८८	८५३	२९,९५,८५,५६५	२२,१९,५१,७३२	= ८८,९४,९४०+	४
१८८८-८९	८२९	३१,००,५२,७७५	२२,८६,०५,९१९	= ६६,५४,१८७+	३
१८८९-१८९०	८१४	३१,९१,१९,३३०	२३,४७,९२,९३३	= ६१,८७,०१४+	३
१८९०-९१	८५३	३४,६५,०९,७६०	२४,२४,५५,६४१	= ७६,६२,७०८+	३
१८९१-९२	८७९	३५,६२,७२,६९३	२६,३४,६८,६९७	= २१,१३,०५६+	९
१८९२-९३	८७७	३६,८७,८७,०९८	२६,४५,७६,१३४	= ११,०७,४५७+	०.४
१८९३-९४	९७७	३५,२१,५७,९९०	२६,६५,३२,९८३	= १९,५६,८१९+	०.७
१८९४-९५	१,११४	३७,३७,३३,४४०	२७,०६,०९,५४०	= ४०,७६,५५७+	१.५
१८९५-९६	१,२१९	४१,१८,३६,५१४	२८,८७,०६,८३४	= १,८०,९७,२९४+	६.७
१८९६-९७	१,५०२	४८,५३,८२,०३४	३०,३४,५४,९००	= १,४७,४८,०६६+	५.१
१८९७-९८	१,४८९	४८,९०,६६,३९१	३२,०८,८६,५०१	= १,७४,३१,६०१+	५.७
१८९८-९९	१,३३७	५०,११,३०,४३८	३४,५९,६९,३०८	= २,५०,८२,८०७+	७.८
१८९९-१९००	१,२६७	४९,००,२१,४८८	३४,४६,१२,२६१	= १३,५७,०४७+	०.४
१९००-०१	१,२९७	५०,५८,३५,१९५	३६,०९,१३,६९१	= १,६३,०१,४३०+	४.७
१९०१-०२	१,३३७	५१,८१,६४,४५१	३७,२२,२८,२४४	= १,१३,२४,५५३+	३.१
१९०२-०३	१,३७८	५२,१०,९२,४०१	३७,९०,९९,७११	= ६८,६१,४६७+	१.८
१९०३-०४	१,४२८	५४,०१,४८,३९०	३८,५७,३०,३३५	= ६६,२३,६२४+	१.७
१९०४-०५	१,४९४	५६,५४,६४,३४६	४०,१७,४०,६४३	= १,६०,१७,३०८+	४.२
१९०५-०६	१,६७५	६३,३१,५५,५०६	४१,६२,९७,४०२	= १,४५,५६,७५९+	३.६
१९०६-०७	१,८६४	७४,२४,०९,५३९	४४,०५,१९,७३३	= २,४२,२२,३३१+	५.८
१९०७-०८	१,९९९	८७,२७,६८,६८९	५०,४०,१८,६२८	= ६,३४,९८,८९५+	१४.४
१९०८-०९	२,०९६	१,०८,३१,४५,०९२	५६,७१,९६,५७१	= ६,३१,७७,९४३+	१२.५
१९०९-१०	२,१६२	१,१७,३१,३०,४१२	६१,१८,४१,५०८	= ४,४६,४४,९३७+	७.९
१९१०-११					

સરાફી-ધીરધાર કરનારી-બેંકિંગ, અને વીમો-ઇન્સ્યુરન્સ

કંપનિયોની વિગતનું પત્રક.

અંક ૨.

		બેંકિંગ અને લોન.			ઇન્સ્યુરન્સ.			કુલ.
સાલ.	સંહ્યાં.	થાપણ.	સંહ્યાં.	થાપણ.	સંહ્યાં.	થાપણ.	સંહ્યાં.	થાપણ.
૧૮૮૫-૮૬	૨૪૭	૨,૯૪,૧૬,૪૩૧	૯	૧૪,૦૬,૫૬૯	૨૫૬	૩,૦૮,૨૩,૦૦૦		
૧૮૮૬-૮૭	૩૧૩	૨,૯૮,૮૨,૧૦૭	૧૦	૧૭,૯૮,૭૧૦	૩૨૩	૩,૧૬,૮૦,૮૧૭		
૧૮૮૭-૮૮	૩૧૪	૩,૧૬,૯૮,૬૦૮	૧૩	૧૬,૧૯,૭૮૦	૩૨૭	૩,૩૩,૦૮,૩૮૮		
૧૮૮૮-૮૯	૨૬૪	૩,૧૯,૦૫,૪૪૯	૧૩	૨૧,૧૦,૩૭૬	૨૭૭	૩,૪૦,૧૫,૮૨૫		
૧૮૮૯-૯૦	૨૩૨	૩,૧૨,૧૮,૯૪૭	૧૨	૧૯,૮૯,૭૬૯	૨૪૪	૩,૩૨,૦૮,૭૧૬		
૧૮૯૦-૯૧	૨૧૩	૨,૯૮,૩૦,૩૬૫	૯	૧૯,૧૨,૨૯૯	૨૨૨	૩,૧૭,૪૨,૬૬૪		
૧૮૯૧-૯૨	૧૯૭	૩,૫૯,૯૧,૮૯૩	૧૧	૬,૯૮,૦૭૦	૨૦૮	૩,૭૧,૫૫,૭૮૨		
૧૮૯૨-૯૩	૧૮૭	૩,૫૧,૮૯,૩૩૬	૫	૭,૩૪,૪૫૦	૧૯૨	૩,૫૮,૮૭,૪૦૬		
૧૮૯૩-૯૪	૧૯૪	૨,૯૯,૨૫,૮૭૫	૭૨	૫,૦૪,૮૪૦	૨૬૬	૩,૦૬,૬૦,૩૨૫		
૧૮૯૪-૯૫	૨૧૫	૩,૪૬,૫૨,૨૬૦	૧૫૩	૭,૯૭,૯૧૮	૩૬૮	૩,૫૧,૫૭,૧૦૦		
૧૮૯૫-૯૬	૨૨૧	૩,૫૯,૦૯,૧૪૪	૧૮૦	૧૦,૪૧,૨૨૦	૪૦૧	૩,૬૭,૦૭,૦૫૪		
૧૮૯૬-૯૭	૨૭૧	૩,૪૦,૮૪,૪૫૦	૩૭૦	૮,૨૩,૪૩૦	૬૪૧	૩,૫૧,૨૫,૬૭૦		
૧૮૯૭-૯૮	૩૧૩	૩,૩૪,૯૭,૧૪૧	૨૦૨	૧૩,૬૫,૮૫૦	૫૯૫	૩,૪૩,૨૦,૬૨૧		
૧૮૯૮-૯૯	૩૩૨	૩,૪૮,૨૩,૮૮૮	૧૦૨	૧૬,૦૬,૩૬૩	૪૩૪	૩,૬૧,૮૯,૭૩૮		
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૩૪૨	૩,૬૬,૭૨,૯૮૧	૪૦	૧૬,૧૩,૨૫૦	૩૮૨	૩,૮૨,૭૯,૩૪૪		
૧૯૦૦-૦૧	૩૬૪	૩,૭૧,૩૫,૯૫૭	૩૦	૧૬,૬૦,૯૬૪	૩૯૯	૩,૮૭,૪૯,૨૦૭		
૧૯૦૧-૦૨	૩૯૨	૩,૬૭,૧૩,૬૭૩	૨૬	૧૬,૫૦,૬૩૭	૪૧૮	૩,૮૩,૪૪,૬૩૭		
૧૯૦૨-૦૩	૪૩૬	૩,૫૯,૭૩,૮૭૯	૨૦	૧૧,૯૩,૫૧૫	૪૫૬	૩,૭૬,૨૪,૫૧૬		
૧૯૦૩-૦૪	૪૫૪	૩,૭૧,૫૭,૭૦૨	૧૯	૧૬,૫૯,૫૭૮	૪૭૩	૩,૮૮,૧૭,૨૮૦		
૧૯૦૪-૦૫	૪૭૩	૪,૦૧,૫૪,૬૬૯	૨૧	૧૧,૯૩,૫૧૫	૪૯૪	૪,૧૩,૪૮,૧૮૪		
૧૯૦૫-૦૬	૪૭૧	૪,૩૨,૪૨,૬૯૯	૭૪	૯,૯૩,૬૩૫	૫૪૫	૪,૪૨,૩૬,૩૩૪		
૧૯૦૬-૦૭	૪૭૦	૫,૦૮,૧૧,૨૧૭	૧૨૧	૧૫,૨૨,૬૫૪	૫૯૧	૫,૨૩,૩૩,૮૭૧		
૧૯૦૭-૦૮	૪૪૬	૬,૫૮,૭૪,૩૦૪	૮૭	૨૨,૭૬,૦૪૬	૫૩૩	૬,૮૧,૫૦,૩૫૦		
૧૯૦૮-૦૯	૪૬૨	૭,૨૩,૭૫,૮૬૮	૬૧	૨૩,૯૩,૪૨૦	૫૨૩	૭,૪૭,૬૯,૨૮૮		
૧૯૦૯-૧૦	૪૫૨	૭,૭૨,૫૧,૯૬૪	૫૫	૬,૦૫,૬૦૫	૫૦૭	૭,૯૮,૫૬,૫૬૯		

हिन्दूमाथी ब्रिटिश साम्राजनां बीजां संस्थानोमां, तथा बीजा परदेशी राज्योना देशोमां, केटला रुपियानो अंक ३.

माल आयात निकास थयो तेनुं एकंदर पत्रक.

माल तथा खजानो.	१९०५-०६ रुपिया.	१९०६-०७ रुपिया.	१९०७-०८ रुपिया.	१९०८-०९ रुपिया.	१९०९-१० रुपिया.	१९१०-११ रुपिया.
आयात. {	माल ...	१,०३,०८,४०,७०५	१,०८,३०,७५,८१८	१,२०,८९,५०,९४२	१,२१,२६,५७,२६५	१,१७,०५,७५,४७९
	सोनुं ...	१४,७४,२९,७१५	१८,४७,०७,८१७	२०,७३,४६,०३२	८,४०,४२,२९५	२५,०१,७५,२१८
	रुपुं ...	६,१७,८३,१७५	८,७३,०२,०४१	१२,०८,५८,२६०	१४,२२,७६,२३६	१२,४०,८५,५१७
	कुल...	१,२४,००,५३,५९५	१,३५,५०,८५,६७६	१,६२,७१,५५,२३४	१,४३,८९,७५,७९६	१,५४,४८,३६,२१४
निकास. {	माल { परदेशी	३,५२,८८,१००	३,४८,४०,३९०	३,७६,७३,३५३	३,१७,०७,२९९	३,३८,८६,३५३
	{ हिन्दुनो	१,५८,१८,९२,२३१	१,७३,४३,७७,०३५	१,७३,५९,०६,००६	१,४९,८५,७२,६४३	१,८४,४९,६४,०९६
	कुल...	१,६१,७१,८०,३३१	१,७६,९२,१७,४२५	१,७७,३३,८०,२५९	१,५३,०२,७९,०४२	१,८७,८८,५०,४४९
	खजानो { सोनुं	५,२९,०९,८३०	३,६७,७३,४२४	३,३८,४९,१२७	३,६८,८०,९२४	३,३४,८५,११०
आयात निकास थहेने एकंदर व्यापार ...	रुपुं	१,१५,८७,७३९	२,०३,५६,६५२	२,०६,१३,१५४	२,२६,८५,८१२	३,०४,४८,१९३
	कुल...	१,६८,१६,७७,९००	१,८२,६३,४७,५०१	१,८२,८०,४२,५४०	१,५८,९८,४६,६७८	१,९४,२७,८३,७५२
		२,९२,१७,३१,४९५	३,१८,१४,३३,१७७	३,४५,५१,९७,७७४	३,०२,८८,२२,४७४	३,४८,७६,१९,९६६

आयात निकास थहेने

एकंदर व्यापार ...

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

रुपिया.

સરકારી સ્ટોર તથા સ્વજાનાની આયાત, અને નિકાસ, બ્રિટિશ સામ્રાજના દેશોમાંથી અને યુરોપ આદિ
પરદેશી રાજ્યોના દેશોમાંથી હિન્દ સ્વાતે કેટલી થઈ તેનું પત્રક. અંક ૪.

સ્થાન	૧૯૦૫-૬ રૂપિયા.	૧૯૦૬-૭ રૂપિયા.	૧૯૦૭-૮ રૂપિયા.	૧૯૦૮-૯ રૂપિયા.	૧૯૦૯-૧૦ રૂપિયા.	૧૯૧૦-૧૧ રૂપિયા.
આયાત.

નિકાસ.

આયાત અને નિકાસનો પ્રકાર સનીઓ...

बाहारना प्रदेशोमांथी हिन्दूमां केटला रूपियानो माल एकंदर

आयात थयो तेनुं पत्रक. सरकारी स्टोर सहित.

सन १९३४-३५ थी १९१०-११ सुधी. अंक ५.

साल.	माल.	खजानो, नगदी.	कुल.
१८३४-३५	४,२६,११,०६०	१,८९,३०,२३०	६,१५,४१,२९०
दशक सरैरास			
१८३५-३६थी			
१८४४-४५	६,९८,०३,१९४	२,७३,९६,९४६	९,७२,००,१४०
१८४५-४६थी			
१८५४-५५	१०,२९,६१,९२३	३,७६,०६,०४२	१४,०५,६७,९६५
१८५५-५६थी			
१८६४-६५	२१,३१,५२,४७४	१६,११,६८,४१९	३७,४३,२०,८९३
१८६५-६६थी			
१८७४-७५	३३,१७,३८,९२२	११,६१,८९,१४२	४४,७९,२८,०६४
१८७५-७६	३८,८९,१६,५५२	५,३०,०७,२२४	४४,१९,२३,७७६
१८७६-७७	३७,४४,०६,३०८	११,४३,६१,१९७	४८,८७,६७,५०५
१८७७-७८	४१,४६,४१,८५१	१७,३४,५३,५९६	५८,८१,९६,४४७
१८७८-७९	३७,८०,०६,९४२	७,०५,६७,४८६	४४,८५,७३,४२८
१८७९-८०	४१,१६,६०,०३२	११,६५,५३,९४८	५२,८२,१३,९८०
१८८०-८१	५३,११,६७,७०४	८,९८,२२,१३९	६२,१०,४९,८४३
१८८१-८२	८९,११,३३,७३९	११,३२,२७,८०९	६०,४३,६१,५४८
१८८२-८३	५२,०९,५७,१०६	१३,४५,३१,५७२	६५,५४,८८,६७८
१८८३-८४	६५,२७,९३,४८४	१२,८७,७९,६३३	६८,१५,७३,११७
१८८४-८५	५५,७०,३०,७१८	१३,८८,८१,९७८	६९,५९,१२,६९६
दश वर्षनी रास	४६,२०,७१,३४४	११,३३,३४,७५८	५७,५४,०६,१०२
१८८५-८६	५५,६७,५८,६५५	१५,४५,७८,००८	७१,१३,३६,६६३

साल.	माल.	खजानो नगदी.	कुल.
१८८६-८७	६१,७७,७३,५०९	११,०५,३३,१९४	७२,८३,०६,७०३
१८८७-८८	६५,००,४६,१२३	१३,८२,५८,५५७	७८,८३,०४,६८०
१८८८-८९	६,९४,४०,६७२	१३,८४,४९,५९९	८३,२८,५४,२७१
१८८९-९०	६९,१९,७४,८८६	१७,४५,९५,०१३	८६,६५,६९,८९९
१८९०-९१	७१,९७,५३,७०३	२१,९३,४४,८६१	९३,९०,९८,५६४
१८९१-९२	६९,४३,२३,८३०	१४,७२,२६,६२१	८४,१५,५०,४५१
१८९२-९३	६६,२६,५२,७७३	१७,००,९८,१०१	८३,२७,५०,८७४
१८९३-९४	७७,०२,१४,३१५	१८,४६,१२,५६४	९५,४८,२६,८७९
१८९४-९५	७३,५२,८९,९२६	९,५८,१२,०७३	८३,११,०१,९९९
दश वर्षनी रास	६७,९२,९९,२३९	१५,३३,७०,८५९	८३,२६,७०,०९८
१८९५-९६	७२,९३,६७,५३३	१३,३६,७९,८५४	८६,३०,४७,३८७
१८९६-९७	७६,११,७३,७३०	१३,०८,४५,६२५	८९,२०,१९,३६५
१८९७-९८	७३,६४,७०,३४९	२०,५३,०६,१७०	९४,१७,७६,५१९
१८९८-९९	७२,१०,१५,२७९	१७,८९,५६,१२७	८९,९९,७१,४०६
१९९९-१९००	७५,३०,४४,८०५	२०,९७,३६,८५१	९६,२७,८१,६५६
१९००-०१	८०,८९,४५,८९६	२४,५७,६७,६१८	१,०५,४७,१३,५१४
१९०१-०२	८८,७८,०५,४९८	२०,६०,१३,३५२	१,०९,३८,१८,८५०
१९०२-०३	८५,८१,९१,६४६	२५,३७,८८,५५१	१,११,१९,८०,१९७
१९०३-०४	९२,५९,२२,७२३	३८,५२,६१,०७२	१,३१,११,८३,७९५
१९०४-०५	१,०४,४१,२७,४५४	३९,५०,८१,७५०	१,४३,९२,०९,२०४
दश वर्षनी रास	८२,२६,०६,४९१	२३,४४,४३,६९८	१,०५,७०,५०,१८९
१९०५-०६	१,१२,११,३७,४०९	३१,६५,१०,१३३	१,४३,७६,४७,५५२
१९०६-०७	१,१७,२४,२१,९६८	४४,५७,९८,११४	१,६१,८२,२०,०८२
१९०७-०८	१,३६,५३,८०,४६४	४२,२८,४४,९७७	१,७८,८२,२५,४४१
१९०८-०९	१,२८,७७,८१,७८८	२२,७४,४१,६७७	१,५१,५२,२३,४६५
१९०९-१०	१,२२,६४,८३,८५७	३७,५२,३४,७३४	१,६०,१७,१८,५९१
१९१०-११	१,३३,७०,५४,८९१	३९,७७,२०,३६३	१,७३,४७,७५,२५४

વેપારી

સાલનું અનુ-ક્રમ.	નૌકા.		રેલવેજ અને ટ્રામવેજ.		અરત્પરસ સાહાયકારક મંડલિયો.	
	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.
૧૮૮૫-૮૬	૭	૭૩,૦૩,૯૫૦	૮	૬૭,૦૨,૭૬૦	૧૩	૧,૭૫,૬૭૦
૧૮૮૬-૮૭	૯	૭૩,૬૦,૦૭૦	૧૦	૬૮,૫૪,૬૦૦	૧૫	૧,૯૭,૪૬૦
૧૮૮૭-૮૮	૭	૮૯,૪૫,૭૨૦	૧૧	૬૮,૮૯,૭૨૦	૧૮	૩,૦૯,૧૮૦
૧૮૮૮-૮૯	૭	૯૨,૬૦,૯૩૦	૧૨	૬૯,૫૮,૪૫૦	૨૦	૩,૭૭,૧૪૦
૧૮૮૯-૯૦	૯	૯૦,૭૧,૯૧૦	૧૨	૭૮,૫૬,૭૩૦	૧૮	૩,૦૯,૮૮૦
૧૮૯૦-૯૧	૭	૯૧,૯૬,૬૨૦	૧૧	૮૭,૪૬,૪૧૦	૧૮	૩,૬૩,૧૫૦
૧૮૯૧-૯૨	૮	૮૯,૧૧,૬૫૦	૧૧	૯૫,૮૯,૫૮૦	૨૪	૩,૮૫,૪૯૦
૧૮૯૨-૯૩	૭	૮૭,૩૯,૪૦૦	૧૦	૯૭,૯૫,૮૨૦	૨૪	૫,૧૩,૯૬૦
૧૮૯૩-૯૪	૮	૮૭,૩૯,૪૦૦	૧૨	૯૯,૦૮,૦૦૦	૨૫	૩,૮૦,૫૫૦
૧૮૯૪-૯૫	૮	૮૭,૪૫,૪૬૦	૧૦	૮૨,૦૬,૭૫૦	૨૪	૫,૯૬,૨૬૦
૧૮૯૫-૯૬	૯	૮૭,૪૫,૪૬૦	૧૪	૮૯,૭૧,૧૦૦	૨૭	૫,૯૪,૪૧૦
૧૮૯૬-૯૭	૮	૧,૦૫,૧૬,૮૫૦	૨૦	૧,૦૪,૮૨,૭૧૦	૨૯	૬,૪૨,૬૦૦
૧૮૯૭-૯૮	૯	૧,૦૬,૧૬,૬૬૦	૨૦	૧,૪૨,૪૯,૮૬૦	૨૮	૪,૩૯,૯૦૦
૧૮૯૮-૯૯	૯	૧,૨૩,૭૩,૦૦૦	૧૯	૧,૯૭,૦૧,૨૦૦	૩૨	૪,૩૯,૮૨૦
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૯	૨૬,૨૪,૯૦૪	૧૮	૨,૨૮,૪૫,૮૨૬	૨૯	૬,૪૧,૮૨૬
૧૯૦૦-૦૧	૯	૨૬,૨૬,૧૦૨	૧૮	૩,૧૬,૬૯,૫૪૧	૨૮	૬,૩૨,૯૩૮
૧૯૦૧-૦૨	૬	૨૪,૨૪,૯૦૪	૨૦	૩,૨૪,૮૨,૭૭૪	૨૭	૬,૩૧,૨૭૦
૧૯૦૨-૦૩	૮	૨૪,૩૦,૪૨૯	૨૦	૩,૪૧,૬૩,૦૬૬	૨૬	૬,૨૮,૧૧૩
૧૯૦૩-૦૪	૮	૨૪,૩૭,૨૦૪	૨૧	૩,૫૧,૦૮,૦૫૬	૨૭	૬,૦૮,૫૧૪
૧૯૦૪-૦૫	૭	૩૦,૮૦,૧૦૪	૨૦	૩,૩૫,૦૬,૪૧૬	૨૩	૭,૭૮,૨૫૦
૧૯૦૫-૦૬	૯	૩૦,૮૩,૧૦૪	૨૫	૩,૩૮,૧૭,૬૧૬	૩૭	૭,૮૯,૨૯૨
૧૯૦૬-૦૭	૧૨	૩૯,૨૪,૬૩૪	૨૨	૨,૯૪,૬૨,૩૩૪	૪૧	૧૦,૮૦,૦૮૭
૧૯૦૭-૦૮	૧૨	૧,૧૧,૭૧,૩૮૮	૨૪	૩,૧૬,૧૨,૬૧૪	૫૦	૮,૮૩,૩૪૬
૧૯૦૮-૦૯	૧૭	૧,૧૬,૮૨,૪૮૫	૨૫	૩,૨૫,૭૩,૮૪૪	૫૪	૯,૦૬,૧૬૧
૧૯૦૯-૧૦	૧૬	૧,૩૩,૧૯,૯૯૫	૨૮	૩,૫૧,૦૫,૨૧૩	૫૮	૯,૩૭,૩૮૮

સંસ્થાઓ.

અંક ૬.

મુકાદમી અને વસ્ત્રાર.		છાપખાનાં પ્રકાશક અને કાગળનો વેપાર.		ફતર.		કુલ.	
હિંદી સં.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.
૭	૫,૧૭,૧૫૦	૧૦	૬,૩૪,૩૨૦	૮૦	૧,૨૬,૧૩,૪૩૫	૧૨૫	૨,૭૯,૪૭,૨૮૫
૬	૬,૨૪,૨૦૦	૧૧	૬,૨૩,૧૨૦	૮૪	૧,૬૦,૬૬,૩૭૫	૧૩૫	૩,૧૭,૨૫,૮૨૫
૬	૬,૪૮,૯૫૦	૧૧	૬,૧૬,૦૯૦	૯૨	૧,૬૭,૯૮,૧૧૪	૧૪૫	૩,૪૨,૦૭,૭૭૪
૫	૬,૨૯,૧૦૦	૧૬	૬,૩૪,૮૧૦	૯૫	૧,૭૬,૩૨,૯૦૪	૧૫૫	૩,૫૪,૯૩,૩૩૪
૫	૬,૨૯,૧૦૦	૧૭	૭,૩૫,૨૧૦	૯૭	૧,૭૪,૨૩,૨૬૭	૧૫૮	૩,૬૦,૩૬,૦૯૭
૬	૬,૨૯,૧૦૦	૧૩	૩,૫૩,૫૬૦	૯૮	૧,૮૧,૬૫,૦૬૭	૧૫૩	૩,૭૪,૫૩,૯૦૭
૬	૬,૩૯,૧૦૦	૧૫	૩,૮૯,૩૧૦	૧૧૨	૧,૮૧,૫૯,૫૫૨	૧૭૬	૩,૮૦,૭૪,૬૮૨
૫	૫,૬૮,૮૯૦	૧૬	૩,૮૭,૬૪૦	૧૦૯	૧,૮૩,૮૭,૯૬૫	૧૭૧	૩,૮૩,૯૩,૬૭૫
૭	૫,૯૦,૮૯૦	૧૭	૪,૬૦,૭૧૦	૧૧૮	૧,૮૭,૪૮,૮૪૫	૧૮૭	૩,૮૮,૨૮,૩૯૫
૮	૬,૦૦,૧૦૦	૧૯	૪,૨૭,૨૪૦	૧૨૧	૧,૮૭,૪૭,૦૧૦	૧૮૭	૩,૭૩,૨૨,૮૨૦
૫	૪,૭૭,૬૦૦	૨૩	૫,૯૩,૬૨૦	૧૩૭	૨,૧૫,૧૩,૯૬૦	૨૧૫	૪,૦૮,૯૬,૧૫૦
૫	૫,૫૧,૧૦૦	૨૨	૫,૬૭,૧૨૦	૧૪૧	૨,૨૫,૨૭,૩૮૦	૨૨૫	૪,૫૨,૮૭,૭૬૦
૫	૧૩,૪૬,૧૦૦	૨૭	૪,૩૮,૮૪૦	૧૬૬	૨,૪૯,૦૯,૨૧૦	૨૫૫	૫,૨૦,૦૦,૫૭૦
૫	૧૪,૩૧,૬૦૦	૨૯	૪,૧૦,૨૨૦	૧૮૩	૨,૮૫,૫૪,૯૦૦	૨૭૭	૬,૨૯,૧૦,૭૪૦
૬	૧૫,૦૪,૪૨૦	૩૨	૭,૯૯,૬૮૨	૧૮૨	૩,૦૦,૦૫,૮૨૯	૨૭૬	૫,૮૪,૨૨,૪૮૭
૫	૧૫,૦૪,૧૦૦	૩૦	૫,૧૫,૩૭૨	૨૦૬	૩,૨૬,૫૪,૮૭૦	૨૭૭	૬,૯૬,૦૨,૯૨૩
૬	૧૬,૦૪,૧૦૦	૩૫	૫,૩૩,૩૭૮	૨૦૬	૩,૫૧,૮૧,૦૨૯	૩૦૦	૭,૨૮,૫૭,૪૫૫
૬	૧૯,૦૬,૮૦૦	૩૩	૫,૯૦,૫૦૪	૨૦૬	૩,૫૭,૪૫,૭૨૫	૨૯૯	૭,૫૪,૬૪,૬૩૭
૬	૧૯,૦૭,૮૦૦	૩૬	૫,૮૬,૧૦૬	૨૧૯	૪,૦૪,૯૭,૨૦૬	૩૧૭	૮,૧૧,૪૪,૮૮૬
૭	૧૯,૦૯,૩૦૦	૩૭	૬,૬૬,૫૯૬	૨૫૦	૪,૩૪,૬૮,૧૩૪	૩૫૩	૮,૩૪,૦૮,૮૦૦
૭	૨૭,૮૭,૦૫૦	૪૧	૯,૦૦,૧૭૨	૩૦૬	૪,૪૦,૯૮,૭૨૫	૪૨૫	૮,૫૪,૭૫,૯૫૯
૮	૨૮,૪૧,૮૫૦	૪૮	૮,૬૨,૩૭૨	૩૭૬	૪,૭૦,૦૮,૯૮૬	૫૦૭	૮,૪૮,૪૭,૬૨૯
૮	૨૮,૨૩,૦૦૦	૫૪	૧૪,૮૨,૬૩૭	૪૨૮	૫,૨૩,૨૯,૦૭૩	૫૭૬	૧૦,૦૩,૦૨,૦૫૮
૮	૨૯,૩૧,૩૧૦	૫૭	૧૬,૭૬,૭૮૧	૪૮૫	૫,૮૮,૮૪,૪૪૧	૬૪૬	૧૦,૮૬,૫૫,૦૨૨
૯	૨૯,૩૨,૮૧૦	૬૮	૨૨,૧૪,૨૩૫	૫૩૬	૬,૨૯,૬૧,૮૧૨	૭૧૫	૧૧,૭૫,૮૧,૪૫૩

સુતર કાપદની મીલો અને સ્ત્રી ગાસદિયો બાંધવાનાં પ્રેસો.

અંક ૭.

સાલ અતુક્રમ.	સુતરાનાં કારખાનાં.		જુટનાં કારખાનાં.		સ્ત્રી, રેશમ અને શાળાનાં કારખાનાં.		તથા જુટનાં સ્ત્રી તથા પ્રેસ.		કાગળ બનાવવાની મીલો		ચોલાની મીલો.		ઝાટાની મીલો.		લાકડાં વહેરવાની મીલો.		ઈતર.		કુલ.	
	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.	સંખ્યા.	ધાપણ.
૧૮૮૬-૮૬	૮૦	૬,૫૬,૯૭,૪૧૫	૧૦	૧,૦૩,૩૨,૦૪૦	૫	૨૧,૪૩,૮૧૫	૬૧	૧,૨૧,૭૭,૬૦૦	૪૧૩,૮૩,૪૯૦	૧	૪,૧૦,૦૦૦	૬	૬,૦૦,૯૮૦	૨	૬,૪૦,૦૦૦	૩	૧૭૨	૧,૩૨,૯૫,૩૪૬	
૧૮૮૬-૮૭	૮૭	૬,૫૬,૯૭,૪૧૫	૧૦	૧,૦૩,૫૬,૩૩૦	૬	૨૫,૫૬,૩૯૦	૬૦	૧,૨૬,૫૮,૮૧૦	૪૧૬,૬૯,૦૩૦	૧	૬,૩૧,૮૩૦	૧	૬,૦૦,૦૦૦	૪	૧૭,૭૮૦	૧૮૧	૧,૦૯,૩૩,૦૩૦		
૧૮૮૭-૮૮	૯૪	૬,૨૯,૪૩,૯૬૦	૧૦	૧,૦૪,૪૩,૮૦૦	૬	૨૪,૬૮,૩૩૫	૬૦	૧,૨૧,૪૦,૫૧૦	૪૧૬,૬૬,૦૫૦	૧	૬,૧૫,૪૮,૫૩૦	૧	૬,૦૦,૦૦૦	૪	૧,૯૯,૪૫૦	૧૮૮	૧,૫૪,૨૯,૩૩૦		
૧૮૮૮-૮૯	૧૦૪	૬,૬૧,૫૩,૪૫૫	૧૦	૧,૦૭,૧૧,૨૦૦	૧૧	૨૮,૫૮,૦૦૦	૬૩	૧,૨૬,૪૧,૧૨૦	૪૧૮,૭૧,૧૨૦	૧	૬,૧૫,૯૩,૦૩૦	૧	૪	૨,૩૪,૦૧૦	૨૦૬	૧૦,૧૭,૮૩,૮૨૯		
૧૮૮૯-૧૮૯૦	૧૦૮	૭,૧૮,૭૨,૩૧૦	૧૦	૧,૦૨,૧૧,૨૦૦	૭	૧૭,૫૬,૪૫૦	૬૮	૧,૨૭,૭૯,૧૪૦	૫૨૦,૯૨,૬૫૦	૭	૬,૯૭,૫૫૦	૨	૪૦,૭૦૦	૪	૨,૬૧,૮૮૦	૨૧૧	૧૦,૭૮,૯૮,૯૭૦		
૧૮૯૦-૯૧	૧૦૯	૮,૪૬,૪૭,૫૦૦	૧૧	૧,૧૦,૮૬,૨૦૦	૮	૧૮,૩૧,૬૫૦	૭૬	૧,૩૨,૦૨,૫૮૦	૫૨૭,૬૭,૬૬૦	૮	૬,૧૧,૨૨,૫૫૦	૨	૪૦,૭૦૦	૨	૧,૦૭,૯૬,૦૨૧	૨૧૧	૧૧,૪૭,૦૭,૧૭૦		
૧૮૯૧-૯૨	૧૧૧	૮,૭૮,૬૬,૯૫૦	૧૧	૧,૧૭,૮૫,૨૫૦	૭	૨૩,૨૦,૨૫૦	૮૩	૧,૩૩,૪૬,૯૭૦	૬૨૭,૭૯,૨૫૦	૮	૬,૧૧,૨૨,૨૨૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૩	૩,૬૫,૩૩૦	૨૩૨	૧૧,૯૫,૦૧,૧૨૦		
૧૮૯૨-૯૩	૧૧૫	૮,૭૭,૪૭,૯૩૦	૧૨	૧,૨૦,૯૪,૮૫૦	૧૦	૨૭,૪૮,૮૫૦	૮૭	૧,૩૭,૪૦,૮૧૦	૬૩૪,૪૮,૩૮૦	૧૧	૬,૧૪,૯૧,૨૨૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૩	૬,૨૫,૦૨૪	૨૪૧	૧૨,૧૭,૮૧,૯૯૦		
૧૮૯૩-૯૪	૧૧૬	૮,૯૦,૩૮,૩૧૭	૧૨	૧,૪૮,૧૮,૧૩	૧૦	૨૫,૬૯,૪૨૩	૧૦૧	૧,૪૧,૬૮,૦૩૦	૬૪૧,૫૦,૬૩૦	૪	૧,૧૫,૦૦૦	૧૧	૬,૦૭,૭૫૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૫	૯૯,૦૦૦	૨૬૮	૧૨,૬૭,૪૬,૯૭૦	
૧૮૯૪-૯૫	૧૧૯	૮,૯૨,૭૩,૬૩૦	૧૩	૧,૪૬,૩૪,૭૬૦	૧૨	૩૧,૦૩,૫૫૦	૧૦૫	૧,૪૨,૩૩,૧૫૦	૬૪૬,૬૬,૩૭૦	૪	૧,૨૭,૮૪૦	૧૫	૬,૧૭,૨૦,૩૭૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૧૦	૨,૧૩,૧૮૦	૨૮૭	૧૩,૮૦,૨૫,૫૫૦	
૧૮૯૫-૯૬	૧૨૦	૯,૨૪,૬૧,૪૭૦	૧૩	૧,૭૨,૨૧,૬૬૦	૧૯	૩૫,૮૩,૬૩૦	૧૧૧	૧,૫૧,૯૨,૫૮૦	૬૪૬,૬૮,૫૯૦	૫	૧,૮૭,૩૪૦	૧૭	૬,૨૬,૮૬,૭૫૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૧૪	૨,૩૫,૦૭૦	૩૧૯	૧૩,૬૪,૭૭,૯૮૦	
૧૮૯૬-૯૭	૧૪૮	૯,૧૪,૪૮,૪૪૦	૧૯	૨,૧૨,૭૬,૪૩૦	૨૨	૩૯,૦૬,૪૧૦	૧૨૨	૧,૫૫,૩૭,૦૪૦	૭૪૭,૧૫,૯૧૦	૪	૧,૮૬,૭૬૦	૧૮	૬,૨૮,૩૮,૨૦૦	૩	૨,૪૦,૭૦૦	૧૫	૨,૪૬,૯૯૦	૩૪૯	૧૪,૮૩,૬૬,૮૮૦	
૧૮૯૭-૯૮	૧૫૬	૧૦,૯૦,૭૪,૭૪૦	૨૧	૨,૩૧,૭૪,૦૪૦	૨૩	૫૪,૧૮,૧૯૦	૧૧૫	૧,૫૯,૩૩,૬૩૦	૭૪૭,૨૩,૦૦૦	૪	૧,૭૩,૭૩૦	૧૭	૬,૨૯,૨૧,૯૮૦	૩	૨,૦૦,૦૦૦	૧૮	૫,૯૪,૫૯૦	૩૬૩	૧૬,૨૨,૦૬,૯૦૦	
૧૮૯૮-૯૯	૧૫૩	૧૧,૬૮,૦૬,૬૭૬	૨૦	૨,૫૭,૧૦,૬૩૦	૨૫	૭૧,૭૭,૨૯૪	૧૧૬	૧,૬૦,૭૨,૮૧૦	૭૪૭,૩૪,૮૫૦	૪	૧,૧૮,૫૨૦	૧૭	૬,૨૬,૨૫૮	૪	૨,૮૮,૪૦૦	૧૯	૮,૫૨,૦૭૦	૩૬૫	૧૭,૪૮,૨૫,૫૦૦	
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૧૫૨	૧૧,૬૭,૭૯,૭૫૩	૨૧	૨,૮૭,૪૫,૫૨૫	૨૪	૭૦,૦૫,૪૦૭	૧૧૩	૧,૬૩,૯૭,૧૬૫	૭૫૨,૩૭,૩૭૫	૩	૧,૧૮,૫૨૫	૧૮	૬,૨૭,૯૮૦	૩	૪,૦૩,૪૦૦	૨૦	૨,૦૪,૪૩૬	૩૬૬	૧૭,૮૬,૬૬,૦૬૫	
૧૯૦૦-૦૧	૧૫૮	૧૧,૮૮,૯૪,૯૮૦	૨૧	૩,૦૩,૨૭,૮૦૦	૨૮	૮૨,૮૪,૩૭૮	૧૧૬	૧,૬૪,૮૫,૩૭૪	૭૫૨,૪૯,૬૨૦	૩	૧,૨૩,૭૬૬	૨૦	૬,૨૯,૭૩૮	૩	૪,૦૫,૦૦૦	૧૯	૫,૭૯,૦૧૦	૩૬૭	૧૮,૩૨,૯૯,૬૭૨	
૧૯૦૧-૦૨	૧૪૭	૧૨,૦૨,૯૩,૩૯૧	૨૦	૩,૩૨,૪૯,૩૭૫	૨૨	૭૨,૦૪,૩૯૦	૧૧૩	૧,૬૦,૮૪,૪૧૮	૭૫૨,૫૦,૬૭૫	૫	૧,૩૧,૭૬૬	૨૦	૬,૨૩,૩૩૫	૨	૩,૨૫,૦૦૦	૧૯	૬,૪૨,૧૩૭	૩૫૫	૧૮,૬૪,૦૪,૮૩૧	
૧૯૦૨-૦૩	૧૪૮	૧૨,૨૮,૪૬,૭૪૪	૨૦	૩,૪૨,૦૭,૬૦૦	૨૦	૭૫,૦૫,૬૩૨	૧૧૧	૧,૫૯,૫૯,૦૪૬	૬૪૦,૫૦,૦૧૫	૫	૨,૪૬,૪૭૧	૨૦	૬,૨૬,૨૧૮	૨	૩,૨૫,૦૦૦	૧૭	૬,૭૦,૬૫૫	૩૫૧	૧૯,૦૧,૩૮,૦૪૦	
૧૯૦૩-૦૪	૧૪૨	૧૧,૮૨,૫૮,૫૮૩	૨૧	૩,૫૪,૫૦,૫૨૫	૨૯	૮૯,૯૦,૪૩૨	૧૧૩	૧,૫૫,૪૮,૭૬૩	૫૩૭,૦૪,૦૪૦	૭	૫,૮૭,૨૮૬	૧૯	૬,૨૫,૬૫૫	૨	૩,૨૬,૦૦૦	૨૧	૧૧,૪૧,૩૭૧	૩૬૦	૧૯,૭૬,૨૫,૦૨૨	
૧૯૦૪-૦૫	૧૩૯	૧૧,૭૦,૨૭,૯૬૫	૨૨	૩,૯૪,૨૫,૭૨૫	૩૧	૧,૨૭,૩૭,૫૧૧	૧૨૨	૧,૬૪,૭૩,૩૯૯	૫૩૭,૩૦,૦૪૦	૧	૮,૬૧,૯૪૩	૧૮	૬,૩૧,૬૫૪	૨	૨,૦૦,૦૦૦	૨૧	૧૪,૧૬૬	૩૬૯	૧૯,૫૨,૩૨,૬૧૫	
૧૯૦૫-૦૬	૧૭૪	૧૧,૯૯,૨૧,૭૬૮	૨૫	૪,૪૨,૪૬,૩૫૦	૧૯	૧,૧૩,૩૬,૮૧૫	૧૨૬	૧,૭૩,૮૩,૩૧૧	૫૩૭,૩૦,૦૪૮	૧૧	૧૦,૧૬,૪૨૧	૧૯	૬,૨૭,૭૫૨	૨	૩,૩૦,૦૦૦	૨૬	૧૬,૫૫,૬૫૧	૪૦૬	૨૦,૨૯,૮૫,૮૦૮	
૧૯૦૬-૦૭	૧૮૭	૧૨,૨૯,૪૬,૦૬૮	૨૨	૪,૭૪,૭૫,૬૫૫	૧૫	૮૮,૧૪,૦૦૧	૧૩૫	૧,૭૮,૩૫,૦૩૩	૫૪૩,૧૫,૦૪૦	૧૧	૧૦,૮૧,૬૫૬	૧૯	૬,૨૭,૭૫૨	૪	૧૦,૨૭,૯૦૦	૨૧	૧૫,૧૬,૪૪૪	૪૩૬	૨૧,૬૦,૪૬,૬૦૦	
૧૯૦૭-૦૮	૨૦૨	૧૩,૩૧,૭૩,૪૮૩	૩૧	૫,૫૭,૮૪,૭૦૦	૧૮	૧,૧૧,૪૩,૮૨૬	૧૫૧	૧,૯૧,૩૩,૩૩૦	૫૪૩,૧૫,૦૪૦	૧૬	૧૨,૮૧,૬૫૧	૨૦	૬,૪૭,૪૭૦	૭	૧૧,૪૪,૦૫૦	૩૧	૨૭,૧૫,૭૭૪	૪૮૩	૨૩,૪૪,૪૦,૬૮૨	
૧૯૦૮-૦૯	૨૧૭	૧૪,૧૬,૦૮,૩૩૫	૩૪	૫,૯૫,૪૮,૩૭૫	૧૪	૯૦,૮૧,૧૬૮	૧૪૩	૨,૦૧,૨૯,૯૪૧	૬૪૫,૧૫,૫૪૦	૧૮	૧૩,૭૪,૮૩૧	૨૦	૬,૬૬,૯૧૫	૮	૧૪,૪૫,૭૦૫	૩૪	૨૯,૪૧,૧૮૫	૫૦૨	૨૪,૫૬,૫૦,૦૦૩	
૧૯૦૯-૧૦	૨૧૪	૧૪,૩૮,૫૫,૭૦૫	૩૫	૬,૬૫,૫૬,૧૦૦	૧૫	૧,૦૦,૫૨,૮૮૦	૧૪૪	૨,૪૧,૭૭,૩૫૦	૭૪૫,૯૦,૪૪૦	૨૦	૧૦,૫૦,૫૧૧	૨૦	૬,૬૬,૯૧૫	૭	૧૫,૨૫,૯૦૦	૩૩	૩૭,૨૭,૧૫૭	૫૦૩	૨૬,૨૯,૭૦,૫૬૫	

પંત્યાલુ-જોઈંટ સ્ટીક કમ્પની.

પંત્યાલુની એકંદર મુડીમાંથી સન ૧૯૦૯-૧૦ ની સાલમાં લગભગ ૨૬ કરોડ રૂપિયા ઉપરાંતની રકમ, મિલો અને પ્રેસોમાં રોકાયેલી છે. કપાસ, ડાંગર, શણ, અંબાડો (જ્યૂટ) અને રેશમ આદિનાં આ કારખાનાં છે. ગયા દશ વર્ષમાં આ યાતાનું મંડોલ સેંકડે ૪૩.૪ ટકા વધ્યું છે. આ કારખાનાં મુંબઈ જિલ્લામાં વધારે છે એટલે આખી મુડીના સેંકડે ૫૦.૫ ટકા એ જિલ્લાના થાય છે. મુંબઈ જિલ્લાની મુડી કરતાં અર્ધ રકમ બંગાળમાં અંબાડાની મીલો અને પ્રેસો છે તેમાં રોકાયેલી છે. અને એ અંબાડાનાં ઘણાં ધરાં તમામ કારખાનાં વિદેશીયોનાં છે.

વેપાર કરનારી કંપનિયોનું મંડોલ ૧૧,૭૬,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાનું છે. તેમાંથી લગભગ ત્રીજો ભાગ, (૩,૫૧,૦૫,૨૧૩) રેલવે અને ટ્રામવેમાં રોકાયો છે. એને લગતી કંપનિયો ગયા ૧૩ વર્ષમાં ઊભી થયેલી છે.

ચાહા, કાફી (બુંદાણા) અને બીજા વાવેતરના કારખાનામાં ૩,૭૫,૦૦,૦૦૦. રૂપિયા રોકાયા છે. તેમાં ૯૦ ટકાનો હિસ્સો બંગાળનો છે, અને તેથી ચાહાની કંપનિયો ઘણી ધરાં કલકત્તામાં રેજીસ્ટર થઈ છે, તેમાં રોકાયેલી રકમ, ૩,૫૨,૦૦,૦૦૦ થાય છે, એમાં થયેલો વધારો ગયાં ૬ વર્ષમાં થયો છે. આ કારખાનાની મુડી પૌંડમાં ઊભી થઈ છે તેમાં માત્ર રૂપિયાનો હિસ્સો તો એકંદર રકમનો ૬ ટો ભાગ થાય છે.

બેકિંગ એટલે સરાફી, ધીરધાર યાતાનું, અને વીમાની કંપનિયોની રકમ ૭,૯૯,૦૦,૦૦૦ થાય છે, તેમાંથી સેંકડે ૩૭.૫ ટકાની કંપનિયો બંગાળમાં, તથા ૨૨ ટકાની મદ્રાસમાં રેજીસ્ટર થયેલી છે. સરાફી અને ધીરધાર કરનારી કંપનિયો સેંકડે ૧૦૮

ટકા ગયા દશ વર્ષમાં ઊભી થઈ છે. આમાંની ૧૬ બેંકોની મુડી રૂ. ૨,૬૬,૦૬,૬૮૨ થઈ જાય છે, અને હાંગકાંગ અને શેંગાઈ બેંકની મુડી રૂ. ૨,૬૭,૧૮,૭૫૦ થાય છે.

શ્વનિજ પદાર્થોની અને પથ્થરની શ્વાળોનાં કારખાનામાં ૮,૪૮,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાની મુડી રોકાઈ છે. તેમાંથી સેંકડે ૭૦ ટકા તો બંગાળામાં રેજીસ્ટર થયેલી કંપનિયોના થાય છે. અને તે ઘણી સ્થળો કોલસાની શ્વાળોમાં રોકાઈ છે.

અંકંદર મુડીની ઇલાકાવાર સરાસરી નીચે પ્રમાણે આવે છે.

બંગાળા	૪,૬૬,૩૫૬
મુંબઈ	૪,૧૨,૦૯૯

મદ્રાસમાં રેજીસ્ટર થયેલી ૪૮૧ કંપનિયોની રકમ માત્ર રૂ. ૯૬,૬૭૧ ની થાય છે. અને તેઓ ન્હાની ન્હાની રકમોની ધીરધાર કરે છે. સરાફી અને ધીરધારની ૪૫૨ કંપનિયોમાંથી ૨૭૮ કંપનિયો મદ્રાસમાં રેજીસ્ટર થઈ છે, તેની મુડી ૧,૭૪,૩૬,૦૪૫ થાય છે.

ઉપરની જે અંકંદર મુડીના આંકડા આપવામાં આવ્યા છે તે મુડી, શેરો ભરાવીને ઊભી કરી છે, તે ઉપરાંત કેટલીક કંપનિયોએ ડિવિડેન્ડર કાઢાડ્યાં છે તેની રકમ ૧૯૧૦ ના ડિસેમ્બર આખરના છ માસની થાપણ રૂ. ૭,૩૩,૦૦,૦૦૦ થાય છે અને તેનો ઇલાકાવાર ફાળો નીચે પ્રમાણે આવે છે.

બંગાળા,	૪,૮૯,૦૦,૦૦૦
મુંબઈ,	૧,૯૮,૦૦,૦૦૦
મદ્રાસ.	૨૩,૦૦,૦૦૦

કપાસની મિલોનાં ડિવિડેન્ડર ૧,૭૮,૩૦,૬૯૧ રૂપિયાનાં

થાય છે અને અંબોડાની મિલોનાં ડિવેંચર, ૩,૬૫,૮૫,૮૭૦ રૂપિયાનાં નીકળ્યાં છે.

આ ઉપરાંત ૩૧૧ કંપનિયો હિન્દની બાહારના મુલ્કોમાં ડખી થયેલી અને તેઓ પૌંડમાં પોતાનું મંડોલ કરેલું તેના પૌંડ ૬,૯૯,૧૦,૫૭૩ થાય છે, અને ડિવેંચરની રકમ પૌંડ ૪,૨૯,૩૦,૦૨૨ થાય છે. તેમાં રેલવે કંપનીના શેરોની રકમના પૌંડ ૩,૬૩,૦૧,૦૭૬ વસુલ કરેલા છે અને ડિવેંચર ૩,૭૮,૩૭,૮૪૮ પૌંડનાં કાઢાડ્યાં છે.

કપાસની મિલોમાં પૌંડ, ૪,૦૦,૦૦૦ રોક્યા છે. અને ચોખાની મિલોમાં ૧૫,૩૦,૭૨૫ પૌંડ રોક્યા છે. લંડનમાં કંપની ડખી થઈ છે, તે મુંબઈ અને મદ્રાસમાંની સોનાની યાળો યોદવાનું કામ ચલાવે છે તેમાં પૌંડ ૮,૩૪,૨૮૪ ની મુડી છે. ચાહાનાં કારખાનાની કંપનિયોમાં પૌંડ ૧,૪૧,૩૫,૬૫૮ ની મુડી છે. અંબોડાની મિલોમાં ૨૪,૫૩,૮૯૪ પૌંડના શેર છે.

આ કંપનિયો વિદેશી છે પણ હિન્દમાં કારખાનાં કાઢાડીને તેમાંથી મળતો નફો તેમના યીસ્સામાં પડે છે, તેને વડલે આપણા યીસ્સામાં પડે એવી ઇચ્છા થતી હોય તો તેમના મેગા મળવું અથવા હવે પછીના નવા વ્યાપારી સાહસકામો દેશી નાણાંની મદદથી ડખાં કરવાં જોઈયે.

ચાહાના બગીચા અને બીજું વાવેતર.

અંક ૮

સાલ.	ચાહા.		કૉફી અને સીકોના.		બીજું વાવેતર.		કુલ.	
	હિંદ	થાપણ.	હિંદ	થાપણ.	હિંદ	થાપણ.	હિંદ	થાપણ.
૧૮૮૫-૮૬	૧૩૦	૩,૨૭,૭૩,૯૫૦	૭	૪,૪૨,૦૩૦	૫	૪,૫૭,૧૯૦	૧૪૨	૩,૩૬,૭૩,૧૭૦
૧૮૮૬-૮૭	૧૩૧	૩,૫૨,૪૮,૪૩૦	૭	૪,૬૭,૪૩૦	૫	૪,૮૪,૧૮૦	૧૪૩	૩,૬૨,૦૦,૦૪૦
૧૮૮૭-૮૮	૧૨૭	૩,૫૪,૩૬,૦૭૦	૭	૪,૮૧,૮૧૦	૭	૫,૬૦,૪૮૦	૧૪૧	૩,૬૪,૭૮,૩૬૦
૧૮૮૮-૮૯	૧૨૯	૩,૫૨,૯૧,૪૦૦	૭	૫,૧૪,૨૯૦	૮	૫,૪૧,૮૩૦	૧૪૪	૩,૬૩,૪૭,૫૨૦
૧૮૮૯-૯૦	૧૩૩	૩,૫૫,૧૭,૩૪૦	૭	૫,૨૬,૭૧૦	૪	૪,૫૮,૨૮૦	૧૪૪	૩,૬૫,૦૨,૩૩૦
૧૮૯૦-૯૧	૧૪૦	૩,૫૪,૬૨,૫૧૦	૬	૪,૬૧,૮૯૦	૭	૪,૬૨,૪૨૦	૧૫૩	૩,૬૩,૮૬,૮૨૦
૧૮૯૧-૯૨	૧૪૪	૩,૬૪,૮૮,૩૪૦	૫	૩,૮૩,૨૯૦	૮	૬,૦૮,૫૩૩	૧૫૭	૩,૭૪,૮૦,૧૬૩
૧૮૯૨-૯૩	૧૪૦	૩,૬૩,૬૮,૯૮૦	૫	૩,૮૩,૩૯૦	૯	૯,૩૩,૮૧૩	૧૫૬	૩,૭૬,૮૬,૧૮૩
૧૮૯૩-૯૪	૧૪૩	૩,૭૧,૩૦,૮૯૦	૫	૩,૮૯,૯૯૦	૧૧	૯,૩૩,૮૧૩	૧૬૪	૩,૮૪,૫૪,૬૯૩
૧૮૯૪-૯૫	૧૫૪	૩,૬૭,૨૩,૫૫૦	૫	૩,૯૧,૯૯૦	૧૨	૯,૮૪,૭૮૦	૧૭૧	૩,૮૧,૦૦,૩૨૦
૧૮૯૫-૯૬	૧૫૬	૩,૫૨,૨૦,૫૯૦	૩	૨,૭૬,૮૦૦	૧૨	૧૨,૨૪,૭૮૦	૧૭૧	૩,૬૭,૨૨,૧૭૦
૧૮૯૬-૯૭	૧૫૬	૩,૬૦,૦૪,૬૪૮	૨	૧,૬૧,૫૦૮	૧૨	૧૨,૧૯,૭૮૦	૧૭૧	૩,૭૩,૮૫,૯૨૦
૧૮૯૭-૯૮	૧૩૭	૩,૨૧,૮૫,૦૨૦	૧	૩૯,૦૦૦	૧૪	૧૨,૩૧,૬૬૦	૧૫૨	૩,૩૪,૫૫,૬૮૦
૧૮૯૮-૯૯	૧૨૯	૩,૨૧,૨૩,૧૦૦	૨	૩૯,૦૦૦	૧૩	૧૦,૯૨,૮૬૦	૧૫૦	૩,૩૨,૫૪,૯૬૦
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૧૩૫	૩,૨૫,૩૮,૧૧૮	૪	૧,૯૬,૮૦૦	૧૫	૧૮,૩૯,૬૬૦	૧૪૮	૩,૪૫,૭૪,૫૭૮
૧૯૦૦-૦૧	૧૩૫	૩,૩૨,૧૩,૧૯૨	૪	૧,૫૭,૫૭૦	૧૨	૧૨,૧૨,૪૭૨	૧૫૧	૩,૪૫,૮૩,૨૩૪
૧૯૦૧-૦૨	૧૩૮	૩,૪૭,૦૪,૦૪૭	૩	૧,૧૮,૫૭૦	૧૨	૧૨,૧૬,૩૨૭	૧૫૩	૩,૬૦,૩૮,૯૪૪
૧૯૦૨-૦૩	૧૩૨	૩,૪૮,૫૩,૦૬૨	૩	૨,૧૮,૬૭૫	૧૪	૧૨,૪૯,૧૦૭	૧૪૯	૩,૬૩,૨૦,૮૪૪
૧૯૦૩-૦૪	૧૩૨	૩,૪૬,૯૦,૫૬૮	૩	૨,૨૦,૦૫૦	૧૫	૧૫,૯૦,૫૬૮	૧૫૦	૩,૬૫,૦૧,૧૮૬
૧૯૦૪-૦૫	૧૩૪	૩,૪૨,૨૨,૬૫૮	૩	૨,૪૪,૯૦૦	૧૭	૧૫,૯૪,૦૫૫	૧૫૪	૩,૬૦,૬૧,૬૧૩
૧૯૦૫-૦૬	૧૩૫	૩,૩૮,૬૩,૩૬૯	૩	૨,૪૫,૬૦૦	૧૮	૧૨,૦૩,૫૨૯	૧૫૬	૩,૫૩,૧૨,૪૯૮
૧૯૦૬-૦૭	૧૩૨	૩,૪૩,૦૧,૮૯૦	૩	૨,૪૫,૬૦૦	૨૧	૧૨,૮૬,૪૮૭	૧૫૬	૩,૫૮,૩૩,૯૭૭
૧૯૦૭-૦૮	૧૩૫	૩,૪૭,૮૮,૨૬૫	૫	૩,૮૨,૭૨૫	૨૩	૮,૨૦,૬૨૪	૧૬૭	૩,૫૯,૯૧,૬૨૪
૧૯૦૮-૦૯	૧૩૭	૩,૩૭,૧૩,૦૫૧	૪	૨,૮૮,૪૮૫	૨૨	૧૭,૭૨,૧૧૬	૧૬૩	૩,૫૭,૭૩,૬૫૨
૧૯૦૯-૧૦	૧૪૧	૩,૫૨,૦૨,૫૨૫	૪	૨,૮૮,૪૮૫	૨૧	૨૦,૫૨,૫૮૮	૧૬૬	૩,૭૫,૪૩,૫૯૮

કોલસા અને સ્થાળો વગેરેની કંપનિયો.

અંક ૯

સાલ.	કોલસા.		માઈનીંગ, સોનું.		ઇતર.		કુલ.	
	હિંદ.	ધાપણ.	હિંદ.	ધાપણ.	હિંદ.	ધાપણ.	હિંદ.	ધાપણ.
૧૮૮૫-૮૬	૭	૫૨,૦૦,૦૦૦	૯	૧૯,૭૫,૭૩૦	૧૦	૩૧,૩૭,૦૮૦	૨૬	૧,૦૩,૧૨,૮૧૦
૧૮૮૬-૮૭	૭	૫૧,૯૫,૦૦૦	૯	૧૯,૧૫,૮૩૦	૯	૨૭,૩૬,૪૮૦	૨૫	૯૮,૪૭,૩૧૦
૧૮૮૭-૮૮	૭	૫૧,૯૫,૦૦૦	૮	૧૯,૩૩,૯૭૦	૮	૨૯,૬૬,૫૪૦	૨૩	૧,૦૦,૯૫,૫૧૦
૧૮૮૮-૮૯	૭	૫૧,૯૫,૦૦૦	૬	૧૮,૭૯,૦૩૦	૭	૮,૬૦,૮૩૦	૨૦	૭૯,૩૪,૮૬૦
૧૮૮૯-૯૦	૮	૫૨,૦૫,૦૦૦	૬	૧૫,૬૩,૭૩૦	૭	૮,૭૬,૧૩૦	૨૧	૭૬,૪૪,૮૬૦
૧૮૯૦-૯૧	૧૦	૫૨,૨૯,૦૦૦	૨૭	૨૯,૭૫,૨૫૦	૨૬	૯,૫૨,૮૧૦	૬૩	૯૧,૫૭,૦૬૦
૧૮૯૧-૯૨	૧૧	૬૧,૬૬,૮૦૦	૧૯	૭૭,૧૧,૨૩૦	૨૭	૨૨,૮૦,૯૨૦	૫૭	૧,૬૧,૫૮,૯૫૦
૧૮૯૨-૯૩	૧૪	૬૪,૭૮,૭૦૦	૧૭	૭૨,૨૧,૧૯૦	૨૩	૨૯,૧૧,૭૧૦	૫૪	૧,૬૬,૧૧,૬૦૦
૧૮૯૩-૯૪	૧૬	૭૯,૪૬,૭૧૦	૧૫	૭૧,૮૪,૩૩૦	૨૨	૨૮,૫૯,૧૪૦	૫૩	૧,૭૯,૯૦,૧૮૦
૧૮૯૪-૯૫	૨૦	૭૯,૭૭,૫૫૦	૧૬	૭૧,૮૪,૩૩૦	૨૨	૨૮,૪૯,૭૫૦	૫૮	૧,૮૦,૧૧,૬૩૦
૧૮૯૫-૯૬	૨૮	૯૬,૬૮,૮૮૦	૧૪	૭૧,૮૪,૩૩૦	૨૧	૨૮,૮૪,૭૭૦	૬૩	૧,૯૨,૩૭,૯૮૦
૧૮૯૬-૯૭	૩૪	૧,૦૨,૭૯,૩૫૦	૧૩	૫૭,૮૩,૫૫૦	૧૭	૨૫,૦૮,૭૨૦	૬૪	૧,૮૫,૭૧,૬૨૦
૧૮૯૭-૯૮	૩૪	૧,૧૪,૮૩,૨૩૦	૧૩	૫૮,૦૯,૯૦૦	૧૬	૨૪,૮૨,૭૨૦	૬૩	૧,૯૭,૭૫,૯૧૦
૧૮૯૮-૯૯	૩૪	૧,૨૭,૪૮,૬૨૦	૧૨	૫૯,૦૮,૪૨૦	૧૭	૨૪,૮૨,૭૮૦	૬૩	૨,૧૧,૩૯,૮૨૦
૧૮૯૯-૦૦	૩૪	૧,૩૨,૯૫,૪૩૫	૭	૧૭,૨૭,૬૯૪	૧૩	૧૫,૬૨,૩૮૯	૫૪	૧,૬૫,૮૫,૫૧૮
૧૯૦૦-૦૧	૩૪	૧,૪૦,૦૧,૧૨૦	૯	૨૧,૨૭,૬૯૯	૧૫	૧૬,૧૬,૬૮૨	૫૮	૧,૭૭,૪૫,૫૦૧
૧૯૦૧-૦૨	૪૩	૧,૬૦,૫૨,૨૬૦	૧૦	૨૧,૬૧,૨૧૫	૧૪	૧૯,૮૭,૩૮૪	૬૬	૨,૦૨,૦૦,૮૫૯
૧૯૦૨-૦૩	૪૭	૨,૦૫,૦૪,૬૬૦	૧૦	૨૨,૩૧,૯૧૫	૧૫	૨૨,૨૬,૭૧૨	૭૨	૨,૪૯,૬૩,૩૬૭
૧૯૦૩-૦૪	૪૫	૨,૧૯,૧૯,૧૬૦	૧૦	૨૧,૮૧,૩૪૦	૧૯	૨૨,૭૯,૯૮૭	૭૪	૨,૬૩,૮૦,૪૯૭
૧૯૦૪-૦૫	૪૬	૨,૩૨,૭૬,૯૨૬	૭	૨૬,૯૩,૪૦૧	૨૦	૨૪,૫૧,૬૨૩	૭૩	૨,૮૪,૨૧,૯૫૦
૧૯૦૫-૦૬	૪૮	૨,૨૬,૭૩,૨૪૮	૯	૨૯,૯૮,૪૮૯	૨૨	૩૩,૬૨,૨૦૨	૭૫	૨,૯૦,૩૪,૨૩૯
૧૯૦૬-૦૭	૬૫	૨,૪૪,૮૩,૪૬૦	૮	૨૯,૬૪,૧૯૪	૨૬	૩૬,૪૫,૨૪૨	૯૯	૩,૧૦,૯૨,૮૯૬
૧૯૦૭-૦૮	૧૧૨	૩,૧૫,૯૯,૨૬૦	૧૦	૪૨,૧૫,૩૩૩	૩૭	૩૯,૮૦,૨૬૪	૧૫૮	૩,૯૭,૯૪,૪૫૭
૧૯૦૮-૦૯	૧૨૨	૫,૨૮,૯૨,૩૫૮	૮	૩૮,૧૧,૪૪૭	૪૨	૧,૮૩,૨૨,૮૭૬	૧૭૨	૭,૫૦,૨૬,૬૮૧
૧૯૦૯-૧૦	૧૨૩	૫,૯૨,૫૮,૯૧૭	૮	૩૦,૯૯,૩૨૫	૪૮	૨,૨૪,૫૮,૩૮૭	૧૭૯	૮,૪૮,૧૬,૬૨૦

જમીન અને મકાન તથા દારુ ગાઢવા

		જમીન અને મકાન.		દારુ ગાલવાની મટ્ટી.		બરફ.	
સાલ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	
૧૮૮૫-૮૬	૪	૬૩,૫૨,૨૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૧૯,૮૫,૧૮૦	
૧૮૮૬-૮૭	૩	૬૨,૦૮,૮૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૨૦,૯૬,૩૧૦	
૧૮૮૭-૮૮	૩	૬૨,૦૮,૮૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૧૮,૭૧,૦૨૦	
૧૮૮૮-૮૯	૪	૬૩,૪૬,૧૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૩	૧૯,૫૯,૯૩૦	
૧૮૮૯-૯૦	૫	૬૩,૪૬,૧૩૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૩	૧૯,૭૬,૦૪૦	
૧૮૯૦-૯૧	૫	૬૫,૯૯,૩૩૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૮,૯૭,૬૨૦	
૧૮૯૧-૯૨	૫	૬૬,૭૩,૯૧૭	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૯,૭૧,૮૨૦	
૧૮૯૨-૯૩	૪	૬૫,૫૮,૦૦૫	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૮,૬૩,૮૭૦	
૧૮૯૩-૯૪	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૦	૧૭,૧૭,૧૭૦	
૧૮૯૪-૯૫	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૧	૧૭,૨૮,૦૪૦	
૧૮૯૫-૯૬	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૭,૨૮,૨૭૦	
૧૮૯૬-૯૭	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૬,૨૨,૨૪૦	
૧૮૯૭-૯૮	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૬,૪૨,૦૬૦	
૧૮૯૮-૯૯	૪	૬૬,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૬,૪૬,૮૨૦	
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭	
૧૯૦૦-૦૧	૫	૬૫,૫૯,૧૦૦	૪	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭	
૧૯૦૧-૦૨	૫	૬૫,૬૨,૭૦૦	૪	૨૩,૦૮,૯૧૩	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭	
૧૯૦૨-૦૩	૭	૬૫,૫૮,૭૦૦	૬	૨૪,૦૪,૯૧૩	૧૧	૧૯,૧૨,૫૩૭	
૧૯૦૩-૦૪	૭	૭૦,૩૦,૧૦૦	૬	૨૪,૮૩,૫૦૫	૧૧	૧૯,૧૨,૫૩૭	
૧૯૦૪-૦૫	૧૧	૮૭,૩૩,૭૦૦	૬	૨૪,૮૫,૧૧૦	૯	૧૧,૭૦,૫૩૭	
૧૯૦૫-૦૬	૧૬	૧,૦૪,૧૪,૩૫૦	૬	૨૪,૮૫,૧૧૦	૯	૧૪,૪૩,૦૩૭	
૧૯૦૬-૦૭	૨૨	૧,૧૩,૫૩,૨૩૦	૫	૨૪,૬૯,૨૨૦	૧૦	૧૪,૪૯,૫૩૭	
૧૯૦૭-૦૮	૨૫	૧,૪૮,૬૯,૦૨૦	૬	૨૪,૮૬,૨૦૦	૧૨	૧૪,૮૨,૪૦૬	
૧૯૦૮-૦૯	૨૮	૧,૬૨,૨૨,૦૧૫	૭	૨૪,૮૬,૨૦૦	૧૦	૧૫,૮૪,૦૬૪	
૧૯૦૯-૧૦	૨૯	૧,૬૯,૫૧,૫૧૫	૪	૨૧,૩૫,૨૦૦	૧૧	૧૫,૯૬,૦૭૯	

बगेरेनी कंपनियो.

अंक १०.

साकर.		बीजुं.		कुल.	
संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
४	१८,५१,८३०	१३	१९,२५,१९०	७५७	२०,९३,६६,०३५
२	१३,९०,४३०	८	१५,५५,२००	८३५	२१,३०,५६,७९२
१	१६,००,०००	१०	१५,५२,६२०	८५३	२२,१९,५१,७३२
१	१६,००,०००	११	१९,२४,४९०	८२९	२२,८६,०५,९१९
१	१६,००,०००	१५	१८,८४,३९०	८१४	२३,४७,९२,९३३
२	१६,०६,३६०	१९	१२,०९,४१०	८५३	२४,२४,५५,६४१
२	१६,०६,३६०	२७	२३,५०,५०३	८७९	२६,३४,६८,६९७
३	१६,२२,०४०	३३	२४,७५,९८६	८७७	२६,४५,७६,१५४
३	१६,३२,१९०	१९	२२,४८,५६०	९७७	२६,६५,३२,९८३
५	१६,३७,२५०	२०	२३,७२,३३०	१११४	२७,०६,०९,५४०
६	२२,३२,९९०	२६	६४,४५,१४०	१२१९	२८,८७,०६,८३४
८	२३,०२,३६०	२८	६५,०३,३५०	१५०२	३०,३४,५४,९००
१०	२३,३५,९९०	३३	६५,९९,६७०	१४८९	३२,०८,८६,५०१
१०	३१,९७,९७०	२०	४५,४४,६७०	१३३७	३४,५९,६९,३०८
११	३६,९८,८४९	१६	४४,९८,७८३	१२६७	३४,४६,१२,२६१
१०	३६,६६,६५१	१६	४३,०९,८६५	१३९७	३६,०९,१३,६९१
१०	३६,२९,३१७	१५	४३,९३,०५०	१३३७	३७,२२,३८,२४४
११	३८,३८,३१७	१५	२,७१,३४०	१३७८	३७,९०,९९,७११
१०	३५,२३,६२२	२०	३,०४,७१०	१४२८	३८,५७,२३,३३५
९	३९,६३,३६७	१६	४,१३,४२६	१४९४	४०,१७,४०,६४३
११	४५,०७,९३९	२२	३,९७,१३०	१६७५	४१,६२,९७,४०२
१३	४६,६५,१५७	२५	४,२७,६३६	१८६४	४४,८५,१९,७३३
१८	६०,४०,८००	२६	४,६०,६३१	१९९९	५०,४०,१८,६२८
२१	६५,६१,६८६	२४	४,६७,९६०	२०९६	५६,७१,९६,५७१
२२	७८,४५,६२३	२६	५,४४,२७७	२१६२	६१,१८,४१,५९३

कोआपरेटिव क्रेडिट सोसाइटी १९०९-१० मां.

कुल ३,४२८ तेमां थापण ३,२१,८३,०२७ ए थापणमां
वधारो ४२,४७,८०९ रूपियानो थयो छे.

दरेक स्थळनी विगत नीचे प्रमाणे छे:-

नाम.	संख्या.	केटलुं भंडोळ.
बर्मा-ब्रह्मदेश	२७५	७,२०,०४८
इस्टर्न बंगाल ने आशाम	३६६	८,२२,०६५
बंगाला	५११	६,९०,७५४
युनैटेड प्राविन्सो	७८९	३४,७७,३६३
अजमेर	२५	१५,९८२
पंजाब	७०६	१८,८४,२४१
मुंबई	२०९	८,१७,२०६
सेंट्रल प्राविन्सो तथा वराड	१५२	३,०४,८७५
मद्रास	३७७	३३,२८,५५८
कुर्ग	१८	४९,९०५
कुल	३,४२८	३,२१,८१,०२७

નવા શોધ-સ્વોલ્ડ-સંબંધી, સન ૧૯૦૯-૧૦ ની સાલમાં,
શી હકીકત બની છે તેની વિગત.

સ્પેસિફિકેશન ફાઇલ કરવા માટે કુલ અરજી ૬૯૬ થઈ
તેમાંથી ૬૦૬ મંજૂર થઈ ૧૬ રદ કરવામાં આવી. ૨૮ વિચાર માંડી
બાઝ્યો. ૧૪૬ ચાલુ-નિર્ણય થવા ઉપર

શી બાબતનું સ્પેસિફિકેશન ફાઇલ કરવા અરજ કરવામાં આવી
તેની વિગત નીચે પ્રમાણે.

બાયસિકલ અને એવાંજ બીજાં વીહીકલ	૨૬
ચાહાના ધંધા સંબંધી	૧૩
રેલ્વે સંબંધી	૭૭
Lamps and burners ...	૧૧
Treatment of Metals ...	૨૯
Electrical contrivances ...	૩૮
સ્પિન્નિંગ તથા વિવિંગ મશીનો	૩૦
Water Lifts and pumps ...	૧૯
Sugar canes and other Mills ...	૯
Chemical appliances and preparations.	૫૯
ઇમારત બાંધવાના કામમાં સુધારો અને તેમાં વપરાતા સામાનનો સુધારો.	૩૮
એ સિવાય બીજા પરચુરણ....	૩૪૬
આ સંબંધી અરજ કરનારાની હકીકત	
હિન્દમાં રહેનારા પુરુષો	૨૩૮
દેશી	૭૪
બીજા રહેવાશી	૧૬૪
હિન્દ સિવાયના બહારના રહેવાશી....	૪૯૭

ડિઝાઇન.

આ સંબંધી અરજિયો કરવામાં આવેલી	૧૧
તેમાંથી રેજિસ્ટર કરવામાં આવી	૩૭
રદ કરવામાં આવી	૧૧
નિકાલ લાવવા ઉપર બાકી	૧
વિચાર માંડીવાળ્યો	૨
ડિઝાઇન રેજિસ્ટર કરાવનારાઓમાંથી હિન્દના			
રેહેવાશી	૨૨
દેશી	૭
અંગલો ઇન્ડિયન	૧૬
હિન્દની બહારના રેહેવાશી	૧૬
ચાલુ ફી ભરીને પોતાની અરજી તાજી રાખેલી એવા			૬૭૮
જેઓએ ફી ભરી નહિ તેઓના કેસ રદ કરવામાં આવ્યા			૪૪૯

સરકારને બધા પ્રકારની ફીની ઉપજ રૂ. ૬૬,૨૦૧ ઉપજી.

સન ૧૮૮૮ ના આક્ટ પ્રમાણે કુલ સંખ્યા અરજિયોની ૧૦,૨૦૬ તેમાંથી ૭,૮૯૦ સ્પેસિફિકેશન રેજિસ્ટર કરીને ૧૯૦૯ ની સાલ સુધી તારવી લેવામાં આવેલ છે. ૧૯૦૯ ની સાલ સુધી પેટન્ટ માલના રહેલાની સંખ્યા ૨,૬૯૯ થાય છે. ડીઝાઇનનો કોપી રાઇટ રેજિસ્ટર કરાવવાની અરજિયો થોડી છે એમ ઉપરની વિગત જોવાથી જણાય છે.

ब्रिटिश हिन्दुमां, ब्रिटिश साम्राजना अन्य प्रदेशोभांथी माल आयात थयो तैनु पत्रक:-
(एमां सरकारी स्टोर-नगदी दाखल नथी.)

अंक ११.

	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
ग्रेट ब्रिटन	६८,७३,८८,०६९	७२,३९,७०,६६९	८६,६३,६८,२४१	७५,९१,९१,०६३	७३,९८,९७,७९१	७८,९५,५९,२११
जिब्राल्टर	५१,९,७७	६६,५५८	७२,६१७	८४,०६७	१,१२,२६०	१,३३,२५४
माल्टा अने गोडो	१२,६९८	२६,६१८	४६,३९३	२९,७७८	२९,८२०	६०,९५३
एडन अने तेना तावानो प्रदेश	३०,१९,३९०	२४,९४,७६८	२९,१६,९६५	३४,२७,०४३	३१,४९,७४६	३५,७०,६४०
बेहेरीनना टापु	५०,१०,६३१	४४,८२,३८५	२७,३३,१०३	४०,५२,०१०	४४,१९,१९५
मालदीव	९४,५१०	१,११,१०७	६२,५०८	६१,५२०	१,०३,२७३	९०,२७६
सीलोन (लंका)	६७,०९,५१०	८४,९४,६८०	९४,४९,१२९	७०,९२,१९३	६७,६३,२१५	७२,१०,६६४
स्ट्रेट्स सेटलमेंट	२,५५,१९,४६३	२,७६,८५,८८२	३,२४,५६,३८७	३,५०,१६,०२३	२,९५,९१,०७०	३,०२,७८,८२६
मलय स्ट्रेट्स	९२	९,२६३	१४,६५१
हॉंगकांग	१,०१,९१,५९५	८४,२७,१३६	१,११,९८,४८४	१,१९,८६,००५	१,०२,३८,४७२	१,२५,५५,२१८
केप कलनी	१७,३०४	२१,३०५	८,६२८	३,९१,४०६	३,००,२४७	६३,१५५
नानाल	७५,४०७	५४,७९२	६,१३,२७६	१२,६२,२७३	१२,५४,५११	२,७३,७८५
मोरिशियस अने तेना तावानो प्रदेश	२,०७,८७,८३९	२,१६,७०,८१६	२,४४,३६,८५६	२,५५,८१,८१०	२,४९,४२,६१८	३,०२,४१,०३२
श्रीलंका अने पेम्बा	२,७,९२,७७०	२,७,८७,९१६	२,७,११,३९४	२४,१०,५२४
ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका	२,६,९२,६०४	२१,१५,६०१	३,५१,१६०	३,८८,०९९	७,२७,३८८	७,१७,८६२
सेचीलीस	२,०६,०८३	१,५१,१४४	२,२८,७५३	६,२८६

	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
सोमालीलैंड	७,३००	६०,३८७	२,२७५	१६,२५३	२६,४४५	१,१२५
नायगर प्रोटेक्टोरेट	१,२८२
केनेडा	१७०	२४,८४६
आटलांटिक उपरना बंदर	१,४८२	२,१३३	३,९३,९३७	१,८३७
पासिफिक उपरना बंदर	४,५८३	५,८८९	२,५५९
ब्रिटिश वेस्ट इंडियाना टापु	४,१८७	६,४१२	१,२७५	४,३४९	२३३	६१६
ब्रिटिश गाएना	५,५०५	३७०	६,३५७	९११	१,८३१	७०३
न्यूझिलैंड	१,१७,९५०	९२,६०६	९१,७०५	२,१७,१४३	५६,५५७	५७,०४४
वेस्ट आस्ट्रेलिया	८,०३,४३९	८,९३,६९५	११,५१,६९८	९,४८,२३०	४६,४०,४११	४१,२४,७२८
साउथ आस्ट्रेलिया उत्तरना प्रान्तो	२५,८७८	५५,८५८	५,७१,६८६	२२,३६,८५५	१,५५,८७६	३,२३,९०३
सहित	५०,७१,८७९	२८,२५,८६०	२६,५६,४०६	२७,६८,९८८	२८,४२,०९५	२६,४६,६१२
विक्टोरिया	२,६६५	३,५५,५७७	१,८०४	३,११,९९०	७,०४७	५,८८१
ट्रांसमेनिया	२५,१७,०६४	२०,३८,२१४	१८,७५,७९९	३५,८३,७१३	१४,१९,४९५	२४,१०,७९५
न्यू साउथ वेल्स	६,८०,५५६	८,४५,१९३	९,६४,६९२	३,७४,९५१	४,६४,६८२	१७,८८,३२६
क्वीन्सलैंड	१,६०६	१,१०४	८,७२३	३४४	१,७८२
फिनिना टापु	९१,०३,०८७	७०,१४,३९७	७२,२३,१८९	१,०२,३३,४५०	९५,२९,९५०	१,१३,०२,०५४
आस्ट्रेलियन कोमनवेल्थ	२	३९	१९५	३१९	२७५	४५७
ब्रिटिशना बीजा संस्थान	७६,५९,९५,७२६	८०,६३,५३,६२०	९६,१७,८७,२६९	८६,०५,९४,४८७	८२,६२,१९,८४८	८९,२९,७३,१८१
कुल...						

કેવી જાતનો માલ કેટલા રૂપિયાનો હિન્દમાં આયાત થયો તેનું વર્ગબારી પત્રક

અંક. ૧૨

	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
પેરેલા ઓઢવા વગેરે પોશાકની						
... સીજો	૨,૨૧,૮૩,૩૮૮	૨,૧૧,૨૩,૪૦૭	૨,૫૮,૩૦,૦૫૨	૨,૪૧,૭૨,૫૮૨	૨,૩૮,૧૪,૨૧૮	૩,૦૯,૭૬,૭૬૪
... રસાયણો, દવા,	૨,૦૨,૫૪,૧૩૧	૨,૧૬,૧૯,૭૬૦	૨,૫૪,૬૨,૦૯૧	૨,૨૬,૯૬,૭૨૨	૨,૬૫,૫૨,૮૧૧	૨,૩૫,૫૩,૧૧૦
... કોલસો	૩૨,૧૧,૭૮૦	૪૮,૫૯,૯૪૭	૫૯,૩૪,૮૩૯	૮૨,૨૪,૭૭૨	૭૨,૬૦,૯૬૩	૫૭,૨૧,૨૧૯
કપાસની વણાટની ચીજો-કાપડ						
... મૂતર વગેરે	૪૨,૪૪,૩૦,૯૬૯	૪૦,૯૧,૭૪,૮૮૬	૪૮,૦૪,૨૫,૪૫૯	૩૮,૦૧,૪૫,૮૬૫	૩૯,૩૭,૦૪,૮૨૫	૪૪,૮૩,૯૭,૮૯૯
... રંગવાના તથા કમાવવાના પદાર્થ	૯૪,૭૨,૮૧૨	૯૪,૬૬,૬૦૦	૧,૦૪,૨૨,૩૩,૫૭	૧,૦૦,૧૯,૫૨૬	૧,૨૦,૯૧,૬૧૪	૧,૩૪,૪૨,૩૦૯
... કાચ અને કાચનો માલ	૧,૧૨,૪૭,૧૦૮	૧,૨૧,૧૪,૧૦૮	૧,૪૪,૫૧,૭૭૪	૧,૧૬,૯૩,૨૯૧	૧,૨૮,૫૨,૯૦૯	૧,૫૬,૮૨,૩૩૨
... દાળા અને ઢાઢ	૩૦,૭૬,૩૯૬	૨૮,૨૪,૫૩૭	૩૬,૭૧,૮૮૧	૧,૨૩,૩૬,૪૦૯	૨૯,૯૬,૨૯૧	૧૪,૬૧,૭૪૨
... આજારો વગેરે	૯૧,૨૮,૬૯૨	૧,૧૯,૮૬,૮૫૯	૧,૩૬,૩૨,૬૪૦	૧,૨૩,૮૧,૦૬૯	૧,૦૮,૪૨,૩૦૯	૧,૨૩,૬૮,૪૭૫
... ઘરેણાં અને સોનારૂપાની પ્લેટો	૧,૫૪,૯૬,૬૭૪	૧,૧૧,૮૫,૩૩૨	૮૬,૧૮,૭૮૧	૬૯,૮૬,૮૮૪	૧,૦૨,૧૯,૨૩૧	૧,૦૦,૧૮,૮૭૮
... દારૂ	૨,૦૧,૭૮,૧૨૫	૧,૮૫,૬૭,૬૬૧	૨,૦૦,૪૯,૧૧૮	૧,૯૮,૪૯,૮૩૯	૧,૯૧,૪૮,૦૦૯	૧,૮૯,૮૧,૬૬૬
સવાકામ અને ચરકી સંબંધી						
... માલ (Mill work)	૪,૯૨,૫૬,૮૧૭	૫,૭૫,૦૦,૪૪૯	૬,૫૮,૫૨,૮૬૫	૬,૬૧,૫૯,૫૮૦	૫,૦૬,૦૭,૩૦૪	૪,૭૩,૦૪,૬૦૫
... દીવાશાઢ્યો	૫૮,૮૩,૨૫૧	૬૩,૧૨,૭૩૧	૭૩,૭૬,૮૩૬	૭૪,૫૦,૦૬૮	૮૧,૫૫,૨૬૬	૮૩,૯૧,૧૬૮

	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
ધાતુ અને લોખંડનાં ઓજારો	૧૧,૨૦,૮૪,૪૦૧	૧૨,૬૯,૩૪,૫૬૫	૧૬,૩૫,૬૮,૭૬૯	૧૬,૯૨,૮૭,૨૭૬	૧૫,૫૩,૨૯,૦૪૮	૧૭,૮૩,૩૬,૯૮૩
ખાણેનું તેલ વગેરે	૨,૨૩,૬૦,૫૫૭	૨,૪૨,૬૮,૬૭૧	૩,૧૯,૩૨,૯૪૪	૩,૦૦,૯૦,૭૩૭	૩,૧૪,૫૪,૮૮૨	૩,૩૮,૮૦,૭૦૧
નાનાપ્રકારના રંગ	૪૯,૨૫,૨૫૬	૫૬,૭૪,૬૫૬	૬૨,૩૭,૦૮૪	૫૯,૬૫,૩૯૨	૫૭,૨૯,૭૫૭	૬૬,૫૮,૩૪૨
કાગઝ અને પૂઠાં	૭૦,૪૮,૯૭૮	૮૦,૧૧,૧૦૫	૯૯,૨૪,૨૬૨	૯૨,૬૩,૩૯૬	૧,૦૧,૩૦,૨૪૯	૧,૧૨,૯૨,૧૩૬
ચોરાકના પદાર્થ	૨,૩૮,૫૬,૧૮૬	૨,૪૨,૩૩,૪૧૧	૨,૭૪,૦૦,૦૯૩	૨,૮૧,૩૨,૨૨૫	૨,૮૯,૮૭,૫૭૫	૩,૦૨,૯૩,૭૭૬
રેલ્વે સંબંધી સામન	૧,૬૨,૨૬,૧૭૯	૪,૧૫,૮૩,૮૦૧	૭,૨૦,૦૮,૨૪૧	૭,૪૧,૯૯,૦૦૫	૫,૪૪,૦૫,૯૫૮	૪,૨૪,૫૩,૩૧૪
મીઠું	૬૫,૭૧,૮૭૦	૬૬,૭૭,૩૯૦	૮૦,૨૧,૧૮૬	૮૪,૦૭,૫૯૮	૬૮,૮૭,૯૭૨	૭૦,૧૦,૫૬૫
કાનુ રંદમ	૭૧,૧૯,૦૪૯	૫૬,૮૦,૨૭૩	૯૮,૧૫,૧૩૭	૧,૦૧,૮૮,૯૮૯	૯૭,૬૯,૬૮૪	૮૫,૨૨,૮૦૦
રંદમનો બનાવેલો વર	૧,૯૦,૧૫,૧૦૦	૧,૮૨,૫૦,૪૬૫	૨,૧૩,૪૮,૬૬૧	૨,૨૮,૧૩,૭૨૭	૨,૨૬,૬૯,૨૭૫	૨,૭૬,૪૬,૨૨૬
વસાણાં	૧,૧૦,૦૫,૮૮૪	૧,૬૩,૯૨,૯૦૩	૧,૬૬,૧૬,૯૫૫	૧,૩૭,૩૯,૯૮૩	૧,૨૮,૭૫,૬૬૯	૧,૫૪,૧૬,૫૧૨
કાગળો-રેટરનરી, લખવાનો સર- સામાન	૩૭,૭૦,૪૩૩	૪૦,૪૦,૩૪૭	૪૪,૩૮,૦૬૫	૪૩,૭૯,૦૩૪	૪૮,૨૭,૦૮૭	૫૨,૬૩,૫૧૨
સ્વાંડ	૭,૭૭,૪૫,૧૯૯	૮,૭૩,૮૧,૧૧૪	૯,૨૨,૭૦,૪૪૨	૧૦,૯૦,૬૬,૦૯૮	૧૧,૫૨,૨૦,૪૯૨	૧૨,૧૬,૫૯,૬૫૧
ડનનો બનાવેલો વર-માલ	૨,૪૨,૫૧,૮૭૮	૨,૦૫,૨૧,૬૬૬	૨,૭૬,૭૬,૫૦૮	૨,૯૧,૦૯,૩૦૮	૨,૦૮,૧૧,૧૦૩	૩,૦૧,૯૬,૮૭૧
વીજા પદાર્થો	૧૦,૦૦,૩૯,૪૮૩	૧૦,૮૨,૧૮,૦૭૪	૧૨,૬૯,૬૨,૯૦૨	૧૧,૬૮,૯૭,૮૯૯	૧૧,૪૨,૩૦,૯૭૮	૧૨,૮૬,૦૮,૬૦૪
કુલ...	૧૦૩,૦૮,૪૦,૭૦૫	૧૦૮,૩૦,૭૫,૮૧૮	૧૨૯,૮૯,૫૦,૯૪૨	૧૨૧,૨૬,૫૭,૨૬૫	૧૧૭,૦૫,૭૫,૪૭૯	૧૨૯,૩૫,૪૦,૧૬૮

બ્રિટિશ અને બીજા દેશોનો માલ હિન્દમાંથી ફરીને નિકાસ કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક.

	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦
પોશાકનો બર	૧૪,૬૫,૩૭૩	૧૬,૬૪,૦૬૪	૧૯,૦૦,૩૨૧	૧૫,૦૨,૯૦૩	૧૫,૭૦,૫૭૭
રસાયણી પદાર્થ વગેરે	૯,૪૬,૬૮૩	૮,૭૨,૬૦૪	૮,૯૯,૨૧૯	૬,૮૨,૯૫૨	૭,૭૫,૦૪૫
કાપડ-મૂત્ર	૧,૪૦,૯૩,૭૮૧	૧,૩૧,૭૨,૬૨૫	૧,૪૮,૪૪,૪૯૮	૧,૧૨,૭૧,૬૫૪	૧,૨૧,૨૭,૫૫૬
કાચ અને કાચનો બર	૩,૫૫,૩૭૬	૩,૯૬,૦૭૯	૩,૬૯,૪૯૦	૩,૬૯,૪૯૦	૨,૭૪,૬૪૭
ગુંદર વગેરે	૧૦,૦૭,૩૮૪	૮,૯૩,૮૦૨	૭,૦૯,૪૭૪	૭,૦૩,૮૮૨	૬,૯૨,૩૭૨
દાર્થદાત	૩,૯૬,૯૮૫	૩,૩૬,૮૩૦	૪,૧૨,૫૧૯	૪,૧૭,૫૩૨	૫,૪૯,૩૪૦
ઘરેણાં, પ્લેટો વગેરે	૩,૯૬,૮૪૩	૭,૩૦,૩૨૬	૮,૬૬,૬૨૫	૮,૫૮,૭૦૦	૮,૩૫,૮૬૩
ઘાતુ અને ઘાતુનો બર-માલ	૩૪,૧૦,૩૫૧	૪૪,૬૪,૨૪૦	૩૭,૯૯,૬૦૪	૨૮,૩૮,૧૨૬	૨૯,૬૮,૯૧૨
તેલ ધાતુનું	૫,૩૮,૦૧૭	૨,૩૦,૩૮૫	૧,૫૬,૬૭૭	૧,૧૯,૫૩૧	૬૦,૫૧૮
તેલ ધાતુનું	૧૭,૪૦,૪૫૭	૨૧,૦૪,૭૮૧	૧૦,૬૨,૬૧૬	૧૮,૩૨,૬૧૮	૧૬,૯૬,૨૪૦
ચોરાક	૬,૪૭,૭૯૭	૬,૭૭,૬૮૩	૫,૪૫,૨૫૧	૪,૨૧,૧૮૧	૪,૪૭,૯૦૫
રેશર્મમાલ	૨૦,૨૨,૬૧૯	૧૪,૬૫,૦૫૭	૧૦,૧૦,૭૮૩	૧૧,૭૩,૪૭૫	૧૬,૫૫,૭૬૫
ચાંદ	૫,૨૦,૬૬૦	૩,૦૮,૬૮૫	૬,૪૧,૮૪૮	૫,૪૦,૦૩૧	૩,૬૧,૨૨૦
ચાંદ	૨૫,૮૦,૯૯૭	૨૯,૫૮,૬૨૭	૩૨,૭૬,૪૭૦	૨૭,૯૦,૯૫૫	૨૮,૮૦,૨૩૬
કાચુ ઉન	૫,૩૨,૮૨૧	૫,૧૯,૬૦૨	૪,૩૨,૫૦૫	૨,૮૫,૫૫૭	૩,૩૯,૭૩૨
ઉનનો માલ-બર	૪૬,૨૬,૬૫૬	૪૦,૪૫,૦૦૦	૫૮,૪૫,૪૫૩	૬૦,૦૫,૫૩૮	૬૬,૫૦,૪૨૫
બીજા પદાર્થો	૩,૫૨,૮૮,૧૦૦	૩,૪૮,૪૦,૩૯૦	૩,૭૬,૭૩,૩૫૩	૩,૧૭,૦૭,૨૯૯	૩,૩૮,૮૬,૩૫૩
કુલ...					

બ્રિટિશ હિન્દમાં પરદેશોમાંથી જે માલ

દેશનું નામ	૧૯૦૬-૬	૧૯૦૬-૭
રશિયા	૨૮,૨૯,૯૫૫	૧૦,૭૬,૫૦૮
રશિયાનાં ઉત્તર ભાગનાં બંદરો
રશિયાનાં દક્ષિણ ભાગનાં બંદરો
સ્વીડન	૧૭,૨૯,૩૬૩	૨૨,૨૮,૮૮૨
નોર્વે	૯,૬૩,૩૬૯	૧૧,૪૧,૯૨૮
ડેન્માર્ક	૧૪,૦૦૮	૩,૫૦૯
ડેન્માર્કનાં પ્રી બંદરો
ડેન્માર્કનાં બીજાં બંદરો
જર્મની	૪,૩૭,૨૫,૫૯૬	૫,૭૯,૦૮,૭૦૭
જર્મનીનાં પ્રી બંદરો
જર્મનીનાં બીજાં બંદરો
હોલેન્ડ	૬૦,૧૨,૭૬૦	૬૨,૭૮,૨૬૧
વેલજિયમ	૪,૪૭,૬૦,૦૩૮	૪,૩૫,૫૩,૯૧૯
ફ્રાન્સ	૧,૭૨,૮૭,૮૭૧	૧,૪૬,૨૭,૩૩૫
સ્પેન	૧૦,૭૭,૩૭૭	૯,૫૧,૯૬૪
પોર્ટુગાલ	૪૭,૬૪૭	૧,૮૪,૦૧૩
ઇટલી	૧,૨૦,૩૪,૪૧૯	૧,૦૮,૧૦,૯૧૫
આસ્ટ્રિયા હંગેરી	૪,૧૦,૭૫,૩૩૫	૩,૦૬,૮૪,૮૨૯
આસ્ટ્રિયાનાં પ્રી બંદરો
આસ્ટ્રિયાનાં બીજાં બંદરો
સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	૪૭	૭,૪૬૪
રોમાનિયા	૧૧,૪૫,૪૪૨
રોમાનિયાનાં પ્રી બંદરો
રોમાનિયાનાં બીજાં બંદરો
ગ્રીસ	૩૯,૪૩૮	૧૬,૩૨૭
યૂરોપિયન ટર્કી તથા ક્રીટ અથવા કાંઢિયા	૫૫,૪૩૫	૬૭,૪૨૫

१९१०-११]

ग्रेट ब्रिटननो हिंदू साथे संबंध.

३३३

आयात थयो तेलु पत्रक.

अंक १३-

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
.....
१,३०,७४७	३,९६१	३,१४९	२८,४२२
३८,८३,०३३	२७,९२,७३१	१४,८२,६०२	२५,७५,२८६
२९,५८,१९०	४०,३९,००५	३९,४६,५२५	४०,७२,९६६
१०,४२,८१५	१७,९८,३४९	२२,३०,८२०	२२,४४,७०४
.....
२११	६,५७९	१७,१३३	५२,३४८
.....	९,४५४
.....
५,१६,४०,२४०	४,९२,७६,२९७	४,१६,४६,०३४	५,१५,००,८८८
८,७९८	७,३०६	५३६	४६,८१६
७१,२४,१६५	८८,२२,५४८	९७,७८,०३७	१,१०,७६,२४७
५,३०,७६,०५२	५,१७,२३,८२८	४,५६,५०,९२९	५,७७,३३,६३४
२,०३,१९,९७२	१,८१,०८,९२२	१,७३,८८,०९६	२,०८,२३,१४६
१४,११,२२३	१७,९७,३७९	१७,४१,७४६	१०,१३,१३०
२,६५,५६०	४,५५,२१२	४,३७,४३१	३,७२,७५४
१,१९,२४,३१४	१,१३,५२,४९६	१,१२,८०,४५४	१,५१,७८,२५७
.....
२,६५,४९,५८९	३,८६,६०,९४४	२,७२,५७,५१९	३,१६,४७,५६९
१,७३४	५,२८४	१,६७१	१,२३४
४५९	४५३	५३५	७८७
.....
३८,११,४०७	३६,२०,६३७	३,८४,१६४	४६३
१५,६१,७४८	१७,७८,५३१	१८	२२१
११,५०२	८,८८७	२०,०४०	९,२६२
६३,८२८	१,४९,१२७	४४,१८९	४७,५६४

દેશનું નામ.	૧૯૦૫-૬	૧૯૦૬-૭
એશિયાટિક ટર્કીનાં બંદર, લીવેટ અને કાઝા સમુદ્ર માંહેલાં ...	૧,૧૭,૫૫૨	૧,૩૬,૦૭૨
એશિયાટિક ટર્કીનાં બંદરો ઇરાની અ- સ્થાત, રાતા સમુદ્રમાંનાં ...	૫૪,૩૧,૨૮૬	૫૪,૧૯,૧૧૬
આરેબિયામાં મસ્કત અથવા ઉમાન...	૮૨,૪૮,૧૩૦	૫૧,૨૧,૪૪૫
આરેબિયાનાં બીજાં દેશી સંસ્થાન ...	૨,૨૮,૪૫૫	૧,૧૮,૪૮૦
ઇરાન ...	૪૩,૨૪,૭૩૫	૪૭,૬૬,૬૧૦
મકરાન અને સોમાલીલેંડ ...	૬,૪૨,૭૩૯	૬,૨૬,૩૪૦
સુમાત્રા ...	૧૬,૫૨,૯૧૪	૩૭,૮૩,૯૧૯
જાવા ...	૧,૮૧,૧૩,૦૪૧	૨,૯૦,૪૪,૦૭૦
બોર્નિયો ...	૧૪,૭૧,૩૬૧	૩,૯૦,૮૦૩
સેલીબીનાં અને બીજાં ટાપુ
શિયામ ...	૬૪,૪૮,૦૦૨	૫૬,૪૭,૯૦૭
ઇંડો ચાઇના (કોચીન ચાઇના કોમ્બો- ડિયા, આનામ અને ટૉકિન સહિત) }	૩૭૩	૬૭,૯૪૩
ફિલિપાઇનના બેટો ...	૩,૪૧,૬૬૮	૧,૯૫,૪૫૮
ચીન (હાંકાંગ અને મકાવબાદકરતાં).	૭૫,૫૪,૭૬૧	૬૫,૦૮,૮૩૯
જાપાન ...	૧,૨૮,૪૩,૬૬૧	૧,૬૧,૦૧,૦૧૧
ઇજિપ્ટ (મિસ્ર દેશ) ...	૩૪,૩૪,૪૯૬	૧૫,૭૧,૬૩૩
ત્રીપોલી (ઇટલીમાં)
આલજિરિયા
પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકા ...	૮૬,૫૫૮	૮૪,૦૮૮
માદાગાસ્કર ...	૨૩,૧૫૨	૧૨,૧૯૪
રીયુનિયન (Reunion) ...	૩,૪૨,૧૩૩	૮,૬૬,૬૭૫
જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા ...	૧૮,૧૬૦	૧૭,૭૮૯
ઇટાલિયન પૂર્વ આફ્રિકા ...	૧,૫૫,૯૩૪	૧૮,૯૮૪
પૂર્વ આફ્રિકાનાં બીજાં બંદર ...	૧,૦૩,૯૭૪	૧૬,૯૪૩
પ્રેન્ચ સોમાલી લેંડ ...	૪૦૬	૪૪,૩૦૬

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
५१,५४३	३,६३,८७९	३,२८,७१३	३,८७,८७०
			इ. अ. ४८,६९,९८७
६०,०९,१०८	६५,४८,८३५	५२,७९,०९७	रा. स. ७,५१,८४८
४४,१५,५७७	३५,१७,१२८	५०,२२,९६७	४१,८७,१२९
३२,३८३	१५,९११	३१,७६३	२५,४७४
४३,३२,५६०	४२,८७,३६२	५२,७७,५३३	६१,२८,६१०
५,६८,६७०	९,३८,४७८
१२,११,७०५	३९,५२,०२१	२०,१५,३९०	२८,३२,१०४
५,८०,५२,३२६	६,१९,६०,४६५	७,९३,७४,८१८	९,००,८१,२६५
२२,६२,८२४	२१,४३,७७८	२४,६७,०११	४०,०५,९०७
.....	१२,२७९
५७,६०,९७६	४४,२८,८८२	३३,७८,९२२
१,९४५	१,७८०	४,८९,०३४	४,८४८
३,२९,५९८	३,०९,०३५	२,७१,७६१	३,२६,६०८
१,०७,८०,०२८	१,१३,१७,००१	१,२३,२१,१७६	१,१८,०२,००८
२,१६,७४,९०४	२,११,७०,८२८	२,४६,६५,४२१	३,३५,८५,०७३
३०,२१,७३५	३४,८७,९२६	२५,४०,५१८	२७,३७,१२५
.....	२,४३७	९२
३,१५४	५,८५२	८,३५८	७,८२०
९४,७४२	२,७५,३७६	२,३०,००१	१,००,४७५
५,९५७	४,७४१	१३,३४०	१७,०८२
२,०९,८६३	१,७५,८८६	३,४२४	१,१४३
१८,४००	१,०३,३९६	४२,४५५	६२,९३७
५१,४४३	१,०३,३७७	५,२६,२८९	१०,०२,१४६
.....
१,०१,८६७	९	२,०००	१,३४६

દેશનું નામ.	૧૯૦૫-૬	૧૯૦૬-૭
અમેરિકાનાં યુનૅટેડ સ્ટેટ્સ ...	૨,૨૪,૨૫,૬૫૦	૨,૫૪,૭૦,૫૫૮
એલેક્ઝાન્ડ્રીયાનાં બંદર
પેસીફીકનાં બંદર
વેસ્ટ ઇન્ડિઝ (પશ્ચિમ પ્રદેશ) ...	૧,૫૫૯
કયુબા
કોસ્ટા રીકા
બ્રાઝીલ ...	૧,૦૫૦
ઊરુગ્વે
આરગેન્ટાઈન (પ્રજાસત્તાક) ...	૧,૭૩,૪૬૪	૨,૫૦૦
પેસીફીકનાં બેટો ...	૬,૭૫૭
બીજાં પરદેશી પ્રદેશો ...	૩૬૧	૧,૦૮૯
કુલ પરદેશી દેશો...	૨૬,૪૮,૪૪,૯૭૯	૨૭,૬૭,૨૨,૧૯૮
બંગાળનાં ફાલ્લો ...	૪૧,૯૦,૧૩,૫૪૨	૪૨,૦૦,૫૯,૫૪૪
પૂર્વ બંગાળ અને આસામનાં ફાલ્લો...	બંગાળમાં સમાસ થયો	૩૭,૮૯,૯૮૮
મુંબઈનાં ફાલ્લો ...	૩૬,૫૧,૯૩,૯૨૪	૩૮,૦૬,૧૭,૮૬૪
સિંધનાં ફાલ્લો ...	૮,૭૧,૨૮,૭૯૧	૯,૪૧,૮૬,૮૪૫
મદ્રાસનાં ફાલ્લો ...	૧૭,૩૭,૪૭,૩૭૫	૧,૦૬,૫૯,૯૬૦
બરમાનાં ફાલ્લો ...	૮,૧૭,૫૭,૦૭૩	૯,૩૭,૬૧,૬૧૭
જકાત લેવાતાં એવાં ...	૮૮,૧૩,૧૨,૮૧૫	૯૦,૨૮,૫૬,૬૯૧
જકાતથી મુક્ત ...	૧૪,૯૫,૨૭,૮૯૦	૧૮,૦૨,૧૯,૧૨૭
કુલ સર્વાલ્લો...	૧,૦૩,૦૮,૪૦,૭૦૫	૧,૦૮,૩૦,૭૫,૮૧૮

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
.....
३,०२,०८,१९४	३,१८,३३,३३७	३,५४,५४,०६८	३,४०,५८,९७७
२१,६४,८०१	७,९५,७१३	१२,९८,२२४	६,९८,०१८
६००
.....	२,३२६	३०५	२,५६७
१०,४०३
१,१८०	३,५६९
.....	१,४७२	६७
.....	५५६
.....	८,४३०	१९४	७०
७७९	१२०	६६५	९३१
३३,७१,६३,६७३	३५,२०,६२,७७८	३४,४३,५५,६३१	४८,०५,६६,९८७
५२,६२,८८,७५५	४४,२३,७२,२५८	४६,६२,१६,१९९	४८,५४,०७,५६४
५२,४१,८१३	६०,३१,१२५	५७,९५,८२३	५४,५८,३१३
४४,८१,६०,८१२	४०,४३,१४,६१७	३९,५४,२९,९५८	४७,३५,४४,०९६
१०,५२,१७,२५०	११,३१,७५,३४०	९,९६,९९,९४५	११,५२,४०,०११
१०,२५,४८,७४५	११,५४,५७,६५५	९,४६,४१,२५१	१०,६३,६२,०४१
११,१४,९३,५६७	१३,१३,०६,२७०	१०,८७,९२,९०३	१०,७७,२८,१४३
१,०७,२६,७३,०१५	९७,७४,४७,४२९	९८,०४,२३,४०३	१,१२,५५,५३,७९७
२२,६२,७७,९२७	२३,५२,०९,८३६	१९,०१,५२,०७७	१६,७९,८६,३७१
१,२९,८९,५०,९४२	१,२१,२६,५७,२६५	१,१७,०५,७५,४७९	१,२९,३५,४०,१६८

बाहारना प्रदेशोमां हिंदूमांथी केटला रूपियानो माल तथा
खजानो निकास थयो तेनुं पत्रक सन १८३४-३५ थी
१९१०-११ सुधी. अंक १४.

साल.	माल.	खजानो-नगदी.	कुल.
१८३४-३५ दश वर्षनी रास	७,९९,३४,२००	१९,४७,४१०	८,१८,८१,६१०
१८३५-३६ थी			
१८४४-४५	१३,२९,०३,२८९	४४,८१,४०३	१३,७३,८४,६९२
१८४५-४६ थी			
१८५४-५५	१७,५८,२७,७१०	१,१७,३२,८६१	१८,७५,६०,५७१
१८५५-५६ थी			
१८६४-६५	३८,४४,५६,५८८	९९,०४,५४६	३९,४३,६१,१३४
१८६५-६६ थी			
१८७४-७५	५४,८९,१०,१९५	१,७२,१४,३४१	५६,६१,२४,५३६
१८७५-७६	५८,०९,१४,९४६	२,२०,०२,३६३	६०,२९,१७,३०९
१८७६-७७	६१,०१,३८,९१२	४,०२,९८,९७८	६५,०४,३७,८९०
१८७७-७८	६५,२२,२३,२८२	२,२१,०९,९५६	६७,४३,३३,२३८
१८७८-७९	६०,९३,७५,१३१	३,९८,२२,२८३	६४,९१,९७,४१४
१८७९-८०	६७,२१,२३,६२७	२,०३,५१,४७९	६९,२४,७५,१०६
१८८०-८१	७४,५८,०६,०२०	१,४४,०४,४०८	७६,०२,१०,४२८
१८८१-८२	८१,९६,८४,५०७	१,०९,९७,४६८	८३,०६,८१,९७५
१८८२-८३	८३,४८,५१,२२७	१,०४,२०,५८८	८४,५२,७१,८१५
१८८३-८४	८८,१७,६०,९०२	१,०१,०३,०७१	८९,१८,६३,९७३
१८८४-८५	८३,२५,५२,९२१	१,९७,०६,३००	८५,२२,५९,२२१
दश वर्षनी रास	७२,३९,४३,१४८	२,१०,२१,६८९	७४,४९,६४,८३७
१८८५-८६	८३,८८,१२,६३७	१,१०,८२,३७६	८४,९८,९५,०१३
१८८६-८७	८८,४७,०१,१७२	१,७२,०५,१६१	९०,१९,०६,३३३
१८८७-८८	९०,५४,३६,५४५	१,६०,४६,२४२	९२,१४,८२,७८७
१८८८-८९	९७,०४,९५,३२१	१,७८,४३,४६९	९८,८३,३८,७९०

साल.	माल.	खजानो-नगदी.	कुल.
१८८९-९०	१,०३,४६,०३,९८४	१,९०,६३,२१८	१,०५,३६,६७,२०२
१८९०-९१	१,००,२२,७३,४७७	२,१२,३१,७८५	१,०२,३५,०५,२६२
१८९१-९२	१,०८,१७,३५,९१६	३,२८,६६,८५८	१,११,४६,०२,७७४
१८९२-९३	१,०६,५९,५४,७५१	६,९५,८९,२३७	१,१३,५५,४३,९८८
१८९३-९४	१,०६,५०,३३,६९५	४,१०,०१,९२१	१,१०,६०,३५,६१६
१८९४-९५	१,०८,९१,३७,७८२	८,२२,६०,७१७	१,१७,१३,९८,४९९
दश वर्षनी रास	९९,३८,१८,६२८	३,२८,१८,०८८	१,०२,६६,३७,६२६
१८९५-९६	१,१४,३३,४७,३८४	४,२५,९८,१०५	१,१८,५९,४५,४८९
१८९६-९७	१,०३,९८,४०,९६०	४,९३,७४,९५५	१,०८,९२,१५,९१५
१८९७-९८	९७,६३,२७,८१०	७,१४,८६,४७०	१,०४,७८,१४,२८०
१८९८-९९	१,१२,७९,९७,२४८	७,४१,१४,२०७	१,२०,२१,११,४५५
१८९९-१९००	१,०९,०८,३३,२१६	७,९५,६३,८७६	१,१७,०३,९७,०९२
१९००-०१	१,०७,७१,८५,६५७	१४,२२,७३,९४६	१,२१,९४,५९,६०३
१९०१-०२	१,२४,८९,५२,९११	११,४७,०८,६०३	१,३६,३६,६१,५१४
१९०२-०३	१,२९,३९,६६,००२	९,६५,७६,३७०	१,३९,०५,४२,३७२
१९०३-०४	१,५३,५१,७१,५९९	१४,९४,१६,८११	१,६८,४५,८८,४१०
१९०४-०५	१,५७,७२,२०,५२९	१६,५४,०८,१६७	१,७४,२६,२८,६९६
दश वर्षनी रास	१,२१,१०,८४,३३२	९,८५,५२,१५१	१,३०,९६,३६,४८३
१९०५-०६	१,६१,८३,५६,२१६	१५,४७,००,०५४	१,७७,३०,५६,२७०
१९०६-०७	१,७७,०२,९६,६३०	५,७१,८२,५२६	१,८२,७४,७९,०५६
१९०७-०८ पौड	११,८२,३८,६८३	३६,३०,८१९	१२,१८,६९,५०२
१९०८-०९ पौड	१०,२०,१८,६६२	३९,७१,११६	१०,५९,८९,७७८
१९०९-१० पौड	१२,५२,५६,६९५	४२,६२,२२१	१२,९५,१८,९१६
१९१०-११ पौड	१३,९९,२१,३४६	४७,४५,३२७	१४,४६,६६,६७३
१९११-१२ पौड	१५,१८,९६,११३	६९,०७,७४६	१५,८८,०३,८५९

ब्रिटिश हिन्दू एकर हिंदी मालनो निकास, ब्रिटिश साम्राजना प्रदेशोमां केटला रूपियानो थयो, अने ते किया देशमां थयो तेनुं पत्रकः—(आमां सरकारी स्पोर दाखल नथी.) अंक १५.

साम्राजना प्रदेशनुं नाम.	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
यूनाटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटन	३९,९९,७५,८२०	४७,१०,५९,६९०	४४,९४,३२,५८१	३६,०८,७३,०७७	४८,६७,७६,८१२	५१,५६,५७,३२५
बिनाल्टर	४,०८,९६१	१,१७,४१३	९७,१७०	१,५१,५३२	१,३२,३२२	१,२४,१६१
माल्टा	५८,३५४	२५,९२७	४७,३८४	६१,२६४	५,३७,३६१	१,११,८३३
साइप्रस	...	१,०६१	२१,२९५	१८,८१९	४,६९७	४,६४७
एडन अने तेना ताबानो प्रदेश	१,२५,७९,०३०	१,११,९६,३०२	९७,६८,१८४	७९,८९,४२०	८४,९५,९०१	८६,८८,२४८
बेहेरीनना टापु	१४,८९,४२२	१४,१४,१२६	१९,७४,३०८	३२,४१,४८३	३७,२२,८२५	३७,०८,२४३
मालदीव्स	२,१६,९८०	१,९३,७९५	१,६१,२९६	८२,५३५	१,०८,७०२	१,३३,९३९
सीलोन-लंका	५,५३,५१,६७४	६,३८,१५,६५१	६,२५,०९,१६९	५,८१,५६,१४८	६,८७,६५,३२६	८,००,२४,६३०
स्टेट्स सेटलमेंट	६,२९,९६,८७०	६,५२,८९,९१९	६,८२,०२,२०८	५,२५,६८,७८८	६,०१,१८,६०८	७,६८,८५,७४४
फीडरेट (मांडलिक)मलख संस्थानो	४६०	४३,८११	३,९४,४७२	६,१८,०५५
नोर्विचो	१२,९६६	२२,२५०	२५,११५	६,२४५	८,८८०	१३,३५२
लेडुआन	...	३१	६००
हांगकांग	१३,२५,४५,२३३	१०,८७,४३,५९६	८,४८,८२,६४२	१०,०७,२८,४४६	९,८५,२६,४४५	११,१२,१२,४६१
पश्चिम आफ्रिका	...	३,३२४
सीरालियोन
गोल्ड कोस्ट	५७,३३३
सेंट हेलेना	३१,०७,८१२	३७,२७,१८६	२१,३६,७२३	९,११२
केप कोलनी	५४,२४,७१९	५३,७६,२४०	६६,९८,४०४	२३,९१,१६६	५७,३६,०७०	२९,०८,२७८
नाताल	५४,१६,१२६	...	६२,५१,१००

સામ્રાજ્યના પ્રદેશનું નામ.	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
મોરિશિયસ અને તેના તાબાનો પ્રદેશ	૧,૧૨,૯૫,૮૭૦	૧,૨૪,૯૧,૦૯૫	૧,૦૬,૫૫,૩૭૭	૧,૧૪,૪૬,૫૯૩	૧,૦૪,૨૩,૯૮૬	૧,૨૪,૩૫,૨૬૭
શાહીબાર તથા પેમ્બા	૩૯,૩૮,૨૪૨	૩૯,૫૮,૨૬૯	૩૧,૬૪,૧૯૦	૩૯,૭૫,૫૧૩
બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા	૪૯,૧૬,૧૯૨	૫૫,૩૩,૯૦૬	૨૨,૪૩,૯૫૭	૨૦,૫૫,૬૭૦	૨૧,૯૪,૦૦૩	૨૭,૮૮,૭૯૧
સેયો દેલીસા	૩,૭૨,૧૯૭	૩,૫૨,૪૪૦	૪,૦૦,૩૦૧	૪,૩૭,૨૫૨
સોમાલીલેન્ડ	૯,૯૬,૯૩૯	૪,૯૯,૫૭૬	૨,૫૧,૯૫૫	૫,૭૦,૦૭૫	૮,૧૬,૫૫૦	૩,૮૩,૧૮૪
કેનેહા	૭૫,૯૭,૬૬૫	૭૭,૬૯,૧૩૫
આટલાંટિકનાં બંદર	૪૩,૮૬,૦૧૫	૪૩,૭૩,૮૮૦	૫૬,૪૯,૦૭૨	૭૬,૬૦,૧૫૨
પેસિફિકનાં બંદર	૫,૫૮,૪૭૪	૩,૬૭,૪૪૧	૪,૮૩,૧૩૬	૭,૧૪,૬૮૫
ન્યુ ફાઉન્ડ લેન્ડ	૩,૦૫૦	૧,૯૯૫
બા મુહાદ્દા	૪,૭૦૦	૨,૩૨,૫	૩,૭૫૬	૨,૨૦૪	૩,૯૦૫	૪,૩૯૯
બ્રિટિશ વેસ્ટ ઇન્ડિયાનાં બેટો	૧૭,૧૪,૮૦૫	૧૧,૭૮,૭૨૦	૧૧,૧૨,૩૦૦	૯,૯૨,૦૫૭	૭,૧૬,૦૧૨	૧૬,૧૨,૯૦૪
બ્રિટિશ ગાણના	૯,૭૦,૦૯૪	૫,૫૯,૪૪૩	૮,૫૮,૧૬૨	૬,૮૦,૧૩૫	૪,૦૩,૭૧૫	૩,૮૭,૬૫૮
ન્યૂઝિલેન્ડ	૩૭,૩૨,૦૫૧	૩૯,૬૫,૧૭૪	૪૫,૬૩,૭૪૫	૪૫,૫૬,૭૮૯	૫૩,૨૪,૬૧૨	૪૪,૩૭,૪૮૦
પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયા	૮,૯૮,૮૩૧	૧૨,૯૮,૨૫૨	૧૧,૫૨,૪૩૧	૧૧,૪૩,૭૯૫	૧૪,૧૫,૮૦૩	૨૯,૯૫,૮૫૪
દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા	૨૬,૯૬,૫૦૮	૩૫,૫૭,૩૪૮	૪૩,૦૩,૧૮૮	૩૮,૨૭,૯૦૫	૪૪,૦૯,૫૭૨	૪૭,૯૭,૫૨૯
વિક્ટોરિયા	૭૮,૦૧,૩૮૮	૧,૦૧,૦૧,૯૦૨	૯૫,૧૮,૬૩૮	૯૯,૭૭,૪૬૨	૧,૦૯,૨૮,૩૨૪	૧,૨૩,૧૭,૦૧૪
ટાસમાનિયા	૭,૨૬૪	૩,૨૧૯	૧૧,૮૫૧	૩,૫૪૮	૪,૦૯૧	૯,૩૧૬
ન્યુ સાઉથ વેલ્સ	૮૧,૯૦,૨૯૯	૮૧,૬૮,૭૯૩	૧,૦૫,૫૧,૧૩૨	૭૮,૨૭,૧૮૬	૯૭,૨૬,૧૭૭	૧,૧૧,૩૦,૭૬૮
ક્વીન્સલેન્ડ	૮૩,૧૨૮	૧,૭૨,૨૬૨	૨,૫૧,૬૭૨	૨,૫૮,૫૨૨	૩,૬૨,૬૨૬	૫,૧૧,૧૬૦
પ્રિન્સિપાલ બેટો	૫,૧૮,૩૫૪	૫,૧૨,૫૨૭	૩,૭૭,૪૧૫	૫,૭૧,૧૯૭	૩,૨૨,૪૪૪	૫,૫૫,૭૮૭
આસ્ટ્રેલિયન કોમનવેલ્થ	૨,૦૧,૯૫,૭૭૩	૨,૩૮,૧૪,૩૦૩	૨,૬૧,૬૬,૩૨૬	૨,૩૬,૦૯,૬૧૫	૨,૭૧,૬૯,૦૧૭	૩,૨૩,૧૭,૪૬૮
કુલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો સર્વાંશો ...	૭૨,૫૫,૯૧,૯૩૦	૭૮,૬૮,૦૦,૧૮૮	૭૪,૨૧,૮૯,૨૦૩	૬૪,૪૭,૬૪,૮૨૩	૭૯,૨૭,૧૪,૪૧૮	૮૭,૩૪,૯૭,૪૪૪

हिन्दुमाथी वर्गवारी माल (हिन्दी) निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक.

अंक १६.

१९१०-११

१९०९-१०

१९०८-०९

१९०७-०८

१९०६-०७

१९०५-०६

पोशाक (गुथेला सिवाय)

...

२०,२४,३८४

१६,७१,१३८

१६,४६,९०१

१९,१२,८७०

कोल्सो

...

५८,९५,७०१

५०,५१,१४०

६७,१३,८४४

७७,००,८२६

काफी

...

१,११,४५,२०२

१,३८,९९,७९२

१,०९,६४,०३७

१,३३,१६,१४१

काथो अने तेनी बनावट

...

५४,७७,७७१

६३,७७,६५२

७४,२७,९०३

७०,८२,४५७

कपास

...

२५,७०,२५,१९६

१९,७६,८४,९६८

३१,४३,२४,९३९

३६,०५,५५,७६८

कापड (कपासनुं वणाट काम तथा

...

१०,७६,६६,००३

११,५३,७१,६७१

११,९१,५५,९०५

११,०१,२०,१४९

सूतर, आंटियो

...

६३,७२,७३४

४९,०४,७९१

३५,१८,१५४

३३,५२,९३८

रंगाट तथा कामावाना पदार्थ तेमां गळी

...

५८,६३,७७७

५७,२०,३०२

६८,००,४१३

६९,७६,४५६

हरडां

...

४४,६०,६७६

४७,२०,३०२

६८,००,४१३

६९,७६,४५६

रंगनी परचुरण चीज

...

२४,९२,३८४

२०,७८,०००

१७,३९,१७६

२८,०४,९६५

अनाज-दाळ

...

२७,६५,५३,२०७

२८,५६,८६,२४६

३३,५७,७०,४०२

३८,५९,१४,३७५

गोजो-भांग

...

६८,७३,६३५

५९,६८,३७८

५९,५७,६०८

६१,४८,१०८४

चामडा-आळां

...

१०,८९,३९,९६७

८,३३,८६,५४३

९,६५,१२,२०३

८,९९,४१,९५५

चामडां रंगेलां ने कामेवेलां

...

४,४५,१२,५४१

४,१२,८५,५०३

३,९६,८६,०३९

४,०९,०६,०३६

शण कांनुं

...

२६,८३,८६,८१०

१९,८३,४५,५५१

१५,०८,८३,०९७

१५,४८,९९,७३६

शणनो वणाट बर अने बीजी बनावट

...

१५,७१,६२,३०३

१५,७३,५९,९९१

१७,०९,६४,७७८

१६,९९,४४,७२०

(लाखिया रंग वाद करती) लाख...

...

३,४९,९७,७४०

२,७९,४६,९६२

२,७७,१६,७१८

२,१४,२८,५७६

(स्वातरना खोळ सहित) स्वातर ...

...

१,०१,५४,८९२

९०,०६,३५७

९०,८२,८१६

१,०२,९१,९५५

૧૯૧૦-૧૧]

ગ્રેટ બ્રિટનનો હિંદ સાથે સંબંધ.

૩૬૩

	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
ઘાતુ, લોખંડ અને તીસા લોહાની	૫૨,૭૩,૦૪૮	૧,૨૭,૪૩,૦૮૫	૧,૧૬,૯૩,૧૪૭	૮૫,૧૭,૩૮૭	૧,૦૬,૨૬,૬૫૦	૧,૪૦,૨૩,૭૨૬
... ચીજો
... સોલ્ક	૫૧,૯૯,૧૯૪	૩૫,૮૯,૭૪૦	૪૬,૬૬,૫૧૧	૫૮,૬૩,૯૨૭	૫૪,૮૩,૪૩૭	૪૭,૨૯,૧૧૫
... જુદી જુદી જાતનાં તેલ	૮૧,૬૮,૨૫૩	૬૯,૮૫,૯૬૪	૮૫,૮૧,૭૪૫	૯૪,૪૪,૩૩૩	૧,૨૦,૮૬,૪૧૬	૧,૬૦,૦૮,૨૦૬
... અર્પણ	૯,૪૭,૧૭,૬૬૭	૯,૩૦,૭૯,૨૨૪	૮,૬૭,૨૪,૭૮૨	૯,૩૪,૯૨,૪૩૩	૯,૩૧,૩૬,૫૭૧	૧૨,૭૬,૩૯,૭૪૮
... સોરાક, શાનપાનના પદાર્થ	૭૧,૦૭,૨૩૦	૬૫,૧૧,૧૧૫	૭૫,૪૫,૫૯૦	૭૬,૧૦,૬૪૬	૮૮,૬૭,૯૧૯	૧,૦૨,૩૩,૪૬૩
... કુશકા (હાંગરના)	૫૫,૪૧,૮૨૫	૪૯,૩૫,૫૫૧	૮૭,૮૨,૪૧૮	૬૪,૦૧,૯૭૩	૬૬,૬૫,૭૭૯	૬૮,૧૦,૭૩૮
... સુરો સાર	૩૮,૫૨,૯૧૯	૪૧,૪૨,૫૨૬	૪૧,૮૪,૩૧૪	૪૫,૩૫,૨૫૬	૩૯,૧૪,૦૩૭	૩૭,૨૨,૩૦૦
... બિયાં-દાણા	૧૦,૬૦,૯૨,૨૬૭	૧૩,૦૨,૧૭,૨૯૪	૧૬,૮૧,૫૧,૬૩૧	૧૧,૬૭,૮૧,૩૬૫	૧૮,૭૨,૬૨,૦૪૬	૨૫,૧૨,૩૪,૪૪૨
... રેશમ-કાનું	૫૬,૩૯,૬૭૯	૬૮,૬૫,૦૧૮	૬૩,૭૮,૧૫૪	૫૪,૦૫,૦૭૭	૫૦,૭૫,૭૩૯	૫૦,૫૫,૨૮૭
... રેશમનો બનાવટ	૭,૧૫,૧૦૯	૬,૮૬,૦૭૨	૮,૩૦,૯૩૦	૭,૩૨,૭૧૫	૮,૧૭,૩૦૭	૭,૬૯,૦૦૩
... તેજાના	૯૦,૭૮,૬૫૬	૬૦,૨૦,૩૭૮	૫૨,૬૯,૭૪૩	૫૮,૫૩,૩૨૮	૭૦,૮૪,૭૫૦	૮૦,૯૪,૨૬૨
... ચાહા	૮,૮૪,૭૬,૦૩૭	૯,૮૫,૭૭,૬૪૨	૧૦,૩૦,૦૩,૪૮૬	૧૦,૩૯,૩૭,૧૨૪	૧૧,૭૦,૭૪,૦૩૮	૧૨,૪૧,૬૩,૬૮૩
... તંબાકુ	૨૩,૪૦,૪૩૭	૩૦,૯૫,૯૭૮	૨૯,૩૧,૭૯૧	૨૩,૨૧,૬૮૧	૨૫,૫૮,૨૯૨	૩૧,૮૯,૯૨૯
... લાકડું	૮૯,૬૦,૧૬૮	૮૩,૧૭,૪૮૪	૮૨,૬૮,૬૩૭	૫૭,૬૧,૬૫૧	૬૯,૮૪,૫૩૧	૧,૦૮,૩૧,૨૮૭
... સન-કાનું	૨,૧૧,૪૭,૨૮૩	૨,૪૨,૬૫,૩૪૯	૨,૧૦,૩૮,૫૮૪	૨,૦૮,૩૭,૨૨૫	૨,૮૫,૭૭,૩૭૯	૨,૮૩,૬૨,૮૫૯
... સનની બનાવટ	૨૦,૭૫,૩૪૪	૨૨,૯૨,૮૩૮	૨૭,૧૯,૩૧૦	૨૫,૦૪,૭૯૨	૨૪,૦૬,૧૨૫	૪૫,૦૮,૧૨૮
... સીંચી	૩,૩૪,૯૮,૪૨૦	૩,૩૮,૯૯,૪૭૪	૩,૦૫,૧૯,૪૩૬	૩,૬૮,૨૬,૭૪૫	૩,૮૨,૭૩,૧૪૭	૪,૭૩,૯૭,૨૩૯
કુલ...	૧,૫૮,૧૮,૯૨,૨૩૧	૧,૭૩,૪૩,૭૭,૦૩૫	૧,૭૩,૫૯,૦૬,૯૦૬	૧,૮૪,૫૭,૬૪૩	૧,૮૪,૪૯,૬૪,૦૯૬	૨,૦૫,૮૨,૭૧,૪૨૨

परदेशी राज्योंना क्या क्या देशोमां ब्रिटिश हिन्दुमांथी
(आ रकमोमां सरकारी स्टोर

देशनुं नाम	१९०६-६	१९०६-७
रशिया ...	५८,१३,११६	७४,१५,१३७
उत्तरनां बंदरो
दक्षिणनां बंदरो
स्वीडन ...	१७,९४,५६८	२२,८८,३५६
नोरवे ..	२१,००३	४३,९८५
डेन्मार्क ...	४७,४१८	९३,७५०
फ्री बंदरो
बीजां बंदरो
जर्मनी ...	१४,६९,७८,६४९	१९,७२,४५,८४०
फ्री बंदरो
बीजां बंदरो
होलैंड ...	१,७७,९८,९६१	१,८०,२७,२३४
बेल्जीयम ...	६,५०,०४,६५९	७,२४,६२,३३५
फ्रान्स ...	९,५४,९८,०९६	११,२२,०२,८४०
पोर्टुगाल ...	१,६१,३६५	१,४१,९५०
स्पेन ...	१,५३,५१,४०९	१,५८,२६,५५७
इटली ...	४,६८,९६,६९६	५,७०,५४,१०८
आस्ट्रिया हंगेरी ...	४,७९,१२,८७०	६,०१,८४,४१६
फ्री बंदरो
बीजां बंदरो
बल्गेरिया ...	५४,१६२	४,०९,११३
रुमानिया ...	६,२६,६६६	७,८५,०३०
फ्री बंदरो
बीजां बंदरो
ग्रीस ...	१,०७,१९१	२,६७,६६९
टर्की यूरोपियन-फ्रीट अथवा केनडिया सहित ...	१७,५४,२५५	१९,२५,५८६

केटला रूपियानो माल निकास थयो तेनुं पत्रक.
दाखल करवामां आव्यो नथी.)

अंक १७.

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
.....
५०,४०,४९८	५२,२५,६१३	३३,६६,०३१	७६,२९,१२९
४६,७२,२९३	४९,३९,२७८	४९,४६,२६७	७९,८७,७९४
१६,६४,७२६	१५,५९,५०१	१७,७६,८३६	३७,३६,६३६
९६,२९२	९७,५२२	२,०९,७२४	२,३६,९४७
.....
२,७२,७३०	३,१३,५५९	१,२१,२४८	४,२६,९५३
४,२१५	४४,०००	३४,९८१	३,७७४
.....
२०,१३,०५,०३४	१५,२४,९०,१२४	१७,८९,३३,८५१	१९,६२,०३,६१३
११,०१,७२४	४,९०,१६०	१,६१,९२१
२,५३,८८,२१४	१,७७,९४,४४०	२,३७,९८,१९८	२,८५,७९,५४९
९,१४,४४,५४८	६,१७,४०,४५८	१०,१७,४८,६५०	११,०८,४०,५३०
११,५०,२१,२०६	९,६१,१६,७२२	११,९३,७४,९४३	१५,८०,८४,१०८
२,०२,३१८	४,१३,१५७	३,९७,४२६	३,७१,५४४
१,३७,६२,८१७	१,३५,७२,७२६	१,३४,९१,७६२	१,७३,७१,८७०
५,५४,२६,६९१	५,०३,४९,८८५	६,००,३६,५४८	७,९१,२८,१५७
.....
६,२७,१६,१२५	४,८२,९३,३११	६,४८,०५,४६४	७,४०,४२,५२७
८,०३,३९३	१,८००	९,०९०	३०,३९०
३,९७,०९०	५,८०,३१७	४,४२,४७१	६,३७,९६२
.....
७७,६८२	८५,४४८
१९,०५,६४५	१४,८७,१९२	१५,५९,२०५	२१,३३,९९४
४,१७,४७५	३,६६,१७५	६,४९,५११	५,२७,८४५
१८,५०,४८०	९,९४,१५७	११,५२,१३३	१७,८३,९३२

દેશનું નામ.	૧૯૦૫-૬	૧૯૦૬-૭
ટર્કી એશિયાટિક-લેવાં અને કાઝા		
સમુદ્રનાં બંદર ...	૪૩,૧૨,૩૬૧	૪૧,૮૮,૨૯૧
રાતા સમુદ્ર અને ઇરાની અખાતનાં		
બંદર ...	૭૫,૧૩,૫૯૫	૭૮,૧૧,૭૫૨
રાતો સમુદ્ર
ઇરાની અખાત
આરબસ્તાન-મસ્કત-કે ઓમાન ...	૫૫,૪૨,૦૮૨	૩૯,૦૧,૮૫૨
આરબસ્તાનનાં બીજાં દેશી સંસ્થાનો.	૫૪,૩૩,૪૧૪	૩૬,૯૨,૯૭૬
પર્શિયા-ઇરાન ...	૩૨,૪૫,૮૩૦	૩૮,૬૭,૨૪૬
મેકાન અને સોન્મીયાની ...	૪,૨૧,૨૧૩	૪,૦૩,૦૫૭
સુમાત્રા ...	૮,૮૦,૫૧૭	૧૩,૮૯,૦૮૧
જાવા ...	૧,૦૧,૬૩,૦૨૭	૫૨,૬૩,૧૩૯
બોર્નિયો ...	૧,૪૩૨	૨૫,૭૨૫
સેલીબીસ અને બીજાં બેટો ...	૭,૬૪૦	૧૮,૨૦૦
ન્યુ ગિયાનીઆ
શિયામ ...	૩૦,૦૧,૧૩૯	૨૫,૫૪,૪૦૨
ફિલિપાઈન્સ ...	૨૬,૬૩,૬૯૮	૩૨,૩૧,૫૬૭
ફોરમોસા ...	૨૦,૮૪,૨૪૬	૧૮,૪૫,૭૫૩
ચાયના (ચીન) ...	૮,૦૬,૧૧,૦૧૬	૭,૯૭,૭૮,૦૭૯
કોરિયા ...	૨૬,૨૮૬	૧૭,૫૨૧
જાપાન ...	૧,૯૨,૬૯,૦૫૫	૭,૦૯,૪૯,૪૬૬
હિંદ ...	૧,૬૯,૧૯,૯૩૦	૧,૯૭,૬૨,૩૦૭
આફ્રિકા (ઉત્તર) ...	૧,૧૯,૬૨૪	૧૦,૨૩૧
ટ્રીપોલી	૫૬,૬૧૬
ટયુનિસ	૮૦,૪૭૭
એલ્જીરિયા
મોરોક્કો	૧૮,૨૫૯
કનેરીના ટાપુ
ફ્રેન્ચ પશ્ચિમ આફ્રિકા	૨૩,૦૮૩

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
७८,६४,३९८	५८,६६,८०१	६५,१३,७५७	७८,७१,६७८
१,०२,२९,९५३	१,०८,७९,६११	१,२९,६०,१६१
.....	५१,४०,१३७
.....	९२,४५,८६८
३६,०३,२४६	४९,९७,६१६	४९,५८,०७९	४८,९१,९९४
१०,०१,९९६	३,२६,९२७	२ ०३,३४१	४,९७,६७१
५५,६९,०७६	५०,३५,३१३	६२,४४,३८९	५०,९८,१४४
४,६९,९८७	६,१०,०११
१८,४७,०२९	१८,१४,८२२	२४,२०,४४४	२४,२७,७८४
१,१४,३३,५५४	५७,०७,७४०	१,४२,२०,९३६	३,५१,१९,८२६
३९,२९०	३,९६०	२,२००	७२,५७३
९४,४९१	१,१९,२८९	२,१३,५४७	४,२३,१८६
.....	३,३२५
३१,०८,७६६	३८,७४,१३४	३७,२०,३१२	५२,४०,१८८
५८,९७,२०२	६२,४८,८६९	६४,४१,२६२	८२,१३,७९८
१४,९२,४४६	१०,११,८५२	१३,१४,६६३	१४,५६,४१४
.....	१९,१८०
६,४९,५०,०७७	७,८९,०१,१९०	८,६३,१७,००२	८,०६,६३,५३७
५३,२७९	५६,६६७	५९,४०१	१७,६७१
८,८७,०७,५११	७,१७,३३,८९८	७२,६०,४७,३२३	१३,४८,३६,५९०
१,८५,६६,९४५	२,३३,४९,८१२	१,८०,१२,०३३	१,८३,५६,१०९
.....
३२,१४५	४३,२०२	४८,६४८	४४,९०२
१,०३,७४३	१,१६,३०८	८८,४८१	९७,७३७
.....	१२,९८४	६२५
९,९५०	१,४०,५२१	१,१८,०७८	८२,६४७
.....	६,६५५
३,०००	१५,८६२	२३,७८८	१९,६२०

દેશનું નામ.	૧૯૦૫-૬	૧૯૦૬-૭
લાયબેરિયા
કાંગો પ્રેંચ
પોર્તુગીઝ પશ્ચિમ આફ્રિકા
જર્મન પશ્ચિમ આફ્રિકા
જર્મન સાઉથ વેસ્ટ આફ્રિકા	૧૦,૦૧૮
પોર્તુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકા	૬,૫૬૯
માદાગાસ્કર	૨૪,૯૩,૦૬૮	૩૦,૮૩,૯૨૫
રીયુનિયન	૧,૬૨,૪૬૨	૧,૩૮,૦૬૨
જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા	૯,૧૦,૭૪૧	૩,૨૩,૮૨૮
ઇટાલિયન પૂર્વ આફ્રિકા	૧૩,૫૧,૦૮૭	૧૮,૧૧,૪૫૧
પૂર્વ આફ્રિકાનાં બીજાં બંદર	૧૮,૧૩,૦૫૮	૭,૭૦,૦૩૦
પ્રેંચ સોમાલી લેંડ	૮,૩૭,૫૧૦	૧,૩૧,૯૫૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા	૩,૩૫,૮૮૩	૨,૦૮,૨૨૮
એટલેન્ટિક ઉપરનાં બંદર	૧૩,૦૦,૮૧,૯૫૧	૧૫,૭૪,૩૯,૫૪૩
પેસિફિક ઉપરનાં બંદર
વેસ્ટ ઇન્ડીઝ
ક્યુબા	૪૪,૫૮,૨૬૭	૩૯,૩૯,૯૯૩
હેટી અને સેંટ ડોમિંગો
પોર્ટો રિકો
પ્રેંચ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
ડેનિશ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
ડચ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
બીજા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
મેક્સિકો
નિકારાગુઆ	૧,૮૫,૪૮૬	૧,૫૬,૪૨૦
સેન્ટ્રલ અમેરિકા
કોલોમ્બીયાનું પ્રજાસત્તાક	૨,૨૫૦	૧૦,૩૬૦
ડચ ગીઆના	૩,૧૧૪	૧૯,૯૮૯
બ્રાઝીલ	૧૧,૨૨૪	૨,૧૬,૭૦૫
ઊરુગે	૧૭,૭૫,૯૧૪	૧૦,૩૦,૭૦૫
	૬,૮૨,૦૭૩	૫,૪૬,૭૧૯

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
.....	१,५५०
.....	१७५
.....	१,३१०	५६,८२६
१२,२२३
.....	३४,१९०	१३,४००	४,४४८
४०,४७,०४१	३५,७१,४०९	४१,०६,४३९	४४,६५,६४१
१,६७,४०१	१,५२,४४६	२,४४,६६६	१,७१,१३३
४,४१,७२०	३,६३१	५,६७६	१९,७१०
२०,१७,२०२	२२,०७,३०५	२६,५७,५०६	३१,३६,५१७
८,८०,०३८	५,५२,९०१	९,०३,३२१	८,०४,७९३
७,१७२
१,१०,११६	८,०८७	१६,२९१	४०,३७२
.....
१२,०२,९८,७२७	११,९३,०२,७८०	१३,२६,२२,५३१	१२,४५,१३,७३४
१,५५,५१,९७०	१,२९,३०,७०७	१,०४,४५,६५४	९०,१३,४१७
.....
३२,७८,३९३	२७,६२,२७७	३९,३८,६२९	३१,७७,९६२
४५,४२४	२३,२०४	१३,६२०	३९,३८०
३,३३,००९	३,९०,७७१	३,०७,२७३	४,५२,९१८
.....	१,२९,६००	१,१९,२४२
.....	१२,६००
.....	१३,५३१
१,१६,२३३	१,३५,४३१	७,२५०
२,५३,३७७	६१,८३४	२८,७२७	१०,४७५
.....	८४०	२,६५२
.....
३८,६७१	७९,७९३	१,१८,७००	१,४१,१३०
३४,६१०	४४,१८६	२२,०३३	२४,७७४
१,२३,५०५	२,३८,१०७	२,६०,४८९	६,८४,५०७
११,६०,४४३	१४,०२,३८६	१०,५०,२१०	८,०९,०७०

देशनुं नाम.	१९०५-६	१९०६-७
आरगेण्टाइन प्रजासत्ताक ...	१,५४,१७,२३६	१,४०,७१,३१२
चीली ...	७४,५८,९६१	५७,६४,८७६
पेरु ...	७,१४,९११	१३,६५,३९२
इक्वाडोर ...	५७,४२४	५५,७८२
सेण्टवीच बेटो ...	५,८०,९९९	११,७१,३३३
पेसिफिकनां बीजां बंदरो ...	२४,०१४	६७,२४०
कुल परदेशी देशो...	८५,६३,००,३०१	९४,७५,७६,८४७
बंगाळानो फाळो ...	७०,४२,४८,६३८	७८,६७,४६,६१०
पूर्व बंगाळ ने आसामनो फाळो ...	(८)	२,९०,२१,९९४
झुबईनो फाळो ...	४५,७३,६५,५१४	४३,०५,५३,६९९
सिंधनो फाळो ...	११,०७,२२,३६८	१५,३२,५५,९८२
मद्रासनो फाळो ...	१५,४५,५६,३९०	१७,३३,३६,०४६
बरमानो फाळो ...	१५,४९,९९,३२१	१५,१४,६२,७०४
जकात वगरना ...	१,३९,५४,९२,४००	१,५४,९०,८१,९३९
जकातवाळीं ...	१८,६३,९९,८३१	१८,५२,९५,७९६
कुल...	१,५८,१८,९२,२३१	१,७३,४३,७७,०३५

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
२,५८,२४,५७९	२,४१,३०,३०७	१,८३,४३,१६४	१,६०,५२,२७३
७०,३५,४७९	५२,२७,४९८	७९,६४,४८७	८३,१९,०५८
१२,१७,३५२	८,७२,७३२	६,८६,१२४	९,६४,९८१
७८,७३०	१,३७,३८६	२२,८४८	५१,६२५
१९,९५,०९३	१६,४०,७६३	१४,९२,७३४	१४,९३,९३५
९,९१५	१७,७०७	३९,२६८	१,१७,१७५
९९,३७,१७,७०३	८५,३८,०७,८२०	१,०५,२२,४९,६७८	१,१८,४७,७३,९७८
६९,८४,७८,१७९	६६,१५,२६,२५५	७०,१५,३२,९०३	७८,०८,५५,२७८
३,७९,४६,२७२	४,७२,९७,११६	४,३४,२९,९४६	४,४९,७६,३४२
४५,९६,१७,९५०	२९,८०,०३,७०९	५२,९१,९१,८३३	५९,७७,६६,८०३
१७,६०,८५,०२७	८,१४,२२,०६८	२१,७०,०१,९९०	२१,६०,८५,४७०
१८,६६,६२,९०९	१८,१५,६२,४८२	१९,३७,०७,४२३	२०,८९,६३,२१३
१७,७१,१६,५६९	१२,८७,६१,०१३	१६,०१,००,००१	२०,९६,२४,४१४
५३,२५,१५,८२०	१,३३,९६,७८,१२७	१,६६,२५,१४,०४७	१,८२,५९,१९,३६३
२०,३३,९१,०८६	१५,८९,०२,५१६	१८,२४,५०,०४९	२३,२३,५२,०५९
७३,५९,०६,९८६	१,४९,८५,७२,६४३	१,८४,४९,६४,०९६	२,०५,८२,७१,४२२

બ્રિટિશ હિંદના જુદા જુદા ઇલાકાના બંદરોએ કેટલાં, અને કેટલાં
નાંચીને આવ્યાં, તેની વિગત બતાવનારું પત્રક. પાંચસાલી-
વાહાણે જેટલા ફેરા સ્વાધા હોય તેટલા

	બંગાળા.		પૂર્વ બંગાળા અને આસામ.		મુંબઈ.		
સાલ.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	
માલ ભરેલાં.							
૧૯૦૭-૦૮	{ આગબોટો...	૩૫૨	૧,૪૧,૪૧૨	૧૩	૩૧,૫૮૩	૬૦૨	૧૬,૪૧,૨૦૩
	{ શહવાળાં...	૮	૨,૬૩૩	૦	૦	૨૪૮	૨૪,૧૪૫
૧૯૦૮-૦૯	{ આગબોટો...	૩૧૧	૯,૪૯,૯૧૬	૭	૧૭,૫૧૧	૬૨૮	૧૭,૧૩,૯૪૬
	{ શહવાળાં...	૮	૨,૫૦૫	૦	૦	૩૧૮	૨૯,૫૮૧
૧૯૦૯-૧૦	{ આગબોટો...	૩૨૨	૯,૯૮,૮૦૦	૮	૧૭,૪૫૧	૬૩૪	૧૬,૭૯,૮૦૦
	{ શહવાળાં...	૮	૧,૦૦૪	૧	૧૬૦	૧૯૬	૧૯,૯૫૪
૧૯૧૦-૧૧	{ આગબોટો...	૪૧૮	૧૨,૪૯,૯૯૦	૨	૪,૩૦૪	૫૬૮	૧૬,૦૨,૩૩૪
	{ શહવાળાં...	૭	૯૮૦	૦	૦	૧૮૪	૨૩,૩૮૫
૧૯૧૧-૧૨	{ આગબોટો...	૩૯૨	૧૨,૦૮,૯૩૭	૧૩	૩૫,૦૮૧	૬૪૮	૧૮,૧૦,૩૧૮
	{ શહવાળાં...	૬	૮૭૬	૦	૦	૧૬૪	૨૦ ૬૦૭
નીરમ ભરેલાં.							
૧૯૦૭-૦૮	{ આગબોટો...	૨૩૦	૫,૭૪,૨૨૩	૯	૨૬,૭૦૬	૬૦	૧,૩૯,૭૪૧
	{ શહવાળાં...	૧	૧૨૪	૦	૦	૪	૫૪૧
૧૯૦૮-૦૯	{ આગબોટો...	૧૬૫	૪,૧૬,૩૭૫	૧૨	૩૧,૮૦૩	૨૯	૫૦,૬૭૨
	{ શહવાળાં...	૦	૦	૦	૦	૧૩	૧,૯૦૨
૧૯૦૯-૧૦	{ આગબોટો...	૨૦૯	૫,૫૦,૨૬૯	૬	૧૪,૭૦૨	૧૧૩	૨,૬૫,૬૮૦
	{ શહવાળાં...	૧	૧૮૮	૦	૦	૭	૭૯૬
૧૯૧૦-૧૧	{ આગબોટો...	૩૧૭	૮,૦૯,૬૬૨	૯	૨૫,૬૫૫	૮૬	૨,૨૪ ૦૫૪
	{ શહવાળાં...	૦	૦	૦	૦	૫	૦
૧૯૧૧-૧૨	{ આગબોટો...	૩૪૩	૮,૮૪,૮૩૪	૮	૨૩,૧૦૩	૧૦૯	૨,૬૯,૨૯૧
	{ શહવાળાં...	૦	૦	૧	૧૪૯	૧	૧૬૦
માલ અને નીરમવાળાં વાહાણોનો સર્વાલો							
૧૯૦૭-૦૮	{ આગબોટો...	૫૮૨	૧૬,૧૫,૬૩૫	૨૨	૫૮,૨૮૯	૬૬૨	૧૭,૮૦,૯૪૪
	{ શહવાળાં...	૯	૨,૭૫૭	૦	૦	૨૫૨	૨૪,૭૨૬
૧૯૦૮-૦૯	{ આગબોટો...	૪૭૬	૧૩,૬૬,૨૯૧	૧૯	૪૯,૪૦૪	૬૫૭	૧૭,૬૪,૬૧૮
	{ શહવાળાં...	૮	૨,૫૦૩	૦	૦	૩૩૧	૩૧,૪૮૩
૧૯૦૯-૧૦	{ આગબોટો...	૫૩૧	૧૫,૪૯ ૦૬૯	૧૪	૩૨,૧૫૩	૭૪૭	૧૯,૪૫,૪૮૦
	{ શહવાળાં...	૯	૧,૧૯૨	૧	૧૬૦	૨૦૩	૨૦,૭૫૦
૧૯૧૦-૧૧	{ આગબોટો...	૭૩૫	૨૦,૫૯,૬૫૨	૧૧	૨૯,૯૫૯	૬૫૪	૧૮,૨૬,૩૮૮
	{ શહવાળાં...	૭	૯૮૦	૦	૦	૧૮૯	૨૩,૯૫૧
૧૯૧૧-૧૨	{ આગબોટો...	૭૩૫	૨૦,૯૩,૭૭૧	૨૧	૫૮,૧૮૪	૭૫૭	૨૦,૭૯,૬૦૯
	{ શહવાળાં...	૬	૮૭૬	૧	૧૪૯	૧૬૫	૨૦,૭૬૭

દનનાં વાહાણો—આગબોટો અને શઢવાળાં, માલ ભરીને અને નીરમ
સન ૧૯૦૭-૦૮ થી તે ૧૯૧૧-૧૨ સુધી. એમાં એક
ગણત્રીમાં લેવામાં આવ્યા છે. અંક ૧૮.

સિંધ.		મદ્રાસ.		બરમા—(બ્રહ્મદેશ).		કુલ.	
સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
૧૯૯	૪,૦૦,૮૮૫	૭૯૨	૧૬,૯૯,૭૫૬	૨૯૭	૬,૧૬,૭૦૬	૨,૨૫૫	૫૪,૩૧,૫૪૫
૨૪૧	૧૮,૫૮૨	૫૮૩	૪૬,૭૬૭	૪૮	૧૧,૨૬૨	૧,૧૨૮	૧,૦૩,૪૨૯
૨૧૯	૪,૨૫,૪૮૨	૭૯૭	૧૮,૧૧,૦૦૦	૨૭૪	૫,૫૮,૪૩૧	૨,૨૩૬	૫૪,૭૭,૧૮૬
૨૯૪	૨૦,૦૮૨	૪૮૨	૩૬,૬૬૩	૨૨	૫,૫૨૨	૧,૧૨૪	૯૪,૩૫૩
૨૧૮	૪,૩૬,૯૪૫	૭૪૧	૧૭,૩૬,૯૫૧	૨૮૦	૫,૯૯,૧૯૨	૨,૨૦૩	૫૪,૬૯,૧૩૯
૧૬૯	૧૫,૬૫૮	૪૭૯	૩૮,૧૫૫	૧૬	૬,૭૮૮	૮૬૯	૮૧,૭૧૯
૧૯૮	૩,૯૧,૫૧૫	૭૩૩	૧૭,૧૦,૭૭૯	૨૬૯	૬,૫૦,૦૦૨	૨,૧૮૬	૫૬,૦૮,૯૨૪
૧૩૪	૧૨,૧૬૩	૪૩૧	૩૨,૯૧૩	૮	૩,૨૭૨	૭૬૪	૭૨,૭૧૩
૧૯૨	૪,૨૦,૬૧૦	૭૬૪	૧૭,૨૫,૭૭૮	૩૧૨	૭,૪૩,૮૮૨	૨,૩૨૧	૫૯,૪૪,૬૦૬
૧૫૫	૧૪,૫૭૩	૪૬૬	૩૮,૦૪૫	૧	૬૨	૭૯૨	૭૪,૧૬૩
૧૦૧	૨,૩૬,૪૩૭	૧૭૦	૨,૨૧,૯૦૩	૧૪૧	૩,૫૦,૧૯૫	૭૧૧	૧૫,૪૯,૨૦૫
૩૦	૧,૭૪૮	૫૫૮	૨૭,૦૬૨	૩૮	૫,૪૨૫	૬૩૧	૩૪,૯૦૦
૬	૮,૧૦૯	૧૦૧	૧,૧૩,૪૩૦	૯૭	૨,૫૦,૧૬૧	૪૧૦	૮,૭૦,૬૪૦
૧૫	૧,૦૭૧	૨૪૮	૧૫,૬૪૬	૩૬	૫,૭૮૪	૩૧૨	૨૪,૪૦૩
૧૨૬	૩,૦૫,૦૨૫	૯૭	૧,૫૫,૮૫૩	૧૫૭	૪,૦૭,૨૬૧	૭૦૮	૧૬,૯૮,૭૯૦
૧૨	૮૬૫	૨૪૧	૧૭,૭૯૯	૩૯	૫,૭૭૫	૩૦૦	૨૫,૪૨૩
૧૨૭	૩,૧૧,૬૬૩	૭૨	૧,૦૦,૩૪૯	૧૫૪	૩,૯૮,૨૪૭	૭૬૫	૧૮,૬૯,૬૩૦
૮	૭૨૦	૫૭૧	૩૬,૪૬૨	૨૧	૬,૭૧૦	૬૦૫	૪૪,૪૫૮
૨૧૧	૫,૨૪,૮૭૦	૭૭	૧,૪૬,૫૩૯	૧૭૩	૪,૫૩,૧૪૫	૯૨૧	૨૩,૦૧,૭૭૨
૩	૩૪૦	૪૨૪	૩૧,૦૫૨	૧૮	૨,૬૩૫	૪૪૭	૩૪,૩૩૬
૩૦૦	૬,૩૭,૩૨૨	૯૬૨	૧૯,૨૧,૬૫૯	૪૩૮	૯,૬૬,૯૦૧	૨,૯૬૬	૬૯,૮૦,૭૫૦
૨૭૧	૨૦,૩૩૦	૧૧૪૧	૭૩,૮૨૯	૮૬	૧૬,૬૮૭	૧,૭૫૯	૧,૩૮,૩૨૯
૨૨૫	૪,૩૩,૫૯૧	૯૯૮	૧૯,૨૫,૩૩૦	૩૭૧	૮,૦૮,૫૯૨	૨,૬૪૬	૬૩,૪૭,૮૨૬
૩૦૯	૨૧,૧૫૩	૭૩૦	૫૨,૩૦૯	૫૮	૧૧,૩૦૬	૧,૪૩૬	૧,૧૮,૭૫૬
૩૪૪	૭,૪૧,૯૭૬	૮૩૮	૧૮,૯૨,૮૦૪	૪૩૭	૧૦,૦૬,૪૫૩	૨,૯૧૧	૭૧,૬૭,૯૨૯
૧૮૧	૧૬,૫૨૩	૭૨૦	૫૫,૯૫૪	૫૫	૧૨,૫૬૩	૧,૧૬૯	૧,૦૭,૧૪૨
૩૨૫	૭,૦૩,૧૭૮	૮૦૫	૧૮,૧૧,૧૨૮	૪૨૧	૧૦,૪૮,૨૪૯	૨,૯૫૧	૭૪,૭૮,૫૫૪
૧૪૨	૧૨,૮૮૩	૧૦૦૨	૬૯,૩૭૫	૨૯	૯,૯૮૨	૧,૩૬૯	૧,૧૭,૧૭૧
૪૦૩	૯,૪૫,૪૮૦	૮૪૧	૧૮,૭૨,૩૦૭	૪૮૫	૧૧,૯૭,૦૨૭	૩,૨૪૨	૮૨,૪૬,૩૭૮
૧૫૮	૧૪,૯૧૩	૮૯૦	૬૯,૦૯૭	૧૯	૨,૬૯૭	૧,૨૩૯	૧,૦૮,૪૯૯

બ્રિટિશ હિંદનાં ઇલાકાનાં જુદાં જુદાં બંદરોપથી કેટલાં અને કેટલા
નાંચીને, વિદેશી બંદરોપ જઈને ચાલી થયાં તેની વિગત
ગયું હોય તેની પણ આમાં

	બંગાળા.		પૂર્વ બંગાળા અને આસામ.		મુંબઈ.		
સાલ.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	
માલનાં ભરેલાં.							
૧૯૦૭-૦૮	આગબોટો...	૫૧૧	૧૪,૫૬,૯૭૭	૨૨	૬૧,૪૬૩	૫૧૧	૧૪,૧૨,૩૪૩
	શહવાળાં...	૧૫	૯,૩૭૨	૧૪૩	૧૪,૭૦૩
૧૯૦૮-૦૯	આગબોટો...	૫૨૨	૧૫,૧૮,૩૬૦	૨૫	૬૭,૮૭૪	૪૫૫	૧૨,૮૩,૩૮૩
	શહવાળાં...	૧૦	૫,૫૭૬	૧૪૯	૧૬,૫૮૩
૧૯૦૯-૧૦	આગબોટો...	૫૯૯	૧૭,૪૦,૨૫૨	૨૩	૬૩,૫૩૯	૫૨૫	૧૪,૬૪,૯૪૬
	શહવાળાં...	૧૧	૧,૪૩૧	૧૦૫	૧૧,૬૭૧
૧૯૧૦-૧૧	આગબોટો...	૬૧૮	૧૭,૭૦,૬૭૮	૨૩	૫૮,૩૪૭	૫૫૭	૧૫,૪૨,૪૮૫
	શહવાળાં...	૭	૯૧૦	૧૩૩	૧૬,૪૧૯
૧૯૧૧-૧૨	આગબોટો...	૬૯૯	૨૦,૧૮,૮૩૯	૨૬	૭૧,૭૪૯	૫૪૧	૧૫,૨૦,૧૦૪
	શહવાળાં...	૬	૮૮૮	૧૨૬	૧૩,૯૩૯
નીરમ ભરેલાં.							
૧૯૦૭-૦૮	આગબોટો...	૨૦	૪૬,૯૨૨	૩૯	૯૩,૪૪૬
	શહવાળાં...	૦	૦	૫	૩૬૭
૧૯૦૮-૦૯	આગબોટો...	૩૨	૯૫,૪૬૪	૪૯	૧,૧૩,૧૪૯
	શહવાળાં...	૦	૦
૧૯૦૯-૧૦	આગબોટો...	૧૯	૫૩,૨૯૩	૪૬	૧,૨૨,૧૯૯
	શહવાળાં...	૦	૦
૧૯૧૦-૧૧	આગબોટો...	૨૦	૫૧,૫૩૬	૧	૫૨૩	૩૬	૧,૦૮,૫૪૧
	શહવાળાં...	૦	૦
૧૯૧૧-૧૨	આગબોટો...	૩૨	૮૯,૧૮૨	૬	૧૭,૫૧૪	૪૭	૧,૩૬,૦૭૬
	શહવાળાં...	૦	૦	૦	...	૨	૧૦૯
કુલ માલ અને નીરમ.							
૧૯૦૭-૦૮	આગબોટો...	૫૩૧	૧૫,૦૩,૮૯૯	૨૨	૬૧,૪૮૩	૫૫૦	૧૫,૦૫,૭૮૯
	શહવાળાં...	૧૫	૯,૩૭૨	૧૪૮	૧૫,૦૭૦
૧૯૦૮-૦૯	આગબોટો...	૫૫૪	૧૬,૧૩,૮૨૪	૨૫	૬૭,૮૭૪	૫૦૪	૧૩,૯૬,૫૩૨
	શહવાળાં...	૧૦	૫,૫૭૬	૧૪૯	૧૬,૫૮૩
૧૯૦૯-૧૦	આગબોટો...	૬૧૮	૧૭,૯૩,૫૪૫	૨૩	૬૩,૫૩૯	૫૭૧	૧૫,૮૭,૧૪૫
	શહવાળાં...	૧૧	૧,૪૩૧	૧૦૫	૧૧,૬૭૧
૧૯૧૦-૧૧	આગબોટો...	૬૩૮	૧૮,૨૨,૨૧૪	૨૪	૫૯,૦૮૦	૫૯૩	૧૬,૫૧,૦૨૬
	શહવાળાં...	૭	૯૧૦	૧૩૩	૧૬,૪૧૯
૧૯૧૧-૧૨	આગબોટો...	૭૩૧	૨૧,૦૭,૬૨૧	૩૨	૩૯,૨૯૩	૫૮૮	૧૬,૫૬,૧૮૦
	શહવાળાં...	૬	૮૮૮	૧૨૮	૧૪,૦૪૮

ટનનાં વાહાણો-આગબોટો અને શઢવાઝાં, માલ ભરીને, તથા નીરમ
 બતાવનારું પાંચસાલી પત્રક. એક ને એક વાહાણ ફરીને
 ગણત્રી કરવામાં આવી છે. અંક ૧૯.

સિંધ.		મદ્રાસ.		બરમા.		કુલ.	
સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
૩૮૮	૮,૬૦,૦૬૨	૮૯૦	૧૮,૩૧,૫૬૧	૪૮૮	૧૦,૯૭,૩૩૦	૨,૮૧૦	૬૭,૧૯,૭૫૬
૨૧૪	૧૫,૨૮૩	૯૭૬	૭૩,૫૫૮	૯૩	૨૦,૪૬૦	૧,૪૪૧	૧,૩૩,૩૭૬
૨૧૭	૩,૯૦,૫૯૬	૮૪૯	૧૮,૫૦,૭૧૪	૩૭૯	૮,૦૯,૩૦૪	૨,૪૪૭	૫૯,૨૦,૨૩૧
૨૩૨	૧૬,૮૩૬	૬૭૯	૫૨,૦૦૧	૬૪	૧૧,૩૬૯	૧,૧૩૪	૧,૦૨,૩૬૫
૩૮૫	૮,૩૦,૬૯૫	૭૪૫	૧૭,૦૨,૪૩૫	૪૪૧	૧૦,૪૬,૦૮૦	૨,૭૧૮	૬૮,૪૭,૯૪૭
૧૧૯	૧૦,૦૫૩	૬૩૫	૫૧,૪૨૨	૮૧	૧૭,૨૧૦	૯૫૧	૯૧,૭૬૭
૪૦૩	૯,૧૦,૨૮૯	૬૯૯	૧૫,૯૭,૨૧૬	૪૨૬	૧૦,૮૯,૭૪૨	૨,૭૨૬	૬૯,૬૮,૭૫૭
૧૩૩	૧૧,૮૩૩	૮૩૦	૬૬,૦૩૭	૪૨	૯,૩૨૧	૧,૧૪૫	૧,૦૪,૫૨૦
૪૬૩	૧૦,૭૨,૪૧૪	૭૧૮	૧૬,૮૨,૬૬૮	૫૩૯	૧૩,૬૪,૯૨૧	૨,૯૮૬	૭૭,૩૦,૨૯૫
૧૩૭	૧૨,૮૦૯	૮૩૮	૬૭,૫૩૪	૨૨	૩,૧૪૫	૧,૧૨૯	૯૮,૩૧૫
૪	૧૩,૩૪૨	૮૬	૯૭,૮૩૯	૩	૫,૧૭૪	૧૫૨	૨,૫૬,૭૨૩
૮	૬૯૩	૧૭૦	૯,૦૮૭	૧	૯૯	૧૮૪	૧૦,૨૪૬
૨૦	૫૪,૬૫૪	૬૯	૧,૨૧,૪૧૪	૯	૨૮,૦૯૮	૧૭૯	૪,૧૨,૭૭૯
૧૭	૮૨૭	૧૪૨	૮,૦૩૯	૧૩૨	૬,૭૫૪
૯	૨૨,૬૮૩	૮૦	૧,૫૩,૮૩૭	૭	૨૩,૫૨૦	૧૬૧	૩,૭૫,૫૩૨
૨	૭૩	૧૩૦	૬,૬૮૧	૧૩૨	૬,૭૫૪
૬	૧૭,૭૮૦	૭૫	૧,૨૪,૮૮૯	૪	૧૩,૭૪૩	૧૪૨	૩,૧૭,૨૨૨
...	...	૨૨૭	૫,૫૮૫	૧	૧,૮૯૨	૨૨૮	૭,૪૭૭
૬	૧૫,૪૯૭	૯૬	૧,૩૭,૮૭૯	૯	૩૧,૯૯૬	૧૯૬	૪,૨૮,૧૪૪
૧	૬૫	૭૩	૪,૬૩૦	૭૬	૪,૮૦૪
૩૯૨	૮,૭૩,૪૦૪	૯૭૬	૧૯,૨૯,૪૦૦	૪૯૧	૧૧,૦૨,૫૦૪	૨,૯૬૨	૬૯,૭૬,૪૭૯
૨૨૨	૧૫,૯૭૬	૧૧૪૬	૮૨,૬૪૫	૯૪	૨૦,૫૫૯	૧,૬૨૫	૧,૪૩,૬૨૨
૨૩૭	૪,૪૫,૨૫૦	૯૧૮	૧૯,૭૨,૧૨૮	૩૮૮	૮,૩૭,૪૦૨	૨,૬૨૬	૬૩,૩૩,૦૧૦
૨૪૯	૧૭,૬૬૩	૮૨૧	૬૦,૦૪૦	૬૪	૧૧,૩૬૯	૧,૨૯૩	૧,૧૧,૨૩૧
૩૯૪	૮,૫૩,૩૭૮	૮૨૫	૧૮,૫૬,૨૭૨	૪૪૮	૧૦,૬૯,૬૦૦	૨,૮૭૯	૭૨,૨૩,૪૭૯
૧૨૧	૧૦,૧૨૬	૭૬૫	૫૮,૧૦૩	૮૧	૧૭,૨૧૦	૧,૦૮૩	૯૮,૫૪૧
૪૦૯	૯,૨૮,૦૬૯	૭૭૪	૧૭,૨૨,૧૦૫	૪૩૦	૧૧,૦૩,૪૮૫	૨,૮૬૮	૭૨,૮૫,૯૭૯
૧૩૩	૧૧,૮૩૩	૧૦૫૭	૭૧,૬૨૨	૪૩	૧૧,૨૧૩	૧,૩૭૩	૧,૧૧,૯૯૭
૪૬૯	૧૦,૮૭,૯૧૧	૮૧૪	૧૮,૨૦,૫૪૭	૫૪૮	૧૩,૯૬,૯૧૭	૩,૧૮૨	૮૧,૫૮,૪૩૯
૧૩૮	૧૨,૮૭૪	૯૧૧	૭૨,૧૬૪	૨૨	૩,૧૪૫	૧,૨૦૫	૧,૦૩,૧૧૯

હિન્દ ઉપરનું કરજ.

પાછલ, પૃષ્ઠ ૨૮૨ થી ૨૮૬ સુધીમાં “ઈંગ્લંડ અને હિન્દમાં કંપનીનું દેવું” એવા મથાળા નીચે જે હકિકત લખી છે તેના અનુસંધાનમાં નીચે વિસ્તાર આપવામાં આવે છે:—

સન ૧૯૧૦-૧૧ ની સાલ આંખેરિયે હિન્દને માથે નીચે પ્રમાણે કરજ હતું.

હિન્દમાં ઉપાડ કરેલો તે.

રૂપિયા.	પૌંડ
૩૭,૯૨,૪૦,૨૦૦	૯,૧૯,૪૯,૩૪૭ વ્યાજુ
૧૭,૩૧,૯૩૬	૧,૧૬,૪૬૧ વગર વ્યાજુ
૩૮,૦૯,૭૨,૧૩૬	૯,૨૦,૬૪,૮૦૮

ઈંગ્લંડમાં ઉપાડ કરેલો તે.

વ્યાજુ, પૌંડ ૧૭,૭૯,૮૧,૭૬૧
વગર વ્યાજુ, પૌંડ ૧૬,૬૮૪
૧૭,૭૯,૯૮,૩૩૬

કુલ પૌંડ ૨૭,૦૦,૬૩,૧૪૩

નામદાર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો પટો સન ૧૮૩૬ની સાલમાં બદલાયો ત્યારે ૩૩૨.૯૬ પ્રયુત દેવું હતું.

સન ૧૮૬૦-૬૧ માં ૪૬૩.૩૬ પ્રયુત, ૧૬ વર્ષે થયું.

સન ૧૮૬૯-૬૦ માં ૬૩૬.૬૬ પ્રયુત બઢવા પછી વધીને થયું.

સન ૧૮૭૪-૭૫ માં ૬૯૭.૬૬ પ્રયુત થયું.

સન ૧૮૭૭-૭૮ પછી આફગાન લડાઈ થઈ, અને ટુકાઢ પડવાથી વધારો થયો.

- सन १८८३-८४ मां ९३१.२५ प्रयुते पोहोंची गयुं.
- सन १८८७-८८ मां ९८०.४ प्रयुत थयुं.
- सन १८८८-८९ मां १,००७.४८ प्रयुत थयुं.
- सन १८९३-९४ मां १,०५२.८ प्रयुत थयुं.
- सन १८९६ मां त्रण टकानी नवी लोन क्हाडवामां आववाथी
- सन १८९६-९७ नी आखरे १,०८२.१२ प्रयुत देवुं थई गयुं.
- सन १९०३-०४ मां १,१९१.९९ प्रयुत थयुं.
- सन १९०५-०६ मां १,२५८.७५ प्रयुत थयुं.
- सन १९०९-१० मां १,३६६.६७ प्रयुत थयुं.
- सन १९१०-११ मां १,३७९.२४ प्रयुत थयुं.

હિન્દ તથા ઇંગ્લંડમાં કેટલા રૂપિયા તથા કેટલા પૌંડનું કરજ છે, તે ઉપર વ્યાજ કેટલું, તથા પ્રત્યેક વર્ષે કેટલી રકમ લીધી અને કેટલી આવી તેની વિગત. તથા રૂપિયાના કરજમાંથી લંડનમાં કેટલા પ્રમાણની રકમ તા. ૩૧ મી માર્ચે હતી તે બતાવનારું પત્રક. સન ૧૮૨૦-૨૧ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું.

સાલ.	હિંદમાં રેજિસ્ટર થયેલું દેવું.			વ્યાજની રકમ.		પ્રત્યેક વર્ષે કેટલી લીધી અને કેટલી આપી તેના આંકડા.		તા. ૩૧ મી માર્ચે લંડનમાં રૂપિયાનું રેજિસ્ટર કરજ કેટલા પ્રમાણમાં હતું તેનો આંકડો.
	રૂપિયા.	પૌંડ.	રૂપિયા.	પૌંડ.	રૂપિયા.	પૌંડ.	રૂપિયા.	રૂપિયા.
૧૮૨૦-૨૧	૨૭,૨૪,૭૭,૬૩૦	૫૭,૬૨,૮૮૮	૧,૬૩,૧૫,૪૦૦	૨,૫૩,૨૪૭	-	૨૬,૭૩,૯૭૦	-	૧,૦૯,૨૬૮
૧૮૩૦-૩૧	૩૩,૧૨,૯૬,૬૮૦	૩૭,૫૦,૪૭૯	૧,૭૪,૧૯,૭૭૦	૯૩,૩૭૭	+	૭૫,૫૨,૭૧૦	-	૪૫,૪૧૩
૧૮૪૦-૪૧	૨૯,૪૭,૬૫,૦૪૦	૧૭,૫૬,૯૯૨	૧,૩૫,૩૭,૦૫૦	૫૯,૮૫૬	+	૧,૧૫,૮૯,૪૦૦	-	૪૦૦
૧૮૫૦-૫૧	૪૫,૪૮,૮૭,૫૫૦	૩૯,૨૦,૫૯૨	૨,૧૨,૩૯,૭૫૦	૧,૩૬,૪૮૨	+	૧,૦૦,૭૨,૭૫૦	-	૧૦૦
૧૮૬૦-૬૧	૬૩,૪૪,૫૮,૧૦૦	૨,૮૪,૯૬,૯૧૭	૨,૮૮,૩૪,૪૬૦	૧૨,૪૯,૮૩૨	-	૧,૦૦,૫,૯૨૦	+	૪૧,૩૮,૦૦૦
૧૮૬૧-૬૨	૬૩,૪૮,૦૮,૪૫૦	૩,૨૧,૧૬,૨૧૭	૨,૮૮,૩૨,૪૪૦	૧૪,૫૭,૮૭૪	-	૨,૪૯,૬૫૦	+	૩૬,૧૯,૩૦૦
૧૮૬૨-૬૩	૬૩,૮૨,૧૧,૦૬૦	૩,૧૮,૬૦,૦૧૭	૨,૮૯,૯૫,૩૨૦	૧૪,૩૦,૭૬૫	+	૪૦,૦૨,૬૧૦	-	૨,૫૬,૨૦૦
૧૮૬૩-૬૪	૬૩,૪૦,૩૮,૩૨૦	૨,૬૩,૩૨,૫૧૭	૨,૮૮,૦૬,૧૮૦	૧૨,૦૯,૬૨૧	-	૪૧,૭૨,૭૪૦	-	૫૫,૨૭,૫૦૦
૧૮૬૪-૬૫	૬૩,૩૬,૬૬,૮૪૦	૨,૬૧,૪૬,૦૧૭	૨,૮૮,૦૦,૪૦૦	૧૨,૩૩,૧૬૫	-	૩,૭૧,૪૮૦	-	૧,૮૬,૫૦૦
૧૮૬૫-૬૬	૬૨,૩૮,૧૦,૭૭૦	૨,૬૯,૬૭,૩૧૭	૨,૮૪,૧૩,૯૦૦	૧૨,૭૪,૩૩૦	-	૯૮,૫૬,૦૭૦	+	૮,૨૧,૩૦૦
૧૮૬૬-૬૭	૬૨,૯૭,૮૪,૨૨૦	૨,૮૫,૫૯,૯૧૭	૨,૮૭,૧૩,૨૦૦	૧૪,૦૨,૫૪૦	+	૫૯,૭૩,૪૬૦	+	૧૫,૯૨,૬૦૦
૧૮૬૭-૬૮	૬૩,૭૬,૫૦,૦૨૦	૨,૯૭,૧૮,૪૧૭	૨,૯૧,૫૭,૮૬૦	૧૪,૪૮,૮૭૫	+	૭૮,૬૫,૭૯૦	+	૧૧,૫૮,૫૦૦

१८६८-६९	६३,४१,०६,९१०	३,१२,१८,९१७	२,८९,८७,२७०	१,४६,९१,९१६	-	३५,४३,११०	+	१५,००,५००	१०,३८,०६,९३०
१८६९-७०	६५,४९,३४,२१०	३,५२,१७,३१७	२,९८,१७,५००	१६,२९,८६८	+	२,१८,२७,३१०	+	३९,९८,७००	१६,२४,५१,७२०
१८७०-७१	६६,८०,९६,५७०	३,७६,२७,६१७	३,०१,५६,३१०	१७,२६,२६८	+	१,२१,६२,३५०	+	२४,१०,०००	१७,६४,७०,९१०
१८७१-७२	६७,९६,८९,४२०	३,९०,१२,६१७	२,९८,०८,३००	१७,८१,६१८	+	१,१५,९२,८५०	+	१३,८५,०००	१३,५६,३८,६३०
१८७२-७३	६६,४५,८३,६९०	३,९०,१२,६१७	२,८९,२०,५००	१८,३१,४६७	-	१,५१,०५,७३०	-	१३,०४,७७,११०
१८७३-७४	६६,४१,७२,९१०	४,११,१७,६१७	२,८९,५०,०६०	१८,६७,१२१	-	४,१०,७८०	+	२१,०५,०००	१३,२७,२२,०५०
१८७४-७५	६९,८४,९९,५९०	४,८५,९७,०३३	३,०३,३५,३२०	२१,६५,३६४	+	३,४३,२६,६८०	+	७४,७९,४१६	१४,०५,७१,८००
१८७५-७६	७२,७७,२९,८१०	४,९७,९७,०३३	३,१५,२०,१८०	२२,१२,५८२	+	२,९२,३०,२२०	+	१२,००,०००	१५,४५,७७,०८०
१८७६-७७	७१,९२,३१,२६०	५,५३,९७,०३३	३,१०,९८,७१०	२४,३६,२७१	-	८४,९८,५५०	+	५६,००,०००	१४,२१,०१,६६०
१८७७-७८	७४,९५,४५,२००	५,९६,७७,०३३	३,२२,६८,६१०	२६,०७,५७२	+	३,०३,१३,९४०	+	४२,८०,०००	१५,७८,७०,१७०
१८७८-७९	७८,८३,८९,२६०	५,९०,२९,११७	३,२५,७७,२६०	२५,८१,५५५	+	३,८८,४४,०६०	-	४२,८०,०००	१७,१४,८२,७६०
१८७९-८०	८२,८७,२५,०९०	६,८८,५५,५५६	३,४१,७६,५६०	१९,३७,८८१	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८०-८१	८५,९५,९७,४६०	७,१४,२९,१३३	३,४१,७६,५६०	२८,४६,४७८	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८१-८२	८८,६५,३१,६२०	६,८१,८१,९४७	३,६६,४३,२८०	२७,०८,१९८	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८२-८३	९०,६८,८७,६६०	६,८५,८५,६९४	३,७४,११,४९०	२७,०८,१९८	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८३-८४	९३,१९,१३,८४०	६,८१,०८,८३७	३,८४,९१,१४०	२७,०८,१९८	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८४-८५	९२,१८,३६,६००	६,९२,७१,०८८	३,८४,९१,१४०	२७,०८,१९८	+	४,०३,३३,९४०	+	४२,८०,०००	१८,२६,६०,६७०
१८८५-८६	९२,७०,३९,८२०	७,३८,०६,६२१	३,७७,३८,३८०	२८,३३,०६८	-	४७,९६,७८०	+	४५,३५,५३३	२०,७१,२३,५८०
१८८६-८७	९२,६५,३६,३६०	८,४२,२८,१७७	३,८२,०२,५७०	३१,६५,४११	-	५,०३,४६०	+	१,०४,२१,५५६	१९,१४,९५,५७०
१८८७-८८	९८,०८,९८,६२०	८,४१,४०,१४८	४,०३,७८,५८०	२९,१८,०३९	+	५,४३,६२,२६०	-	८८,०२९	२०,८१,८८,८७०
१८८८-८९	१००,८७,९७,४२०	९,५०,३३,६१०	४,१३,७३,१२०	३२,३०,४७४	+	२,७८,९८,८००	+	१,०८,९३,४६२	२१,७१,४०,६८०
१८८९-९०	१०२,७६,११,७५०	९,८१,९२,३९१	४,२१,५६,०८०	३३,२७,३४८	+	१,८८,१४,३३०	+	३१,५८,७८१	२१,५९,४०,४९०
१८९०-९१	१०२,७४,६५,५५०	१०,४४,०८,२०८	४,१७,५१,११०	३५,२४,३७३	-	१,४६,२००	+	६२,१५,८१७	२६,७३,१२,९५०
१८९१-९२	१०२,६९,२३,१७०	१०,४४,०४,१४३	४,१७,५१,०००	३६,०२,३४९	-	५,४२,३८०	+	२९,९५,९३५	२७,५०,५८,४१०
१८९२-९३	१०२,९३,७५,५२०	१०,६६,८३,७६७	४,१२,७७,७६०	३५,७०,६८२	+	२४,५२,३५०	-	७,२०,३७६	२५,९३,३८,६१०
१८९३-९४	१०५,५४,६०,७८०	११,४१,१३,७९२	४,२०,९२,०६०	३६,८७,९८६	+	२,६०,८५,२६०	+	७४,३०,०२५	२४,१६,५५,४१०
१८९४-९५	१०४,३७,३७,४००	११,६०,०५,८२६	३,६१,०९,१४०	४८,२५,३२३	-	१,१७,२३,३८०	+	१८,९२,०३४	२३,६२,५९,६६०

સાલ.	હિંદમાં રેજિસ્ટર થયેલું દેવું.	લંડનમાં રેજિસ્ટર થયેલું દેવું.	વ્યાજની રકમ.	પ્રત્યેક વર્ષે કેટલી લીધી અને કેટલી આપી તેના આંકડા.		તા. ૩૧ મી માર્ચે લંડનમાં રુપિયાનું રેજિસ્ટર કારજ કેટલા પ્રમાણમાં હતું તેનો આંકડો.	
				હિંદમાં.		હંગાંડમાં.	
				રૂપિયા.	પૌંડ.	રૂપિયા.	રૂપિયા.
૧૮૯૫-૯૬	૧૦૩,૭૮,૮૯,૨૮૦	૧૧,૫૯,૦૩,૭૩૨	૩,૬૪,૦૦,૭૪૦	૩૬,૦૭,૮૩૨	-	૫૮,૪૮,૧૨૦	૨૫,૩૫,૦૭,૫૨૦
૧૮૯૬-૯૭	૧૦૯,૧૧,૫૦,૫૩૦	૧૧,૪૮,૮૩,૨૩૩	૩,૭૮,૪૩,૭૬૦	૩૮,૧૩,૨૦૮	-	૫,૩૭,૬૧,૨૫૦	૨૪,૦૬,૬૬,૬૨૦
૧૮૯૭-૯૮	૧૧૧,૬૯,૫૬,૩૪૦	૧૨,૨૨,૭૪,૬૮૦	૩,૮૭,૧૧,૦૬૦	૩૯,૪૦,૭૭૬	+	૨,૫૮,૦૫,૮૧૦	૨૧,૫૦,૮૭,૦૩૦
૧૮૯૮-૯૯	૧૧૨,૬૫,૪૬,૯૮૦	૧૨,૪૨,૬૮,૬૦૫	૩,૯૧,૧૩,૩૪૦	૩૮,૮૨,૭૫૮	+	૯,૯૩,૯૨૫	૨૧,૪૪,૧૨,૩૩૦
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૧૧૨,૪૧,૪૪,૪૦૧	૧૨,૪૧,૪૪,૪૦૧	૩,૯૦,૫૬,૩૧૭	૩૮,૭૭,૦૨૬	-	૧૭,૯૯,૯૭૦	૨૦,૮૧,૮૮,૨૩૪
૧૯૦૦-૦૧	૧૧૫,૩૩,૧૯,૦૫૮	૧૩,૩૪,૩૫,૩૭૭	૪,૦૦,૫૮,૬૦૦	૪૧,૫૮,૩૫૧	+	૨,૮૫,૭૨,૦૪૮	૨૨,૧૮,૧૨,૧૩૫
૧૯૦૧-૦૨	૧૧૬,૧૯,૧૩,૮૩૩	૧૩,૪૩,૦૭,૦૯૦	૪,૦૩,૬૦,૬૧૫	૪૨,૧૩,૮૨૯	+	૮,૭૧,૭૧૧	૨૦,૩૬,૨૨,૦૩૪
૧૯૦૨-૦૩	૧૧૭,૫૫,૪૦,૬૬૦	૧૩,૩૭,૯૬,૨૬૧	૪,૦૮,૩૭,૮૬૪	૪૨,૧૩,૫૩૭	-	૫,૧૦,૮૨૯	૧૮,૬૩,૩૫,૦૩૪
૧૯૦૩-૦૪	૧૧૯,૪૨,૪૩,૦૩૫	૧૩,૩૦,૪૫,૮૪૪	૪,૧૪,૯૦,૦૬૫	૪૨,૩૮,૨૭૩	-	૭,૫૦,૪૧૭	૧૭,૧૩,૯૨,૨૩૪
૧૯૦૪-૦૫	૧૨૨,૨૯,૭૮,૨૩૫	૧૩,૨૮,૮૭,૧૯૧	૪,૨૪,૯૨,૫૨૬	૪૨,૮૨,૭૪૪	-	૧,૫૮,૬૫૩	૧૬,૮૧,૫૫,૨૩૪
૧૯૦૫-૦૬	૧૨૬,૦૮,૧૦,૬૧૮	૧૪,૬૪,૫૭,૩૩૯	૪,૩૮,૧૦,૩૬૫	૪૭,૧૫,૨૩૩	+	૧,૩૫,૭૦,૨૪૮	૧૬,૪૩,૮૨,૯૩૩
૧૯૦૬-૦૭	૧૩૦,૪૫,૫૦,૬૫૫	૧૪,૭૫,૧૮,૬૩૪	૪,૫૩,૩૮,૯૩૦	૪૭,૩૩,૧૦૮	+	૧૦,૬૧,૧૯૫	૧૬,૪૯,૧૬,૮૩૩
૧૯૦૭-૦૮	૧૩૨,૮૨,૯૪,૯૫૫	૧૫,૬૪,૮૧,૦૭૪	૪,૬૧,૬૬,૧૧૦	૫૦,૫૩,૬૩૨	+	૮૯,૬૨,૪૪૦	૧૫,૨૩,૨૧,૭૩૩
૧૯૦૮-૦૯	૧૩૩,૫૬,૬૦,૫૦૫	૧૬,૦૯,૭૩,૩૬૯	૪,૬૮,૧૯,૧૯૭	૫૨,૧૦,૬૯૫	+	૪૪,૯૨,૨૯૫	૧૪,૪૩,૬૬,૪૩૩
૧૯૦૯-૧૦	૧૩૬,૮૪,૩૩,૧૦૫	૧૭,૦૧,૦૫,૯૧૧	૪,૭૬,૪૭,૪૨૮	૫૫,૩૦,૭૫૮	+	૯૧,૩૨,૫૪૨	૧૫,૨૧,૧૯,૯૩૩
૧૯૧૦-૧૧	૧૩૮,૦૯,૭૨,૧૫૫	૧૭,૭૯,૯૮,૩૩૫	૪,૮૧,૨૪,૩૦૨	૫૬,૬૮,૪૧૭	+	૭૮,૯૨,૪૨૪	૧૨,૭૮,૪૯,૭૩૩
૧૯૧૧-૧૨	૧૩૯,૭૯,૨૬,૦૦૦	૧૮,૨૯,૮૬,૫૯૭	૫૯,૬૧,૮૦૦
૧૯૧૨-૧૩	૧૪૨,૬૬,૯૧,૦૦૦	૧૭,૯૧,૭૯,૧૯૧	૫૮,૫૪,૮૮૫

રૂપિયાનું દેવું.—તારીખ ૩૧ મી માર્ચ સન ૧૯૧૩ ને રોજ હિન્દ સરકારનું વ્યાજુ દેવું દર્શાવનારું પત્રક.
 એમાં રૂપિયાની સંખ્યા હજારમાં ગણવામાં આવેલી છે.

વિગત.	(કારજ) કઢાડવાની તારીખ.	રકમ.	કુલ.
રેલ્વેની લોન—			
મહારાજા હોલકર ૪½ ટકા	(૧૮૭૦-૭૭)	૧૦,૦૦૦	૨૯,૭૦૦
મહારાજા સિધ્ધિા ૪ ટકા	૧૫,૦૦૦	
રામપુરના નવાબ ૪ ટકા	(૧૮૯૨-૯૩)	૪,૭૦૦	
સ્પેશિયલ લોન—			
ગ્વાલિયર-૪ ટકા	૧૮૮૭	૧૩,૪૦૦	૨૩,૪૦૦
સાહાત્રણ ટકાની—			
૧૮૪૨-૪૩	૧ ફેબ્રુવારી ૧૮૪૩	૨,૨૪,૯૭૪	૧૨,૯૯,૩૪૯
૧૮૫૪-૫૫	૩૦ જુન ૧૮૫૪	૩,૩૩,૫૦૦	
સાહાત્રણ ટકાની કુપન		૬,૭૩૯	
૧૮૬૧	૧ મે ૧૮૬૫	૩,૭૨,૪૫૮	
રીફ્યુસ્ડ, ૧૮૭૯	૧૬ મી જાન્યુઆરી ૧૮૭૯	૪૦,૫૧૬	
૧૯૦૦-૦૧	૩૦ મી જુન ૧૯૦૦	૩,૨૧,૧૬૨	૮૪,૨૪૨
૧૮૯૬-૯૭	૨૨ મી જુલાઈ ૧૮૯૬	૮૪,૨૪૨	
કુલ...			૧૪,૨૬,૬૯૧ હજાર

રૂપિયાના દેવાની વિગત. આંકડા હજારમાં છે.

	કલકત્તા.	ઇનલેન્ડ.	મદ્રાસ.	મુંબઈ.	હિંદુસ્થાનનું કુલ.
રેલવે લોન	૨૯૭૦૦ હજાર	૨૯,૭૦૦
સ્પેશિયલ લોન	૧૩૪૦૦ ”	૧૩,૪૦૦
૩૬ ટકા	૫,૩૭,૫૫૫	૨૪૦૭૫૯ ”	૮૭,૦૦૮	૩,૨૫,૫૪૬	૧૧,૯૦,૮૬૭
૩ ટકા	૪૭,૮૭૯	૧૩૭૭૬ ”	૬,૫૪૮	૮૦,૭૪૭	૮૦,૭૪૭
	૫,૮૫,૪૩૪	૦૯૭૬૩૫	૯૩,૫૫૬	૩,૩૮,૦૮૯	૧૩,૧૪,૭૧૪

	હિંદુસ્થાનમાં કોની પાસે કયા પ્રમાણમાં છે તેની વિગત.		લંડનમાં રાંચલી.	કુલ.
	હિંદિયો.	યુરોપિયનો.		
રેલવે લોન	૨૯,૭૦૦	૨૯,૭૦૦
સ્પેશિયલ લોન	૧૩,૪૦૦	૧૩,૪૦૦
૩૬ ટકા	૬,૨૦,૬૮૦	૫,૭૦,૧૮૭	૧,૦૮,૪૮૨	૧૨,૯૯,૩૪૯
૩ ટકા	૨૯,૪૮૯	૫૧,૨૫૮	૩,૪૯૬	૮૪,૨૪૨
	૬,૯૩,૨૬૯	૬,૨૧,૪૪૫	૧,૧૧,૯૭૭	૧૪,૨૬,૬૯૧ હજાર

(देवानां उपरनां त्रण पत्रकना अंक २०, २१, २२) (पौड) स्टॉलिंगनु देवु. पत्रक अंक २३.

व्याज देवु.	देवानी मुडी.		व्याजनों दर टकामों	आपवानु वार्षिक व्याज.	
	३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३		३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३
इंडिया ३॥ टकानी स्टॉक	८,८२,७६,२१०	९,१२,७६,२१०	३ ३/४	२०,८९,६६७	२१,९४,६६४
इंडिया ३ टकानी स्टॉक	६,६७,२४,५३०	६,६४,८०,५९६	३	२०,०१,७३५	१९,९४,४१७
इंडिया २ टकानी स्टॉक	१,१८,९२,२०६	१,१८,०६,३३६	२ १/४	२,९३,३०५	२,९५,१५८
इंडिया बॉन्ड्स	३५,००,०००	३०,००,०००	३ ३/४	१,२२,५००	१,०५,०००
इंडिया बील्स	४५,००,०००	कई नहि	जुदा जुदा	१,३३,७०४	कई नहि
ईस्ट इंडिया डीबेंचर स्टॉक	१४,२५,६५०	१४,३५,६५०	४ १/४	६४,६०४	६४,६०४
इस्टर्न बेगाळ रेलवे डिबेंचर स्टॉक	३,४८,६६६	३,४८,६६६	४	१३,९४६	१३,९४६
साउथ इन्डिया रेलवे डिबेंचर्स स्टॉक	४,२५,०००	४,२५,०००	४ १/४	१५,१२५	१९,१२५
जी. आई. पी. रेलवे डिबेंचर स्टॉक	२७,०१,४५०	२७,०१,४५०	४	१,०८,०५८	१,०८,०५८
मद्रास रेलवे डिबेंचर्स	१,७०,०००	१,७०,०००	३ ३/४	६,३७५	६,३७५
मद्रासा रेलवे डिबेंचर्स	२,४९,७००	कई नहि	३ १/४	८,११५	कई नहि

व्याज देवुं.	देवानी मुडी.		व्याजनो दर टकामां	आपवानुं वार्षिक व्याज.	
	३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१२		३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३
इंडियन मीडिलेड रेलवे डिबेंचर्स	...	४,२१,२००	४	१६,८४८	१६,८४८
एज एज	...	६,४५,०००	३ $\frac{३}{४}$	२४,१८७	कई नहि
एज एज	...	४,०७,५००	३ $\frac{३}{४}$	१४,२६२	१४,२६२
एज एज	...	१२,७२,९०१	३ $\frac{३}{४}$	४१,३६९	२२,४२५
व्याज विनानुं देवुं—		१८,२९,७०,०१२			
इंडिया ५ टकानी स्टोक	...	९,३०५		९,३०५	
इंडिया ४ टकानी स्टोक	...	७,२७८		७,२७८	
		१८,२९,८६,५९५		१७,९१,७९,१९१	५८,५४,८८५
				५९,६१,८००	

હિંદ સાથેના વ્યાપાર સંબંધીની વિગતનાં પત્રક, પાછલ અંક ૧ થી તે ૨૩ સુધીનાં આપવામાં આવ્યાં છે તેમાં જાણવા જેવી હકીકત આવી જાય છે.

બ્રિટિશ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે વ્યાપાર કરવો બંધ કર્યો ત્યાર પછી, યુરોપથી શાનગી ગૃહસ્થોએ પોતે, અથવા બીજાઓ સાથે પંતિયાઝાં કરીને, હિંદમાં આવીને પોતાની આફિસો સ્થાપી. સર્વેને વ્યાપાર કરવાની સરખી છૂટ હોવાથી, ગ્રેટ બ્રિટનમાંથી જેમ વ્યાપારિયો આવ્યા, તેમ જ, યુરોપી અન્ય દેશોમાંથી પણ આવ્યા, અને જેને જ્યાં અનુકૂલ આવ્યું તેમ, મુંબઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા અને જ્યાં યોગ્ય લાગ્યું ત્યાં, છૂટથી વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. આવા પરદેશી વ્યાપારિયોએ પોતાના પૈસાથી અથવા તો હિંદી ધનાઢ્યોને દલાલ કરી, હિંદમાં નિપજતો માલ ખરીદ કરીને, પોતાના દેશમાં મોકલવા લાગ્યા, તેમ જ, તેમણે આરતનો ધંધો પણ ચાલતો કર્યો. પોતાના દેશનો માલ હિંદમાં ખપે તેવો હિંદમાં આયાત કરવા લાગ્યા. એમ આયાત અને નિકાસનો વ્યાપાર કયા દેશે કેટલો હાથ કર્યો તેની વિગત તે તે દેશના વ્યાપારની હકીકત સાથે દર્શાવવામાં આવી છે.

પછવાડેના પત્રકોમાં જે હકીકત આવી ગઈ છે તે ઉપરાંત, યુનાઈટેડ કિંગડમ—(ગ્રેટ બ્રિટન સાથે) આયાતનિકાસનો વ્યાપાર ચાલ્યો તેની વિગત બતાવનારી વિસ્તારપૂર્વક હકીકત આપવામાં આવે છે:—

યુનાઇટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટનનો એકલા માલનો વ્યાપાર-બ્રિટિશ હિંદમાં પ્રત્યેક હલાકા સાથે કેટલો ચાલ્યો તે બતાવનારું તારણપત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું. અંક ૨૪.

હલાકાનું નામ.	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
બંગાળ	૩,૪૬,૫૭,૯૯૪	૩,૬૫,૭૮,૪૧૯	૩,૭૨,૧૮,૭૨૪	૪,૩૬,૮૩,૯૧૯	૪,૮૭,૭૯,૫૪૭
બિહાર અને ઓરિસા	૫૭
મુંબઈ	૧,૯૦,૦૮,૪૭૧	૧,૯૮,૦૪,૮૧૩	૨,૩૩,૮૫,૧૮૮	૨,૩૭,૧૫,૧૭૮	૨,૫૩,૧૬,૦૮૧
સિંધ	૬૧,૮૭,૯૦૫	૧,૧૩,૫૨,૩૪૫	૧,૧૮,૬૮,૫૦૫	૧,૪૦,૪૩,૧૭૬	૧,૬૭,૦૮,૪૮૫
મદ્રાસ	૯૧,૯૪,૦૨૫	૭૮,૨૮,૯૫૮	૮૬,૭૦,૯૯૨	૯૫,૬૭,૫૫૧	૧,૦૦,૫૮,૪૯૨
ત્રણદેશ-બરમા	૬૬,૦૭,૧૨૪	૬૧,૦૫,૨૯૨	૬૨,૯૦,૭૯૭	૬૬,૪૪,૭૮૯	૭૯,૪૨,૮૮૬

युनाइटेड किंगडममांथी ब्रिटिश हिंदूमां, रोकड नगदी तथा माल
केटला पौंडनो आयात थयो तेनुं तारणपत्रक

१९०८-०९ थी १९१२-१३ सुधी. अंक २५.

साल	केटला पौंडनो माल.	केटला पौंडनी नगदी.	कुल.
१९०८-०९	५,०७,३१,५४२	१,१३,१९,६८९	६,२०,५१,२३१
१९०९-१०	४,८८,९०,५७९	१,४२,७५,२०४	६,३१,६५,७८३
१९१०-११	५,२७,२४,९४८	१,६७,०४,२२७	६,९४,२९,१७५
१९११-१२	५,७६,३५,२४८	१,८६,००,४६१	७,६२,३५,७०९
१९१२-१३	६,७६,२२,६१६	१,५१,४७,३३२	८,२७,६९,९४८

युनाइटेड किंगडममां ब्रिटिश हिंदूमांथी रोकड नगदी तथा माल
केटला पौंडनां निकास थयां तेनुं पांचसाली तारणपत्रक

१९०८-०९ थी १९१२-१३ सुधी. अंक २६.

साल.	केटला पौंडनो माल.	केटली रोकड नगदी.	कुल.
१९०८-०९	२,४७,२४,१६२	२१,६९,४८९	२,६८,९३,६५१
१९०९-१०	३,२७,७९,७९५	२१,९३,३३५	३,४९,७३,१३०
१९१०-११	३,४६,८८,१५९	२२,०८,३७६	३,६८,९६,५३५
१९११-१२	४,००,५४,७६०	२२,५३,५४०	४,२३,०८,३००
१९१२-१३	४,१२,२६,०९०	२२,६७,१३१	४,३४,९३,२२१

युनाइटेड किंगडममां ब्रिटिश हिंदुमांथी, विदेशी तथा देशी माल
केटला पौंडनो निकाश थयो तेनुं तारणपत्रक

१९०८-०९ थी १९१२-१३ सुधी.

एमां सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. अंक २७.

साल.	विदेशी मालना पौंड	हिंदुना मालना पौंड.	कुल.
१९०८-०९.	४,८९,१२३	२,४२,३५,०३९	२,४७,२४,१६२
१९०९-१०	४,९६,६७६	३,२२,८३,११९	३,२७,७९,७९५
१९१०-११	५,६९,९८०	३,४१,१८,१७९	३,४६,८८,१५९
१९११-१२	१६,२६,९२४	३,८४ २७,८३६	४,००,६४,७६०
१९१२-१३	७,९२,४६७	४,०४,३३,६२३	४,१२,२६,०९०

युनाइटेड किंगडम साथे ब्रिटिश हिंदुनो आयात निकाशनो एकंदर

व्यापार केटलो चाल्यो तेना पौंडना आंकडा दशविनारुं

पांचसाली तारणपत्रक १९०८-०९ थी १९१२-१३.

एमां सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. अंक २८.

साल.	आयात.	निकास.	कुल.
१९०८-०९.	५,०७,३१,५४२	२,४७,२४,१६२	७,५४,५५,७०४
१९०९-१०	४,८८,९०,५७९	३,२७,७९,७९५	८,१६,७०,३७४
१९१०-११	५,२७,२४,९४३	३,४६,८८,१५९	८,७४,१३,१०७
१९११-१२	५,७६,३५,२४८	४,००,५४,७६०	९,७६,९०,००८
१९१२-१३	६,७६,२२,६१६	४,१२,२६,०९०	१०,८८,४८,७०६

યુનાઇટેડ કિંગડમ (ગ્રેટ બ્રિટન)માંથી બ્રિટિશ હિંદમાં માલ આયાત થયો તેનું માલવાર પત્રક
સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી. અંક ૨૯.

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
જીઘતાં જાનવર, ઘોડા અને બીજાં સંખ્યા	૧,૭૫૨	૧,૩૯૨	૪૬,૦૭૮	૨૪,૯૫૮
પોશાક, ટોપિયો, તોઈ વગેરે	૪,૧૭,૦૯૧	૪,૫૮,૦૨૬
દ્રથિયાર, કારતુસ, ગોલ્ડિયો, દારુ વગેરે લઢાયક વીજોં	૨,૧૦,૨૪૬	૨,૧૭,૨૩૬
કારીગરીની વીજોં (તસવીરો બાદ)	૩૧,૮૦૧	૨૩,૫૨૩
ટોપલિયોં (basket)	૧,૪૫૯
સંચાકામ સારુ પટા	૨,૨૭,૨૭૭
પુસ્તકો અને વીજું છાપાકામ-નકશા તથા ચાર્ટ
સહિત
વૂટ અને શ્યૂસ-પગરખાં જોડો	૧૬,૧૮,૦૫૬	૨૦,૪૩,૧૮૫	૨,૯૨,૭૦૭	૨,૬૮,૬૫૧
ઢાંચા અને બુમ	...	૪૬,૯૨૪	૩,૨૮,૪૮૫	૪,૦૮,૦૩૦
ફમારતી અને ઇનજીનિયરીંગ સામાન	૧૯,૦૮૯
મીણબત્તી	૩,૫૦,૬૧૮	૪,૫૩,૫૮૨
ગાડિયો, ગાડાં (રેલવેનાં બાદ) અને તેના વિભાગ.	૧૯,૩૮,૩૫૧	૧૮,૬૧,૭૬૬	૩૮,૮૫૧	૪૯,૦૩૦
	૧,૩૪,૫૬૮	૧,૩૪,૫૦૩

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
રસાયણી પદાર્થો	૪,૭૯,૨૯૦	૪,૬૬,૯૦૨
ચીનાઈ અને જપાની ચીજો (માટીનાં વાસણ બાદ)	૧,૮૩૫	૯૪૧
ક્લોક, વાચીફા અને તેના અવયવ-ઘડિયાલો	૧૬,૭૧૫	૨૦,૦૯૮
કોલસો, કોક અને પેટન્ટ બલ્કટન	૧,૯૧,૨૫૮	૧,૬૮,૭૯૨	૨,૨૯,૦૪૬	૨,૨૬,૩૬૯
કાપી (બુંદદાણા) મૂકો અને ઉકાલો-હં. ...	૪૩૦	૨૭૬	૧,૯૨૨	૧,૨૦૧
વનસ્પતિના રેષાનાં દોરડાં વગેરે-કપાસ, (કંતાન બાદ)	૭,૬૩૦	૮,૩૩૮	૨,૭,૨૭૦	૨૨,૭૬૧
હાથ (cork) બનાવેલા	૯૩૦	૯૬૦	૫,૦૭૪	૬,૦૦૪
કટલરી (cutlery) વાઢકાપના ઓજાર જેવાં	૭૨,૯૫૭	૬૯,૭૯૮
કે છરી, ચાકુ વગેરે	૨,૦૨,૯૧૭	૨,૨૦,૩૨૪
સાફકલો અને તેના બરનો સામાન	૩,૭૧,૮૧૪	૨,૭૩,૮૭૪
માંધિયાદુ અને દવા	૪૧,૧૯૪	૫૦,૨૭૨
રંગાટના અને કમાવવાના પદાર્થ	૨,૦૯,૯૪૦	૨,૧૬,૫૨૧
માટી અને પારસેલેનની બનાવટ-(પાઇપો બાદ)...	૩૩,૩૪૬
વીજલીથી ઓપ ચઢાવેલી ચીજો	૧૬,૩૯૦
Fire work દારુલાનુ	૨,૪૫૪

માછલાં (આથેલાં બાદ)	૧, ૧૮૮	૧, ૭૮૪	૧, ૭૫૬	૩, ૪૩૪
મેવો અને લિલોતરી	૨૬, ૩૮૫	૧૪, ૬૪૯
ફરનિચર અને ઘરશંગારનો સામાન	૭૯, ૩૦૩	૭૦, ૬૫૦
ગ્લાસ (કાચ) અને કાચનો સામાન	૧, ૪૩, ૧૦૦	૧, ૫૫, ૬૮૬
અનાજ, કઠોલ, અને લોટ	૨, ૩૧૫	૧, ૯૦૦	૧, ૭૮૬	૧, ૫૪૫
ગુંદર અને રાઝ	૨૦, ૭૨૮	૧૪, ૭૭૬	૧૯, ૩૧૨	૧૬, ૦૮૨
વાલ અને તેની બનાવટ	૮, ૬૨૨
છોંસંબનો સામાન (કટલરી બાદ)	૧૨, ૪૦, ૫૨૯	૧૩, ૦૫, ૩૯૪
ચામડાં અને છાલો	૧૪૦	૩૦૪	૬૫૩	૧, ૨૨૫
	૧૧, ૮૩૨	૧૧, ૭૩૪		
Hops	૧, ૮૯૦	૧, ૧૮૬	૧૮, ૧૮૩	૧૦, ૮૫૦
ઇન્સ્ટ્રુમેંટ અને તેને લગતો સામાન	૩, ૯૦, ૬૬૨	૪, ૩૧, ૭૬૦
વીજળીની મદદથી ચાલતાં ઇન્સ્ટ્રુમેંટ, પંચા, દીવા, તાર વગેરે		
વાજાં, આરગન, હાર્મોનિયમ, પિયાનો, ટોર્કિંગ મશીન વગેરે	૭૩, ૭૩૦	૬૯, ૫૭૮
ચક્ષુવિષયક ઓજાર	૧૯, ૮૦૩	૨૧, ૦૧૪
ફોટોગ્રાફી સંબંધનાં ઓજાર વગેરે	૬૪, ૫૩૭	૬૨, ૩૮૦
વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી સાધનોનાં ઓજારો	૧, ૦૨, ૧૦૦	૭૯, ૮૩૪

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૧-૧૨
ઘાડકાપ સંબંધી ઓજારો	૫૭,૪૯૧	૬૧,૯૦૩
૯ સિવાય બીજાં	૨૪,૪૮૬
કુલ ઇન્સ્ટ્રુમેંટ અને તેના અવયવ...	૭,૦૮,૩૨૩	૭,૫૦,૯૫૫
હાથીદાંત અને તેની બનાવટ	૫૪,૧૪૧	૬૭,૭૯૨
જુવેલરી (ઘરેણું), સોના રૂપાની પ્લેટો	૧,૮૧,૦૩૬	૮૧,૬૫૧
સર્વ જાતની લાલ્હ	૧૧	૪,૧૭૪
ચામડાં આઢ્યાં તથા કમાવેલાં અને તેની બનાવટ.	૨,૯૯,૩૮૭	૨,૩૧,૯૯૯
પીવાનો દારૂ Liquors ૯લ, વિયર, પોટર્સ ગૅલન	૩૭,૧૦,૮૪૮	૪૬,૭૮,૩૩૩	૨,૭૬,૦૬૬	૨,૪૧,૨૮૬
સાઈડર અને બીજો ગાલ્લો દારૂ	૧૧,૧૬૭	૧૧,૭૭૮	૨,૫૫૪	૨,૭૧૧
અર્ક (spirit) બ્રાણ્ડી, જીન, રમ, વીસ્કી વગેરે	૮,૨૪,૫૫૫	૮,૧૬,૭૨૭	૪,૬૩,૭૪૮	૪,૬૬,૬૯૮
દ્રાક્ષનો આસવ (wine) ગૅલન	૧,૩૯,૬૨૨	૧,૨૩,૯૧૫	૯,૭,૮૭૬	૮૧,૨૧૫
૯કંદર દારૂ અને આસવ...	૪૬,૮૬,૧૨૨	૫૦,૩૦,૭૫૩	૯,૩૮,૨૪૪	૮,૯૧,૯૧૦
સર્વ પ્રકારનું સંચાકામ. મિલવર્ક.
૯નજીન આદિ જે ગ્રાઈમમુવર કેહેવાય છે તે	૪,૨૪,૧૮૯	૩,૭૩,૮૭૪

વાજલીની મદદથી ચાલતું સંચાકામ	૧,૯૨,૨૩૧	૧,૯૮,૩૯૪
સોહાવાટર વગેરે બનાવવાના સંચા	૮,૨૦૩
સ્વેતીવાડીના કામનું સંચાકામ	૫,૭૨૮	૮,૩૬૩
બોઇલર	૧,૮૫,૧૪૫
ધાતુના ઢીલો બનાવવાના સંચા	૭,૬૨૪
સ્વનીજકામને લગતા સંચા-કોલસા વગેરેની	૪૨,૫૨૫	૪૦,૨૬૦
સ્થાનો માટે	૨૪,૪૨૬
તેલ પીલી ક્લાહાડવા તથા સાફ કરવાના સંચા...	૧૭,૨૨૯
કાગળ બનાવવાના કામના સંચા	૨૯,૩૦૬
બરફ બનાવવા કે થંડા પદાર્થ કરવાના સંચા...	૫૬,૩૯૩
હાંગર ઘાંડવાના અને દલવાના સંચા	૧૫,૮૮૮
લાકડાં વેહેરવા વગેરે કામના સંચા	૧,૬૮,૪૧૮
શીવવાના અને ગુંથવાના સંચા	નંગ	૨૪,૬૪૫	૩૭,૯૨૫	૧,૦૧,૬૬૬	૧૫,૬૩૨
શીવવા ગુંથવાનાં સંચાના અવયવ વગેરે	૧૩,૪૩૬
ઘાંડ બનાવવાના સંચા	૧,૧૨,૫૯૮
ચાદા સંબંધી સંચાકામ	૭,૩૭,૨૫૭
કાંતણ અને વળાટના સંચા	૫,૭૬,૧૨૮
કપાસ-રુના કામના	૨૭,૮૫૪
ઝ્યૂટ-અંબાડાના કામના	૮,૯૭,૯૭૩	
બીજા પ્રકારના	
કાંતણ વળાટના સંચાકામનો સર્વાંકો	૮,૯૭,૯૭૩	૧૩,૪૦,૪૩૯

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ટાઇપરાઇટર.	૧,૪૬૨	૧,૪૫૨	૧૭,૦૮૭	૧૬,૧૨૦
ટાઇપરાઇટરને લગતો સામાન	૨,૦૦૬
બીજી જાતનું સંચાકામ (છાપખાનાનું બાદ)	૯,૦૧,૯૮૩	૫,૭૪,૦૪૧
સંચાકામ અને મિલવર્કનો એકંદર સર્વાંકો...	૨૫,૮૪,૩૮૨	૩૨,૧૨,૭૯૯
સ્વાતર-બનાવટી અને સ્થાનિક વગેરે	૨,૩૧૭	૧,૯૧૭	૧૧,૭૦૨	૧૭,૦૫૦
દીવાશાલિયો	૫૯,૬૦૬	૮,૧૮૮	૩,૪૮૮
ઘાતુ અને ઓર (ઘાતુ કાચી)	૩૧,૯૫૪
આલુમિનિયમ	૬,૭૮૫	૩૮,૦૯૩
મિશ્રણ-પિત્તલ વગેરે	૧૦,૦૦૭	૮,૧૮૯	૩૭,૪૭૫	૮,૧૩,૪૦૨
ત્રાંબું-સર્વ પ્રકારનું	૩,૧૪,૭૬૮	૨,૨૪,૭૭૪	૧૦,૨૨,૮૮૯	૪૪,૮૦૦
જર્મન સિલ્વર	૧૩,૪૪૨	૯,૪૩૨	૫૫,૩૫૪	૧,૯૪,૨૮૪
લોખંડ અને તેની બનાવટ	૨૪,૬૮૩	૨૩,૯૪૯	૧,૭૭,૦૧૬	૪૬,૫૪,૫૭૨
ગજવેલ અથવા તીંચા લ્હોહાનો માલ, પાટલા, પીંડો, હમારતી સામાન-પતરાં કઢાઈં દીધેલાં વગેરે	૩,૫૦,૭૨૦	૩,૫૮,૫૭૨	૪૦,૯૧,૩૩૧

સરા લ્હોહાનો જથો	૩૨,૭૯૫	૩૮,૬૧૯	૨,૪૪,૪૯૬	૩,૨૧,૯૧૪
સીસુ અને તેનાં પતરાં વગેરે	૮૦,૦૮૪	૭૯,૬૧૮	૮૦,૮૬૧	૯૨,૬૭૦
પારો	૧,૭૧,૨૮૩	૩,૧૦,૫૬૩	૧૯,૭૯૫	૩૪,૦૪૩
Solder ક્ષારણ, રેવણ	૫,૫૮૮	૩૦,૭૯૯
કાંસાઈ	૩,૬૨૧	૮,૧૯૮	૩૪,૫૨૧	૫૫,૨૭૦
જસત અને તેની બનાવટ (Zinc or Spe- Iter)	૬૭,૧૮૨	૭૫,૧૬૩	૮૯,૧૩૪	૧,૦૫,૩૭૦
ઘાતુ (unenumerated)	૨૫,૬૩૩	૯,૫૬૧	૯૪,૦૯૫	૨૯,૭૭૭
અરિ (ધાતુ કાંચી) "	૨૧૫	૨,૮૧૪
અંકંદર ધાતુ (અરિ બાદ કરતાં)	૪,૩૪,૦૧૧	૪,૪૨,૬૪૩	૫૯,૪૭,૧૬૭	૬૪,૪૬,૦૧૮
અંકંદર અરિ હં.	૭૭	૨૯૧	૧,૪૭૫	૩,૮૩૪
ધાતુ અને અરિનું કુલ	૪૩,૪,૦૮૮	૪,૪૨,૯૩૪	૫૯,૪૮,૬૪૨	૬૪,૪૯,૮૮૨
મોટોરકાર અને તેના અવયવ	૨,૩૩૮	૫,૧૬,૦૦૦	૬,૩૮,૨૨૧
તેલ (પ્રાણિયોનું ક્હાંહેલું)	૩,૪૩,૧૮૧	૬,૦૫,૩૪૮	૨૮,૪૭૦	૪૯,૦૨૨
" Essential	૨૪૫	૨,૫૦૭	૭,૫૮૩	૮,૨૪૩
" લેનીજ (mineral) શુદ્ધ કરેલું તથા નીજું	૩૩,૨૨,૫૫૧	૨૮,૦૮,૮૮૦	૧,૫૮,૯૭૩	૧,૪૫,૫૯૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨ ૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
તેલ બીજનું, અલ્હી વગેરેનું	૪,૨૨,૨૧૪	૩,૮૭,૧૮૫	૬૮,૮૬૬	૫૯,૮૯૭
બધા પ્રકારના તેલનો સર્વાલો.	૪૦,૯૦,૪૨૧	૩૮,૬૩,૯૨૧	૨,૬૩,૭૧૨	૨,૬૨,૭૫૮
આઈલ કલોથ અને ફ્લોર કલોથ. ચોરસ યાંડ અર્ધીણ	૯,૯૭,૪૨૫	૧૧,૦૩,૧૮૫	૪૯,૯૧૬	૫૨,૧૩૯
પેકિંગ ઇનજીન અને બધી જાતનાં બોઈલર	૩૭૧	૪૮૭	૧,૬૩૧	૨,૨૨૮
રોગાન અને રંગ	૩૫,૫૯૧
રંગવાને ઉપયોગી ચીજો	૨,૩૧,૬૦૧	૨,૭૦,૪૩૭	૨,૬૮,૨૬૮	૩,૨૫,૭૨૮
કાગલ અને પૂઠાં	૧,૦૫,૧૭૮	૯૪,૩૩૮
કાગલ બનાવવાનો માવો	૪,૪૮,૦૫૪	૫,૫૯,૯૮૪
મીણ-paraffin wax	૧,૦૫,૩૦૯	૮૭,૩૧૫	૩૯,૪૨૭	૧૫,૬૩૭
સુગંધી ચીજો. એમાં અર્કમાં સત્ત્વ ક્લાહેનું એવી	૪,૩૭૦	૧૭૬	૪,૫૫૬	૨૮૦
ચીજ દાસલ નથી	૨,૧૩૪	૧,૨૧૦
પિંચ, તાર, અને હામર	૨,૨૭,૨૨૪	૨,૪૨,૧૩૪	૫૬,૧૩૭	૬૬,૭૪૦
લીલા છોડ	૭૬૫	૧,૫૫૭

પાલિશ-અને ધાતુની ચીજોનો રંગાટ	૬૦,૩૧૬
ઝવેરાત અને મોતી છટાં	૧,૩૭૫
છાપસાના માટે સંચા, બીબાં વગેરે	૯૦,૯૯૩
ફોટોગ્રાફ, છબિયો, પોસ્ટકાર્ડ ચિત્રેલાં વગેરે...	૧૪,૪૫૬
સાવા પીવાના પદાર્થ	૧૦,૧૦,૦૫૨
રેલ્વે બાંધવાની ચીજો-પૂલ બાંધવાનો સામાન,	૩૮,૯૮,૫૧૮
સ્ત્રીપર, રેલ, એનજીનો વગેરે	૧,૦૭,૬૮૭
રબ્બર અને તેની બનાવટની ચીજો	૧,૫૧,૮૬૫	૧,૪૬,૧૬૨
મીઠુ	ટન	૧,૨૯૨	૧,૧૭૭	૬,૬૮૩
બિયાં Seeds	હં.	૯૨,૦૫૦
ન્હાળો, લાંચ, બોટોના અવયવ	૧૮,૯૩૦
તંબાકુ પીનારા માટે ચીજો (તંબાકુ બાદ)	૩,૪૦,૭૯૧	૪,૪૦,૨૯૯
સાબુ સર્વ પ્રકારનો	...	૩,૧૩,૭૩૭
Specimens illustrative of natural science	૧,૧૪૪
Starch and farina કાંજી સ્વલ્ક પરાગ હં.	૧૩,૩૧૪
સ્ટેશનરી (કાગલ બાદ)	૩,૦૦,૬૮૩
સોટિયો-લાકડિયો અને ચાબુક	૬,૨૭૭
પથ્થર અને મારબલ અને તેની બનાવટ	હં.	૪,૯૮૪	૧૦,૬૭૮	૪,૮૯૯

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ખાંડ, અને મિઠાઈ	હં.			
ચરબી-Tallow and Stearine	હં.			
ચ્છા-કાલી તથા લીલી	રતલ	૭૬,૪૧૬	૧,૦૫,૩૯૪	૧,૭૨,૫૯૦
ચ્છાની પેટિયો. લ્હોડા લાકડાની	રતલ	૩૭,૭૧૯	૪૫,૪૨૨	૭૧,૪૭૬
ટેલીગ્રાફ માંટે તાર અને સામાન	નંગ	૨૩,૩૭૮	૨૮,૦૯૮	૧,૨૮૩
ટેલીફોન માંટે તાર અને સામાન	૧૮,૫૯,૯૬૯	૨,૮૮,૮૭૦
સૂતર કાંતણ વળાટનો માલ	૧૪૭
કપાસ	હં.	૩,૨૨,૬૭૬	૨,૩૫,૮૧૩	૯,૭૩,૫૦૭
કપાસનો વેસ્ટ	હં	૩,૨૭૪
આંટિયો અને સૂતર	રતલ	૩,૭૩,૭૭,૦૦૨	૪,૩૭,૮૬,૫૯૮	૨૨,૪૩,૫૮૯
બનાવટ				
બ્લેકેટ	રતલ	૨,૩૪,૯૧૫
કનવાસ	"	૨,૪૮,૫૬૭	૨,૪૯,૯૬૫	૧૨,૮૬૭
સ્માલ, ચોરસા, શાલ	નંગ	૧,૮૧,૦૦,૦૮૬	૨,૪૯,૬૧,૬૯૨	૨,૩૫,૯૦૧
ગુંથણકામ	કિંમત	૪૧,૯૭૦
કિનારી અને નટ	બ્હાર	૧૬,૦૭,૮૫૫	૧૮,૪૬,૫૬૨	૩૨,૯૮૧
				૩૧,૭૧૩

कापड वगर धोयलें	१,२०,७१,८७,९४७	१,५१,३१,४०,९२७	१,२९,१४,९०९	१,६३,९२,५७९
” धोयलें	६१,८३,९५,४६७	७५,५७,३६,९३२	७०,९७,२०३	८७,६६,४७५
” रंगाटनूं, छापेलें	५५,३८,९५,८९०	६३,७६,२९,५३९	७१,९८,३४४	८२,३४,२०२
Ments बधा प्रकारनूं	३,५३,९१,७३४	३,२२,०४४
दोरडां	४,४५,४१६	६,५३,३३१	२२,७०९	३०,१८५
ग्रेड, शीववाना दोरा	११,८३,५३८	१३,९३,९७७	२,१४,७८४	२,२९,३३४
सूतरनी बीजी बनावट	९९,४२५
किंमत	३,७०,६३,५५१
कपास-सूतरनी बनावट कुल...
Flax शण-काचूं	१४३	११,२००	५२२	३४६
शणना दोरा, आटियो	२६,९२४	४५,९८८	६६९	१,३४७
कोथळा, थेला	५०,६७८	९०,८७७	६,६०१	१५,५८४
केनवास	२६,९८,९९९	३०,५५,५६९	९९,९०८	१,२०,४५४
वणाटवर ताका	२१,८१,७१७	२३,२०,८५४	५०,५१८	५३,९०२
ग्रेड-दोरा, गोटियो सांधवानी	१,५७,३९८	१,४७,४४०	१०,३३०	१०,४३४
बीजी वस्तुओ	२,१४,९९३	२,१७,३८२	१४,३५७	१५,७६६
...
शणनी बधा प्रकारनी बनावटनूं कुल...	१,८२,३८३	२,१३,४८७

માલનો પ્રકાર.	માલનું ઘજન અથવા જયો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
Haberdashery and Millinery				
ફીત, ટાંકળી, દોરા, સોયો વગેરે ફીનોબર અને લિયોના પોશાકની चीजો	૪,૩૭,૦૧૯	૩,૯૬,૦૨૦
Hemp-શણ				
કાચુ હેમ્પ	૧	૧૧
બનાવટ-માલ
કોથલા, થેલા	૬૩	૧૬૭	૨૯	૩૨
લુગડુ-ગુણપાટ	૫૦,૦૮૧	૫,૩૮૨	૨,૪૨૭	૨૯૦
હેમ્પનું એકંદર...	૨,૪૫૬	૩૨૨
જ્યૂટ-અંબાહો.				
જ્યૂટ-અંબાહો-કાચુ	૯	૧૧	૧૯૧	૨૪૧
આંટિયો-દોરા	૫૨,૬૮૮	૬૮,૩૭૪	૭૫૭	૧,૦૨૩
જ્યૂટની બનાવટ-કનવાસ	૧૮,૭૭,૧૬૮	૧૯,૮૭,૭૪૦	૪૭,૬૨૯	૪૯,૮૮૩
કાથિલા-ગનીબગ	૧,૭૩,૨૪૫	૪,૭૮,૯૭૦	૩,૬૦૩	૬,૮૯૦

કંતાન ગનીક્સાથ	બ્હાર	૩,૦૯,૦૬૩	૧,૮૦,૨૮૫	૪,૪૫૧	૩,૦૪૭
દોરબાં, T wine સૂતઢી	હં.	૭૩૮	૭૧૦	૨,૨૮૩	૨,૫૯૪
બીજી જાત	...	૨,૯૭૯	૨,૨૨૧	૧૨,૪૩૯	૧૨,૭૬૩
જ્યૂટની બધી બનાવટનું કુલ...		૭૧,૧૬૨	૭૬,૨૮૦
રેશમ-કાનું	રતલ	૧૨૬	૬,૧૩૨	૨	૧,૯૧૦
રેશમી દોરા વગેરે (noils, and warp)...		૫૫,૦૭૧	૬૮,૪૯૮	૨૦,૮૪૬	૨૨,૧૮૦
રેશમની બનાવટ					
રેશમની મેલ્લવળીનો માલ	રતલ	૬,૦૩,૧૪૦	૧૮,૪૫,૯૭૨	૪૧,૦૦૫	૧,૦૯,૬૮૯
રેશમી લુગડું	બ્હાર	૩,૫૧,૪૪૦	૩,૧૭,૩૧૫	૨૭,૮૦૬	૨૬,૨૬૭
શીલવાના દોરા	...	૧,૯૨૮	૪,૪૮૫	૯૫૩	૧,૭૧૮
બીજી જાત	...	૨૮,૯૭૨	૪૬,૪૫૨	૪,૫૭૩	૭,૬૦૯
રેશમ, તેની બનાવટનું એકંદર...		૯૫,૧૮૩	૧,૬૭,૪૬૩
ઉન કાનું	રતલ	૧,૭૭,૨૦૦	૪,૩૮,૯૯૦	૮,૫૨૬	૨૪,૩૩૬
ઉનના દોરા, ગુંથવાનો વર	"	૧,૬૬,૪૫૯	૧,૯૬,૬૪૨	૧૬,૬૨૫	૧૯,૦૯૬
Braids ગુંથેલી દોરી	"	૪૬,૭૨૦	૨૭,૪૪૫	૬,૪૨૪	૩,૭૩૦
શેતરંગી અને રગ	"	૯,૩૫,૧૧૬	૧૦,૧૦,૮૦૭	૭૪,૮૬૨	૭૪,૭૫૫
ગુંથણકામ, મોજા વગેરે	"	૩,૮૩,૧૯૫	૪,૧૦,૦૬૩	૭૫,૬૨૭	૭૦,૩૨૮

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
અનનું હુગડું-તાકા	૧,૫૪,૯૨,૪૦૬	૧,૩૪,૨૬,૩૫૪	૧૦,૬૧,૧૪૬	૮,૯૫,૫૫૭
શાલ	૨,૬૨,૬૭૭	૩,૧૨,૧૪૯	૪૯,૦૦૯	૫૧,૮૪૭
બીજો અનનો માલ	૮,૩૦,૧૯૧	૧૦,૪૨,૯૨૦	૫૩,૨૮૧	૬૪,૫૭૭
અનનું બધા પ્રકારનું એકંદર....				
તંબાકુ.	૧૩,૩૬,૯૭૪	૧૧,૭૫,૮૮૦
તંબાકુના પડા	૩૩,૬૮૭	૯૦,૧૬૯	૧,૫૬૦	૨,૮૩૨
સિગાર	૬,૧૮૪	૪,૭૦૯	૪,૦૩૮	૩,૪૩૨
સીગારટીફ	૧૩,૨૫,૭૭૭	૧૩,૫૪,૪૨૭	૩,૦૨,૭૫૮	૩,૧૨,૦૬૦
બીજી બનાવટ	૩,૮૨,૦૭૩	૪,૧૪,૨૯૫	૫૮,૬૬૧	૬૩,૮૦૬
તંબાકુનું કુલ....	૧૭,૪૬,૭૨૧	૧૮,૬૩,૬૦૦	૩,૬૭,૦૧૭	૩,૮૨,૧૩૦
શરીરશુગારની चीजો, આગળ લખવામાં આવી				
નથી એવી.				
Toilets	૬૬,૧૧૯
રમકઢાં, રમતગમતની चीजો	૪૬,૧૬૬

ગંજીફા વગેરે	૧,૧૬,૫૪૪	૧,૨૦,૮૨૭
છત્રિયો	...	૧૦,૫૭,૪૬૧	૧૨,૧૮,૧૪૬	૮૬,૮૩૧	૧,૦૨,૧૬૦
છત્રિયોના બરની ચીજો	૭૨,૬૩૨	૮૨,૩૮૩
મીણ બધા પ્રકારનું	...	૧૬૯	૮૨૦	૪૩૭	૧,૯૫૩
લાકડું-ટિમ્બર-					
ઇમારતી લાકડું (સ્લીપર બાદ)					
હીલ અને પાઇનનું લાકડું	ધન ટન	૪,૦૮૨	૧,૦૭૭	૨૨,૪૮૨	૭,૨૯૯
વીજા પ્રકારનું લાકડું	...		૨,૦૫૧		૧૧,૯૨૭
બઢતણનાં લાકડાં	...	૪૫	૧૨૯	૨૭	૧૦૮
કોતરકામ સારુ લાકડું	૧,૧૩૨	૧,૩૯૩
લાકડાની બનાવટી ચીજો	૨૪,૬૭૩	૫,૧૬૪
અકંદર લાકડકામનો સર્વાલો...	૪૮,૩૧૪	૪૫,૯૨૦
ઝપાલમાર્ગે આવેલો, પણ ઉપર નહિ લેવેલો	૭,૧૦,૩૨૯	૭,૨૦,૯૯૫
એવો માલ	૯,૭૯૯	૯૮,૪૩૨
આયાતનો સર્વાલો...	૫,૭૬,૩૫,૨૪૮	૬,૭૬,૨૨,૬૧૬
સરકારી સ્ટારની આયાત.					
પોશાકી વર	૧૪,૫૮૪	૧૯,૪૨૯
હથિયાર અને તેના અવયવ	૫૮,૧૭૬	૫૯,૪૦૦

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
દહિયાર બીજા પ્રકારનાં	૨૬,૯૮૮	૮૧,૨૮૪
ચોપડિયો-છાપાકામ, નકશા, ચાર્ટ વગેરે	૮૮,૮૦૪	૧૪,૫૯૨
બૂટ અને સ્યુટ્ઝ જોડો	૬,૪૩૧	૨૫,૪૧૦	૧,૭૧૦	૫,૭૬૮
હમારતી અને એનજિનિયરીંગ સામાન	૬૪,૮૬૩	૮૨,૭૪૮
ગાડિયો અને ગાડાં	૨૫,૬૦૦	૮,૪૬૬
રસાયણી चीजी	૪૭,૧૨૩	૨૮,૧૫૧
કોયલો, કોક અને પેટન્ટ બલ્લતણ	૬૦,૧૪૫	૫૫,૬૭૩
ગાંધિયાટુ-દવા				
કીનાઇન	૧૪,૪૨૮	૪,૩૩,૮૬૭	૬,૩૦૬	૨૮,૮૯૬
બીજી દવા	૧૩,૧૪૨	૧૮,૯૩૬
ઔષધ અને narcotics	૯,૮૨૩	૨૩,૩૭૫
હુગ્ગા અને દવાનો સર્વાલો	૨૬,૨૭૪	૭૧,૨૧૩
માટીનાં થાસણ અને પારસેલેન	૭,૭૯૯	૯,૯૧૧
કાચ અને કાચનો સામાન	૨૫,૪૧૦	૧૯,૩૬૩
લોસંઢ અને કટલરી તથા કૃષીકર્મ માટે ઓજાર	૧,૮૯,૫૫૩	૧,૬૮,૭૦૧

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ધાતુ અને અરિં દાઝલ નહિ થયેલું તે હં.	૬,૫૨૬	૫,૯૫૩	૨૮,૯૯૧	૨૯,૫૧૦
ધાતુ અને અરિંનું એકંદર કુલ...	૨૫,૧૪૦	૨૫,૮૯૯	૩,૮૩,૪૦૧	૪,૧૧,૫૧૨
કાગલ અને પૂઠાં	૪૪,૮૨૩	૩૩,૮૪૧
છાપવાની અને શિલાછાપને ઉપયોગી ચીજો	૧૫,૫૩૩	૧૫,૦૯૫
(કાગલ બાદ)
રેલવેનો સરસામાન-ગાડિયો, ગાડાં તેના વિ-	૧૬,૩૫,૨૫૩	૧૬,૦૬,૦૯૩
ભાગ. લોકોમોટિવ એનજીન વગેરે	૮,૭૭૦	૧૧,૪૯૩
બ્રહ્મણના અને લાંચ અને બોટોના અવયવ	૩૫,૨૫૬	૮૨,૩૭૨
સ્ટેશનરી (કાગલ બાદ)	૮૩,૧૧૨	૭૨,૨૮૦
ટેલીગ્રાફના કામ સારુ સરસામાન	૪૫,૬૩૪	૨૩,૨૮૪
કાંતણ વળાટ-તેમાં ફની બનાવટ	૨૩,૩૫૪	૩૦,૨૧૬
શણ, કંત્રાનની આંટિયો અને દોરા	૭૭,૫૨૦	૩૪,૪૩૨
લાકડકામ	૨૭,૬૧૯	૧૧,૭૮૨
બાકી રહી ગયેલા (બનાવટ નહિ થયેલા પદાર્થ)	૧,૯૭,૯૨૨	૨,૩૭,૭૬૧
” બનાવટ થયેલા પદાર્થ	૩૫,૩૫,૧૨૫	૩૬,૦૯,૦૩૨
ગવર્મેન્ટ સ્ટારિનું કુલ

નિકાશ.

યુનાઇટેડ કિંગડમમાં, હિંદમાંથી, કયો, કેટલો, કેટલી કિંમતનો માલ નિકાશ થયો તેનું પત્રક
સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી. અંક ૩૦.

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
જીવતાં જાનવર ...	૨,૪૫૬ .	૮૪૫	૧,૩૨૨	૧,૬૨૧
પોચાક, ટ્રેપરી, કોટ પાટલુંન. (આમાં ગુથળી, ટૂટ,	૧૬,૮૬૩	૧૩,૩૬૫
ચુસ વાદ છે)	૩,૬૩૦	૫,૬૪૫
કારીગરી (હુઘરના) પદાર્થ
છાપેલાં પુસ્તક, છાપેલી બીજી વસ્તુ, નકશા અને ...	૨૫૯	૪૩૬	૨,૪૦૧	૨,૭૧૯
ચાર્ટ સહિત
ગ્રંથ, અને હુમ માટે જાડા વાલ, તથા રેષા હં. ...	૨,૭૩૧	૮,૩૩૪	૭૩,૧૬૭	૮૯,૦૮૦
Bristles-જાડાવાળા
સ્મારતી તથા ઇંજનિયરીંગ પદાર્થો (આમાં લ્હોડા,	૧,૫૫૭	૧,૦૮૬
લાકડાનો સમાસ નશી) ...	૧,૪૩,૮૩૬	૨,૪૮,૧૩૨	૨,૭૫૧	૪,૬૫૭
મીઞવત્તી વગી જાતની ...	૧,૦૫૩	૮૧૩	૧,૪૩૭	૧,૦૨૭
નેતર અને Battans હં.

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૧૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ગાડિયો, ગાડાં (રેલવેનાં બાદ) અને તેના અવયવ	૫૭૪	૪૪૨
રસાયણી પદાર્થો	૪૧,૬૭૪	૪૦,૯૦૩
કાપી	૭૮,૧૩૬	૮૧,૯૩૧	૩,૦૨,૨૨૯	૩,૪૪,૯૫૧
કાચો છૂટો	૬,૯૦૬	૫,૮૨૧	૪,૭૩૮	૪,૧૭૦
કાથાની બનાવટ (દોરડાં બાદ)	૨,૨૮,૪૧૮	૧,૯૫,૨૯૫	૧,૬૧,૭૮૦	૧,૫૨,૯૪૬
ઘનસ્પતિના રેશનાં દોરડાં, દોરડી (ઈમાં રુ અને જ્યૂટ બાદ છે)	૨,૭૬૪	૩,૮૭૯	૧,૯૨૬	૨,૯૦૧
ગાંધિયાટુ અને દવા	૩૨,૦૫૪	૩૯,૬૦૬
રંગવાના અને કમાવાના પદાર્થો.
કચ્છ અને Jambier	૫૦,૦૬૮	૪૩,૫૪૪	૫૪,૮૬૪	૪૪,૧૮૧
ગઢી	૬,૨૨૯	૧,૫૧૦	૮૨,૯૨૭	૧૫,૨૭૪
હરડાં, બેડાં	૪,૮૬,૮૨૯	૬,૮૬,૯૮૦	૧,૨૩,૫૦૦	૧,૮૨,૪૭૮
કમુંબો	૧૩૬	૪૪૭
હલ્દર	૧૪,૬૯૯	૧૪,૬૨૪	૧૪,૧૨૨	૧૩,૪૪૭
બીજી ચીજો	૬,૩૪૨	૯,૭૬૩	૨,૦૬૮	૨,૦૨૫
રંગવાના ને કમાવાના પદાર્થોનું કુલ...	૫,૬૪,૩૦૩	૭,૫૬,૪૨૧	૨,૭૭,૯૧૮	૨,૫૮,૩૫૫

માટીનાં વાસણ		૨૧૯	૩૭૭
પોરસેલેન (પાહ્પો બાદ)		હં.	૧૯,૬૩૪	૧૮,૦૭૩	૨૧,૨૭૪	૨૩,૪૭૮
બ્રશ અને બ્રુમ માટે રેષા		હં.	૨,૧૭૨	૧૩,૯૯૪	૨૭,૭૩૭	૩૩,૧૫૫
માછલિયો (અમાં આથેલી બાદ)						
ઢોરનો ધોરાક.		ટન	૧,૧૯,૪૨૬	૧,૨૨,૩૧૩	૩,૨૩,૫૯૩	૩,૬૮,૦૫૯
છાલાં, કુશકી, Pollard,		હં.	૧૨,૭૬૨	૫૮૪	૨,૧૫૪	૧૧૮
બીજો ધોરાક		૧૬,૯૫૯	૬,૨૨૪
મેવો અને લિલોતરી		૨૦,૬૪૯	૧૪,૭૨૮
ફરનીચર-ધરણગારનો સામાન			
દાળા, કઠઠિ, લોટ.						
જવ		હંદરવેટ	૩૪,૯૪,૭૦૨	૫૮,૧૪,૦૧૭	૮,૭૩,૯૪૮	૧૭,૩૭,૫૪૨
ચણા		"	૨૫,૨૧,૧૪૧	૬,૯૭,૭૬૫	૬,૪૮,૪૩૩	૧,૮૭,૯૫૭
જવાર અને બાજરી		"	૫૪,૯૮૦	૬,૦૦૭	૧૦,૨૨૨	૧,૪૩૫
મકાઈ		"	૩,૭૪,૦૫૨	૯૨,૭૨૫
દાઢ		"	૨૩,૦૪,૮૦૫	૧૬,૨૬,૬૭૬	૫,૨૨,૫૭૫	૪,૦૩,૮૫૦
ચોલા		"	૨૭,૪૦,૩૧૧	૩૫,૧૯,૫૩૨	૯,૩૨,૮૪૭	૧૩,૦૫,૧૬૩
ધણં		"	૨,૦૬,૫૫,૧૪૩	૨,૩૭,૦૪,૯૧૨	૬૭,૪૧,૧૯૦	૮૩,૮૦,૪૨૨
લોટ		"	૬૧,૯૨૨	૮૩,૪૭૩	૨૭,૫૪૭	૪૩,૯૩૧
બીજા પ્રકારનું		"	૧૭,૧૦,૧૯૭	૨,૯૯૧	૪,૦૫,૩૭૪	૭૮૯
દાળા, લોટનું એકંદર...			૩,૩૫,૪૩,૨૦૧	૩,૫૮,૨૯,૪૨૭	૧,૦૧,૬૨,૧૬૩	૧,૨૧,૫૩,૮૧૪

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ગુંદર અને રાઝ (Resins) ...	૬,૦૫૧	૩,૫૭૭	૨,૭૨૧	૫,૪૩૫
લોચંદનો સામાન અને કટલરી (ખમાં ઓષ ચ- હાવેલી ચીજો આવે છે)	૪,૬૦૦	૨,૬૧૩
ચામડાં, છાલો વગેરે હં.	૧,૦૦,૭૦૬	૧,૪૬,૨૦૮	}	૫,૧૬,૨૯૦
શીંગડાં વગેરે અને તેના વિભાગ નંગ	૧૯,૨૮,૯૦૦	૨૭,૧૪,૪૯૪		
હં.	૩૪,૭૨૦	૩૨,૩૮૦		
દસ્તુર્મૅટ, આપરેટસ, અને આપ્રાયનરીય અને તેના વિભાગ	૧,૨૧૭	૪૮૩
હાથીદાંત રતલ	૧,૨૫૧	૧,૯૫૮	૩૬૭	૬૨૧
ઘરેણાં-જુવેલરી કિંમત	૯૪,૫૧૨	૧,૧૬૪
સોના રૂપાની પ્લેટો	૨,૧૯૯	૪,૪૧૧
લાસ કુલ જાતની હં.	૮૯,૯૮૬	૧,૦૨,૦૪૩	૨,૦૭,૫૮૨	૩,૨૭,૦૪૦
ચામડાં કમાવેલાં અને આઝાં, Leather	૨૬,૦૬,૧૨૧	૨૬,૬૨,૭૧૬
સંચાકામ અને મિલવર્ક્સ	૧,૪૪૫	૬૬૨
સ્વાતર હાઢકાં વગેરેનું ટન	૧૨,૬૭૩	૧૬,૮૨૪	૬૪,૮૯૫	૮૧,૭૬૫
સાદુલિયો ચોરસવાર	૧૨,૦૧૨	૪,૮૩૯	૬૮૮	૪૯૦

ધાતુ અને આર-સર્વ પ્રકારનાં	ટન	૧,૫૨,૬૨૯	૨,૨૧,૪૫૫	૪,૨૦,૫૪૬	૩,૮૫,૧૫૮
Mica અવસ્થ	હે.	૨૪,૧૨૯	૩૬,૭૮૬	૧,૨૨,૨૪૬	૨,૦૨,૪૦૫
તેલ-સર્વ પ્રકારનું	ગલન	૮૩,૩૪,૨૩૭	૧,૬૨,૭૯,૩૫૪	૧,૫૩,૨૬૧	૧,૫૯,૩૩૮
ચોક્ક	હે	૭,૪૦,૧૮૭	૯,૩૩,૮૦૫	૧,૭૭,૯૫૭	૨,૨૬,૮૯૮
અખીજ	પેટી	૧૫	૧૧	}	૧,૧૮૦
	હે.	૨૧	૧૬		
રોગાન અને રંગારાની સામગ્રી		૧૭,૪૯૪
કાગલ બનાવવાના પદાર્થ	હે.	૨૬૮	૪૯૨	૧૫,૫૨૮	૭૫
મીણ, (paraffin) તારમાંથી બને છે તે	૭૮,૧૩૭	૯૨,૫૭૧	૧,૧૭,૮૬૮
લીલા છોડ	...	૫૯,૩૫૦	૭૭,૩૬૪	૨,૭૭૬	૨,૬૬૩
ચી	રતલ	૮૫,૪૧૯	૨૦,૧૦૭	૩૨,૯૪૬	૩૨,૫૫૩
ખોરાક-ખાવાના પદાર્થ અને આહલમનનો સ્ટોર	હે.	૨૧,૨૨૭	૧,૯૩૭	૨,૯૭૧	૪,૦૩૯
(ગાંધીને ત્યાંની ચીજો)	હે.	૧,૫૦૦	૩૮,૬૯૩	૩૯,૨૫૫
અથાણ, ગરમ મશાલો, ચટણી	૬,૦૦૭	૭,૦૫૬
બીજી જાવાની વસ્તુઓ	હે.	૫,૧૯૯	૬,૪૭૩	૧,૨૧,૧૨૫	૨,૪૩,૫૪૧
રેલ્વેનો રોલિંગ સ્ટાક, ગાડિયો વગેરે (એમાં સ્લીપર દાખલ નથી)
રબ્બર	હે.

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जयो		मालनी किंमत पौड.	
	१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
रज्वरना पदार्थ	३९३	१,७७९
तेल नीकळे छे एवां बियां.	हं.	१६,८३३	९,९०८	१२,५९०
Essential चोखुं	...	१०,२२,३९९	५,४१,७९४	५,०१,७५२
एरंडी	...	४३,९९९	५१,८६५	५४,३१८
टोपर	...	२५,५६,३५८	९,८६,८७५	६,६७,७७४
कपाखिया	...	१,३०२	२४४	७०५
मोयसिंग	...	२२,०६,३१७	२५,३८,१५४	१६,२९,९०५
अळशी	३,०४६
महुडानी डोळियो	हं.	११७	७९९	९८
राई	हं.	३२,९९६	५२,९००	१७,३५७
Niger	"	१	१	१
सरसव	...	४,२७,८९०	१,७६,०८४	२,२८,४१९
तल	...	७२१	५३३	७१३
बीजी जात	...	६,३५३	१,४६६	४,७११
तैली बिया सीवायना पदार्थ	५०२
एकंदर तैली बियां...	...	६३,२०,९९१	४३,६३,६६९	३१,२०,८४५

શંખલા અને કાંડિયો	૧૪,૫૫૧	૧૬,૧૬૬
સૃષ્ટિવિજ્ઞાન બતાવનારા નમુના.					
Specimens illustrative of natural science	૬,૫૮૦	૧૦,૪૨૯
તેજાના.					
૧. લૂચી	૭૨,૭૨૬	૬૫,૦૮૬	૬૫,૦૮૬	૫,૬૩૧	૯,૮૬૧
૨. મરચાં	૩,૫૦,૦૫૮	૪૨,૮૩૬	૪૨,૮૩૬	૩,૮૫૩	૩,૫૭
૩. સૂંઠ-આદું	૨૪,૫૩,૧૩૬	૨૧,૧૩,૯૧૬	૨૧,૧૩,૯૧૬	૪૩,૪૧૬	૩૪,૩૬૫
૪. મરી	૧૧,૫૯,૮૮૪	૧૦,૯૭,૧૫૪	૧૦,૯૭,૧૫૪	૨૩,૬૩૫	૨૩,૦૯૦
૫. બીજી જાતિ	૭૩,૩૯૮	૪૦,૬૯૭	૪૦,૬૯૭	૧,૫૨૮	૧,૦૬૦
૬. એકંદર તેજાના...	૪૧,૦૯,૨૦૨	૩૩,૫૯,૬૮૯	૩૩,૫૯,૬૮૯	૭૮,૦૬૩	૬૮,૭૨૩
સ્ટેશનરી (કાગળ બાદ)	૨૭૮	૧,૧૩૩
૭. પથ્થર, અને સંગીમરમર (માર્બલ)	૩,૦૭૭	૯૯૮	૯૯૮	૮૩૪	૭૬
૮. શાંડ-મિઠાઈ	૧,૧૬,૬૬૨	૨,૨૬,૧૮૮	૨,૨૬,૧૮૮	૪૯,૯૦૯	૧,૧૦,૩૪૧
૯. ચરબી, સ્વીરાઈન
૧૦. કાઢી અને લીલી ઘ્વા	૧૯,૨૮,૩૦,૬૨૨	૧૯,૮૩,૫૩,૦૨૭	૧૯,૮૩,૫૩,૦૨૭	૬૩,૫૩,૭૫૫	૬૩,૨૫,૦૪૬
૧૧. ઘ્વાનો મૂકો (Tea waste for the manufacture of caffeine)	૮,૮૬,૧૨૦	૧૧,૭૭,૯૯૨	૧૧,૭૭,૯૯૨	૪,૨૩૮	૫,૫૪૯

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
કંતાણ અને વળાટ				
કપાસ	૪,૧૮,૦૧૨	૨,૦૫,૫૪૫	૧૨,૦૫,૮૯૧	૭,૧૭,૦૧૬
આંટિઓ અને સૂતર	૮,૭૯,૦૧૫	૬,૭૦,૯૯૫	૨૫,૨૬૩	૧૮,૨૬૩
કાપડ	૩,૦૯,૮૪૦	૨,૧૮,૭૮૬	૪,૨૩૭	૩,૬૯૦
રુમ્મલ અને શાલ	૨૬,૩૨,૫૧૦	૧૭,૯૪,૯૦૨	૬૫,૭૬૪	૭૧,૨૩૮
બીજી કપાસની બનાવટ	૬૧૮	૬૯૮
કંતાણ અને વળાટનું કુલ...	૧,૨૬,૧૮૨	૬૩,૮૮૯
મીંઢી (flax)
મીંઢીની બનાવટ	૨૨૮
Haberdashery and millinery				
સ્ત્રિયોના પોશાકની चीजો ફીત, દોરા, ટાં-કળિયો, સોયો વગેરે ફીણા બરનો માલ
શણ	૨,૪૨,૬૩૭	૨,૨૬,૪૨૫	૨,૧૭,૦૪૦	૩,૪૧,૧૬૬
Jute જ્યૂટ-અંબાડો	૩,૪૫,૭૬૨	૨,૪૦,૬૭૩	૬૫,૩૦,૫૧૩	૭૩,૫૨,૧૭૧
અંબાડાની આંટિઓ ને સુતર	૧૧,૪૮૯	૭૮૪	૫૬	૭

कोथला	नंग	२,९८,३१,९९८	२,७४,३४,४३३	४,५६,०८०	५,५४,८३४
कतान	व्हायर	४,५६,१८,३५०	४,०८,४७,२२६	२,६०,३८८	४,०६,१२३
अंबाडानां रांदनां सूतळी, दोरढी	हं.	१३,८२५	३८,१६०	१०,३०७	३३,८५६
अंबाडानी बीजी चीजो	७७	६
अंबाडानी एकंदर वनावट...		८,२६,९०८	९,९३,८१६
रेशम.					
रेशम कातुं	रतल	३,६२,९७५	३,४५,०५०	४५,९७३	२५,५०९
वणाट लुगडुं-ताका	व्हायर	२,७३,४६७	३,०३,३७४	१६,२८३	१८,९३१
रेशमनी बीजी वनावट	किं.	६९८	३०७
उन.	रेशमनी कुल वनावट...	१६,९८१	१९,२३८
उन कातुं	रतल	४,९७,७५,५५४	५,१२,९३,९१५	१६,५९,६२३	१७,०४,७८५
उननी वनावट-शेतंरंजी (कारपेंट) रग	रतल	१६,९३,०९१	१४,५२,७८३	१,३४,२१८	१,१८,६४२
Shawls-शालो	...	४०३	४०१	६७४	३५१
बीजी जातिनी वनावट	किंमत	६२५	३६
उननी वनावटनुं कुल...		१,३६,०७२	१,२०,०१९

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
તંબાકુ.				
તંબાકુના પડા	૨,૬૩,૮૦૨	૩,૧૭૫	૧,૬૪૬	૩૬
સિગાર	૬૫,૫૪૬	૮૨,૫૭૬	૫,૯૭૧	૭,૭૫૮
બીજી બનાવટ	૬૨૫	૩૬
તંબાકુનું કુલ....	૩,૨૯,૩૪૮	૮૬,૩૭૬	૭,૬૧૭	૭,૮૩૦
રમકડાં-રમતો રમવાની ચીજો	૭,૩૫૧	૬,૮૦૩
મીણ બધા પ્રકારનું (મીણબત્તી બાદ)	૨,૦૭૪	૩,૩૪૦	૧૧,૭૪૧	૧૯,૬૩૯
લાકડું અને ટિંમ્બર (સ્લીપર બાદ)				
સાગનું લાકડું	૨૯,૪૫૧	૩૭,૨૯૬	૩,૦૦,૬૩૧	૪,૦૬,૦૯૩
બીજી જાતનું ટિંમ્બર	૧,૨૦૩	૧,૮૬૭	૮,૪૫૩	૯,૮૭૯
લાકડું કારીગરીના કામનું				
મુશબડનું લાકડું	૮,૬૧૭	૧૧,૮૦૩
બીજી જાતિનું	૨૪૦
લાકડાની બનાવટ, કોતરકામ (એમાં ફરનીચર				
બાદ)	૨,૧૪૯	૩,૯૯૪
લાકડા અને ટિંમ્બરનો એકંદર સર્વાલો....	૩,૧૯,૮૫૦	૪,૩૩,૦૦૯

ટપાલમાર્ગે આવેલા અને ઉપર નોંધવામાં આવેલા નહિ એવા પદાર્થો	૨,૬૨,૩૨૮	૨,૬૨,૬૨૭
બાકીની બીજી બનાવટો	૩૬,૬૩૮	૫૩,૬૫૮
હિંદનો માલ નિકાશ થયેલો એકંદર...	૩,૮૪,૨૭,૮૩૬	૪,૦૪,૩૩,૬૨૩
પરદેશી માલ હિંદમાંથી નિકાશ થયેલો તેની વિગત:					
જીવતાં જાનવર	૧૫	૯૧		૩,૨૫૩	૩,૧૮૫
પોશાક, ડ્રેપરી, યુનિફાર્મ (એમાં ગુથળની ચીજો દાખલ નથી)	૩૩,૪૪૧	૩૧,૭૧૫
હથિયાર-ફાયર આર્મ્સ, બંધુક પિસ્તોલો વગેરે તથા ફોદવાની સામગ્રી અને લક્કરી સ્ટાર	૫,૫૪૮	૫,૫૫૮
ફાયર આર્મ્સ અને તેના વિભાગ	૯૨૮	૧૭૯
બીજા પ્રકારનાં	૬,૪૭૬	૩,૭૮૭
હથિયારનું કુલ...	૫,૬૪૬	૨,૪૧૧
હુત્રી-કારીગરીની ચીજો (ચિત્રો બાદ)		

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
પુસ્તકો છપાયેલાં, અને છપાયેલી બીજી વસ્તુઓ નકશા, ચાર્ટ	૭૫૬	૯૮૪	૬,૫૮૧	૧૦,૦૩૫
બૂટ અને શૂઝ-પગરવાં	૪૪૭	૮૧૮	૨૦૭	૨૪૨
ગાડિયો અને ગાડાં (રેલવે સિવાયનાં)	૨૨,૬૧૫	૪૦,૮૪૪
રસાયણ અને રસાયણી બનાવટ (એમાં સ્વાતર, અને દવા બાદ છે)	૭૪૩	૬૫૭
ચીનાઈ અને જપાની ચીજો (including lacquered ware but excluding earthen ware and porcelain	૧,૮૪૫	૪,૬૭૪
ઠાક અને વાંચીઝ-ઘડિયાલો નંગ	૪૩૫	૭૭૭	૭૬૦	૬૨૧
ઘડિયાલોના અવયવ કિંમત	૧૦૨
કાપી-ઝુંદદાજા હંદરવેટ	૧૫૦	૨૦૬	૩૫૦	૬૦૪
કટલરી-કપવાનાં ઓજાર	૧,૨૧૩
હૂમ-માધિયાટું અને દવા (રસાયણ બાદ)
પૃથ્વીયો હંદરવેટ	૧૦૦	૪૦૦

હિંગ બીજી चीजो	હંદરવેટ કિંમત	૨૨૩	૭૭	૬૩૮	૫૧૫ ૩,૭૪૦
હૂંસ અને દવાનું એકંદર...		૬,૯૯૬	૪,૨૫૫
રંગવાના અને કમાવાના પદાર્થ માટીની બનાવટ અને પોર્સેલેન Earthen ware and porcelain (એમાં માટીની પાઈપો-ભૂગઢાં-નક બાદ છે) ...	હંદરવેટ	૩૬	૧	૭૩	૬
વીજળીની મદદથી ઢાકો ચઢાવેલો એવી चीजो.		૪,૪૭૮	૨,૯૬૧
માછલાં (એમાં ઢબામાં ભરેલાં બાદ છે)	૩,૯૪૪
મેવો અને લિલોતરી-વનસ્પતિ ...		૧,૪૬૫	૧,૪૨૬	૧૭,૮૭૬	૧૬,૦૭૧
ફરનીચર અને ઘરગુંઘારની चीजो ...		૨૩,૬૫૦	૫,૮૩૨	૫૦,૧૪૭	૧૧,૯૪૬
કાચ અને કાચની બનાવટ	૪,૬૦૩	૪,૩૭૭
ગુંદર બધા પ્રકારના અને રાઠ એકંદર	૨,૧૩૭	૨,૬૭૦
લોખંડની બનાવટ-એમાં (કટલરી અને ઢોલની चीजो હાલ નથી) ...		૨,૧૫૮	૫,૫૯૭	૩,૯૭૭	૧૧,૪૨૧
ફર્નિચર, આપેરેટસ વગેરે વિજળીની મદદવાળાં.		૧૬,૮૧૬	૧૧,૫૭૫
વાજાં સંબંધી-ટર્કિંગ મશીન	૩,૧૧૯
બીજા પ્રકારનાં થઈને	૫,૮૪ ૩,૨૫૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
total Musical	૩,૭૧૫	૩,૮૪૦
ફોટોગ્રાફી સંબંધી	૧,૨૬૩	૨,૦૪૧
વિજ્ઞાન અને ફિલાઝાફિકલ	૭,૬૪૦
બીજા પ્રકારનાં	૪,૫૨૩
ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ વગેરેનો એકંદર સર્વાલો...	૧૨,૬૧૮	૧૩,૫૨૩
હાથીદાંત	૨૩,૪૪૩	૧૪,૫૫૦	૧૩,૧૬૫	૬,૫૮૨
જુવેલરી-ઘરેણાં	૭,૧૬૦	૧૪,૨૦૬
સોના રૂપાની પ્લેટો	૧૨,૯૮૮	૧૨,૭૬૮
ચામડાં-લંઘર-શાલો વગેરે	૨,૫૫૭	૧,૬૬૪
લીકર-દારુ-સ્પિરિટ-અર્ક	૪૦૪	૪૪૬
દ્રાક્ષનો દારુ	૬૮	૨૫	૫૮	૩૬
બીજી જાતિનો	૧૪૧	૧૨૬	૧૫૪	૮૭
દારુનું એકંદર...	૧૭૬	૧૫૧	૨૧૨	૧૨૩

દ્રાક્ષના દારુ શિવાય બીજી જાતનો દારુ ...	૨૯૩	૮	૬૯	૧
સંચાકાસ અને મિલવર્ક	૨૩,૫૨૫	૩૬,૨૩૯
ઘાતુ અને અર્ધ (કાચી ઘાતુ)				
પિત્તલ, બ્રોન્ઝ ને બીજી મિશ્રણની હં.	૨૧	૯૯	૨૨૯	૪૮૧
ત્રાંબું ટન	૫,૭૩૨	૬૧૫	૨૫,૪૮૭	૨,૧૭૯
લોખંઢ અને ગજવેલ ”	૭૬૦	૩૦૯	૨,૨૨૯	૩,૫૪૪
સીસું હેંદરવેટ	૨૬૦	૨૭૬	૧૧૧	૧૩૫
ઘાતુ બીજી ”	૩,૪૬૭	૫,૩૩૭	૧૧,૦૫૯	૧૫,૨૮૨
ધાતુનું કુલ ટન...	૧,૨૩૪	૬૨૫	૩૯,૨૧૫	૨૧,૬૨૧
તેલ મેલન				
આઈલ ક્લોથ અને ફ્લાર ક્લોથ ચો. યાર્ડ	૧૮૪	૭૬૫	૫૨	૧૨૧
રોગાન અને રંગ હં.	૮૩૪	૧૭૪	૪૦	૧૧
પ્રિન્ટિંગ અને લિથોગ્રાફિંગ કામના સંચા અને	૨૨૭	૩૦૪	૧,૦૨૬	૧,૨૨૯
તેને લગતો સામાન (કાગળ બાદ)	૧,૧૦૩	૧,૮૨૦
પ્રિન્ટ, ઇનપ્રેસિંગ અને છબિયો	૪,૨૪૨

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો		માલની કિંમત પૌંડ.	
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ઘોરાક-ઘાવાના પદાર્થો મિઠાઈવાળાનો સ્ટોર (Oilman's Store) એમાં માછલી, મેવો, લિલોતરી બાદ છે)	૧૪૧	૪૩૩	૫૫૭	૮૮૦
રેલવેનો સામાન અને રોલિંગ સ્ટાક	૭૦૪	૨,૪૬૧
રબ્બરની બનાવટી चीजો	૪,૦૬૨	૪,૯૮૩
શંખલા અને કોડિયો	૧૫,૭૭૧	૧,૩૪૭
મહાળ, લાંચ, હોડિયોના અવયવ	૩૩૩	૨૧
તેજાના (spices).	૫૭,૪૦૦	૩,૩૭૪	૭૮૮	૬૨
સૂંઠ-આદુ વગેરે	૯૧૧	૮૪૮
સ્ટેશનરી (કાગળ બાદ)	૧૬,૦૮,૭૯૨	૧	૧૦,૨૨,૧૧૨	૧
ઘાંઘ				
કાંતળ અને વળાટ	૮૩૯	૧૮	૨,૧૫૭	૩૭
કપાસ-રૂ (કાચું)	૫,૪૫૫	૯,૨૮૬	૩૫૦	૫૧૧
ઘાંટિયો અને સૂતર	૨,૧૨,૯૧૪	૫,૬૩,૦૭૦	૨,૧૩૬	૬,૩૧૦
કાપડ ધોયલું અને વગર ધોયલું	૬૭૧	૩,૫૮૮
બીજા પ્રકારની બનાવટ				

Mr. X-મીડી-શણની બનાવટ	૪૨૫	૪૫૫
હાબરદાશટી, અને મિલિનરી	૭,૧૯૦	૭,૧૯૦
રેશમ-કાચું	૧૦	૩૩,૭૦૩	૧,૦૯૫	૧,૦૯૫
રેશમની બનાવટ	૧,૮૬૪	૧,૮૬૪
ઉન-કાચું	૫૯,૫૦,૬૮૨	૧,૨૨,૪૭,૭૮૧	૪,૦૬,૭૨૨	૪,૦૬,૭૬૫
ઉનનું વળાટકામ (પીસગુડ)	૯,૫૦૩	૧૪,૯૯૧	૭૧૦	૧,૧૬૪
બીજી જાતનું	૩,૩૬૫	૨,૦૪૩
તંબાકુ-પઢા	૬૮	૪૨,૩૫૩	૨૧	૨,૧૭૪
તંબાકુની બનાવટી વીજો	૧,૦૩૬	૭,૧૩૦	૧૭૪	૮૦૯
રમકડાં, રમતગમતની વીજો	૨,૩૪૦	૧,૮૪૨
લાકડું અને ઇમારતી કાઠ	૫,૫૯૪	૧૭,૪૧૫
ટપાલમાં રવાને થયેલો માલ	૨૧,૦૦૨	૨૭,૧૮૧
વીજો બાકી રહેલો માલ	૫,૯૩૫	૬,૦૨૦
પરવેશી માલનો એકંદર નિકાશ...	૧૬,૨૬,૯૨૪	૭,૯૨,૪૬૭
હિંદુસ્તાની બનાવટના માલની કુલ નિકાશ...	૩,૮૪,૨૭,૮૩૬	૪,૦૪,૩૩,૬૨૩
હિંદુસ્તાનની અને પરવેશી માલની કુલ નિકાશ	૪,૦૦,૫૪,૭૬૦	૪,૧૨,૨૬,૦૯૦

ब्रिटिश हिंदूमां केटला रूपियानो माल परदेशोमांथी आयात थयो, तथा अहिंथी परदेशी तथा स्वदेशी माल परदेशोमां केटला रूपियानो निकाश थयो तेनुं महिनावार त्रणसाली तारणपत्रक

सन १९११-१२ थी १९१३-१४ सुधीनुं. अंक ३१.

मास.	आयात.				निकाश परदेशी मालनी.			
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४		
एप्रिल ...	१०,४४,८८,७७९	१३,९६,२२,६६४	१५,०४,१५,५८०	३६,६१,६०८	४१,६३,५०८	४२,१३,९५२		
मे ...	११,३५,८१,५१४	११,६२,९२,७३५	१४,३०,५३,९६३	४५,३०,४०७	४८,०७,०८५	३८,२८,६१७		
जून ...	९,२९,५३,४२६	१०,४६,५१,१४०	१२,२२,४३,८५०	३७,७६,७०४	२,७३,०३०	३५,३५,१६५		
जुलाई ...	९,५७,२१,९८५	११,६९,६७,१५८	१४,४७,६१,४९२	३८,९३,५८४	४२,०३,६६९	३७,७१,८७८		
आगस्ट ...	११,९३,२०,८३६	१२,०४,७७,७१५	१६,१३,०४,२८९	३६,१७,१६८	३६,४५,१५७	३५,३८,५७६		
सप्टेम्बर ...	१०,०६,११,०३७	१४,६३,६८,०७१	१६,६५,३२,२४४	५७,४८,१५२	३५,६५,२४२	३२,२४,४०२		
अक्टोबर ...	१४,९४,३९,२१०	१५,०१,९६,००५	१६,५५,६५,५२२	५२,४९,५५६	४०,२४,८७६	३४,९०,७१२		
नोवेम्बर ...	१३,८०,७३,८८९	१५,५३,३१,८०९	१६,४६,०१,७७९	८०,४६,२०६	३३,०३,७३८	४२,०४,८३५		
डिसेम्बर ...	११,०१,८८,३५७	१२,१३,७१,२८७	१४,४३,२३,०५२	५६,०७,५०५	३३,६९,१३१	३४,१२,७५१		
जान्युआरी ...	१४,३८,९२,०३९	१६,८०,०१,६३३	१८,०३,९६,६४२	५३,९५,४३६	४५,३४,००२	४२,८५,६७६		
फेब्रुआरी ...	१०,७१,६७,४०६	१३,००,८९,९६५	१३,४६,६९,७५९	६९,७४,५८८	४१,७८,४३६	४०,७७,६८६		
मार्च ...	११,०२,३०,३५५	१४,०६,१६,८५९	१५,४६,३८,३७६	३९,७०,४९९	३८,७५,७९५	५१,८९,०७६		
कुल ...	१,३८,५७,४८,८३८	१,६०,९९,८७,०४१	१,८३,२५,०६,५४८	६,०२,७१,५१३	४,७४,००,६६९	४,६७,७३,३०६		

निकाश हिंदना मालनी.		कुल निकाश परदेशी तथा स्वदेशी थइने.		
		१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
एप्रिल ...	२०,१२,३०,२७२	२०,४८,९१,८८०	२१,३१,५१,१३१	२१,४५,३१,५७६
मे ...	२१,१०,७९,९२०	२१,५६,१०,३२७	२१,१४,४०,२६४	१९,६७,७६,६४६
जुन ...	१६,६२,६४,३४५	१७,००,४१,०४९	२०,५८,७८,९९६	१७,८९,४७,६३३
जुलाई ...	१७,७१,५१,७४६	१८,१०,४५,३३०	२०,८९,७१,००२	२०,६३,४५,३८८
आगस्ट ...	१४,७८,१५,३२३	१५,१२,३२,४९१	१७,६१,५८,१२४	१७,७०,६२,०२१
सप्टेम्बर ...	१६,५७,३४,८७०	१७,१४,८३,०२२	१८,४२,९६,९४७	१९,८०,०२,१०९
अक्टोबर ...	१७,३६,५९,५२९	१७,८९,०९,०८५	२०,८२,९१,४१८	२२,०३,२९,२३४
नोवेम्बर ...	१६,८५,४०,९९७	१७,६५,८७,३०३	१९,९९,८५,४६९	१९,४६,१३,६०१
डिसेम्बर ...	१५,९५,२२,४८३	१६,५१,२९,९८८	१७,३४,४१,७११	१९,२१,९३,२७३
जान्युआरी ...	१८,७०,२४,९९६	१९,२४,२०,४३२	२२,५७,०६,९२९	२२,४३,१४,१७४
फेब्रुआरी ...	२२,४५,५१,१२५	२३,१५,२५,७१३	२३,६८,५८,१९५	२५,२३,१९,७४५
मार्च ...	२३,५६,१०,३२७	२३,९५,८०,८२६	२१,६६,७१,८३६	२३,५१,८६,१०९
कुल ...	२,२१,८१,८६,९२३	२,२७,८६,५७,४४६	२,६६,०८,९०,०२२	२,६९,०६,२१,५१७

ब्रिटिश हिंदू नो बीजा देशो साथे इलाकावार एकंदर व्यापार,
आयात निकाशनो, केटलो चाल्यो ते बतावनासं तारणपत्रक.

सन १९११-१२ थी १९१३-१४ सुधी. अंक ३२.

इलाकानुं नाम.	हिंदूमां आयात रूपियामां. माल, सरकारी स्टारि, खजाना सहित.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
व्यापारी माल			
बंगाला ...	५२,६२,३३,७०५	६२,१९,६५,१८१	७२,०८,३६,३२६
मुंबई ...	४९,३६,१६,४२७	५६,७७,८१,०४९	६२,६३,३८,७८०
सिंध ...	१३,२२,४६,६९९	१५,११,४३,७०३	१६,२७,७१,७४१
मद्रास ...	११,६९,२२,११७	१३,०३,८६,७८६	१६,३५,४६,५०९
ब्रह्मदेश ...	११,६८,२९,८८५	१३,८७,१०,३२२	१६,००,१३,१९२
कुल...	१,३८,५७,४८,८३३	१,६०,९९,८७,०४१	१,८३,२५,०६,५४८
सरकारी स्टारि	५,४८,०५,५६०	५,६३,०९,७६६	८,०२,१३,४७२
एकंदर...	१,४४,०५,५४,३८३	१,६६,६२,९६,८०७	१,९१,२७,२०,०२०
खजानो			
खानगी			
बंगाला ...	८,४२,८३,०२०	३,६७,४३,१२७	३,८२,६३,५७८
मुंबई ...	४३,०२,२७,२९९	४६,३८,२६,४८१	३१,६७,०५,०७७
सिंध ...	९९,००,५०३	२६,५८,९४१	१६,१०,६४१
मद्रास ...	४२,३१,२२१	२१,५३,१३१	१८,२१,९५६
ब्रह्मदेश ...	५५,७८,८९०	६५,९८,३६२	७८,०३,२०४
कुल...	५३,४२,२०,९३३	५१,१९,८०,०४२	३६,६२,०४,४५६
सरकारी			
खजानो	४,८७,५४७	१०,६३,३७,४९४	६,८१,९२,०४७
खजानानुं			
एकंदर	५३,४७,०८,४८०	६१,८३,१७,५३६	४३,४३,९६,५०३
आयातनो एक-			
दर सर्वाळो	१,९७,५२,६२,८६३	२,२८,४६,१४,३४३	२,३४,७१,१६,५२३

હિંદથી પરદેશી તથા દેશી માલની નિકાશ.

જિલ્લાકાનું નામ.	હિંદથી નિકાશ રૂપિયામાં.		
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
માલ ખાનગી પરદેશી			
બંગાળા ...	૧,૨૭,૨૨,૮૨૯	૩૨,૨૩,૧૦૮	૩૩,૪૦,૬૨૬
બિહાર અને ઓરિસા			
મુંબઈ ...	૩,૫૭,૧૩,૧૩૪	૩,૩૩,૯૫,૬૯૧	૩,૩૮,૨૪,૫૭૮
સિંધ ...	૯૦,૭૫,૮૧૦	૮૦,૧૭,૭૨૦	૬૫,૬૮,૭૬૬
મદ્રાસ ...	૨૧,૫૫,૨૫૭	૧૯,૩૭,૨૭૫	૨૦,૬૧,૪૫૫
બ્રહ્મદેશ ...	૬૦૪,૪૮૩	૮,૨૬,૮૭૫	૯,૭૭,૮૮૧
પરદેશી કુલ...	૬,૦૨,૭૧,૫૧૩	૪,૭૪,૦૦,૬૬૯	૪,૬૭,૭૩,૩૦૬
હિંદી માલ			
બંગાળા ...	૯૦,૨૭,૩૧,૮૮૯	૯૯,૮૩,૭૩,૬૧૧	૧,૦૨,૫૩,૦૯,૯૬૬
બિહાર અને ઓરિસા	૩૧,૧૩,૬૦૩	૩૨,૬૦,૮૩૨
મુંબઈ ...	૫૯,૫૬,૯૬,૧૯૪	૫૫,૭૮,૩૩,૮૧૧	૬૬,૦૯,૩૧,૨૧૫
સિંધ ...	૨૩,૭૯,૮૧,૨૭૬	૩૨,૦૧,૯૩,૨૦૦	૨૪,૭૪,૯૪,૨૯૯
મદ્રાસ ...	૨૨,૮૮,૫૧,૪૩૮	૨૪,૭૪,૯૪,૨૯૯	૨૫,૭૦,૩૧,૩૧૩
બ્રહ્મદેશ ...	૨૫,૩૪,૨૫,૧૩૬	૨૮,૬૪,૮૦,૮૨૯	૨૩,૮૧,૦૦,૦૭૦
દેશી કુલ...	૨,૨૧,૮૧,૮૫,૯૩૩	૨,૪૧,૩૪,૮૯,૩૫૩	૨,૪૪,૩૮,૪૮,૨૧૧
પરદેશી અને હિંદનો કુલ માલ...			
બંગાળા ...	૯૧,૫૪,૫૪,૭૧૮	૧,૦૦,૧૫,૯૬,૭૧૯	૧,૦૨,૮૬,૫૦,૫૯૨
બિહાર અને ઓરિસા...	૩૧,૧૩,૬૦૩	૩૨,૬૦,૮૩૨

इलाकानुं नाम.	परदेशी, देशी मालनी हिंदथी निकाश रूपियामां. सरकारी स्टार, खजाना सहित.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
मुंबई ...	६३,०९,०९,३२८	५९,१२,२९,५०२	६९,४७,५५,७९३
सिंध ...	२४,७०,५७,०८६	३२,८२,१०,९२०	२६,५७,८३,५८०
मद्रास ...	२३,१०,०६,६९५	२४,९४,३१,५७४	२५,९०,९२,७६८
ब्रह्मदेश ...	२५,३४,२५,१३६	२८,६४,८०,८२९	२३,८१,००,०७१
परदेशी, देशी थइने कुल...	२,२७,८४,५७,४४६	२,४६,०८,९०,०२२	२,४९,०६,२१,५१७
कि. सरकारी स्टार...	१४,४०,६२२	१२,९३,३२०	१३,४४,५८६
कुल माल...	२,२७,९८,९८,०६८	२,४६,२१,८३,३४२	२,४९,१९,६६,१०३
खजानो खानो			
बंगाळा ...	१०,१०,२३६	१४,३८,८५३	६०,०४,८७२
मुंबई ...	९,४६,४९,८०३	६,४८,५०,५३६	४,९९,०५,९५८
सिंध ...	३३,९४,१५४	४,९२,४७३	११,५०,५१५
मद्रास ...	४२,८२,०२०	३६,४२,५६०	९७,४४,७२४
ब्रह्मदेश ...	२,७९,९८०	३३,४७५	३७,१४,७८५
खानगी खजा- नो कुल...	१०,३६,१६,१९३	७,०४,५७,८९७	७,०५,२०,८५४
कि. सरकारी खजानो	१,२२,८७०	३,५८,५९,७५९	३,०७,९९६
कुल खजानो.	१०,३७,३९,०६३	१०,६३,१७,६५६	७,०८,२८,८५०
निकासनो एकं- दर सर्वाळो.	२,३८,३६,३७,१३१	२,५६,८५,००,९९८	२,५६,२७,९४,९५३
मीठा सुधांतनी एकंदर आया- तनी जकात.	९,१४,२३,५४२	९,९३,३८,४४२	१०,७९,१८,८११
निकास उपरना मालनी जकात	१,३६,२३,२०२	१,४७,५२,५०२	१,२८,७६,४९४

બ્રિટિશ હિંદમાં પરદેશી માલની વર્ગવારી આયાત રૂપિયામાં-સન ૧૯૧૧-૧૨,
૧૯૧૨-૧૩, અને ૧૯૧૩-૧૪.

અંક ૩૩.

માલનો પ્રકાર.	તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ સુધી.		
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
૧ ખોરાક-પેય-પીણું અને તંબાકુ માછલીઓ, એમાં આંથેલી પળ	૨૯,૭૪,૨૩૨	૩૦,૨૦,૮૪૬	૩૧,૨૫,૬૯૧
દાઘલ છે
મેવો અને લીલોતરી	૧,૦૯,૪૫,૫૮૩	૧,૦૯,૩૭,૦૬૨	૧,૧૩,૦૩,૯૪૪
અનાજ, કઠોઢ, (દાઢ) અને લોટ	૧૨,૭૪,૬૪૪	૧૩,૦૭,૯૨૧	૨૭,૯૮,૪૨૬
ગાઢેલો દારુ મદિરા	૧,૬૫,૦૮,૬૪૪	૧,૮૨,૧૪,૦૫૭	૧,૮૭,૭૪,૬૪૩
ઘાવા પીવાના પદાર્થો અને સ્ટોર	૧,૯૩,૭૪,૪૨૦	૨,૩૪,૯૨,૨૦૫	૨,૪૭,૩૬,૨૩૪
તેજાના	૧,૫૪,૩૨,૬૯૬	૧,૬૩,૧૧,૧૩૮	૧,૭૩,૨૩,૦૭૩
ઘાંઢ	૧૧,૯૩,૯૩,૪૪૧	૧૪,૨૭,૮૭,૫૮૧	૧૪,૯૫,૬૮,૭૯૦
ઘઘા	૨૯,૩૦,૮૬૧	૨૦,૯૫,૩૫૦	૨૨,૮૬,૧૩૬
ઘીજું ઘાણુપીણું	૮૯,૮૬,૨૫૭	૮૯,૪૫,૬૨૫	૯૧,૭૪,૩૪૩
તંબાકુ	૬૬,૭૨,૯૭૯	૬૯,૩૮,૯૩૭	૭૫,૨૮,૮૩૩
વર્ગ ૧ લાનો સર્વાઢો...	૨૦,૪૪,૯૩,૭૫૭	૨૩,૪૦,૫૦,૭૨૨	૨૪,૬૬,૨૦,૧૧૩

માલનો પ્રકાર.	તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ સુધી.		
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
૨ કાચી સામગ્રી, અને નિપજ અને મુલ્યાંતરે કરીને જેની બનાવટ થયેલી નહિ એવા અણઘડ પદાર્થો			
કોલસો, કોક, પેટ્રા, બકતળ	૫૫,૨૯,૪૨૧	૧,૧૬,૭૦,૬૭૯	૧,૦૬,૬૩,૮૦૭
ગુંદર, રાઝ, અને લાસ	૨૭,૪૮,૯૨૫	૩૧,૮૯,૭૫૦	૨૬,૩૬,૪૩૦
આઝા, ચામડાં અને છાલો	૧૩,૪૧,૬૮૨	૧૩,૮૬,૫૦૮	૧૫,૧૫,૯૯૭
ધાતુવિષયક આર (કાચો માલ) અને ફરીને ઘાટ બનાવા જેઠું			
લોખંડ તથા ગજવેલ	૨,૯૮,૬૨૬	૪,૨૧,૨૧૬	૬,૨૯,૬૪૬
તેલ	૪,૪૨,૫૪,૦૦૨	૩,૯૯,૦૨,૫૦૧	૪,૪૦,૧૯,૧૬૨
બિયાં	૮,૦૨,૦૧૦	૬,૨૭,૬૨૭	૮,૦૧,૪૭૩
ચરબી (Tallow), મીઠા	૧૭,૮૫,૨૪૯	૨૦,૨૮,૨૪૮	૨૨,૫૯,૫૬૯
કાંતળ તથા વળાટ કરવાનો બર	૩,૩૩,૩૫,૮૬૯	૪,૨૨,૦૪,૧૧૭	૧,૮૦,૬૭,૬૫૯
લાકડું તથા બાંધકામનું કાષ્ટ	૭૦,૭૯,૩૬૪	૫૯,૭૬,૨૮૪	૭૭,૩૩,૮૪૭
પ્રચુર્ણ	૧,૪૧,૨૮,૩૬૭	૧,૬૬,૧૯,૨૦૩	૧,૭૨,૪૮,૧૧૦
૩ બનાવવામાં આવેલા એવા પદાર્થો	૧૧,૦૯,૦૩,૫૧૫	૧૨,૪૦,૨૬,૧૩૩	૧૦,૫૫,૭૫,૭૦૦
પોશાક	૨,૦૯,૦૪,૮૮૦	૨,૨૭,૪૭,૬૬૨	૨,૫૦,૪૦,૮૪૫
શસ્ત્રાસ, દારુગોળો, અને લશ્કરી સ્ટાર	૩૫,૧૯,૦૭૪	૩૬,૫૦,૮૪૪	૩૫,૫૦,૭૧૨

ગાડિયો, અને ગાડાં, જેમાં સાફકલ અને મોટોરનો સમાવેશ થાય છે	૧,૫૮,૪૦,૧૧૦	૧,૮૯,૯૨,૯૩૨	૨,૧૨,૪૦,૦૧૧
રાસાયણિક પદાર્થો, ગાંધિયાટું અને દવા	૨,૧૮,૨૦,૭૨૫	૨,૧૯,૨૬,૮૨૭	૨,૪૦,૮૫,૪૫૪
કટલરી, લોખંડનો વર (સંચાકામ સિવાયનાં હથિયાર) અને			
ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ	૪,૮૭,૮૨,૭૦૦	૫,૪૭,૫૪,૭૧૬	૬,૪૩,૬૭,૧૩૮
રોગાન અને રંગ	૨,૦૦,૮૩,૮૦૪	૨,૨૦,૯૪,૩૭૯	૨,૨૬,૬૨,૯૯૯
ફરનિચર, ઘરઁગારનો સામાન, અને લાકડાનું નકશીકામ, ...	૩૧,૨૬,૭૦૧	૨૯,૬૪,૬૩૮	૩૩,૬૪,૮૭૬
કાચનાં અને માટીનાં વાસણ	૨,૦૯,૫૪,૨૧૮	૨,૩૦,૮૦,૫૪૯	૨,૬૯,૩૦,૦૪૦
કમાવેલાં તથા પકવેલાં ચામડાં	૫૨,૦૬,૨૭૯	૪૨,૮૨,૧૭૭	૪૦,૦૦,૨૮૬
બધા પ્રકારનું સંચાકામ અને સંચાના પટા	૪,૫૬,૦૮,૭૭૩	૫,૮૫,૭૪,૮૫૫	૮,૨૬,૨૫,૯૭૬
ધાતુ-લોખંડ-ગજવેલ અને તેની બનાવટની વસ્તુ	૧૦,૮૫,૧૩,૭૩૦	૧૧,૪૭,૪૬,૪૭૫	૧૫,૯૯,૪૮,૭૫૦
ગજવેલ અને લોખંડ શિવાયની બીજી ધાતુ અને તેમાંથી વના- વેલા પદાર્થો	૪,૧૩,૪૬,૪૭૦	૩,૯૮,૬૨,૦૮૩	૬,૦૧,૬૨,૦૧૫
કોરા કાગળ, પૃથાં, અને સ્ટેશનરી	૧,૭૨,૮૯,૮૭૫	૨,૦૭,૬૨,૭૧૨	૨,૨૮,૭૪,૭૪૪
રેલવે Plant અને રોલિંગ સ્ટોક	૪,૪૩,૬૯,૫૪૯	૬,૪૦,૨૮,૯૬૯	૧૦,૦૩,૪૭,૦૧૨
મૂતર અને વળાટના બીજા વરના રેષા	૫,૭૬૬,૬૨,૬૭૫	૬૮,૮૭,૬૪,૯૦૨	૭૫,૫૪,૨૭,૬૪૦
પ્રચૂર્ણ બીજી चीजો	૬,૨૦,૧૨,૨૬૭	૬,૭૦,૯૭,૧૦૦	૭,૫૮,૩૯,૨૧૧
વર્ગ ૩ જાનો સર્વાલો ...	૧,૦૪,૮૦,૪૧,૮૫૨	૧,૨૨,૯૩,૪૧,૮૨૦	૧,૪૫,૧૫,૬૮,૭૦૯
૪ પ્રચૂર્ણ માલ બાકીનો અને જેનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવેલું નહિ એવો	૨,૦૩,૦૯,૭૦૯	૨,૨૫,૬૮,૩૬૬	૨,૮૭,૪૨,૦૨૬
एकंदर सर्वालो...	૧,૩૮,૫૭,૪૮,૮૩૩	૧,૬૦,૯૯,૮૭,૦૪૧	૧,૮૩,૨૫,૦૬,૫૪૮

બ્રિટિશ હિંદમાંથી પરદેશી તથા દેશી માલની નિકાશ થઈ તેનું વર્ગવારી પત્રક,
સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ સુધી, રૂપિયામાં. અંક ૩૪.

માલનો પ્રકાર.	તા० ૧ લી એપ્રિલથી તા० ૩૧ મી માર્ચ આખર બાર માસ.		
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
પરદેશી માલની નિકાશ.			
૧ ચોરાક, પેય-પીણું, અને તંબાકુ.	૮,૧૮,૮૩૧	૯,૭૬,૪૭૧	૭,૫૩,૮૧૬
માછલાં (હવામાં મરેલાં બાદ)	૧૮,૧૦,૯૬૪	૧૩,૯૨,૪૩૭	૧૧,૭૧,૩૮૨
મેવો અને લિલોતરી	૪૪,૪૯૧	૫,૫૫૪	૧,૯૩,૨૨૬
અનાજ, કઠોલ-દાળ, અને લોટ	૬૦,૧૩૯	૫૮,૭૮૩	૭૧,૯૪૫
દારુ-લિકર	૧,૭૧,૯૭૨	૨,૦૩,૪૯૨	૨,૬૯,૪૭૯
સ્વાપીવાના પદાર્થો અને સ્ટાર	૪,૫૦,૩૭૧	૧,૬૪,૧૪૯	૮,૨૦,૮૯૨
તેજાના	૧,૭૩,૧૯,૦૪૧	૨૧,૬૯,૭૮૫	૨૦,૯૧,૬૬૧
સાકર-શાંદ	૨,૭૦,૬૬૯	૩,૮૬,૯૯૦	૩,૨૮,૮૯૩
ચંદા	૫૫,૪૫૦	૬૭,૯૪૬	૬૯,૮૪૨
બીજું શાણું, પીણું	૨૦,૦૧૪	૬૩,૬૪૯	૪૮,૬૫૪
તંબાકુ			
પહેલા વર્ગનું કુલ,...	૨,૧૦,૨૧,૯૪૬	૫૪,૮૯,૨૫૬	૫૮,૧૯,૮૪૦

૨. કાચી સામગ્રી, અને નિપજ, તથા મુખ્યત્વે કરીને જેમાંથી બનાવટ થયેલી નહિ એવી અણઘડ चीजी.	...	૫,૧૦૨	૪,૨૮૩	૨,૪૧૭
કોલસો, કોક, અને પેટ્રેન્ટ બઝતણ	...	૯,૭૯,૬૪૯	૧૨,૧૭,૪૭૦	૧૨,૧૭,૮૬૬
ગુંદર, રાઝ, અને લાઘ	૬,૩૩૦
આઝાં, ચામડાં અને છાલો	...	૫,૨૭,૫૧૯	૪,૮૧,૫૮૫	૫,૩૯,૩૫૨
ઘાતુવિષયક અર્ધ અને ફરીને માલ બનાવવા જેવું લોઁંડ	...	૯૯,૧૯૫	૧,૧૨,૨૧૮	૮૬,૨૮૫
તેલ	...	૫,૫૪૪	૧૨,૫૮૩	૧,૮૭૮
બિયાં	...	૩,૭૨૨	૩,૦૦૦	૪,૫૮૧
ચરબી (Tallow), Stearine મીણ	...	૩૮,૬૬,૩૭૯	૬૮,૪૫,૨૦૬	૫૦,૬૮,૩૫૯
કાંતણ તથા વળાટનો માલ	...	૧,૧૬,૭૮૬	૩૫,૬૯૬	૫૬,૦૩૭
લાકડું તથા બાંધકામનું કાષ્ટ	...	૮,૯૩,૮૫૦	૯,૭૮,૮૬૬	૧૨,૩૪,૧૧૭
પ્રચૂર્ણ બીજું	...	૬૪,૯૭,૭૪૬	૯૬,૯૭,૨૩૭	૮૪,૧૦,૮૯૨
૩. પૂર્ણ બનાવવામાં આવેલો એવો માલ-પદાર્થ.	...	૨૨,૨૬,૯૩૭	૧૨,૫૧,૭૯૨	૧૬,૬૮,૪૪૮
પોશાક-વસ્ત્ર	...	૧,૧૨,૯૪૭	૯૯,૯૬૩	૨,૪૮,૯૮૮
શસ્ત્ર-અસ્ત્ર, દારૂગોળો અને લટકરી સ્ટર્	...	૮,૧૦,૬૩૨	૯,૨૩,૩૧૩	૮,૫૦,૨૧૨
ગાડિયો અને ગાડાં જેમાં સાઈકલો અને મોટોરોનો સમાવ થાય છે.	...	૬,૮૬,૨૦૩	૬,૫૨,૫૧૪	૬,૭૧,૮૨૧
રાસાયણિક પદાર્થો, ગાંધિયાડુ, અને દવા	...			

વર્ગ ૨ જાનું કુલ...

માલનો પ્રકાર.	તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ આશરે બાર માસ.		
	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
કટલરી-કાપકૂપ કરવાનાં ઓજારો, લોખંડનો વર, ઇમ્પ્લીમેન્ટ (સંચાના ઓજાર બાદ) અને ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ...	૨૨,૦૭,૦૮૨	૨૪,૨૦,૧૧૭	૨૫,૨૩,૭૫૮
રોગાન અને રંગ ...	૫,૧૧,૪૮૨	૩,૬૬,૯૪૫	૩,૯૧,૩૪૨
ફરનિચર, ઘરઘાંગરનો સામાન અને લાકડાંનું નકશીકામ...	૧,૯૮,૮૬૯	૪,૧૦,૩૩૨	૫,૦૭,૫૨૮
કાચનાં અને માટીનાં વાસણ ...	૭,૭૨,૪૦૩	૮,૭૬,૧૦૦	૭,૮૯,૧૦૨
કમાવેલાં અને પકવેલાં ચામડાં તથા ચાલો ...	૮૮,૭૩૫	૬૭,૬૩૩	૧,૧૬,૭૩૫
બધા પ્રકારનું સંચાકામ તથા સંચા ચલાવવાના પટ્ટા ...	૬,૩૨,૦૧૨	૭,૯૬,૮૭૯	૫,૫૧,૮૩૩
ધાતુ, લોખંડ, ગજવેલ, અને તેમાંથી બનાવેલો સામાન ...	૪,૭૫,૧૮૯	૫,૧૭,૪૮૯	૫,૧૮,૧૩૧
લોખંડ અને ગજવેલ સિવાયની ધાતુ ...	૧૨,૭૬,૧૭૭	૯,૯૬,૫૦૧	૧૧,૬૮,૪૨૭
અને તેમાંથી બનાવેલો સામાન ...	૨,૦૨,૦૦૬	૨,૬૨,૪૪૦	૨,૧૧,૮૯૮
કોરા કાગળ, પૂઠાં, અને સ્ટેશનરી ...	૧૩,૫૨૧	૮૨,૧૩૧	૧,૨૬,૩૮૦
રેલવે પ્લાન્ટ અને રોલિંગ સ્ટોક ...	૧,૯૬,૨૯,૬૧૦	૧,૮૯,૨૦,૬૭૨	૧,૮૪,૬૪,૮૯૪
સૂતર અને વળાટના કામના રેષા ...	૧૭,૪૩,૪૨૦	૨૧,૩૪,૪૯૮	૨૧,૬૬,૧૧૪
પરચુરણ બીજી વીજો ...	૩,૧૫,૮૭,૨૨૫	૩,૦૭,૮૦,૩૨૩	૩,૦૯,૬૫,૬૧૧
વર્ગ રજાનું કુલ...			

૪ બાકીનો પ્રચૂર્ણ માલ અને જેનું વર્ગીકરણ થયેલું નહિ એવો ...	૧૧,૬૪,૫૯૬	૧૪,૩૩,૮૫૩	૧૬,૭૬,૯૬૩
કુલ...	૬,૦૨,૭૧,૫૧૩	૪,૭૪,૦૦,૬૬૯	૪,૬૭,૭૩,૩૦૬
૧ હિંદની નિપજ, અને બનાવટના માલની નિકાશ.			
૧ યોરાક, પેય-પીણું, અને તંબાકુ.	૩૯,૭૨,૨૬૨	૩૭,૬૦,૨૯૫	૩૯,૨૩,૭૨૪
માછલાં (હવામાં ઘાલેલાં વાદ)	૪૭,૫૮,૫૮૦	૪૭,૭૯,૩૮૮	૬૧,૯૧,૪૧૫
મેવો અને લિલોતરી	૫૧,૪૫,૯૫,૪૧૨	૬૦,૩૦,૧૬,૬૧૧	૪૫,૧૬,૮૪,૬૭૦
અનાજ, કઠાઈ-દાઢ, અને લોટ	૬૪,૨૨૯	૮૫,૯૩૭	૨૬,૮૪૨
દારુ-લિકર	૪૫,૧૯,૧૩૩	૪૮,૦૧,૦૫૫	૫૪,૪૪,૦૯૩
સ્વાવાપીવાના પદાર્થો અને ઓ. સ્ટાર	૯૨,૯૦,૫૯૮	૯૩,૨૮,૧૩૧	૯૧,૪૧,૦૭૬
તેજાના	૧૪,૬૫,૫૫૯	૨૫,૪૬,૭૦૭	૧૩,૭૪,૭૪૭
સ્કાંડ	૧૨,૯૪,૬૪,૨૮૪	૧૩,૨૯,૩૯,૭૭૧	૧૫,૦૮,૬૮,૪૪૭
ચ્હા	૧,૩૪,૯૭,૩૧૭	૧,૫૬,૭૮,૧૦૪	૧,૫૩,૭૫,૯૦૧
સ્વાવાપીવાના બીજા પદાર્થો	૪૦,૭૪,૯૭૪	૩૮,૩૬,૪૨૬	૪૭,૯૩,૫૧૪
તંબાકુ	૬૮,૫૭,૦૨,૩૪૮	૭૮,૦૭,૭૨,૪૨૫	૬૪,૮૮,૨૩,૩૨૯
૨ વર્ગ ૧લાનું કુલ...	૭૭,૦૯,૩૨૯	૮૮,૩૮,૯૯૫	૬૯,૨૧,૩૬૯
૨ કાચી સામગ્રી, અને નિપજ, તથા મુશ્યત્વે કરીને જેમાંથી બનાવટ થયેલી નહિ એવી અણઘડ ચીજો. કોલસો, કોક, અને પેટ્રટ બઢતણ			

માલનો પ્રકાર.	તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ આખર બાર માસ.
	૧૯૧૧-૧૨ ૧૯૧૨-૧૩ ૧૯૧૩-૧૪
ગુંદર, રાઝ, અને લાઘ	૨,૧૧,૯૫,૨૪૭ ૨,૧૯,૫૦,૯૫૬ ૨,૦૬,૪૯,૧૯૧
આઝાં, ચામડાં અને છાલો	૯,૪૪,૩૫,૭૭૫ ૧૧,૭૬,૮૨,૨૬૬ ૧૧,૭૨,૫૨,૬૮૬
ધાતુનો અરિ (કચરો), અને ફરીને માલ બનાવવા જેવું લોખંડ અને ગજવેલ	૯૧,૭૦,૮૩૭ ૧,૪૬,૪૫,૮૯૯ ૧,૫૫,૧૪,૪૨૩
તેલ	૧,૦૮,૪૪,૭૬૬ ૮૫,૭૯,૧૬૩ ૯૮,૫૬,૨૬૨
બિયાં	૨૮,૦૭,૯૮,૨૨૦ ૨૨,૭૦,૯૭,૬૦૯ ૨૫,૬૭,૪૬,૮૦૭
ચરબી (Tallow) Stearine, મીળ	૧૧,૭૦,૨૪૮ ૮,૧૯,૪૧૫ ૧૦,૮૩,૦૩૮
કાંતણ તથા વળાટનો માલ	૫,૫,૮૪,૨૫,૬૪૬ ૫,૯૪,૪૦,૧૮,૭૦૦ ૭,૬૬,૬૮,૭૪,૬૬૩
લાકડું તથા બાંધકામનું કાષ્ટ	૯૩,૪૯,૫૯૨ ૧,૧૯,૧૨,૦૩૫ ૧,૦૫,૩૨,૭૫૫
બીજું પ્રવૃર્ણ	૨,૧૬,૪૯,૩૦૦ ૨,૯૨,૭૦,૨૦૪ ૩,૯૬,૪૯,૨૭૯
વર્ગ ૨ જાનું કુલ...	૧,૦૧,૪૭,૪૮,૯૬૦ ૧,૦૩,૪૮,૧૫,૨૪૨ ૧,૨૨,૫૦,૮૦,૪૭૩
૩ પૂર્ણ બનાવવામાં આવેલો એવો માલ.	
પોશાક-વસ્ત્ર	૧૯,૬૮,૨૦૮ ૧૭,૨૦,૯૯૪ ૧૫,૯૮,૭૨૨
શસ્ત્ર-અસ્ત્ર, અને દારુગોળો, કારતુસ વગેરે, અને લક્કરી સ્ત્રાર...	૯૯૪ ૧૦૦ ૨૨૨

ગાઢી અને ગાઢાં જૈમાં સાફકલો અને મોટોરોનો સમાસ થાય છે.	૪૫,૩૬૧	૪૮,૯૮૮	૩૧,૭૨૦
રાસાયણિક પદાર્થો. ગાંધિયાટુ અને દવા	૧૩૬૧,૦૯,૧૦૯	૧૧,૭૯,૨૯,૬૬૩	૩,૯૫,૫૭,૬૧૬
કટલરી એટલે વાઢકાપનાં ઓજારો લોખંડનો બર, ઇમ્પીમેંટ્સ (સંચાકામના હથિયારો બાદ) ઇન્સ્ટ્રુમેંટ	૬,૨૨,૨૭૮	૬,૮૩,૧૬૧	૭,૬૬,૪૩૪
રોગાન અને રંગ	૧,૧૮,૮૪,૩૧૦	૧,૧૩,૮૮,૪૪૦	૧,૦૪,૩૭,૦૯૩
ફરનિચર, ઘરશુંગારની ચીજો અને લાકડકામની કારી- ગરીની ચીજો	૭,૪૧,૨૨૮	૬,૯૭,૮૫૯	૬,૦૩,૨૫૮
કાચનાં અને માટીનાં વાસણ	૨,૦૧,૮૧૬	૨,૧૨,૬૦૧	૧,૯૩,૧૭૬
કમાવેલાં અને પકવેલાં ચામડાં અને છાલો	૪,૫૦,૯૧,૮૩૭	૪,૬૨,૩૭,૪૬૧	૪,૨૫,૦૧,૮૮૯
બધા પ્રકારનું સંચાકામ, તથા પટા	૪૭,૭૭૭	૧૧,૫૬૧	૧૯,૦૫૩
ઘાતુ, લોખંડ, ગજવેલ, અને તેમાંથી બનાવેલો સામાન	૧૦,૭૬,૭૬૫	૪૯,૪૪,૭૯૧	૪૪,૨૭,૨૦૧
લોખંડ અને ગજવેલ સિવાયની ધાતુ અને તેમાંથી બનાવેલો સામાન	૫૪,૯૬,૧૦૭	૨૫,૮૯,૩૨૪	૨૦,૦૦,૩૪૩
કોરા કાગલ, પૂઠાં અને સ્ટેશનરી	૬૦,૦૪૪	૭૮,૪૫૮	૭૧,૭૮૧
રેલવે પ્લેટ અને રોલિંગ સ્ટાક	૯૧,૫૦૧	૧,૧૫,૫૬૬	૧,૫૫,૦૫૮
સૂતર અને વળાટને માટે રેષા	૨૬,૧૩,૫૦,૩૩૦	૩૫,૪૩,૦૭,૬૯૯	૪૦,૭૨,૧૩,૪૯૭
પ્રચૂર્ણ	૩,૦૨,૫૩,૫૭૩	૩,૨૩,૫૬,૭૬૮	૩,૬૩,૩૪,૪૨૧
વર્ગ ૩ જાનું કુલ...	૪૯,૫૦,૪૧,૨૩૮	૫૭,૩૩,૧૫,૪૩૪	૫૪,૫૯,૧૧,૪૮૪
૪-બાકીનો પ્રચૂર્ણ સામાન જેનું વર્ગીકરણ થયેલું નહિ એવો	૨,૨૬,૯૩,૩૮૭	૨,૪૫,૮૬,૨૫૨	૨,૪૦,૩૨,૯૨૫
કુલ...	૨,૨૧,૮૧,૮૫,૯૩૩	૨,૪૧,૩૪,૮૯,૩૫૩	૨,૪૪,૩૮,૪૮,૨૧૧

બ્રિટિશ હિંદમાં પરદેશો સાથે સ્ટીમરો અને શહવાળાં વાહાણોનો માલસહિત અવરજવર કેટલાંનો કેટલા ટન સુધી ઇલાકાવાર થયો તેનું તારણપત્રક સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ એમ ત્રણ સાલોનું. અંક ૩૬.

ઇલાકાનું નામ જેમાં આયાત થયાં.		તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૧ મી માર્ચ સુધી બાર માસનું એક વર્ષ.			
		૧૯૧૧-૧૨		૧૯૧૨-૧૩	
		સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
બંગાળા	{ સ્ટીમરો	૪૦૫	૧૨,૪૪,૦૧૮	૩૮૬	૧૨,૦૫,૦૭૪
	{ બ્હાણો	૬	૮૭૬	૮	૪,૬૧૧
મુંબઈ	{ સ્ટીમરો	૬૪૮	૧૮,૧૦,૩૧૮	૬૫૦	૧૮,૯૩,૫૩૪
	{ બ્હાણો	૧૬૪	૨૦,૬૦૭	૧૯૨	૨૨,૧૩૬
સિંધ	{ સ્ટીમરો	૧૯૨	૪,૨૦,૬૧૦	૨૨૬	૫,૦૨,૪૧૬
	{ બ્હાણો	૧૫૫	૧૪,૫૭૩	૧૬૨	૧૫,૧૭૭
મદ્રાસ	{ સ્ટીમરો	૭૬૪	૧૭,૨૫,૭૭૮	૭૬૯	૧૭,૮૬,૯૯૩
	{ બ્હાણો	૪૬૬	૩૮,૦૪૫	૩૯૦	૩૨,૬૯૬
બરમા	{ સ્ટીમરો	૩૧૨	૭,૪૩,૮૮૨	૩૦૪	૮,૧૮,૫૫૩
	{ બ્હાણો	૧	૬૨	૧	૪
કુલ	{ સ્ટીમરો	૨,૩૨૧	૫૯,૪૪,૬૦૬	૨,૩૩૫	૬૨,૦૬,૫૭૦
	{ બ્હાણો	૭૯૨	૭૪,૧૬૩	૭૫૩	૭૬,૬૨૪
સ્ટીમરો અને બ્હાણો થઈને કુલ...		૩,૧૧૩	૬૦,૧૮,૭૬૯	૩,૦૮૮	૬૨,૮૧,૧૯૪

૧૩,૫૩,૧૫૩
૪૩૫
૧૯,૯૨,૧૬૯
૧૮,૫૫૪
૬,૫૮,૩૪૦
૧૩,૬૮૪
૧૯,૨૦,૯૫૬
૨૬,૩૬૮
૭,૯૫,૯૮૫
૨૩૯

૪૨૬
૩
૬૬૨
૨૦૨
૨૭૯
૧૪૮
૮૦૬
૩૫૦
૨૮૮
૪

૬૭,૨૫,૬૦૩
૫૯,૨૮૦
૬૭,૮૧,૮૮૩

બ્રિટિશ હિંદ બંદરોમાં, પ્રત્યેક વર્ષમાં, તા. ૧ લી એપ્રિલથી ૩૧ મી
અને વ્હાળો, તેમજ દેશી વ્હાળો અને બતેલા વગેરેનો માલ
સન ૧૯૧૧-૧૨-૧૩-૧૪

જે દેશથી અવર જવર થયો તેનું નામ. યુનાઈટેડ કિંગડમ અને બ્રિટિશ તાબાના દેશ.		૧૯૧૧-૧૨			
		અવર-આવ્યાં.		જવર-ગયાં.	
		સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
યુનાઈટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટન	સ્ટીમર ...	૪૫૩	૧૫,૯૧,૮૬૩	૪૪૭	૧૫,૬૧,૯૪૪
	શઢવાળાં
ઇડન અને તેના તાબાનો મુલ્ક	સ્ટીમર ...	૪૪	૧,૦૮,૬૪૮	૪૧	૧,૦૮,૮૬૩
	શઢવાળાં ...	૩	૧૨૭	૬	૭૧૦
સીલોન-લંકા	સ્ટીમર ...	૪૮૭	૮,૮૬,૧૦૭	૫૧૧	૧૦,૩૮,૬૮૫
	શઢવાળાં ...	૪૩૬	૩૪,૪૯૩	૭૯૩	૬૨,૫૧૯
સ્ટેટ્સ સેટલમેન્ટ-જેમાં Labuon લેબુઆન આવી જાય છે.	સ્ટીમર ...	૨૨૫	૪,૬૩,૪૪૦	૨૭૩	૫,૯૪,૮૨૮
	શઢવાળાં ...	૧	૬૨	૧	૬૨
હાંગકાંગ	સ્ટીમર ...	૭૩	૧,૮૪,૩૧૨	૪૩	૯૨,૯૬૯
	શઢવાળાં
કેપકોલની	સ્ટીમરો ...	૪	૭,૮૯૩	૨	૩,૩૬૯
	શઢવાળાં
મોરિશિયસ અને તેના તાબાનો મુલ્ક	સ્ટીમરો ...	૩૨	૬૭,૪૦૪	૨૯	૮૫,૭૬૫
	શઢવાળાં ...	૧	૮૯
બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા	સ્ટીમરો ...	૩૨	૬૮,૮૫૩	૩૩	૬૯,૭૯૩
	શઢવાળાં ...	૧૬	૧,૪૪૬	૧૪	૨,૧૩૯
બ્રિટિશ વેસ્ટ ઇન્ડિયનના ટાપુઓ	સ્ટીમરો	૩	૬,૪૭૮
	શઢવાળાં	—	...
આસ્ટ્રેલિયા-જેમાં ન્યુઝિલેન્ડ આવી જાય છે	સ્ટીમરો ...	૬૬	૧,૮૮,૮૨૯	૪૦	૧,૨૦,૫૨૯
	શઢવાળાં
બ્રિટિશ તાબાનો બીજો મુલ્ક	સ્ટીમરો ...	૪૪	૮૨,૦૨૨	૨૯	૪૯,૨૮૪
	શઢવાળાં ...	૧૬	૧,૬૨૪	૩૪	૩,૩૬૨
યુનાઈટેડ કિંગડમ અને બ્રિટિશ તાબાના મુલ્કોનું પ્રકંદર					
	સ્ટીમરો...	૧,૪૫૯	૩૬,૬૯,૩૪૧	૧,૪૪૮	૩૭,૩૨,૫૦૭
	શઢવાળાં...	૪૭૩	૩૭,૮૪૧	૮૪૮	૬૮,૭૯૨
	કુલ...	૧,૯૩૨	૩૭,૦૭,૧૮૨	૨,૨૯૬	૩૮,૦૧,૨૯૯

१९१२-१३] हिंदमां परदेशोत्थी स्टीमरो वगैरेनो अवरजवर. ४२१

डिसेम्बर आखर सुधी, ब्रिटिश, ब्रिटिश इंडियन, परदेशी स्टीमरो वगैरे भरीने कया देशोत्थी अवरजवर थयो ते बतावनाहं पत्रक

एम त्रण सालनुं.

अंक ३६.

१९१२-१३				१९१३-१४			
अवर-आव्यां.		जवर-गयां.		अवर-आव्यां.		जवर-गयां.	
संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
४४३	१६,१२,१०६	४३७	१५,१६,७७६	४७६	१७,५७,०३५	५४५	१८,६७,८०५
...
४९	१,२२,४९९	४२	१,०४,६१७	५४	१,३८,१४६	४९	१,२३,१३१
...	...	४	५४५	१	१७७	३	५२०
४६९	८,४२,४२५	५६१	११,७४,१९३	४७४	८,३७,१८२	५१२	१०,५०,०४०
३६४	३०,४७२	६५९	५६,२३३	३२१	२३,३८८	६८४	५३,७९८
२०६	५,०४,११६	२४०	५,९९,८१८	१९९	४,६८,२२१	२७८	६,९४,३६२
...	...	२	७८	१	५३	२	११५
४६	१,२८,१३२	१४	३१,०७०	३०	८९,८७५	१	९५२
...
३	५,४५२	६	१३,५३६	१	२,५९४	३	८,०६५
...
३३	९७,१७१	२७	८७,१२७	३७	१,०३,८९२	२८	८४,०००
१५	१,३८३	३	२४१
३१	६९,३२०	७	१३,९५७	२०	४९,८९३	१३	३२,८६४
...	...	२३	२,५४८	१९	१,६१८	१४	१,६४५
...	...	२	४,२६३	२	४,२६३
...
७२	२,२३,९३५	२७	८५,९६५	७०	२,२३,०९३	३८	१,१५,९८६
...
५१	१,०९,७०१	५०	१,१०,३६०	७३	१,५८,४७६	६४	१,४४,७८८
१३	१,१८८	३९	३,३३७	११	१,११६	३९	३,४४७
१,४०३	३७,०४,८५७	१,४१३	३७,४१,६८२	१,४३४	३८,२८,४०७	१,५३३	४१,२६,२५६
३०२	३३,०४३	७३०	६२,९८२	३५३	२६,३५२	७४२	५९,५२५
१,७९५	३७,३७,९००	२,१४३	३८,०४,६६४	१,७८७	३८,५४,७५९	२,२७५	४१,८५,७८१

પરરાજ્યના દેશો.		૧૯૧૧-૧૨			
		અવર-આવ્યાં.		જવર-ગયાં.	
		સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
રશિયા	વરાઝનાં સ્ટીમરો વગેરે...	૪	૭,૪૯૨	૧૨	૧૫,૩૬૬
જર્મની	વરાઝની સ્ટીમરો ને વહાણ...	૯૪	૨,૯૫,૭૨૬	૧૭૩	૫,૧૨,૩૬૨
બેલ્જિયમ	વરાઝનાં ...	૩૨	૧,૧૩,૮૦૯	૧૩૬	૪,૦૦,૬૯૯
ફ્રાન્સ	વરાઝનાં ...	૧૬	૫૧,૪૭૫	૧૪૯	૪,૧૭,૮૫૮
ઇટલી	વરાઝનાં ...	૩૫	૯૮,૫૭૭	૨૪	૬૦,૮૭૮
આસ્ટ્રિયા-હંગરી	વરાઝનાં ...	૬૦	૧,૮૨,૭૪૪	૮૯	૨,૪૩,૬૧૬
ટર્કી (તુર્કિસ્તાન)	{ વરાઝનાં ...	૧૯૦	૨,૫૪,૪૫૪	૧૪૮	૨,૦૬,૮૧૮
	{ શઢનાં ...	૧૩૦	૧૫,૦૩૭	૧૦૦	૧૧,૬૩૨
આર્બેસ્તાન	{ વરાઝનાં ...	૨	૩૪૭	૩	૪,૭૪૫
	{ શઢનાં ...	૧૪૯	૧૩,૩૯૩	૧૧૪	૧૦,૭૭૮
હિરાણ	{ વરાઝનાં ...	૩	૬,૯૫૪	૧૩	૧૫,૮૫૮
	{ શઢનાં ...	૨૭	૨,૮૮૩	૨૫	૨,૬૧૬
જાવા	{ વરાઝનાં ...	૧૦૨	૩,૩૧,૪૯૯	૬૦	૧,૯૭,૩૨૮
	{ શઢનાં	૬	૬૩૦
ચીન (ઇમાં હાંગકાંગ અને મકાઉ બાદ)	{ વરાઝનાં ...	૪૩	૧,૬૦,૯૪૨	૫૩	૧,૯૮,૧૮૪
	{ શઢનાં ...	૧	૧૬૧
જાપાન	{ વરાઝનાં ...	૭૯	૨,૪૬,૬૫૦	૧૨૧	૩,૬૫,૬૨૯
	{ શઢનાં	૩	૫૬૭
ઇજિપ્ત	{ વરાઝનાં ...	૧૩	૩૩,૩૨૯	૨૭૧	૬,૬૫,૬૦૪
	{ શઢનાં ...	૩	૬,૫૫૮	૩	૪,૭૫૬
પોર્ટુગીઝોનું પૂર્વ આફ્રિકા	{ વરાઝનાં ...	૪	૫૨૮	૧૦	૮૫૪
	{ શઢનાં ...	૭	૧૮,૦૪૮	૨૮	૪૮,૯૦૯
બીજાં પૂર્વ આફ્રિકાનાં બંદરો	{ વરાઝનાં ...	૪	૪૬૧	૨૦	૨,૨૪૧
	{ શઢનાં ...	૭૨	૨,૪૪,૫૬૩	૯૬	૨,૯૧,૬૩૯
અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	{ વરાઝનાં ...	૧	૩,૫૯૯	૩	૨૦૫
	{ શઢનાં ...	૧૦૭	૨,૨૨,૦૯૮	૧૫૯	૩,૪૭,૫૩૯
બીજાં પરરાજ્યોના દેશનાં	{ વરાઝનાં ...	૩	૨૬૧
	{ શઢનાં
પરરાજ્યના દેશોનાં સ્ટીમર-વહાણોનું કુલ	{ વરાઝનાં ...	૮૬૨	૨૨,૭૫,૨૬૫	૧,૫૩૮	૩૯,૯૭,૭૮૮
	{ શઢનાં ...	૩૧૯	૩૬,૩૨૨	૨૮૧	૨૯,૫૨૩
,,		૧,૧૮૧	૨૩,૧૧,૬૮૭	૧,૮૧૯	૪૦,૨૭,૩૧૧
તા. ૧ લી એપ્રિલથી ૩૧ મી ડિસેમ્બર સુધી					
૧૯૧૧-૧૨...		૩,૧૧૩	૬૦,૧૮,૭૬૯	૪,૧૧૫	૭૮,૨૮,૬૧૦
૧૯૧૨-૧૩...	
૧૯૧૩-૧૪...	

૧૯૧૩-૧૪] ત્રિ. હિંદમાં સ્ટીમરો વગેરેનો અવરજવર. ૪૨૩

૧૯૧૨-૧૩				૧૯૧૩-૧૪			
અવર-આવ્યાં.		જવર-ગયાં.		અવર-આવ્યાં.		જવર-ગયાં.	
સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.	સંખ્યા.	ટન.
૮	૨૭,૪૪૯	૧૩	૧૯,૦૫૪	૨	૫,૪૬૨	૧૫	૨૧,૬૫૯
૯૪	૨,૯૭,૯૨૬	૧૭૪	૫,૨૪,૬૫૭	૧૧૭	૩,૭૯,૧૬૧	૧૫૩	૪,૬૪,૮૬૩
૪૫	૧,૫૧,૧૨૧	૧૩૭	૪,૨૩,૦૩૧	૪૧	૧,૪૮,૬૮૬	૧૩૧	૪,૦૬,૯૪૫
૧૧	૩૩,૩૫૬	૧૫૧	૪,૪૯,૦૧૯	૧૫	૪૬,૨૬૬	૧૯૨	૫,૬૯,૫૬૪
૩૮	૧,૧૧,૧૫૭	૩૪	૯૫,૯૬૩	૩૫	૧,૦૪,૭૧૧	૩૫	૯૨,૭૪૫
૬૬	૧,૯૩,૪૫૧	૧૦૩	૨,૭૪,૨૩૧	૯૦	૨,૮૫,૬૦૦	૧૦૨	૩,૦૧,૨૩૮
૧૬૯	૨,૪૪,૮૯૦	૧૫૮	૨,૨૫,૬૨૪	૧૬૭	૨,૬૫,૨૧૯	૧૬૧	૨,૫૫,૯૭૧
૧૪૨	૧૪,૩૦૦	૯૯	૧૧,૨૫૦	૧૫૨	૧૫,૬૫૬	૧૫૧	૫,૬૬૭
૪	૩,૦૭૬	૫	૫,૩૧૬	૩	૪,૦૪૮	૬	૧૧,૭૧૭
૧૬૦	૧૩,૫૦૫	૧૦૦	૯,૩૦૩	૧૫૭	૧૨,૭૫૬	૧૬૨	૧૫,૦૮૩
૫	૬,૦૭૮	૨	૧,૩૪૭	૯	૧૩,૩૦૦	૮	૧૬,૧૭૫
૩૭	૪,૪૪૮	૨૦	૧,૬૦૦	૨૬	૨,૬૮૩	૩૮	૪,૦૧૫
૯૮	૩,૨૮,૨૯૦	૪૭	૧,૫૪,૧૯૯	૧૧૬	૩,૯૩,૬૪૧	૪૧	૧,૩૭,૭૫૪
...
૪૮	૧,૭૭,૨૪૪	૫૦	૧,૮૯,૦૪૦	૩૬	૧,૩૩,૫૧૫	૫૩	૧,૯૭,૮૮૬
...
૧૪૦	૪,૩૫,૪૩૧	૧૯૫	૫,૭૫,૧૭૩	૧૬૩	૫,૧૯,૫૦૧	૧૯૪	૫,૮૧,૫૩૫
...
૨૦	૪૭,૫૯૧	૩૧૧	૮,૦૩,૭૧૯	૨૬	૫૮,૯૬૮	૮૬	૨,૩૨,૭૬૬
૨૮	૬૯,૫૪૨	૩	૫,૮૪૪	૪૬	૧,૧૭,૬૨૨
૩	૩૭૭	૧૦	૭૮૧	૨	૨૫૯	૧૪	૧,૧૦૩
૫	૧૨,૯૩૮	૨૭	૫૪,૬૫૪	૧૧	૨૭,૮૯૯	૨૬	૫૨,૧૪૧
૧૬	૧,૪૩૯	૩૧	૩,૨૯૨	૧૪	૧,૩૮૮	૨૪	૨,૮૦૫
૫૮	૧,૮૪,૭૫૯	૧૦૫	૩,૨૪,૨૩૬	૬૦	૧,૯૯,૩૮૧	૯૧	૩,૦૧,૪૩૨
૨	૭,૨૦૮	૧	૩,૫૯૯
૯૫	૧,૭૭,૪૧૪	૧૭૮	૩,૯૯,૮૭૭	૯૦	૧,૯૪,૨૧૬	૧૫૨	૩,૯૩,૩૨૯
૧	૪	૧	૪	૩	૧૮૬	૨	૧૩
૯૩૨	૨૫,૦૧,૭૧૩	૧,૬૯૩	૪૫,૨૪,૪૮૫	૧,૦૨૭	૨૮,૯૭,૧૯૬	૧,૪૪૬	૪૦,૩૭,૭૨૦
૩૬૧	૪૧,૫૮૧	૨૬૨	૨૯,૮૨૯	૩૫૪	૩૨,૯૨૮	૨૯૧	૨૮,૬૮૬
૧,૨૯૩	૨૫,૪૩,૨૯૪	૧,૯૫૫	૪૫,૫૪,૩૧૩	૧,૩૮૧	૨૯,૩૦,૧૨૪	૧,૭૩૭	૪૦,૬૬,૪૦૬
...
૩,૦૮૮	૬૨,૮૧,૧૯૪	૪૯૮	૮૩,૫૮,૯૭૭
...	૩,૧૬૮	૬૭,૮૪,૮૮૩	૪,૦૧૨	૮૨,૫૨,૧૮૦

બ્રિટિશ હિંદમાંથી લાવાપીવાના પદાર્થોની નિકાશ, યુનાઇટેડ કિંગડમ (ગ્રેટ બ્રિટન), જર્મની અને આસ્ટ્રિયા-હંગરીમાં કરવામાં આવી તેની વિગત બતાવનારું પત્રક ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ સુધીનું. અંક ૩૭.

લાવાના પદાર્થોનું નામ.	૧૯૧૧-૧૨		૧૯૧૨-૧૩		૧૯૧૩-૧૪	
	તોલ.	મૂલ્ય.	તોલ.	મૂલ્ય.	તોલ.	મૂલ્ય.
દાણા, દાઢ અને લોટ	હંદરવેટ.	પૌંડ.	હંદરવેટ.	પૌંડ.	હંદરવેટ.	પૌંડ.
બહુ—						
ગ્રેટ બ્રિટન	૨,૦૬,૫૫,૧૪૩	૬૭,૪૧,૧૯૦	૨,૩૭,૦૪,૯૧૨	૮૩,૮૦,૪૨૨	૧,૫૬,૭૪,૯૨૩	૫૬,૯૪,૭૫૭
જર્મની	૩,૭૯,૫૦૫	૧,૨૪,૨૨૧	૪,૫૭,૭૨૬	૧,૫૯,૨૧૧	૫,૦૧,૫૦૯	૧,૮૭,૦૪૨
આસ્ટ્રિયા-હંગરી
બહુનો લોટ—						
ગ્રેટ બ્રિટન	૬૧,૯૨૨	૨૭,૫૭૪	૮૩,૪૭૩	૪૩,૯૩૧	૮૮,૬૪૯	૩૧,૩૧૫
જર્મની	૮,૦૬૨	૩,૨૨૭	૨૨	૫	૧૫,૫૨૨	૬,૪૭૧
આસ્ટ્રિયા-હંગરી
બોલા—						
ગ્રેટ બ્રિટન	૨૭,૪૦,૪૧૮	૯,૩૨,૮૭૧	૩૫,૨૧,૦૩૨	૧૩,૦૫,૪૬૩	૩૨,૨૮,૧૮૯	૧૧,૨૯,૬૭૭
જર્મની	૬૬,૧૯,૦૭૨	૨૩,૩૦,૬૯૧	૮૨,૮૫,૦૦૪	૩૧,૩૩,૨૩૦	૬૩,૧૮,૦૪૭	૨૦,૯૬,૦૯૧
આસ્ટ્રિયા-હંગરી	૩૨,૩૧,૦૬૩	૧૦,૪૮,૯૮૦	૩૫,૪૮,૯૭૪	૧૨,૩૦,૯૫૯	૪૨,૨૮,૮૬૩	૧૩,૭૦,૦૪૫

जव—						
ग्रेट ब्रिटन	...	३४,९४,७०२	८,७३,९४८	५८,१४,०१७	१७,३७,५४२	२९,९१,७८६
जर्मनी	...	११,८०,३८३	३,५६,३२३	३२,२४,१०२	९,८०,१३४	२२,९५७
ऑस्ट्रिया-हंगरी
मकाई—						
युनाइटेड किंगडम	३,७४,०५२	९२,७२५	४२,९९९
जर्मनी	१५,८३४	३,८९०
ऑस्ट्रिया-हंगरी
खांड—						
युनाइटेड किंगडम	...	१,१६,६६२	४९,९०९	२,२६,१८८	१,१०,३४१	९४,४६१
चूचा—						
युनाइटेड किंगडम	...	१९,२८,३०,६२२	६३,५३,७५५	१९,८३,५३,९२७	६३,२५,०४९	२०,९०,५०,७७१
जर्मनी	...	६,२८,८३८	२२,५८२	६,४५,७४६	१९,५३७	७,०१,१४०
ऑस्ट्रिया-हंगरी	...	८२,७२५	२,८४०	१,२४,५१६	३,८०२	१,५८,७३४
काफी—						
युनाइटेड किंगडम	...	७८,१३६	३,०२,२२९	८१,९३१	३,४४,०५१	९२,३५३
जर्मनी	...	१३,५९८	५३,०३७	८,२५०	३३,२५४	९,२२४
ऑस्ट्रिया-हंगरी	...	१७,४८१	७२,३०१	८,६६३	३४,८९९	१२,१३३

મુકાબલો કરવાને અનુકૂળ પડે એટલા માટે આશી પૃથ્વીમાં ક્યાં, કેટલી ઘટ્ટની નિયજ થાય છે તેની વિગત બતાવનારે પત્રક. ૧૯૧૨ થી ૧૯૧૪ સુધીનું. અંક ૩૮.

	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪
આસ્ટ્રિયા-હંગરી
ફ્રાન્સ	૩,૧૯,૦૦,૦૦૦	૩,૯૭,૦૦,૦૦૦	૨,૫૫,૦૦,૦૦૦
જર્મની	૪,૧૮,૦૦,૦૦૦	૩,૯૯,૦૦,૦૦૦	૩,૭૦,૦૦,૦૦૦
ઇટલી	૨,૦૦,૦૦,૦૦૦	૨,૧૪,૦૦,૦૦૦	૨,૦૫,૦૦,૦૦૦
રુમાનિયા	૨,૦૮,૦૦,૦૦૦	૨,૬૧,૦૦,૦૦૦	૨,૧૬,૦૦,૦૦૦
રશિયા	૧,૧૧,૦૦,૦૦૦	૧,૦૩,૦૦,૦૦૦	૮૦,૦૦,૦૦૦
સ્પેન	૯,૦૫,૦૦,૦૦૦	૧૧,૯૫,૦૦,૦૦૦	૯,૫૦,૦૦,૦૦૦
આર્મેનિયા	૧,૩૭,૦૦,૦૦૦	૧,૩૯,૦૦,૦૦૦	૧,૫૫,૦૦,૦૦૦
આસ્ટ્રેલિયા	૨,૧૦,૦૦,૦૦૦	૧,૪૦,૦૦,૦૦૦	૧,૭૦,૦૦,૦૦૦
ફિનેલ	૧,૩૦,૦૦,૦૦૦	૧,૩૫,૦૦,૦૦૦	૧,૩૦,૦૦,૦૦૦
હિંદ	૨,૮૦,૦૦,૦૦૦	૨,૯૫,૦૦,૦૦૦	૨,૪૦,૦૦,૦૦૦
અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૪,૫૮,૦૦,૦૦૦	૪,૪૭,૦૦,૦૦૦	૩,૯૦,૦૦,૦૦૦
બીજા બાકીના વેશો સહિતની કુલ નિયજ...	૯,૧૦,૦૦,૦૦૦	૯,૫૪,૦૦,૦૦૦	૧૧,૩૦,૦૦,૦૦૦
	૪૬,૨૫,૫૦,૦૦૦	૪૯,૪૫,૫૦,૦૦૦	૪૬,૪૦,૦૦,૦૦૦

* ૬૦ રત્નનો ૧ મુશક પત્ર ૮ મુશકનો ૧ ક્વાર્ટર,

કયા મુખ્ય દેશોમાં ઘડુની સરેરાશ કેટલી નિપજ થાય છે, તથા તેની નિકાશ અને આયાત કેટલી થાય છે તે બતાવનારું પત્રક. ૧૯૧૧ થી ૧૯૧૩ ની સાલ સુધીનું. (૪૮૦ રતલનો ૧ ક્વાર્ટર) અંક ૩૯.

	સરેરાશ નિપજ.		સરેરાશ નિકાશ.		સરેરાશ આયાત.	
	...	ક્વાર્ટર.	...	ક્વાર્ટર.	...	ક્વાર્ટર.
રશિયા	...	૯,૨૦,૦૦,૦૦૦	...	૧,૫૧,૦૦,૦૦૦
અમેરીકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	...	૮,૮૧,૦૦,૦૦૦	...	૮૦,૦૦,૦૦૦
હિંદ	...	૪,૪૬,૦૦,૦૦૦	...	૭૦,૦૦,૦૦૦
ફ્રાન્સ	...	૪,૦૭,૦૦,૦૦૦	૫૮,૦૦,૦૦૦
આસ્ટ્રિયા-હંગરી	...	૩,૧૦,૦૦,૦૦૦	૨,૫૦,૦૦૦
કેનેડા	...	૨,૮૨,૦૦,૦૦૦	...	૮૫,૦૦,૦૦૦
ઇટલી	...	૨,૩૬,૦૦,૦૦૦	૭૭,૦૦,૦૦૦
જર્મની	...	૨,૦૦,૦૦,૦૦૦	...	૧૮,૦૦,૦૦૦	૧,૧૨,૦૦,૦૦૦
ઓર્ગેનટિના	...	૧,૮૬,૦૦,૦૦૦	...	૧,૧૮,૦૦,૦૦૦
આસ્ટ્રેલિયા	...	૧,૧૮,૦૦,૦૦૦	...	૫૪,૦૦,૦૦૦
યુનાઇટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટન	...	૭૪,૦૦,૦૦૦	...	૨,૦૦,૦૦૦	૨,૪૪,૦૦,૦૦૦

આવી પૃથ્વીની ખાંડની નિપજ બીટ અને શેલડીમાંથી કયા મુખ્ય દેશોમાં કેટલી થાય છે તે
 બતાવનારું પત્રક. ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ ની સાલનું. અંક ૪૦.

	બીટની ખાંડ.	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
		ટન.	ટન.	ટન.
યુરોપ—જર્મની	...	૧૫,૦૯,૦૦૦	૨૭,૩૦,૦૦૦	૨૭,૨૫,૦૦૦
આસ્ટ્રિયા-હંગરી	...	૧૧,૫૫,૦૦૦	૧૯,૨૦,૦૦૦	૧૮,૦૦,૦૦૦
ફ્રાન્સ	...	૫,૧૩,૦૦૦	૯,૭૩,૦૦૦	૭,૮૫,૦૦૦
બેલ્જિયમ	...	૨,૪૬,૦૦૦	૩,૦૦,૦૦૦	૨,૩૦,૦૦૦
હાલેન્ડ	...	૨,૬૮,૦૦૦	૩,૧૭,૦૦૦	૨,૬૦,૦૦૦
રશિયા	...	૨૧,૨૫,૦૦૦	૧૩,૮૬,૦૦૦	૧૮,૨૫,૦૦૦
બાકીના બીજા દેશો	...	૫,૩૦,૦૦૦	૭,૧૬,૦૦૦	૮,૫૦,૦૦૦
યુરોપનું કુલ...		૬૩,૪૬,૦૦૦	૮૩,૪૨,૦૦૦	૮૪,૭૫,૦૦૦
...		૫,૪૧,૧૦૧	૬,૨૪,૦૬૪	૬,૫૫,૨૯૮
એકંદર બીટ ખાંડની નિપજ...		૬૮,૮૭,૧૦૧	૮૯,૬૬,૦૬૪	૯૧,૩૦,૨૯૮

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ

શેલ્ડની ઘાંઢ.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ—લ્યુશિયાના

ટેક્સાસ

પાર્ટોરિકો

હવાઇનના ટાપુ

ક્યુબા

બ્રિટિશ વેસ્ટ ઇન્ડિશ—ટ્રિનિદાદ, નિકાશ

બાર્બાડોસ, નિકાશ

જમેકા, નિકાશ

સેન્ટ લુશિયા અને સેન્ટ વિન્સેન્ટ

પ્રેન્ચ વેસ્ટ ઇન્ડિશ—માર્ટિનિક, નિકાશ

હનિશ વેસ્ટ ઇન્ડિશ—સેન્ટ ક્રોડિસ

સાન ટોમિંગો અને હેઇટી

મેક્સિકો

સેન્ટ્રલ અમેરિકા

સાઉથ અમેરિકા—હેમેરા, નિકાશ

સુરિનામ

...	૨,૧૫,૦૬૬	૧,૩૭,૧૧૯	૨,૬૧,૩૩૭
...	૭,૧૪૩	૮,૦૩૬	૭,૦૦૦
...	૩,૨૦,૦૦૦	૩,૫૦,૩૨૩	૩,૨૫,૦૦૦
...	૫,૩૧,૪૮૦	૪,૮૮,૨૧૩	૫,૩૫,૦૦૦
...	૧૮,૯૫,૯૮૪	૨૪,૨૮,૫૩૭	૨૫,૫૦,૦૦૦
...	૩૨,૫૫૭	૩૧,૬૬૫	૩૨,૦૦૦
...	૩૦,૫૪૮	૧૧,૪૭૯	૩૦,૦૦૦
...	૨૧,૮૩૫	૮,૭૨૮	૧૫,૦૦૦
...	૩૦,૦૦૦	૧૮,૦૦૦	૧૮,૦૦૦
...	૮,૦૦૦	૬,૦૦૦	૬,૦૦૦
...	૩૯,૪૩૩	૪૦,૦૦૦	૪૨,૦૦૦
...	૩૫,૦૦૦	૩૨,૦૦૦	૩૬,૦૦૦
...	૭,૦૭૪	૬,૬૯૯	૭,૫૦૦
...	૯૬,૦૪૬	૮૪,૬૬૧	૧,૦૫,૭૭૮
...	૧,૫૧,૭૩૫	૧,૪૮,૬૭૨	૧,૩૦,૦૦૦
...	૨૦,૩૮૯	૨૨,૦૦૦	૨૨,૦૦૦
...	૮૩,૨૯૪	૮૩,૯૨૨	૯૦,૦૦૦
...	૬,૫૮૪	૧૩,૦૦૦	૧૩,૦૦૦

શેલડીની શાંડ—ચાલુ.		૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪
વેનેઝુલા	...	૩,૦૦૦	૩,૦૦૦	૩,૦૦૦
પેરુ, નિકાશ	...	૧,૪૭,૪૧૦	૧,૪૦,૦૦૦	૧,૪૫,૦૦૦
આર્ગેનટાઇન	...	૧,૮૦,૦૯૨	૧,૪૭,૨૪૮	૨,૪૯,૨૨૨
બ્રાઝિલ	...	૨,૩૫,૦૦૦	૨,૦૪,૦૦૦	૨,૦૦,૦૦૦
અમેરિકાનું કુલ ...		૪૧,૯૦,૬૭૦	૪૪,૧૩,૩૦૨	૪૮,૨૫,૮૩૭
એશિયા—બ્રિટિશ હિંદ	...	૨૪,૫૧,૧૦૦	૨૫,૮૩,૬૦૦	૨૨,૬૨,૬૦૦
જાવા	...	૧૩,૯૫,૦૦૦	૧૩,૩૧,૧૮૦	૧૩,૪૫,૨૩૦
ફાર્મોસા	...	૧,૭૩,૨૨૩	૧,૧૩,૧૦૦	૧,૯૦,૦૦૦
ફિલિપાઇન ટાપુઓની નિકાશ	...	૧,૯૦,૭૦૨	૧,૫૫,૨૦૧	૧,૯૫,૦૦૦
એશિયાનું કુલ ...		૪૨,૧૦,૦૨૫	૪૧,૮૩,૦૮૧	૩૯,૯૨,૮૩૦
આસ્ટ્રેલિયા અને ફિજિ-કીન્સલેંડ	...	૧,૭૩,૨૯૬	૧,૧૩,૦૬૦	૨,૩૫,૦૦૦
ન્યુ સાઉથ વેલ્સ	...	૧૭,૦૦૦	૧૬,૭૨૩	૨૦,૦૦૦
ફિજિ ટાપુઓની નિકાશ	...	૭૫,૦૦૦	૬૦,૦૦૦	૧,૦૦,૦૦૦
આસ્ટ્રેલિયા અને પોલિનેશિયાનું કુલ ...		૨,૬૫,૨૯૬	૧,૮૯,૭૮૩	૩,૫૫,૦૦૦

આફ્રિકા-ફ્રાન્સની નિપજ ત્યાંજ ખવાઈ જાય છે

મોરિશિયસ

રીયુનિયન

નાતાલની નિપજ

મોઝામ્બિક

...	૫૭,૮૭૯	૫૮,૦૦૦	૫૮,૦૦૦
...	૧,૬૪,૨૬૦	૨,૦૬,૪૯૭	૨,૫૦,૦૦૦
...	૪૨,૦૨૪	૩૮,૫૬૮	૪૦,૦૦૦
...	૯૨,૦૦૦	૮૨,૫૮૯	૮૫,૭૧૪
...	૨૭,૭૦૦	૩૦,૦૦૦	૬૦,૦૦૦
આફ્રિકાનું કુલ...	૩,૮૩,૮૬૩	૪,૧૫,૬૫૪	૪,૯૨,૭૧૪
...	૧૬,૧૭૬	૧૩,૮૧૭	૧૩,૦૦૦
શેલ્ડીની ખાંડનું કુલ...	૯૦,૬૬,૦૩૦	૯૨,૧૫,૬૩૭	૯૬,૮૦,૩૮૧
બીટ અને શેલ્ડીની ખાંડનો એકંદર સર્વાંકો...	૧,૫૯,૫૩,૧૩૧	૧,૮૧,૮૧,૭૦૧	૧,૮૮,૧૦,૬૭૯

યુરોપ-સ્પેન

શેલ્ડીની ખાંડનું કુલ...

બીટ અને શેલ્ડીની ખાંડનો એકંદર સર્વાંકો...

હિંદમાં મુખ્ય કયી વસ્તુનો પાક, કેટલા ઇકરના વિસ્તારમાં કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક.

૧૯૧૨-૧૩ અને ૧૯૧૩-૧૪ ની સાલનું. અંક ૪૧.

પાક.	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪	૧૯૧૪-૧૫નો અંદાજ.
ઘઉં	...	૨,૭૬,૯૭,૦૦૦	...
ભાત-ચોલા	...	૭,૦૫,૮૩,૦૦૦	૭,૨૧,૬૭,૦૦૦
શેલહી	...	૨૫,૧૬,૭૦૦	૨૪,૫૦,૧૦૦
અબ્બી	...	૪૧,૨૪,૬૦૦	...
સરશવ અને રાઈ	...	૫૬,૫૫,૮૦૦	...
તલ	...	૪૬,૮૦,૨૦૦	૩૫,૪૦,૪૫૦
મોંચસિંગ	...	૧૩,૬૬,૪૦૦	૧૭,૨૬,૨૦૦
કપાસ	...	૨,૨૦,૨૮,૦૦૦	૨,૨૧,૩૮,૦૦૦
અંબાહો	...	૨૬,૭૦,૫૦૦	૩૩,૫૮,૭૦૦
ગભી	...	૨,૨૦,૧૦૦	૧,૦૪,૨૦૦

હિંદમાં ૧૯૧૨-૧૩ તથા ૧૯૧૩-૧૪ ની સાલમાં મુખ્ય પદાર્થોનો પાક કેટલો થયો અને છેલ્લાં ૧૯૧૩-૧૪ સાલ આખરનાં પાંચ વર્ષોની ઉપજમાંથી સેંકડે કેટલા ટકા પરદેશમાં નિકાશ કરવામાં આવી તેનું પત્રક. અંક ૪૨.

	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪	૧૯૧૩-૧૪ આખરનાં છેલ્લાં ૫ વર્ષોની સરેરાશ નિકાશ.
ઘઉં	...	૯૮,૫૩,૦૦૦	૯૪,૨૭,૦૦૦
ઢાંગર-માત-ચોખા	...	૨,૮૪,૮૪,૦૦૦	૨,૮૧,૬૭,૦૦૦
શેલડી*	...	૨૫,૮૩,૬૦૦	૨૨,૬૨,૬૦૦
અબ્બી	...	૫,૩૮,૬૦૦	૩,૮૨,૨૦૦
સરશવ અને રાઈ	...	૧૨,૩૪,૮૦૦	૧૦,૪૨,૯૦૦
તલ	...	૪,૭૨,૪૦૦	૪,૦૭,૯૦૦
મૌર્યસિંગ	...	૬,૬૯,૯૦૦	૭,૩૧,૯૦૦
કપાસ	...	૪૬,૧૦,૦૦૦	૫૨,૦૧,૦૦૦
અંબાડો†	...	૯૮,૪૨,૮૦૦	૮૮,૯૩,૯૦૦
ગઢી	...	૨૯,૧૦૦	૨૭,૧૦૦

* ખજુર અને તાઢી વગેરેમાંથી બંગાળમાં ટાંક બનાવવામાં આવી તેનો અહિંસદ્દો ૧૯૧૨-૧૪માં ૯૮,૮૦૦ ટન અને ૧૯૧૨-૧૩માં ૯૦,૪૦૦નો થયો હતો.

† ૧૯૧૪-૧૫ ની સાલના પાકની ૧,૦૪,૪૩,૯૦૦ ગાંસડાં લેવાઈ છે.

૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ અને ૧૯૧૪-૧૫ ના પ્રારંભના પ્રત્યેક માસમાં ઘડુંની નિકાશ
પરદેશોમાં દરિયા રસ્તે કેટલી થઈ તે બતાવનારું પત્રક. અંક ૪૩.

	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૧૩-૧૪	૧૯૧૪-૧૫
એપ્રિલ	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.
મે	૧૩,૫૯,૦૦૦	૧૩,૭૮,૦૦૦	૫,૪૬,૦૦૦	૧,૮૧,૦૦૦
જુન	૨૭,૧૪,૦૦૦	૨૧,૪૦,૦૦૦	૩૩,૨૭,૦૦૦	૪,૯૦,૦૦૦
જુલાઈ	૩૭,૯૧,૦૦૦	૪૮,૭૦,૦૦૦	૫૨,૦૭,૦૦૦	૩૩,૮૧,૦૦૦
આગસ્ટ	૫૩,૨૪,૦૦૦	૬૫,૫૯,૦૦૦	૬૩,૬૯,૦૦૦	૩૩,૯૯,૦૦૦
સેપ્ટેમ્બર	૨૫,૦૩,૦૦૦	૩૦,૬૪,૦૦૦	૨૬,૯૪,૦૦૦	૮,૫૦,૦૦૦
અક્ટોબર	૧૩,૧૫,૦૦૦	૪૬,૩૦,૦૦૦	૨૬,૯૫,૦૦૦	૧,૦૦૦
નોવેમ્બર	૧૩,૧૪,૦૦૦	૨૯,૬૯,૦૦૦	૧૦,૫૪,૦૦૦
ડિસેમ્બર	૧૪,૮૨,૦૦૦	૨૨,૮૬,૦૦૦	૯,૩૪,૦૦૦
જાન્યુઆરી	૧૬,૪૬,૦૦૦	૧૫,૯૨,૦૦૦	૪,૩૪,૦૦૦
ફેબ્રુઆરી	૨૦,૩૭,૦૦૦	૧૯,૮૩,૦૦૦	૪,૧૪,૦૦૦
માર્ચ	૧૬,૦૩,૦૦૦	૧૦,૩૦,૦૦૦	૧,૯૪,૦૦૦
	૧૯,૩૫,૦૦૦	૭,૦૨,૦૦૦	૧,૭૫,૦૦૦
કુલ...	૨,૭૨,૨૩,૦૦૦	૩,૩૨,૦૩,૦૦૦	૨,૪૦,૪૩,૦૦૦	૮૩,૦૨,૦૦૦

બ્રિટિશ હિંદમાં બીટ અને શેલહીની બનાવટની ટ્રાંઝિટની આયાત કયા દેશમાંથી ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ માં કેટલી થઈ તે બતાવનારું પત્રક. અંક ૪૪.

		૧૯૧૧-૧૨		૧૯૧૨-૧૩		૧૯૧૩-૧૪	
બીટ—		હંદરવેટ.	પૌંડ.	હંદરવેટ.	પૌંડ.	હંદરવેટ.	પૌંડ.
આસ્ટ્રિયા-હંગરી ...		૨,૩૬,૦૦૦	૧,૬૦,૦૦૦	૧૦,૫૨,૦૦૦	૭,૦૭,૦૦૦	૧૪,૮૦,૦૦૦	૯,૧૮,૦૦૦
જર્મની ...		૮,૦૦૦	૫,૦૦૦	૭૭,૦૦૦	૪૮,૦૦૦	૧૪,૦૦૦	૮,૦૦૦
બીજા દેશો ...		૧૦,૦૦૦	૧૩,૦૦૦	૧૮,૦૦૦	૧૭,૦૦૦	૧૦,૦૦૦	૧૦,૦૦૦
કુલ...		૨,૫૪,૦૦૦	૧,૭૮,૦૦૦	૧૧,૪૭,૦૦૦	૭,૭૨,૦૦૦	૧૫,૦૪,૦૦૦	૯,૩૬,૦૦૦
શેલહી—							
જાવા ...		૮૦,૭૨,૦૦૦	૫૯,૭૨,૦૦૦	૯૧,૬૬,૦૦૦	૬૦,૪૨,૦૦૦	૧,૧૬,૬૦,૦૦૦	૬૮,૪૫,૦૦૦
મોરિશિયસ ...		૧૭,૧૦,૦૦૦	૧૨,૫૬,૦૦૦	૩૦,૧૪,૦૦૦	૨૧,૩૩,૦૦૦	૨૭,૭૨,૦૦૦	૧૬,૬૮,૦૦૦
બીજા દેશો ...		૧,૦૬,૦૦૦	૯૧,૦૦૦	૧,૪૫,૦૦૦	૧,૧૬,૦૦૦	૧,૦૪,૦૦૦	૭૭,૦૦૦
કુલ...		૯૮,૮૮,૦૦૦	૭૩,૧૮,૦૦૦	૧,૨૩,૨૫,૦૦૦	૮૨,૯૧,૦૦૦	૧,૪૫,૫૬,૦૦૦	૮૫,૯૦,૦૦૦
एकंदर सर्वाको...		૧,૦૧,૪૨,૦૦૦	૭૪,૯૬,૦૦૦	૧,૩૪,૭૨,૦૦૦	૯૦,૬૩,૦૦૦	૧,૬૦,૬૦,૦૦૦	૯૫,૨૬,૦૦૦

બ્રિટિશ હિંદમાં મુખ્ય માલ મુખ્ય દેશોમાંથી એકદમ કેટલી કિંમતનો આયાત થયો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જર્મનીમાંથી કેટલો અને તેનો સેકંડે સરેરાશ કેટલા ટકાનો ભાગ થયો તે જણાવનારું ૧૯૧૩-૧૪ નું પત્રક, તેમાં કેટલાક મુખ્ય દેશોમાંથી આયાત થયેલા આંકડા પળ જણાવવામાં આવ્યા છે. અંક ૪૬.

મુખ્ય પદાર્થ.	હિંદમાં પરદેશોમાંથી કુલ આયાત.	તેમાં જર્મનીમાંથી કેટલી આયાત.	આયાતમાં જર્મનીનો કેટલા દોકડાનો હિસ્સો.	બીજા જે દેશોમાંથી આયાત થઈ તેમાંના મુખ્ય દેશોના આંકડા.
ધાતુ—				
આલુમિનિયમ	...	૧,૪૩,૦૦૦	૪૮.૨	યુનાઈટેડ કિંગડમ ૪૧,૦૦૦ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૧૯,૦૦૦
ત્રાંબુ	...	૨૪,૩૮,૦૦૦	૩૫.૫	યુ.કિ. ૧૩,૧૯,૦૦૦; ફ્રાન્સ ૧,૭૦,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૬૧,૦૦૦
લ્હોડું અથવા ગજવેલ	..	૮૫,૦૧,૦૦૦	૧૦.૩	યુ.કિ. ૬૮,૧૦,૦૦૦; બેલ્જિયમ ૪,૨૯,૦૦૦ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૨,૭૦,૦૦૦
તીંછું લ્હોડું	...	૧૭,૭૭,૦૦૦	૩૬.૪	યુ.કિ. ૪,૦૨,૦૦૦; બેલ્જિયમ ૭,૦૨,૦૦૦
કપાસનો બનાવેલો માલ	...	૪,૪૨,૦૦,૦૦૦	૨.૧	યુ.કિ. ૩,૯૮,૩૪,૦૦૦; જાપાન ૮,૦૩,૦૦૦ હાલેન્ડ ૭,૦૭,૦૦૦; રૂઝલી ૬,૬૧,૦૦૦

ઉનનો બનવેલો માલ	...	૨૫,૬૮,૦૦૦	૭,૧૬,૦૦૦	૨૭.૯	બેલ્જિયમ ૫,૦૨,૦૦૦; સ્વીટ્ઝરલંડ ૨,૫૦,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા-હંગરી ૨,૨૫,૦૦૦; યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૧,૭૪,૦૦૦ યુ.કિ. ૧૪,૮૨,૦૦૦, ફ્રાન્સ ૧,૬૬,૦૦૦, इटली ૪૬,૦૦૦; આસ્ટ્રિયા-હંગરી ૭૭,૦૦૦, હાલંડ ૩૫,૦૦૦, બેલ્જિયમ ૨૦,૦૦૦
રંગવાના અને કમાવાના પદાર્થ.	...				
alizarine	...	૧,૮૮,૦૦૦	૧,૩૦,૦૦૦	૬૯.૧	બેલ્જિયમ ૩૨,૦૦૦, યુ.કિ. ૨૪,૦૦૦
aniline	...	૫,૧૨,૦૦૦	૪,૦૮,૦૦૦	૭૯.૭	બેલ્જિયમ ૪૬,૦૦૦, સ્વીટ્ઝરલંડ ૩૬,૦૦૦ इटली ૧૧,૦૦૦, યુ.કિ. ૭,૦૦૦
નઠ્ઠી synthetic	...	૬૨,૦૦૦	૫૫,૦૦૦	૮૮.૭	બેલ્જિયમ ૬,૦૦૦
લોઘંડની ચીજો (કટલરી તથા વીજલ્લીથી ઢોલ ચઢાવેલી ચીજો વાદ)	...	૨૬,૩૨,૦૦૦	૪,૮૨,૦૦૦	૧૮.૩	યુ.કિ. ૧૫,૦૫,૦૦૦, યુ.સ્ટેટ્સ ૨,૫૫,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા હંગરી ૨,૨૩,૦૦૦, બેલ્જિયમ ૪૨,૦૦૦ જાપાન ૪૧,૦૦૦
સંચા અને મિલવર્ક	...	૫૧,૭૨,૦૦૦	૨,૮૮,૦૦૦	૫.૬	યુ.કિ. ૪૬,૩૯,૦૦૦, યુ.સ્ટે. ૧,૬૮,૦૦૦
રેલવે પ્લટ અને રોલિંગ સ્ટાક	...	૬૬,૯૦,૦૦૦	૨,૦૧,૦૦૦	૩.૦	યુ.કિ. ૬૨,૧૯,૦૦૦, આસ્ટ્રેલિયા ૧,૯૫,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૫૦,૦૦૦
તેલ.	...	૨૭,૪૪,૦૦૦	૧,૯૯,૦૦૦	૭.૨	યુ.સ્ટે. ૧૫,૪૦,૦૦૦, બોર્નિયો ડચ ૫,૯૮,૦૦૦
ઘનિજ તેલ	...				

મુખ્ય પદાર્થ.	હિંદમાં પરદેશોમાં- થી કુલ આયાત.	તેમાં જર્મનીમાંથી કેટલી આયાત.	આયાતમાં જર્મનીનો કેટલા દોકડાનો હિસ્સો.	બીજા જે દેશોમાંથી આયાત થઈ તેમાંના મુખ્ય દેશોના આંકડા.
કાચ અને કાચની વીજો	૧૨,૯૭,૦૦૦	૧,૯૧,૦૦૦	૧૪.૭	યુ. કિં. ૧,૫૫,૦૦૦, ઇરાન ૧,૦૩,૦૦૦ સ્ટેટ્સ સેટલમેન્ટ્સ ૭૮,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા-હંગરી ૫,૮૩,૦૦૦, યુ. કિં. ૧,૭૫,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૧,૨૯,૦૦૦, જાપાન ૧,૦૫,૦૦૦ इटली ૩૩,૦૦૦, ચીન ૩૩,૦૦૦, પ્રાન્સ ૨૯,૦૦૦ યુ. કિં. ૪,૪૨,૦૦૦, ઇટલી ૫૦,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા-હંગરી ૧,૪૯,૦૦૦ જાપાન ૧,૦૧,૦૦૦, સ્વિટ્ઝરલેન્ડ ૫૯,૦૦૦, પ્રાન્સ ૫૭,૦૦૦
સ્ત્રિયોને શીવવા ભરવાના કામમાં ઉપયોગમાં લાગે એવો સામાન Haleedashery and Millinery	૨૬,૩૨,૦૦૦	૪,૮૨,૦૦૦	૧૮.૩	યુ. કિં. ૫,૯૫,૦૦૦, આ. હં. ૮૮,૦૦૦, નોર્વે ૫૪,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૩૬,૦૦૦, સ્વીડન ૩૪,૦૦૦
કાગઝ અને પૂઠાં	૧૦,૫૮,૦૦૦	૧,૮૩,૦૦૦	૧૭.૩	
લિક્કર-દારુ. एल, बियर, पोटर	૪,૩૯,૦૦૦	૧,૦૬,૦૦૦	૨૪.૧	યુનાઈટેડ કિંગડમ ૩,૩૦,૦૦૦

અર્ક (Spirit)	...	૮,૫૩,૦૦૦	૪૬,૦૦૦	૫.૪	યુ. કિં. ૫,૧૫,૦૦૦, ફ્રાન્સ ૨,૦૭,૦૦૦
રેશમી બનાવટનો માલ	...	૨૦,૬૮,૦૦૦	૧,૪૯,૦૦૦	૭.૨	જાપાન ૯,૬૬,૦૦૦, ચીન ૨,૫૭,૦૦૦, યુ. કિં. ૧,૮૬,૦૦૦, હાંગકાંગ ૧,૬૮,૦૦૦ ફ્રાન્સ ૧,૬૪,૦૦૦, ઇટલી ૧,૨૮,૦૦૦
પેહેરવાનાં વસ્ત્ર-પોશાક	...	૧૧,૪૧,૦૦૦	૧,૦૪,૦૦૦	૯.૧	યુ. કિં. ૪,૮૧,૦૦૦, ફ્રાન્સ ૨,૯૯,૦૦૦, ઇટલી ૭૮,૦૦૦, આસ્ટ્રિયા-હંગેરી ૫૫,૦૦૦
ઇન્ડુમેન્ટ, આપોરેટસ વગેરે	...	૧૨,૧૪,૦૦૦	૧,૦૨,૦૦૦	૮.૪	યુ. કિં. ૯,૧૧,૦૦૦, યુ. સ્ટે. ૯૭,૦૦૦
રાસાયણિક પદાર્થો	...	૬,૭૭,૦૦૦	૮૪,૦૦૦	૧૨.૪	યુ. કિં. ૫,૦૫,૦૦૦, ઇટલી ૩૫,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૧૯,૦૦૦
કટલરી-ચાકુ, કાતર, છરી વગેરે...	...	૧,૮૯,૦૦૦	૮૨,૦૦૦	૪૩.૪	યુ. કિં. ૭૮,૦૦૦, બેલ્જિયમ ૧૨,૦૦૦ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૧૧,૦૦૦
રમકડાં અને રમતગમતની चीजો...	...	૨,૯૪,૦૦૦	૭૭,૦૦૦	૨૬.૨	યુનાઈટેડ કિંગડમ ૧,૧૨,૦૦૦, જાપાન ૩૪,૦૦૦
મીઠું	...	૫,૮૪,૦૦૦	૬૨,૦૦૦	૧૦.૬	યુ. કિં. ૧,૩૬,૦૦૦, એડન ૧,૧૨,૦૦૦, સ્પેન ૮૩,૦૦૦
સીમેન્ટ-ચૂનો	...	૪,૩૯,૦૦૦	૩૭,૦૦૦	૧૦.૭	ઇજિપ્ત ૭૬,૦૦૦, એશિયાટિક ટર્કી ૭૧,૦૦૦ યુ. કિં. ૩,૭૦,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૮,૦૦૦

મુખ્ય પદાર્થ.	હિંદમાં પરદેશોમાં- થી કુલ આયાત.	તેમાં જર્મનીમાંથી કેટલી આયાત.	આયાતમાં જર્મનીનો કેટલા દોકઢાનો હિસ્સો.	બીજા જે દેશોમાંથી આયાત થઈ તેમાંના મુખ્ય દેશોના આંકડા.
મોટોરકાર, મોટોર સાઇકલ અને તેને લગતા વિભાગ	૧૮,૨૨,૦૦૦	૩૪,૦૦૦	૩.૩	યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ ૭,૨૪,૦૦૦, યુ.એસ. ૧,૫૫,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૪૫,૦૦૦ પ્રાન્સ ૪૪,૦૦૦
દીવાશલ્કિયો	૫,૯૮,૦૦૦	૧૭,૦૦૦	૦.૮	જાપાન ૨,૬૦,૦૦૦, સ્વીડન ૧,૮૨,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા-હંગેરી ૬૪,૦૦૦, નોર્વે ૪૭,૦૦૦ બેલ્જિયમ ૧૪,૦૦૦
ચાંદ	૯૯,૭૧,૦૦૦	૧૨,૦૦૦	૦.૧	જાવા ૭૦,૯૬,૦૦૦ મોરિશિયસ ૧૬,૭૬,૦૦૦ આસ્ટ્રિયા હંગેરી ૯,૨૨,૦૦૦, યુનાઈટેડ કિંગડમ ૧,૮૬,૦૦૦

બ્રિટિશ હિંદમાંથી, પરદેશોમાં મુખ્ય વસ્તુઓનો માલ કેટલા પૌંડનો નિકાશ કરવામાં આવ્યો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જર્મનીમાં કેટલો નિકાશ થયો તથા હિંદની કુલ નિકાશ સાથે સરખામણી કરતાં, જર્મનીનો હિસ્સો સરેરાશ સેંકડે કેટલા ટકા થાય છે તે બતાવનારું ૧૯૧૩-૧૪ની સાલનું પત્રક.

এમાં કેટલાક મુખ્ય દેશોમાં થયેલી નિકાશના આંકડા પળ છેલા આસનમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. અંક ૪૬.

મુખ્ય વસ્તુ.	હિંદમાંથી કુલ નિકાશની કિંમત.	જર્મનીમાં કેટલા પૌંડની નિકાશ.	જર્મનીનો કેટલા ટકાનો હિસ્સો.	વીજા મુદ્દય કયા દેશમાં કેટલા પૌંડની નિકાશ થઈ. હજારનાં ત્રણ મીંડાં ચઢાવીને વાંચવું.
ડ્યૂટ-અંબાડો કાચો	... ૨,૦૫,૫૧,૦૦૦	૪૪,૯૯,૦૦૦	૨૧.૯	યુનાઈટેડ કિંગડમ ૭૮ લાખ ૨૬ હજાર; યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ૨૪,૫૭; ફ્રાન્સ ૨૦,૪૫; આસ્ટ્રિયા-હંગરી ૧૩,૧૯; ઇટલી ૧૧,૩૮; સ્પેન ૫,૮૪; રશિયા ૨,૬૬; જાપાન ૧,૧૦; બેલ્જિયમ ૧,૦૫ (૧ લાખ, પાંચ હજાર).
ગુણપાટના કોથલા	... ૮૩,૬૩,૦૦૦	૧,૧૪,૦૦૦	૧.૪	આસ્ટ્રેલિયા ૧૬,૬૯; યુ. સ્ટે. ૧૦,૦૮; ચીલી ૬,૬૩; યુ. કિ. ૬,૧૩; જાવા ૪,૬૫; ઇજિપ્ત ૩,૮૪; વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ૩,૬૮; ઇંડો ચાયના ૩,૬૩;

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य क्या देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. हजारना त्रण मींडां चडावीने बांचवुं.
गुणपाटना कोथला	...			चीन ३,३१; सियाम ३,०५; न्यु झिलंड २,४८; स्टेट्स २,३४; सण्डविक १,७०; ना-ताल १,६९; केपकलनी ५,३०; पोर्टुगीझ इस्ट आफ्रिका १,२४; टर्की एशियाटिक १,१७; आर्गेटाइन प्रजासत्ताक राज्य १,१६; बेल्जियम १,१२; जापान ९२;
गुणपाटना ताका	१,०३,९६,०००	८७,०००	०.८	यु० स्टेट्स ६८,१६; आर्गेनटाइन १८,४८; यु० कि० ५,५८; कनेडा ३,७५; आस्ट्रेलिया ३,१६; उरुग्वा १,०६.
कपास, काचुं	२,७३,६२,०००	४०,०२,०००	१४.६	जापान १,२९,३४; बेल्जियम २८,२१; इटली २१,२१; आ० इ० १९,४९; फ्रान्स १३,४९; यु० कि० ९,५७; चीन ४,९१; स्पेन ४,४८; फ्रान्स ५३,७८; यु. कि. ३८,०२; बेल्जियम २७,४८; इटली ८,५७; आ० इ० ५,८०; हालंड १,७३.
बियां बधी जातिनां थईने	१,७१,१७,०००	२४,७०,०००	१६.०	

કોપર-ટોપર	...	૧૦,૪૦,૦૦૦	૬,૫૮,૦૦૦	૬૩.૨	બેલ્જિયમ ૧,૩૮; રશિયા ૯૮; ફ્રાન્સ ૯૧;
સરસવ	...	૨૮,૫૨,૦૦૦	૬,૫૧,૦૦૦	૨૨.૮	બેલ્જિયમ ૧૧,૩૧; ફ્રાન્સ ૬,૧૨; યુ. કિં. ૧૮૦; ઇટલી ૧,૬૩; આ. હં. ૬૬;
અઝદી	...	૪૪,૫૮,૦૦૦	૫,૩૭,૦૦૦	૧૨.૦	યુ. કિં. ૧૬,૪૮; ફ્રાન્સ ૧૨,૬૭; બેલ્જિયમ ૪,૨૪; ઇટલી ૨૨૫; હાલંડ ૧,૦૬; આ-સ્ટ્રિયા હં. ૭૩.
મહુડાં	...	૩,૬૪,૦૦૦	૩,૧૦,૦૦૦	૮૫.૨	બેલ્જિયમ ૪૯ (હજાર). [ઇટલી ૨,૨૩.
તલ	..	૧૭,૯૭,૦૦૦	૨,૭૧,૦૦૦	૧૫.૧	બેલ્જિયમ ૫,૫૮; ફ્રાન્સ ૩,૪૪; આ. હં. ૩,૧૦; ફ્રાન્સ ૧,૭૪; બેલ્જિયમ ૮૦.
ચમચસ	..	૩,૧૧,૦૦૦	૫,૩૨,૦૦૦	૧૭.૨	યુ. કિં. ૮૦,૫૮; લંકા ૩૪,૭૭; હાલંડ ૨૦,૫૮; સ્વેડેન ૨૦,૩૧; ફ્રાન્સ ૧૫,૯૧; આ. હંગરી ૧૩,૭૦; બેલ્જિયમ ૧૩,૧૨; જાપાન ૧૧,૩૩; એશિયાટિક ટર્કી ૮,૮૭; ઇજિપ્ત ૭,૭૬; મો-રિશિયસ ૬,૧૯; આર્બેસ્તાન ૫,૮૮; એડન ૪,૬૨; ઇટલી ૨,૯૪; ઇસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટે-ક્ટોરેટ ક્ષાંક્ષિબાર વગેરે સહિત ૨,૯૧; જાવા ૨,૬૧; સ્વીડન ૨,૩૩; બેહરિનના ટાપુ ૨,૨૪; નાતાલ ૨,૨૨; રોમાનિયા ૨,૦૫; ચીન ૧,૩૧; આસ્ટ્રેલિયા ૧,૨૯.
દાણા, કઠાક, અને લોટનું કુલ	...	૩,૦૦,૯૪,૦૦૦	૨૩,૭૭,૦૦૦	૭.૯	

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य कथा देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. हजारनां त्रण मींडां चडावीने वांचवुं.
चोखा	१,७६,००,०००	२०,९६,०००	११.९	लंका ३१,६२; हलंड २०,२६, स्टेट्स १९,१५; आ० हं० १२,७०; यु० किं० ११,३०; जापान १०,७७; एशियाटिक टर्की ६,६६; मोरिशियस ५,०४; आर्बस्तान ४,१४; इजिप्त ३,७१; जावा २,६१; इस्ट आफ्रिका प्रो० झांझिबार वंगेर सहित २,११; रोमानिया २,०५; नाताल २,०४; बेहरिनना टापु २,०१; एडन १,६४; फ्रान्स १,५३; स्वीडन १,५१; बेल्जियम १,३०; आस्ट्रेलिया १,२४; इरान १,२२. यु० किं० ६६,९५; फ्रान्स ११,६९; बेल्जियम १०,१०; इटली २,८८; डेन्मार्क ८३; स्वीडन ८२; स्पेन ७२.
घट्टु	८७,५६,०००	१,८७,०००	२.१	यु० स्टेट्स २३,६६; आ० हं० १२,४१; इटली ५,६४; हलंड ३,५५; यु० किं० ३,१५; स्पेन २,९६; फ्रान्स १,९३; बेल्जियम १,४५.
आळ। चामडां तथा छालो कुल	७७,९१,०००	२१,२१,०००	२७.२	

गायानां आळां चामडां	...	३९,३७,०००	१९,०३,०००	४८.३	आ० हं० ७,६३; इटली ५,०१; स्पेन २,५५; यु० स्टेय्स १,७२; बेल्जियम ९१; यु० किं० ६३; फ्रान्स ५९.
बकरांनी आळी छाळो	...	२०,८५,०००	७०,०००	३.४	यु० स्टे० १५,१७; हालंड १,५७; यु० किं० १,३९; फ्रान्स ५०.
लाख	...	१३,११,०००	१,८३,०००	१३.९	यु० स्टे० ५,५८; यु० किं० ४,०१; फ्रान्स ५०.
धातु अने आर (माटीवाळी धातु)...	...	१४,६३,०००	१,४४,०००	९.८	यु० किं० ३,५३; जापान २,४८; बेल्जियम २,३३; फ्रान्स १,३९; यु० स्टे० १,१५.
काथानी बनावटनी चीजो	...	५,९३,०००	१,५८,०००	२६.८	यु० किं० १,८४; हालंड ६२; बेल्जियम ४६; फ्रान्स ४०; यु० स्टे० ३९;
ढोरनो चरो, कुशका अने झाडनी	...	५,१६,०००	१,८६,०००	२०.५	यु० किं० २,५४; स्टेय्स १,०२; लंका १६.
डाखळियो	...	९,२०,०००	१,००,०००	१०.८	लंका ३,१६; यु० किं० २,९१; जापान २,०१.
खाळि	...	३,८०,०००	९०,०००	२३.७	यु० किं० १,४३; यु० स्टे० ५७; बेल्जियम ४६; आ० हं० १४; फ्रान्स १२. [इजिप्त १४.
रंग वगैरे-हरडां	...	१,४२,०००	१,०००	०.४	यु० किं० ४३; एशियाटिक टर्की ३७; आ० हं० २२; लंका १,८५; यु० किं० ७९; यु० स्टे० ६५; इटली ६१; ए० टर्की ४५;
गळी	...	६,०९,०००	७८,०००	१२.९	यु० किं० २,९३; कं० कलनी २६; जापान २२.
तेजाना	...	५,२४,०००	७४,०००	१४.३	यु० किं० २,९५; बेल्जियम १,२९; इटली ९८; फ्रान्स ६१.
लाकडु-सागडु	...	६,८२,०००	६९,०००	१०.०	
शण-काडु (Hemp)	...				

મુલ્ય વસ્તુ.	હિંદમાંથી કુલ નિકાશની કિંમત.	જર્મનીમાં કેટલા પૌંડની નિકાશ.	જર્મનીનો કેટલા ટકાનો હિસ્સો.	બીજા મુલ્ય કયા દેશમાં કેટલા પૌંડની નિકાશ થઈ. (હજારનાં ત્રણ મીંડાં ચઢાવીને વાંચવું.)
તેલ	૬,૫૭,૦૦૦	૬૯,૦૦૦	૧૦.૬	યુ. કિં. ૧,૫૬; યુ. સ્ટે. ૮૬; ફ્રાન્સ ૪૭; મોરિશિયસ ૪૨; લંકા ૩૪.
ખાતર	૬,૩૦,૦૦૦	૬૪,૦૦૦	૧૦.૧	બેલ્જિયમ ૧,૬૬; ફ્રાન્સ ૭૯; યુ. કિં. ૭૮; લંકા ૬૭; જાપાન ૬૩; યુ. સ્ટે. ૫૪.
મેવો અને વનસ્પતિ	૪,૧૩,૦૦૦	૪૦,૦૦૦	૯.૬	લંકા ૧,૧૦; સ્ટેટસ ૧,૦૬; ફ્રાન્સ ૪૪; યુ. કિં. ૧૭.
કાપી	૧૦,૨૪,૦૦૦	૩૮,૦૦૦	૩.૭	ફ્રાન્સ ૩,૮૩; યુ. કિં. ૩,૬૯; લંકા ૪૬; બેલ્જિયમ ૩૭;
અબરલ-(mica)	૩,૦૩,૦૦૦	૩૬,૦૦૦	૧૧.૧	યુ. કિં. ૧,૮૩; યુ. સ્ટે. ૬૭.
રેષા-ત્રણ તથા સાવરણી બનાવા માટે.	૮૯,૦૦૦	૩૩,૦૦૦	૩૭.૧	બેલ્જિયમ ૨૭; યુ. કિં. ૧૪; હાલેન્ડ ૧૦.
મીણ (Paraffin)	૪,૪૯,૦૦૦	૨૯,૦૦૦	૬.૫	યુ. કિં. ૧,૨૯; ચીન ૫૯; જાપાન ૫૮; આસ્ટ્રેલિયા ૫૨;
ચ્છા-કાઢી	૯૯,૬૦,૦૦૦	૨૫,૦૦૦	૦.૨	યુ. કિં. ૭૨,૩૧; રશિયા ૧૧,૦૯; કનેડા ૪,૩૦; ચીન ૩,૪૦; આસ્ટ્રેલિયા ૩,૧૬; લંકા ૧,૫૬; ए. ટર્કી ૧,૦૨; યુ. સ્ટે. ૬૯.

યુનાઇટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટનમાં અનાજ અને લોટની કયા દેશ-
માંથી કેટલી આયાત થાય છે તે બતાવનારું પત્રક

સન ૧૯૧૨ તથા ૧૯૧૩ ની સાલનું. અંક ૪૭.

દેશનું નામ.	૧૯૧૨	૧૯૧૩
૧ ઘટું.	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.
રશિયા ...	૯૦,૦૬,૦૦૦	૫૦,૧૧,૧૦૦
જર્મની ...	૩,૧૬,૧૦૦	૪,૪૭,૬૦૦
રુમાનિયા ..	૬,૯૭,૦૦૦	૩૮,૬૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) ...	૧,૯૯,૭૩,૯૯૪	૩,૪૦,૬૭,૯૪૪
ચીલી ...	૬,૫૫,૮૦૦	૭,૬૫,૧૦૦
આર્ગેન્ટાઇન પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ...	૧,૮૭,૮૩,૭૦૦	૧,૪૭,૫૬,૨૦૦
બ્રિટિશ હિંદ ...	૨,૫૩,૭૯,૪૦૦	૧,૮૭,૬૬,૧૦૦
દક્ષિણ આસ્ટ્રેલિયા ...	૫૬,૩૨,૩૦૦	૩૦,૩૨,૪૦૫
પશ્ચિમ આસ્ટ્રેલિયા ...	૨,૪૨,૧૦૦	૧૧,૮૫,૧૦૦
વિક્ટોરિયા ..	૩૧,૯૨,૯૮૦	૨૨,૦૬,૪૪૫
ન્યુ સાઉથ વેલ્સ ...	૨૮,૧૪,૧૦૦	૩૭,૦૨,૭૦૯
ન્યુ ઝિલાન્ડ ...	૨,૮૪,૯૦૦	૫૬,૨૦૦
કનેડા ...	૨,૧૫,૫૧,૧૦૦	૨,૧૭,૮૭,૯૦૦
બીજા વાર્કીના દેશો સહિત કુલ ...	૧૦,૯૫,૭૨,૫૩૯	૧૦,૫૮,૭૮,૧૦૬
૨ લોટ.		
જર્મની ...	૩,૭૦,૫૬૦	૪,૫૫,૮૦૦
ફ્રાન્સ ...	૩,૭૦,૭૦૦	૩,૦૧,૭૦૦
આસ્ટ્રિયા-હંગરી ...	૧,૧૬,૧૯૫	૯૯,૬૯૧
ઇટલી ...	૧,૫૧,૨૦૦	૧,૦૨,૫૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ...	૪૨,૧૨,૬૦૪	૬૧,૫૭,૬૦૪
દક્ષિણ આસ્ટ્રેલિયા ...	૧,૬૮,૭૦૦	૩૦,૯૦૦
વિક્ટોરિયા ...	૩,૮૬,૭૬૦	૧,૯૧,૯૭૫
કનેડા ...	૪૦,૦૩,૮૭૭	૪૧,૬૮,૫૬૩

દેશનું નામ.	૧૯૧૨	૧૯૧૩
	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.
આર્ગેનટાઇન પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ...	૧,૦૦,૦૦૦	૧,૯૧,૩૦૦
રુમાનિયા ...	૬૩,૦૦૦	૪૮,૬૦૦
બ્રિટિશ હિંદ ...	૧૨,૮૦૦	૧,૫૦૦
વીજા બાકીના દેશો સહિતનું કુલ...	૧,૦૧,૮૯,૪૭૬	૧,૧૯,૭૮,૧૫૩
૩ મેક્સિકો.		
રશિયા ...	૨૬,૨૧,૧૯૪	૧૬,૮૪,૧૦૦
બલ્ગેરિયા ...	૧૦,૫૨,૮૦૦
રુમાનિયા ...	૪૨,૩૦,૮૦૦	૧૦,૦૨,૩૦૦
આર્ગેનટાઇન પ્ર૦ રાજ્ય ...	૨,૮૭,૯૫,૮૩૦	૩,૮૮,૫૧,૦૭૩
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ...	૪૩,૬૮,૦૦૦	૬૮,૭૯,૩૦૦
કેનેડા ...	૫૭,૭૦૦	૨,૧૧,૫૦૦
બ્રિટિશ હિંદ ...	૧૭,૫૯,૩૦૦	૧,૫૮,૯૦૦
વીજા બાકીના દેશો સહિત કુલ...	૪,૩૮,૭૭,૩૩૮	૪,૯૧,૫૪,૯૫૩
૪ જવ.		
રશિયા ...	૩૬,૬૪,૯૦૦	૬૧,૦૫,૦૦૦
હેનમાર્ક ...	૪,૨૨,૩૫૫	૫,૨૦,૧૦૦
જર્મની ...	૮,૪૮,૧૬૦	૩,૫૬,૬૦૦
આસ્ટ્રિયા-હંગરી ...	૨,૧૬,૩૦૦	૨,૬૬,૮૦૦
રુમાનિયા ...	૧૫,૯૧,૯૦૦	૧૩,૮૮,૮૦૦
એશિયાટિક તુર્કસ્તાન ...	૩૩,૯૪,૭૦૦	૨૨,૩૨,૩૦૦
ટુનિસ ...	૧,૪૪,૨૦૦	૩,૪૮,૭૦૦
આલ્બેરિયા ...	૫,૨૨,૪૦૦	૧,૨૩,૯૦૦
ઇરાળ ...	૩,૮૨,૮૦૦	૨૫,૭૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ...	૭,૯૭,૩૨૦	૪૪,૩૮,૧૦૦
બ્રિટિશ હિંદ ...	૬૪,૯૭,૪૦૦	૩૬,૧૯,૪૦૦
કેનેડા ...	૪,૯૯,૨૦૦	૨૫,૬૧,૮૦૦
વીજા બાકીના દેશો સહિતનું કુલ...	૨,૦૧,૨૬,૩૮૫	૨,૨૪,૩૯,૨૪૮

દેશનું નામ.	૧૯૧૨	૧૯૧૩
૫ ઓટ.	હંદરવેટ.	હંદરવેટ.
રશિયા ...	૩૩,૦૫,૨૦૦	૨૭,૮૪,૮૦૦
જર્મની ...	૨૦,૦૯,૪૦૦	૩૪,૨૨,૩૦૦
રુમાનિયા ...	૧૮,૧૦૦	૬,૦૯,૫૦૦
ચીલી ...	૬,૫૩,૦૦૦	૮,૨૫,૬૦૦
ઓર્ગેનટાઇન પ્ર૦ રાજ્ય ...	૭૬,૫૭,૫૦૦	૬૪,૧૧,૭૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ...	૨૧,૬૦,૯૦૦	૧૪,૩૪,૦૧૫
ન્યુ ઝીલાન્ડ ...	૨,૯૯,૬૦૦	૯૭,૩૦૦
કનેડા ...	૧૯,૬૩,૧૦૦	૨૩,૪૮,૦૦૦
બીજા વાકીના દેશો સહિત કુલ...	૧,૮૩,૦૦,૪૦૦	૧,૮૧,૬૨,૬૬૩
૬ ચોખા.		
જર્મની ...	૧,૭૫,૭૦૦	૧,૯૭,૨૦૦
નર્ધરલેન્ડ ...	૬,૬૪,૯૧૫	૬,૯૭,૫૪૦
ફ્રેન્ચ ઇન્ડો ચાયના	૩૮,૨૩૦
સિયામ ...	૧,૯૨,૦૯૦	૬,૬૦,૦૦૧
જાપાન ...	૧૮,૪૨૦	૧૫૩
બ્રિટિશ હિંદ ...	૩૫,૭૪,૮૬૫	૨૫,૨૮,૮૩૯
વાકીના બીજા દેશો સહિતનું કુલ...	૫૦,૧૬,૦૩૩	૪૨,૮૬,૭૨૩

કાળાનુક્રમ વિષય સૂચિ.

ઇસવી સન	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૮૮૩	પ્રથમ બ્રિટિશોનું હિંદમાં આવવું	૧
,,	આરબોનું ભ્રમણ, અને વ્યાપાર	૧-૨
,,	જિનોવા અને વેનિસ દ્વારા ઇંગ્લંડમાં માર્ગ પૂર્ણકરવો.	૨
,,	એક સેક્રેટ સુધી પોર્ટુગીઝો દ્વારા ઇંગ્લંડને માર્ગની પ્રાપ્તિ	૨
૧૪૯૬	થી ૧૪૯૯ સુધી. ૭ માં હેનરીના સમયમાં કાલકતો હિંદનો માર્ગ શોધવાનો પ્રયત્ન, તેમાં ન્યુ ફાઉન્ડ-લાન્ડનો પત્તો-શોધ	૩
,,	રાબર્ટ યોર્ને અને ઇંગ્લંડનો મહાન સુકાની સેબાસ્ટિયનનો વ્યાપાર કરવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન-રશિયા કંપનીની સ્થાપના	૪
૧૫૭૬	ટર્કી સાથેના વેપારની જોગવાઈ	૪
	મહારાણી ઇલિઝાબેથના આશ્રયથી ઇરાણના સોફીયા વ્યાપાર માટે કરી આપેલી સરલતા	૫
૧૫૭૨-૮૦	સુધી પ્રાન્સિસ ડેકનું સાહસ	૫-૬
૧૫૭૯	થામસ સ્ટીફન્સ હિંદમાં અર્વાચીન અંગરેજોમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર	૬
૧૫૮૧	ટર્કી અને લિવેટ કંપનીની સ્થાપના, તેમાં લંડનના વેપારી થામસ સ્મિથ અને રિચર્ડ સ્ટેપરની આગેવાની	૬-૭
૧૫૮૩-૯૧	ન્યુબેરી લીડ્ઝ અને સ્ટોરી એઓનું ગોવે તથા આગ્રે જઈ પૂર્ણકરવું	૭
૧૫૮૬-૮૮	ક્રિસ્ટિન ક્રેવેનડિશનું પર્યટન	૭
૧૫૮૭-૮૮	ડેકનો પ્રયત્ન	૭
૧૫૯૧-૯૪	રેમંડ અને લાંકેસ્ટરનું પર્યટન	૭-૧૦
૧૫૯૨-૯૩	ઇલિઝાબેથ. ટર્કી કંપનીને નવી સનંદ કરી આપી હિંદ સાથે વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપે છે ...	૧૦
૧૫૯૬	સર રાબર્ટ ડાલ્લીની આગેવાનીથી બુડના ઉપરીપણા નીચે કાફલો ચીન જાય છે	૧૧

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૫૯૯	સ્ટેપર અને બીજાઓના પ્રયત્નથી સર જાન મિલ્ડન- હાલ, ઇલિઝાબેથનો અકબર ઉપર કાગલઢઢ હિંદ જાય છે ૧૨	૧૨
,,	સેપ્ટેમ્બર તા. ૨૨ ફાઉન્ડર્સ હાલમાં સભા ભરી તેમાં વ્યાપાર કરવાને કંપનીની સ્થાપના ... ૧૨	૧૨
૧૬૦૦	“ફિસ્ટ ઇન્ડિયા સાથે વ્યાપાર કરનારી લંડનના વ્યાપા- રિયોની કંપની અને ગવર્નર” એવું નામ આપી, ડિસેમ્બર તા. ૩૧ મીનો પરવાનો રાણી આપે છે. પાંચ વ્હાળો તૈયાર થાય છે ૧૪	૧૪
૧૬૦૧	તા. ૧૩ ફેબ્રુઆરિયે વ્હાળો ઉપડે છે. કપ્ટિન લાંકેસ્ટરને નૌકા સૈન્યનો એડમિરલ રાણી ઠરાવે છે. ૧૬	૧૬
૧૬૦૨	માલ લઈ વ્હાળો પાછાં આવે છે ૧૯	૧૯
૧૬૦૪	સર હેનરી મિલ્ડલટનના ઉપરીપણા નીચે વીજી સફર. ૨૦	૨૦
૧૬૦૭	માં તેનો ભાઈ હેવિડ એક વ્હાળ કનસન્ટ લઈ વાપ્તમ જાય છે ૨૩	૨૩
૧૬૦૮	ડિસેમ્બરમાં માલ લઈ પાછો ઇંગ્લંડ જાય છે ... ૨૩	૨૩
૧૬૦૮	કપ્ટિન શારપેના ઉપરીપણા નીચે ચોથી સફર ... ૨૫	૨૫
૧૬૦૯	તા. ૩૧ મી મેનો ૧ લા જેમ્સે નવો પટો હમેશાંને માટે વ્યાપાર કરવાનો, કંપનીને કરી આપે છે... ૨૭	૨૭
૧૬૧૦-૧૩	છઠ્ઠી સફરની તૈયારી, સર હેનરી મિલ્ડલટનનું ઉપરી- પણું હોતાં તેનું જુદે જુદે સ્થાને ભ્રમણ, અને છેવટે ૧૬૧૩ માં તેનું મરણ ૨૯-૩૪	૨૯-૩૪
૧૬૧૦-૧૫	સાતમી સફર માટે તૈયારી, તેમાં બે વેપારી સાથે જાય છે, અને હિંદી કાપડ ખરીદ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે ૧૬૧૫ માં પાછા આવતાં સેકંડ ૨૧૮ પૌંડનો નફો પ્રાપ્ત થાય છે ૩૪-૩૫	૩૪-૩૫
૧૬૧૧-૧૪	એપ્રિલમાં આઠમી સફર કપ્ટિન સારિસના ઉપરી- પણા નીચે થાય છે. ૧૬૧૪ માં ઇંગ્લંડ વહી આવે છે. નફો સેકંડે ૨૧૧ ટકાનો થાય છે ... ૩૬-૩૭	૩૬-૩૭
૧૬૧૨-૧૫	નવમી સફર માટે કપ્ટિન પાર્લો તૈયાર થયો ને ૧૬૧૫ માં પાછો આવ્યો. આ સફરનો લાભ સેકંડે ૧૬૦ ટકા મળે છે ૩૭	૩૭

इसवी सन.

विषय.

पृष्ठ.

- १६१२-१४ फिरंगा अने वलंदानी पजवणी डबावा माटे कॅप्टिन थामस वेस्टना उपरीपणानीचे सारी गोठवण करी, ता. १ ली फेब्रुआरिये दशमी सफरनो काफलो रवाने थयो. सुरत प्होंवतां फिरंगी १६ व्हाणो सामां थयां तेमने हरावे छे. ता. ३० मी सेप्टेम्बरे गूजराती व्हाण पकडी ले छे. अमदाबादना सुरतना सुबा पासेथी १३ कलमोनो करार करावी ले छे ... ३८-४१
- ,, आक्टोबरमां फिरंगीना नौका सैन्य साथे युद्ध थाय छे. एक नौका डुबावी दे छे. .. ४२
- ,, कॅटलेक स्थाने सारी व्यवस्था करी १६१४ना जुनमां थेम्स नदीमां आवी प्होंच्यो. आ सफरनो नफो सेंकडे १४८ टका. ... ४४
- ,, सालोमन व्हाणमां ११ मी सफर थई तेमां ३२० टकानो सेंकडे नफो प्राप्त थयो. ... ४४
- १६१३-१४ एक्सपीडीशन व्हाणमां कॅप्टिन न्युपोर्ट १२ मी सफर माटे निकळे छे, तेमां सर थामस पावेल एलची हतो. ग्वाधरना हाकमने दगानो बदलो मळे छे, १६६४ना जुलाईमां न्युपोर्ट वळी आवे छे. माल-मांथी सेंकडे १३३-१८-४नो नफो थाय छे. ४७-४८-४९-५२
- ,, एकंदर १२ सफरनो हिसाब अने हकिकत ... ५२
- ,, नवी कंपनीनो चार व्हाणनो काफलो कॅप्टिन निकोलास ड्वाउटनना उपरीपणा नीचे ता. १४ मार्चे उपडे छे इरान साथे व्यापार चलावानी गोठवण थाय छे... ५२-५३
- १६१४ डच साथे उंचु मन थाय छे तेथी तेमनी साथे मळीने व्यापारनी कंपनी स्थापवानो विचार मांडीवाळे छे. ५५
- १६१५ देशमां व्यापारनी कंपनी माटे विवाद चाले छे. चोपानियां छपाय छे तेनी हकिकत ... ५५
- १६१५-१९ सर थामस रोने लईने कॅप्टिन न्युपोर्ट हिंदमां जवा रवाना थाय छे. ते जहांगीरना दरबारमां जई फर्मान लखावी लई १६१९मां इंग्लंड जाय छे ... ५८

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	ક્રિપ્ટિન કીલિંગ કમાન્ડર ઇનચીફ અને પેટન, જામો- રિન તથા અચીન સાથે કોલ કરાર કરે છે ...	૧૯-૬૦
૧૬૧૬	સાત વ્હાળોનો કાફલો નીકળેલો આક્ટોબરમાં સુરત આવી પહોંચે છે	૬૦
૧૬૧૬-૧૯	સર ટામસ રો પાછો ઇંગ્લંડ પહોંચ્યો ત્યાં સુધીનો કૃતાન્ત.	૬૧-૭૩
૧૬૧૬	વલંદાચે જાકાત્રાની અંગરેજી પેઢી બાઝી, તથા બીજાં અપકૃત કરવા માંડ્યાં તેથી ૧ લા જેમ્સ રાજાચે નોંકાસેના આપી સર ટામસ ડેલને મોકલે છે...	૭૩
૧૬૧૭	ચાર વર્ષના પંત્યાઝા વેપારની હકિકત અને બીજાં ચાર વર્ષ માટે નવી ગોઠવણ	૭૪
૧૬૧૮	સ્કટિ ઇસ્ટિન્ડિયા કંપની ડમી થાય છે, તેની સાથે મઝી મેગો વ્યાપાર કરવા રાજાની આજ્ઞા થાય છે, તેમાં બે વર્ષ વહિવટ કરતાં છોટ આવે છે ...	૭૫
૧૬૧૯	લંડનમાં જેમ્સ રાજાની સમક્ષ વલંદા સાથે સમાધાન થાય છે, એટલે, ૧૦ વ્હાળોનો કાફલો રવાને થાય છે.	૧૯
૧૬૨૧	મિ. મન ઇ. ઇ. કંપનીના વ્યાપારની વિગત છાપી પ્રસિદ્ધ કરે છે	૭૯-૮૩
૧૬૨૨	ઓર્મિશનો કિલ્લો અંગરેજોને કબજે થાય છે ...	૮૪
૧૬૨૩	સાત વ્હાળો રવાને કરવાને રાજા પરવાનગી આપે છે...	૮૪
,,	આમ્બોયનાનાં કંપનીનાં માણસોને સર હેન્રી મિડલ- ટનની (૧૬૦૫) જતી વેઝાની સલાહ ...	૮૫
,,	આમ્બોયનાની હકિકત, અને ત્યાં વલંદાઓ કરેલી અંગરેજોની કતલ	૮૬
૧૬૨૪-૩૪	વલંદાને લીધે કંપનીને થતું નુકસાન અને પાર્લામેન્ટને રજુ કરેલો ૧૬૨૦ થી ૧૬૨૪ સુધીનો હિસાબ, અને પ્રસિદ્ધ થયેલા ચોપાનિયા વગેરેની હકિકત...	૮૭-૯૧
,,	આફિકાસ્ટ્રા સાથે પાંચ વર્ષ સુધી વ્યાપાર કરવાનો કંપનીને પરવાનો મળે છે	૯૧
૧૬૩૫	કંપનીનો વાંક ક્હાડીને ચાર્લ્સ રાજા સર વિલિયમ કોર્ટિનની કંપનીને ૫-૬ વર્ષની બંધીથી, ગોવા, મલબાર ચીન અને જાપાન સાથે વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપે છે, તે વિરુદ્ધ કેટલાક અરજ ગુજારે છે.	૯૧-૯૪

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૬૩૭-૪૦	કોર્ટનના દીકરાને કેટલીક શરતોથી સનંદ કરી આપે છે	૯૪
	તેનો વહિવટ અને તે સામો જૂની કંપનીનો પોકાર. રાજાની માગણી કબુલ રાખી છતાં કંપનીનું કામ આગલ ચાલતું નથી	૯૪-૯૯
૧૬૪૦	મદ્રાસ પ્રાપ્ત થતાં, કંપની ત્યાં સેન્ટ જ્યોર્જ નામનો કિલ્લો બાંધી વ્યાપારને ઉત્તેજન આપે છે. ...	૯૯
,,	કંપની ૧૧ વર્ષનો વ્યાપાર આટોપી લેતાં ૩૫ ટકાનો નફો મેળવે છે.	૧૦૦
૧૬૪૧-૫૦	ચોથું મંડોલ કરવાની યોજના અને તેની નાણાવિષયક સ્થિતિ અને કોર્ટિન કંપની મળીથી નહતી અડચણોનો સરકારમાં પોકાર, તથા તેનું પાર્લામેંટે કરેલું નિરાકરણ	૧૦૦-૧૦૩
૧૬૫૦	“ ધી યુનાઇટેડ સ્ટાક ” એવું નવું નામ ધારણ કરે છે. ડચ લોકો તરફથી થતી અડચણોની વિગતની અરજી પાર્લામેંટમાં રજુ કરે છે.	૧૦૩-૫
૧૬૫૧-૫૪	પાંચ વર્ષ માટે ગીનીમાં વેપાર કરવાની છૂટ પાર્લામેંટ આપે છે, ડચોને નડતર થાય એવી યોજના થાય છે. તેમની સાથે લડાઈ થાય છે. તેમની માગણીથી વેસ્ટ મિનિસ્ટરની સલાહ થાય છે. તેના ફઢચામાં ઇંગ્લિશ કંપનીને થયેલા નુકસાનની બાબતો રજુ થતાં કંપનીના લાભમાં નિરાકરણ થાય છે ...	૧૦૫-૮
૧૬૫૪-૫૫	પ્રોટેક્ટર ક્રામવેલના સમયમાં જેને જે ફાવ્યું તેમ છૂટથી વ્યાપાર કરવા લાગતાં અવ્યવસ્થા થઈ પડે છે. કંપનીની અરજથી તેમની હકિકત કૌન્સિલ સાંભળી લે છે. છેવટે સાત વર્ષની મુદતનો પરવાનો મળે છે. ટામસ સ્કિનર નામના વ્યાપારીના વાંધાથી પાર્લામેંટના બંને હાઉસમાં વિરોધ થતાં બીજો ચાર્લ્સ રાજા ૭ વર્ષ સુધી પાર્લામેંટ બંધ કરે છે.	૧૦૮-૧૧૩
૧૬૫૮-૬૦	ત્રણ સાલના કંપનીના વ્યાપારનો પરિણામ અને સરવાયુ.	૧૧૩-૧૫
૧૬૬૧	કંપનીને રાજા તરફથી નવો પટો મળે છે ...	૧૧૩-૧૫

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૬૬૨	બીજા ચાર્લ્સવેરે પોર્ટુગાલની કુમારી કથેરિન પરણતાં મુંબઈ બેટની પ્રાપ્તિ અને તેનો વહિવટ ...	૧૧૬
૧૬૬૯	કાનાનોરના રાજાની મંજુરીથી વિવિધાપટ્ટમમાં કંપની પ્લેઝી ઉઘાડે છે	૧૧૭
૧૬૭૦	ટાઇવાનમાં કોઠી ઘાલવામાં આવે છે	૧૧૭
,,	ચ્હાના વ્યાપારની શરૂઆત, અને હકિકત ...	૧૧૭-૧૨૧
૧૬૭૦-૭૧	કર્ણાટક અને ગોલકાળડા તરફથી જકાતના હકની પ્રાપ્તિ.	૧૨૨
૧૬૭૨	હવે સાથે લડાઈ અને મુંબઈના રક્ષણની યોજના ...	૧૨૨
૧૬૭૬	કંપનીની વ્યાપારની સારી સ્થિતિ	૧૨૨
૧૬૭૭	કંપની સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરે, બીજું કોઈ કરે નહિ એવો નવો પટો કરી આપવામાં આવે છે તે વિરુદ્ધ ચોપા- નિયાં છપાય છે	૧૨૨
	ચીન સાથે કંપનીના વ્યાપારની શરૂઆત ...	૧૨૩
૧૬૮૧	હિંદની છીંટ અને કાપડનું પોસાણ ઇંગ્લંડમાં ઘણું થતું હતું તે વિરુદ્ધ ત્યાંના કારીગરોનો વાંધો અને તેનું નિરાકરણ	૧૨૩
૧૬૮૨	બાપ્ટમમાંથી હવે લોકો, અંગરેજોને તથા પોર્ટુગીઝ, ફ્રેંચ અને હેન લોકોને સ્વશેઠાવવામાં ફાવી જાય છે પણ અંગરેજ કંપની બેનકુલરમાં સુરક્ષિત સ્થા- પના કરે છે, તેથી મરીના પાકની જાલવણી થાય છે.	૧૨૪
,,	મદ્રાસને હવે ઇલાકાનું મુખ્ય સ્થાન ઠરાવે છે ...	૧૨૪
	આગસ્ટની ૯ મી તારીખનો નવો પટો ચાર્લ્સ કરી આપે છે તેથી વિશેષ સત્તા કંપનીને મળે છે ...	૧૨૪
૧૬૮૫	સેન્ટ હેલિનામાં ફિતુરિયો સામી કંપની પોતાની સત્તા વાપરે છે તેથી પાર્લામેન્ટ સુધી પોકાર પૂર્ણ છે પણ કંપનીની આંટને હાનિ થતી નથી. ૧૬૭૬થી ૧૬૮૫ સુધીના વ્યાપારનો સરાસરી વાર્ષિક નફો ૧ લાખ પૌંડનો થાય છે	૧૨૫
૧૬૮૬	એપ્રિલની ૬ થી તારીખે કંપનીને છઠ્ઠો પટો રાજા કરી આપે છે તેમાં તેને લાભદાયક હક મળે છે. મદ્રાસમાં ટંકશાલ સ્થાપે છે	૧૨૫

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૬૮૬-૮૭	વંકુલનમાં ફકટરી સ્થાપે છે	
૧૬૮૭	ફોર્ટ જ્યોર્જમાં એક મેયર અને ૧૦ સભ્યોની કાર્પો- રેશન સ્થાપે છે	૧૨૭
૧૬૮૬-૯૦	વંગાઢાના નવાબની સાથે વાંધો ઉઠતાં ત્યાં સેના મોકલવામાં આવે છે. સામાપક્ષના વેપારી અંગરેજોની પળ પજવળી થાય છે, તો પળ, નવાબને હંફાવવામાં આવે છે. સર જાન ઇાશ્લડ, સુરતનો પ્રેસિડેન્ટ આગળ પડતો ભાગ લે છે. એક યાત્રાલુ વ્હાળ પકડવાથી ઔરંગઝેબ ક્રોધે ભરાય છે. સર્વ અંગરેજોને હિંદમાંથી કહાડી મૂકવા ફર્માન કરે છે. સુરતની ફકટરી લંટ છે, મુંબઈ ઉપર જંજીરાનો શિદી હુમલો કરે છે. ઇંગ્લંડથી મિ. હિથ આવી પૂર્ણે છે	૧૨૭-૩૦
૧૬૯૦	સલાહ થતાં ઔરંગઝેબ નવું ફર્માન કંપનીને કરી આપે છે. કંપનીનું જે કવજે કચું હતું તે પાછું સોંપી દે છે	૧૩૧
૧૬૯૦-૯૪	કંપની પોતાના વહિવટની હકિકત પ્રસિદ્ધ કરે છે. કમિટી નવી કંપની સ્થાપવા વગેરેની ભલામણ કરે છે. કાગઢો વિલિયમ અને મેરીની હજુર પેશ થાય છે. આમની સભામાં કાગઢો જતાં વિવાદ ચાલી ૧૬૯૩ અને ૧૬૯૪ માં નિયમો વાંધી આપે છે	૧૩૧-૧૩૭
૧૬૯૫	ચાર્ટરના ઠરાવ પ્રમાણે કંપનીનો હિસાબ તપાસવાનો પ્રયત્ન થાય છે	૧૩૭
,,	વિલિયમ રાજાને, સ્કાટિશ લોકોને વ્યાપાર આદિનું ઉસેજન આપવાની વૃત્તિ થતાં, જુનની ૨૬ મી તારીખે કાયદો પસાર થતાં “આફ્રિકા અને હિંદ પ્રદેશ સાથે વ્યાપાર કરનારી સ્કાટલંડની કંપની” સ્થાપવામાં આવે છે તેની વિગત:— ...	૧૩૯
૧૬૯૮	જુલાઈ માસમાં લીયથી કાફલો હંકારી ગયો તે નવે-મ્બરમાં હારિમન પૂર્ણે. ત્યાં કિલ્લો વાંધી વાસ	

ફાઇલ નં.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	વસાવ્યો અને તે આવાદીમાં આવ્યો, પણ ઇંગ્લિશ કંપની આદિના પ્રયત્નથી વિગ્ર નહે છે ...	૧૪૦
૧૬૯૮	બ્રિટિશ ઈ. ઈ. કંપનીને ચાંચિયા આવરીનું નકતર.	૧૪૧
૧૬૯૭	હિંદનો, રેશમી માલ, કાલિકો વગેરે આવતો અટકાવવા ત્યાંના કારીગરોનું ધાંધલ, તે સંબંધમાં લખાણો પ્રસિદ્ધ થાય છે, પરદેશી માલ વાથકાટ કરવા વગેરેનો પ્રયત્ન ચાલે છે... ...	૧૪૨
૨૨	ઇંગ્લંડ અને હાર્લિંડે મળીને ફ્રાન્સ સાથે જંગ મચાવ્યો તેમાં કંપનીના વ્હાણોને માલની ખુવારીથી નુકસાન. નવી કંપની સ્થાપવાની હીલચાલ, સરકાર તરફથી તેને ઉત્તેજન આપવા કાયદો તૈયાર કરવાની તૈયારી, તે વિરુદ્ધ સર ટામમ પોવિસ વગેરેનો પ્રયત્ન, કંપનીથી થયેલા અને થતા લાભ બતાવ્યા છતાં શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે ...	૧૪૩-૪૫
૧૬૯૮	જુલાઈ ૬ થી તારીખે પૂર્વે હિંદ મળી વ્યાપાર ચલાવનારી કંપનીની સ્થાપના કરવાની સરકારની પરવાનગી...	૧૪૫
૧૭૦૧	પાર્લામેન્ટની આમની સભા સ્થપાતાં બંને કંપનીવાળા પોતાની તરફના સભ્યો નિમાવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ૧૪૫-૧૪૬	૧૪૫-૧૪૬
	જૂની લંડન કંપની ઉપર, નવી ઇંગ્લિશ કંપની ફાવી જાય છે	૧૪૭
	હેવન્ટે બંને કંપનિયો ભેગી મઢી જાય છે, આંકડાની વિગત બનાવવામાં આવે છે. ઈસ્ટ ઇન્ડિય સાથે વ્યાપાર કરનારી ઇંગ્લંડના વ્યાપારિયોની યુનાઈટેડ કંપની સ્થાપવાની ગોઠવણ અને તેની વ્યવસ્થા તથા ઇંગ્લિશ કંપનીના વહિવટની વિગત— આંકડા વગેરે	૧૪૭-૫૧
૧૭૦૫	મલય સિપાઈઓનું બંડ અને કંપનીની વચ્ચેનો નુકસાન.	૧૫૫
૨૨	ચિનના કિનારા ઉપરના કુસાનમાં સ્થાપેલી કોઠી છોડી દેવાની અગત્ય	૧૫૫
૧૭૦૭	સરકાર અને કંપનીને નાણાની તાણ, કંપની વ્હાણો નૂરે બાંધે તે ઉપર દર ૧૦૦ ટને ૨,૫૦૦ પૌંડના બાળક સરકારને આપે એવો ફાયદો...	૧૫૬

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૦૭	બોર્નિયોના ઠાપુમાંના બાંજારમસીનના અંગરેજી વાસ ઉપર દેશિયોનો હુમલો, અને થયેલી હાનિ ...	૧૫૬
,,	મે માસની ૧લી તારીખથી સ્કાટલંડની રાજ્યબ્યવસ્થા મેઝવી દફને યુનાઇટેડ કિંગડમની સ્થાપના થાય છે.	૧૫૬
૧૭૦૮	છેપ્ટ પાસેના ઉડીનાર્ડ આગલ અંગરેજોનો ફ્રેંચ ઉપર વિજય	૧૫૭
,,	રાણી આનના સમય સુધીમાં બ્રિટિશની હિંદમાં વૃદ્ધિ થયાનું બયાન	૧૫૮-૬૦
૧૭૦૮	જૂની અને નવી કંપનીના હિસાબનો નિવેડો, ગોદોલ- ફિનનો અર્લ સપ્ટેમ્બરની ૨૯ મી તારીખે પ્રસિદ્ધ કરે છે. અને એજ તારીખથી (આનેરેબલ) યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સ્થપાઈ એમ ગણવામાં આવે છે, અને રાજ્યાધિકારની સત્તા પણ ત્યારથીજ પ્રથમ થાય છે	૧૬૦-૬૧
૧૭૦૯-૧૧	સુધી અપાયલા ફાલ્લાના દર વિષેની હકિકત ...	૧૬૧
૧૭૧૨	કંપનીને મળેલી સત્તા અને છૂટ ૧૭૩૩ ના માર્ચની ૨૫ મી તારીખ સુધી ભોગવવા વગેરે બાબતનો ઠરાવ થાય છે	૧૬૧
,,	છીંટ, ચ્હા, બુંદદાણા, વસાણાં આદિ ઉપર જકાતનો વધારો થતાં કંપનીની ફરિયાદ	૧૬૨
૧૭૧૪	કંપનીના ડરેક્ટરો, અને પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ નિમવાની નવી યોજના. આસ્ટડ કંપનીને વેપાર કરવાની છૂટ, તે સામે પોકાર	૧૬૩
૧૭૧૫	બંગાળના નવાબ જાફરખાનની અદેખાઈ અને વિરુદ્ધ વર્ત- ણૂકની સામે ફરિયાદ કરવા બાબત દિલ્હી જઈ તા. ૮ મી જુલાઈએ કરેલા રિપોર્ટની હકિકત, પાદશાહને મળવા વગેરે બાબતોની વિગત અને ત્યારપછીના રિપોર્ટ	૧૬૩-૧૬૫
૧૭૧૬-૧૭	મોગલપાદશાહ ફરુકશેરનું ફરમાન મળે છે અને બંગાળ ગુજરાત, અને દક્ષિણના નવાબો ઉપર હુકમો વહાલવામાં આવે છે	૧૬૬

ઈસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૧૬-૧૭	ફરમાન અને લેખ થઈને ૩૪ થાય છે. કંપનીના લાભમાં શું શું થયું તેની વિગત	૧૭૧
..	ગૂજરાત અને દક્ષિણમાં ફરમાનો પ્રમાણે અમલ થાય છે પણ બંગાળનો નવાબ પત કરતો નથી ...	૧૭૧
૧૭૧૮	આર્સ્ટડ કંપનીથી થતી હાનિમાટે સખ્ત વ્યવસ્થા થાય છે	૧૭૨
૧૭૧૯	સુમાત્રાના કિનારા ઉપરનો ચોર્ક કિલો છોડી દઈ માર્લ્બરો કિલો બંધાય છે	૧૭૨
૧૭૨૧	હિંદી બનાવટનો માલ પ્રેટ્રિટનમાં વાપરે તેનો (૫ પૌંડ) અને વેચનારનો (૨૦ પૌંડ) દંડ કરવાનો પાર્લામેંટ ધારો પસાર કરે છે	૧૭૩
..	આર્સ્ટડ કંપની સાથે સંબંધ ધરાવનારને શિક્ષા કર- વાનો ફરી કાયદો થાય છે. ડચો તો દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરે છે	૧૭૪
૧૭૨૬	તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે ૧ જ્યોર્જે નવો પટો કરી આપ્યો તેની રૂપ કલકતા, મદ્રાસ, અને મુંબઈમાં મુલ્કી અને ફૌજદારી ન્યાયસ્થાતાં સ્થપાય છે ...	૧૭૪
૧૭૨૭	રાજા, ગુલામો વિષે સાઉથ સી કંપની સંબંધમાં નિયમ કરે છે	૧૭૪
૧૭૩૦	લંડન આદિ સ્થાનના વેપારિયો, નવી કંપની કરી, ઇ. ઇ. કંપનીને નવો પટો થતી વેળા હરકત કરે છે. ૩૩ વર્ષની કંપનીને મુદત મળે છે. સરકાર સાથે નાણા સંબંધી કરાર થાય છે	૧૭૭
૧૭૪૦	ઇરાન સાથે વ્યાપાર વધારવા સંબંધમાં ધારા થાય છે, રશિયા નહતર કરે છે; છેવટે કંપનીની ૧૫ લાખની મતા લંટાય છે	૧૭૭
૧૭૪૪	કંપનીની સનદની મુદત ૧૭૮૦ ના માર્ચ સુધીની વધારી આપવામાં આવે છે. સરકારની સાથેની લેણ- દેણનું વિવેચન થાય છે... ..	૧૭૮
૧૭૪૬-૪૮-૬૩	પ્રેંચ સાથે વાંધો અને સમાધાન	૧૭૮-૭૯
૧૭૬૩	કર્નાટક સાથે કોલકારાર થતાં કેટલાક તાલુકાની પ્રાપ્તિ	૧૭૯

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૬૩	ઇંગ્લંડની સરકાર પાસે કંપનીના લેણાનો ધાંકડો ...	૧૮૦
૧૭૬૫	લાર્ડ ક્લાઇવ હિંદનો ગવર્નર જનરલ ઠરે છે, તેને વિશેષ અધિકાર મળે છે-આ સમયે કંપનીને દેશની પ્રાપ્તિ થયેલી તેની હકિકત ૧૮૦	
૧૭૬૮-૬૯	પાર્લામેંટ આગલ હિસાબ રજુ થાય છે તેની વિગત...	૧૮૧
૧૭૬૮	નિઝામ અને કર્નાટક સાથે ફરી કોલકરાર થાય છે તેની હકિકત ૧૮૩	
૧૭૬૯	હૈદરઅલી સાથેનો વિગ્રહ, ૫ મુલ્ક પાછો આપવાથી પતી જાય છે ૧૮૩	
,,	વિલાયતની સરકારને કંપનિયે નાણાં આપવાની વ્યવસ્થા. અને ફોર્ટ વિલિયમ હિંદની રાજધાની ઠરે છે તે સંબંધની ગોઠવણ નવી થાય છે, અને ન્યાયાધિશો વગેરેના અધિકાર મુકરર કરવામાં આવે છે... .. ૧૮૬-૮૭	
૧૭૭૩	કંપનીના ડરેક્ટરો, ભાગીદારો વગેરે સંબંધમાં નવી વ્યવસ્થા અને કાયદો ૧૮૮	
૧૭૭૪	સન ૧૭૬૩ થી ૧૭૭૩ સુધી. ૮ વર્ષનો ઉપજ સ્વર્ચનો હિસાબ ૧૮૯	
૧૭૭૫	ઇંગ્લંડમાંથી માલ નિકાશ કરવાના ધારાની મુદત ૧૭૭૮ સુધીની કરે છે ૧૯૦	
,,	અયોધ્યાનો નવાબ મરતાં ૨૪ લાખની ઉપજનો બના-રસનો પ્રાન્ત કંપનીને સ્વાધીન કરવાનો વિશેષ કરાર થાય છે ૧૯૦	
૧૭૭૬	મરાઠાના રાજ્યમાં ફૂટ પડે છે, તેથી કંપનીને ગૂજરાત વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૯૦	
૧૭૭૭	દશ વર્ષ (૧૭૬૮-૭૭) ના સર્વાયાની હકિકત ૧૯૧	
૧૭૭૮	મરાઠા સાથેના કરારની તકરારમાં પુને જતી ફોજ ઘેરાતાં જૂરગામ આગલ સલાહ થાય છે. સાષ્ટિ ટાપુ વગેરે પ્રદેશ પાછો અપાય છે ૧૯૧	
..	અમેરિકનો સાથે વિગ્રહ અને પ્રેંચનું તેમને મળવું થતાં, હિંદમાંથી તેમનો પગ ટાઢવાનો પ્રયાસ-પાણ્ડી-ચરીનો કબજો ૧૯૨	

દ્રમવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૭૮	હિંદમાં ગઢીનો પાક વધારવા પ્રયત્ન અને તેથી થયેલો લાભ ૧૯૨	૧૯૨
	તાંજોરના રાજા પાસેથી નાગરપુરના પ્રદેશની કંપનીને પ્રાપ્તિ ૧૯૨	૧૯૨
૧૭૭૯	કંપનિયે હિંદમાં મેઝવેલા પ્રદેશ ઉપર ઇંગ્લંડની પ્રજાનો હક કાયમ કરવાની મુદત વધારવામાં આવે છે. ૧૯૨	૧૯૨
,,	કંપની ત્રણ વ્હાળોમાં ૭૪ તોપો ગોઠવી સરકારને મદદમાં આપે છે ,,	,,
,,	સ્પેન અને ગ્રેટબ્રિટનનો વિગ્રહ ઝમો થાય છે ... ૧૯૩	૧૯૩
,,	મદ્રાસના ગવર્નર લાર્ડ પિગટ ઉપર જુલ્મ ગુજારનારા ૫ અંગરેજો ઉપર કામ ચલાવી તેમને શિક્ષા કરવામાં આવે છે ૧૯૩	૧૯૩
,,	નિશામ વગેરે દેશી રાજ્યોના વિરુદ્ધ વલણને લીધે સાવધાની રાખવાની કંપની તૈયારી કરે છે ... ૧૯૩	૧૯૩
૧૭૮૦	ઇંગ્લંડનું સરકારી કરજ ભરી દેવા કંપનીને તાકીદ થાય છે ૧૯૩	૧૯૩
,,	સ્પેન અને ફ્રાન્સની એકઠી મઠેલી નૌકાસેના કંપનીનાં ૫ વ્હાળો શાલી લે છે ૧૯૪	૧૯૪
,,	વલંદા સાથે યુદ્ધમાં બ્રિટિશને ઉતરવાની વકી થતાં હિંદમાંનું તેમનું નાગપટ્ટમ, તેના પ્રાન્ત સહિત, કબજે કરી લેવામાં આવે છે ૧૯૪	૧૯૪
૧૭૮૧	કંપનીના હિસાબનું તારણ ૧૯૪	૧૯૪
૧૭૮૨	કંપનીના કેટલાંક વ્હાળોની ધરાબી ૧૯૫	૧૯૫
,,	૩૦ મી નવેમ્બરે અમેરિકા સ્વતંત્ર થાય છે ... ૧૯૫	૧૯૫
,,	મરાઠા સાથે ફરીને કોલકરાર થાય છે... .. ૧૯૬	૧૯૬
૧૭૮૩	કંપની બાળ્ડ ક્હાડીને નાળાં ઉપાડે તેને માટે આવક થાય છે ૧૯૬	૧૯૬
,,	કંપની પાસેથી લેવાતા દાણ બાબતમાં ઇંગ્લંડમાં નવી ગોઠવણ ૧૯૬	૧૯૬
,,	બ્રિટન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સંધિ થતાં હિંદમાં તેમને પ્રાપ્ત થયેલા લાભ ૧૯૭	૧૯૭

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૮૩	સન ૧૭૭૮ થી ૧૭૮૩ સુધી વ્હાળોની સ્ક્રાબીનો હિસાબ	૧૯૭
૧૭૮૪	હવ સાથે સંધિ.	
૧૭૮૪-૮૬	કંપનીનો કારભાર વધારે સારી રીતે ચાલે તે સંબંધમાં બિલ રજુ થાય છે, આકટ થાય છે તે વિષેની હકિકત	૧૯૮
૧૭૮૬	જાન્યુઆરી તા. ૬ ને દિવસે કંપનીનું ૧ વ્હાળ હૂબી જાય છે	૧૯૯
,,	વંગાલાના ગ. જ. વારન હેસ્ટિંગ ઉપર મિ. બર્કે અપરાધ મૂકે છે	૧૯૯
૧૭૮૬	ગમે તે ફ્રેંચો હિંદમાં વ્યાપાર કરી શકે એવી ચોક્કસ વટ થાય છે... ..	૨૦૦
૧૭૮૭	અયોધ્યાનો નવાબ સબસિડિયરી ફોજના ૫૦ લાગ્ય આપે એમ ઠરે છે	૨૦૦
૧૭૮૮	ઇંગ્લંડથી હિંદમાં ફોજ મોકલવા વાબતનો વિવાદ... ..	૨૦૦
,,	વાળડ કહાડી રૂપિયા ઉપાડવાની કંપનીને પરવાનગી.	૨૦૧
૧૭૮૯	હિંદી માલ મનિલામાં લઈ જવા વાબત સ્પાનિશ ફિલિપાઇન કંપની સાથે કબાલો થાય છે ...	૨૦૧
,,	કંપનીની મંડોલ વધારવાની યોજના	૨૦૨
૧૭૯૨	ટીપુ સુલતાન અને ટ્રાવનકોરના રાજાનો વિગ્રહ થતાં કંપની તરફથી કર્નિવાલિસ ટીપુ ઉપર ચડી આવે છે, તેને હરાવી લાભ કહાડી લેવામાં આવે છે... ..	૨૦૩
,,	લાર્ડ માર્કર્ટનીને ચીનના પાદશાહ પાસે મોકલે છે, તેને તે સારુ માન આપી કેટલોક બંદોબસ્ત કરાવી આપી પાછો વિદાય કરે છે	૨૦૪-૬
૧૭૯૨	આર્કાટના નવાબ સાથે કંપની કોલકરાર કરે છે...	૨૦૬
૧૭૯૩	ફ્રાન્સે ગ્રેટબ્રિટન સાથે વિગ્રહ આરંભ્યો એટલે હિંદનાં તેમનાં સંસ્થાનો છીનવી લેવામાં આવે છે ...	૨૦૬
,,	કંપનીને નવા શરૂ કહાડવાની પરવાનગી મળે છે ...	૨૦૬
,,	હિંદ અને ચીન સાથે ૧૭૬૬ થી ૧૭૯૩ સુધી વ્યાપાર ચાલ્યો તેની વિગતના આંકડા ...	૨૦૬-૭

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૯૪	કંપનીને ૨૦ વર્ષ વધારે મુદત ૧૮૧૪ ના માર્ચની તા. ૧ લી સુધીની મલ્લે છે, અને એ સંબંધના ઠરાવના કાયદાનો અમલ ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખથી ચાલતો કરવાનું ઠરે છે	૨૦૭
,,	અમેરિકા સાથે મિત્રાચારી થાય છે. હિંદ સાથે વેપાર કરવાની ગોઠવણ થાય છે	૨૦૮
૧૭૯૫	હાલંડ સાથે વિપ્રહ થાય છે. તેમનાં હિંદનાં સંસ્થાન લેવાની ધામધુમ થાય છે. કેપ ઓફ ગુડહોપ, ઇંગ્લંડથી બારોબાર ચડાઈ કરી કબજે કરવામાં આવે છે. ત્રિકોમાલી, મલાક્કા, કોચીન, કચીનટન વગેરે કબજે કરી લેવામાં આવે છે	૨૦૮-૨૦૯
,,	ઇંગ્લંડમાં અનાજનો કાલ પડતાં ચોલા વગેરે ત્યાં પૂર્ણોચાડવાની ગોઠવણ થાય છે	૨૧૦
૧૭૯૬	માદાગાસ્કર ઉપર ફાઉલ પાંડુટ અને બીજાં સંસ્થાન ફ્રેંચો પાસેથી લઈ લેવામાં આવે છે	૨૧૧
,,	સન ૧૭૮૫ થી ૧૭૯૪ સુધીના નવ વર્ષના વેપારની હકીકત	૨૧૧
૧૭૯૭	પિનાગ્ગ ઉપર ચડાઈ અને આફીસરોની ઉલટ	૨૧૨
૧૭૯૮	લાર્ડ મોર્નિંગટન ગ. જ. નો ચાર્જ લે છે તે પછવાડેથી માર્કવીસ ઓફ વેલ્સલી કહેવાય છે	૨૧૨
,,	લડાઈના સ્વર્ણનો ત્રિ. સંસ્થાનો ફાલો આપે છે	૨૧૨
,,	વ્હાણોનો ઉપયોગ કરવા બાબતની ધાંધલ	૨૧૩
,,	ટીપુને મલી જઈને અંગરેજોને વ્હાડવાનો ફ્રેંચોનો મનસુબો	૨૧૪
,,	બોનાપાર્ટનું ભ્રમણ અને જીત, શિકંદરાબાદ આગ-લનાં તેમનાં વ્હાણો ઉપર નેલ્સનનો હુમલો, અને ફ્રેંચોની ઇચ્છા નિષ્ફળ જવી	૨૧૫
,,	અયોધ્યાના નબાબ સાથે સંધિ	૨૧૫
૧૭૯૯	ટીપુના મુલ્કની વહેંચણી-ત્રાંબુ નિકાશ કરવાની મના. દુરાનખાની ઇંગ્લિશ એલકિયો જાય છે. ફ્રેંચોને ત્યાં પેસવા દેવા નહિ એવી ગોઠવણ થાય છે	૨૧૬

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮૦૦	હૈદરાબાદના નિઝામ સાથે સદાને માટે સંધિ થાય છે.	૨૧૭
૧૮૦૧	બેંગલુરુનું સ્વર્ચ કમી કરવા માણસોને મદાસ લાવે છે.	૨૧૭
„	સુરતમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નરનું ઘાતું સ્થપાય છે ...	૨૧૭
„	ફ્રાન્સ સાથે સંધિ થાય છે તેની વિગત ...	૨૧૭
„	અર્કાટ સાથે તા. ૩૧ મી જુલાઈએ નવા કોલકરાર થાય છે	૨૧૮
૧૮૦૨	પેશવા સાથે કોલકરાર થાય છે તેની શરતો ...	૨૧૮
„	ગાયકવાડ સાથે કોલકરાર થાય છે અને ગોઠવણ કરે છે	૨૧૮
„	મુંબઈમાં આગ લાગે છે તેથી થયેલું નુકસાન ...	૨૧૯
„	ગ્રેટબ્રિટન અને હિંદ વચ્ચે ધાતુની વ્યાપાર સંબંધમાં વ્યાપારની વ્યવસ્થા	૨૧૯
૧૮૦૩	મરાઠા સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવાની અગત્ય	૨૨૦
„	સિંહલદ્વીપનો પ્રસંગ	૨૨૦
૧૮૦૪	ફ્રેંચોના વ્યાપાર સાથે અંગરેજી કાપડાનો ક્રેડિટ ડાન્સનો મુકાબલો થતાં, તેમને સપડાવી દેતાં, ફ્રેંચોનું ભાગી જવું	૨૨૧
„	ફ્રેંચ કાપડા ઉપરની જીતને લીધે ડાન્સને નાઈટનો કિતાબ મળે છે અને તેને તથા બીજાઓને ઇનામ મળે છે	૨૧૧
„	લડાઈ વગેરેના સ્વર્ચ માટે કંપનીના વિચાર ...	૨૨૨-૨૨૩
૧૮૦૫	કંપનીનું સરકાર પાસે લેણું	૨૨૫
૧૮૦૬	ઈસ્ટ ઇન્ડિયા ડાક કંપનીની સ્થાપના	૨૨૬
૧૮૦૭	નવા શર વહાલવાની સરકારની પરવાનગી ...	૨૨૬
૧૮૦૮	કંપનીની નાણા સંબંધી સ્થિતિ જણાવવા પાર્લામેન્ટને ધરજી	૨૨૭
„	ગ્રાવનકોર સાથેના સંબંધમાં ભંગાળનાં કારણો, ત્યાંના દિવાન વાઈસ રોયની સ્થિતિ, અને કર્નલ મકાલે ઉપર તેનો હુમલો, છેવટે પોતાને હાથેજ તેનું મૃત્યુ.	૨૨૭
„	ગ્રાવનકોરનો રાજ્યવહિવટ સ્વાધીન કરી લેવામાં આવે છે	૨૨૮
„	ડેનમાર્કના પ્રપંચને લીધે કોપેનહેગન ઉપર ચડાઈ કરવાની અગત્ય અને તેનો કબજો... ..	૨૨૮-૨૯

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮૦૮	હિંદમાં આ સ્થળે પૂર્ણોચતાં ટ્રાન્કોબાર, સિરહામપુર વગેરે ડેનનાં સંસ્થાન સ્વાધીન કરી લેવામાં આવે છે.	૨૨૯
૧૮૦૯	કંપનીના વહાણો ગુમાવે છે, અને ૭ નો પત્તો લાગતો નથી. ૧૮૦૮ માં ત્રણનો નાશ થયો હતો એમ ૧૪ વહાણોની માલ વગેરેની નુકસાની ...	૨૨૯
૧૮૧૦	સન ૧૭૯૩-૪ થી ૧૮૦૯-૧૦ સુધી ૧૭ વર્ષમાં ઇંગ્લંડથી હિંદ અને ચીન જાતે વેપાર ચાલ્યો તેની હકીકત અને પત્રક	૨૨૯-૨૩૧
,,	નાણાં સંબંધી પૂરવણી પાર્લામેન્ટ આગળ રજુ થતાં ૧૫ લાખ પૌંડનાં એક્સચેન્જર બીલ કહાડવાની પરવાનગી મળે છે	૨૩૨
,,	પૂર્વ સમુદ્રોમાં ફ્રેંચોના બુર્બોન અને ફ્રાન્સ બે વંટ હતા તે લઈ લેવામાં આવે છે.	૨૩૨
,,	વલંડા પાસેથી પણ તેમનાં મુખ્ય સંસ્થાનો કંપનીના હાથમાં આવી જાય છે... ..	૨૩૨
૧૮૧૧	હિંદનું દેવું વાલવા ઇંગ્લંડમાં ૨૦ લાખ પૌંડનાં બાળક કહાડવાની પરવાનગી આપે છે	૨૩૩
,,	જાવા ઉપર હિંદથી ફોજ મોકલી તે તથા બીજો તેમનો મુલ્ક કબજે થાય છે	૨૩૩
,,	સન ૧૭૦૮-૯ થી ૧૮૦૯-૧૦ સુધી ૧૦૨ વર્ષનું કંપનીના વેપારનું નિકાશ આયાતનું પત્રક (સ્વ)...	૨૩૪-૨૫
,,	૧૭૬૧ થી ૧૮૧૦-૧૧ સુધીનું (ગ) પત્રક-આમાં સ્થરાજાત સહિત માલની કુલ કિંમત, વેચાણમાં ઉપજેલી રકમ, અને નફો એટલી વિગત સાલવાર આપવામાં આવી છે	૨૩૬-૨૮
,,	ઉપરનાં પત્રકનું તારણ	૨૪૦
,,	૧૭૯૩-૯૪ થી ૧૮૦૯-૧૦ બંને વર્ષ ભેગાં લેતાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા અને ચીનથી ચંડેલા માલના એકંદર પૌંડ વેચાણના ઉપજ્યા તેની વિગતના આંકડા...	૨૪૧
,,	૧૭૯૪ થી ૧૮૧૧ સુધી ૧૮ વર્ષમાં દાણની ઉપજ કેટલી થઈ તેનું પત્રક	૨૪૨-૪૩

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮૧૧	૧૭૬૮ થી ૧૮૧૨ સુધી સરકારને નાણાં આપવામાં આવ્યાં તેની વિગત	૨૪૪-૪૫
„	ભાગીદારોને ૧૭૦૮ થી ૧૮૧૦ સુધી ૧૦૨ વર્ષમાં બ્હેંચળી આપી તેની વિગતનું પત્રક... ..	૨૪૬
„	વ્યાપારમાં કેટલાં બ્હાળો કેટલા ટનમાં રોકાયાં તેની વિગતનું પત્રક	૨૪૭
„	સન ૧૮૧૨ ના માર્ચની ૧ લી તારીખ સુધીનો કંપનીનો હિસાબ પાર્લામેન્ટમાં રજુ થયેલો તેનું સરવાળું. ૨૪૭-૨૫૨	
„	૧૮૧૧-૧૨ ની સાલનો હિસાબ આમની સભા આગઝ રજુ કરવામાં આવ્યો તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જુદી જુદી પ્રેસિડેન્સી ખાતાની મુલ્કી ઉપજ, ખર્ચ, અને દેવી રકમના વ્યાજની વિગતના આંકડા તથા હકીકત	૨૫૩
„	હિંદની ઇલાકાવાર કંપનીની કોઠિયો છે તેની ટીપ અને હકીકત	૨૫૪-૫૫
„	કલકત્તેથી, અંગરેજોએ, અને બીજા યૂરોપિયનોએ, તેમજ, અમેરિકનોએ માલ નિકાશ કર્યો, તેનો પ્રકાર, અને સિઝ્કાઈ રૂપિયામાં કિંમત બતાવનારું પત્રક સન ૧૭૯૬-૯૭ થી ૧૮૦૫-૬ સુધી... ..	૨૫૬-૨૫૭
„	મદ્રાસથી અંગરેજોએ, અને બીજા દેશોના યૂરોપિયનોએ, તેમજ, અમેરિકનોએ, કેટલા સિઝ્કાઈ રૂપિયાનો માલ નિકાશ કર્યો તેની હકીકતનું પત્રક, સન ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૫ સુધીનું	૨૫૮-૫૯
„	કલકત્તેથી માલ નિકાશ થયો તેનું પત્રક ૧૭૯૬-૭ થી ૧૮૦૫-૬ સુધીનું	૨૬૦-૬૧
૧૮૧૨	પાર્લામેન્ટ ભરાઈ ત્યારે હિંદ વિષે કરેલું કથન	૨૬૨
„	પૂર્વ પ્રદેશમાં મેઝબેલા મુલ્કનો કારભાર ચલાવવા ધારા કરવાની અરજ, હિંદ સાથેનો વ્યાપાર ખુલ્લો મુકવાની પરવાનગી મઝબાની માગણી, પાર્લામેન્ટમાં રજુ થાય છે... ..	૨૬૨
	૨૫ લાક્ષ પૌંડની લોન ક્હાડવાની કંપનીની અરજ અને તેની આમની સભામાં મંજુરી	૨૬૨

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮૧૩	સન ૧૭૯૩ માં ૨૦ વર્ષનો પટો કંપનીને મળ્યો હતો તેની મુદત પૂરી થતાં નવા પટા માટે કંપનીની અરજ, તે ઉપરથી પાર્લામેન્ટનો નિર્ણય અને વિગત.	૨૬૪-૨૬૮
૧૮૧૪	અમેરિકા સાથે સલાહ શાન્તિના કોલકરાર ઘેન્ટમાં સહિ થાય છે	૨૬૮
૧૮૧૫	જુલાઈ તા. ૩ જીનો લેખ થાય છે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સને વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપવાના પ્રકાર મુકરર થાય છે	૨૬૮
„	ગુલામોનો વેપાર, તેમનાં દુઃખ, અને તે સંબંધી હકિકત, તથા તે બંધ કરવાના કોલકરાર વગેરે ...	૨૬૮-૭૯
„	હિંદ સાથે વ્યાપારના ધારા	૨૭૯
„	ઈંગ્લંડ અને હિંદમાં કંપનીનું દેવું	૨૮૧-૨૮૩
„	૧૭૯૨-૯૩ થી ૧૮૧૩-૧૪ સુધી કેન્ટલા દરને વ્યાજે નાણાં ઉપાડ્યાં તેનું પત્ર	૨૮૪
„	બાન્ડ ડટ-હાથ ચીઠીનું દેવું	૨૮૫
„	પ્રિન્સ આફ વેલ્સનો ટાપુ, સિંગાપુર અને મલાક્કાનો એક ઇલાકો	૨૮૭
„	સન ૧૮૩૪ ના નવા પટાની માંજગડ	૨૮૮-૩૦૦
„	બીલ ૧૧૭ કલમોનું ૨૮ મી આગસ્ટે પાસ થાય છે.	૩૦૦
„	૧૮૫૪ નો નવો પટો. જૂના કરતાં કેટલોક ફેરફાર.	૩૦૧
૧૮૫૮-૧૮૫૯	ના બઢવા પછીની સમાધાની પ્રસરયા પછી, લાર્ડ પામસ્ટન ૩૦ ૩૦ કંપની મોકુફ કરવાનું બીલ રજુ કરે છે તે રદ જાય છે	૩૦૩
„	ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા બીલ, છેવટે રજુ થાય છે. તા, ૩૦ મી જુલાઈ માન્ય રાખવામાં આવે છે, અને તા. ૨ જી આગસ્ટે મહારાણી શ્રી વિક્ટોરિયા સમ્મતિ આપે છે, અને તે તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૮ ને દિવસે અમલમાં આવે છે, ત્યાર પછી, બે મહિને કૈસરે હિંદનું પદ ધારણ કરી હિંદના ચક્રવર્તી રાજ્યનાં મહારાણી સ્થપાય છે. લાર્ડ કનિંગ વાઈસરોય એટલે રાજપ્રતિનિધિ માન્ય રહે છે ...	૩૦૩-૫

કોઠા અથવા પત્રકની અંક પ્રમાણે સૂચિ. ૪૬૯

ઇસવી સન.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮૫૯	આ. ૬૦ ૬૦ કંપનીની નવી વ્યવસ્થા થાય છે ...	૩૦૫-૬
૧૮૭૩	ભાગીદારોનો નિવેડો લાવવા ધારો પસાર થાય છે...	૩૦૬
૧૮૭૪	સન ૧૫૯૯ માં જેનું સ્થાપન મુહૂર્ત થયેલું તે નામદાર કંપનીનું તા. ૧ લી જુન ૧૮૭૪ ને રોજ ૨૭૫ વર્ષે ઉત્થાપન થાય છે	૩૦૬
૧૮૮૫-૮૬	સાલ સુધીમાં જોઈંટ સ્ટાક કંપનિયો ૭૫૭ સ્થપાઈ.	૩૦૭

કોઠા અથવા પત્રકની અંક પ્રમાણે સૂચિ.

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	પંતિયાલુ-જોઈંટ સ્ટાક કંપનિયો, બ્રિટિશ હિંદમાં છે તેનું પત્રક, ૧૮૮૫-૮૬ થી સન ૧૯૧૦-૧૧ સુધી ...	૩૦૭
૨	મરાઠી-ધીરધાર કરનારી-બેંકિંગ, અને વીમા-(ઇન્સ્યુરન્સ) કંપનિયોની વિગતનું પત્રક-સન ૧૮૮૫-૮૬ થી ૧૯૦૯-૧૦ સુધી	૩૦૮
૩	હિંદમાં અને હિંદમાંથી બ્રિટિશ સામ્રાજનાં બીજાં સંસ્થાનોમાં, તથા બીજા પરદેશી રાજ્યોના દેશોમાં, કેટલી કિંમતનો માલ આયાત નિકાશ થયો તેનું એકંદર પત્રક સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી	૩૦૯
૪	સરકારી સ્ટાર, તથા સ્વજાનની આયાત, અને નિકાશ બ્રિટિશ સામ્રાજના દેશોમાંથી અને યુરોપ આદિ પરદેશી રાજ્યોના દેશોમાંથી હિંદ સ્વાતે કેટલી થઈ તેનું તારણ પત્રક સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી	૩૧૦
૫	જ્ઞાપના દેશોમાંથી, હિંદમાં, કેટલા રૂપિયાનો માલ એકંદર આયાત થયો તેનું પત્રક, સરકારી સ્ટાર સહિત, સન ૧૮૩૪-૩૫ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી	૩૧૧-૧૨
૬	વેપારી સંસ્થાઓ પ્રતિસાલમાં કેટલી તેની સંખ્યા, અને થાપણ કેટલી, તે બતાવનારું પત્રક સન ૧૮૮૫-૮૬ થી ૧૯૦૯-૧૦ સુધી.	
	૧ નૌકા, ૨ રેલ્વે અને ટ્રામ્વે, ૩ અસ્પરસ સાહાય્ય-કારક મંડલિયો, ૪ મુકાદમી અને વજાર, ૫ છાપસાનાં, પ્રકાશક અને કાગલનો વેપાર. ૬ ઇતર...	૩૧૨-૧૪

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૭	છૂટું પત્રક	૩૧૫-૧૬
	સૂતર કાપડની મિલો અને રૂની ગાંસડિયો બાંધવાનાં પ્રેસો વગેરે કારખાનાની સંખ્યા, તથા થાપણ જેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—	
	૧ સૂતરનાં કારખાનાં. ૫ કાગળ બનાવવાની	
	૨ જ્યૂટનાં કારખાનાં. મિલો	
	૩ ઝન, રેશમ અને શણનાં ૬ ચોखानी મિલો.	
	કારખાનાં. ૭ આટાની મિલો.	
	૪ રૂ તથા જ્યૂટનાં સ્કુ ૮ લાકડાં વ્હેરવાની	
	તથા પ્રેસ. મિલો.	
	૯ ફતર અને એકંદર સંખ્યા તથા થાપણ ...	૩૧૫-૧૬
	પંચાલુ-જાઈન્ટ સ્ટાક કંપની વિષયક વિવેચન ...	૩૧૭-૧૯
૮	ચ્હાના બગીચા, અને બીજું વાવેતર-જેમાં પ્રત્યેક સાલમાં તેની કેટલી સંખ્યા તથા થાપણ કેટલી તે બતાવવામાં આવી છે. ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૦—	
	૧ ચ્હા બાબતની વિગત. ૩ બીજું વાવેતર.	
	૨ કાફી અને સિકોના. કુલ સંખ્યા અને થાપણ. ૩૨૦	
૯	કોલસા, સોનું અને બીજી પૃથ્વીમાંથી खોदी ક્હાડવાની ચીજોનાં પ્રત્યેક સાલમાં કારખાનાંની સંખ્યા અને તેની થાપણોની વિગત બતાવનારું પત્રક સન ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૦ સુધીનું	૩૨૧
૧૦	જમીન અને મકાન તથા દારૂ ગાલવા વગેરેની કંપનિયોનું પત્રક સન ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૦ સુધી	૩૨૨-૨૩
	૧ જમીન અને મકાન. ૪ સાકર.	
	૨ દારૂ ગાલવાની મટ્ટી. ૫ બીજું.	
	૩ બરફ. ૬ કુલ સંખ્યા તથા થાપણ.	
	કોઆપરેટિવ ક્રેડિટ સોસાઈટી ૧૯૦૯-૧૦ માં ...	૩૨૪
	નવો શોધઘોલ-સંબંધી સન ૧૯૦૯-૧૦ ની સાલમાં શી હકિકત બની તેની વિગત	૩૨૫
	ડીક્લાઈન	૩૨૬
૧૧	બ્રિટિશ હિંદમાં, બ્રિટિશ સામ્રાજના અન્ય પ્રદેશોમાંથી	

કોઠા અથવા પત્રકની અંક પ્રમાણે સૂચિ.

૪૭૧

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	માલ આયાત થયો તેનું પત્રક (આમાં સરકારી સ્ટાર- નગદી દાખલ નથી) સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી. ૩૨૭-૨૮	
૧૨	કેવી જાતિનો માલ કેટલા રૂપિયાનો હિંદમાં આયાત થયો તેનું વર્ગવારી પત્રક સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી. ૩૨૯-૩૦	
૧૨ અ.	બ્રિટિશ અને વીજા દેશોનો માલ હિંદમાંથી ફરીને નિકાશ કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક. સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૦૯-૧૦ સુધીનું ૩૩૧	
૧૩	બ્રિટિશ હિંદમાં, પરદેશોમાંથી, જે માલ આયાત થયો, તેનું પત્રક, સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધીનું ... ૩૩૨-૩૭	
૧૪	બહારના પ્રદેશોમાં, હિંદમાંથી, કેટલા રૂપિયાનો માલ, તથા ચૂંચાનો નિકાશ થયો તેનું પત્રક, સન ૧૮૩૪-૩૫ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી... .. ૩૩૮-૩૯	
૧૫	બ્રિટિશ હિંદથી, એકંદરે હિંદી માલની નિકાશ, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રદેશોમાં કેટલા રૂપિયાની થઈ, અને તે કયા દેશમાં થઈ તેનું પત્રક (આમાં સરકારી સ્ટાર દાખલ નથી) સન ૧૯૦૫-૬ થી તે ૧૯૧૦-૧૧ સુધી. ૩૪૦-૪૧	
૧૬	હિંદમાંથી વર્ગવારી માલ (હિંદી) નિકાશ કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક, ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી ... ૩૪૨-૪૩	
૧૭	પરદેશી રાજ્યોના કયા કયા દેશોમાં, બ્રિટિશ હિંદમાંથી, કેટલા રૂપિયાનો માલ (સરકારી સ્ટાર સિવાય) નિકાશ થયો તેનું પત્રક, સન ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધી. ૩૪૪-૩૫૧	
૧૮	બ્રિટિશ હિંદના જુદા જુદા જિલ્લાના બંદરોએ, કેટલાં, અને કેટલા ટનનાં વહાણો-આગબોટો અને શઢવાળાં, માલ ભરીને અને નીરમ નાંચીને આવ્યાં (આયાત થયાં) તેની વિગત બતાવનારું પાંચ સાલી પત્રક, સન ૧૯૦૭-૮ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી. આમાં એક વહાણે જેટલા ફેરા ચાધા હોય તેટલા ગણતરીમાં લેવામાં આવ્યા છે.	

નીચે પ્રમાણેના જિલ્લાનાં બંદરો જણાવ્યાં છે:—

૧ બંગાળા	૫ મદ્રાસ.
૨ પૂર્વ બંગાળા અને આસામ	૬ બરમા (બ્રહ્મદેશ).
૩ મુંબઈ.	૭ વહાણ અને ટનની
૪ સિંધ.	કુલ સંખ્યા. પૃષ્ઠ ૩૫૨-૫૩

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૯	બ્રિટિશ હિંદનાં ઇલાકાનાં જુદાં જુદાં વંદરોએથી કેટલાં, અને કેટલા ટનનાં વ્હાણો-આગવોટો અને શઢવાળાં, માલ ભરીને તથા નીરમ નાંચીને, વિદેશી વંદરોએ જઈને ચાલી થયાં (નિકાશ થયાં) તેની વિગત બતાવનારું પાંચ-સાલી પત્રક ૩૫૪-૫૫	૩૫૪-૫૫
	હિંદ ઉપરનું કરજ ૩૫૬-૫૭	૩૫૬-૫૭
૨૦	હિંદ તથા ઇંગ્લંડમાં, કેટલા રૂપિયા, તથા કેટલા પૌંડનું કરજ છે, તે ઉપર વ્યાજ કેટલું, તથા પ્રત્યેક વર્ષે કેટલી રકમ લીધી, અને કેટલી આવી તેની વિગત તથા રૂપિયાના કરજમાંથી લંડનમાં કેટલા પ્રમાણની રકમ તા. ૩૧ મી માર્ચ (૧૯૧૩) હતી તે બતાવનારું પત્રક સન ૧૮૨૦-૨૧ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું ૩૫૮-૫૯-૬૦	૩૫૮-૫૯-૬૦
૨૧	રૂપિયાનું દેવું. તા. ૩૧ મી માર્ચ સન ૧૯૧૩ ને રોજ હિંદ સરકારનું વ્યાજુ દેવું દર્શાવનારું પત્રક, એમાં રૂપિયાની સંખ્યા હજારમાં ગણવામાં આવી છે ૩૬૧	૩૬૧
૨૨	રૂપિયાના દેવાની વિગતનું પત્રક-દેવું કયા સ્થાન કે ઇલાકા ચાતે કેટલું છે, તથા હિંદિયો અને યુરોપિયનો પાસે, કયા પ્રકારની કેટલી રકમની લોનો છે તે દર્શાવનારી હકીકત. ૩૬૨	૩૬૨
૨૩	પૌંડ (સ્ટર્લિંગ)નું દેવું, તેનો પ્રકાર, મુડી, વ્યાજનો દર અને વ્યાજની રકમ બતાવનારું પત્રક... .. ૩૬૩	૩૬૩
૨૪	યુનાઈટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટન એકલાનો માલનો વ્યાપાર બ્રિટિશ હિંદમાં પ્રત્યેક ઇલાકા સાથે કેટલો ચાલ્યો તે બતાવનારું તારણપત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી. ૩૬૬	૩૬૬
૨૫	યુનાઈટેડ કિંગડમમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં રોકડ નગદી તથા માલ કેટલા પૌંડનાં આયાત થયાં તેનું તારણપત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું ૩૬૭	૩૬૭
૨૬	યુનાઈટેડ કિંગડમમાં બ્રિટિશ હિંદમાંથી રોકડ નગદી તથા માલ કેટલા પૌંડનો નિકાશ થયો તેનું પાંચસાલી તારણ-પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું ... ૩૬૭	૩૬૭
૨૭	યુનાઈટેડ કિંગડમમાં બ્રિટિશ હિંદમાંથી, વિદેશી તથા દેશી માલ કેટલા પૌંડનો નિકાશ થયો તેનું તારણપત્રક. એમાં	

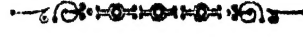
अंक.	विषय.	पृष्ठ.
	सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. १९०८-९ थी	
	१९१२-१३ सुधीनुं	३६८
२८	युनाइटेड किंगडम साथे ब्रिटिश हिंदनो आयात निकाशनो एकंदर व्यापार केटलो चाल्यो तेना पौडना आंकडा दर्शा- वनाहं पांचसाली तारणपत्रक १९०८-९ थी १९१२-१३ सुधी. ३६८	
२९	युनाइटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटनमांथी ब्रिटिश हिंदमां माल आयात थयो तेनुं मालवार पत्रक. सन १९११-१२ थी १९१२-१३ सुधीनुं	३६९-८६
३०	युनाइटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटनमां, ब्रिटिश हिंदमांथी कयो, केटलो, केटली किंमतनो माल निकाश थयो तेनुं विगत- वार पत्रक १९११-१२ थी १९१२-१३ सुधी ...	३८७-४०३
३१	ब्रिटिश हिंदमां केटला रूपियानो माल परदेशमांथी आयात थयो, तथा अहिंथी परदेशी तथा स्वदेशी माल परदेशोमां केटला रूपियानो निकाश थयो तेनुं महिनावार त्रणसाली तारणपत्रक सन १९११-१२, १९१२-१३, तथा १९१३-१४ सुधीनुं	४०४-५
३२	ब्रिटिश हिंदनो बीजा देशो साथे इलाकावार एकंदर व्यापार, आयात निकाशनो, केटलो चाल्यो ते बतावनाहं तारण- पत्रक, सन १९११-१२, १९१२-१३, अने १९१३-१४ सुधीनुं	४०६-८
३३	ब्रिटिश हिंदमां परदेशी मालनी वर्गवारी आयात (रूपियामां) १९११-१२, १९१२-१३, १९१३-१४ ...	४०९-११
३४	ब्रिटिश हिंदमांथी परदेशी तथा देशी मालनी निकास थई तेनुं वर्गवारी पत्रक १९११-१२, १९१२-१३, तथा १९१३-१४ सुधी रूपियामां... ..	४१२-१७
३५	ब्रिटिश हिंदमां, परदेशो साथे स्टीमरो अने शढवाळां व्हाणोनो माल सहित अवरजवर केटलांनो, केटला टन सुधीनो, इलाकावार केटलो थयो तेनुं तारणपत्रक. १९११-१२, १९१२-१३, १९१३-१४ एम त्रण सालनुं ...	४१८-१९
३६	ब्रिटिश हिंद वंदरोमां, प्रत्येक वर्षमां, ता० १ ली एप्रिलथी ३१ मी डिसेम्बर आखर सुधी, ब्रिटिश, ब्रिटिश इंडियन,	

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	પરદેશી, સ્ટીમરો અને વહાણો, તેમજ, દેશી વહાણો અને બતેલા વગેરેનો, માલ ભરીને, કયા દેશથી અવરજવર થયો તે બતાવનારું પત્રક સન ૧૯૧૧-૧૨, ૧૯૧૨-૧૩, ૧૯૧૩-૧૪ એમ ત્રણ સਾਲનું... ... ૪૨૧-૨૩	
૩૭	બ્રિટિશ હિંદમાંથી, શાવાપીવાના પદાર્થોની નિકાશ, યુનાઇ- ટેડ કિંગડમ (ગ્રેટ બ્રિટન), જર્મની અને આસ્ટ્રિયા- હંગરીમાં કરવામાં આવી તેની વિગત બતાવનારું પત્રક. સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ સુધીનું ... ૪૨૪-૨૫	
૩૮	મુકાબલો કરવાને અનુકૂળ પડે, એટલા માટે આશી પૃથ્વીમાં ક્યાં, કેટલી ઘટ્ટની નિપજ થાય છે તેની વિગત બતાવનારું પત્રક ૧૯૧૨ થી ૧૯૧૪ ની સાર સુધીનું... ... ૪૨૬	
૩૯	કયા મુખ્ય પ્રદેશોમાં ઘટ્ટની સરેરાશ કેટલી નિપજ થાય છે તથા તેની નિકાશ અને આયાત કેટલી થાય છે તે બતા- વનારું પત્રક ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩ ની સાર સુધીનું. ૪૨૭	
૪૦	આશી પૃથ્વીની શાંડની નિપજ, બીટ અને શેલડીમાંથી, કયા મુખ્ય દેશમાં કેટલી થાય છે, તે બતાવનારું પત્રક, સન ૧૯૧૧-૧૨ થી ૧૯૧૩-૧૪ ની સાર સુધીનું ... ૪૨૮-૩૧	
૪૧	હિંદમાં મુખ્ય કયી વસ્તુનો પાક કેટલા એકરના વિસ્તારમાં કરવામાં આવે છે તેનું પત્રક ૧૯૧૨-૧૩ તથા ૧૯૧૩-૧૪ ની સારનું ૪૩૨	
૪૨	હિંદમાં ૧૯૧૨-૧૩ તથા ૧૯૧૩-૧૪ ની સારમાં મુખ્ય પદાર્થોનો પાક કેટલો થયો અને છેલ્લાં ૧૯૧૩-૧૪ સાર આશરનાં પાંચ વર્ષોની ઉપજમાંથી સેકંડે કેટલા ટકા પરદેશમાં નિકાશ કરવામાં આવી તેનું પત્રક ... ૪૩૩	
૪૩	સન ૧૯૧૧-૧૨, ૧૯૧૩-૧૪ માં અને ૧૯૧૪-૧૫ ના પ્રારંભના પ્રત્યેક માસમાં ઘટ્ટની નિકાશ પરદેશોમાં દરિયા રસ્તે કેટલી થઈ તે બતાવનારું પત્રક ૪૩૪	
૪૪	બ્રિટિશ હિંદમાં બીટ અને શેલડીની બનાવટની શાંડની આયાત, કયા દેશમાંથી, ૧૯૧૧-૧૨, ૧૯૧૨-૧૩, ૧૯૧૩-૧૪ માં કેટલી થઈ તે બતાવનારું પત્રક ... ૪૩૫	
૪૫	બ્રિટિશ હિંદમાં, મુખ્ય માલ, મુખ્ય પરદેશોમાંથી એકંદર	

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	કેટલી કિંમતનો આયાત થયો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જર્મનીમાંથી કેટલો, અને તેનો સેકંડ સરેરાશ કેટલા ટકાનો ભાગ થયો તે જણાવનારું પત્રક, સન ૧૯૧૩-૧૪નું. ૪૩૬-૪૪૦	
૪૬	બ્રિટિશ હિંદમાંથી, પરદેશોમાં, મુખ્ય વસ્તુઓનો માલ કેટલા પૌંડનો નિકાશ કરવામાં આવ્યો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જર્મનીમાં કેટલો નિકાશ થયો, તથા હિંદની કુલ નિકાશ સાથે સરખામણી કરતાં જર્મનીનો હિસ્સો સરેરાશ સેકંડ કેટલા ટકા થાય છે તે બતાવનારું ૧૯૧૩-૧૪ની સાલનું પત્રક ૪૪૧-૪૬	
૪૭	યુનાઇટેડ કિંગડમ-ગ્રેટ બ્રિટનમાં અનાજ અને લોટની, કયા દેશમાંથી, કેટલી આયાસ થાય છે તે બતાવનારું પત્રક સન ૧૯૧૨ તથા ૧૯૧૩ ની સાલનું ... ૪૪૭-૪૯	

रणछોडभाई उदयरामनां पुस्तको.

૧	જયકુમારી વિજય નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૧૨-૦
૨	લલિતાદુઃખદર્શક નાટક (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૩	નલ્લદમયંતી નાટક (ચોથી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૪	બર્થોલ્ડ (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૫	તારામતી સ્વયંવર } ત્રીજી આવૃત્તિ ...	૦-૧૨-૦
૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટક }	
૭	વિક્રમોર્વશી ત્રોટક કાલિદાસના સંસ્કૃતનું ભાષાંતર (બીજી આવૃત્તિ) ..	૦-૮-૦
૮	અરોગતામૂચક (બીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૧૨-૦
૯	પ્રસ્તાવિક કથાસંગ્રહ (બીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૧૦	માલવિકાગ્નિમિત્ર (કાલિદાસના નાટકનું ભાષાંતર) ...	૧-૪-૦
૧૧	પ્રેમરાય અને ચારુમતી નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૧૨	લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી (ગૂજરાતી વિવેચન સહિત) ...	૫-૦-૦
૧૩	ગૂજરાતી હિતોપદેશ-નારાયણ ભટ્ટના સંસ્કૃત ઉપરથી, મિત્ર-લાભ, મિત્રભેદ, વિગ્રહ અને સંધિ. ચારે ભાગનું ભાષાંતર (તૃતીયાવૃત્તિ) ...	૦-૧૨-૦
૧૪	બાણાસુર મદમર્દન (ઓચા હરણ) નાટક ત્રીજી આવૃત્તિ...	૦-૮-૦
૧૫	મદાલસા અને ક્રતધ્વજ નાટક (બીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૮-૦
૧૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટકનો સાર...	૦-૧-૦
૧૭	રાસમાળા ભાગ ૧ લો. ત્રીજી આવૃત્તિ ...	૨-૦-૦
૧૮	રાસમાળા ભાગ ૨ જો. (, ,) ...	૨-૦-૦
	બંને ભાગ અમદાવાદની ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની આફિસમાંથી મળશે.	
૧૯	ગોપાલદાસ (નાટક) હવે પછી. ...	૦-૮-૦
૨૦	કુલ્લવિષે નિબંધ (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૨-૦
૨૧	સંતોષ સુરતર (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦-૨-૦

૨૨	શેક્સપિયર કથાસંગ્રહ (૧. મ. છો.) બીજી આવૃત્તિ (હવે પછી).		
૨૩	રતનાવલી નાટકા. શ્રીહર્ષના સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર...	૦-૮-૦	
૨૪	પાદશાહી રાજનીતિ. એક્લાસે મોસની ઉપરથી ...	૨-૦-૦	
૨૫	નાટ્યપ્રકાશ (બીજી આવૃત્તિ)	૧-૮-૦	
૨૬	રણપિંગલ ભાગ ૧લો	૨-૮-૦	
૨૭	રણપિંગલ ભાગ ૧ લાની પૂરવણી	૦-૪-૦	
૨૮	રણપિંગલ ભાગ ૨ જો	૨-૦-૦	
૨૯	વૈદિક છંદ:-પ્રકરણ	૦-૧૨-૦	
૩૦	ઢિંગલ અથવા મારવાડી ગીતની રચના	૦-૧૨-૦	
૩૧	ફારસી કવિતા રચના-બેતબાજી	૧-૦-૦	
	ઉપરના ત્રણે ભાગ મેગા બાંધેલા અને તે રણપિંગલ		
	ભાગ ૩ જો કહેવાય છે	૨-૮-૦	
૩૨	રસપ્રકાશ	} હવે પછી.	
૩૩	અલંકારપ્રકાશ		
૩૪	યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૧ લો, અથવા		
	હિંદનો વ્યાપારી ઇતિહાસ, જેમાં નામદાર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા		
	કંપનીનો હિન્દ સાથે સંબંધ થયો તેનો વૃત્તાન્ત, તથા		
	વ્યાપારની સ્થિતિ જણાવવામાં આવી છે. તેમજ, સ્થાર-		
	પછીનો બ્રિટિશ હિન્દનો ચાલુ વ્યાપાર આજ સુધીનો		
	દાખલ કરવામાં આવ્યો છે	૨-૮-૦	
૩૫	યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ (ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ) સાથે વ્યાપાર. ભાગ		
	૨ જો અથવા સ્પેન અને પોર્ટુગલ એ બંને દેશોનો ભૂમિ-		
	શોધ, વ્યાપાર, અને વૃત્તાન્ત	૨-૮-૦	
૩૬	યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ સાથે વ્યાપાર ભાગ ૩ જો ...	૨-૮-૦	
૩૭	કચ્છ દેશનો ઇતિહાસ.	હવે પછી.	

